

Bijlagen

Commissie
Vooronderzoek
naar **Geweld**
in de Jeugdzorg

Bijlagen

Commissie
Vooronderzoek
naar **Geweld**
in de Jeugdzorg

17 mei 2016

Inhoudsopgave

1 Inleiding	7
2 Met geweld opvoeden	11
3 Vooronderzoek Juridisch kader in situaties van geweld tegen kinderen	65
4 Voorstudie over de stand van de archieven met betrekking tot jeugdzorg na 1945 in relatie tot geweld	111
5 Voorstudie Victimisatie	145
6 Haalbaarheid van onderzoek naar geweld in de residentiële jeugdzorg	169
7 Haalbaarheidsonderzoek naar geweld in de Pleegzorg	213
8 Haalbaarheidsonderzoek naar geweld in de justitiële jeugdinrichtingen	251
9 Haalbaarheid onderzoek naar geweld in de orthopedagogische behandelcentra voor jongeren met een licht verstandelijke beperking	339
10 Onderzoek naar geweld in de jeugdzorg. Lessen uit andere landen	373
11 Advies over hoe de methode Oral History kan worden ingezet ten behoeve van onderzoek naar voorkomen en gevolgen van geweld in de jeugdzorg	411
12 Plan van aanpak onderzoek naar prevalentie geweld 2015 bij kinderen	435
13 Interviews over ervaringen met geweld in de jeugdzorg	445
14 Samenstelling commissie en secretariaat	495

Inleiding

In deze bijlagen staat de informatie waarop de commissie haar conclusies en aanbevelingen voor het vervolgonderzoek baseert. De commissie heeft ter voorbereiding van haar advies twaalf opdrachten verstrekt. Deze opdrachten liepen nogal uiteen. Zo is een essay geschreven over de sociaal-culturele veranderingsprocessen sinds 1945 (hoofdstuk 2). Over acht deelonderwerpen (hoofdstuk 3 t/m 10) zijn wetenschappelijke studies opgeleverd. Voorts heeft de commissie van een tweetal onderzoeks-methoden (hoofdstuk 11 en 12) een toelichting gekregen waarvan in het vervolgonderzoek gebruikgemaakt kan worden. Ten slotte heeft de commissie ter illustratie een aantal levensverhalen laten optekenen van slachtoffers die zich bij de commissie hebben gemeld (hoofdstuk 13).

Alle deelonderzoeken zijn begeleid door een begeleidingscommissie waarin ten minste twee leden van de commissie zitting hadden. In een aantal gevallen zijn de begeleidingscommissies aangevuld met een externe deskundige. Als dit het geval was, dan is hiervan in het rapport van het deelonderzoek melding gemaakt.

Jos van der Lans

Met geweld opvoeden

Waarom de zorg voor
verwaarloosde kinderen zo
lang verwaarloosd werd

Essay in opdracht van de Commissie Vooronderzoek
naar geweld in de Jeugdzorg

21 februari 2016

Inhoudsopgave Bijlage 2

Vooraf	13
I De doorbraak die uitbleef - 1945-1965	15
II De vernieuwing die niet uit kon blijven - 1960-1980	29
III De verandering die moeizaam haar weg vond - 1970-2010	45
Samenvatting	59
Literatuur	61

Vooraf

Begin jaren zeventig deed over de toenmalige residentiële jeugdzorg de volgende anekdote de ronde. Een nieuwe huishoudkundige in een kindertehuis had zich afgevraagd waarom er na de maaltijden nooit yoghurt werd gegeten. Zij vroeg dat aan de leiding en die meldde dat ze er naast zat. Er werd wél yoghurt gegeten, maar slechts één keer per jaar. Vaker mocht niet. Niemand wist te melden waarom. Uit verdere naspeuringen bleek, zo wil het verhaal, dat deze gewoonte terugging tot het jaar 1933. Toen was er door de leiding van het tehuis schriftelijk bepaald dat er één keer per jaar yoghurt op het menu mocht staan. Yoghurt was toen nog niet volop verkrijgbaar en een soort delicatesse onder de melkproducten. Meer dan één keer per jaar kon bruin niet trekken. Toen de beschikbaarheid van yoghurt veranderde en de prijs drastisch kelderde, was er echter niemand die de regel uit 1933 ter discussie stelde. Tot er begin van de jaren zeventig iemand voor het eerst de vraag stelde waarom er eigenlijk nooit yoghurt op het menu stond.

De anekdote zegt veel over de geschiedenis van de kinderbescherming en dan met name de organisatie van het leven in de tweehonderd tehuizen, inrichtingen en internaten die Nederland in het midden van de twintigste eeuw rijk was. Het was een wereld die sterk hechtte aan reglementen, aan ordentelijkheid en tucht. Het was ook een wereld die zich niet erg open stelde voor ontwikkelingen in de buitenwereld. Zoals de yoghurt geen plek kreeg op het dagelijkse menu van het betreffende kindertehuis, zo drongen nieuwe pedagogische inzichten niet echt door tot het dagelijks leven in de jeugdinternaten.

Helemaal onbegrijpelijk was dat niet. Er moest met weinig middelen gezorgd worden voor een vaak lastige groep jongeren. Dat betekende weinig personeel dat niet geschoold was, grote slaapzalen met weinig privacy, en veel nadruk op discipline en

regels. Het waren kleine kazernes waarin aandacht voor het individuele kind nagenoeg onmogelijk was. De tucht regeerde over het dagelijks groepsleven.

In 2011 en 2012 brachten de commissies-Deetman en Samson aan het licht dat in deze besloten wereld een duistere wereld schuil ging van seksueel misbruik, niet alleen door volwassenen aan wiens zorg jongeren waren toevertrouwd, maar ook door de jongeren zelf. De commissies oordeelden dat dat het misbruik had plaatsgevonden op een veel grotere schaal dan tot dat moment voor mogelijk was gehouden. Dat was een schok. Maar met de verhalen over seksueel misbruik kwamen ook de verhalen los van kinderen die op zichzelf waren teruggeworpen in een harde cultuur, waarin angst regeerde, vernedering permanent dreigde en fysiek geweld niet geschuwd werd.

Er was kennelijk meer aan de hand.

Die onverkwikkelijke waarheid dwingt ons om de geschiedenis van de jeugdzorg opnieuw te bezien. Natuurlijk was het bekend dat het leven in een jeugdinteraat of kindertehuis geen pretje was. Daar zijn voldoende jeugdboeken en romans over geschreven. Maar de vraag hoe het kwam dat deze tehuizen zo lang vast konden houden aan een opvoedingsklimaat dat in de buitenwereld als achterhaald werd beschouwd is eigenlijk nooit goed beantwoord. Of misschien hebben we het antwoord wel niet tot ons willen laten doordringen. Net zoals het antwoord op de vraag waarom het zo lang duurde voordat de buitenwereld zich daar over begon op te winden. Hoe is het mogelijk geweest dat de zorg voor verwaarloosde kinderen zo lang verwaarloosd werd?

Over die vragen gaat dit essay¹. Hoe kan het dat goedkope yoghurt decennialang niet op het menu van een kindertehuis verscheen omdat het te duur zou zijn? Hoe kunnen gewelddadigheden zo lang normaal zijn gebleven terwijl ze heel ongewoon waren geworden?

Amsterdam,
Februari 2016

Jos van der Lans

¹ Voor het schrijven van dit essay is dankbaar gebruik gemaakt van wenken, correcties en kritiek van een kleine begeleidingscommissie, die bestond uit prof. dr. Herman Baartman, prof. dr. Wim Slot en prof. dr. Jeroen Dekker. Met hun opmerkingen hebben zij belangrijk bijgedragen aan de inhoud van dit essay, zonder overigens verantwoordelijkheid te dragen voor de uiteindelijke versie. Die berust geheel bij de auteur.

I De doorbraak die uitbleef – 1945-1965

Op 28 oktober 1947 luidt Daan Mulock Houwer de noodklok. Mulock Houwer is op dat moment ruim een jaar directeur van het Nationaal Bureau voor de Kinderbescherming, een samenwerkingsorgaan dat pal na de Tweede Wereldoorlog is opgericht om de kwaliteit van instellingen die taken uitvoeren op het terrein van de kinderbescherming te verbeteren. Dat is hard, zeer hard nodig. Niet lang na de oorlog, begin 1946, had Mulock Houwer al stevig aan de bel getrokken in het manifest *Vijftigduizend kinderen roepen om hulp!* De oorlog had namelijk in de wereld van de kinderbescherming diepe sporen nagelaten: tehuizen waren door de Duitsers gevorderd, pupillen waren elders ondergebracht, naar huis gestuurd of naar Duitsland gedeporteerd. De overgebleven inrichtingen waren overbezet, en de bevrijding had daar geen verandering in gebracht. Op de stoep van Nederland, zo schreef Mulock Houwer in zijn schotschrift, staan ruim 50.000 kinderen. Dat is een toestroom die met de bestaande instellingen niet te verwerken valt.

Alles stagneert, zo concludeerde Mulock Houwer in het manifest: ‘Voogdijraden zitten met duizenden toevertrouwde kinderen in noodtehuizen ondergebracht of noodgedwongen thuis gelaten. (...) In de vrije verpleging tieren de wantoestanden weliger dan ooit. Zo werd o.a. kort geleden weer een z.g. particulier ongecontroleerd kinderhuis ontdekt, waar 32 kinderen waren ondergebracht - zelfs door overheidsinstanties - die dusdanig vervuild waren, onder de schurft zaten, aan huidziekte leden en ondervoed bleken, dat de Gemeentelijke Geneeskundige Dienst moest ingrijpen. Eén kind van 11 maanden woog b.v. 9 pond.’²

Het manifest ademt de geest van ‘nu moet het gebeuren’. Mulock Houwer zet er al zijn ideeën op een rij die hij voor de oorlog in de praktijk van de kinderbescherming heeft ontwikkeld. Hij loopt inmiddels al zo’n twintig jaar mee. Sterker: hij is ervaringsdeskundige. Als 14-jarige wees kwam hij eerst op Zandbergen en daarna in verschillende pleeggezinnen terecht. Zandbergen was sinds 1874 de toonaangevende instelling in Nederland die gezinsverpleging (tegenwoordig pleegzorg) organiseerde en dat zich meer en meer opwierp als alternatief voor de gestichtsverpleging. Eind jaren twintig gingen Mulock Houwer en zijn vrouw Kea als groepsleiders werken bij Zandbergen. In 1933 werd hij er directeur.

Mulock Houwer ergerde zich voor de oorlog steeds nadrukkelijker aan wat hij het ‘ontstellend dilettantisme’ in de kinderbescherming noemde. Daarmee doelde hij op het gebrek aan scholing en aan het negeren van beproefde pedagogische methodieken. Hij spande zich actief in om daar verandering in aan te brengen. Hij schreef als een der eersten Nederlandse hand- en leerboeken over gestichtsopvoeding (1938) en gezinsverpleging (1940). Met zijn ideeën en activiteiten behoorde Mulock Houwer voor de oorlog tot een klein gezelschap hervormingsgezinden, waar ook de psychiater, en latere hoogleraar orthopedagogiek Grewel en justieambtenaar Koekebakker (later hoogleraar sociale psychologie) deel van uitmaakten. Het leverde het drietal de veelzeggende naam ‘rebellenclub’ op. Ze werden aangehoord, maar tot de dagelijkse praktijk van het werk in de inrichtingen drongen hun ideeën niet echt door. Dat kwam, volgens Mulock Houwers biografen Hellinckx en Pauwels, omdat in al die tehuizen en inrichtingen regenten de dienst uitmaakten. Die ‘luisterden

² D.G.R. Mulock Houwer, F. Grewel, R. Friedman-van der Heide, *Vijftigduizend kinderen roepen om hulp!*, Amsterdam: NV De Arbeiderspers, 1946, pp. 25-26.

beleefd, maar bleven aanhangers van een pedagogiek die eerder gedragen werd door geloof dan door inzichten'.³

Een archipel van heropvoedingsgestichten

De vooroorlogse Kinderbescherming was een lappendeken. Vlak voor de oorlog telde Nederland 123 inrichtingen waarin een kleine 14.000 uit huis geplaatste kinderen waren ondergebracht. Sinds het in werking treden van de Kinderwetten in 1905 was dat aantal fors gegroeid. Er was geld gekomen, er werden ambtenaren aangesteld, er waren maatschappelijk werkers in dienst getreden bij de Voogdijraden en Voogdijverenigingen. Om de uithuisgeplaatste kinderen te verwerken was 'een archipel van heropvoedingsgestichten'⁴ ontstaan, een eilandenvrij van gestichten, tuchtscholen en heropvoedingsoorden die nogal eens ver van het stedelijke leven waren gevestigd en zich weinig toegankelijk toonden voor de buitenwereld.

Samenhang en coördinatie ontbraken.

Dat was het gevolg van een bewuste politieke keuze. De grote vrees van met name de confessionalen was dat er als gevolg van de Kinderwetten een soort staatsopvoeding zou worden losgelaten op kinderen die aan het ouderlijke gezag ontrokken zouden worden. Om dat te voorkomen werd besloten dat de overheid weliswaar gerechtigd was om in te grijpen in de ouderlijke macht, maar zich verder niet met de uitvoering van de Kinderwetten moest bemoeien. Dat was de taak van het particuliere initiatief, dat voor het overgrote deel werd georganiseerd door notabelen uit confessionele kringen.

Zo was een versnipperd bestel gegroeid, met vele instellingen met eigen besturen. In dat bestel was de route die een kind volgde om ergens terecht te komen vaker gebaseerd op toevallige factoren (waar is er plaats?) dan afgestemd op de aard van de problematiek van het kind. Op die wereld had de rebellencoek van Mulock Houwer voor de oorlog zijn pijlen afgeschoten. De leden maakten zich druk over het ontbreken van elke vorm van controle en verantwoording. Ze wraakten de willekeur waarmee kinderen geplaatst of overgeplaatst werden. Ze maakten zich zorgen over het gebrek aan scholing van inrichtingsmedewerkers. Ze bekritiseerden de salarissen van medewerkers, die zo laag waren dat geen inrichtingswerker er een behoorlijk bestaan mee kon opbouwen. Ze ergerden zich aan voorschriften dat kinderen 's nachts in de slaapzalen allemaal op hun linkerzij moeten liggen, zodat ze niet met elkaar konden praten.⁵

Dat waren, aldus de rebellencoek, geen omstandigheden waarin betekenisvolle pedagogische betrekkingen tussen opvoeders en jongeren tot bloei komen. Het kon, zo verkondigde Mulock Houwer, zelfs goed uit de hand lopen als 'een straf als lichamelijke tuchtiging in handen is van personeel, dat in opvoedingsopzicht geen enkele vorming of scholing genoot en zelfs aan eisschen van algemene ontwikkeling en beschaving niet voldoet'.⁶ Zijn collegarebel Grewel was nog stelliger toen hij vlak na de Tweede Wereldoorlog op deze periode terugbliekt: 'Wat nu de probleemkinderen betreft, men kan gerust beweren dat bij hen (...) straffen uit den treure, in allerlei vormen en op allerlei wijze toegepast en toegediend zijn'.⁷

³ W. Hellinckx en A.J. Pauwels, *Orthopedagogische ontwikkelingen in de kinderbescherming. Leven en werk van dr. D.Q.R. Mulock Houwer*. Leuven/Amersfoort: Acco, 1984, p. 26.

⁴ Bernard Kruithof en Piet de Rooy, 'Liefde en plightsbesef. De Kinderbescherming in Nederland rond 1900', in: *Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 13, nr. 4, februari 1987, p. 637.

⁵ Ontleend aan Rudie Kagie, *De kinderbeschermers*, Bilthoven: Ambo, 1979, p. 74. Kagie's bron: G.H.J. den Otter, *Voogdijkinderen*, Den Haag: Nijhoff, 1963, p. 109.

⁶ D.Q.R. Mulock Houwer, *Gestichtsopedagogische hoofdstukken*, Eibergen: Drukkerij Heinen, 1938, pp. 106-107.

⁷ F. Grewel, 'Therapeutische paedagogie en kinderbescherming', in: D.Q.R. Mulock Houwer, F. Grewel en Reine Friedman-van der Heide, *Vijftigduizend kinderen toepen om hulp!* Amsterdam: De Arbeiderspers, 1946. p. 42.

Fundamenteel anders

Het einde van de Tweede Wereldoorlog maakt bij velen een behoefte los om de samenleving te vernieuwen. Kan de wederopbouw niet ook een doorbraak betekenen? Kunnen de klassieke tegenstellingen tussen de verschillende levensbeschouwingen en daaruit voortgekomen ordeningen niet doorbroken worden? Moeten we wel verder met dezelfde politieke stromingen? Kan het niet fundamenteel anders? In die context ruikt ook Mulock Houwer zijn kans. En met hem hervormingsgezinden als Grewel en Koekebakker. Ze zijn gretig, ze willen het verleden achter zich laten, en menen dat zich nu echt een mogelijkheid aandient om op het versnipperde en verdeelde terrein van de Kinderbescherming tot een doorbraak te komen die voor de oorlog onbereikbaar bleef.

Want we weten namelijk heel veel, benadrukt Mulock Houwer in het pamflet *Vijftigduizend kinderen roepen om hulp!*. We lopen qua kennis over ‘zelfbestuur in gestichten en kampen, opvoeding op de grondslag van familieleven in het internaat en co-educatie’ zelfs voorop in vergelijking met het buitenland. Daarom is het des te erger ‘hoe weinig in dit land geprofiteerd werd en wordt van elkaars ervaringen’. Om aan de onkunde een einde te maken tekent hij op de middenpagina’s van het manifest een organogram van een nieuwe ‘riksorganisatie’ op basis van verplichte samenwerking en rikscontrole in de jeugdzorg, met een centrale rol voor een nieuw Nationaal Bureau voor de Kinderbescherming. Het is een blauwdruk voor een op moderne leest geschoeide jeugdzorg.

Mulock Houwer verkondigt deze boodschap inmiddels met zoveel vuur en gezag dat hij door het rijk gevraagd wordt daar zelf uitvoering aan te geven. Zijn werkgever Zandbergen (waar hij na terugkeer uit het concentratiekamp waar hij in de oorlog terecht was gekomen weer als directeur aan de slag was gegaan) leent hem er graag voor uit. Zo begint Mulock Houwer eind 1945 in een scheef gevloerd kamertje ergens op de Keizersgracht in

Amsterdam⁸ structuur aan te brengen in de naoorlogse jeugdzorg van Nederland.

Zonderling mengelmoesje van kinderen

Maar twee jaar later is er van die vernieuwingsenergie weinig over. Onder Mulock Houwers leiding is er weliswaar een Nationaal Bureau en een Nationale Federatie gekomen waarin alle instellingen op het terrein van de Kinderbescherming samenwerken, maar daarin is de vooroorlogse vrijblijvendheid toch weer troef geworden. Ondertussen is de toestand in de gezins-, gestichts- en zogenaamde ‘vrije verpleging’ nauwelijks verbeterd. Integendeel, de meest alarmerende berichten doen de ronde.

Precies om die reden heeft Mulock Houwer op 28 oktober 1947 journalisten uitgenodigd. Zijn bureau heeft in elk arrondissement de Voogdijraad gevraagd om een rapport op te stellen waarin verslag wordt gedaan hoe in het arrondissement de opvang van kinderen er voor staat. De zestig ingediende rapporten leveren een onthutsend beeld op: maar liefst 6000 kinderen kunnen nergens worden geplaatst. Veel instellingen zijn op sterven na dood, want de financiering is ontoereikend. Op tal van plaatsen is de kwaliteit van de zorg schrijnend.

De pers schrijft over deze bijeenkomst: ‘De heer Mulock Houwer wees vervolgens op de stiefmoederlijke behandeling, die de kinderbescherming van de zijde van het Nederlandse volk ondergaat. (...) Ook de steun van regeringszijde staat in geen verhouding tot wat werkelijk nodig is. (...) Het onderbrengen van kinderen in gezinsverband laat in alle opzichten te wensen over. Vaak komt het zelfs voor, dat aan bepaalde gezinnen wegens de slechte toestanden, die er heersen, het recht ontzegd wordt, kinderen op te nemen. Het enige resultaat is, dat deze gezinnen in een andere gemeente hun tehuizen heropenen en hun bedrijf voortzetten, zonder dat er ook maar iets aan gedaan wordt. „Het Nederlandse kind heeft er recht op, dat zijn belangen op meer doeltreffende

⁸ W. Hellinckx & J. Pauwels, a.w., p. 44.

wijze worden behartigd”, aldus besloot de heer Mulock Houwer”⁹

Deze inventarisatie door de Federatie van de stand van zaken is een reactie op aanhoudende berichten over wantoestanden in de media. Een half jaar voor de persconferentie bracht *De Waarheid* een onthutsende rapportage over kasteel Groeneveld in Baarn. Het ooit zo statige kasteel was als opvanghuis ingericht, waar vijftig kinderen onder erbarmelijke omstandigheden verblijven. De verslaggeefster treft er een ‘zonderling mengelmoesje’ aan: ‘kinderen, die aan de ouderlijke macht werden ontrokken, en ter beschikking kwamen van de Voogdijraad, kinderen zonder vader, kinderen van Sociale Zaken etc. debiele kinderen, kinderen met sexuele afwijkingen, vroegrijpe meisjes, zo maar een allegaartje.’

De toestand op de slaapzalen voert de verslaggeefster regelrecht terug naar de negentiende eeuw: ‘Wankele bedden bedekt met grauwe dekens en een afschuwelijke urinelucht, (...). Op geen der bedden bevinden zich lakens. Vele van de kinderen bedwateren, maar geen nood, dan kruipen ze zo maar onder het onaangenaam riekende bruine zeil. Het is nu lente, buiten in de hoge bomen fluiten en zingen de vogels en dat verzacht een beetje. Maar ook deze winter sliepen kinderen (zonder nachtkleding!) op één koud zeil, zelfs de baby’s. Laten wij ons dan ook niet verwonderen, dat een der kleintjes stierf aan longontsteking. Er hangen een paar handdoeken, die even grauw zien als dweilen. Vijf kinderen moeten zich met één handdoek behelpen. (...) De speelkamer is triest en troosteloos hetgeen nog verhoogd wordt door het afgescheurde behang wat men trouwens op alle kamers aantreft. Hier en daar is een ansichtkaart tegen de muur geprikt door een der kinderen maar het trieste beeld verandert er weinig door.’¹⁰ Groeneveld staat, aldus de verslaggeefster, niet op zich. Het aantal ongecontroleerde huizen wordt in 1947 op enige honderden geschat. ‘In deze huizen,

dikwijls geleid door mensen, die niet capabel zijn, worden kinderen aangetroffen, ver beneden het gewicht, met hoofdzeer, scabies [schurft, JvDL] en andere huidziekten en ongedierte... Debielen, psychopathen, normale kinderen, allen zijn bijeen geworpen op de grote hoop, waarmede men niets weet aan te vangen...’ Als de *Waarheid*-verslaggeefster Mulock Houwer om commentaar vraagt, meldt deze dat deze toestanden maar al te goed bekend zijn bij het Nationaal Bureau, maar dat tot zijn grote spijt er onvoldoende gezag is om effectief op te treden. ‘Nationaal moet er een wet tot stand komen, die verbiedt, dat kinderen worden ondergebracht in tehuizen, die buiten de controle vallen, de Voogdijraden, de departementen van Justitie zowel als van Sociale Zaken zullen nauw met elkaar moeten samen werken. Nederland wacht op één Centrale organisatie, die dit alles kan omvatten.’¹¹

Een plaats in de politieke luwte

Een nationale overheid die rechtstreeks kan ingrijpen, blijft echter een heikel politiek punt. Hoewel de doorbraakgedachte aanvankelijk in ambtelijke, academische en professionele kringen zeker de handen op elkaar krijgt, blijkt die steun niet doorslaggevend. De kracht waarmee de oude verzuilde organisaties zich na de oorlog oprichten, blijkt sterker dan de behoefté van verlichte elites om tot een doorbraak te komen. De restauratie wint het van de hervorming. De verzuilingsgraad zal midden jaren vijftig getalsmatig haar hoogtepunt bereiken.

Voor de Kinderbescherming betekent het dat die sterke centrale organisatie, die de versnippering te boven zou kunnen komen en bruggen zou kunnen slaan tussen de eilanden in de Kinderbeschermingsarchipel, er niet komt. Dat betekent ook dat het door de rebellenclub zo bekritiseerde amateurisme bleef voortbestaan. In het onderwijs, zo schreef Grewel, was het inmiddels onbestaanbaar om niet-vakmannen voor de klas te zetten. In de

⁹ *De Waarheid*, 29 oktober 1947.

¹⁰ *De Waarheid*, 22 april 1947.

¹¹ idem.

inrichtingszorg was dat heel normaal. Ook in de leiding. Steeds opnieuw worden ‘ex-officieren, predikanten of andere “onbevoegden” benoemd tot directeur van een instelling. Het lagere personeel had van de problemen van kinderen geen notie en was “volslagen ongeschikt” voor medewerking aan een “modern georiënteerde behandeling”.¹²

Overigens probeerde Mulock Houwer vanuit zijn positie als directeur van het nationaal Bureau aan het gebrekige opleidingsniveau wel wat te doen. Vanaf 1947 werden overal in het land cursussen Kinderbescherming A en B opgezet. Die tweejarige cursussen, gegeven in de avonduren, moesten het professionele personeel opleveren waarmee het opvoedingsklimaat in de tehuizen zich ten goede zou keren. De Nationale Federatie, waar Mulock Houwer tot 1949 directeur van was, streefde ernaar dat alle personeelsleden in inrichtingen minimaal het A-diploma moesten behalen en degenen met opvoedkundige taken de B-aantekening. Dat streven werd bij lange na niet gerealiseerd. Van de pedagogische medewerkers in de kinderbescherming bleek in 1960 slechts 52 procent ‘enige op het werk gerichte opleiding’ te hebben genoten. De rest, een op de twee medewerkers dus, had ook toen helemaal geen vakopleiding gevolgd.¹³

Het zou een te gemakkelijke conclusie zijn om te constateren dat de vooroorlogse Kinderbescherming zich na de Tweede Wereldoorlog ongewijzigd herstelde. Er veranderde wel wat, met het verstrijken van de jaren werd naast de eigen financiering de bijdrage van de rijksoverheid ruimer, kwamen er meer middelen ter beschikking om de huisvesting te verbeteren, verdwenen door toenemende staatscontrole erbarmelijke particuliere initiatieven als die in Kasteel Groeneveld, en traden er meer goed opgeleide deskundigen aan (psychiaters,

psychologen, artsen). Wat echter ongehinderd overeind bleef was de naar binnen gerichtheid van de instellingen. Driekwart van de ruim 180 tehuizen en instellingen die na de oorlog kinderen opvingen die door een maatregel van kinderbescherming uit huis waren geplaatst waren protestants of katholiek van gezindheid.¹⁴ Dat bleven op zichzelf staande wereldjes, die zich weinig lieten gezeggen. De vele bolwerken van het particuliere initiatief waren ongeschonden de oorlog doorgekomen.

Dat kon ook gebeuren omdat de Kinderbescherming net als voor de oorlog geen politieke prioriteit kreeg. Het luiden van de alarmklokken door Mulock Houwer c.s. leidde niet tot felle politieke debatten. De behandeling van kinderen waar de overheid verantwoordelijkheid voor had genomen was immers uitbesteed. Het betrof ook nog eens een groep – vaak problematische – kinderen waar weinig eer aan te behalen viel. Het was een gemarginaliseerde groep die geen belangenbehartigers, geen lobbyisten of politieke pleitbezorgers kende. De politieke animo om daarvoor op de bres te gaan staan was gering. De Kinderbescherming moest het doen met een plaats in de politieke luwte.

Volksherstel is gezinsherstel, gezinsherstel is volksherstel

De naoorlogse politiek was bovendien begaan met een heel andere zorg. Waar bij kinderen en gezinnen die in aanraking waren gekomen met de Kinderbescherming het kwaad al was geschied, dreigde voor een grote groep Nederlanders juist een gevaar dat voorkomen moest worden.

¹² Geertje Dimmendaal, *Heropvoeding en behandeling. Meisjes in Huize de Ranitz, Groningen 1941-1967*. Groninger Historische Reeks, Assen: Van Gorcum, 1998, p. 51.

¹³ Canon zorg voor de jeugd, venster 1945
Beroepsopleidingen: http://www.canonsociaalwerk.eu/nl_jz/details.php?cps=15&canon_id=310.

¹⁴ J.J.H. Dekker, e.a., *Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010*. Deelonderzoek 1, Commissie Samson, 2012, p. 45.

De oorlog had, in de ogen van de bestuurlijke en politieke elites, de moraal van de Nederlandse bevolking niet onberoerd gelaten. In 1946 werden er meer dan 7000 onwettige geboorten geregistreerd, een percentage dat drie keer zo hoog was dan in het laatste vooroorlogse jaar. Het aantal echtscheidingen was in vergelijking met 1940 in 1946 ook al drie keer zo hoog en het aantal geslachtsziekten vertoonden in de eerste twee jaren na de oorlog een enorme piek. Tel daarbij op: de ontwrichte gezinnen, de armoede en de belabberde huisvesting (zo'n half miljoen woningen was verwoest of zwaar beschadigd uit de oorlog gekomen), en het is begrijpelijk dat de vrees voor ontsporing en zedeloosheid zich meester maakt van de mensen die leiding moeten geven aan het proces van wederopbouw. Het probleem van zedeloosheid beperkte zich niet tot een aanwijsbare groep, woonachtig in volksbuurten; nee het was omvangrijker, bedriegender. Het was een weerslag van de geschiedenis die iedereen had moeten doorstaan: de oorlog. Het herstel van de morele schade was daarom een zaak die iedereen aanging, een zaak van nationaal belang.

Het aangrijppingspunt voor dit morele herstel werd het gezin. Uitholling van het gezin, en er waren alarmerende cijfers om dat te onderbouwen, betekende een ontwrichting van de samenleving. ‘Wat heb je aan herstelde huizen als er gebroken gezinnen in wonen?’ Daarom werd – in grote eensgezindheid – het gezin het fundament waarop de wederopbouw van het land gestalte zou moeten krijgen. Dit sociale wederopbouwprogramma werd gecoördineerd door het Nederlands Volksherstel, een door alle zuilen gedragen orgaan dat via provinciale opbouworganen vertakt over het hele land het herstel van het maatschappelijk leven ter hand moest nemen. Het parool luidde: ‘Volksherstel is gezinsherstel, gezinsherstel is volksherstel.’

Grootscheeps beschavingsoffensief

Het economische en het sociale herstelprogramma haakten daarbij op elkaar in. Nederland kende in vergelijking met andere Europese landen een trage industrialisatie. Nog in 1930 verdiende meer dan zestig procent van de Nederlandse beroepsbevolking de kost in landbouw, visserij en de al sinds de zeventiende eeuw sterk ontwikkelde dienstensector. Met de wederopbouw moest juist op dit punt een slag gemaakt worden. Voor de groeiende bevolking moest werkgelegenheid worden gecreëerd en met het geld van de Marshall-hulp werden boerenbedrijven gemanageerd en nieuwe fabrieken op het platteland opgezet. Wat er aan werk op de boerderijen verdween, moest worden opgevangen door nieuwe banen in de industrie.

Vanaf eind jaren veertig begint Nederland in snel tempo te industrialiseren. Staatssecretaris Van Rhijn van Sociale Zaken benadrukt in een brochure onder de titel *Nederland industrialiseert*, dat de gevolgen van industrialisatie ingrijpend zijn. ‘De sociale gevolgen van de industrialisatie eisen echter een heroriëntatie van het maatschappelijk leven. Meermalen wordt de vrees geuit, dat dit een invloed ten kwade moet zijn. Er zijn echter ook voorbeelden van plaatsen en streken waar – mede dankzij goed gekozen en gerichte maatregelen op het terrein van het maatschappelijk werk, de sociaal-hygiënische en sociaal-culturele zorg – niet alleen door de industrialisatie nieuwe welvaart werd gebracht, maar waar bovendien voor de oude gemeenschappen, die doorbroken werden, nieuwe in de plaats kwamen.’¹⁵ De industrialisatie werd zo een stuwend kracht van het grootscheepse beschavingsoffensief. Daar bestond overigens grote consensus over. In een NIPO-enquête uit 1947 werd de stelling dat Nederland er alleen weer bovenop kon komen wanneer haar bevolking zich bereid toonde hard te werken, zuinig te leven en

¹⁵ Citaat ontleend aan: Andere tijden, ‘Verwildering der Jeugd’, 22 januari 2009. Op www.NPOgeschiedenis.nl; [andere-tijden/aflleveringen/2008-2009/Verwildering-der-Jeugd.html](http://www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/aflleveringen/2008-2009/Verwildering-der-Jeugd.html).

veel te sparen, door 74 procent van de ondervraagden beaamd.¹⁶

Een omvangrijk gezinsondersteunend netwerk

Die nationale consensus geeft de stoot tot de vorming van een groeiend stelsel van organisaties dat steunend op landelijke financieringsstromen zich ontfermt over het jeugd- en gezinsvraagstuk. Er komt al in 1946 een Directoraat-'Generaal 'Vorming buiten schoolverband', er worden commissies aan het werk gezet, en onderzoeken op gang gebracht. Opgestuwd door deze nationale zorg komt een groeiend leger van maatschappelijk werkers, onderzoekers en academici in beweging die zich storten op de vrijetijdsbesteding van jongeren en het alledaagse leven van gezinnen, vooral als deze uit de pas dreigen te lopen met de sociaal-hygiënische normen.

In 1946 introduceert Nederlands Volksherstel een jaarlijks terugkerende gezinsweek, met als sleutelbegrippen reinheid, orde, eerbied en aandacht voor elkaar in 'het goede gezin'. Speciale aandacht is er voor de moeders, de hoedsters van het huiselijke gezinsleven. In hetzelfde jaar gaat er een commissie aan de slag die pleit voor een wettelijke bescherming van het beroep gezinsverzorgster, waarbij een onderscheid gemaakt moet worden in gezinsverzorgster-A voor praktische hulp en gezinsverzorgster-B voor pedagogische begeleiding en bij ziekte. In 1947 volgt de installatie van een Centrale Raad voor de Gezinsverzorging en in 1948 komt de eerste landelijke subsidiëring los, een financieringsstroom die in 1952 als er een Ministerie van Maatschappelijk Werk ontstaat (uniek in de wereld!) langzaam maar zeker in omvang groeit. In 1957 worden er op 22 plaatsen in het land 1-jarige opleidingen geboden voor gezinsverzorgsters en in 1962 telt Nederland bijna 1000 instellingen die gezinsverzorging bieden.¹⁷ Elk gezin in nood kan dan door de overheid gesubsidieerde hulp krijgen.

¹⁶ Hans Righart, De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam Antwerpen 1995, p. 83.

¹⁷ Zie: Canon van de gezinszorg: <http://www2.fni.nl/canon-van-de-gezinszorg/?slide=0>.

In feite ontwikkelt zich onder het financiële beheer van de overheid een omvangrijk gezinsondersteunend netwerk: maatschappelijk werk, gezinsverzorging, huishoud- en gezinsvoortichting, de nationale Contactcommissie voor gezinsbelangen (tegenwoordig de nog steeds bestaande Gezinsraad), de snel groeiende bureaus voor Levens- en Gezinsvragen (LGV's) en een verdubbeling van het aantal Medisch Opvoedkundige Bureaus (MOB's: 7 in 1939, 15 in 1952, 83 in 1962¹⁸). Het is een nieuw, modern en professioneel netwerk van maatschappelijke organisaties en instellingen rondom huwelijks-, gezins- en opvoedingsproblematiek, dat er op gericht is om een gezonde innerlijke moraal te voeden. Het gezin is geen plicht, geen onvermijdelijkheid, niet iets wat je overkomt, maar een ideaal; sterker: een zelfgekozen ideaal. Op grote schaal wordt een op sociaalwetenschappelijke inzichten gefundeerde sociale technologie gepraktiseerd: in plaats van een levenshouding waarin *externe* motivatie (dwang, plicht, geloof) de toon zet, moet een overtuiging tot stand worden gebracht waarin de *interne* motivatie domineert, waarin de moraal daadwerkelijk wordt geïnternaliseerd.

Heropvoedingsoorden

Net zoals de Kinderbescherming de stok achter de deur is voor falende ouders, zo kent ook deze gezinspolitiek een mogelijkheid om falende gezinnen uit hun huis te halen en apart te zetten. Voor gezinnen die systematisch ongevoelig blijken voor de uitgedragen gezinsmoraal, worden naast de in verschillende steden functionerende woon-scholen nog eens negen speciale gezinsoorden opgericht, de meeste ver weg in Drenthe en Overijssel. Ze vormen de bestemming voor wat we vandaag de dag als multiprobleemgezinnen aanduiden. In hun huishoudens is het een bende, moeder heeft geen gezag en weinig verstand van het huishouden, vader drinkt, heeft wisselende baantjes, kinderen groeien op voor galg en rad, er zijn permanent geldproblemen, alcoholisme en

¹⁸ Canon zorg voor de jeugd, 1928 Medisch-Opvoedkundige Bureaus. http://www.canonsociaalwerk.eu/nl_jz/details.php?cps=14&canon_id=251.

criminaliteit zijn aan de orde van de dag. De normen die in de jaren vijftig hoog in het vaandel van de burgerlijke gezinsmoral stonden: plichtsbesef, soberheid, spaarzaamheid, gehoorzaamheid en gemeenschapszin, zijn in deze gezinnen, volgens de autoriteiten, ver te zoeken. Als er hoge schulden zijn of de rechbank er aan te pas komt worden deze gezinnen ‘vrijwillig’ gedwongen naar een gezinsoord te verhuizen.

In zo’n heropvoedingsoord woonden tien tot twintig gezinnen. De begeleiding bestond uit een directeur, twee maatschappelijk werksters, twee gezinsverzorgsters, een sociaal ambtenaar, voor de kleine kinderen was er een kleuterleidster, voor de grotere kinderen die naar school gingen in het naburige dorp was er na thuiskomst een jeugdleider. De pastoor of de dominee kwamen regelmatig langs. Het reglement prentte hun vanaf de eerste dag in dat ‘de bewoners verplicht zijn zich te gedragen naar de algemeen bekende normen van moraal en fatsoen’. Daar hoorde in ieder geval de verplichting bij ‘wekelijks een douchebad te gebruiken’. Voor mannen, vrouwen en kinderen waren er aparte programma’s. Het idee was dat het gezin er twee jaar zou blijven, in de praktijk was dat vaak zes jaar. Niet omdat de gezinnen dat wilden, maar vaak omdat de gemeenten waar ze vandaan kwamen niet op hun terugkeer zaten te wachten. Het waren lastige gezinnen die ze liever kwijt dan rijk waren. Tussen 1952 en 1960 zijn 350 gezinnen naar deze oorden overgebracht; in 1960 werden de gezinsoorden gesloten, omdat ze te duur werden en nauwelijks effect hadden. De stedelijke woonscholen stierven in de jaren daarna een langzame dood.¹⁹

De maatschappelijke verwilderdering van de jeugd

Naast de algemene zorg om het gezin is er veel aandacht voor de jeugd. In 1949 geeft de regering

een zevental instellingen (over de verschillende zuilen verdeeld) de opdracht om onderzoek te doen naar de toestand van de jeugd, waar inmiddels meerdere etiketten over in zwang waren gebracht: ‘massajeugd’, ‘ongrijpbare jeugd’, ‘ASFALTjeugd’ en ‘verwilderde jeugd’. De resultaten worden in 1952 gebundeld in een omvangrijk onderzoeksrapport naar ‘de mentaliteit der zogenaamde massajeugd’ onder de titel: *Maatschappelijke verwilderdering der jeugd*. De eindredacteur van het rapport, de toonaangevende pedagoog Langeveld, vatte de diagnose als volgt samen: ‘(...) het uiterlijk is filmconfectie of volstrekt verwaarloosd, houding en beweging vertonen geen uit het innerlijk komend gericht zijn: men leunt, hangt, slentert, enzovoort; er is vaak ongedurige bewegingsoverdaad zonder doel. Ook de stem en de articulatie geven de personale uitdrukking van de holle leegte: men loeit, men brult, men kletst als een eindeloos geleuter, men gilt en giert, men jengelt en zeurt.’ Het ging, volgens de onderzoekers, niet om een kleine groep jongeren; nee, het betrof een gevaar dat de jeugd van alle rangen, standen en streken in ons land bedreigde.

Om hun lot ten goede te keren moest veel aandacht worden besteed aan de persoonlijkheds- en karaktervorming. Daarom werd de jeugdbeweging, het derde opvoedingsmilieu, weer in stelling gebracht. In 1949 organiseerden de verschillende jeugdorganisaties alweer zo’n kwart van de jongeren. Speciale aandacht was er vooral voor oudere meisjes, die door de snelle industrialisatie in fabrieken werk hadden gevonden. Immers: zij waren de moeders van de toekomst, de hoeders van het goede gezin. Voor werkende meisjes ontwikkelde zich vanuit het katholieke zuiden van het land de Mater Amabilis-school, waar de oudere meisjes na het werk werden opgevangen. In de rest van het land kregen deze scholen de neutralere naam: Levensscholen. Ook het oude huishoudonderwijs (de eerste kookschool stamt uit 1888), de ambachtsschool voor meisjes, waar zij zich naast praktische zaken als koken en strijken konden bekwaamten in onder andere administratie,

¹⁹ Adrienne Dercksen, ‘Heropvoeding van onmaatschappelijke gezinnen’, in: H. Vossen, M. Schwegman en P. Wester, *Vertrouwde patronen, nieuwe dromen. Nederland na een modern industriële samenleving 1948-1972*. IJsselstein: VGN, 1992, pp. 56-62.

kinderverzorging, warenkennis, gezondheids- en voedingsleer en fröbelen, werd verder uitgebreid. Er kwamen aparte vormingsklassen, die meisjes konden volgen als zij het middelbaar onderwijs hadden afgerond. Alles was erop gericht om de toekomstige huisvrouwen zo adequaat mogelijk op hun gezinstaken voor te bereiden.

Van jeugdbeweging naar sportvereniging

Die speciale op hun functie in het gezin gerichte aanpak is er niet voor jongens. Ook over hen buigen zich meerdere commissies, onder voorzitter van de toonaangevende hoogleraar pedagogiek Kohnstamm. Er verschijnen meerdere rapporten over de arbeidersjeugd en de verleidingen van de moderne consumptiecultuur. Een groot deel van de jongeren vindt in de jaren vijftig zijn weg naar sportverenigingen, en dan met name het voetballen. Deze verenigingen groeien zo snel dat zij in organisatiegraad de oude georganiseerde jeugdorganisaties overvleugelen. Tussen 1946 en 1963 groeide het aandeel van de leeftijdscategorie acht- tot vijftwintigjarigen van 21 procent naar 42 procent en in dat laatste jaar organiseerden de sportverenigingen tweemaal zoveel jongeren in de categorie twaalf-tot vijftienjarigen dan de jeugdverenigingen. De ledenaantallen van deze organisaties beginnen in de loop van de jaren vijftig dan ook gestaag en daarna al snel dramatisch terug te lopen.²⁰

De grote maatschappelijke aandacht voor de gewone jeugd heeft echter nauwelijks repercussies voor de aandacht en zorg die er is voor de Kinderbeschermingsjongeren. In de strijd tegen het morele verval gaat de aandacht vooral uit naar de groepen waar winst te behalen valt, waar de verwilderding nog niet is toegeslagen. Kinderen die onder de hoede van de Kinderbescherming vallen zijn kennelijk die grens al voorbij. Daar is het kwaad al geschied. De oude afgezonderde ‘reservaten’ van de Kinderbescherming, de tehuizen, gestichten, tuchtscholen, heropvoedingsoorden, vormen daardoor niet het werkterrein waar het nieuwe

leger maatschappelijk werkers, gezinsverzorgsters, opvoedingsdeskundigen en psychologen aan de slag gaan. Waar het nieuwe zorgnetwerk van gezinsbemoeienis overheids geld krijgt om een nieuwe collectieve ambitie waar te maken, ontvangt het kinderbeschermingsnetwerk geld om een oude praktijk in stand te houden. Van een intensieve interactie tussen deze twee sectoren van jeugdzorg is eigenlijk nauwelijks sprake. Het blijven institutio- neel gescheiden gebieden.

De basis niet op orde

De institutionele praktijk van de Kinderbescherming toonde zich ook bepaald niet gevoelig voor pedagogische inzichten die elders in de samenleving wel ingang vonden. Tot die conclusie kwam de werkgroep-Koekebakker, die vanaf 1952 op initiatief van de Nationale Federatie voor de Kinderbescherming onderzocht of inrichtingen zich niet meer konden specialiseren, zodat er rondom specifieke groepen kinderen een gerichte aanpak kan worden ontwikkeld.

De werkgroep onderzocht 36 inrichtingen met uiteenlopende achtergronden en schetst een onthutsend beeld. De meeste inrichtingen slagen er niet in om aan de meest elementaire eis die aan een tehuisopvoeding mag worden gesteld te voldoen. De verzorging is onder de maat. De medisch-hygiënische verzorging is onvoldoende. De accommodaties laten te wensen over. Medische gegevens worden niet bijgehouden. Inrichtingskinderen zijn lichamelijk minder goed ontwikkeld dan leeftijdsgenoten die niet in een tehuis zitten. ‘In de meeste gevallen was noch voor inrichtingen of kindergroepen in hun geheel, noch ten aanzien van het individuele kind sprake van een weloverwogen behandelingswijze, welke een opvoeding of heropvoedingsplan tot achtergrond had.’²¹ Er was geen ruimte voor een meer individua- liseringe, persoonsgerichte aanpak. Er was geen diagnostiek, de bestaande situatie maakte een

²⁰ Piet de Rooy, ‘Jeugdbeweging in Nederland’, in: Bernard Kruithof e.a. (red.), *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs in Nederland*, Nijmegen, 1983.

²¹ Nelleke Bakker, Jan Noordman & Marjoke Rietveld-van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee & praktijk, 1500-2000*. Assen: Van Gorcum, 2006, pp. 404-405.

orthopedagogische behandeling onmogelijk. Wetenschappelijke inzichten stuiten in de praktijk op weerstand of drangen er hoegenaamd niet door. Een ruime meerderheid van het personeel was ongeschoold en had geen opleiding genoten. De bedoeling van de werkgroep was om te onderzoeken of er tussen de verschillende instellingen geen differentiatie kon worden aangebracht, zodat de verschillende categorieën jongeren uit elkaar konden worden gehaald en een op hun problemen gerichte behandeling zouden kunnen krijgen. De toestand die zij aantroffen was echter zo minimaal op orde dat de werkgroep op grond daarvan geen voorstellen tot verdere specialisering kon doen. Intern beraad was noodzakelijk en dat vlotte niet echt. Uiteindelijk zou het eindrapport pas in 1959 openbaar worden.

Wat houdt verandering tegen?

Het tekent de inertie in de naoorlogse residentiële jeugdzorg, toen veelal nog aangeduid als ‘gestichtsverpleging’. Terwijl buiten de inrichtingen de wetenschappelijke interesse en inzichten in opvoedingsvragen en stoornissen van kinderen toenemen, dringen deze gedurende de jaren vijftig en een groot deel van de jaren zestig maar moeizaam door tot de inrichtingspraktijk. Dat heeft een aantal oorzaken:

- Inrichtingen maken niet zozeer deel uit van een nationaal bestel van jeugdzorginstellingen, maar in de eerste plaats van hun geloofsgemeenschap. Ze zijn in overgrote meerderheid katholiek of protestant. Van oudsher tonen deze vormen van particulier initiatief zich in Nederland wantrouwend ten opzichte van de rijksoverheid. Wat van buiten komt wordt al snel waargenomen als bedreigend voor het geloof. Wetenschappelijke kennis en nieuwe pedagogische inzichten worden daardoor niet – om het voorzichtig uit te drukken – onmiddellijk omarmd.
- Er bestaan geen eenduidige kwaliteitsstandaarden, ook niet over basale zaken als medisch-hygiënische verzorging. De overheid vraagt alleen financiële verantwoording. Gerichte controle en inspectie van het inrichtingsklimaat ontbreken;

het particulier initiatief controleert zichzelf. Wie in deze culturen zou willen innoveren, spreekt dus al snel een negatief oordeel uit over de bestaande praktijk. Er zijn niet zoveel mensen die de moed en de autoriteit hebben om zo'n koers in te zetten.

- Leidinggevenden en bestuurders maken onderdeel uit van een netwerk van lokale notabelen. Ze zijn vanwege hun maatschappelijke positie in functie getreden, niet vanwege hun kennis van zaken over de zorg voor de categorie kinderen die in de inrichtingen en tehuizen terecht komen. Henk Hofland omschreef deze bestuurders in zijn boek *Tegels lichten*, met de veelzeggende ondertitel *ware verhalen over de Autoriteiten in het land der voldongen feiten*, als een elite die zich kundig afgrondelt van de buitenwacht. Zij spreken de taal van het gezag die voortdurend ‘de indruk wekt dat er niets gebeurt dat voor de gewone burgers van belang is.’ Uit alles spreekt de verzekering dat ‘bezorgdheid niet op zijn plaats is aangezien ieders lot in goede handen is’.²²
- Over de organisatie van het dagelijks leven in de inrichting houden de verantwoordelijken er traditionele opvattingen over na. Niet zelden om praktische redenen: met de beperkte middelen zijn de grote groepen met vaak lastige kinderen het makkelijkste in het gareel te houden in een disciplinair regime. Zo'n regime is alleen te handhaven als er effectieve sancties bestaan voor degene die zich aan de discipline onttrekt. Een arsenal in heftigheid en zwaarte oplopende straffen is voor zo'n regime onmisbaar.
- Veel inrichtingen waren, mede als gevolg van hun afgelegen ligging, levende bewijzen van wat de socioloog Goffman in zijn klassiek geworden boek *Asylum* in 1961 als ‘total institutions’ zou typeren. Het hele leven speelde zich af op de inrichting, alles was er aanwezig. Voor geen enkele activiteit hoefde de kinderen de grens over. In alles werden kinderen gecontroleerd en onder toezicht

²² H.J.H. Hofland, *Tegels lichten of ware verhalen over de Autoriteiten in het land der voldongen feiten*. Amsterdam, 1972, pp. 96-97.

gehouden. Ze raakten vervreemd van de samenleving, contacten met hun naasten (die vaak als oorzaak gezien werden van hun problemen) waren sporadisch. Als ze de inrichting verlaten wisten ze niet waar ze aan toe zijn, aldus Den Otter, die in 1963 een studie publiceerde over de ervaringen van voogdijkinderen. Zij vat het als volgt samen: ‘Ineens neergezet in de zozeer begeerde vrijheid van de maatschappij stonden zij daar alleen, hulpeloos en onbegrepen, als iemand die plotseling ontwaakt in een hem totaal onbekende beschaving, waar de mensen, hun normen en zeden hem volkomen niet “eigen” zijn.’²³

- Omdat de inrichtingsorganisatie in de eerste plaats is gericht op het handhaven van de orde van grote leefgroepen is er voor individuele benadering van kinderen geen ruimte. Daar is ook geen personeel voor. Vanuit de oude organisatiestructuur valt dus de stap naar nieuwe behandelvormen heel moeilijk te maken.

Taal van de psychologen is te abstract voor groepsleiders

Deze institutionele cultuur bepaalt de omstandigheden waarmee personeel en kinderen/jongeren dagelijks met elkaar in de weer gaan.

- Dat personeel is in meerderheid ongeschoold. Ze zijn nauwelijks getraind. Het salaris is zo laag dat medewerkers er geen gezin van kunnen onderhouden, wat de selectiemogelijkheden beperkt. Voor de groepen in de jongenstehuizen staan vrijwel altijd jonge ongetrouwde mannen die verder weinig andere mogelijkheden hebben op de arbeidsmarkt. Het verloop is groot, want als de mannelijke werknemers een gezin stichten moeten ze naar beter betaald werk omzien. Bij de meisjesinternaten zijn ook vrouwen in dienst, maar als deze gaan trouwen, moeten ze zich aan het huishouden gaan wijden. Met andere woorden: het verloop is groot. Bovendien, zo wordt in bestuurlijke

kringen wel eens verzucht, lijken de opvoedingsgestichten in deze omstandigheden mensen aan te trekken met ‘tegen-natuurlijke neigingen’.²⁴

- Dit personeel wordt geacht te werken met vaak problematische kinderen, kinderen die onberekenbaar zijn, soms gewelddadig, vaak lastig. Hoe daar mee in groepsverband om te gaan? Veel van deze kinderen tarten de orde van de inrichtingen en zijn alleen te handhaven als zij onderworpen worden aan het regime. Zonder dwangmaatregelen en waar nodig geweld lukt dat niet.
- Groepsleiders functioneren vooral als opzichters, als hoeders van orde en rust. Groepen tellen een minimale grootte van 25 jongeren, en vaak meer, die door één groepsleider in toom gehouden moet worden. Hun mogelijkheden om corrigerend op te treden naar kinderen en groepsprocessen zijn beperkt. Zeker als er spanning op komt kunnen zij weinig anders dan overgaan tot harde sancties, straffen, isoleren of het toepassen van geweld. Sterker, hardhandigheden horen – aldus de common sense onder het ongeschoold personeel – bij het soort jongeren. In de sociale lagen van de samenleving waar zij doorgaans uit afkomstig zijn wordt geen andere taal gesproken.
- Waar hoger opgeleid personeel (psychologen, orthopedagogen, psychiaters) in dienst is getreden van een inrichting is er een verschil tussen de theorie en de praktijk. Voor de niet-geschoold groepsleiders is de taal van de psychiater of psycholoog vaak te abstract. Hun analyses gaan niet over de dagelijkse voorvalen waarmee het personeel in de leefgroepen te dealen heeft - het gaat niet over seksueel aanmatigend gedrag, niet over onderlinge agressie. Ook handboeken die in omloop zijn, zoals het veel gebruikte *Kind in de inrichting* van de psycholoog M.J.A.Q. van Spanje, helpen de medewerkers op de groepen niet echt. Ze vinden het maar vaag en missen bruikbare

²³ Den Otter, 1963, p. 114. Citaat ontleend aan: J.H.G. Dekker, a.w., pp. 245.

²⁴ Maurice van Lieshout, *Thuis bij Zandbergen. 140 jaar jeugdzorg*. BigBusinessPublishers, 2014, p. 101.

tips voor in de praktijk. Nieuwe pedagogische en psychologische kennis vindt in deze omstandigheden nauwelijks zijn weg naar de dagelijkse omgang met kinderen.²⁵

'Ik heb me daar zo verschrikkelijk alleen en klein gevoeld'

Er zijn niet zo heel veel verhalen van kinderen die in deze omstandigheden langere tijd in de jaren vijftig en zestig verbonden in een tehuis of jeugdinrichting. Maar de verhalen die wel bekend zijn, getuigen regelmatig van een enorm gevoel van op jezelf terug geworpen te zijn. De meeste kinderen waren in het geheel niet voorbereid op de plaatsing. Van de ene op de andere dag kwamen ze in een voor hen totaal onbekende situatie, waar ze zich staande moesten zien te houden. Dat veroorzaakte bij veel van hen een permanent gevoel van onveiligheid en machteloosheid ten opzichte van de mensen die over hen beschikten.²⁶

De kinderen werden in de tehuizen zonder enige uitleg op de groep geplaatst. Groepsleiders waren niet van hun komst op de hoogte.²⁷ De benadering is massaal, de enkeling bestaat niet, alleen de groep bestaat. Een eigen kastje op de slaapzalen was uitzonderlijk. Er bestaat geen vertrouwensband tussen groepsleiders en kinderen. De groep en groepleid(st)ers staan doorgaans tegenover elkaar. Of zoals Frans, die tussen 1959 en 1965 van zijn twaalfde tot zijn zeventiende in het protestantse Valkenheide in Maarsbergen (Utrecht) verbloef, het samenvat: 'Ik heb me daar zo verschrikkelijk alleen en klein gevoeld. Ze lieten je niet in je waarde, namen je niet serieus en praatten niet me je.'²⁸

Ook de groep biedt geen bescherming. Als je onderaan vertoefde in de pikorde van de groep

moest je voortdurend op de hoede zijn op de hogere machten die niet zelden met (het dreigen van) geweld de hiërarchie handhaafden of je soms tot handelingen konden dwingen die riskant waren en waar straf van de leiding op stond. Was je lastig of kon je je moeilijk beheersen dan wachten al snel sancties die konden variëren tot het onthouden van eten, koude douches, isolatie of fysiek geweld. Had je het ongeluk in bed te plassen dan kon je zomaar voor de hele groep te kijk worden gezet en mocht je met je met je lakens op de binnenplaats gaan staan. En was je onhandelbaar dan werd je al snel naar een andere inrichting overgeplaatst. 'Klagen bij de directie had geen zin, want de groepsleiding kreeg toch altijd gelijk en werd altijd geloofd.'²⁹

'Geen bezwaren van ernstige aard'

Van een zelfde gevoel van onmacht geven veel kinderen blijk die onderdak vonden bij pleeggezinnen, waar tot ver in de jaren zestig jaarlijks ruim negenduizend kinderen zijn ondergebracht.³⁰ Zij zijn geheel overgeleverd aan de gezinnen waar zij terecht komen. Vaak gaat dat goed en worden de kinderen liefdevol opgevangen, dat gebeurt vooral door pleegouders die zelf geen kinderen hebben. Maar als dat niet zo is zijn kinderen volledig op zichzelf aangewezen en kunnen zij met hun verhaal nergens heen. Klagen wordt al gauw gezien als een vorm van ondankbaarheid.

Tekenend voor hun positie is de wijze waarop officier van justitie A.H. Servatius eind jaren veertig verslag doet van een enquête onder pupillen die tussen 1907 en 1947 onder de verantwoordelijkheid van de Voogdijvereniging Kinderzorg uit Zwolle werden verzorgd. Het overgrote merendeel van de kinderen kijkt daar, aldus Servatius, met goede herinneringen op terug. Maar dat komt ook omdat de auteur klachten over de te strenge opvoeding,

²⁵ Geertje Dimmendaal, a.w., p. 52.

²⁶ J.H.G. Dekker, a.w., p. 171, 176. Dimmendaal, a.w., pp. 146-190.

²⁷ J.H.G. Dekker, a.w., p. 177, refereert aan Koekebakker, 1959, p. 229.

²⁸ J.H.G. Dekker, a.w., p. 253; Ontleend aan: M. Goorhuis en G. Meyknecht, *Ik dacht dat ik uit logeren ging... 10 jaar Associatie Jeugdzorg*. Sneek: MGM-producties, 2006, pp. 9-13.

²⁹ J.H.G. Dekker, a.w., p. 193; G.H.J. den Otter, *Voogdijkinderen. Enige gedachten over de opvoeding van voogdijkinderen*, gebaseerd op de gegevens verkregen uit een interview met 294 oud-pupillen van de vereniging kinderzorg te Rotterdam. 's-Gravenhage: Nijhoff, 1963, p. 113.

³⁰ Voor een overzicht van deze ervaringen, zie J.H.G. Dekker, a.w., pp. 236-251.

het niet-opgenomen zijn in het gezinsverband, het achtergesteld worden ten opzichte van de eigen kinderen, tewerkstelling, te weinig zakgeld, de vele wisselingen van pleeggezin, niet serieus neemt. Dat zijn ‘geen bezwaren van ernstige aard’, aldus de Zwolse Officier van Justitie.

Maar het zijn wel de klachten van pleegkinderen die in latere onderzoeken steeds opnieuw opduiken. Veel pleegkinderen kwamen uit de grote stad en kwamen uiteindelijk bij een boerenfamilie in een dorp terecht. Ze voelden zich niet thuis in het pleeggezin en werden niet geaccepteerd in de dorpsgemeenschap. Ze waren vanaf het begin buitenstaanders en werden vaak ook als zodanig behandeld. In het gezin werden ze vooral gebruikt als extra arbeidskracht, die moest werken voor de kost. Pleegkinderen verruimden zo het vaak krappe gezinsbudget; ze droegen bij aan de werkzaamheden en er werd een vergoeding voor ontvangen. Kinderen voelden - zo bleek achteraf uit hun verhalen – heel goed aan dat hun economische nuttigheid de belangrijkste drijfveer was van hun pleegouders.

Kinderen hadden ook vaak het gevoel gedumpt te worden als ze niet aan de verwachtingen voldeden of als er teveel spanningen optradën in het gezin. Ze waren van de ene op de andere dag in het gezin geplaatst, en ze konden ook van de ene op de andere dag eruit verwijderd worden. Uit het onderzoek onder voogdijkinderen dat Den Otter in 1963 publiceerde bleek dat van de kleine 200 onderzochte kinderen die in pleeggezinnen waren ondergebracht ongeveer de helft tenminste een keer, maar vaak ook meer, was overgeplaatst.

Net zoals dat in de tehuizen en inrichtingen het geval was ontbrak elke controle op de kwaliteit van de zorg die kinderen ontvingen in de pleeggezinnen. Althans: dat werd overgelaten aan de Voogdijverenigingen, die dat weer toevertrouwde aan de plaatselijke ‘gemachtigde’, die de schakel vormde tussen de Voogdijvereniging en het pleeggezin. Meestal waren dat notabelen uit de

lokale gemeenschap – notarissen, predikanten, onderwijzers en dan vooral hun vrouwen. Deze gemachtigde kende het pleeggezin (vaak hadden ze het gezin zelf geworven en aangemeld bij de Voogdijvereniging), waardoor ze door de kinderen moeilijk als vertrouwenspersoon gezien kon worden. Hun contacten beperkten zich ok meestal tot de pleegouders, met de kinderen werd niet of nauwelijks gesproken. Kinderen durfden ook hun mond niet open te doen uit vrees voor repercussies of om overgeplaatst te worden naar een inrichting, wat voor de meesten een waar schrikbeeld was.

Groei zet gewoon door

Het intrigerende van de jaren vijftig en jaren zestig is dat de in zichzelf gekeerde institutionele inrichtingscultuur zich wist te handhaven tegen beter weten in. Het belang van individuele behandelingen, van gerichte diagnostiek, van professionele begeleiding was bekend, de kennis daarover was in ontwikkeling, maar de wereld waarin het zijn toepassing moest vinden toonde zich moeilijk bereikbaar en begaf zich pas eind jaren vijftig schoorvoetend op het pad van voorzichtige experimenten. Van een richtinggevende rol van de rijksoverheid was geen sprake.

De inrichtingen werden van hogerhand, dat wil zeggen door hun politieke of religieuze leiders, ook niet echt tot een nieuwsgierige houding gestimuleerd. Integendeel, het Bisschoppelijk Mandement dat de leiding van de katholieke kerk op 1 mei 1954 uitvaardigt is in dit opzicht veel betekenisvol. Het Mandement wil een oproep zijn aan katholieken om zich maatschappelijk in te zetten, maar dat dan toch vooral en alleen binnen katholieke organisaties. Een goede katholiek beweegt zich in eigen kring, en is eigenlijk geen katholiek meer als hij of zij zich aansluit bij andere organisaties. De impliciete boodschap is duidelijk: of het nu socialisme is of nieuwlichterij over opvoeden; wij als katholieken moeten daar niet zonder meer mee in zee gaan; hou het buiten de deur. Een boodschap die in menig katholiek notabelenbestuur serieus is opgevat.

Daar kwam bij dat de groei van de tehuisopvoeding gewoon doorzette, vooral van de tehuizen en instellingen die een levensbeschouwelijke grondslag kende, onafhankelijk van wat er precies binnenskamers gebeurde. Telde Nederland pas voor de oorlog zo'n 125 inrichtingen, in 1963 was het aantal gegroeid tot zo'n 250 met een capaciteit van ruim 16.000 plaatsen. Dat waren plaatsen waar uit huis geplaatste kinderen een plek kregen. Maar daarnaast kende Nederland nog inrichtingen in allerlei soorten en maten; van overheidswege de riksopvoedingsgestichten, tuchtscholen en VBS-internaten (Vorming Buiten Schoolverband), gefinancierd door het ministerie van Onderwijs; van particuliere zijde gestichten al dan niet met paviljoensystemen, tehuizen met beperkte vrijheid, tehuizen voor werkende jongens en meisjes.³¹ Mulock Houwer, die vaak in het buitenland een kijkje nam, liet geen gelegenheid onbenut om te

³¹ Op basis van het jaarverslag 1953 van het ministerie van Justitie (afdeling Kinderbescherming) telt Van der Ploeg voor alle vormen van jeugdopvang, dus inclusief die voor 'normale jongeren' maar liefst 16.000 goedgekeurde tehuizen, waarvan ruim 85 procent een christelijke signatuur kent. Zie: J.D. van der Ploeg, 'Een eeuw tehuizen: van idealisme naar professionaliteit', p. 75, in: R. de Groot en J.D. van der Ploeg (red.), *Het kind van de eeuw: het kind van de rekening?* Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, 1999.

melden dat geen land zoveel variaties in inrichtingen kende als Nederland. De sector groeide vooral in de breedte, er was maar heel weinig specialisatie voor specifieke groepen kinderen. De tehuizen voor kinderen met een relatief lichte problematiek schoven kinderen die niet in hun straatje pasten door naar andere instellingen. Pleeggezinnen deden eigenlijk precies hetzelfde. Zo begonnen nogal wat kinderen aan een zwerftocht langs tehuizen en pleeggezinnen.³²

³² Geertje Dimmendaal, a.w., pp. 43-44.

II De vernieuwing die niet uit kon blijven - 1960-1980

Eind jaren vijftig, begin jaren zestig leek alles erop te wijzen dat de operatie gezinsherstel = volksherstel haar vruchten had afgeworpen. Het ideaal van spaarzaamheid en soberheid, van geborgenheid en hygiëne werd in de loop van de jaren vijftig en begin jaren zestig bijna algemeen bewaarheid. En gedisciplineerd uitgevoerd: op een vaste dag in de week waste men zich in een teil of aan de gootsteen, deed moeder de was, en ook kende elke dag van de week zo ongeveer zijn eigen maaltijd: woensdag gehakt en vrijdag vis bijvoorbeeld. Ook werden er eenmaal in de week, meestal op vrijdag, schone kleren aangetrokken. Voor de persoonlijke kledingvoorraad gold als motto: 'Een aan je bast, een in de was, een in de kast.' Het huiselijk leven kende een ijzeren logica.

Mannen waren kostwinners, vrouwen regeerden thuis over het huishouden en over de huishoudkas; de gezagsverhouding tussen mannen en vrouwen, tussen ouders en kinderen was vanzelfsprekend. Het tegenspreken van ouders werd niet gewoon gevonden. Het gezin vormde een hechte gemeenschap. De jaren vijftig vormden het hoogtepunt van de Nederlandse gezinhuiselijkheid en daarmee ook de bloeitijd van de radio. Radio luisteren was een typisch familie- en huiskamergebeuren; het apparaat was inmiddels in elk huishouden aanwezig. In 1953 luisterden Nederlanders boven de achttien gemiddeld bijna zestien uur per week. De radio bracht het gezin in de avonduren bijeen. Elke avond was er wel een familieprogramma.

Nederlanders deden in hun huizen niet alleen steeds vaker dezelfde dingen, ze aten ook ongeveer hetzelfde. Er zijn per hoofd van de bevolking nooit zo veel aardappels gegeten als aan het eind van de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig. In acht van de tien huishoudens kwamen 's middags (op

het platteland) of 's avonds (in de grote steden) aardappels, groente en vlees op tafel. In 1964 bestond volgens de meeste Nederlandse huisvrouwen de lekkerste maaltijd uit de volgende gerechten: vooraf: tomatensoep, kippensoep of groentesoep; hoofdgang: kip, biefstuk of karbonade, aardappelen, appelmoes, sperziebonen of doperwten; toe: pudding of vla. Er was bijna niemand die bij het aanhoren van dit lijstje een vies gezicht trok. Integendeel, over smaak werd in Nederland nauwelijks getwist.³³

De fundamenten verzakken

Toch is dit harmonieuze huiselijke gezinsbeeld niet het enige beeld van Nederland, zoals dat na de Tweede Wereldoorlog vorm krijgt. Het is in belangrijke mate uiterlijke schijn. Deze overwinning van de kleinburgerlijkheid, de nationale verinnerlijking van de gezinsmoralen en de restauratie van de traditionele verhoudingen tussen en binnen de zuilen vormen niet het complete verhaal. Integendeel, de vernieuwingsdrang die met het einde van de Tweede Wereldoorlog de kop opsteekt verdwijnt niet, maar sluimert en blijft als onderstroom aanwezig. Zo is het gedachtegoed van Mulock Houwers rebellencoach over de Kinderbescherming nooit weg geweest of uit beeld verdwenen; het is alleen niet aangekomen, het is gestuit op de burchten van het particuliere initiatief. Vergelijkbare stremmingen voltrekken zich op meer terreinen. Maar dat betekent niet dat de behoefte om tot vernieuwingen te komen, om doorbraken te realiseren, weg is. Onderhuids broeit er een nieuwe werkelijkheid.

³³ Jos van der Lans en Herman Vuijsje, *Lage Landen Hoge Sprongen. Nederland in de twintigste eeuw*. Wormer: Inmerc, 2003; zie het hoofdstuk: 'In Holland staat een huis', pp. 51-71.

De historicus Hans Rigthart heeft deze precaire verhouding tussen wat hij traditie en moderniteit noemt treffend onder woorden gebracht. Hij onderscheidt aan het einde van de jaren vijftig twee Nederlanden: ‘Wie naar het eerste Nederland anno 1959 kijkt, ziet op het eerste gezicht een stabiel, traditioneel, streng verzuilde en sterk verkerkelykt land. (...) Achter deze façade van rust en onbeweeglijkheid lag echter nog een ander Nederland. (...) Wie de beelden van deze twee Nederlanden over elkaar heen legt, valt op hoe uiterst precair en delicaat de balans tussen traditie en moderniteit aan het einde van de jaren vijftig is. De voorgevel van het huis staat nog stevig overeind en lijkt volkommen intact, maar ondertussen zijn de fundamenten flink aan het verzakken (...). Vanaf 1960 steekt een storm op rond dit reeds sterk ondermijnende huis. Die nieuwe krachten worden gevormd door een spreiding van de welvaart en als gevolg daarvan een snelle verbreidung van consumptieartikelen met een diepgaande invloed op de levensstijl van miljoenen gewone Nederlanders: televisies en auto's, respectievelijk verantwoordelijk voor revoluties in communicatie en mobiliteit. (...) Die nieuwe krachten bliezen de vermolmde luiken van het huis open, lieten vrijwel niets van het oude meubilair op z'n plaats (...). De kinderen besloten de bouwval te verlaten en de wijde wereld in te trekken, hun ouders raapten nieuwsgierig de nieuwe, vreemde voorwerpen op, richtten de gehavende huiskamer opnieuw in en fatsoeneerden het buitenwerk zo goed en zo kwaad als het ging.’³⁴

De onderstroom komt boven

In de jaren zestig wisselen deze twee werkelijkheden stuvertje. De onderstroom komt boven. Achteraf zijn de voortekenen van deze vulkaanuitbarsting makkelijk te herkennen. Vanaf het midden van de jaren vijftig daalde de huwelijksvruchtbaarheid, nam het aantal gedwongen huwelijken en waarschijnlijk ook de seks voor het huwelijk toe – verschijnselen waarvan men vooral in christelijke

kringen erg onrustig werd. De rock 'n roll had het land bereikt, met relletjes rondom de vertoning van de film *Rock around the clock* en niets dan afkeurende recensies van het obscure vrije dansen. De nozems, in 1956 in *Vrij Nederland* gepubliceerd door de cineast Jan Vrijman, die aan iedereen schijt hadden.

En zo waren er veel meer signalen dat niet iedereen in het gewenste gareel meeliep. In navolging van het Franse weekblad *L'Express* hield *Vrij Nederland* in 1958 een enquête onder jongeren in Nederland. In Frankrijk had de enquête een generatie jongeren in beeld gebracht die niets met het politieke systeem te maken wilde hebben, maar verder niet erg opstandig was. Dat was in Parijs hard aangekomen. Nu wilde de redactie van *Vrij Nederland* weten hoe het in Nederland zat. Wat is er met de jeugd aan de hand? Moeten we hen vrezen? Of willen ze niets meer? 2300 honderd jongeren tussen de 18 en 30 reageerden en de eveneens jonge socioloog Johan Goudsblom bracht de antwoorden bijeen in een Salamander-pocket onder de titel *De nieuwe volwassenen*. De antwoorden maakten wel duidelijk dat er een generatie op komst was die minder strak in de leer was, die losser dacht en die mentaal afscheid aan het nemen was van de wereld waarin hun ouders zich hadden opgesloten. Het was het type volwassenen die de katholieke leiders al zo'n beetje voelden aankomen, een van de redenen dat ze met het Mandement waren gekomen. De nieuwe volwassenen waren vrijpostiger over seksualiteit, zagen in tegenstelling tot hun ouders geen overwegende problemen om alleen met een meisje op vakantie te gaan of voor het huwelijk seks te hebben. Ze keerden zich, met andere woorden, tegen de ouderwetsheid van hun ouders.³⁵

Sterker, de meeste naoorlogse ouders waren allang niet meer zo ouderwets als de vooroorlogse generatie. Zij schaffen vanaf 1950 massaal het handboek *Baby- en kinderverzorging* van de Amerikaanse kinderarts Benjamin Spock aan. Waar de vertegenwoordigers van het zich ontwikkelende

³⁴ Hans Rigthart, *De eindeloze jaren zestig*, a.w., pp. 72-73.

³⁵ J. Goudsblom, *De nieuwe volwassenen*. Amsterdam: Querido, 1959.

sociaal-maatschappelijke netwerk rondom het gezin toch vooral in ban waren van opvoedingsprincipes als ‘reinheid, rust en regelmaat’, sloeg Spock een veel gemoedelijker toon aan. Hij was veel luchthartiger dan de Nederlandse opvoedingsdeskundigen, die als uitgangspunt hadden dat ouders hun kind te snel verwenden. En een verwend kind zou een voor de maatschappij onbruikbare volwassene worden. Spock, een vertrouwenwekkende arts die in Amerika naam had gemaakt, ging ervan uit dat het zo’n vaart niet zou lopen. Vooral voor baby’s kon je wel wat milder zijn. Aandacht geven als ze huilten zou ze niet meteen in een tiran veranderen. IJzeren regimes zijn nergens voor nodig. De deskundigen waren bepaald niet enthousiast, ze vonden Spocks medische informatie nuttig, maar van zijn pedagogische opvattingen moesten ze weinig hebben.³⁶ Desalniettemin sloeg het boek meteen aan, terwijl er nauwelijks reclame voor werd gemaakt. Na tien jaar waren er al twaalf drukken verschenen; inmiddels staat de teller op 53.

De vanzelfsprekende hiërarchie ter discussie

De nieuwe volwassenen die ruimere opvattingen hadden over seksualiteit, de populariteit van Spock die een relaxtere omgang met kinderen voorstaat, de nozems op hun brommers die zich nergens iets aan gelegen laten liggen; het was het voorspel van iets waar niemand een vermoeden van had. Er was een revolutie op til, alleen voorzag niemand die. Er lagen obstakels op de weg die doorbraken tegenhielten, die ongenoegens veroorzaakten, maar niemand kon het goed onder woorden brengen wat het was. Dat gold ook voor nieuwe pedagogische inzichten. Er werd veel geschreven over de eigen aard van het kind, over ruimte bieden aan de eigenheid, aan de speelsheid, over liefdevol leren en corrigeren, over persoonlijkheidsvorming, over de ontwikkeling van individualiteit; maar ook de vernieuwingsgezinde pedagogen zagen niet dat

andere pedagogische omgangsvormen misschien ook wel andere gezagsverhoudingen veronderstelden.

Of het nu in het gezin was, of op school, of in de kerk, de parochie, of in de inrichting, of op straat uiteindelijk waren de verhoudingen hiërarchisch en was er iemand de baas: een man, de vader, de onderwijzer, de directeur, de pastoor, de agent, de burgemeester. De betrekkingen konden vriendelijk van aard zijn, welwillend, streng, maar altijd was duidelijk wie ondergeschikt was en wie het voor het zeggen had. Het onderwerpen aan gezag en discipline, het ‘leren luisteren!’, was en bleef een inherent opvoedingsdoel. De hiërarchie daarvan stond vast, de invulling verschilde. In het gezin regeerde moeder over het dagelijkse leven, maar uiteindelijk was de vader de onbetwiste eigenaar van het laatste woord. Dat was een zo vanzelf-sprekende rolverdeling, dat de mogelijkheid dat het anders kon niet bedacht kon worden, zelfs niet als de onredelijkheid onmiskenbaar was.

Nieuwe inzichten stelden veel ter discussie, maar niet dit natuurlijke gegeven. Ook het feit dat de verlichte pedagogische inzichten in de alledaagse praktijk nogal eens genegeerd werden door bazige opvoeders die hun geduld verloren en daarbij fysiek geweld niet schuwden, bracht hervormers niet op wezenlijk andere gedachten. Exessen moesten bestreden worden, dat zeker, maar uiteindelijk koppelde niemand deze uitbarstingen aan de vaststaande gezagsverhoudingen. En het informele recht van de sterkste wensten de vaderlijke autoriteiten ook niet uit handen te geven. Niet in het gezin; niet in het onderwijs, niet op straat, niet op de werkvlloer, nergens niet.

Slaan in het onderwijs

Neem het verbod op slaan in het onderwijs. Dat bestond formeel al sinds 1820, toen het werd vastgelegd in de wet. Alleen hielden maar weinig onderwijzers zich eraan. Toen in 1900 het Amsterdamse gemeentebestuur een onderwijzer wilde ontslaan die zich aan stokslagen te buiten

³⁶ Janneke Wubs, *Luisteren naar deskundigen. Opvoedingsadvies aan Nederlandse ouders, 1945-1999*. Assen: Van Gorcum bv., 2004. Ook: Canon zorg voor de jeugd, 1950 Spock, http://www.canonsociaalwerk.eu/nl_jz/details.php?cps=16&canon_id=240.

was gegaan, trad zo'n beetje de hele onderwijswereld in het geweer. Er verschenen pamfletten, op meerdere plaatsen in het land werden protestbijeenkomsten georganiseerd. De Bond van Nederlandsche Onderwijzers nam op ledenvergaderingen moties aan, waarin zij onomwonden vaststelde: 'dat op paedagogische gronden het toepassen van lichamelijke straffen als opvoedingsmiddel in sommige gevallen noodzakelijk is; dat in een aantal gevallen die toepassing ook waar zij niet beslist noodzakelijk kan genoemd worden, verschoonbaar is te achten.'³⁷

De kwestie blijft tot ver in de twintigste eeuw de gemoederen verhitten. Ouders blijven klagen, maar de onderwijswereld geeft (in meerderheid) geen krimp. In mei 1940 meldt de inspecteur onderwijs van de noordelijke provincies in het onderwijsverslag van het ministerie van Onderwijs dat hij de discussie sterk overdreven vindt, ondanks het feit dat een onderwijzer door de strafrechter tot de orde moet worden geroepen: '.. er [zijn tenslotte] leerlingen, die sterk afwijken van de grote meerderheid, die voor geen rede vatbaar zijn en alleen voor dwang wijken. Dit laatste soort heeft menig onderwijzer, ook den beste, grote ergernis bezorgd. Hoevelen zouden nooit, werkelijk nōoit, hun zelfbeheersing verloren hebben? Wie stak nōoit zijn handen uit? Het aantal, dat dit immer naliet, zou, als ieder eerlijk wilde opbiechten, vermoedelijk heel klein blijken te zijn. Een gepast middel? Doelmatig in vele gevallen wèl.'

³⁸

Dezelfde redeneringen legitimeren ook het slaan door vaders in gezinnen, het toepassen van geweld in de inrichtingen waar jongeren zijn geplaatst. Een opvoeder moest – niet uit genoegen maar omwille van de opvoeding en om bestwil van het kind – nu eenmaal zijn gezag kunnen doen gelden. Bovendien: op nogal wat plekken in de Bijbel wordt de roede niet geschuwd en wordt opvoeden rechtstreeks in

verband gebracht met tuchtigen en tuchtigen met kastijden en slaan. De uitnodigingen liggen in de tekst voor het oprapen: 'Ik zal hem tot een vader zijn, en hij zal Mij tot een zoon zijn. Wanneer hij ongerechtigheid bedrijft, zal Ik hem tuchtigen met een roede der mensen en met slagen der mensenkinderen.' 'Als hij zondigt, zal ik hem kastijden met stok- en zweepslagen, zoals een vader doet'. 'Want wie Hij liefheeft, tuchtigt de Here, en Hij kastijdt iedere zoon, die Hij aanneemt'. Kortom, in de Bijbel is de harde hand van de vader bepaald niet uitzonderlijk. En waar in de grote wereld de echte vader afwezig is, komt dit gezag als vanzelfsprekend toe aan situationele plaatsvervangers, zoals de onderwijzer, de medewerker van de inrichting.³⁹

De macht van de 'vaders'

De nieuwe inzichten in de pedagogiek, waarin op zoek gegaan werd naar een nieuwe balans tussen disciplineren en vrijlaten, waarin voor vanzelfsprekend en hardhandig geweld steeds minder plaats was, hadden het daarom als puntje bij paaltje kwam, als zich bijzondere situaties voordeden, als de onderdanen zich niet als zodanig gedroegen of hun kont tegen de krib gooiden, als de opvoeders 'onmachtig' waren geworden, nooit kunnen winnen van de aloude praktijk, simpelweg omdat zij deze natuurlijke hiërarchie niet had willen aantasten. Ze doorzagen niet dat de praktijk in laatste instantie gedomineerd werd door vormen van gezags- en machtsuitoefening waarin vloeiente overgangen bestonden tussen redelijkheid, machtsvertoon en wellust.

Die gezagsverhouding en de praktische handelingen die daar uit konden voortvloeien, werden niet wezenlijk ter discussie gesteld. Daarom deden de meeste mensen vergelijkend als vader eens hard uithaalde naar zijn onwillige kroost. Daarom bleven na de oorlog traditionele directeuren (soms zelfs ex-beroepsmilitairen) in de gestichten aan het roer die zich niet echt geroepen voelden om haast te

³⁷ Middelburgsche courant, 26 januari 1901.

³⁸ Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, *Het onderwijs in 1939*. Den Haag: Staatsuitgeverij, mei 1940, p. 431.

³⁹ Citaten ontleend aan: Bert Loonstra, 'Slaan en de Bijbel', Theologisch logboek: <http://www.bertloonstra.nl/logboek/slaan-en-de-bijbel/> 25 september 2009.

maken met het doorvoeren van moderne pedagogische inzichten. Daarom werden machtswellustige praktijken door de vingers gezien en goedgepraat door ze toe te schrijven aan het gedrag van de jongeren. Wie niet luisteren wil moet voelen – ach, het hoorde er nu eenmaal bij. Niemand voorzag dat om een respectvolle en wederkerige pedagogische verhouding aan te gaan de vanzelfsprekende macht van ‘de vaders’, die zich op vele niveaus van de samenleving weerspiegelde en onaantastbaar leek, dat die macht gebroken moest worden.

Precies in die lacune voorzagen de jaren zestig.

Ouderen zijn bang van ons, tieners'

Er gebeurt veel in de jaren zestig en zeventig. Tal van ontwikkelingen spannen samen en banen zich een weg naar buiten, naar het publieke toneel. Het onderhuidse Nederland, waar Righthart op wijst, dringt, duwt, dendert naar de oppervlakte. Wat verstopt is, komt in zicht. Voor de mensen die in Nederland de dienst uitmaken komt de uitbarsting als een complete verrassing. Ze weten niet hoe ze het hebben. Ze worden openlijk getart, belachelijk gemaakt, zetten de beproefde middelen in (publieke afkeer, politieoptreden), maar alles wat ze doen krijgt een averechtse werking. Het ontzag lijkt in een paar jaar te verdampen.

De vlam slaat midden jaren zestig in de pan als in Amsterdam een klein groepje twintigers tot hun eigen verbazing wekelijks de krant haalt en zelfs de aandacht weet te trekken van buitenlandse media. Ze noemen zich Provo's. Ze delen Provokaatsies uit, stencils met opruimende taal over de politie en het koningshuis, en ze voeren ludieke acties die nog niet eerder in Nederland zijn vertoond. Ze maken blaadjes waarin de spot gedreven wordt met het Hoogste Gezag (Koningshuis) en waarin de oudere ‘spruitjesetende’ generatie als ‘klootjesvolk’ te kijk wordt gezet.

Deze lachgerige opstandigheid breidde zich vanaf die hete zomer van 1965 snel uit. Jongeren voerden op tal van pleinen in het land een ware beeldenstorm uit. In Utrecht richtten jongeren hun aandacht op het fonteinbeeldje De Ambtenaar achter

het stadhuis, in Heerlen verzamelden ze zich bij de *Zuil van Coriovallum*, in Kerkrade dansten ze rond *D'r Joep* op de markt.⁴⁰ Vanaf september 1965 verscheen bovendien *Hitweek*, een jongerentijdschrift dat zich de spreekbuis noemde van ‘beat, lang haar en underground’. De redacteuren Willem de Ridder en Peter Muller schreven in het eerste nummer: ‘We zijn van mening dat de ouderen bang van ons, tieners, zijn. Er is angst voor de vasthoudendheid en het razendsnelle improvisievermogen waarmee wij de dingen aanpakken. De jaren, nee: eeuwenlang volgehouden onderschatting van de jeugd is met het verschijnen van *Hitweek* tot een absolute stop gekomen.’

Democratiseringsbeweging op alle terreinen

De autoriteiten voelden zich zo in het nauw gedreven dat ze de opstand met harde hand de kop in probeerden te drukken. Demonstranten werden gearresteerd als ze krenten uitdeelden of een bevriend staatshoofd beleidigden. Elke actie van het gezag leverde de opstandige jongeren het bewijs van hun gelijk. Harry Mulisch, die in *Bericht aan de rattenkoning* verslag deed van deze explosieve chemische reactie tussen ludieke jongeren en vertwijfeld gezag, constateerde vol leedvermaak dat ‘het hart van iedere chemicus sneller begon te kloppen toen hij zag dat bovenindien de politie systematisch olie op het vuur begon te gieten’. De ‘regenten’ streden overal in het land een verloren strijd.⁴¹

⁴⁰ Jos van der Lans, ‘Grootmeesters van de ontregeling’, in: *De Groene Amsterdammer*, 4 juni 2015, jrg. 139, nr. 23, pp. 34-39. <http://www.josvdnlans.nl/publicaties/2015-06-Groene-Adammer-Erfenis-van-provo.pdf>

⁴¹ Harry Mulisch, *Bericht aan de rattenkoning*, Amsterdam: De Bezige Bij, 1966, p.10.

Het zijn niet alleen jongeren die tegen het traditionele gezag, in een woord te kijk gezet als het regentendom, in opstand komen. Ook andere groepen ‘ondergeschikten’ komen in beweging. In 1967 schreef Joke Kool-Smit een grimmig essay in *De Gids* onder de titel ‘Het onbehagen bij de vrouw’, waarin ze de vloer aanveegt met de in de jaren vijftig zo bewierookte romantische voorstelling over het huisvrouwenbestaan als ‘vak’ en ‘roeping’. Aan het huishouden was volgens haar geen enkele eer te behalen, laat staan dat er een identiteit of status aan ontleend kon worden. Deze tekst vormde het startschot voor wat als de tweede feministische golf de geschiedenisboeken in zou gaan, een collectieve poging van vrouwen om aan het lot van ‘huisvrouw’ te ontsnappen.

Provocerende Dolle Mina’s, actievoerende leden van organisaties als Man Vrouw Maatschappij, maar ook organisaties als de NVSH, waarin gepleit werd voor een andere, vrijere seksuele moraal, mogelijk gemaakt door de verspreiding van De Pil, brachten het beeld van het gezin, met vader die op zondag het vlees aansnijdt, met moeder gedienstig aan het aanrecht en met kinderen die met twee woorden spreken, definitief aan het wankelen.

De jaren zestig werkten als een olievlek. De opstand tegen het regentendom verspreidde zich als een opstand tegen nagenoeg alle autoriteiten. Of het nu huurders waren, bewoners van stadsvernieuwingsgebieden, patiënten in een psychiatrische inrichting, studenten op universiteiten en hogescholen, dienstplichtige militairen, vrijwel geen maatschappelijk terrein bleef gevrijwaard van een beweging waarin patiënten, werkneemers, bewoners, scholieren of studenten zeggenschap eiste. Het is een emancipatie- en democratiseringsbeweging van de oude onderdanen van het *ancient regime*, het regentendom, met als grootste gemene deler het antiautoritaire karakter.

Het gezag tooit zich in spijkerbroek

Na de eerste overrompeling weten de gezagsdragers zich overigens snel aan te passen. James Kennedy beschrijft in zijn boek *Nieuw Babylon* hoe

de autoriteiten wonderbaarlijk snel beginnen mee te bewegen met de nieuwe inzichten. Politici wisselen nette pakken in voor corduroy jasjes, de haren groeien mee met de beweging, het gezag tooit zich in een spijkerbroek. Juist in deze opmerkelijke meegaandheid verschilt Nederland wezenlijk van andere Europese landen waar vergelijkbare ontwikkelingen optradën, maar waar de autoriteiten zich vooral schrap zetten. De Nederlandse politieke cultuur was door haar consensuskarakter vooral toegerust op het vermijden van conflicten. Echte vernieuwing delfde in die praktijk vrijwel altijd het onderspit, zoals Mulock Houwer en de zijnen bij voortdurend hadden ondervonden. Pas toen het huis op instorten stond, hoefden de regenten er niet lang over na te denken en kozen ze snel eieren voor hun geld. James Kennedy zegt daarover: ‘Waarin Nederland wel verschilde van andere landen, dat is de afkeer van de Nederlandse autoriteiten voor conflicten en geweld, gekoppeld aan de overtuiging dat het beter is de onvermijdelijke stroom ‘moderne’ ontwikkelingen te kanaliseren dan die te stuiven. Deze zienswijze werd niet alleen gedeeld door de ‘progressieve’ leiders, maar evenzeer door de ‘conservatieve’. Er was noch heldenmoed, noch tragiek in het spel; de Nederlandse autoriteiten misten niet alleen de mogelijkheid, maar vooral ook het inzicht en de wil om weerstand te bieden aan dezelfde ontwikkelingen waartegen hun collega’s in andere landen zich wel zouden verzetten.’⁴²

De geweldwaardigheid verschuift

Natuurlijk verdwijnen gezagsbetrekkingen niet; ze krijgen alleen een andere inhoud. Zelfs de politie komt na de wekelijkse veldslagen rondom het Amsterdamse Lieverdje in de hete zomer van 1965 tot bezinning dat het niet erg zinvol is om bij elke happening de lange lat te trekken en arrestaties te verrichten. Er treedt, zo hebben verschillende politieonderzoekers achteraf geconcludeerd, een

⁴² James Kennedy, *Nieuwe Babylon in aanbouw*, 1995, p. 21.
http://www.dbl.org/tekst/kennooznieuw_01/ken-nooznieuw_01.pdf.

opmerkelijke verandering op, die symbool staat voor wat er in de hele samenleving verandert.

Het oude politieoptreden was tamelijk simpel. De politie bewaakt de orde. Dus als zich een verstoring voordoet dan wordt het corps geacht de orde te handhaven. Dat doen ze door in eerste instantie te waarschuwen. Als dat tot blijvende ongehoorzaamheid leidt, dan wordt er gedreigd met geweld en zo nodig ook toegepast door met geheven sabel en gummiknuppel op te treden. Mocht het zo zijn dat burgers tegengeweld gebruiken (stokken, stenen, vuurwerk) dan heeft de politie het recht om daar in geweld overheen te gaan: vuurwapens, tanks.

Maar na 1965 treden er, volgens de socioloog Van Reenen, in de geweldstoepassing van de Nederlandse politie ingrijpende veranderingen op. Hij munt daar een mooi begrip voor: de geweldswaardigheid. Waar men vroeger geagiteerd de knuppel voor trok (het uitdelen van krenten op de dam), laat de politie nu lopen. Het is het geweld niet waard. Men gaat slimmer en doordachter reageren. De politie probeert preventief te handelen en baldadige groepsvorming slim te voorkomen. Men wil het gezag niet koste wat kost handhaven, maar men wil het gedrag van de groep beheersen. De politie heeft niet langer één strategie, maar gaat haar handelingsrepertoire variëren en uitbreiden. Niet omdat ze tegen het toepassen van geweld zou zijn, maar omdat de politieautoriteiten heel goed door hebben dat de toepassing van geweld door de overheid van een volslagen vanzelfsprekend mechanisme een riskant middel was geworden. De publieke opinie kon zich er, opgejaagd door de media, zomaar tegen keren.⁴³

Dus nodigde de Amsterdamse politie na maanden-lange charges de stom verbaasde provo-leiders uit voor een gesprek. Een methode die al snel overal gevolgd wordt waar jongeren in opstand komen, huizen kraken, universiteitsgebouwen bezetten of anderszins blijk geven van hun ongenoegen. In tal van gemeenten wordt de portemonnee getrokken voor het oprichten van open jongerencentra, waar de jeugd zich te buiten kan gaan aan experimenten. Ook de alternatieve jeugdhulpverlening, zoals de JAC's (Jongeren Advies Centra, die vanaf 1970 ontstaan) waar men zeer kritisch is over de jeugdinrichtingen en de werkwijze van de Kinderbescherming, kan in veel steden op stevige subsidies van gemeenten rekenen.

Overal wordt een vergelijkbare democratiseringsbeweging zichtbaar en gehonoreerd. Er komt medezeggenschap op de universiteiten, er volgt een wet op de ondernemingsraden, medewerkers krijgen inspraak bij benoemingen van hun collega's; het gezag vindt zich op alle terreinen opnieuw uit. De snelle groei van de publieke sector, de toestroom van een grote groep jongeren uit de naoorlogse generatie die in het hoger onderwijs kennis had gemaakt met de inzichten van de menswetenschappen, maken deze zoektocht gemakkelijker. De babyboomgeneratie, zoals ze later in de geschiedenisboeken geboekstaafd zou worden, kan de nieuwe omgangsvormen zelf in praktijk brengen. Ze worden de uitvoerders van hun eigen programma.

Harde confrontaties in de huiskamer

Dat proces voltrok zich niet zonder verzet, weerstand, doorgeschoten (links) radicalisme en onredelijkheid. Niet overal grijpt de geest van democratisering even voortvarend om zich heen. Niet iedereen weet zo snel van repertoire te veranderen als politici of de politie. In grote delen van het land weten oude traditionele verhoudingen zich te handhaven. Zo raakt de aanduiding *biblebel* in zwang, als een Randstedelijke typering van de landstrook die in de ogen van de nieuwe baby-boom-elites als achtergebleven gebied beschouwd kan worden.

⁴³ P. van Reenen, *Overheidsgeweld. Een sociologische studie van de dynamiek van het geweldsmonopolie*. Dissertatie. Alphen aan den Rijn: Samsom, 1979. De weergave in de tekst is ontleend aan: A. Hoogerwerf, *Geweld in Nederland*. Assen: Van Gorcum, 1996, p.14.

De confrontatie tussen het oude gezag en de nieuwe vrijheid speelt zich het meest ingrijpend af in de huiskamers, die het decor worden van woedende woordenwisselingen en slaande deuren. Te harde muziek, te lange haren, te late tijdsstippen van thuiskomst, drugsgebruik, de vrijgevochten seksuele moraal, het samenwonen – het leverde binnenskamers oorlogstaferelen op. Niet overal op hetzelfde moment, de ene ouder was inschikkelder dan de andere, maar de oplopende spanningen slijten menig gezin, zelfs die waar de vaders zich buitenhuis als progressief doen gelden.

De latere politieonderzoeker Jurjen Rood mocht dat aan de lijve ervaren toen hij zich in de jaren zestig als scholier liet inspireren door de antiautoritaire literatuur en idem dito beweging en daarbij in de persoonlijke levenssfeer recht tegenover zijn verder behoorlijk ruimdenkende vader kwam te staan: ‘Strenge vaderlijke autoriteit waar je ontzag voor diende te hebben was ook in de opstandige jaren zestig en ook in Amsterdam-Zuid geen uitzondering, maar gewoon regel. Als je dat ontzag niet had, dreigde er meestal straf, dat wil zeggen: lichamelijke straf. Ik weet niet of mijn mede-activisten thuis geslagen werden, daar hadden we het nooit over. Ik werd dat wel. Niet vaak, maar vaak genoeg om mijn vader uitsluitend te zien als een figuur om bang voor te zijn.’⁴⁴

Modern gezag moet een verhaal hebben

Het geeft aan dat ouders, en misschien vooral de vaders, hun posities niet zonder meer prijsgaven. Er werd om gevochten, door voorhoedes van een nieuwe generatie jongeren en door doorgaans goed opgeleide vrouwen die het patriarchale machtsvertoon tot in de intieme sfeer van de seksualiteit ter discussie stelden door het persoonlijke tot politiek te verklaren. Daarmee verdwenen vormen van machtsvertoon natuurlijk niet. Ze zijn er tot op de dag van vandaag. Maar in feite gebeurde in de huiskamers hetzelfde als binnen het politieapparaat. Oude machtsmiddelen verloren hun vanzelf-

sprekendheid en legitimiteit. De geweldwaardigheid van veel voorvallen was voorbij haar houdbaarheidsdatum gekomen. Sloeg menig vader in de jaren vijftig bij tegenspraak en opstandigheid met de vuist op tafel (en zo nodig ook op lichaamsdelen) waarmee de zaak gedaan was. Klaar! ‘Omdat IK het zeg!’ In de jaren zeventig voelde datzelfde gedrag toch eerder als een zwaktebod. Het was eerder een vorm van machteloosheid geworden dan van gezagsuitoefening.

Een gezagdrager moest een verhaal hebben, moest zich kunnen verantwoorden. Die nieuwe gezagsmodus maakte de verhoudingen horizontaler. Informeler ook. De aanspreekvorm U (met hoofdletter) verdween, tutoyeren en het elkaar aanspreken op voornamen werd gewoon. In de jaren zeventig maakte de politie reclame voor zichzelf met de leuze: De politie is je beste kamerad. Dat iemand dat zou kunnen verzinnen zou een kwart eeuw eerder enorm op de lachspieren hebben gewerkt.

Van formalisering naar informalisering

Er zijn veel sociologische begrippen op deze omwenteling geplakt. De meest bekende is die van de socioloog Abraham de Swaan die sprak van een overgang van een ‘bevelshuishouden’ naar een ‘onderhandelingshuishouden’.⁴⁵ Cas Wouters beschreef de verschuiving als een verandering van ‘formalisering’ naar ‘informalisering’, een proces waarin formele omgangsvormen met de daarbij horende rituelen en etiquettes, vervangen worden door informele, meer persoonlijke ingekleurde omgangsvormen.⁴⁶ Weer anderen zien in de omslag die de jaren zestig brachten een verandering van een meer collectief georiënteerde samenleving naar een samenleving waarin niet de buurt, het

⁴⁴ Abraham de Swaan, ‘Uitgaansbeperking en uitgaansangst. Over de verschuiving van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding’, in: De Gids, 1979, oratie 28 mei 1979.

⁴⁶ Cas Wouters, *Informalisering. Veranderingen in de omgangsvormen sinds 1930, in het bijzonder in Nederland*. proefschrift, 1990. Zie ook: http://www.dbln.org/tekst/wouto2ominno1_01/colofoon.php.

⁴⁴ Jurrien Rood, *Wat is er mis met het gezag?* Rotterdam: Lemniscaat, 2013, pp. 101-102.

gezin, de kerk, de vereniging levens van mensen bepalen, maar waarin mensen meer op zichzelf komen te staan, los komen van verplichtende sociale verbanden en hun leven als individu vormgeven. In deze benadering geven de jaren zestig/zeventig de stoot tot een omvattend proces van individualisering.

Hoe je het verder ook aanduidt, feit is dat de nieuwe verhoudingen minder hiërarchisch van aard zijn, en meer gegrondvest worden op een horizontale ordening, waarin gezagsdragers (niet langer baas of hoofd maar aangeduid als coördinator of leidinggevende) in gesprek moeten en hun voormalige ondergeschikten op voet vanheid tegemoet moeten treden. Wat overigens niet wil zeggen dat er geen machtsverschillen en ongelijkheden meer zijn. Integendeel, het wordt, zoals zal blijken, alleen een stuk ingewikkelder (en vooral ook tijdrovender) om daar mee om te gaan.

Lof der onaangepastheid

De ingrijpende culturele veranderingen van de jaren zestig luiden ook het einde in van het paternalisme in de hulpverlening dat zich vooral richt op de zogenaamde onmaatschappelijke of asociale gezinnen. Ook die omwenteling kondigde zich onderhuids in de jaren vijftig al aan. De jonge socioloog Herman Milikowski formuleert als een van de eersten daarop een scherpe kritiek in zijn proefschrift *Sociale aanpassing, niet-aanpassing en onmaatschappelijkheid*, dat in 1961 verschijnt. Hij baseert zich op veldonderzoek in Leidse volksbuurten, op basis waarvan hij zich kritisch uitleat over de praktische en sociologische houdbaarheid van het begrip onmaatschappelijkheid.

Zijn proefschrift werd aanvankelijk door zijn sociologische vakbroeders weggehoond. In recensies meldden ze dat ze niet zonder lachen zijn proefschrift hadden gelezen, zo ridicul vonden ze het. Maar toen de jaren zestig echt op streek kwamen, verging het lachen hen snel. In 1967 werd het proefschrift opnieuw uitgebracht met een titel die precies in het nieuwe tijdsgewicht paste: *Lof der*

onaangepastheid. Het boek beleefde vele herdrukken en was jarenlang verplichte literatuur op sociale academies en universiteiten. Milikowski verzette zich tegen de opgedrongen aanpassing van de ‘onderlaag’ door de ‘bovenlaag’ van de samenleving, alsof deze laatste het patent zou hebben op de ‘juiste levenswijze’. Ware emancipatie was in zijn ogen totaal iets anders: mensen moesten zich ontwikkelen vanuit hun eigen kracht, hun eigen cultuur. Sterker, misschien was *onaangepastheid* wel een betere uitgangspositie om wat van het leven te maken dan het afgedwongen aanpassen!⁴⁷

Zijn boodschap klinkt als een verlate echo van het verhaal waarmee de Zweedse feministe Ellen Key in het begin van de eeuw naar aanleiding van haar boek *De eeuw van het kind in ons land op tournee* was geweest en volle zalen had getrokken. In feite volgen ze namelijk dezelfde redenering. Zoals Milikowski ervoor pleitte dat mensen aan de onderkant van de samenleving recht hadden op hun eigen leven, zo pleitte Key ervoor om het kind als kunstenaar te zien, als uniek verschijnsel, dat zijn natuurlijke gang moet gaan. Weg met de dwang tot aanpassen. Geef mensen hun vrijheid, geef ze ruimte om het leven op hun eigen wijze te vorm te geven.

Antiautoritair opvoeden

Eind jaren zestig werd die gedachte tot *in absurdum* in de praktijk gebracht toen jonge ouders elke vorm van autoriteit uit de opvoeding wilden verbannen. Zij organiseerden antiautoritaire crèches, daardoor geïnspireerd door de documentaire *Erziehung zum Ungehorsam* (Opvoeding tot on gehoorzaamheid), die de VARA in 1969 uitzond. In West-Berlijn waren radicale studenten AA-Kinderläden begonnen: collectieve crèches waar kinderen Anti-Autoritair (AA) werden opgevoed door hen zo min mogelijk te beperken in hun wensen en driften. In mei 1970 volgde in Nederland de eerste antiautoritaire kresj (ook de spelling moet er aan geloven) in Nijmegen.

⁴⁷ Herman Milikowski, *Lof der onaangepastheid. Een studie in sociale aanpassing, niet-aanpassing, onmaatschappelijkheid*, Meppel: Boom, 1967.

Een jaar later waren er zo'n vijftien vergelijkbare crèches in en rond de universiteitssteden, waarvan de Prins Constantijn kresj in Amsterdam uitgroeide tot een van de meest spraakmakende.

Het betrof crèches waar zo'n tien tot twaalf kinderen werden opgevangen en waar de begeleiding in wisseldiensten door de ouders zelf werd verzorgd. De omgang met de kinderen moest, aldus een publicatie uit die dagen: 1. De 'fiksatie' van een kind op één ouderpaar tegengaan door het meerdere contactpersonen te bieden.

2. Verhinderen dat de gezagsafhankelijkheid van een kind zich in de karakterstructuur vastlegt.
3. Alle ruimte geven aan creativiteit, bijvoorbeeld in het ontdekken van lustaspecten van eigen en andermans lichaam. Tijdens wekelijkse bijeenkomsten namen de ouders de gang van zaken door en toetsten zij de praktijk aan de theorie.

Antiautoritair opvoeden bleek echter een uiterst lastige opgave. In sommige crèches werd het een totale puinhoop en kregen ouders grote (politieke) onenigheid. Regels en corrigerend optreden bleken uiteindelijk zelfs in een AA-kresj onvermijdelijk. Een flink aantal ging uiteindelijk aan discussies, meningsverschillen en ouderlijke onvrede ten onder, andere 'normaliseerden' en werden opgenomen in het snel groeiende 'reguliere' kinderopvangcircuit. Halverwege de jaren zeventig was het feest voorbij.⁴⁸

De vuile was van de kinderbescherming

Natuurlijk bereikte deze nieuwe tijdgeest ook de jeugdzorg. Rondom 1970 faciliteerden veel grotere gemeenten ruimhartig de opkomst van de alternatieve jeugdhulpverlening door de financiering van Jongeren Advies Centra (JAC), waar jongeren terecht konden die van huis waren weggelopen, problemen op school hadden, ontsnapt waren uit jeugdinrichtingen of heropvoedingsgestichten of die ongewenst zwanger waren geworden. Deze 'Alternatieve

Hulpverlening' werd aanvankelijk vooral gerund door kritische welzijnswerkers, studenten van sociale academies en de universiteiten (vooral uit de menswetenschappen).

Zij hadden forse kritiek op de 'autoritaire' traditionele hulpverlening, die vooral gericht zou zijn op 'disciplinering' van jongeren en bovendien veel te bureaucratisch werkte. Er was ook scherpe kritiek op de 'betuttelende blik' op de nieuwe wegen die jongeren insloegen (experimenteren met drugs, seks en woongroepen). De verhoudingen werden op scherp gezet, omdat nogal wat jongeren uit de reguliere (jeugd)hulpverlening aansluiting zochten bij de Alternatieve Hulpverlening, waar ze veelal met open armen werden ontvangen. Daar kwam nog eens bij dat jongeren met problemen door het ontstaan van de JAC's niet meer vanzelfsprekend bij de klassieke jeugdhulpverlening terechtkwamen. Er was immers een alternatief.

Voor het eerst in de geschiedenis kwam er ook verzet in de Kinderbescherming zelf. Zeker, in het verleden was er door Mulock Houwer en de zijnen ook kritiek geuit, maar dat was altijd keurig netjes en beleefd gedaan. Zij probeerden te overtuigen, maar zochten – naar goed Nederlands gebruik – nooit het conflict of de confrontatie. Maar nu stonden er ineens kritische kinderbeschermers op die vanaf de werkvloer berichtten over hoe beroerd de gang van zaken was. De actiegroep noemde zich Roze Pamflet, zo genoemd naar de roze stencils waarmee ze de gang van zaken ter discussie stelden. Zij beweerden dat er negentiende-eeuwse toestanden heersten in de tehuizen en inrichtingen en dat de Kinderbescherming tekort schoot in haar opdracht: 'Op het moment,' aldus de actiegroep, 'dat de gemeenschap de verantwoordelijkheid voor opvoeding en verzorging uit handen neemt van de ouders, neemt die gemeenschap daarmee de verplichting op zich deze kinderen een passende opvoeding en verzorging te geven. Maar gemeenschap en overheid blijven hier in gebreke.'⁴⁹

⁴⁸ Canon zorg voor de jeugd: 1969 Op zoek naar modern ouderschap. Democratisering van de opvoeding. http://www.canonsociaalwerk.eu/nl_jz/details.php?cps=17&canon_id=308.

⁴⁹ Het Vrije Volk, 27 februari 1970.

Belangenvereniging Minderjarigen

Voor het eerst wordt de vuile was buiten gehangen door mensen die er dagelijks mee te maken hebben. Er was geld te weinig, de leiding was autoritair, de Kinderbescherming hoorde niet langer bij het ministerie van Justitie, maar hoorde ondergebracht te worden bij het ministerie van Welzijn, want ‘in de gevangenis houdt het opvoeden op’. Ook de jongeren zelf komen in beweging. Begin 1971 richten een aantal ex-pupillen de Belangenvereniging Minderjarigen (BM) op. De BM stelt zich op als een vakbond voor kinderen die afhankelijk zijn van de Kinderbescherming, en dan vooral die kinderen die in de vele tehuizen vertoeven. Zij eisen inspraak, totale openheid in instellingen, betere materiële voorzieningen voor de kinderen. Ze willen het recht om in de instellingen contact te mogen leggen met de kinderen.

De BM-activisten demonstreren herhaaldelijk, bezetten het kantoor van de Nationale Federatie voor de Kinderbescherming, eisen een plek aan tafel op in nationale werkgroepen en commissies die zich over de toekomst van de Kinderbescherming buigen. BM groeit in de jaren zeventig uit tot een hechte actiegroep waar zich ongeveer zo’n 250 jongeren bij aansluiten. Pal na hun oprichting brengen ze als eerste aanklacht achttien verhalen naar buiten van jongeren die veel langer dan de wet toestaat in eenzame opluiting worden geïsoleerd. De wet staat maximaal vier dagen toe, in de inrichtingspraktijk kan het rustig drie weken worden volgehouden.

Willekeur is troef, aldus de Belangenvereniging: ‘De aanleiding voor de eenzame opluiting van de kinderen, die gemiddeld vijftien jaar oud waren, was in twaalf gevallen dat zij waren weggelopen. Andere aanleidingen (...): agressief gedrag, weigeren de rol van een toneelstukje te leren, LSD-gebruik, leidsters voor de gek houden, in bed praten en na het eten nog naar buiten gaan. De inrichtingen motiveerden de opluiting volgens de kinderen met de volgende argumenten: „om je reacties te observeren, om tot rust te komen, om

na te denken over wat je gedaan hebt, overtreding van de regels, om een voorbeeld te stellen, om een einde te maken aan die aanstellerij en die aandachttrekkerij van je.”⁵⁰

Een herhaling van wat in het verleden al zo vaak gezegd is

Het beeld dat uit deze kritiek op de Kinderbescherming oproeft, is voor buitenstaanders schokkend. Het lijkt ook alsof het nu pas tot de buitenwereld doordringt. Maar in feite is het een herhaling van wat er in het verleden al veel vaker is geconstateerd – hooguit zijn de gekozen woorden wat radicaler. Er heerst een grote versnippering aan instellingen; er is een gebrek aan controle op de kwaliteit, er ontbreken pedagogische plannen; kinderen worden geplaatst in inrichtingen waar toevallig ruimte is, niet waar zij de meest geëigende behandeling krijgen; het personeel is nog steeds een ratjetoe, en onvoldoende gekwalificeerd; de organisatiestructuur is ouderwets regentesk en behoudzuchtig; lastige kinderen worden van het ene naar het andere huis gestuurd, waar hen steeds weer een andere aanpak wacht.

Het is een refrein. De toestand die de roze pamfletisten en BM aan de kaak stellen heeft veel overeenkomsten met de situatie die Mulock Houwer al voor de oorlog met ‘ontstellend dilettantisme’ karakteriseerde of waarover de commissie-Koekenbakker in 1952 rapporteerde. Natuurlijk, is er sinds de Tweede Wereldoorlog veel veranderd. Er gaat meer geld naar de Kinderbescherming, maar de professionalisering, de kwaliteit van de behandeling en de organisatorische structuur lijken in een soort *surplace* te zijn beland. De residentiële jeugdzorg is in de krachtige dynamiek die de verzorgingsstaat na de Tweede Wereldoorlog heeft aangenomen een ondergeschoven kindje gebleven. Er gaapt een kloof tussen de theorievorming en het academisch onderzoek en de dagelijkse praktijk in de leefgroepen van de inrichtingen. Het is een sector die slecht betaald wordt, het is geen onderwerp waarmee politici

⁵⁰ Leeuwarder Courant, 21 mei 1971.

furore maken. Het is – zo rondom 1970 - een tak van hulpverlening die meer met het verleden heeft dan zich op de toekomst oriënteert.

Opnieuw Mulock Houwer

Maar vanaf het begin van de jaren zeventig begint de Kinderbescherming te bewegen. Het behoeft geen verbazing dat Daan Mulock Houwer, inmiddels gepensioneerd nadat hij de laatste jaren van zijn loopbaan aan de Universiteit van Amsterdam verbonden was geweest, zich opnieuw aan het front meldt. Het zal zijn laatste interventie worden, maar wat erin naar voren wordt gebracht getuigt opnieuw van een vooruitziende blik. Het manifest heet ditmaal *Een nieuw plan voor de kinderbescherming*. Het zeventig pagina's tellende boekwerkje verschijnt begin 1971 en is geschreven samen met de Rotterdamse hoogleraar Peter Hoefnagels, die als hoofdauteur fungeert, en de jonge socioloog Bram Peper.

De auteurs verzetten zich heftig tegen het langdurig schuiven met kinderen en rapporten tussen instanties. Eerst een maatschappelijk werker die een rapport schrijft en zich terugtrekt, dan de Raad van de Kinderbescherming die de zaak bekijkt en behandelt, vervolgens de Kinderrechter die een voogd toewijst, dan een maatschappelijk werker die gaat kijken welke gezinsvoogd er geschikt is, dan weer terug naar de Kinderrechter, en nieuw gesprek, en na bijna een jaar gaat de gezinsvoogd aan de slag, die als het een vrijwilliger is weer begeleid wordt door weer een andere hulpverlener. Als het probleem ondertussen escaleert dan kan het kind uit huis worden geplaatst naar een inrichting of pleeggezin dan komen er weer nieuwe maatschappelijk workers in het geweer. Al met al duurt het lang, is het chaotisch, bureaucratisch-ondoorgrondelijk, wordt de privacy te grabbel gegooid en kunnen ouders en kinderen weinig anders dan ja-knikken, aldus Hoefnagels c.s.

Zij stellen een vergaande vereenvoudiging voor: maak één maatschappelijk werker verantwoordelijk, met een team van deskundigen (psychiater,

psycholoog, pedagoog, gezinssocioloog) om haar heen. Zij raadpleegt de deskundigen, die zo nodig zelf in actie komen, en gaat met het gezin aan de slag. De Kinderrechter wordt er zo lang mogelijk buiten gehouden, die is er alleen voor nood gevallen. Ouders hebben niet meer met de ene na de andere instantie te maken. De winst is enorm, aldus Hoefnagels: In het huidige systeem is een maatschappelijk werker belast met (de rapporten over) zestig gezinnen, in het nieuwe systeem gaat de maatschappelijk werker met twintig gezinnen aan de slag. Met minder frustratie, minder rapporten en meer hulp.⁵¹

Dit type kritiek van workers, wetenschappers en pupillen vindt ook politiek weerklank. In april 1971 komt de regering met een discussienota die vergaande opschoning van het versnipperde veld belooft. De voogdijverenigingen worden samengevoegd tot een Raad voor de Kinderbescherming, per arrondissement komt een jeugdbeschermingsinstelling en uithuisplaatsing moet slechts na zorgvuldig onderzoek en zo dicht mogelijk bij het eigen milieu. In latere nota's wordt ook een reorganisatie van het versnipperde veld van inrichtingen en instellingen geregeld en komt er meer aandacht voor de rechten van jeugdigen. In 1982 wordt bijvoorbeeld bepaald dat de rechter een minderjarige boven de twaalf ook echt dient te horen alvorens een maatregel uit te spreken. Zo begint het veld eindelijk te bewegen.

Vereniging tegen kindermishandeling

De jaren zeventig brachten niet alleen jongeren/kinderen en vrouwen in een andere positie, de roerige jaren deden niet alleen hiërarchische verhoudingen kantelen; ze brachten ook een andere kijk op wat er in gezinnen gebeurde. Het oordeel werd feller over een gegeven waar tot dan toe eigenlijk maar mondjesmaat publiek aandacht voor kwam: het mishandelen van kinderen.

⁵¹ Een korte samenvatting verscheen eerder in de AO-reeks: G.P. Hoefnagels, Kinderbescherming, AO-reeks, boekje 1325, 21 augustus 1970. Tevens: Leeuwarder Courant, 22 januari 1971.

Het Haagse gemeenteraadslid Bé Ras-Heekema had op basis van krantenberichten, ramingen en een extrapolatie van internationale onderzoeksgevens berekend dat in Nederland jaarlijks zo'n 1200 gevallen van ernstige kindermishandeling voordeden. Tien procent daarvan had een dodelijke afloop en naar schatting vijftien procent van de kinderen die er het slachtoffer van zijn, zou als gevolg van de mishandeling ernstig hersenletsel oplopen. Zij nam in 1970 het initiatief tot een Vereniging tegen Kindermishandeling die zou moeten gaan functioneren ‘als een soort „alarm-centrale” waaraan (vermoedelijke) gevallen van kindermishandeling kunnen worden gemeld en die deskundigen kan inschakelen om te proberen, de moeilijkheden in het desbetreffende gezin op te lossen.’⁵²

Bestuurslid van de Vereniging was mr. dr. B. L. F. Clemens-Schröner die in 1957 was gepromoveerd op een proefschrift over psychische kindermishandeling. Zij was één van de eersten die liet zien dat kindermishandeling een wijd verbreid verschijnsel was dat zich niet alleen voordeed in de vorm van fysiek geweld of onzedelijke handelingen, maar ook als niet-fysiek geweld, zoals verbaal geweld. Zij stelde voor om ook psychische mishandeling strafbaar te stellen.⁵³ De juriste had in haar proefschrift honderd gevallen omstandig beschreven en de daders geanalyseerd. Haar proefschrift maakte in academische kring indruk, maar in politieke kringen bleef haar boodschap zonder gevolgen. Meer aandacht kreeg het artikel *The Battered Child Syndrome* van de Amerikaanse kinderarts Henry Kempe in 1962, waarin overtuigend het verband werd aangetoond tussen fysieke letsets en kindermishandeling. Internationaal geldt dit artikel als eerste wereldwijde wake-up call. Toch reageerde Nederland traag. In Amerika werd binnen vijf jaar in alle staten de wetgeving verscherpt in de vorm van een meldplicht; in ons land gebeurde er eigenlijk niets. Precies dat was de

reden voor Bé Ras-Heekema om tot de oprichting van de Vereniging tegen Kindermishandeling over te gaan. Mede als gevolg van de activiteiten van de Vereniging startte de overheid in 1972 in Amsterdam, Rotterdam, Groningen en Arnhem een experiment met Bureaus Vertrouwensarts. Die ontwikkelden zich in de loop der jaren tot Advies- en Meldpunten Kindermishandeling (AMK), die een eerste contact bieden voor ieder die kindermishandeling vermoedt, maar niet precies kan beoordelen wat er echt aan de hand is en hoe er moet worden gehandeld.

Er wordt steeds meer onder kindermishandeling geschaard

De aandacht voor kindermishandeling versterkte de afwijzing van geweld - en omgekeerd – en dat dringt ook door in de gesprekken tussen ouder en medewerkers op de burelen van de Kinderbescherming. Waar voor kinderbeschermers hardhandig optreden (het slaan) van de ouders tot ver in de jaren zestig niet iets was om echt een punt van te maken, verandert dat in de jaren zeventig. Dat blijkt uit onderzoek van Mieke Komen die ruim tweehonderd kinderbeschermingdossiers uit de periode tussen 1960 en 1995 analyseerde.⁵⁴ In de helft van deze dossiers ging het gedurende de hele periode over fysiek geweld in de opvoedingssituatie. In de periode tot 1970 spraken ouders in hun contacten met de maatschappelijk werkers zonder veel terughoudendheid over het gebruik van fysiek geweld. Het slaan van hun kinderen vormde voor hen een vanzelfsprekende reactie op lastig en halsstarrig gedrag van hun kind(eren). Ze erkenden wel dat het wel eens uit de hand is gelopen, maar dat was niet de bedoeling. Zij zagen in het slaan zelf niet veel kwaad. Ook de rapporterende kinderbeschermers maakten daar weinig woorden aan vuil.

⁵² Nederlands Dagblad, 24 oktober 1970.

⁵³ B.L.P. Clemens Schröner, *Psychische kindermishandeling*, 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1957.

⁵⁴ M.M. Komen, *Gevaarlijke kinderen – kinderen in gevaar. De justitiële kinderbescherming en de veranderende sociale positie van jongeren, 1960–1995*. Amsterdam: SWP, 1999. Zie ook: <http://dare.uva.nl/document/2/108783>.

‘Dat begrip hangt’, zo legt Komen uit, ‘samen met onderscheid dat kinderbeschermers maken tussen een verdiend en een onverdiend pak slaag. Voor mishandelende ouders van kinderen die in hun ogen slaag verdiend hadden, konden zij alle begrip opbrengen. Het ging dan om meisjes die te veel met jongens omgingen en om jeugdigen die zich schuldig maakten aan diefstal. Mishandeling door ouders werd gezien als gevolg van onhandelbaar gedrag van het kind.’ Dat was de gangbare opvatting. Komen constateert dat als deze ouders van te voren hadden geweten dat hun gedrag strafbaar was, ze daar dan geen openhartigheid over hadden getoond en er in de gesprekken met de kinderbescherming over hadden gezwegen. Maar daar was kennelijk geen enkele reden toe. De lijfstraffen zelf werden hen niet aangerekend, hooguit het exces, die paar keren dat het uit de hand liep.

Deze openhartigheid verdwijnt in de dossiers van de jaren zeventig, evenals de vergoeling door de rapporteurs. Nog maar in een paar dossiers is er sprake van openhartige, bekennende ouders. Het zijn nu vooral anderen die er melding van maken: buren, niet mishandelende echtgenotes, familieleden, beroepskrachten. Het is niet toevallig, aldus Komen, dat ‘in de dossiers in deze periode waarin de mishandelende ouders openlijk spraken over hun hardhandige opvoedingsmethoden, de daders van buitenlandse afkomst waren.’ Zij woonden nog niet zo lang in Nederland en kenden de werking van het kinderbeschermingssysteem en de strengere normen over het slaan van kinderen niet. Zij leefden nog met de vanzelfsprekendheden uit de periode die men in Nederland achter zich aan het laten was. ‘Zo liet de moeder van Christina, die in 1973, twee jaar voor de ondertoezichtstelling vanuit Suriname naar Nederland verhuisde, de riem en het gordijnrail waarmee ze haar dochter sloeg aan de raadsin-spectrice zien. Het optreden van de justitiële kinderbescherming vond de moeder “onbehoorlijk en vrijpostig”, de veroordeling van haar manier van optreden “onfatsoenlijk” en de

ondertoezichtstelling en uithuisplaatsing van haar dochter “onjuist” en pas echt een straf voor haar kind.’⁵⁵

Wat de dossiers laten zien is niet dat kindermishandeling in de gevallen die bij de Raad komen minder vaak aan de orde is, maar wel dat het steeds minder wordt geaccepteerd. Het zet relaties op scherp, voor partners wordt het steeds vaker een reden om te willen scheiden. Maar ook kinderen ondergaan – zeker als ze ouder zijn – steeds minder vanzelfsprekend hun lot. Ze lopen weg of slaan zelfs terug. Er melden zich zelfs ouders bij de Kinderbescherming die zelf de angst uitspreken dat zij hun kinderen wat gaan aandoen. Komen stuitte op een dossier uit de jaren negentig waarin een moeder om een ondertoezichtstelling vroeg van haar zoontje omdat de vader hem ‘te hard zou kietelen en knuffelen’ en af en toe vreselijk kwaad zou worden. De rechter wees dit verzoek af, maar het maakt wel duidelijk dat er steeds meer onder kindermishandeling werd geschaard en dat de verwijtbaarheid fors was toegenomen.

Het aantal uithuisplaatsingen vermindert met de helft

Het paradoxale is echter, zo concludeert Komen, dat daarmee het optreden van de kinderbeschermers niet in gelijke mate krachtdadiger wordt. Terwijl er meer in aanmerking komt voor kindermishandeling, grijpen zij in de jaren zeventig en tachtig niet vaker en harder in. De taak van maatschappelijk werkers is in veel opzichten lastiger geworden. De betrokken ouders brachten het onderwerp zelf niet meer te sprake; ze ontkenden veelal alle beschuldigingen en toonden zich veel mondiger tegenover de Kinderbescherming dan dat in het verleden het geval was. Zoals alle autoriteiten was ook die van de Kinderbescherming in de roerige

⁵⁵ Mieke Komen, ‘Meer worden dan daden. Justitiële kinderbescherming en fysieke kindermishandeling in Nederland (1960-1995)’, in: Nelleke Bakker red.), e.a., *Kinderen in gevaar. De geschiedenis van de pedagogische zorg voor risicojeugd. Jaarboek voor de geschiedenis van opvoeding en onderwijs 2007*, p. 131.

jaren zestig verbleekt. De deuren gingen niet meer uit ontzag open. Bemoeien was lastiger geworden, ouders claimden hun recht op privacy Kinderbeschermers die meenden te moeten ingrijpen moesten daarom steeds beter beslagen ten ijs komen.

Daar kwam bij dat er in de samenleving steeds negatiever werd gedacht over inrichtingen waar mensen werden ‘weggestopt’ en uit hun normale omgeving werden weggehaald. In de psychiatrie roerden zich de antipsychiaters die de hospitalisering van psychiatrische patiënten aan de kaak stelden. In 1971 publiceerde psychiater Jan Foudraine *Wie is van hout...*, een bijtende kritiek op de starre praktijken van psychieters in inrichtingen. Er gingen uiteindelijk 200.000 exemplaren van over de toonbank. In deze sfeer kwamen ook jeugdinrichtingen in een kwaad daglicht te staan. Steeds meer critici verkondigden hardop dat het weghalen van kinderen uit hun natuurlijke gezinsomgeving – ook al was die niet optimaal op orde – op termijn ernstige negatieve gevolgen had voor hun sociale en emotionele ontwikkeling.

In dat veranderende klimaat werden ook kinderrechters kritischer. Zij wezen inmenging in de opvoeding steeds vaker af op basis van opvattingen in de pedagogiek en ontwikkelingspsychologie over gehechtheid (de theorieën van de Britse psychiater Bowlby) en de loyaliteit van kinderen ten opzichte van hun ouders (het werk van de Hongaars-Amerikaanse therapeut Böszörényi-Nagy).⁵⁶ Dat maakte dat een gedwongen uithuisplaatsing meer en meer als een paardenmiddel werd beschouwd, waarbij alles in het werk moest worden gesteld om dat te voorkomen. Hulp in een vrijwillig kader zonder de band tussen ouder en kind te verbreken kreeg de allergrootste prioriteit.

Daarmee won ook de pleegzorg aan belang. Terwijl het aantal plaatsingen in inrichtingen sterk begon af te nemen, stieg het aantal opnames in pleegzinnen. De kritiek op de onnatuurlijke gang van zaken van de ‘institutie’ inrichting, raakte immers

niet aan het pleeggezin, dat als een veel warmere en dus natuurlijker vorm van opvang gold. In de jaren tachtig, toen de bezuinigingen om zich heen grepen, kwam daar nog een krachtig argument bij: pleegzorg was een stuk goedkoper. Deze voorkeur voor pleegzorg boven tehuiszorg bracht ook een verdere professionalisering van de pleegzorg op gang. Pleegouders werden nauwkeuriger geselecteerd en voorbereid op wat hen te wachten stond; de begeleiding werd verbeterd, en ook de kinderen zelf kregen meer aandacht. De organisatie van de pleegzorg groeide daarmee uit tot een substantieel professioneel onderdeel van de jeugdzorg.

Deze stormachtige ontwikkelingen die vanuit de jaren zeventig de jeugdzorg in staat van beroering brachten, maakten het werk van de maatschappelijk werkers die voor de Raden van de Kinderbescherming een oordeel moesten vellen over ouders en kinderen er niet gemakkelijker op. Zij moesten manoeuvreren tussen twee uitersten: het beschermen van het kind tegen verwaarlozing en vaak fysiek geweld door de ouders (*lijfsbehoud*) of investeren in het verbeteren van de ouder-kindrelatie (*gezinsbehoud*).⁵⁷ Steeds vaker kozen ze voor hulpverlening aan het gezin, in plaats van plaatsing in een tehuis. Het aantal kinderbeschermingsmaatregelen door de rechter uitgesproken liep in de jaren zeventig dan ook opzienbarend terug. Tussen 1963 en 1983 verminderde het aantal uithuisplaatsingen met de helft, van ruim 16.000 naar iets minder dan 8500, ook het aantal jaarlijkse voogdij gevallen daalt in deze periode spectaculair: van ruim 18.000 naar een kleine 9.000.

⁵⁶ Dekker c.s., a.w., p. 39.

⁵⁷ Herman Baartman, Eigen kracht, daadkracht en de kracht van solidariteit, Mulock Houwer-lezing 2013.
<http://www.nji.nl/Eigen-kracht,-daadkracht-en-de-kracht-van-solidariteit.pdf>.

De gevolgen daarvan bleven niet uit. Begin jaren zeventig kwam een groeiend aantal en vooral de wat kleinere kindertehuizen in financiële moeilijkheden. Veel daarvan, en volgens de Belangenvereniging Minderjarigen vaak de kleinere ‘gezelijke’ tehuizen, konden het hoofd niet langer boven water houden. Tussen 1968 en 1986 moesten meer dan 120 kindertehuizen hun deuren sluiten.⁵⁸ Eind jaren zeventig kondigde het kabinet-Van Agt daarbovenop een bezuiniging van zo’n negentig miljoen gulden af. Dat ging zelfs de kritische Belangenvereniging Minderjarigen te ver. Op 23 juni 1979 mobiliseerde de BM zo’n duizend in tehuizen wonende jongeren voor een anti-Bestek’81-demonstratie in Amsterdam tegen onder meer de bezuinigingen op de Kinderbescherming en de dreigende sluiting van een aantal tehuizen. Zij willen ‘betere zorg’ in plaats van ‘afbraak’ van zorg. Het was de grootste demonstratie van kinderbeschermingspupillen in de Nederlandse geschiedenis.

⁵⁸ Kagie, a.w., p.85

III De verandering die moeizaam haar weg vond - 1970-2010

Veel zaken waar Mulock Houwer voor heeft gepleit ziet hij op het einde van zijn leven (hij overlijdt in 1985) langzaam maar zeker realiteit worden. Er maakt zich een nieuw pedagogisch klimaat meester van de residentiële inrichtingen, die aanmerkelijk in aantal verminderen. Moderne inzichten bereiken de nog steeds vaak afgelegen terreinen van de gestichten, tehuizen en strafinrichtingen. Termen als internaten, gestichten en tuchtscholen worden in deze jaren bewust in de ban gedaan, omdat ze te zeer herinneren aan de regimes waar men juist afscheid van wil nemen.

Er meldt zich een nieuw vocabulaire. Er treden meer psychologen en orthopedagogen in dienst, die verantwoordelijk worden voor wat nu ook echt behandeling gaat heten. In het beleid gaan men spreken over residentiële en ambulante jeugdhulpverlening. Er worden pedagogische doelstellingen geformuleerd. De psychologen en orthopedagogen besteden meer aandacht aan individuele kinderen, overigens aanvankelijk zonder de groepsleiders daar nauw bij te betrekken. De professionalisering wordt langzaam maar zeker serieus genomen. De slaapzalen worden kleiner, de groepen kleinschaliger, jongeren krijgen meer privacy. Er sluiten veel oude inrichtingen, gedwongen door een teruglopend aantal uithuisgeplaatste kinderen. De strafregimes veranderen ook; in de jaren zeventig wordt de omgang met regels op veel plaatsen fors versoepeld, om in de daarop volgende jaren tachtig weer wat aangehaald te worden. Overtredingen van huisregels worden dan weer gesanctioneerd, maar niet volgens een vastliggende standaardprocedure, maar meer in overeenstemming met de situatie van de jongere.⁵⁹

Maar het is geen eenduidige vernieuwing. Sommige instituten lopen er in voorop, anderen blijven vasthouden aan strakke kaders en tonen zich wantrouwig tegen de softe aanpak van nieuwe welzijnsprofessionals. De verhalen van de pupillen uit deze periode zijn uiteenlopend, zo laat uitgebreid onderzoek van Dekker c.s. zien. ‘Sommigen hebben ervaringen van discipline, orde en tucht die nauwelijks anders lijken dan die van de jaren vijftig, voor anderen gold echter dat ze werden aangemoedigt om meer contact met de buitenwereld te leggen, dat ze beter werden voorbereid op het leven na het tehuis en dat ze meer initiatief mochten tonen.’⁶⁰ Veel is afhankelijk van de persoonlijke opvattingen van directies. Willen ze met de tijd mee, blijven ze van ‘de oude stempel’ of bekeren ze zich tot een ‘nieuwe kordaatheid’?

De journalist Rudie Kagie schetst in zijn boek *De Kinderbeschermers*, dat in 1979 verschijnt, een beeld van een uit een lange winterslaap gerukte verwarde sector, waarin opstandige groepsleiders regelmatig de laan uitvliegen, Haagse ambtenaren benoemingen van kritische medewerkers dwarsbomen, directeuren van te voren de agenda willen weten van de opgerichte jongerenraad en waar de inrichtingen de grootste moeite hebben om op een serieuse manier met kinderen en hun ouders in gesprek te gaan. Het is een sector die moet veranderen, maar grote moeite heeft de gewoontes uit het verleden van zich af te schudden.

Inrichtingen zijn naar binnen en naar buiten gesloten

De in 1971 opgerichte Belangenvereniging Minderjarigen trekt vanwege aanhoudende misstanden en klachten van pupillen regelmatig aan de bel. De activisten bezetten gebouwen om

⁵⁹ J.J.H. Dekker, e.a., Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010. Deelonderzoek 1, Commissie Samson, 2012, p. 184.

⁶⁰ J.J.H. Dekker, e.a., a.w., p. 430.

het gedrag van groepsleiders (zoals in Kindertehuis Het Treekerbergje, Amersfoort 1976) of inhumane dwang- en regelregimes aan de kaak te stellen. Zo bezetten ze in augustus 1982 het observatiehuis Aaborg in Groningen, waar acht jongeren zijn opgesloten. Ze eisen dat de groepsleiding en de directie van Aaborg een overeenkomst aangaan waarin een aantal regels is vastgelegd. Namelijk: 'dat er niet geslagen wordt, dat er onder geen enkele voorwaarde eten en/of drinken aan de bewoners wordt geweigerd, dat de paviljoenbewoners zelf uitmaken naar welke tv-programma's ze kijken en dat iedere bewoner het recht krijgt rapporten in te zien die op hem betrekking hebben en eventueel van kritiek te voorzien.'⁶¹

Een paar jaar eerder, op 25 september 1979, had de BM een Zwartboek gepubliceerd waarin misstanden in zestien riksjeugdinrichtingen werden gedocumenteerd. De belangengroep was het praten beu. Steeds opnieuw stoten ze op halsstarrigheid van directies die wel een keer wilden praten maar geen fundamentele openheid wilden betrachten. Ze wilde dat er nu eindelijk iets echt geregeld zou worden, anders zouden ze 'tot harde acties overgaan'. Hun eisenpakket: toegang tot de inrichtingen, zodat er met jongeren gesproken kon worden; een wettelijke regeling van de rechtspositie van minderjarige bewoners van de Rijksinrichtingen; een volwaardig klachtrecht en niet een klachtrecht, zoals de regering had voorgesteld, dat aan allerhande voorwaarden en beperkingen was onderworpen.

De Belangenvereniging kreeg bijval van de Rotterdamse hoogleraar kinderrechт, prof. dr. G. P. Hoefnagels, die in 1971 met Daan Mulock Houwer en Bram Peper een *Nieuw plan voor de kinderbescherming* had gelanceerd. Hoefnagels kritiek loog er niet om. Hij hekelde de ongecontroleerde machtsuitoefening die nog steeds de kern van de cultuur uitmaakte: 'De inrichtingen zijn zowel naar binnen als naar buiten toe gesloten. De macht in de

inrichtingen is dan ook in dubbel opzicht geïsoleerd. Daar moet verandering in komen door het toelaten van de BM tot de inrichtingen. Natuurlijk zal het wel even wennen zijn voor Justitie en de directies van de inrichtingen, maar daar hebben ze nu al vijf jaar de tijd voor gehad. Het moet nu maar eens gebeuren.'⁶²

Martelingen en liefkozingen in Zetten

Vooral in de inrichtingen waar kinderen geplaatst waren op basis van een maatregel van de Kinderrechter had men moeite om de nieuwe tijdsgeest tot zich te nemen. De leidinggevenden hadden met een problematische groep jongeren te maken, die gedwongen was opgenomen. Hun oude regimes waren gebaseerd op dwang en straf; de nieuwe tijdsgeest proclameerde vrijheid en rechten. Dat liet zich moeilijk rijmen. Veel van instellingen waren bereid om humanere omgangsvormen en moderne behandelingen te introduceren, maar aan het straf- en gezagssysteem mocht niet getornd worden.

Feitelijk trad er over de hele linie van de residentiële jeugdzorg een machtsverschuiving op van ouder-wetse directies naar deskundige professionals, die ook vaker in leidinggevende posities terecht kwamen. Daarmee veranderde de aard van het regime: er kwam meer aandacht voor het persoonlijke, de 'pupilpen' kregen meer vrijheden, de groepsdiscipline nam af. Tegelijkertijd bleven de meeste inrichtingen functioneren in de oude traditie van het particulier initiatief. Ze bleven bolwerken met een eigen bestuurlijke cultuur die voor een kritische toets vanuit de buitenwereld niet toegankelijk waren.

De inrichting in Zetten voor moeilijk opvoedbare meisjes is daar een treffend voorbeeld van. Daar dringen op vrijdag 31 mei 1974 enige tientallen actievoerders van het JAC en de BM het terrein op om demonstratief het hoofdgebouw te bezetten. Zij beschuldigen de inrichting van martelpraktijken, zoals het gebruik van isooleercellen, onrustbanden,

⁶¹ Leeuwarder courant, 30 augustus 1982.

⁶² De Telegraaf, 26 september 1974.

verdovende injecties en koude douches. Hoofd behandeling in Zetten is orthopedagoog W. ter Horst, tevens hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Leiden. Hij toont zich – zoals een moderne gezagsdrager betaamt - uiterst welwillend en meldt dat hij best met deze jongeren wil discussiëren, maar ‘niet als ze zich vijandig en wantrouwig tegen ons opstellen en bij voorbaat denken te weten dat voor ieder kind – ongeacht de oorzaken van zijn gedragsstoornis alleen vrijheid geven de juiste therapie is.’

In een uitgebreid interview in *De Telegraaf* legt hij uit dat er geen algemene regels zijn, maar dat je per kind moet bekijken hoe je het beste op agressief of onbeheerst gedrag kunt reageren. En natuurlijk weet Ter Horst dat dwang kan leiden tot machtsmisbruik, maar juist in Zetten wordt daar goed opgelet. ‘Daarom waren onze medewerkers ook zo vreselijk teleurgesteld over de beschuldigingen over martelingen, waarmee de bezetters kwamen aandragen. Kunt u zich voorstellen wat dat betekende voor de werkers die 24 uur per dag bezig zijn met de zorgen en verdriet van de meisjes en elke dag weer hun twijfels hebben. Doe ik het wel goed, schiet ik niet tekort.’

De beschuldigingen van de bezetters dat er meer meisjes dan in welke andere inrichting uit Zetten weglopen en er meer dwang is dan in welke inrichting dan ook, legt Ter Horst met klem naast zich neer. Weliswaar wordt de helft van de 120 meisjes met dwang behandeld, maar dat komt omdat andere inrichtingen geen raad weten met deze meisjes en hen juist naar Zetten sturen vanwege de ‘leidende’ of ‘structurerende’ therapie die er wordt toegepast. Zetten is het ‘afvoerputje van andere instellingen’. Daarom zoekt men in Zetten actief naar nieuwe mogelijkheden in de opvoeding van kinderen die moeilijk opvoedbaar heten. ‘We proberen bijvoorbeeld soms wat we kunnen bereiken met liefkozingen, een kind op schoot nemen e. d. of in andere gevallen door met een kind op zwerftocht te gaan en te kijken of zo een kind als het op ontdekking uit is in de natuur ook

zichzelf leert kennen. We kijken of het helpt als we een meisje op kamers laten wonen met begeleiding, of welke baantjes geschikt zijn voor deze kinderen. Kortom: we zitten echt niet stil, zoals de alternatieve groepen ons soms verwijten. We zoeken koortsachtig steeds weer naar nieuwe uitgangspunten, aanknopingspunten en mogelijkheden.’

Hoe ver dat zoeken kon gaan bewijzen de herinneringen van een toen 14-jarige pupil: ‘(...) er waren ook de individuele therapeutische sessies, waaronder PMT: psychomotorische therapie. J. moest zwemmen onder begeleiding van de therapeut. ‘De gedachte daarvan was dat je door beweging bepaalde trauma’s kon verwerken. Eerst gewoon baantjes op en neer. Tijdens latere sessies kwam de therapeut ook zelf het zwembad in. Hij betastte me overal, mijn borsten, tussen mijn benen. Soms drukte hij me in een soort houdgreep tegen zich aan en dan moest ik proberen mezelf los te maken. Dat hoorde volgens hem bij de therapie en zou bevrijdend werken. Het was afschuwelijk. Ik wist niet wat ik moest doen.’⁶³

Opmerkelijk is dat na de BM-acties niet de directeur van de inrichting hier de pers te woord staat, maar de orthopedagoog, ook nog eens een professor, die verantwoordelijk is voor de behandeling. Hier spreekt niet een ouderwetse bestuurlijke gezagsdrager, maar een nieuwe deskundige. Hij toont – conform de tijdgeest – alle begrip voor de actievoerders, maar begrijpt hem goed: het is een moeilijke groep, we hebben het beste met de meisjes voor en we ontwikkelen nieuwe methoden. Hier spreekt een nieuwe autoriteit: het professionele gezag. En de boodschap luidt: wij doen ons uiterste best, vertrouw ons.

⁶³ De Volkskrant, 10 februari 2011, <http://www.volkskrant.nl/archief/misbruik-jeugdzorg-bleef-lang-verzagen-ik-dacht-wat-heb-jij-me-verraden-a1833211/>.

Professionele beschermlaag en onaantastbare beroepsgroepen

De actievoerders vertrouwen het echter niet. Ze brengen een Zwartboek uit over Zetten met daarin naast klachten over het overmatig gebruik van isoleermethoden ook verklaringen van meisjes die melden door directeur/psychiater Finkensieper gedwongen te zijn zichzelf seksueel te bevredigen. Het wordt als laster terzijde geschoven.

Aanhoudende acties leidden in 1975 tot het instellen van de commissie-Dijkhuis, die echter geen concrete misstanden aan de kaak stelde of daar nauwgezet onderzoek naar deed. Het was in een tijd dat de normen over seksualiteit in de hele samenleving ongeremder werden. De commissie besteedde er dan ook geen serieuze aandacht aan. Directeur/psychiater Finkensieper kon op zijn post blijven. Wat de commissie wel vond was dat er in Zetten meer aandacht moest komen voor de ‘professionalisering’ van de medewerkers.

Het is aan de aanhoudende vastberadenheid van de actievoerders, die uiteindelijk het Steunpunt Zetten oprichten, te danken dat deze professionele beschermlaag wordt doorbroken en Finkensieper in 1990 wordt veroordeeld voor langdurig seksueel misbruik van aan hem toevertrouwde pupillen. Ondertussen heeft hij dan wel meer dan vijftien jaar zijn gang kunnen gaan, zonder dat collega-professionals zich geroepen voelen om de aanhoudende verhalen serieus te nemen en de alarmbel te luiden.

De oude wereld van de kinderbescherming werd, tot ergernis van zijn hervormers, sterk gedomineerd door wat je de onaantastbaarheid van het particuliere initiatief zou kunnen noemen. In het verzuilde Nederland, gekenmerkt door een diep ingesleten afkeer voor staatsinvloed, vormden tuchtscholen, strafinrichtingen, heropvoedingshuizen en internaten kleine koninkrijmpjes, met hun eigen regels om orde en gezag te handhaven. Controle vond er niet plaats, willekeur en machtsmisbruik werd niet in toom gehouden door algemene regels en vastgelegde rechten, nieuwe

moderne inzichten werden buiten de deur gehouden, niet in de laatste plaats omdat ze bedreigend waren voor de bestaande instellingscultuur.

In de nieuwe wereld van de residentiële jeugdzorg, waarin de moderne inzichten wel hun weg vinden, wordt de heerschappij van het veelal christelijke particulier initiatief vervangen door de macht van goed opgeleide professionals, die zich beroepen op wetenschappelijke kennis. Waar het oude particuliere initiatief wars was van alles wat riekte naar overheidsbemoeienis met de opvoeding in de inrichtingen; zo verzetten de nieuwe machthebbers zich tegen de oprukkende reglementering van de zijde van de overheid. De nieuwe vijand heet bureaucratie. En zoals de oude instellingen van het particuliere initiatief een praktijk hadden ontwikkeld waar ze zich niet met elkaar bemoeiden, zo creëren de nieuwe professionele machthebbers hun eigen autonome koninkrijmpjes waarin ze hun professionele gang kunnen gaan. Daarbij gold de impliciete collegiale afspraak dat zij zich niet of zo weinig mogelijk in kritische zin met elkaar bemoeien, maar zich gezamenlijk teweeral stellen tegen de bureaucratische inperking van hun professionele autonomie van de zijde van de overheid.

Complicerende factor is dat de behandelaars (psychologen/orthopedagogen/therapeuten) en de groepsleiders in de instellingen niet automatisch dezelfde taal spreken. Ze werken los van elkaar. Als het over behandeling gaat wordt groepsleiders vaak niets gevraagd. Rudie Kagie geeft het voorbeeld van een psycholoog die na een gesprek met een moeilijke jongen de order uitvaardigt dat de groepsleiders de jongen compleet moeten negeren. Er mag met hem geen gesprek gevoerd worden; de jongen krijgt zijn natje en zijn droogje en dat is het. De groepsleiders vinden dat onwerkbaar en begrijpen er bovendien niets van. Ze halen verhaal bij de psycholoog, die schakelt echter de directeur in die besluit dat groepsleiders de groep moeten leiden

en zich niet met de behandeling moeten bemoeien. Er is (deskundige) staf en er is personeel (groepsleiders), iedereen moet zijn rol weten.⁶⁴

De verhouding tussen behandelaren (psychologen, orthopedagogen) en groepsleiders blijft daardoor lang problematisch. De behandelaren richten zich in gesprekken op de individuele jongeren, de groepsleiders moesten dealen met de situaties in de groep, waar de spanningen vaak hoog op konden lopen. De vaak filosofisch getinte theorieën van orthopedagogen en psychologen die lange tijd weinig wilden weten van etiketten als ‘probleemgedrag’ of ‘stoornis’ (begrippen die vanuit het ‘normaliserende denken’ van de jaren zeventig onder verdenking waren komen te staan) leverden groepsleiders weinigen praktische handvaten op om spanningen in hun leefgroep te boven te komen. Zij stonden nogal eens met de handen in het haar en konden dan weinig anders dan met harde hand de orde herstellen.⁶⁵

Een cultuur van non-interventie

Omdat de meeste professionals in de jeugdzorg met goede intenties aan de slag gaan, vormen de vaak verwarrende omstandigheden die in de jaren zeventig ontstaan en waarin nieuwe professionele verhoudingen en werkvormen zich moeten zetten, niet overal een groot probleem. Sterker, het vervangen van de kazernecultuur door behandlingspraktijken van moderne professionals is zonder twijfel een kwalitatieve verbetering. Maar waar professionals geen besef hebben van hun machtspositie en grenzen van het betamelijke overschrijden, ontbreekt het aan corrigerend vermogen in hun omgeving om daar tegenwicht aan te bieden.

Professionele beroepsgroepen in de sfeer van de sociale hulpverlening worden ook niet opgevoed en opgeleid om kritisch te zijn over elkaar. Ze mijden onderlinge conflicten en koesteren hun professio-

nele autonomie. In de sfeer van beroepsorganisaties communiceren ze over hun vak en behartigen van hun belangen voor de buitenwereld, maar binnenskamers spreiden ze ten opzichte van hun beroepsgenoten niet echt een openhartig kritisch vermogen ten toon. Er ontwikkelt zich in vanuit de jaren zeventig en tachtig een professionele cultuur van non-interventie, die lang stand heeft gehouden. BeroepsCodes, ethische normen, tuchtrecht – het zijn jarenlang onderwerpen geweest die men niet echt op de agenda stonden, laat staan dat ze richtinggevend waren voor het professionele handelen.

In die cultuur, die hij als directeur en eindverantwoordelijk behandelar ook nog eens makkelijk in stand kon houden, heeft Finkensieper in Zetten jarenlang zijn gang kunnen gaan. Hij kreeg geen tegenspraak, hij dulde ook geen tegenspraak. Maar hem werd door collega’s of bestuurders ook nauwelijks iets in de weg gelegd. In zo’n professionele cultuur, waar het klachtrecht van pupillen overbodig werd bevonden, zijn negatieve ervaringen en kritische opmerkingen van jongeren over hun behandeling ook gemakkelijk te diskwalificeren. Ze passen immers in het beeld van de jongeren. Ze maken deel uit van het problemedrag en getuigen (met dank aan Freud) van weerstand tegen de behandeling. Er is vermoedelijk geen andere professionele groep zo bekwaam in het *blaming the victim* als goed opgeleide therapeuten met veel psychologische bagage. ‘Als het klimaat in een instelling niet deugt’, zo concludeert Kagie nadat hij een grote reeks incidenten in zijn boek de revue heeft laten passeren, ‘staan bestuur en directie een scala van wetenschappelijke bevindingen ter beschikking, waarmee zij hun pleidooi voor instandhouding kunnen onderbouwen.’⁶⁶

Zo maakt de nieuwe macht zich ongrijpbaar en valt het te begrijpen dat wantoestanden ook in de zich vernieuwende inrichtingsregimes lang onder de pet konden worden gehouden en meestal pas aan het licht kwamen als de buitenwacht zich ging roeren.

⁶⁴ Rudie Kagie, *De kinderbeschermers*, Bilthoven: Ambo, p. 61 e.v.

⁶⁵ Mondelinge mededeling Wim Slot, d.d. 8 februari 2016.

⁶⁶ Kagie, a.w., p. 90.

De zaak-Zetten was extreem, maar het rapport van de commissie-Samson heeft inmiddels geleerd dat machtsmisbruik minder uitzonderlijk was dan we lange tijd voor mogelijk hebben gehouden.

Terughoudendheid om in te grijpen

In 1993 trad de laatste grote structurele misstand naar buiten van een jeugdinternaat waarbij de rechter er aan te pas moest komen. Dat jaar stonden zeven medewerkers van De Dreef voor de rechtbank in Zutphen. De Dreef was een zeer intensief behandelings internaat (ZIB) in Wapenveld (Gelderland) waar jongeren geplaatst werden met een civielrechtelijke of strafrechtelijke maatregel. Er verbleven zo'n vijftig jongeren tussen 13 en 21 jaar en er waren ongeveer zestig (!) personeelsleden werkzaam. De zeven verdachten werden beschuldigd van systematische mishandeling van pupillen; een van hen, een medewerker die al vijftien jaar in dienst was, was in een eerder strafproces al tot drie jaar veroordeeld wegens ontucht.

Zes medewerkers hadden de mishandeling naar buiten gebracht (en waren onmiddellijk ontslagen). Twee van hen verklaarden voor de rechter dat er in De Dreef sprake was van een cultuur van structurele mishandeling: ‘Wanneer je als groepsleider niet meedeed met het slaan, hoorde je er niet bij, dan was je te soft bezig.’⁶⁷ Een belangrijke rol werd daarbij gespeeld door de adjunct-directeur, een van de zeven beklaagden, die er zo zijn eigen opvattingen op nahield. De rechter oordeelde dat hij jarenlang verantwoordelijk was geweest voor een klimaat ‘waarin fysiek en soms extreem geweld tegen de pupillen een gewoonte werd’ en veroordeelde hem tot acht weken gevangenisstraf, waarvan vier voorwaardelijk. Drie van zijn personeelsleden kregen voorwaardelijke straffen van vier tot acht weken, drie werden vrijgesproken.⁶⁸

Vlak voor de uitspraak van de rechter bleek dat al veel eerder bij het ministerie van Justitie bekend was dat het er hard aan toe ging op De Dreef. In antwoord op Kamervragen liet staatssecretaris Kosto weten dat hij daarvan al in 1990 op de hoogte was gesteld. Toch duurde het toen nog twee jaar voordat hij ook echt zijn bezorgdheid erover uitsprak richting bestuur. Volgens Kosto was het algemeen bekend dat het jeugdtehuis een ‘directe, confronterende en volhardende behandel-methodiek’ hanteerde, waarbij hij wel signalen kreeg dat de grens van het toelaatbare wel eens werd overtreden, maar dat hij niet wist dat het geweld een permanent karakter droeg.⁶⁹

Deze houding is tekenend voor de terughoudendheid die er begin jaren negentig nog bestond om in te grijpen in de autonomie van een instelling. De Dreef was altijd een zelfstandige inrichting geweest, en functioneerde nog volledig in de geest van het aloude particuliere initiatief. De instelling werd beheerd door de Wouter Laurens Slot stichting, genoemd naar de oprichter dominee Slot, die in 1936 in conflict was gekomen met de Rekkense inrichtingen en een eigen internaat was begonnen.⁷⁰ Aan die zelfstandigheid was sindsdien niet getornd. Dat was een van de redenen, zo constateerde een interim-manager die na de commotie het puin mocht ruimen, dat er in De Dreef een subcultuur was gegroeid waarin de instelling kon blijven volharden in behandelingsmethoden die ‘duidelijk uit de tijd zijn’. Andere inzichten werden buiten de deur gehouden.

Het bestuur besloot op basis van het rapport van de interim de zelfstandigheid op te geven en zich aan te sluiten bij Rekkense stichtingen, waar De Dreef voor de oorlog ook uit voorgekomen was.

⁶⁷ De Telegraaf, 9 oktober 1993.

⁶⁸ De Telegraaf, 20 oktober 1993.
⁶⁹ Zie: ‘De Rekkense inrichtingen 1913-2013’, p. 10, <http://www.historischekringelbergen.nl/wp-content/uploads/2013/08/hfdartON75.pdf>.

Dit tot groot ongenoegen van het personeel.⁷¹ Eén leidinggevende, de adjunct-directeur pedagogische zaken, moest zelfs door het bestuur op non-actief worden gesteld en uiteindelijk worden ontslagen omdat hij vast bleef houden aan het belang van de pedagogische tik. Hij vond dat het mogelijk moet blijven om in bepaalde situaties dergelijke tikken uit te delen. Een overtuiging die hij vol hield, zelfs toen het hem zijn baan kostte.⁷²

Zachte heelmeesters maken stinkende wonderen

De Dreef was weliswaar de laatste grote misstand, in haar denkbeelden stond de inrichting bepaald niet alleen. De Dreef poogde een klimaat te creëren waarin een strikte (groeps)discipline de basis vormde voor het leren en heropvoeden van jongeren. Voor criminale jongeren werden er steeds opnieuw variaties op dit thema bedacht. Toen Zetten in 1974 voor het eerst met BM-acties te maken kreeg wees professor Ter Horst er al op dat hij niet alleen te doen had met de kritiek van 'de alternatieven', zoals hij de BM en het JAC aanduidde, maar ook van de minder zachte krachten in de samenleving: 'Wij krijgen ook regelmatig kritiek van de andere kant van de maatschappij. Die mensen die zeggen: Hou ze kort, geef ze op hun donder, laat ze werken. Dat zijn ook mensen die het bij voorbaat zo goed weten.'

Het zou naïef zijn om te denken dat deze *hardline*-opvatting de jaren zestig/zeventig niet zou overleven. Weliswaar had de in 1908 opgerichte Tucht-Unie, de koepel van een zestigtal verenigingen die meer dan een halve eeuw hamerde op het belang van tucht om de verloedering en zedenloosheid geen kans te geven, de antiautoritaire revolutie niet overleefd, maar het sentiment dat niet alles met praten en begrip was op te lossen is nooit weggeweest, al zeker niet in justitiële kringen. Naarmate het overlast gevende gedrag van jeugdige criminelen, voetbalsupporters, drugsge-

bruikers toenam en in de media steeds meer aandacht kreeg, klonk de roep om straffe sancties en harde maatregelen op. Het eindeloze en geduldige praten, de geitenwollensokkenaanpak van welzijnswerkers, het is met het verstrijken van de jaren zeventig steeds vaker voer voor cartoonisten, cabaretiers en columnisten. Zachte heelmeesters maken stinkende wonderen.

Het is een van de grote ergernissen van Pim Fortuyn, en in zijn ogen kenmerkend voor wat hij als 'een verweesde samenleving' betitelde.⁷³ Hij hekelde het gebrek aan discipline en daadkracht; de zachtmoeidige omgang met mensen die zich van niets en niemand wat aantrekken. Vooral als het allochtone jongeren zijn, kinderen van een andere cultuur, grijpt het beproefde vertoog over losgeslagen jongeren, over zedenverwilderder, over losbandigheid dat we herkennen van het begin van de twintigste eeuw en na de Tweede Wereldoorlog, snel om zich heen. Zoals de zedenloosheid van de jeugd rondom 1900 leidde tot de Kinderwetten van 1901 met de mogelijkheid van rikswege om in te grijpen in de ouderlijke macht en zoals de zorgen na de Tweede Wereldoorlog leidde tot woonscholen en heropvoedingsoorden, zo roept ook de jeugd-overlast en jeugdcriminaliteit om een daadkrachtig antwoord. Begin jaren negentig begint de publieke opinie zich steeds meer in deze richting te roeren, zeker nadat VVD-leider Frits Bolkestein in 1991 in een spraakmakend artikel in de *Volkskrant* het politiek correct denken over de multiculturele samenleving doorbroken heeft.⁷⁴

Lubbers-kampement

Op 15 maart 1993 pakt minister-president Lubbers de handschoen op. Er zijn verkiezingen op komst en in Almere houdt hij op een CDA-bijeenkomst een spijkerhard betoog tegen de oprukkende criminaliteit, vooral onder jongeren. Jongeren die zijn veroordeeld, moeten aan het werk worden gezet. Uiteraard onder bewaking, ze zijn tenslotte

⁷¹ NRC, 13 oktober 1973. <http://www.nrc.nl/handelsblad/1993/10/13/internaat-de-dreef-niet-langer-zelfstandig-7199175>

⁷² De Telegraaf, 18 december 1993.

⁷³ Pim Fortuyn, *De verweesde samenleving. Een religieus-sociologisch traktaat*. Uithoorn: Karakter Uitgevers, 1995.

⁷⁴ De Volkskrant, 12 september 1991.

gestraft. ‘Dat moet kunnen in inrichtingen of kampementen’, aldus Lubbers, die meent dat er wel militairen ingezet kunnen worden voor de bewaking van de inrichtingen en kampementen. ‘We moeten harder worden’, aldus de boodschap van de premier. ‘Nederland kan nu niet trots zijn wat betreft de criminaliteit. Maar we moeten wel trots kunnen zijn op ons land.’⁷⁵

De premier krijgt veel bijval. Het Lubbers-kampement is ineens een begrip. Een paar Kamerleden, waaronder VVD'er Hans Dijkstal, toont zich verbaasd dat er nu ineens iets nieuws op de jeugdzorg wordt geplakt, terwijl daar al jaren op bezuinigd wordt, met ellenlange wachtlijsten bij de instellingen als gevolg. Zou het niet verstandiger zijn om daar wat aan te doen, werpt de liberaal tegen. Hij is echter een roepende in de woestijn.⁷⁶ De Tweede Kamer zet het licht op groen en op 1 januari 1994 startte het eerste kampement in Veenhuizen, waarvoor tien miljoen gulden wordt uitgetrokken.

De jongens, overigens geen ‘boefjes’ maar jongens die stevige geweldsmisdrijven op hun naam hadden, werden hard aangepakt, zowel fysiek als psychisch. Ze moesten elke dag zwaar werk doen in de bossen, minimaal een keer per week de slopende stormbaan over, zich allemaal opdrukken als iemand zich niet aan de regels hield, er was voortdurend verplicht corvee en zelfs het niet oprmaken van je bed werd bestraft. Dat was de discipline. De pedagogische kant bestond uit dagelijks gespreksgroepen, lessen in lezen en schrijven, voorlichting over alcohol en drugs, agressietraining, uitgebreide individuele assessments, en enorme inspanningen om iedereen aan een geschikte baan te helpen.

Het Lubbers-kampement was een bijzondere mengeling van ouderwets drillen en moderne, individuele aandacht, gebaseerd op het geloof in de maakbaarheid van de mens.⁷⁷

Maar het werkte niet. Veel jongens bleven weg zodra ze weekendverlof kregen. De recidive was groot. Er was geen aantoonbaar verbetering met andere strafregimes. In 1997 besloot Justitie-minister Sorgdrager het project stop te zetten. Redenen: de resultaten vielen tegen; de kosten waren hoog en de juridische constructie (vermindering van straf als men naar het kamp ging) was omstreden. Eigenlijk precies dezelfde argumenten waarmee in 1959 de heropvoedingskampen voor gezinnen waren beëindigd.

Glen Mills School en Den Engh

Deze ervaring weerhield de regering er niet van om een paar jaar later in te stemmen met een initiatief van de directeur van de Hoenderloo Groep (een grote instelling die residentiële begeleiding en behandeling van door justitie geplaatste jongeren verzorgd) om een Glen Mills School te starten, voor criminale jongens tussen de 14 en 18 jaar die hun wandaden in groepsverband (bendes) verrichten. Volgens deze uit Amerika afkomstige aanpak worden de jongens in groepen ingedeeld. Net als in bendes is sprake van een strikte hiërarchie. In bendes geeft criminale gedrag aanzien, op de Glen Mills School verwerf je dat door voorbeeldgedrag te vertonen. Zo krijgen jongeren bij goed gedrag de status van Bull, wat betekent dat ze extra privileges krijgen. Ook hier is het programma een mengeling van discipline aanleren en inzicht verkrijgen in het eigen gedrag. Maar ook hier blijkt de aanpak nauwelijks succesvol. Na vier jaar bleek 78% van de jongen te recidiveren, een percentage dat aanmerkelijk hoger was dan van ‘normale’ inrichtingen.

⁷⁵ Limburgs Dagblad, 16 maart 1993.

⁷⁶ Leeuwarder Courant, 22 april 1994.

⁷⁷ Andere Tijden, Het Lubbers-kampement, 13 maart 2008
<http://www.npgeschiedenis.nl/andere-tijden/aleveringen/2007-2008/Het-Lubberskampement.html>.

Wat het initiatief uiteindelijk nekte waren de aanhoudende klachten over een van de middelen die werden toegepast, het zogenaamde *holding* – het vastpakken en tegen de grond drukken van jongeren. Volgens een Zwartboek dat de SP in 2008 opstelde leidde dat regelmatig tot mishandeling. Ook de inspectie vond dat de praktijk van holding niet door de beugel kon en verantwoordelijk was voor een onveilig leef-, behandel- en werkclimaat voor zowel jongeren als het personeel. Hoewel het eigenlijk verboden was in een open inrichting als de Glen Mills School bleek dat de aanpak in 2007 183 keer en 2008 57 keer was toegepast.⁷⁸

In ongeveer dezelfde periode speelt zich het demasqué af van directeur Arjen Jonker van de riksjeugdinrichting Den Engh, die in een promotie-onderzoek in 2004 laat zien dat de bijzondere behandelmethode van gedragsgestoerde en zwakbegaafde jongeren aanmerkelijk minder recidive oplevert dan andere behandelmethoden. Den Engh kent een strak gereglementeerd groepsdisciplinerend programma, waarin jongeren een uniform krijgen, hun spulletjes moeten inleveren en met alleen een matras afgezonderd worden in een kaal en onttakeld paviljoen met dichtgeplakte ramen. Vandaaruit moet alles opgebouwd worden. Met goed gedrag kan de groep ‘voorrechten’ verdienen, zoals een bed en ander meubilair. Op deze manier krijgen de jongens steeds meer vrijheid en mogen ze bijvoorbeeld ook buiten de inrichting een stage lopen. Maar als één bewoner iets fout doet, krijgt de hele groep straf. Zo’n straf kan bijvoorbeeld bestaan uit het weer verwijderen van bedden.

Volgens de gegevens van Jonker zou de recidive van deze groep slechts 9 procent zijn. Maar zijn bevindingen wankelen als eerst allerlei berichten in het Utrechts Nieuwsblad opduiken over misstanden (seksueel misbruik, geweld en ontvluchtingen) die in Den Engh onder tafel worden geveegd, en tenslotte onderzoek van het Wetenschappelijk

Onderzoeks- en Documentatiecentrum (WODC) van het ministerie van Justitie duidelijk maakt dat veel valt aan te merken de cijfers van Jonker. Niet 9, maar 28 procent van de uitgestroomde jongens van Den Engh komt na een jaar weer met justitie in aanraking, omdat ze een misdrijf hebben gepleegd. Drie jaar na vertrek uit Den Engh is het percentage recidivisten (75 procent) hoger dan onder jongeren uit andere behandelinrichtingen.⁷⁹ Op 22 september 2009 krijgt Den Engh een nieuwe naam en een andere aanpak.

Fysiek geweld in opvoedingssituaties. Het mag niet, maar het gebeurt toch. En steeds opnieuw. Zoals in gewone opvoedingssituaties de grenzen tussen pedagogische tikken, een flink pak ransel en systematische kindermishandeling vloeind zijn, zo blijkt keer op keer dat in de institutionele sfeer van de jeugdzorg waar discipline, tucht en sancties de boventoon voeren en fysieke correcties gewoon gevonden worden de grens van het toelaatbare gemakkelijk overschreden wordt. Het geweld is dan een gewoon onderdeel van de cultuur geworden, waar niet echt een rem op staat.

Natuurlijk kan opvoeden niet zonder disciplineren. Dat geldt thuis, en ook in een opvoedingsinstituut, daar zelfs om voor de hand liggende redenen nog meer. En hoe moeilijker het gedrag van een kind/ jongere te beïnvloeden is – en een groot deel van de betreffende jongeren verblijft om die reden in een instituut – hoe meer er gevraagd wordt van iemands professionaliteit. En hoe meer daarvan gevuld wordt, hoe eerder de tekorten daarin – lees onmacht – bereikt worden. En hoe meer er een cultuur is van de harde hand, hoe eerder men overgaat tot geweld. Hoe krachtdadiger de aanpak, des te kwetsbaarder deze wordt voor ontsporingen.

⁷⁸ Wikipedia: https://nl.wikipedia.org/wiki/Glen_Mills_School.

⁷⁹ Ana van Es, ‘Niet opsluiten, maar opvoeden!’ Bespreking van proefschrift over riksjeugdinrichting Den Engh. 2006. <http://skepsis.nl/den-engh.html> en <http://vorige.nrc.nl/binnenland/article1685625.ece> Tegenlicht: <http://tegenlicht.vpro.nl/afleveringen/2003-2004/de-reddende-engel.html>.

De pedagogische tik en het wettelijk verbod

Het beeld is paradoxaal. Sinds de jaren zestig heeft geweld, of dat nu instrumenteel (met een bedoe-ling) of expressief (vanuit woede) is, in situaties die in het teken staan van opvoeden zijn onschendbaarheid verloren. Al eeuwen zijn er pedagogische denkers geweest die daar op uit waren, maar hun pleidooien drongen maar moeilijk door tot het dagelijks leven. Pas in de twintigste eeuw begint dat te veranderen, met een climax in de jaren zestig. Dat is overigens een tendens die niet alleen in Nederland zichtbaar is, maar die bijna wereldwijd en al zeker in de westerse wereld zijn beslag heeft gekregen.

De Amerikaanse wetenschapper Steven Pinker laat in zijn monumentale studie *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined* zien dat op de lange termijn van de geschiedenis alle vormen van geweld een dalende trend laten zien. Zijn onderzoek is vooral gebaseerd op Angelsaksische gegevens. Hij levert een parade van dalende statistieken: van fors teruglopende percentages van instemming met slaag tussen 1950 en 2000 in de VS, Zweden en Nieuw Zeeland, tot dalende lijnen met betrekking tot minder vechtpartijen op school, slaan op scholen, kindermishandeling en seksueel misbruik.

Sinds 25 april 2007 is het in Nederland voor ouders wettelijk verboden om hun kinderen te slaan. Daarvoor is artikel 1:247 lid 2 van het Burgerlijk Wetboek aangepast. Daarin staat nu dat in de verzorging en opvoeding van het kind de ouders geen geestelijk of lichamelijk geweld of enige andere vernederende behandeling mogen toepassen. Daarmee wordt bedoeld dat kinderen niet opzettelijk pijn mag worden aangedaan. In de toelichting op de wet haastte de wetgever zich te melden dat een tik op de vingers niet onder het wettelijk verbod valt. Ook het stevig beetpakken van een kind om te voorkomen dat het iets gevraagd doet, valt niet onder het toepassen van geweld, omdat hier niet het bestraffen, maar het voorkomen overheerst.

Nederland loopt overigens met deze wetgeving bepaald niet voorop. In Zweden werd een dergelijk verbod al in 1979 ingevoerd, waarop andere Scandinavische en Europese landen in de jaren tachtig volgden. In ons land wilden politici daar lange tijd niets van weten. In 1987 pleitte hoogleraar privaatrecht en waarnemend kinderrechter Doek, in navolging van Zweden, voor een verbod op fysieke straf bij kinderen. ‘In Zweden’, zo liet hij weten, ‘heeft niemand moeite met zo’n wetsregel. Het aantal gevallen van kindermishandeling is daar, door deze wet, drastisch teruggelopen. Een verbod stemt nu eenmaal tot nadenken. Ouders zijn daar inventiever geworden in het uitdelen van straf.’ Hij muntte bij die gelegenheid de term ‘pedagogische tik’. Zijn ervaring als rechter leerde hem dat ernstige kindermishandeling vrijwel altijd was begonnen met wat onschuldig ogende tikken. Een wettelijk verbod zou in zijn ogen een preventieve norm installeren dat het gewoon niet mocht. Daardoor zou veel ellende kunnen worden voorkomen.⁸⁰

Doek kreeg er de handen niet voor op elkaar. Integendeel. Er stak een storm van verontwaardiging op. Eigenlijk waren de reacties goed vergelijkbaar met de woede die in 1900 ontstond toen het Amsterdamse gemeentebestuur een verbod op slaan door onderwijzers in het openbaar onderwijs wilde handhaven en op een golf van verzet in onderwijskringen stuitte. De onderwijzers lieten zich in hun vaak lastige klassen waar ze zo’n veertig kinderen in toom moesten zien te houden niet zomaar ontwapenen. Waar bemoeien die betweters op het stadhuis zich mee? Een vergelijkbaar sentiment nam bezit van Nederlandse ouders toen zij in 1987 via de media kennis namen van Doeks voorstel. Het voelde vooral als een inmenging in persoonlijke aangelegenheden. Daar heeft overheid zich niet mee te bemoeien, daar gaan ouders zelf over. Bovendien: een klapje? - dat kan toch geen kwaad. De discussie over de pedagogische tik zou zich de jaren die daarop volgden met vaste regelmaat herhalen, overigens tot op de dag van vandaag.

⁸⁰ De Telegraaf, 4 februari 1987.

Toch is de wetswijziging in 2007 zonder veel heftige maatschappelijke weerstand doorgevoerd.

Nederland was er, een kwart eeuw later dan andere Europese landen, eindelijk rijp voor. Deze aanpassing van artikel 247 is een uitdrukking van het feit dat een handeling die ooit bijna natuurlijk tot het gezagsarsenaal van ouders gerekend werd problematisch is geworden. Het toepassen van fysiek geweld in opvoedkundige situaties is niet meer goed of in het belang van de opvoeding, maar prooi geworden van aarzelingen, van schuldgevoelens. Het is van symbool van gezag een teken geworden van tekortschieten. In plaats van een vanzelfsprekend ouderlijk recht is het in de nieuwe communicatieve cultuur een uiting van onmacht. Het geweten kijkt bij elke aandrang tot fysiek geweld mee over de schouders. Juist waar kinderen in toenemende mate het kostbaarste emotionele bezit vormen van ouders, voelen fysieke straffen als ongepast, als een vorm van beschadiging bijna.

Triomf van de verlichting

Je zou het beteugelen van het geweld tussen mensen de triomf van de verlichting en de overwinning van de moderniteit kunnen noemen, een hogere vorm van beschaving waarin mensen individuele, unieke wezens zijn die in redelijkheid en in principe op basis van wederzijds respect en gelijkwaardigheid met elkaar omgaan. Geweld is in moderne maatschappelijke arrangementen geen vanzelfsprekendheid, geen natuurlijk recht dat iemand, een groep mensen of een instelling zich toe-eigent om zijn gelijk of wil af te dwingen. Zo abstract en bijna filosofisch geformuleerd zullen er niet zo heel veel mensen zijn die het hier principieel mee oneens zullen zijn. Het recht van de sterkste is een principe dat heden ten dage niet meer onmiddellijk op een massale bijval rekenen. Essentieel onderdeel van het moderniseringsproces is immers dat het de kwetsbaren juist bescherming tegen de machtigen is gaan bieden. Toch installeert die nieuwe moderne consensus ook onbehagen. Het is het soort onbehagen dat Pim Fortuyn bijvoorbeeld verwoordt in zijn bekende boek *De verweesde samenleving*. Wie geeft er nog richting aan een moderne natiestaat van

individuen? Wat is gezag? Wat is publieke moraal? Wat te doen met mensen die zich daar weinig aan gelegen laten liggen? De verleiding is groot om dan weer terug te grijpen op het *ancient regime* van duidelijke verhoudingen, de duidelijkheid van de bevelshuishoudingen waar het vaderlijke gezag heerste. Niet dat zulke pleidooien er onmiddellijk op uit zijn om ouderwetse strafexercities in ere te herstellen, maar wel om hiërarchische verbanden te herintroduceren met een grotere nadruk op discipline en tucht.

Dat geldt zeker als het gaat om de behandeling van jongeren waar geen (modern) land mee te bezelen lijkt. Ze onttrekken zich aan het ouderlijk gezag, onttrekken zich aan school, schrikken niet terug voor geweldspleging, opereren in groepen. De geschiedenis leert dat degelijke groepen jongeren een vast gegeven vormen, maar dezelfde geschiedenis laat ook zien dat de remedie steeds op hetzelfde neerkomt: de kwaadaardigheid moet gebroken worden in een autoritair regime. Dat was de overtuiging in de riksjeugdinrichtingen in het begin van de twintigste eeuw, dat was de redenering achter de Lubbers-kampementen en de Glen Mills School, en de gedachte achter het voorstel van Geert Wilders in 2011 om voor jonge (allochtone) criminelen ‘tuigdorpen’ op te zetten.

We weten inmiddels dat het duur is en niet werkt, maar daar valt in de publieke opinie moeilijk mee te leven. Tegenover het kwaad willen we ons machtig tonen, willen we terug kunnen slaan. We willen het kwaad kunnen opluiten. Dan ineens spreken de oude retoriek van het vaderlijke gezag en de wijscheden uit de bijbel weer volop tot de verbeelding: wie niet luisteren wil moet maar voelen. Dat daarbij in de praktijk nogal eens de grens vloeidend wordt tussen machtsvertoon en machtwellust is nog zo’n wijsheid die in het heetst van het debat weinig overtuigingskracht bezit. Die komt pas weer bovendrijven als media de misstanden bloot leggen.

Onderaan de pyramide van Maslow

Zo sluiten het ongenoegen over de moderniteit en de aandrang tot ouderwetse strengheid nogal eens een verbond. Niet alleen in de behandeling van criminale jongeren, maar ook in de dagelijkse praktijk van het opvoeden. Het moderne ideaal van het gezin als ‘onderhandelingshuishouden’ waar gezinsleden elkaar met respect tegemoet treden en elkaar ruimte bieden, is in de werkelijkheid een ideaal dat makkelijker bereikbaar is voor mensen wiens bestaan zich afspeelt in de hogere regionen van de pyramide van Maslow, de levens waarin materiële voorspoed en geestelijke rijkdom met elkaar gecombineerd worden. Overigens is dat, zoals de tijgermoeders (de nieuwe vaders?) bewijzen, geen wet van meden en perzen. Geestelijke rijkdom brengt kennelijk ook weer nieuwe vormen van psychisch geweld voort, maar dat terzijde.

De constante van de hele twintigste eeuw is dat naarmate levens van mensen zich meer afspelen op de lagere treden van Maslows pyramide, de treden waarin bestaanszekerheid en sociale en materiële tekorten de toon zetten, het risico toeneemt dat ouders tot fysiek geweld overgaan. Wie nagejaagd wordt door schuldeisers en opgejaagd door geldzorgen, ontbeert de rust om tijd voor de kinderen te nemen en schiet sneller uit de slof. Niet zonder reden melden nogal wat professionals in de jeugdhulpverlening dat het wegnemen van financiële problemen in veel gevallen de meest effectieve maatregel is tegen kindermishandeling. Het financiële tekort levert nogal eens de doping voor het pedagogische tekortschieten.

Dat geldt ook voor allochtone gezinnen, of concreter: gezinnen met bijvoorbeeld wortels in Marokko en Turkije. Naarmate deze huishoudens hoger op de welvaartstreden staan tonen ze zich ontvankelijker voor moderne opvattingen over opvoeden. In die zin verschillen ze nauwelijks met autochtone Nederlanders. Maar naarmate hun sociaaleconomische positie slechter is neemt niet

alleen – net zoals dat bij autochtone gezinnen het geval is – de kans op toename van geweld jegens de kinderen toe, maar klampen ouders zich ook nog eens vast aan traditionele gezinsverhoudingen en opvattingen. Zij zetten zich schrap tegen de Nederlandse opvoedingscultuur die ze ‘te losjes’ vinden en bewegen juist weg van moderne omgangsvormen, met als gevolg dat zij zich instrumenten toe-eigenen (slaan, isolatie) die sinds de jaren zestig/zeventig in de hedendaagse Nederlandse opvoedingspraktijk in een kwaad daglicht zijn komen te staan en al snel als kindermishandeling worden geïnterpreteerd. Dat beseffen hun kinderen doorgaans heel goed. Er valt alleen niet of nauwelijks over te praten. Vandaar dat de spanningen soms ondraaglijke vormen kunnen aannemen, wat direct een verklaring is voor de druk van allochtone jongeren (en hun ouders) op de hedendaagse jeugdzorg. Sociaal economische achterstanden spannen hier samen met traditionele opvoedingspatronen.⁸¹

Schipperen tussen het gevaarcriterium en het pedagogisch criterium

In deze wereld moeten professionals in de jeugdzorg hun weg vinden. Zij worstelen dagelijks met het dilemma tussen het positief begeleiden van ouders en kinderen (het gezinsbehoud) of het ouderwets streng ingrijpen (het lijfbehoud) met als ultiem machtsmiddel kinderen uit huis plaatsen of onder toezicht stellen. Zij moeten hun werk doen zonder dat er een harde grens bestaat tussen het acceptabele en het ontoelaatbare. Er is geen lijstje met vaste normen voor handen, zoals in de jaren vijftig toen maatschappelijke werkers een gezin konden scoren op een onmaatschappelijkheids-schaal. Zij werken met de moderne overtuiging dat het voor kinderen het beste is om in een natuurlijke omgeving van het gezin op te groeien. De vele tienduizenden kinderen die in de 20ste eeuw de gang naar een tehuis, een inrichting en een

⁸¹ Zie onder meer: Marjolijn Distelbrink, Trees Pels, Anna Jansma, Renske van der Gaag, *Ouderschap versterken. Literatuurstudie over opvoeding in migrantengezinnen en de relatie met preventieve voorzieningen*. Utrecht: Verwey Jonker, 2012.

pleeggezin hebben gemaakt, hebben er nogal eens sterke psychologische schade aan overgehouden. De jeugdhulpverlener moet dus de afweging maken tussen het gevaarcriterium (is het kind veilig?) en het pedagogisch criterium (het kind moet zo lang mogelijk thuis blijven).

Dat is een precaire en zelfs riskante afweging. De voorkeur gaat uit naar investeringen in het pedagogisch criterium (begeleiding, hulpverlening), maar als het misgaat ligt de oude reflex van autoritair ingrijpen op de loer. Iedereen in de jeugdzorg kent het verhaal van Savanna, de amper driejarige kleuter die in september 2004 toevallig werd ontdekt in de kofferbak van de auto van haar moeder en stiefvader. Ze was gestorven aan de gevolgen van langdurige mishandeling en ondervoeding. Zodra de toedracht bekend werd, stak er een storm van verontwaardiging op, zeker toen bleek dat er een gezinsvoogd in het gezin actief was die de signalen kennelijk over het hoofd had gezien.

Na langdurig onderzoek besloot het Openbaar Ministerie deze professional voor de rechter te roepen op basis van de aanklacht: dood door schuld. Uiteindelijk werd zij in 2007 vrijgepleit. Ondertussen was het kwaad echter al geschied. In de professionele afweging tussen het gevaarcriterium en het pedagogisch criterium kozen professionals van de Bureaus Jeugdzorg en masse het zekere voor het onzekere. Terwijl het aantal OTS en uithuisplaatsingen eigenlijk jarenlang een dalende trend had vertoond, schoten de aantallen na Savanna omhoog. Tussen 2004 en 2009, in vijf jaar tijd, stijgt het aantal jaarlijkse ondertoezichtstellingen van 6500 naar ruim 11000.

Kindermishandeling was lang een thema dat weinig publieke aandacht kreeg, tot ergernis van de professionals die er mee te maken kregen. Maar door dramatische gebeurtenissen, zoals Savanna (er waren meer schokkende incidenten), en de acties van de lobbygroep RAAK, Reflectie- en Actiegroep Aanpak Kindermishandeling, begon dat rond de eeuwwisseling te veranderen. RAAK, opgericht op

initiatief van Defence for Children, ontpopte zich tot een invloedrijke pressiegroep. Mede door RAAK-acties bevatte het regeerakkoord in 2002 voor het eerst een passage over kindermishandeling. In 2007 kreeg Nederland voor het eerst een vakminister Jeugd en Gezin, André Rouvoet, die met het landelijk Actieplan Aanpak Kindermishandeling ‘Kinderen veilig thuis’ een niet eerder vertoond offensief inzette tegen ongepast geweld tegen kinderen. In die sfeer kwam ook de wetswijziging van artikel 245 van het Burgerlijk Wetboek zonder veel weerstand tot stand: voor kindermishandeling kon geen begrip worden opgebracht. Het was een ziekte, een epidemie, zoals RAAK het omschreef. Dat beeld, en de afschrikwekkende verhalen die tot de media doordrongen, hebben niet alleen belangrijk bijgedragen aan het taboeïseren van geweld in opvoedingssituaties, maar ook aan de uitbreiding van wat we onder kindermishandeling zijn gaan verstaan. De cijfers laten dat heel scherp zien: fysieke mishandeling komt eigenlijk steeds minder voor in de kinderschermingsdossiers; het ruime begrip verwaarlozing des te meer.⁸²

Met terugwerkende kracht

Maar daarmee werd langzaam maar zeker ook een onverwacht soort dynamiek in werking gezet. Want naarmate mishandeling en geweld in het hedendaagse morele klimaat meer worden afgewezen, wordt met terugwerkende kracht ook mishandeling en geweld die men in het verleden zelf aan den lijve ondervonden heeft sterker veroordeeld. Ervaringen die mensen jarenlang verborgen hebben gehouden, die ze hebben verdrongen of zich liever niet wilden herinneren, waarvan ze dachten dat ze er alleen in stonden, dringen zich opnieuw op en krijgen op basis van de recente publieke afkeer opnieuw betekenis. Wat toen onbespreekbaar was, blijkt nu bron voor publieke verontwaardiging. Dezelfde dynamiek heeft ook de ernst van het seksueel misbruik in jeugdzorginstellingen naar de

⁸² Herman Baartman, *Eigen kracht, daadkracht en de kracht van solidariteit*, Mulock Houwerlezing 2013, Utrecht: Nij, p.19. <http://www.nij.nl/Eigen-kracht,-daadkracht-en-de-kracht-van-solidariteit.pdf>.

oppervlakte gestuwd. De verhalen uit de Verenigde Staten en Ierland maakten duidelijk dat seksueel misbruik in situaties waarin instituties zich ontfermden over jongeren een bijna universele praktijk is geweest. Daardoor kwamen ook in Nederland weggestopte verhalen en ervaringen boven. Ze zochten een weg naar de openbaarheid; weg uit de wereld van schaamte en schuldgevoel. Slachtoffers treden in contact met de media, verhalen volgen elkaar op, in steeds grotere getallen. De in eerste instanties afhoudende reacties van verantwoordelijke instellingen houden geen stand, en uiteindelijk leidde dat tot de onderzoeken naar seksueel misbruik in de Katholieke Kerk (commissie-Deetman, 2011) en in de naoorlogse jeugdzorg (commissie-Samson, 2012). De uitkomsten tarten de verbeelding. Het misbruik was op veel plaatsen en in veel gevallen ‘langdurig en ernstig’ geweest.

De commissie-Samson brengt vooral in beeld wie de daders waren, welke mechanismen er op traden voordat het misbruik plaats vond en wat de impact was voor de slachtoffers. Seksueel misbruik is daarbij vooral het resultaat van een interactie tussen jongeren onderling (de helft van het misbruik gebeurt door leeftijdsgenoten) of tussen de volwassene en het slachtoffer. Maar er is, zo laten veel pupillen uit het verleden weten, meer aan de hand. Seksueel misbruik was het spreekwoordelijke topje van de ijsberg. Het kon optreden in een cultuur waar veel meer gebeurde, waarin jongeren vernederd, gestraft, opgesloten, geïsoleerd en gekleineerd werden. Wat er in de inrichtingen gebeurde en wat we nu kennen als seksueel misbruik was ontoelaatbaar en altijd strafbaar, maar hoe zit het met al die andere vormen van geweld?

Op de vraag *hoe* praktijken van al dan niet fysiek geweld zich voor konden doen, is in dit essay naar een eerste antwoord gezocht. Eigenlijk begint dit verhaal waar de commissie-Samson is opgehouden: namelijk de vraag of het misbruik niet een voedingsbodem vond in een cultureel klimaat in de institutionele jeugdzorg waarin machtsvertoon, willekeur en zo nodig geweld in bepaalde omstandigheden passend en onmisbaar werden gevonden binnen de hiërarchische verhoudingen die in nogal wat instellingen de dienst uitmaakten. Na de Tweede Wereldoorlog hebben veel gestichten, internaten, tehuizen een gesloten subcultuur in stand gehouden die vijandig stond tegenover moderne pedagogische invloeden van buiten en binnenskamers zo nodig met harde hand de orde handhaafde. Geweld - van slaan tot opluiten - was daarin lange tijd een geaccepteerd middel.

Die cultuur is lang na de Tweede Wereldoorlog in stand gebleven om zich vanaf de jaren zeventig vervangen te worden door een nieuw op moderne inzichten en behandelingsmethoden gebaseerd regime. De commissie-Samson constateert dat veel seksueel misbruik, zeker dat tussen leeftijdsgenoten, zich afspeelt in een soort schaduwcultuur, die alleen door kinderen wordt bevolkt. Wie de aanhoudende verhalen van vernedering en geweldpleging in zo ongeveer dezelfde internaten tot zich neemt, kan moeilijk anders concluderen dat dat niet de enige schaduwcultuur kan zijn geweest. Tegelijkertijd en langdurig is er sprake geweest van een informele cultuur van medewerkers waarin eigen gewoonten en gebruiken golden en waarin een stilzwijgend verbond bestond om daarover zeker als het uit de hand was gelopen het zwijgen toe te doen.

Samenvatting

1. Na WOII lijkt het vernieuwen (moderniseren) van de jeugdzorg meer kans te maken. Moderne opvattingen worden breder gedragen. Er is een algemene zorg over de zedenverwildering van de jeugd en de demoralisering van het gezinsleven. Gezinsherstel = volksherstel. Een brede gezins politiek gedragen door uitgesproken opvoedingsidealen met een nadruk op huiselijke geborgenheid en toewijding van de huisvrouw, schiet voortvarend uit de startblokken.
2. Tegelijkertijd herstellen zich de vooroorlogse verzuilde verhoudingen. De macht van de overheid neemt toe omdat zij steeds substantieel bijdraagt aan de financiering van sociale voorzieningen, maar grotere zorginhoudelijke bemoeienis blijft achterwege. De rijksoverheid kan en mag niet in de keuken kijken van het particulier initiatief.
3. Daardoor volharden veel jeugdininstellingen in hun inrichtingscultuur zoals die al voor de oorlog vorm heeft gekregen. Hiërarchische verhoudingen, geen heldere opvoedingsdoelen, overwegend ongeschoold personeel (ook nadat er in 1947 een officiële beroepsopleiding is gestart) blijven de cultuur bepalen. Er is geen specialisatie naar verschillende vormen van jongeren. Er treden weliswaar psychologen en pedagogen aan, maar een wezenlijk cultuurverandering treedt er niet op. Onderzoek van de werkgroep-Koekenbakker vanaf 1952 (gepubliceerd in 1959) laat een inerte sector zien, die zijn zaken op het meest basale niveau niet op orde heeft.
4. Ook bestuurlijk en politiek gezien blijft de inrichtingenzorg voor jeugdigen een achtergebleven, verweesde sector. De financiën nemen weliswaar toe, maar politieke debatten spelen zich er niet of nauwelijks over af.
5. Dat levert in de jaren vijftig en een groot deel van de jaren zestig een instellingscultuur op, waarin geweld in de meest brede zin (langdurig isoleren, vernederende straffen, intimiderende sancties na bijvoorbeeld bedpassen) als normaal onderdeel van het instellingsregime werd gezien. Het hoorde bij het beheersen van het leven in het instituut.
6. Vanaf het midden van de jaren zestig verandert het gezagssklimaat in Nederland radicaal. De antiautoritaire revolte trekt op nagenoeg alle terreinen het traditionele gezag van het voetstuk. De ondergeschikten eisen hun rechten op. Jongeren, vrouwen, cliënten, patiënten, scholieren, minderjarigen – ze schudden de onderdanigheid van zich af.
7. Nederland verandert in betrekkelijke korte periode van een samenleving die gebaseerd is op de organisatie van een bevelshuishouden naar een samenleving die opereert als een onderhandelingshuishouden. Een verticale ordening verandert in een horizontale ordening. Omgangsvormen formaliseren.
8. Daarmee veranderen de gezagsinstrumenten - in het publieke leven, maar ook in het persoonlijke leven. Het toepassen (of dreigen) met geweld door ouders (vaders) verliest zijn vanzelfsprekendheid. Wat een teken van macht was, wordt een bewijs van onmacht.
9. Die verandering bereiken vanaf de jaren zeventig ook de residentiële jeugdzorg. Niet spontaan, als een vorm van kritische zelfinkeer, maar na protest door werkers (Aktiegroep Roze Pamflet) en jongeren (Belangenvereniging Minderjarigen).

10. De macht wordt overgenomen door hoogopgeleide psychologen en psychiaters, de individuele benadering wint terrein, de schaal verandert, leefgroepen worden kleiner, gebouwen beter en moderner. Waar het particuliere initiatief controle van de overheid op afstand hield uit angst voor bemoeienis van de overheid met de opvoeding, zo houden deskundigen die vanaf de jaren zeventig de scepter gaan zwaaieren de overheid (en kritiek) op afstand op grond van hun professionele autonomie.
11. Het aantal maatregelen dat kinderrechters uitspreken neemt fors af. Beter het gezin helpen dan de band met de ouders verbreken door het kind uit huis te plaatsen. Het gevolg is dat een groot aantal inrichtingen de deuren moet sluiten.
12. Het toezicht blijft echter beperkt, veel instellingen blijven bestuurlijk functioneren in de oude traditie van het particulier initiatief.
De zwartboeken van BM signaleren met een zekere regelmaat tot ver in de jaren tachtig misstanden, waarin disciplinair geweld of een hard strafregime de grenzen van wat inmiddels acceptabel wordt geacht overschrijden.
13. Tegelijkertijd klinkt vanuit de samenleving vanaf eind jaren tachtig opnieuw een roep om daadkrachtige, strenge heropvoedingsplekken (Lubbers-kampement, Glen Mills scholen, Den Engh), waarin strenge sancties de omlijsting vormen van een opvoedingsprogramma.
Succesvol zijn deze aanpakken echter niet. De grens met het toelaatbare wordt in deze sfeer steeds opnieuw snel overtreden.
14. In zijn algemeenheid geldt echter dat de 'geweldwaardigheid' van voorvallen in opvoedingssituaties enorm afgangen. Er komt nog maar weinig voor een pak ransel in aanmerking. Was er in de jaren tachtig nog een heftige discussie over het al dan niet verbieden van de pedagogische tik, sinds 2007 kent Nederland een wettelijk verbod op slaan. Geweld toepassen voelt als falen; acties in deze richting door opvoeders smoren in zee van schuldgevoelens.
15. Was kindermishandeling decennialang iets wat werd weggestopt en zelfs vaak werd vergoelijkt, vanaf de jaren zeventig begint het tijd (overigens langzaam) te keren en breidt de definitie van wat we er onder verstaan zich systematisch uit. Tegenwoordig is het een verschijnsel dat publiekelijk tot een grote afkeer leidt. Het gaat ons allemaal aan, we moeten het allemaal zien te voorkomen!
16. Die hedendaagse afkeer werpt een nieuw licht op de geschiedenis van de zorg voor kinderen die onder verantwoordelijkheid vielen van de overheid. In die geschiedenis hebben zich zaken voltrokken waar we nu versteld van staan. In de ogen van nu gaat het om machtsmisbruik grenzend aan machtswellust, maar is de kennis van nu voldoende rechtvaardiging om een oordeel over het verleden uit te spreken?

Literatuur

Hans Achterhuis, *Met alle geweld. Een filosofischezoektocht*. Rotterdam: Lemniscaat, 2008.

Hans Achterhuis en Nico Koning, *De kunst van het vredzaam vechten. Een zoektocht naar de bronnen vangeweldbeteugeling*. Rotterdam: Lemniscaat, 2014.

Andere Tijden, Het Lubbers-kampement, 13 maart 2008. <http://www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/afleveringen/2007-2008/Het-Lubberskampement.html>

Andere tijden, ‘Verwildering der Jeugd’, 22 januari 2009. <http://www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/afleveringen/2008-2009/Verwildering-der-Jeugd.html>

Herman Baartman, *Opvoeden met alle geweld. Hardnekkige gewoontes en hardhandige opvoeders*. Utrecht: SWP, 1994.

Herman Baartman, *Eigen kracht, daadkracht en de kracht van solidariteit*. Mulock Houwer-lezing 2013 Utrecht: Nji, 2014. <http://www.nji.nl/nl/Eigen-kracht,-daadkracht-en-de-kracht-van-solidariteit.pdf>

Nelleke Bakker, Jan Noordman & Marjoke Rietveld-van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee & praktijk, 1500-2000*. Assen: Van Gorcum, 2006.

Nelleke Bakker, e.a. (red.), *Kinderen in gevaar. De geschiedenis van de pedagogische zorg voor risicojeugd*. Jaarboek voor de geschiedenis van opvoeding en onderwijs, 2007.

Nelleke Bakker, ‘Hardhandig opvoeden? Opvattingen over mishandeling, verwaarlozing, straf en geweld in pedagogische relaties in de twintigste eeuw’ In: Wim Deetman, e.a., *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk. Een vervolgonderzoek*. Amsterdam: Balans, 2012.

Canon van de gezinszorg: <http://www2.fni.nl/canon-van-de-gezinszorg/?slide=o>

Canon zorg voor de jeugd: <http://www.canonjeugdzorg.nl>

B.L.P. Clemens Schöner, *Psychische kindermishandeling*. ’s-Gravenhage: Martinus Nijhof, 1957.

Commissie Samson (2012), *Omringd door zorg, toch niet veilig. Seksueel misbruik van door de overheid uit huis geplaatste kinderen, 1945 tot heden*. Amsterdam: uitgeverij Boom. <http://www.nji.nl/nl/Omringd-door-zorg-toch-niet-veilig-commissie-Samson.pdf>

Wim Deetman, e.a., *Eindrapport Rapport Seksueel Misbruik van Minderjarigen in de Rooms-Katholieke kerk*. Amsterdam: Balans, 2011. http://www.onderzoekrk.nl/fileadmin/commissiedeetman/data/downloads/eindrapport/20111216/Seksueel-misbruik-minderjarigen-RKK_Deedtman-deel-1.pdf

Wim Deetman, e.a., *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk. Een vervolgonderzoek*. Amsterdam: Balans, 2011. http://www.onderzoekrk.nl/fileadmin/commissiedeetman/data/downloads/eindrapport/20111216/Seksueel-misbruik-minderjarigen_RKK_Deedtman-deel-2.pdf

- J.J.H. Dekker e.a., *Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010. Deelonderzoek 1. Commissie Samson*, 2013.
<http://www.rug.nl/staff/j.j.h.dekker/deelonderzoek-1-jeugdzorg-tekst.pdf>
- Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, *Het onderwijs in 1939*. Den Haag: Staatsuitgeverij, mei 1940.
- Adrienne Dercksen, 'Heropvoeding van onmaatschappelijke gezinnen', in: H. Vossen, M. Schwegman en P. Wester, *Vertrouwde patronen, nieuwe dromen. Nederland naar een modern industriële samenleving 1948-1972*. IJsselstein: VGN, 1992, pp. 56-62.
- Adrienne Dercksen en Loes Verplanke, *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland 1914-1970*. Amsterdam: Boom, 1987 (2^e druk 1996).
- Geertje Dimmendaal, *Heropvoeding en behandeling. Meisjes in Huize de Ranitz*, Groningen 1941-1967. Groninger Historische Reeks, Assen: Van Gorcum, 1998.
- Marjolijn Distelbrink, Trees Pels, Anna Jansma, Renske van der Gaag, *Ouderschap versterken. Literatuurstudie over opvoeding in migrantengezinnen en de relatie met preventieve voorzieningen*. Utrecht: Verwey Jonker, 2012.
- Pim Fortuyn, *De verweesde samenleving. Een religieus-sociologisch traktaat*. Uithoorn: Karakter Uitgevers, 1995.
- J. Goudsblom, *De nieuwe volwassenen*. Amsterdam: Querido, 1959.
- W. Hellinckx en J. Pauwels, *Orthopedagogische ontwikkelingen in de kinderbescherming. Leven en werk van dr. D.Q.R. Mulock Houwer*. Leuven/Amersfoort: Acco, 1984.
- G.P. Hoefnagels, *Kinderbescherming, AO- reeks, boekje 1325*, 21 augustus 1970.
- H.J.H. Hofland, *Tegels lichten of ware verhalen over de Autoriteiten in het land der voldongen feiten*. Amsterdam, 1972 (Amsterdam: Uitgeverij Ooievaar, 1996).
- A. Hoogerwerf, *Geweld in Nederland*. Assen: Van Gorcum, 1996
- Rudie Kagine, *De kinderbeschermers*, Bilthoven: Ambo, 1979 (2^e druk: 1986).
- James Kennedy, *Nieuwe Babylon in aanbouw*, 1995, p. 21. http://www.dbln.org/tekst/kennoo2nieu01_01/kennoo2nieu01_01.pdf
- Ellen Key, *De eeuw van het kind*. Zutphen: W.J. Thieme & cie, z.j. [1905].
- J. Koekebakker, *Verzorging en opvoeding in kindertehuizen. Rapport van de Werkgroep gestichtsdifferentiatie*. Den Haag: nationale Federatie voor Kinderbescherming, 1959.
- M.M. Komen, *Gevaarlijke kinderen – kinderen in gevaar. De justitiële kinderbescherming en de veranderende sociale positie van jongeren. 1960-1995*. Amsterdam: SWP, 1999.
- Mieke Komen, 'Meer worden dan daden. Justitiële kinderbescherming en fysieke kindermishandeling in Nederland (1960-1995)', in: Nelleke Bakker (red.), e.a., *Kinderen in gevaar. De geschiedenis van de pedagogische zorg voor risicojeugd*. Jaarboek voor de geschiedenis van opvoeding en onderwijs 2007, Assen: Van Gorcum, 2007.
- Bernard Kruithof en Piet de Rooy, 'Liefde en plichtsbesef. De Kinderbescherming in Nederland rond 1900', in: *Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 13, nr. 4, februari 1987.
- Jos van der Lans en Herman Vuijsje, *Lage Landen Hoge Sprongen. Nederland in de twintigste eeuw*. Wormer: Inmerc, 2003.

- Jos van der Lans, 'Grootmeesters van de ontregeling', in: *De Groene Amsterdamer*, 4 juni 2015, jrg. 139, nr. 23, pp. 34-39. <http://www.josvdlans.nl/publicaties/2015-06-Groene-Adammer-Erfenis-van-provo.pdf>
- Maurice van Lieshout, *Thuis bij Zandbergen. 140 jaar Jeugdzorg*. BigBusinessPublishers, 2014.
- Bert Loonstra, 'Slaan en de Bijbel', Theologisch logboek: <http://www.bertloonstra.nl/logboek/slaan-en-de-bijbel/> 25 september 2009.
- M. Goorhuis en G. Meyknecht, *Ik dacht dat ik uit logeren ging... 10 jaar Associatie Jeugdzorg*. Sneek: MGM-producties, 2006.
- Herman Milikowski, *Lof der onaangepastheid. Een studie in sociale aanpassing, niet-aanpassing, onmaatschappelijkheid*. Meppel: Boom, 1967.
- Harry Mulisch, *Bericht aan de rattenkoning*, Amsterdam: De Bezige Bij, 1966.
- D.Q.R. Mulock Houwer, *Gestichtspeakagogische hoofdstukken*, Eibergen: Drukkerij Heinen, 1938.
- D.Q.R. Mulock Houwer, F. Grewel, R. Friedman-van der Heide, *Vijftigduizend kinderen roepen om hulp!*, Amsterdam: NV De Arbeiderspers, 1946.
- G.H.J. den Otter, *Voogdijkinderen. Enige gedachten over de opvoeding van voogdijkinderen, gebaseerd op de gegevens verkregen uit een interview met 294 oud-pupillen van de vereniging kinderzorg te Rotterdam*, Den Haag: Nijhoff, 1963.
- Steven Pinker, *Ons betere IK. Waarom de mens steeds minder geweld gebruikt*. Amsterdam; Contact, 2011.
- J.D. van der Ploeg, 'Een eeuw tehuizen: van idealisme naar professionaliteit', p. 75, in: R. de Groot en J.D. van der Ploeg (red.), *Het kind van de eeuw: het kind van de rekening?* Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, 1999.
- P. van Reenen, *Overheidsgeweld. Een sociologische studie van de dynamiek van het geweldsmonopolie*. Dissertatie. Alphen aan den Rijn: Samsom, 1979.
- Hans Rigthart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict*, Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers, 1995.
- Piet de Rooy, 'Jeugdbeweging in Nederland', in: Bernard Kruithof e.a. (red.), *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs in Nederland*, Nijmegen, 1983.
- Jurriën Rood, *Wat is er mis met het gezag?* Rotterdam: Lemniscaat, 2013.
- Abraham de Swaan, 'Uitgaansbeperking en uitgaansangst. Over de verschuiving van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding', in: *De Gids*, 1979, oratie 28 mei 1979.
- H. Vossen, M. Schwegman en P. Wester, *Vertrouwde patronen, nieuwe dromen. Nederland naar een modern industriële samenleving 1948-1972*. IJsselstein: VGN, 1992.
- Cas Wouters, *Informalisering. Veranderingen in de omgangsvormen sinds 1930, in het bijzonder in Nederland*. proefschrift, 1990.
- Janneke Wubs, *Luisteren naar deskundigen. Opvoedingsadvies aan Nederlandse ouders 1945-1999*. Assen: Van Gorcum bv., 2004.

Prof. mr. Ton Liefraard
Prof. mr. Jaap E. Doek
Mr. Apollonia Bolscher

Vooronderzoek Juridisch kader in situaties van geweld tegen kinderen

in opdracht van de Commissie
Vooronderzoek naar geweld
in de jeugdzorg

Universiteit Leiden

Universiteit Leiden, Afdeling Jeugdrecht

Leiden, 19 februari 2016

Inhoudsopgave Bijlage 3

1 Aanleiding en opzet onderzoek	67
2 Internationale en Europese mensenrechten	69
3 Algemeen strafrechtelijk perspectief	81
4 Algemeen civielrechtelijk perspectief	83
5 Justitiële jeugdinrichtingen en residentiële instellingen, inclusief gesloten plaatsingen in het kader van jeugdbescherming	86
6 Pleegzorg	94
7 Voorzieningen voor kinderen met een licht verstandelijke beperking	97
8 Conclusies en aanbevelingen	101
Literatuuroverzicht	105
Over de auteurs	108
Bijlage: Tijdsbalk 1945 - heden	109

Dankwoord

Onze dank gaat uit naar de leden van de begeleidingscommissie, prof. mr. drs. M.R. Bruning, mw. mr. H.W. Samson-Geerlings en prof. dr. N.W. Slot, en de secretarissen van de commissie voor hun waardevolle commentaar ten aanzien van een eerdere versie van dit rapport.

1 Aanleiding en opzet onderzoek

1.1 Aanleiding

De Commissie Vooronderzoek naar geweld in de jeugdzorg onder voorzitterschap van professor De Winter beoogt de veranderende opvattingen ten aanzien van geweld in de opvoeding in de laatste zeventig jaar in kaart te brengen. Ook tracht zij het fenomeen geweld te onderzoeken en te komen tot definiëring van de begrippen fysiek en psychisch geweld. Uiteindelijk richt de commissie zich op de vraag of wetenschappelijk onderzoek naar het voorkomen van geweld in de jeugdzorg haalbaar is.

Ter ondersteuning van de commissie heeft de afdeling Jeugdrecht van de Universiteit Leiden een voorstudie verricht naar de ontwikkeling van wet- en regelgeving in Nederland en op internationaal niveau ten aanzien van (het voorkomen van) geweld tegen kinderen vanaf 1945 tot heden. In dit rapport zijn de bevindingen van deze voorstudie neergelegd.

1.2 Doel voorstudie

Het doel van deze voorstudie (hierna ook wel: onderzoek) is het verschaffen van een overzicht van het wettelijk kader ten aanzien van geweld tegen kinderen in het algemeen en in de specifieke context van (uithuis)plaatsingen van kinderen (in dit rapport ook wel: minderjarigen of jongeren) onder verantwoordelijkheid van de overheid en de ontwikkeling daarvan sinds 1945 tot heden. Tevens heeft de voorstudie als doel om de ontwikkeling van internationale mensenrechtelijke regelgeving over dezelfde periode in kaart te brengen. De voorstudie beoogt verder te inventariseren in hoeverre verder juridisch onderzoek wenselijk en haalbaar zou zijn en in dit verband aanbevelingen te doen.

1.3 Opzet onderzoek

Het onderzoek betreft een studie (*desk review*) van wet- en regelgeving (nationaal), internationale mensenrechtelijke regelgeving, aanbevelingen van gezaghebbende internationale autoriteiten, rechtspraak (in Nederland en internationaal), parlementaire stukken en wetenschappelijke literatuur. Het onderzoek bestaat grofweg uit twee delen: het eerste deel betreft het internationaal mensenrechtelijke kader (hoofdstuk 2), het tweede betreft de ontwikkeling van wet- en regelgeving in Nederland (hoofdstukken 3 t/m 7).¹ Het onderzoek wordt afgesloten met conclusies en aanbevelingen, in het bijzonder gericht op verder onderzoek.

Het eerste deel van het onderzoek betreft een beschrijving van internationale (Verenigde Naties; VN) en Europese regelgeving ten aanzien van geweld tegen kinderen en de ontwikkeling van deze regelgeving vanaf 1945 tot heden. De belangrijkste instrumenten die zijn geraadpleegd zijn: het Internationaal Verdrag voor de Rechten van het Kind (IVRK), het Internationaal Verdrag inzake Burger- en Politieke Rechten, het VN Verdrag tegen Foltering en andere wrede, onmenselijke en onterende behandeling of bestrafning en het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM). Daarnaast is een inventarisatie gemaakt van relevante rechtspraak van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) en van de relevante bepalingen uit VN-resoluties, aanbevelingen en richtlijnen van de Raad van Europa en de algemene commentaren (*General Comments*) van het VN-Comité voor de Rechten van het Kind.

¹ Het onderzoek gaat uitdrukkelijk niet over het Caribische deel van het Koninkrijk der Nederlanden.

Het tweede deel van het onderzoek betreft een studie naar de wet- en regelgeving in Nederland ten aanzien van geweld tegen kinderen in het algemeen en in het bijzonder tegen kinderen die onder de verantwoordelijkheid van de overheid uit huis zijn geplaatst, en de ontwikkeling van deze wet- en regelgeving vanaf 1945 tot heden. De specifieke terreinen waarop het onderzoek zich heeft gericht zijn de volgende:

- het Nederlandse strafrecht (algemeen; hoofdstuk 3);
- het Nederlandse civiele recht (algemeen; hoofdstuk 4);
- Justitiële jeugdinrichtingen (hoofdstuk 5);
- Residentiële jeugdzorg/-hulp, inclusief gesloten plaatsingen in het kader van jeugdbescherming (hoofdstuk 5);
- Pleegzorg (hoofdstuk 6);
- Voorzieningen voor kinderen met een (licht) verstandelijke beperkingen (hoofdstuk 7).²

De volgende vragen hebben centraal gestaan in het onderzoek, zowel bij de beschrijving van het internationale deel als het deel over Nederland:

- Hoe wordt geweld³ tegen kinderen gedefinieerd? Wat wordt onder geweld tegen kinderen verstaan?
- In hoeverre is geweld tegen kinderen verboden? Welke vormen van geweld zijn verboden en welke niet? En wat is er bekend over de voorwaarden waaronder geweld is toegestaan?
- Hoe is geweld tegen kinderen gereguleerd? In juridische bindende bepalingen of anderszins? In algemene of specifieke regelgeving? Of op grond van rechtspraak?
- In hoeverre is sprake van gecentraliseerde wet- en regelgeving en in hoeverre is deze

wet- en regelgeving van toepassing op alle in dit onderzoek centraal staande instellingen, inrichtingen en voorzieningen in Nederland?

In de bijlage is een tijdsbalk opgenomen waarin de belangrijkste juridische bronnen, nationaal en internationaal, te vinden zijn.

1.4 Beperkingen onderzoek

Als gezegd betreft dit onderzoek een voorstudie, hetgeen betekent dat geen diepgravende analyses konden worden uitgevoerd. Wel is waar nodig de inventarisatie en beschrijving van de wet- en regelgeving van een toelichting of van commentaar voorzien.

Op instructie van de opdrachtgever zijn de volgende vormen van (uithuis)plaatsing buiten beschouwing gelaten: (gedwongen) plaatsingen in voorzieningen voor geestelijke gezondheidszorg (jeugd-GGZ, met in begrip van BOPZ-instellingen), plaatsingen in voorzieningen voor blinden/slechtzienden en doven/slechthorenden en plaatsingen in voorzieningen voor (minderjarige) vreemdelingen (alleenstaande minderjarige vreemdelingen (amv's); beschermd opvang; locaties voor o.m. vluchtelingen, asielzoekers en uitgeprocedeerde kinderen en hun gezinnen).

Bij het in kaart brengen van de Nederlandse wet- en regelgeving beperkt het onderzoek zich tot juridisch bindende regelgeving, te weten: formele wetgeving, Algemene Maatregelen van Bestuur (AMvBs), ministeriële regelingen en beleidsregels/circulaires. Op verzoek van de opdrachtgever zijn ‘werkinstructies, interne richtlijnen, werkprotocollen [en] beleidsplannen en -kaders’ buiten beschouwing gelaten.

² Bij deze laatste twee categorieën gaat het niet per se om uithuisplaatsingen zoals bedoeld in art. 1:261 BW en de Jeugdwet. Veelal betreft het een vorm van gezinsvervangende zorg (alternative care) op initiatief van ouders zelf.

³ Geweld tussen kinderen wordt in principe buiten beschouwing gelaten. Dit is echter wel een belangrijk thema (zie ook Commissie Samson 2012) dat nader (juridisch) onderzoek zou rechtvaardigen (zie verder hoofdstuk 8).

2 Internationale en Europese mensenrechten

2.1 Korte inleiding

Dit hoofdstuk bevat een overzicht van de (ontwikkeling van) internationaalrechtelijke normen en standaards betreffende het gebruik en het voorkomen van geweld dat onder verschillende benamingen wordt gepresenteerd: geweld, marteling, of wrede, onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing. Een internationaal geldende definitie van geweld is in de internationale regelgeving niet te vinden. Wel zijn in sommige verdragen beschrijvingen te vinden van vormen van geweld en soms definities van bepaalde vormen van geweld (zie hierna).

Het rapport beperkt zich tot het terrein van de internationale mensenrechten. Daarin wordt gewoonlijk een onderscheid gemaakt tussen “hard law” en “soft law”. Met het eerste wordt bedoeld het geheel van bepalingen opgenomen in internationale en regionale mensenrechtenverdragen. Deze bepalingen zijn bindend voor de wet- en regelgeving in landen die het verdrag hebben geratificeerd. Met het tweede wordt bedoeld het geheel van internationale of regionale richtlijnen, verklaringen of resoluties aanvaard door daartoe bevoegde organen zoals de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (GA), de VN Mensenrechten Raad (HRC), de Economische en Sociale Raad van de VN (ECOSOC), gespecialiseerde organen van de VN zoals UNICEF, de Raad van Europa (RvE) en de Europese Unie (EU).

Binnen deze categorie vallen ook de “General Comments” van de mensenrechtencomités.⁴

In dit rapport wordt vooral aandacht besteed aan “hard law”, waaraan Nederland zich heeft verbonden, en aan de General Comments, in het bijzonder van het VN-Comité voor de Rechten van het Kind (ook wel het Kinderrechtencomité of het Comité) voor zover van belang voor de interpretatie en/of toepassing van de “hard law”. De aandacht voor de “soft law” zal verder beperkt zijn tot enkele van de belangrijkste internationale en Europese richtlijnen, verklaringen en resoluties. Wat “hard law” betreft zal met name aandacht worden besteed aan internationale en Europese instrumenten en bepalingen waaraan Nederland zich heeft gebonden.⁵ Dit betekent dat internationale verdragen die niet door Nederland zijn geratificeerd slechts worden vermeld wanneer dat van belang is. Het gaat met name om het Verdrag voor de bescherming van de rechten van alle migrantenwerkers en de leden van hun gezin (CMW)⁶ en het

⁴ General Comments zijn documenten opgesteld door de mensenrechtencomités. Zij bevatten de zienswijze van deze comités over de interpretatie en toepassing van de verdragen op de naleving waarvan zij moeten toezien. Zij zijn niet bindend maar komen wel veel gewicht toe omdat ze zijn opgesteld door een mensenrechtencomité dat toeziet op de naleving van mensenrechtenverdragen. Zoals Philip Alston observeert: “The potential significance of General Comments derives from the fact that a great many international human rights norms are notoriously, but unavoidably, vague or open-ended”. Zie voor meer informatie Alston & Goodman 2013 p. 791 – 808 (waarin ook de geciteerde tekst is te vinden op p. 792).

⁵ Andere regionale verdragen dan de Europese, zoals bijvoorbeeld de Inter-Amerikaanse en Afrikaanse mensenrechtenverdragen blijven in verband hiermee buiten beschouwing.

⁶ Dit Verdrag werd op 18 december 1990 aangenomen door de Algemene Vergadering van de VN (UN Doc A/RES/45/158) en trad in werking op 1 juli 2003 (nog niet voor Nederland).

Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap (CRPD).⁷

In dit hoofdstuk zal een overzicht worden gegeven van de voor geweld rechtstreeks relevante bepalingen voorkomend in internationale en Europese verdragen. Het overzicht is (uiteerdaard) niet beperkt tot bepalingen die explicet het gebruik van geweld in inrichtingen of andere plaatsen van alternatieve zorg betreffen. Gelet op het feit dat het om een voorstudie gaat, worden geen diepgaande analyses gepresenteerd. Wel zal waar nodig enig commentaar worden gegeven. Wij zullen beginnen met de internationale verdragen met afzonderlijke aandacht voor het Kinderrechten-verdrag (paragraaf 2.2) gevolgd door de Europese verdragen met bijzondere aandacht voor de relevante uitspraken van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM of Hof in Straatsburg; paragraaf 2.3).

2.2 Internationale mensenrechten (Verenigde Naties)

2.2.1 Algemene mensenrechtenverdragen

De ontwikkelingen sinds 1945 van de internationale en regionale normstelling met betrekking tot het gebruik en het voorkomen van geweld begint met de **Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM 1948)**⁸ dat te samen met de nadere uitwerking daarvan in de **Verdragen inzake economische, sociale en culturele rechten (ICESCR 1976)**⁹ en inzake **burger- en politieke**

rechten (ICCP 1976)¹⁰ bekend staan als de International Bill of Human Rights.

Artikel 5 UVRM kan worden beschouwd als de kern voor de verdere ontwikkeling van de normstelling met betrekking tot geweld. Het bepaalt: “No one shall be subjected to torture or to cruel, inhuman or degrading treatment or punishment”. Deze bepaling wordt herhaald in artikel 7 ICCPR en is daardoor een bindend voorschrift voor alle landen, waaronder Nederland, die dit verdrag hebben geratificeerd.¹¹ Artikel 10 ICCPR voegt daaraan toe (lid 1): “All persons deprived of their liberty shall be treated with humanity and with respect for the inherent dignity of the human person.” Deze norm is ook te vinden in artikel 37 (c) IVRK (zie hierna).

In verband met artikel 10 ICCPR zij ook gewezen op de **Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners**, rules die al in 1955 werden vastgesteld en later door de ECOSOC werden goedgekeurd in 1957 en 1977.¹² Dit document bevat gedetailleerde regels betreffende “Discipline and punishment” (rule 27 – 32) en het gebruik van “Instruments of restraint” (rule 33 – 34). Bij wijze van voorbeeld: “Corporal punishment, punishment by placing in a dark cell, and all cruel, inhuman or degrading punishment shall be completely prohibited as punishment for disciplinary offences”. De Rules bevatten geen specifieke voorzieningen voor jeugdige (< 18 jaar) gevangen. Zij gelden uiterdaard wel voor deze jongeren maar alleen in geval zij van hun vrijheid zijn beroofd in het kader van de toepassing van het (jeugd)strafrecht.

⁷ Dit Verdrag werd op 13 december 2006 aangenomen door de Algemene Vergadering van de VN (UN Doc (A/RES/61/106) en trad in werking op 3 mei 2008 (nog niet voor Nederland). Er is overigens bij het parlement een wetsvoorstel aanhangig ter ratificatie van dit verdrag.

⁸ Goedgekeurd en aangenomen door de Algemene Vergadering van de VN op 10 december 1948 (UN Doc A/810 at 71(1948)).

⁹ Aangenomen door de Algemene Vergadering van de VN op 16 December 1966; het Verdrag trad in werking op 3 januari 1976. In Nederland trad het Verdrag in werking op 11 maart 1979.

¹⁰ Aangenomen door de Algemene Vergadering bij dezelfde resolutie als vermeld in voetnoot 2. Dit Verdrag trad in werking op 23 maart 1976. Nederland ratificeerde dit Verdrag op 11 december 1978 en het trad voor ons land in werking op 11 maart 1979.

¹¹ Aan die tekst wordt toegevoegd: “In particular, no one shall be subjected without his free consent to medical or scientific experimentation”.

¹² Deze Standard Minimum Rules zijn aangenomen door het eerste VN-congres over de preventie van misdaad en de behandeling van overtreders op 30 augustus 1955 en aangenomen door de VN economische en sociale Raad op 13 mei 1977.

Deze Standard Minimum Rules zijn in december 2015 vervangen door de **United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules)**.¹³ De hiervoor genoemde Rules zijn verder uitgewerkt, strenger geworden en geactualiseerd. Voorbeelden: de eenzame opsluiting voor onbepaalde tijd en voor een periode die 15 dagen te boven gaan (“prolonged solitary confinement”) zijn verboden (Rule 43 jo. 44); niet alleen plaatsing in een “dark cell” maar ook die in “constantly lit cell” is verboden (Rule 43); de uitdrukkelijke bepaling: “health-care personnel shall not have any role in the imposition of disciplinary sanctions or other restrictive measures” (Rule 44).¹⁴ Belangrijk is ook de regel (Rule 38!) dat de gevangenis bestuurders worden aangemoedigd “to use to the extent possible, conflict prevention, mediation and other alternative dispute resolution mechanism to prevent disciplinary offences and to resolve conflicts”.¹⁵

Een eerste voorbeeld van aandacht voor geweld tegen een bepaalde groep is te vinden in het **Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie (CERD 1969)**.¹⁶ Artikel 4 (a) bepaalt onder andere: “States Parties shall declare an offence punishable by law (...) all acts of violence (...) against any race or group of persons of another colour or ethnic origin”. Opgemerkt zij dat deze bindende bepaling, die ook voor Nederland geldt, van kracht werd ruim voor deze voorkomt in het ICCPR. De mogelijke verklaring voor dit verschil is waarschijnlijk dat de bestrijding van rassendiscriminatie door vrijwel alle lidstaten van de VN werd ondersteund. De meest gedetailleerde uitwerking van artikel 5 UVRM is te vinden in het **Verdrag tegen**

¹³ Goedgekeurd en aangenomen door de Algemene Vergadering van de VN op 17 december 2015 (UN Doc. A/RES/70/175).

¹⁴ Deze bepaling is nieuw en komt niet voor in de European Prison Rules van 2008 (zie hierna).

¹⁵ Een dergelijke regel is reeds te vinden in rule 94.1 van de European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures (2008); zie hierna onder 2.3.2.

¹⁶ Aangenomen door de Algemene Vergadering van de VN op 21 December 1965. Dit Verdrag trad in werking op 4 januari 1969. Nederland ratificeerde dit Verdrag op 10 december 1971 en het trad voor ons land in werking op 9 januari 1972.

foltering en andere wrede, onmenselijke en onterende behandeling of bestraffing (CAT 1987).¹⁷ In artikel 1 wordt de term “torture” gedefinieerd als “any act by which severe pain or suffering, whether physical or mental, is intentionally inflicted on a person”. Maar het gaat om het gebruik van marteling voor een bepaald doel¹⁸ en gepleegd door of met toestemming van een overheidsfunctionaris. Artikel 2 lid 1 eist dat een Verdragsstaat doeltreffende maatregelen moet nemen om foltering te voorkomen en artikel 4 bepaalt dat een Verdragsstaat er voor moet zorgen dat alle vormen van marteling strafbaar zijn. Veel bepalingen van dit verdrag zijn gewijd aan foltering. Het bevat geen definities van wrede, onmenselijke en vernederende behandeling of bestraffing. Het volstaat met de bepaling (artikel 16, lid 1) dat “Each State Party shall undertake to prevent in any territory under its jurisdiction other acts of cruel, inhuman and degrading treatment or punishment which do not amount to torture as defined in article 1 (...).” Een bepaling die expliciet verlangt dat deze handelingen moeten worden verboden ontbreekt. In het kader van deze voorstudie is van belang dat dit Verdrag ook geldt voor justitiële jeugdinrichtingen of andere instellingen

¹⁷ Aangenomen door de Algemene Vergadering van de VN op 10 December 1984. Het Verdrag trad in werking op 26 juni 1987. Nederland ratificeerde dit Verdrag op 21 december 1988 en trad voor ons land in werking op 20 januari 1989.

¹⁸ Het gaat om inlichtingen of een bekentenis te verkrijgen van de betrokken persoon of van een derde of hem of een derde te bestraffen voor een handeling die hij of een derde (beweerdelijk) heeft begaan.

waar kinderen zijn toevertrouwd aan de zorg van of vanuit de overheid.¹⁹

Rond het eind van de tachtiger jaren van de vorige eeuw begon een door sommigen bekritiseerde proliferatie van mensenrechtenverdragen met als gemeenschappelijk kenmerk de bescherming van de rechten van bepaalde groepen personen: **het Vrouwenverdrag (1979), het Kinderrechtenverdrag (1989), het Verdrag inzake de bescherming van de rechten van migrant workers (1990), en het Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap (2006)**. Voor al deze personen gelden de bepalingen van de International Bill of Human Rights. Het betekent onder anderen dat de bepalingen in deze verdragen, voor zover betrekking hebbend op het (verbod van het) gebruik van geweld, aanvullingen of verbijzonderingen zijn van die voorkomend in de UDHR en de ICCPR. Maar ook de CAT is van toepassing. Bij wijze van voorbeeld artikel 16, lid 2 van het CMW: "Migrant workers and members of their families shall be entitled to effective protection by the State against violence, physical injury, threats and intimidation. Whether by public officials or by private individuals, groups or institutions". Wat opvalt is dat anders dan in de UDHR en het ICCPR de term "violence" een vaste plaats krijgt.²⁰ Dat geldt ook voor de verplichting om maatregelen te treffen ter voorkoming van geweld. Dit was een uitdrukkelijk onderdeel van het Verdrag tegen foltering en later ook in onder anderen het Kinderrechtenverdrag (zie hierna nader) en het Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap (art. 16, lid 2). Het gaat dit bestek te buiten om uitvoerig op de bepalingen in al deze verdragen in te gaan. Wij zullen ons het in het kader van deze voorstudie beperken tot het belangrijke Kinderrechtenverdrag. Maar in algemene zin kan worden geconcludeerd dat de hiervoor vermelde bepalingen de stelling rechtvaardigen dat het verbod van foltering en wreed,

ommenselijke en vernederende behandeling en bestrafing een absoluut en universeel karakter heeft. Het kan worden beschouwd als een belangrijk element van het ontstaan van mensenrechten als een reactie op de wredeheden begaan tijdens Wereldoorlog II en als een erkenning van het recht van een ieder op bescherming van zijn menselijke waardigheid en fysieke en mentale integriteit.

2.2.2 *Het Internationale Kinderrechtenverdrag (IVRK)*

Vanaf ongeveer 1970 werd kindermishandeling steeds meer een onderwerp op de nationale en internationale maatschappelijke en politieke agenda. In dat verband hebben de initiatieven van de Amerikaanse kinderarts Henry Kempe en de activiteiten van de International Society for the Prevention of Child Abuse and Neglect (ISPCAN) een grote rol gespeeld.²¹ Deze nationale (voor Nederland zie hoofdstuk 4) en internationale ontwikkelingen verklaren waarom in het IVRK een afzonderlijke bepaling werd opgenomen betreffende mishandeling en verwaarlozing.²²

Dit artikel 19 IVRK kan worden beschouwd als de belangrijkste bindende internationale normstelling voor de bescherming van het kind tegen en de preventie van kindermishandeling en verwaarlozing in opvoedings- en verzorgingssituaties (het IVRK is geratificeerd door alle landen (196) in de wereld met uitzondering van de Verenigde Staten van Amerika). Het artikel geeft geen definitie van het begrip "geweld", maar verlangt van verdragstaten dat ze alle passende maatregelen nemen om het kind te beschermen tegen alle vormen van geweld, misbruik en verwaarlozing²³ die plaats kunnen vinden in een verzorgings- of opvoedingssituatie, dat wil zeggen terwijl het kind onder hoede is van

²¹ Zie: Krugman Korbin & Henry Kempe 2002 en Donelly 2002.

²² De Informal NGO Ad Hoc Group on the drafting of the Convention on the Rights of the Child heeft hierin een belangrijke, initiatief nemende rol gespeeld.

²³ De originele tekst: To protect the child from all forms of physical or mental violence. Injury or abuse, neglect or negligent treatment, maltreatment or exploitation, including sexual abuse.

¹⁹ Overigens heeft deze bepaling ook belangrijke waarde voor de politie.

²⁰ Dit was al het geval in het uit 1965 daterende CERD en nu ook in de CMW en in de latere CRPD (art. 16, lid 1).

de ouder(s), wettige voogd(en), of iemand anders die de zorg voor het kind heeft (artikel 19, lid 1 IVRK). Het VN Kinderrechtenscomité gebruikt in dit verband de term “caregivers” en dit omvat alle personen “with clear, recognized legal professional-ethical and/or cultural responsibility for the safety, health, development and well-being of the child, primarily: parents, foster parents, adoptive parents, caregivers in kafalah of Islamic law, guardians, extended family and community members,, education, school and early childhood personnel; child caregivers employed by parents; recreational and sports coaches, including youth group supervisors; workplace employers and supervisors; and institutional personnel (governmental or non-governmental) in the position of caregivers, for example responsible adults in health-care, juvenile-justice and drop-in and residential settings.”²⁴ Kortom, dit artikel is bepalend voor de acties die moeten worden ondernomen voor de preventie en bestrijding van o.a. alle vormen van geweld in de pleegzorg en in alle voorzieningen waarin kinderen worden opgenomen vanwege hun (geestelijke) gezondheidsproblemen of hun beschermingsbehoefte.

In het tweede lid van artikel 19 IVRK wordt aangegeven welke acties van een Verdragsstaat worden verlangd. De nadruk ligt op het nemen van preventieve maatregelen zoals sociale programma's voor de nodige ondersteuning van het kind en van degenen die de zorg voor het kind hebben. Daarnaast zijn uiteraard maatregelen nodig die een goede en tijdige interventie mogelijk maken ingeval een kind het slachtoffer is of dreigt te worden: opsporing, melding, onderzoek, behandeling en follow-up en indien nodig inschakeling van rechterlijke instanties.

Artikel 19 IVRK bevat geen uitdrukkelijke definitie van geweld. Het bevat een opsomming van vormen van geweld, mishandeling en verwaarlozing. In zijn

General Comment No 13²⁵ heeft het Kinderrechtenscomité een uitgebreide, niet-uitputtende opsomming gegeven van onder anderen diverse vormen van “mental violence, physical violence, sexual abuse and exploitation and harmful practices”. Het geeft aan dat het label “violence” wordt geplakt op een veelheid van uiteenlopende handelingen. Het Comité heeft afzonderlijke aandacht gegeven aan één vorm van geweld: “corporal punishment”²⁶. In dat document geeft het Comité als zijn opvatting dat verdragstaten alle vormen van lijfstraffen moeten verbieden en uitbannen en baseert dit op “everyone’s right to respect for his/her human dignity and physical integrity and equal protection under the law”.²⁷ Niet alleen het verbod op lijfstraffen maar ook de vraag of de melding van een (vermoeden van een) geval van geweld tegen kinderen (kindermishandeling) verplicht moet zijn heeft aanleiding gegeven tot veel discussie. Het VN Kinderrechtenscomité geeft in dit verband als zijn opvatting: “In every country, the reporting of instances, suspicion or risk of violence should, at a minimum, be required by professionals working directly with children”. Een meldplicht is in Nederland zeer omstreden²⁸ maar voor de beroepskrachten werkzaam bij een zorgaanbieder in de jeugdzorg, met inbegrip dus van hen die werken in een residentiële voorziening, bestaat al een meldplicht (artikel 4.1.8 lid 1 sub b Jeugdwet).

²⁵ VN Kinderrechten comité, *General Comment nr. 13 on The right of the child to freedom from all forms of violence* (UN Doc. CRC/C/GC/13), 18 April 2011.

²⁶ VN Kinderrechtenscomité, *General Comment nr. 8 on The right of the child to protection from corporal punishment and other cruel or degrading forms of punishment*, (CRC/C/GC/8, 2) maart 2007.

²⁷ VN Kinderrechtenscomité, *General Comment nr. 8 on The right of the child to protection from corporal punishment and other cruel or degrading forms of punishment*, (CRC/C/GC/8, 2) maart 2007, par. 16. Zie ook: verwijzing naar bepalingen in andere verdragen die hiervoor aan de orde kwamen en naar General Comments van andere Comités en opvattingen van regionale Human rights bodies (para 22 – 25).

²⁸ Zie het krachtig negatieve commentaar van de KNMG op het voornen van Staatssecretaris van Rijn om de verplichting in te voeren dat kindermishandeling moet worden gemeld aan Veilig Thuis: KNMG 2016.

²⁴ VN Kinderrechten comité, *General Comment nr. 13 on The right of the child to freedom from all forms of violence* (UN Doc. CRC/C/GC/13), 18 April 2011, par. 33.

Het andere belangrijke artikel voor dit onderdeel van dit onderzoek is artikel 37 IVRK. Artikel 37 onder a. herhaalt de inmiddels bekende norm (UDHR, ICCPR en CAT): States Parties shall ensure that no child shall be subjected to torture or other cruel, inhuman and degrading treatment or punishment.²⁹ Opgemerkt moet worden dat deze norm niet de beperking kent van het Verdrag tegen foltering, dat de verboden bejegening c.q. bestrafing plaatsvindt met een bepaald doel en door een “public official.” Onder artikel 37 IVRK mag een kind (= persoon onder de 18) onder geen enkele omstandigheid worden onderworpen aan foltering en de andere genoemde vormen van behandeling of bestrafning. Het doel van deze bejegening kan nooit een rechtvaardiging opleveren en het maakt niet uit of zij wordt verricht door een overhedsfunctionaris of een privé persoon.³⁰

Er wordt in dit verband niet expliciet gesproken over het voorkomen van de hier genoemde bejegening. Maar de bepaling in artikel 37 onder c dat het kind het recht heeft contact te onderhouden met zijn of haar familie door middel van correspondentie en bezoeken kan een preventieve werking hebben. In het IVRK ontbreken specifieke regels betreffende de inspanningen die moeten worden geleverd om het gebruik van geweld te voorkomen. Er wordt kennelijk veel verwacht van een goede training van het personeel dat werkt in detentiecentra en andere residentiële voorzieningen voor jeugdige delinquenten.³¹ Artikel 37 onder c bepaalt ook dat ieder kind die van haar of zijn

²⁹ De rest van onderdeel (a) bepaalt dat de doodstraf en levenslange gevangenisstraf zonder de mogelijkheid van invrijheidstelling verboden zijn.

³⁰ Zie ook de Body of Principles for the protection of all persons under any form of detention or imprisonment (Aangenomen door de Algemene Vergadering van de VN op 9 december 1988 (UN Doc. A/RES/43/173), Principle 6: “No circumstance whatever may be invoked as a justification of for torture or cruel, inhuman or degrading treatment or punishment”.

³¹ Zie bijvoorbeeld: UN Rules for the protection of juveniles deprived of their liberty (Havana Rules), UN GA res. 45/113, 14 December 1990, par. 81 – 87; En zie: Pinheiro 2006, in het bijzonder de aanbevelingen op p. 216 – 219: “to end violence against children in care and justice settings”.

vrijheid is beroofd behandeld moet worden met menselijkheid en eerbied voor de waardigheid inherent aan de menselijke persoon en zodanig dat rekening wordt gehouden met de behoeften van een persoon van haar of zijn leeftijd. Aan deze norm kan worden toegevoegd die voorkomt in artikel 40, lid 1 en die uiteraard ook geldt voor de hiervoor bedoelde kinderen: ieder kind dat wordt verdacht van, vervolgd wegens of veroordeeld is ter zake van het begaan van een strafbaar feit heeft het recht op een wijze van behandeling die geen afbreuk doet aan het gevoel van waardigheid en eigenwaarde van het kind en die de eerbied van het kind voor de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden van anderen vergroot.

De toepassing en de handhaving van deze normen voor behandeling van kinderen in het kader van het jeugdstrafrecht hebben o.a. geleid tot specifieke regels voor het gebruik van disciplinaire straffen en het gebruik van maatregelen die de bewegingsvrijheid beperken. Deze regels zijn voor het eerst te vinden in de **Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners**³² en in de **United Nations Rules for the protection of juveniles deprived of their liberty (Havana Rules)**.³³ Het VN Kinderrechtencomité heeft een en ander als volgt samengevat in zijn General Comment No.10³⁴ (par. 89): “ Restraint or force can be used only when the child poses an imminent threat of injury to him or herself or others, and only when all other means of control have been exhausted, The use of restraint or force, including physical, mechanical and medical restraint, should be under close and direct control of a medical and/or psychological professional. It must never be used as a means of punishment. Staff of the facility should receive training on the applicable

³² Zie over deze Minimum Standards o.a. Liefhaar 2008, p. 78 – 81. Zij zijn in december 2015 vervangen door de Nelson Mandela Rules (zie noot 10).

³³ Zie met name par. 63 – 65 betreffende “Limitations of physical restraint and the use of force” en par. 66 – 71 betreffende “Disciplinary procedures”.

³⁴ VN Kinderrechtencomité, General Comment nr. 10 betreffende Children's rights in juvenile justice, (UN Doc. CRC/C/GC/10), 25 April 2007.

standards and members of the staff who use restraint or force in violation of the rules and standards should be punished appropriately. Any disciplinary measure must be consistent with upholding the inherent dignity of the juvenile and the fundamental objectives of institutional care; disciplinary measures in violation of article 37 of CRC must be strictly forbidden, including corporal punishment, placement in a dark cell, closed or solitary confinement or any other punishment that may compromise the physical or mental health or well-being of the child concerned".³⁵

De Havana Rules zijn meer specifiek met betrekking tot disciplinaire maatregelen. Bijvoorbeeld: beperking van contact met de familie om welke reden dan ook is niet toegestaan en collectieve bestrafing moet worden verboden. Voorts wordt verlangd dat het gebruik van deze maatregelen bij wet wordt geregeld. De regeling moet omschrijven welk gedrag tot een disciplinaire sanctie kan leiden, de mogelijke sancties en hun duur en bepalen welke autoriteit een disciplinaire sanctie kan opleggen c.q. een beroep tegen de sanctie kan behandelen.³⁶

Er is enige discussie (geweest) met betrekking tot de reikwijdte van de bepalingen in artikel 37 IVRK onder b, c, en d samenhangend met de interpretatie van "deprivation of liberty". Het bepaalde in artikel 37 IVRK onder a koppelt dit begrip aan vrijheidsbenemende maatregelen in het jeugdstrafrecht suggererend dat de normen in artikel 37 alleen daarvoor gelden.³⁷ Maar de heersende opvatting is dat de reikwijdte van deze normen wordt bepaald door de definitie die wordt gegeven in de UN Rules for the protection of juveniles deprived of their liberty (1990) par. 11 (b):

"The deprivation of liberty means any form of detention or imprisonment or the placement of a person in a public or private custodial setting, from which this person is not permitted to leave at will by order of any judicial, administrative or other

³⁵ Zie par. 64 Havana Rules.

³⁶ Zie par. 66 – 71 Havana Rules.

³⁷ Zie daarover ook de Travaux Préparatoires.

public authority". Deze ruime uitleg wordt ook gedeeld door de Human Rights Committee in zijn interpretatie van artikel 10, lid 1 ICCPR dat een bepaling bevat gelijk aan die in het begin van artikel 37 onder c IVRK. Deze norm is van toepassing op "Anyone deprived of liberty under the laws and authority of the State who is held in prisons, hospitals –particularly psychiatric hospitals detention camps or correctional institutions or elsewhere".³⁸ Dit betekent dat de norm van artikel 37 (c) IVRK ook van toepassing is op alle kinderen die op grond van een rechterlijke beslissing of machting zijn geplaatst in tehuizen en andere 24-uurs voorzieningen en in de pleegzorg. Maar artikel 37 IVRK wordt in de praktijk in hoge mate geassocieerd met het jeugdstrafrecht. Dit blijkt ook uit de Concluding Observations van het Kinderrechtencomité. Er is weinig tot geen aandacht voor kinderen "deprived of their liberty" als gevolg van een kinderbeschermingsmaatregel.³⁹ Die aandacht zou kunnen worden gegeven onder artikel 19 IVRK dat ook voor deze kinderen geldt. Het daar bepaalde betreffende de bescherming tegen alle vormen van geweld en verwaarlozing impliceert het recht op een behandeling met menselijkheid en eerbied voor de waardigheid inherent aan de menselijke persoon. In dit verband zijn de "Guidelines for the Alternative Care of Children (2009)" van belang.⁴⁰ In paragraaf 96 en 97 worden regels gegeven betreffende het verbod van bepaalde disciplinaire maatregelen en het gebruik van "force and restraints" die in essentie dezelfde zijn die hierboven zijn geciteerd, voorkomend in General No. 10 van het VN Kinderrechtencomité.

Dat er de laatste jaren steeds meer aandacht is gekomen voor het begrip geweld tegen kinderen en de omvang, aard en achtergronden ervan blijkt ook

³⁸ VN Mensenrechtencomité, General comment no. 21, Right of everyone to take part in cultural life (art. 15, para. 1a of the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), (UN Doc. E/C.12/GC/21), 21 december 2009.

³⁹ Zie de voorbeelden in Schabas & Sax p.16 – 24 en 61.

⁴⁰ VN Algemene Vergadering, Guidelines for the Alternative Care of Children, A/RES/64/142, 2009. Daarin worden lidstaten van de VN aangemoedigd om met deze Richtlijnen rekening te houden en er ruime bekendheid aan te geven.

uit een omvangrijke studie die is verschenen in 2006 van Paulo Sérgio Pinheiro van de VN naar geweld tegen kinderen wereldwijd.⁴¹ Uit deze studie bleek dat mishandeling, misbruik en verwaarlozing van kinderen door ouders of verzorgers wereldwijd een probleem is en voor komt in alle lagen van de bevolking.

Samenvattend: het internationale recht kent als centrale norm het verbod op foltering en wrede, onmenselijke en onterende behandeling of bestrafing. Dit verbod geldt dus ook voor alle kinderen die geplaatst zijn in een residentiële voorziening om welke reden dan ook en in de pleegzorg. Het IVRK geeft een nadere uitwerking van dit verbod in artikel 19 IVRK door een opsomming van allerlei vormen van geweld en verwaarlozing waartegen kinderen moeten worden beschermd dat tevens bepaalt welke maatregelen een Verdragsstaat moet nemen in dit verband. Voorts wordt in artikel 37 onder c IVRK het recht van de hiervoor bedoelde kinderen erkend op een menselijke behandeling met eerbied voor de waardigheid van het kind. Een nadere uitwerking van dit recht is te vinden in de regels betreffende het gebruik van disciplinaire maatregelen en het gebruik van dwang en beperking vermeld in de General Comment No. 10 van het Kinderrechtencomité, op basis van onder meer de United Nations Rules for the protection of juveniles deprived of their liberty, en in de Guidelines for Alternative Care of Children. Met deze ontwikkeling is geweld tegen kinderen uitdrukkelijk op de internationale agenda komen te staan. Dit heeft onder andere aanleiding gegeven tot een mondiale studie naar het fenomeen geweld.⁴² Uit deze studie heeft de Secretaris-Generaal van de VN een speciale vertegenwoordiger voor geweld tegen kinderen benoemd.⁴³

⁴¹ Pinheiro 2006.

⁴² Zie Pinheiro 2006.

⁴³ Zie <http://www.srsg.violenceagainstchildren.org>.

2.3 Europese mensenrechten (Raad van Europa)

2.3.1 Europese verdragen (EVRM en CPT)

Het Europese verdrag inzake de rechten van de mens (EVRM)⁴⁴ was het eerste mensenrechtenverdrag dat de norm van artikel 5 UVRM (1948) tot een (regionaal) bindende norm verhief in artikel 3: ‘No one shall be subjected to torture or inhuman or degrading treatment or punishment’.⁴⁵ Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) heeft veel uitspraken gedaan met betrekking tot de interpretatie en schending van dit artikel. In het kader van dit onderzoek wordt volstaan met het vermelden van belangrijke opvattingen van het Hof:

- Torture wordt gedefinieerd als “deliberate inhuman treatment causing very serious and cruel suffering”⁴⁶
- Inhuman treatment: daarvan is sprake als het minder ernstig is dan torture maar “must cause either actual bodily harm or intense physical or mental suffering”. Een bedreiging met foltering kan, als het reëel en onmiddellijk is, worden beschouwd als een onmenselijke behandeling.
- Degrading treatment: daarvan is sprake als de behandeling bij het slachtoffer leidt tot gevoelens van angst, lijden en minderwaardigheid en dat blijk geeft van een gebrek aan respect voor de menselijke waardigheid.

Een handeling is volgens het Europees Hof als foltering of als een onmenselijke behandeling aan te merken als de gedraging “a minimum level of severity” heeft bereikt. Dit hangt af van de specifieke omstandigheden van het geval, zoals de

⁴⁴ Voluit: Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden. Aangenomen in Rome op 4 november 1950; in werking getreden op 3 september 1953.

⁴⁵ In deze tekst wordt “cruel” dat voorkomt in artikel 5 UDHR niet genoemd. Maar de opvatting van het Hof is dat die vermelding niet nodig is omdat het al onderdeel is van ‘inhuman and degrading’.

⁴⁶ EHRM, Ireland v. United Kingdom, 18 juni 1978 (zaaknr. 5310/71) par. 25.

aard en de context van de behandeling, de wijze van de uitvoering ervan, de duur, de fysieke en mentale effecten en in sommige gevallen het geslacht, de leeftijd en de gezondheidstoestand van het slachtoffer.

Als het gaat over de vraag in hoeverre geweld in de opvoeding een schendig van artikel 3 EVRM oplevert, hebben de uitspraken van het Europees Hof veelal betrekking op het gebruik van lijfstraffen in het Verenigd Koninkrijk. Zo leverde een zaak waarbij een stiefvader zijn negenjarig kind herhaaldelijk met kracht sloeg met een stok een schending op van artikel 3 EVRM.⁴⁷ En het feit dat de straffen niet in het openbaar plaatsvinden, doet niet af aan de mogelijke vernederende aard van de bestrafning.⁴⁸ In de jurisprudentie wordt duidelijk dat de overheid een positieve verplichting heeft om kinderen te beschermen tegen onmenselijke of vernederende behandelingen, gepleegd door overheidsorganen, maar ook door ouders thuis of onderwijsers op particuliere (niet door de overheid gefinancierde) scholen. Het verbieden van lijfstraffen op publieke scholen, geldt derhalve ook voor particuliere scholen.⁴⁹ Men zou op basis hiervan kunnen betogen dat een dergelijk verbod ook geldt voor instellingen of inrichtingen die zijn belast met de verzorging en opvoeding van kinderen.⁵⁰

Het Europees Hof heeft tevens rechtspraak ontwikkeld over de positieve verplichting van de Staat ter bescherming van de gezondheid en het welzijn van kinderen in het primair onderwijs onder artikel 3 EVRM. In de O' Keeffe zaak⁵¹ constateerde het Europees Hof (Grote Kamer) een schending van artikel 3 EVRM en hield het Hof de Staat aansprakelijk voor het niet-optreden in 1973 tegen kindermis-

bruik op nationale scholen.⁵² Het Hof benadrukt dat de Staat is verplicht om er voor te zorgen dat er effectieve mechanismen bestaan voor het opsporen en aangifte doen of rapporteren van geweld, evenals een adequaat mechanisme voor rechtsbescherming achteraf. Voor het ontstaan van deze verplichting is het niet noodzakelijk dat de Staat wist van een concreet risico. Het Hof wijst erop dat er in O' Keeffe zaak voldoende aanwijzingen waren dat de staat zich al voor 1973 bewust was van problemen van seksueel misbruik binnen de nationale scholen. Volgens het Hof kan een systeem dat faalt om bijna 400 gevallen van seksueel misbruik door een enkele docent op te sporen en aan te pakken niet effectief worden genoemd.

Artikel 3 EVRM speelt ook een belangrijke rol wanneer er sprake is van vrijheidsbeneming. De omstandigheden waaronder een vrijheidsbeneming plaats vindt, kunnen leiden tot een schending van artikel 3 EVRM. Voorbeelden: teveel personen per cel leidend tot de noodzaak dat drie personen een bed moeten delen, onvoldoende sanitaire voorziening en ventilatie; het onthouden van voedsel, water en medische behandeling. Dergelijke omstandigheden worden vaak door het Hof beschouwd als "degrading treatment". Eenzame opluiting die leidt tot complete isolatie die de persoonlijkheid van het individu vernietigt is een vorm van onmenselijke behandeling.⁵³

Onder artikel 2 EVRM (het recht op leven) heeft het Europees Hof eveneens geoordeeld dat Staten een plicht hebben om het leven van kinderen in zorginstellingen die onder hun hoede vallen te beschermen. In een zaak waarbij vijftien gehandicapte jongeren in een zorginstelling in Bulgarije onder erbarmelijke omstandigheden om kwamen,

⁴⁷ Zie A. vs. UK, EHRM, 23 September 1998 (App. No. 25599/97).

⁴⁸ Zie Tyrer vs. UK, EHRM, 25 April 1978 (App. No. 5856/72).

⁴⁹ Zie Campbell and Cosans vs. UK, EHRM, 25 February 1982 (Appl. No 7511/76 and 7743/76).

⁵⁰ Zie ook: Liefaerd & Doeck 2013, p. 270.

⁵¹ Zie O'Keeffe vs. Ireland, EHRM, 28 January 2014 (App. No. 35810/09).

⁵² In deze zaak ging het om privaat georganiseerde nationale scholen.

⁵³ Zie als voorbeeld ook de beslissing in Sanev v. Bulgaria, EHRM, 17 January 2012 (appl. No. 46760/06) over de leefomstandigheden in een zorginstelling voor mensen met een psychiatrische stoornis die als een schending van artikel 3 EVRM werden beschouwd.

nadat dringende verzoeken om aanvullende financiering en voedselbevoorrading onbeantwoord waren gebleven, kwam het Europees Hof tot een schending van artikel 2 EVRM. Het Hof overwoog dat de slachtoffers aan de zorg van de autoriteiten waren toevertrouwd en dat de schrijnende situatie bekend moest zijn geweest bij de autoriteiten.⁵⁴ Het Hof oordeelde dat de autoriteiten onvoldoende maatregelen hadden genomen en daarmee tekort geschoten zijn in hun plicht de levens van de jongeren te beschermen. Bovendien was geen sprake van een effectief onderzoek naar het incident. Ook ingeval er geen overheidsinstanties zijn betrokken heeft de Staat onder artikel 2 EVRM een verantwoordelijkheid om kinderen effectief te beschermen tegen geweld. In gevallen van ‘serious forms of ill-treatment’ heeft de Staat een positieve verplichting voor het treffen van preventieve maatregelen tot het inrichten en uitvoeren van een behoorlijk strafrechtelijk onderzoek.⁵⁵

Het Europese verdrag voor de preventie van foltering en onmenselijke en vernederende behandeling of bestrafing (CPT)⁵⁶ geeft geen nadere omschrijving van bedoelde behandeling of bestrafning. Het voorziet in de oprichting van een Europese commissie voor het voorkomen van foltering en onmenselijke en vernederende behandeling of bestrafing (CPT). De taak van deze commissie is om door middel van bezoeken aan inrichtingen, gevangenissen en ander plaatsen waar personen verblijven die van hun vrijheid zijn beroofd na te gaan of zij (adequaat) worden beschermd tegen foltering, onmenselijke of vernederende behandeling of bestrafing.

Recentelijk heeft de Commissie zich nader uitgelaten over Juveniles deprived of their liberty under criminal legislation⁵⁷ Onder “Discipline and security” bevestigt de CPT de bestaande internationale standaards o.a. met betrekking tot isolering en eenzame opsluiting (under no circumstances for more than 3 days) en wijdt ook aandacht aan plaatsing van een opgewonden of gewelddadige jeugdige in een “calming-down room”: dit moet zeer uitzonderlijk zijn en voor niet langer dan een paar uur en niet gebruikt worden als een informele bestrafning. Interessant is ook het uitgangspunt voor disciplinaire straffen: “Restorative conflict resolution should be given priority over formal disciplinary procedures and sanctions”.⁵⁸

⁵⁴ Zie Nencheva e.a. vs. Bulgarije, EHRM, 18 juni 2013 (App. No. 48609/06).

⁵⁵ Zie M.C. vs. Bulgarije, EHRM, 4 December 2003 (App. No. 39272/98).

⁵⁶ European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman and Degrading Treatment or Punishment is aangenomen in Straatsburg op 26 november 1987 en in werking getreden op 1 februari 1989. Die datum geldt ook voor Nederland die het verdrag ratificeerde op 12 oktober 1988.

⁵⁷ CPT, 24th General Report, 1 August 2013 – 31 December 2014, p. 49 - 57.

⁵⁸ CPT, 24th General Report, 1 August 2013 – 31 December 2014, p. 126.

2.3.2 Specifieke standaards voor kinderen in detentie / child-friendly justice

De European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures (2008)⁵⁹ bevat de meest specifieke standaards inzake het gebruik van geweld tegen jeugdige delinquenten, te weten “use of force, physical restraint, separation, discipline and punishment”⁶⁰. De regels zijn grosso modo een bevestiging van de internationale standaards, zoals het gebruik van geweld of van fysieke belemmering beperken tot het strikt noodzakelijke en zo kort mogelijk en geen straf in de vorm van eenzame opsluiting of van beperking van contact met of bezoek van de familie (unless the disciplinary offence relates to such contact or visits, Rule 95.6). Maar het kent enkele bijzonderheden die elders niet werden aangetroffen.

Bijvoorbeeld: “use of force” in geval van een poging om te ontsnappen; afzondering in een “calm-down cell” maximaal 24 uur en de regel: Restorative conflict resolution and educational interaction with the aim of norm validation shall be given priority over formal disciplinary hearings and punishments (Rule 94.1)⁶¹. In het commentaar bij deze regels worden nadere uitwerking of voorbeelden gegeven van omstandigheden waarin het gebruik van

bijvoorbeeld geweld soms nodig kan zijn⁶². Voorts wordt er op gewezen dat sommige regels verder gaan dan die in de European Prison Rules (EPR). Bijvoorbeeld: eenzame opsluiting als straf is verboden (Rule 95.3) terwijl in de EPR wordt bepaald dat dit mogelijk is in uitzonderlijke gevallen en voor een bepaalde periode (Rule 60.5).

De Guidelines on child-friendly justice (2010)⁶³ bevatten een groot aantal regels bedoeld om te bevorderen dat kinderen die betrokken raken bij gerechtelijke procedures (strafrechtelijke, civiel-rechtelijke of administratieve) een kindvriendelijke bejegening krijgen. Maar zij geven geen specifieke regels inzake het gebruik van disciplinaire maatregelen en het gebruik van geweld jegens kinderen die van hun vrijheid zijn beroofd.

2.4 Conclusies

De ontwikkelingen in het internationale en Europese recht overziend die relevant zijn voor de bescherming tegen geweld van kinderen die van hun vrijheid zijn beroofd (in de ruime zin van de Havana Rules) kan het volgende worden geconcludeerd:

- Het begon in 1948 met het verbod van foltering, wrede, onmenselijke en vernederende behandeling of bestrafing (art. 5 UDHR). De basis voor dit verbod vormt ongetwijfeld het recht van een ieder op respect voor zijn menselijke waardigheid en zijn fysieke en geestelijke integriteit dat expliciet of impliciet in mensenrechtenverdragen is erkend.
- Dit verbod werd omgezet en verder uitgewerkt in bindende internationale en Europese mensenrechtenverdragen, te beginnen met het EVRM (1950), gevolgd door het ICCPR (1966) en het CAT

⁵⁹ Raad van Europa, Comité van ministers, Recommendation CM/Rec (2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures, 5 november 2008. Zie ook de European Prison Rules van 2006 (Raad van Europa, Comité van ministers, Recommendation Rec (2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules, 11 januari 2006), de regels in dit document met betrekking tot “Discipline and punishment”, “use of force and instruments of restraint” komen grosso modo overeen met die van de Standard Minimum Rules . Bijvoorbeeld: regeling bij wet van mogelijke disciplinaire maatregelen; verbod van collectieve bestrafning, lijfstraffen en plaatsing in een donkere cel.

⁶⁰ Raad van Europa, Comité van ministers, Recommendation CM/Rec (2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures, 5 november 2008, Rules 90-95.

⁶¹ In het rapport van de CPT (zie noot 42) worden deze standaards onderschreven en bevestigd.

⁶² Raad van Europa, Comité van ministers, Recommendation CM/Rec (2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures, 5 november 2008.

⁶³ De Guidelines on child-friendly justice zijn op 27 november 2010 aangenomen door het Comité van Ministers van de Raad van Europa (coö Document cm 2010/147/Add.2 final).

- (1984) en herhaald c.q. bevestigd in op kwetsbare groepen gerichte mensenrechtenverdragen (vrouwen, kinderen, migranten en personen met een handicap).
- Het verbod werd ook uitgewerkt in Standards en Rules voor gevangenens met regels betreffende het gebruik van disciplinaire maatregelen en fysiek belemmerende maatregelen (SMR for the Treatment of Prisoners (1955, 1957 en 1977) en de Nelson Mandela Rules (2015) en de European Prison Rules (2006). De daarin gegeven regels gelden uiteraard ook voor jeugdige gevangenens.
 - Maar er bleek behoefte te bestaan aan regels ter bescherming tegen geweld die specifiek rekening houden met de bijzondere noden en kwetsbaarheid van kinderen die van hun vrijheid zijn beroofd. De aandacht ging aanvankelijk vooral uit naar de bescherming in geval van vrijheidsbeneming in het kader van het (jeugd) strafrecht (Beijing Rules 1984 en Havana Rules 1990, samengevat in GC No 10 van het Kinderrechtencomité). Het resultaat: een gedetailleerde set van regels betreffende het gebruik van disciplinaire maatregelen en het gebruik van fysiek belemmerende maatregelen. Zij zijn ook te vinden in de European Rules for juvenile offenders subject to sanctions and measures (2008). Een nieuwe ontwikkeling op dit terrein betreft de prioriteit die moet worden gegeven aan herstel gerichte oplossingen en opvoedkundige interactie in geval van schending van disciplinaire of andere regels (European Rules 2008 Rule 94.1 en Rule 38.1 Nelson Mandela Rules 2015).
 - Maar het heeft tot 2009 geduurd voordat regels werden opgesteld specifiek voor de bescherming van kinderen tegen geweld die buiten de sfeer van het strafrecht van hun vrijheid zijn beroofd: children in alternative care. De Guidelines voor zorg voor deze kinderen bevatten regels met betrekking tot het gebruik van disciplinaire en dwangmaatregelen die bedoeld zijn om deze kinderen dezelfde bescherming tegen geweld te bieden als de kinderen die om strafrechtelijke redenen van hun vrijheid zijn beroofd.
 - Ten slotte: geconstateerd moet worden dat voor kinderen die om administratieve redenen van hun vrijheid zijn beroofd, denk in het bijzonder aan de vele vluchtelingen kinderen in Europa in detentie of in asielzoekers centra, geen specifieke internationale of Europese regels bestaan ter bescherming tegen geweld.

3 Algemeen strafrechtelijk perspectief⁶⁴

Het strafrechtelijke perspectief ten aanzien van geweld tegen kinderen (hieronder ook wel kindermishandeling) is in de loop van de vorige eeuw niet veel veranderd. Wel heeft op een aantal relevante onderdelen uitbreiding van strafbeperkingen dan wel van de gronden voor strafverzwarening plaatsgevonden. Het Wetboek van Strafrecht stelt mishandeling strafbaar (art. 300 e.v. Sr). In het wetsontwerp werd mishandeling omschreven als het aan een ander opzettelijk toebrengen van lichamelijk leed of als het opzettelijk toebrengen van lichaamspijn of lichamelijk letsel.⁶⁵ Mishandeling ziet vooral op fysieke mishandeling. In de literatuur is discussie over de vraag of artikel 300 e.v. Sr ook van toepassing is op psychische mishandeling.⁶⁶ De Hoge Raad heeft in 2013 bevestigd dat psychologische mishandeling niet onder art. 300 Sr valt.⁶⁷

Kindermishandeling is in Nederland niet afzonderlijk strafbaar gesteld en daarmee ontbreekt ook een definitie van kindermishandeling. Mishandeling van kinderen wordt door de wetgever gezien als een bijzonder ernstig feit en als gevolg hiervan als strafverzwarende omstandigheid (art. 304 onder 1 Sr). Sinds 1 juli 2009 is strafverzwarening mogelijk ook aan de orde ingeval kinderen mishandeld worden door personen van wie het kind is, is belast met het gezag over de minderjarige of een kind dat hij verzorgt en

⁶⁴ Dit hoofdstuk is in belangrijke mate gebaseerd op Liefraad en Doek 2013. Voor een uitgebreidere beschouwing wordt naar deze bijdrage verwezen.

⁶⁵ Ibid., p. 249.

⁶⁶ Zie bijvoorbeeld: Baaijens-van Geloven 2005, p. 20-21: Baaijens-van Geloven stelt zich op het standpunt dat 'de wetgeving en jurisprudentie ruimte bieden voor een strafrechtelijke aanpak van psychologische mishandeling', mits sprake is van letsel of benadering van de gezondheid. Voor 'geestelijk lijden, voor zover daar geen letsel of schade aan de gezondheid uit voortvloeit, biedt de wet weinig aanknopingspunten'.

⁶⁷ Hoge Raad 19 februari 2013, ECLI:NL:HR:2013:BX9407

opvoedt als behorend tot zijn gezin.⁶⁸ Opmerkelijk hierbij is dat deze strafverzwarening niet geld voor medewerkers die zich in een residentiële instelling schuldig maken aan mishandeling van een kind.

Het Openbaar Ministerie heeft in een aanwijzing nadere regels gesteld voor het onderzoek in en de strafvervolging van kindermishandeling.⁶⁹ In deze beleidsregels wordt dezelfde definitie van kindermishandeling gehanteerd als neergelegd in de Jeugdwet en eerder in de Wet op de jeugdzorg (zie hoofdstuk 4).⁷⁰ Voor zover thans valt te overzien heeft deze definitie niet geleid tot nadere specificering van het strafrechtelijke begrip mishandeling.

Ook andere delictomschrijvingen zoals bedreiging (artikel 285 Sr), moord en doodslag (artikel 287 en 289 Sr), dood door schuld en zware mishandeling door schuld (artikel 307-308 Sr) en verwaarlozing (artikel 255/256 Sr) vallen onder het begrip kindermishandeling. Een nalaten valt volgens de aanwijzing eveneens onder kindermishandeling. Daarbij kan worden gedacht aan het niet zoeken van medische hulp voor een kind ter afwending van gevaar voor haar of zijn gezondheid of aan ernstige verwaarlozing die leidt tot grote schade voor de lichamelijke en/of geestelijke gezondheid van het kind.⁷¹ Naast de verschillende vormen van mishandeling en verwaarlozing zoals eerder genoemd, omvat geweld tegen kinderen (of kindermishandeling) in strafrechtelijke zin ook seksueel misbruik. Strafrechtelijke vervolging kan geschieden op basis

⁶⁸ Stb. 2009, 245.

⁶⁹ Aanwijzing opsporing en vervolging inzake kindermishandeling, Scrt. 2010, 16597. Deze aanwijzing werd vastgesteld op 11 oktober 2010 en trad in werking op 1 november 2010.

⁷⁰ Het begrip kindermishandeling heeft een enorme groei doorgemaakt en is in de loop der tijd veel ruimer geworden; Baartman 2009.

⁷¹ Zie verder artikel 255-258 Sr; Een voorbeeld waarbij het niet tijdig inschakelen van medische hulp kan leiden tot de dood van het slachtoffer: HR 30 september 2003, NJ 2005, 60.

van de delictomschrijvingen, zoals: verkrachting (artikel 242 Sr), seksueel binnendringen van kinderen onder de 16 of 12 jaar (artikelen 245/244 Sr) en ontucht (artikel 247 Sr). Ook bepaalde zedenmisdrijven zonder lichamelijk contact zijn door de wetgever strafbaar gesteld, zoals: kinderpornografie (art. 240b Sr), grooming (art. 248e Sr), openbare schennis van eerbaarheid (art. 239 Sr) en seksuele corruptie (art. 248d Sr). Ontucht met misbruik van gezag of vertrouwen is apart strafbaar gesteld in artikel 249 Sr. Dit heeft betrekking op ontucht gepleegd door ouders, pleegouders, stiefouder, maar ook professionals in bijvoorbeeld inrichtingen of instellingen waar kinderen verblijven. Verder bevat artikel 248 Sr strafverzwarende bepalingen ten aanzien van bepaalde zedenmisdrijven onder meer voor (pleeg)ouders en andere aan wie de zorg over een kind is toevertrouwd.

Samengevat kan bij geweld tegen kinderen vervolging van ouders dan wel anderen die verantwoordelijk zijn voor de verzorging en opvoeding van een kind plaatsvinden op grond van vooroemde strafbepalingen. Daarmee reguleert het strafrecht geweld tegen kinderen (kindermishandeling), ook als deze niet thuis verblijven, maar bijvoorbeeld zijn opgenomen of geplaatst in pleeggezinnen, residentiële of gesloten instellingen of justitiële jeugdinrichtingen. Van belang is dan ook vast te stellen dat het algemeen strafrechtelijke kader van toepassing is op alle in dit onderzoek centraal staande vormen van (uithuis)plaatsing in inrichtingen, instellingen en voorzieningen. In het verlengde hiervan kan het strafrecht een rol spelen ingeval van geweld tussen jongeren onderling.

Tot slot is vermeldenswaardig dat het Wetboek van Strafrecht sinds 2006 genitale verminking van meisjes onder de achttien jaar uitdrukkelijk strafbaar stelt. Sindsdien wordt genitale verminking van meisjes strafrechtelijk gezien als een ernstige vorm van fysieke mishandeling.⁷² Hierbij dient te worden opgemerkt dat de wet geen afzonderlijke bepaling kent waarin genitale verminking strafbaar wordt gesteld, het kan echter gezien worden als een vorm van mishandeling (artikel 7 lid 2 en 3 Sr). Ook zijn de regels ten aanzien van rechtsmacht uitgebreid in die zin dat strafvervolging in Nederland ook mogelijk is ten aanzien van genitale verminking buiten land, ook als deze gedraging in het betreffende land niet strafbaar is gesteld. De Nederlandse strafwet is toepasselijk op de Nederlander die zich buiten Nederland schuldig maakt aan een van de misdrijven omschreven in de artikelen 300 tot en met 303 Sr, voor zover het feit oplevert genitale verminking van een persoon van het vrouwelijke geslacht die de leeftijd van achttien jaren nog niet heeft bereikt (Artikel 7, lid 2 onder d Sr). Dit geldt ook voor de persoon die geen Nederlandse nationaliteit heeft, maar wel zijn vaste woon- of verblijfplaats in Nederland (artikel 7 lid 3 Sr). Met andere woorden is de eis van dubbele strafbaarheid is komen te vervallen. De komst van deze strafbepaling is van belang omdat er regelmatig meisjes genitale verminking ondergaan als zij worden meegenomen naar het land van herkomst van de ouders (tijdens bijvoorbeeld een vakantieperiode). Vanaf 2006 kan een mishandeling van een meisje zoals deze strafvervolging opleveren van bijvoorbeeld de vader.⁷³

⁷² Wet van 22 december 2005, Stb. 2006, II; Baartman beschouwt genitale verminking als een schending op het recht op zelfbeschikking: Baartman 2009, p.13.

⁷³ Zie voor een uitgebreide beschouwing van de genitale verminking problematiek: Lief้าrd en Doek 2013, p. 275 en 276.

4 Algemeen civielrechtelijk perspectief⁷⁴

In Nederland bestaat van oudsher de visie dat het opvoeden van kinderen een privézaak is voor de ouders of verzorgers. Pas begin jaren negentig is de tendens ontstaan dat de overheid zich meer is gaan bemoeien met de opvoeding en ontwikkeling van kinderen als gevolg van verschillende maatschappelijke ontwikkelingen.⁷⁵ De overheid zag een steeds grotere rol weggelegd om de ouders te helpen met hun pedagogische taak. Het toezicht van de opvoedingspraktijd werd geïntensiveerd en het moest mogelijk worden om in sommige situaties de ouders te dwingen zich te laten ondersteunen; niet alleen bij vastgestelde problemen, maar ook bij risicogevalen of beginnende problemen.⁷⁶ Zo is er steeds meer aandacht ontstaan voor vroegsignalering, screening en risicotaxatie.

Minderjarigen staan in Nederland onder gezag dat kan worden opgesplitst in ouderlijk gezag en voogdij (artikel 1:245 BW).⁷⁷ Ouderlijk gezag betekent dat de ouders bevoegd zijn voor hun kinderen alledaagse beslissingen te nemen. Ook beslissingen inzake medische zorg en onderwijs vallen onder ouderlijk gezag. Gezag brengt ook mee dat ouders regels mogen stellen voor het gedrag van hun kinderen met inbegrip van de mogelijkheid goed gedrag te belonen en overtreding van gedragsregels te straffen. Tot en met begin van dit millennium werd het ouderlijk tuchtrecht erkend in de rechtspraak. Binnen de grenzen van het ouderlijk tuchtrecht leverde het opzettelijk slaan van een kind geen mishandeling op. De wederrechtelijkheid die in mishandelend gedrag werd verondersteld, ontbrak in deze gevallen. Dit recht bestond niet voor instellingen die belast waren met

de verzorging en opvoeding van kinderen. Voor dergelijke instellingen en inrichtingen bestonden aparte regels ten aanzien van disciplinering (zie onder 5).

In 2007 is artikel 1:247 BW uitgebreid met de bepaling dat ‘[i]jn de verzorging en opvoeding van het kind (...) ouders geen geestelijk of lichamelijk geweld of enige andere vernederende behandeling toe[passen]’. Deze bepaling geldt ook voor de verzorging en opvoeding door voogden en pleegouders (art. 1:248 BW). Verdedigd kan worden dat met de komst van deze bepaling er geen ruimte meer is voor het ouderlijk tuchtrecht als rechtvaardigingsgrond voor mishandeling van kinderen. Tot 2005, het jaar waarin het wetsvoorstel tot wijziging van art. 1:247 BW werd ingediend, leek de tijd nog niet rijp voor een dergelijk civielrechtelijke verbod op geweld in de opvoeding. Het wetsvoorstel van 2005 kwam mede onder invloed van de aanbevelingen van het Kinderrechtencomité en andere internationale sancties tot stand. In de jaren tachtig werd nog fel en emotioneel gereageerd op een voorstel van Doek in 1986 om een dergelijk verbod op geweld in de wet op te nemen.⁷⁸ Eerder stelden Liefraad en Doek dat de opvatting dat ouders het recht of de ruimte moeten hebben hun kinderen zo nodig fysiek te straffen lang geworteld is geweest in de Nederlandse samenleving.⁷⁹

Het BW geeft geen specifieke definitie van geweld, al wordt wel uitdrukkelijk verwezen naar ‘geestelijk of lichamelijk geweld’, alsmede naar ‘enige andere vernederende behandeling’. Volgens de wetgever vallen alle vormen van kindermishandeling onder deze formulering, derhalve ook seksueel geweld, en moet geestelijk geweld als een vorm van verwaar-

⁷⁴ Dit hoofdstuk is in belangrijke mate gebaseerd op Liefraad en Doek 2013.

⁷⁵ Hermans en Vergeer 2002.

⁷⁶ Bucks & Bot 2012, p. 37.

⁷⁷ In dit onderzoek wordt vooral ingegaan op ouderlijk gezag.

⁷⁸ Doek 1987, p.206.

⁷⁹ Liefraad en Doek 2013, p. 259.

lozing worden beschouwd.⁸⁰ De tijdens de parlementaire behandeling geuite veronderstelling dat het zou moeten gaan om opzettelijk geweld dat pijn veroorzaakt lijkt een misvatting. Ook gedragingen die geen (directe) fysieke pijn opleveren, maar die wel vernederend zijn, zoals bijvoorbeeld kleinerende opmerkingen vallen onder deze bepaling en daarmee onder de definitie van geweld. Ook lijkt hiermee het pleit van de pedagogische of corrigerende tik beslecht.

Wanneer we kijken naar de ontwikkeling van kinderbeschermingsmaatregelen in de loop van de vorige eeuw valt op dat Nederlandse wetgeving geen verwijzing kent naar geweld tegen kinderen als grondslag voor een kinderbeschermingsmaatregel. Bij de invoering van de Kinderwetten in 1905 stond de bescherming van het verwaarloosde kind centraal,⁸¹ hetgeen verklaart waarom er geen expliciete verwijzing naar kindermishandeling in de wetgeving van die tijd te vinden was. De verdere ontwikkeling laat geen veranderingen zien en in het Burgerlijk Wetboek werd en wordt volstaan met een algemene en ruim geformuleerde grondslag voor het treffen van kinderbeschermingsmaatregelen. Er wordt gesproken van een ernstige bedreiging in de ontwikkeling van de minderjarige (OTS, artikel 1:255 BW) en een ernstige bedreiging in de ontwikkeling van de minderjarige en de ouder niet in staat is de verantwoordelijkheid voor de verzorging en opvoeding te dragen, bedoeld in artikel 247 lid 2 BW of de ouder het gezag misbruikt (beëindiging van het ouderlijk gezag, artikel 1:266 BW). Een directe link naar kindermishandeling is te vinden in een van de specifieke gronden voor het opleggen van de maatregel tot het beëindigen van het ouderlijk gezag. Dit is mogelijk als de ouder het gezag misbruikt. Hiermee wordt gedoeld op een schending van plichten van de ouders door nalatigheid en door daden, waarbij onder misbruik van gezag uitdrukkelijk ook valt: het plegen van

enig misdrijf gericht tegen het kind zoals (zware) mishandeling van het kind of seksueel misbruik.⁸²

Hiermee wordt geenszins beweerd dat geweld tegen kinderen geen rol van betekenis speelt of heeft gespeeld ter rechtvaardiging van kinderbeschermingsmaatregelen of bij de uitvoering daarvan. In dit verband valt een aantal ontwikkelingen op. Het heeft in Nederland tot het einde van de jaren zestig geduurd voordat het thema kindermishandeling aandacht kreeg in het publieke en politieke domein. De aandacht voor kindermishandeling ging vanaf dat moment uitdrukkelijk verder dan de aandacht voor verwaarlozing van kinderen. Er ontstond een uitvoerige discussie onder artsen over kindermishandeling, waarbij ontwikkelingen in Verenigde staten een belangrijke rol speelden (zie par. 2.2.2).⁸³ Er valt een parallel te trekken met de ontwikkeling die in diezelfde periode in andere landen en op internationaal niveau plaatsvonden zoals beschreven in hoofdstuk 2.

Het een en ander leidde uiteindelijk tot de ruime formulering van kindermishandeling zoals neergelegd in artikel 1 lid 1 Jeugdwet en de voormalige Wet op de jeugdzorg: ‘elke vorm van voor een minderjarige bedreigende of gewelddadige interactie van fysieke, psychische of seksuele aard, die de ouders of andere personen ten opzichte van wie de minderjarige in een relatie van afhankelijkheid of van onvrijheid staat, actief of passief opdringen, waardoor ernstige schade wordt berokkend of dreigt te worden berokkend aan de minderjarige in de vorm van fysiek of psychisch letsel’. Deze formulering is voorgesteld door de Raad voor het Jeugdbeleid in 1988 ligt ten grondslag aan de verschillende beleidsstukken die de afgelopen jaren

⁸⁰ Kamerstukken II 1990/91, 21938, nrs. 1-2.

⁸¹ Met een onmiskenbare koppeling aan het misdadige kind; zie Weijers & Liefhaar 2007b.

⁸² Kamerstukken II, 2008/09, 32015 nr. 3, p. (MvT).

⁸³ Het artikel van C. Henry van Kempen e.a. speelden hierbij in het bijzonder een grote rol, zie voor een uitgebreide beschouwing: Van Montfoort 1994.

zijn opgesteld inzake de bestrijding en voorkoming van kindermishandeling.⁸⁴

Het debat dat in de jaren zestig en zeventig plaatsvond leidde ook tot de instelling van een interdepartementale Commissie Kinder-mishandeling en de oprichting van de vereniging kindermishandeling. Naar aanleiding hiervan werden in 1972, 4 vertrouwensartsen aangesteld door de regering, waarbij advies kon worden gevraagd over situaties van kindermishandeling.⁸⁵ Dit instituut ontwikkelde zich uiteindelijk tot het Advies-en Meldpunt Kindermishandeling, tegenwoordig het Advies en Meldpunt Huiselijk Geweld en Kindermishandeling (AMHK) welke verder gaat onder de nieuwe organisatie ‘Veilig thuis’.

Het AMHK is een voorziening waar advies wordt gegeven over, en melding kan worden gedaan naar situaties inzake kindermishandeling. Het AMHK verleent daarbij zo nodig ondersteuning. Het AMHK heeft een wettelijke basis in het voormalige artikel 11 van de Wet op de Jeugdzorg en is thans opgenomen in de Wet maatschappelijke ondersteuning (artikel 4.4.1 Wmo, zie artikel ook 1.2 in de Jeugdwet). Het AMHK sluit voor de definiëring van het begrip kindermishandeling aan bij de definitie die staat omschreven in artikel 1 lid 1 Jeugdwet.

In Nederland bestaat er geen wettelijk geregelde meldplicht voor vermoedens van kindermishandeling, deze staat overigens wel ter discussie.⁸⁶

Wel is er een verplichting voor professionals en hulpverlenersorganisaties om een Meldcode Huiselijk geweld en kindermishandeling op te stellen.⁸⁷

Een voorbeeld hierbij is de meldcode die is opgesteld door de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst (KNMG).⁸⁸ Een uitzondering geldt bovendien voor de beroeps-krachten die werkzaam zijn bij een zorgaanbieder in de jeugdzorg, met in begrip dus van hen die werken in een residentiële voorzieningen, voor hen bestaat wel een meldplicht (artikel 4.1.8 lid 1 sub b Jeugdwet).

⁸⁴ ‘Kindermishandeling is elke vorm van voor het kind bedreigende en gewelddadige interactie van fysieke, psychologische of seksuele aard, die de opvoeders het kind in de afhankelijkheidsrelatie, actief of passief, opdringen waardoor ernstige schade wordt berokkend aan het kind in de vorm van fysiek letsel en/of psychische stoornissen’; Raad voor het Jeugdbeleid 1988, p. 38.

⁸⁵ Zie voor de ontwikkeling van het instituut vertrouwensarts: Van Montfoort 1994.

⁸⁶ Zie onder noot 25.

⁸⁷ Stb. 2013, 142: Op 1 juli 2013 is de Wet verplichte meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling in werking getreden. De wet bepaalt dat organisaties (ook jeugdzorg) een meldcode moeten hebben én het gebruik ervan moeten bevorderen.

⁸⁸ KNMG 2014; De Tuchtcolleges voor de Gezondheidszorg sluiten voor de definiëring van het begrip kindermishandeling aan bij de definitie die de KNMG-meldcode hiervoor geeft.

5 Justitiële jeugdinrichtingen en residentiële instellingen, inclusief gesloten plaatsingen in het kader van jeugdbescherming

Dit hoofdstuk beschrijft welke wettelijke voorzieningen zijn getroffen - in de periode van 1945 tot heden - om kinderen die in een justitiële jeugdinstelling en in het kader van jeugdbescherming zijn geplaatst in een instelling, te beschermen tegen geweld, met als doel een beter begrip te krijgen van de ontwikkeling van het juridisch kader ten aanzien van geweld tegen kinderen. Allereerst wordt kort stilgestaan bij het onderscheid tussen particuliere en riksinstellingen. Vervolgens wordt beschreven wanneer en hoe justitiële jeugdinrichtingen en residentiële instellingen zijn geregeld. Steeds wordt specifiek ingegaan op de vraag wat er is geregeld over geweld en hoe dit wordt gedefinieerd.

5.1 Particulier versus riksinstellingen

Vanaf het begin van de twintigste eeuw, in de periode van de Kinderwetten uit 1901 tot aan het begin van de jaren zestig, waren het voornamelijk de particuliere instellingen of inrichtingen in Nederland die waren belast met de zorg, behandeling en verpleging van kinderen op basis van een civielrechtelijke als strafrechtelijke titel.⁸⁹ De zorg voor 'ontspoede kinderen' was gebaseerd op een **samenwerking tussen de overheid en het particuliere initiatief**, door middel van subsidieverstrekking ten behoeve van de zorg voor deze kinderen. De vereisten voor een subsidie zullen in paragraaf 5.2.1 worden uitgewerkt. Jongeren die in

het kader van een kinderbeschermingsmaatregel uit huis waren geplaatst, begonnen in een **particulier opvoedingsgesticht** en konden worden overgeplaatst naar een overheidsinstelling als ze ernstige gedragsproblemen vertoonden. Vanuit de protestantse en katholieke kringen werden (her) opvoedingsgestichten opgericht. Het opvoedingsklimaat in deze heropvoedingsgestichten laat zien dat het gebruik van lichaamstraffen in opkomst was.⁹⁰ Kinderen waren onderworpen aan strenge regels; overtreding van de regels betekende straf.

Slechts in bepaalde gevallen nam de Nederlandse overheid zelf de opvoeding in handen. Naast de particuliere inrichtingen bestond er een aantal **tuchtscholen** en **riksopvoedingsgestichten** (ROG's).⁹¹ Hierin werden kinderen geplaatst die als een 'te zware last' werden beschouwd voor de particuliere inrichtingen en een langdurige heropvoeding nodig hadden.⁹² De strafrechtelijk geplaatsten werden in eerste instantie in een riksopvoedingsgesticht geplaatst, vanwege de strenge tuchtmiddelen en veiligheidsmaatregelen, maar ook vanwege observatie.⁹³

⁸⁹ Liefaard en Doek 2013, p. 264.

⁹⁰ Zie Groenveld e.a. 1997, p. 351; Riksopvoedingsgestichten waren gevestigd in Alkmaar, Avereest, Amersfoort, Leiden en Doetinchem voor Jongens en voor meisjes in Montfoort.

⁹² Delicat 2011, p. 15 en 16, Boendermaker & uit Beijerse 2008, p. 17.

⁹³ Boendermaker & uit Beijerse 2008, p. 29.

⁸⁹ Liefaard en Doek 2013, p. 264.

De riksinstellingen vielen onder nationale wet- en regelgeving. Voor de particuliere instellingen bestond er, afgezien van het algemeen strafrechtelijke kader dat gold voor iedereen, geen specifieke nationale wet- en regelgeving ten aanzien van minderjarigen die het gebruik van geweld reguleerde. Dit zou reden geven om nader onderzoek te verrichten naar de reglementen van de diverse particulieren instellingen, waarbij aandacht wordt besteed aan de vraag of en hoe geweld werd gereguleerd.

5.2 Regelgeving (vanaf 1945 – heden)

5.2.1 Het inrichtingsverblijf en de kinderwetten

De Kinderwetten van 1901 omvatten drie wetten: de civielrechtelijke kinderwet, de strafrechtelijke kinderwet en de kinderbeginselenwet.⁹⁴ De kinderrechter kon een kind op basis hiervan opnemen in een door hem aangewezen gesticht of inrichting dat geschikt was.⁹⁵ De Kinderwetten gingen ervan uit dat de particuliere instellingen in eerste instantie de uitvoerende taak op zich zouden nemen, hiervoor kregen ze een subsidie van de overheid. Om voor deze subsidie in aanmerking te komen, stelde de regering voorwaarden betreffende regelingen ten behoeve van gezondheid, zedelijkheid, schoolonderwijs en vakonderricht.⁹⁶ Afspraken over geweld maakten hier geen deel van uit. Buiten deze subsidievoorwaarden waren de particulieren instellingen, in tegenstelling tot de riksinstellingen, tot de invoering van de Wet op de Jeugdhulpverlening in 1989 redelijk vrij om eigen regelgeving en beleid te bepalen ten aanzien van de verzorging en opvoeding van kinderen.⁹⁷ Dientemmen geen subsidieaanvraag in dan droeg de

rijksoverheid geen kennis van het beleid en de werkwijze van de particuliere instelling.

Eén van de zogenaamde Kinderwetten van 1901, de **kinderbeginselenwet**, omvatte beginselen en voorschriften omtrent maatregelen ten opzichte van jongeren. Lijfstraffen werden niet aanvaardbaar geacht, maar disciplinering werd tot aan het begin van de jaren tachtig gezien als een gerechtvaardigd opvoedingsinstrument⁹⁸ De artikelen 6 t/m 10 van de Kinderbeginselenwet bepaalden in grote lijnen het regime in de riksinstellingen. In deze instellingen waren enkele disciplinaire straffen geoorloofd, zoals: het onthouden van het schrijven of ontvangen van brieven, van bezoek of van andere voorrechten; verstrekking van water en brood in plaats van het gewone voedsel; opsluiting in een cachot; en de gewone sluiting in de boeien (artikel 10 Beginselenwet). Het straffen werd afhankelijk van de leeftijd van het kind, beperkt in duur.⁹⁹ Het algemeen toezicht op de gang van zaken in de tuchtscholen en de riksopvoedingsgestichten werd uitgeoefend door een Algemeen College van Toezicht, Bijstand en Advies.¹⁰⁰

In 1947 vond er een **herziening van de Civiel-rechtelijke Kinderwet**¹⁰¹ plaats. De herziening zorgde er onder andere voor dat er kwaliteitseisen werden gesteld aan de voogdij-instelling.¹⁰² Of de kwaliteits-eisen betrekking hadden op de veiligheid of een verbod op geweld vermelden, zou nader onderzoek vereisen in de lagere regelgeving.¹⁰³ De overheid kreeg hierdoor steeds meer invloed bij het particulier initiatief.¹⁰⁴

⁹⁴ Civielrechtelijke kinderwet van 6 februari 1901, Stb. 1901, 62, Strafrechtelijke kinderwet van 12 februari 1901, Stb. 1901, 63 en de Kinderbeginselenwet van 12 februari 1901, Stb. 1901, 64.

⁹⁵ Artikel 14 Besluit.

⁹⁶ Winnubst 1967, p. 41.
⁹⁷ Weijers en Liefaard 2007a, p. 178.

⁹⁸ Liefaard en Doek 2013, p. 265.
⁹⁹ De opsluiting in het cachot kon bij kinderen tot 14 jaar bijvoorbeeld maximaal 4 dagen duren. Zie ook: Boendermaker & uit Beijerse 2008, p. 17.

¹⁰⁰ Artikelen 189 en 190 Kinderbeginselenwet.

¹⁰¹ Stb. 1947, H 232.

¹⁰² Weijers en Liefaard 2007b, p. 177 en 178.

¹⁰³ Het ging dit vooronderzoek te buiten om deze kwaliteits-eisen te bestuderen.

¹⁰⁴ Groenveld e.a. 1997, p. 394.

In 1965 traden de **Beginselenwet voor de Kinderbescherming** en het **Uitvoeringsbesluit Kinderbescherming** in werking. De Beginselenwet verving de Kinderbeginselenwet van 1901. In de nieuwe Beginselenwet was een aantal regels opgenomen ten aanzien van de rechtspositie van jongeren in rijksinrichtingen. Zo was de maatregel van afzondering mogelijk op grond van twee soorten bepalingen. De eerste vorm van afzondering had geen strafkarakter en was bedoeld voor de situatie waarin de jongere een aanval van hysterie kreeg, of op eigen verzoek (artikel 22 beginselenwet). De tweede vorm van afzondering had een strafrechtelijk karakter en was bedoeld als ordemaatregel (artikel 25 beginselenwet).¹⁰⁵ In de Beginselenwet werd het gebruik van geweld niet uitdrukkelijk gereguleerd.

In 1982 werd de **Beginselenwet voor de Kinderbescherming gewijzigd** met een aantal belangrijke gevolgen voor de rechtspositie van kinderen in rijksinrichtingen.¹⁰⁶ Zo werden de disciplinaire straffen afgeschaft en moest elke rijksinrichting een commissie van toezicht hebben waarbij de jeugdige beklag kon instellen (artikel 26a e.v.). Straffen (zoals afzondering) werden sindsdien gezien als een pedagogische maatregel tot herstel van de orde en het goede functioneren van de inrichtingen, die enkel mochten worden gebruikt als uiterste middel.¹⁰⁷ In de jaren tachtig en negentig bleek overigens dat er een terugval in disciplineren en straffen plaatsvond.¹⁰⁸

In 1984 werd het **Reglement betreffende de positie van hen die in een rijksinrichting voor kinderbescherming zijn opgenomen** ingevoerd onder artikel 24 van de Beginselenwet voor de Kinderbescherming.¹⁰⁹ Ondanks dat dit reglement een ministeriële regeling betrof en geen wet in formele zin, werd er voor het eerst en vrij gedetail-

leerd de (grotendeels materiele) rechtspositie van de jongeren beschreven. Er werden bepalingen opgenomen omtrent de informatievoorziening, de medische, hygiënische en materiële verzorging, de persoonlijke bezittingen, vorming en ontspanning, briefwisseling, het bezoek en andere contacten met de buitenwereld, het dagprogramma en het zakgeld. Een uitdrukkelijk verbod op geweld was niet opgenomen. Deze regeling had alleen betrekking op kinderen in rijksinrichtingen.

De eerste wet die specifiek van toepassing was op particuliere instellingen voor minderjarigen, was de **Wet op de jeugdhulpverlening (Wjhv) van 1989**.¹¹⁰ Met de komst van de Wjhv kwamen de Beginselenwet voor de Kinderbescherming en het Uitvoeringsbesluit te vervallen. De Wjhv had als uitgangspunt dat de rijksoverheid, de provincies en het particulier initiatief ieder vanuit eigen verantwoordelijkheid gestalte gaven aan de jeugdhulpverlening. Beoogd werd om de samenhang op het terrein van de jeugdhulpverlening te vergroten en de verzuiling binnen de overheid en de uitvoeringsprovincies tegen te gaan.¹¹¹ Het begrip ‘kwaliteit’ deed zijn intreden in de Wjhv.¹¹² Ook werd er in de Wjhv een klachtrecht opgenomen voor belanghebbenden (artikel 46 e.v.). In de Wjhv was geen uitdrukkelijk verbod te vinden betreffende het gebruik van lijfstraffen of andere vormen van geweld. Wel werd er voor het eerst een definitie van kindermishandeling geformuleerd in artikel 34a, lid 3 Wjhv en gold het daarmee samenhangende meldrecht bij het advies-en meldpunt kindermishandeling. Degene die op grond van een wettelijk voorschrift of op grond van zijn ambt of beroep tot geheimhouding was verplicht, kon nu, zonder toestemming van degene die het betrof, inlichtingen verstrekken, indien dit noodzakelijk kon worden geacht om een situatie van kindermishandeling te beëindigen of een redelijk vermoeden

¹⁰⁵ Weijers en Liefraad 2007b, p. 178.

¹⁰⁶ Stb. 1982, 273.

¹⁰⁷ Weijers en Liefraad 2007b, p. 179.

¹⁰⁸ Groenveld e.a. 1997, p. 300.

¹⁰⁹ Stb. 1984, 114.

¹¹⁰ Stb. 1989, 358. Dit betekende het einde van de Beginselenwet voor de Kinderbescherming.

¹¹¹ Stb. 1990, 503.

¹¹² De Wjhv bevatte een afzonderlijk hoofdstuk inzake kwaliteit, daarop waren een aantal uitvoeringsbesluiten gebaseerd.

van kindermishandeling te onderzoeken (artikel 34c, lid 3 Wjhv). Onder kindermishandeling werd verstaan: *elke vorm van voor een minderjarige bedreigende of gewelddadige interactie van fysieke, psychische of seksuele aard, die de ouders of andere personen ten opzichte van wie de minderjarige in een relatie van afhankelijkheid of van onvrijheid staat, actief of passief opdringen, waardoor ernstige schade wordt berokkend of dreigt te worden berokkend aan de minderjarige in de vorm van fysiek of psychisch letsel.* Er gold bovendien een meldplicht ten aanzien van het bestuur van een voorziening of instelling die bekend was geworden met het feit dat een persoon die werkzaam was bij de voorziening of de instelling zich mogelijk schuldig had gemaakt aan kindermishandeling. Tevens gold er een meldplicht voor een werknemer van een voorziening of instelling die bekend was geworden met het feit dat een bij die instelling werkzame andere persoon, zich mogelijk schuldig had gemaakt aan kindermishandeling (artikel 34e Wjhv). Men ziet hier voor de eerste keer dat geweld tegen kinderen uitdrukkelijk in nationale wetgeving wordt gedefinieerd, onder de noemer van kindermishandeling. Met deze definitie wordt ook voor het eerst aangegeven dat kindermishandeling, zoals gedefinieerd in de Wjhv niet aanvaardbaar moet worden geacht en een bedreiging vormt voor de ontwikkeling van een kind.

In het **Besluit regels inrichtingen voor justitiële kinderbescherming** werd het reglement van de rechtspositie van kinderen waarvan de vrijheid was ontnomen op basis van een strafrechtelijke titel verder uitgewerkt. Geweld werd door middel van beperkende maatregelen gereguleerd. Een beperkende maatregel was bijvoorbeeld dat kinderen in een afzonderingsruimte konden worden geplaatst wanneer de directeur dat nodig achtte (artikel 15 Besluit).

Met het oog op de kwaliteit van (gesloten) jeugdhulpverleningsinstellingen moesten er regels worden opgesteld aan welke eisen de instellingen moesten voldoen (artikel 35 Wjhv). Deze werden nader uitgewerkt in het **Besluit kwaliteitsregels**

jeugdhulpverlening.¹¹³ Dit besluit maakt geen melding van regulering van geweld.

Vanaf 1989 werden de justitiële jeugdinrichtingen gevormd. De ontwikkeling van het juridische kader van de justitiële inrichtingen en de residentiële instellingen zal hierna apart worden beschreven. Nog steeds werd er een onderscheid gemaakt tussen particuliere en overheidsinstellingen. Kinderen met een civielrechtelijke en strafrechtelijke titel werden pas vanaf 2010 niet meer bij elkaar geplaatst.

5.2.2 Regelgeving justitiële jeugdinrichtingen (Bjj's)

In 2001 zijn de **Beginselenwet justitiële jeugdinrichtingen (Bjj)** en het **Reglement justitiële jeugdinrichtingen (Rjj)** ingevoerd. Beide instrumenten reguleren de tenuitvoerlegging van vrijheidsstraffen en vrijheidsbenemende maatregelen in justitiële jeugdinrichtingen. De kinderbegin-selenwet werd ingetrokken. De Bjj en het Rjj regelen in detail op welke gronden en door wie het kind in zijn grondrechten mag worden beperkt.¹¹⁴ Dit omvat het toepassen van dwangmiddelen en het opleggen van ordemaatregelen en disciplinaire straffen, alsmede regels over procedurele voorschriften die moeten worden nageleefd.¹¹⁵ Zo zijn er een vijftal disciplinaire straffen: opsluiting (elders), uitsluiting van deelname aan activiteiten, ontzegging van bezoek, beperking, weigering of intrekking van verlof, en geldboete (artikelen 54-59 Bjj). Daarnaast kent de Bjj een aantal ordemaatregelen: uitsluiting, afzondering elders, en tijdelijke overplaatsing (artikelen 24-27 Bjj).

In de Bjj is geen verbod op het gebruik van geweld te vinden, ook niet in het kader van de opvoedingsdoelstelling zoals neergelegd in artikel 2 van de Bjj.

¹¹³ Stb. 1990, 112; artikelen 17-23 Besluit.

¹¹⁴ Weijers & Liefstra 2007a, p. 207.

¹¹⁵ Zie: Kamerstukken II 1997/98, 26 016, nr. 3, p.61; De achterliggende gedachte van de minister van Justitie was bij het invoeren van de disciplinaire straffen om de eigen verantwoordelijkheid van het kind te onderkennen en een grens te trekken met betrekking tot de ordemaatregels.

Wel reguleert de Bjj het gebruik van geweld tegen de wil van de ouders en/of het kind. Zo is de directeur van de justitiële jeugdinrichting bijvoorbeeld bevoegd om geweld te gebruiken voor zover dit noodzakelijk is voor, onder andere, de handhaving van de orde of veiligheid in de inrichting of voor uitvoering van een door de directeur genomen beslissing (artikel 40 lid 1 Bjj). Ook de selectiefuncticonaris of een daartoe door hem aangewezen personeelslid of medewerker is bevoegd jegens een jeugdige geweld te gebruiken in het kader van de uitvoering van een door hem genomen beslissing of de voorkoming van het zich onttrekken van de jeugdige aan het op hem uitgeoefende toezicht (artikel 40 lid 2). Verder wordt een aantal specifieke vormen van geweld geregeld zoals controlemaatregelen (uitsluiting, afzondering elders en tijdelijke overplaatsing) en het toepassen van dwangmaatregelen, zoals fixatie en dwangmedicatie. De op de Bjj gebaseerde **Regeling geweldsinstructie justitiële jeugdinrichtingen**¹¹⁶ definieert het begrip ‘geweld’ als: ‘elke dwangmatige kracht van meer dan geringe betekenis uitgeoefend op personen of zaken’. Onder het aanwenden wordt verstaan het gebruiken van geweld, maar ook het dreigen met geweld (art. 1 onderdeel d en e Regeling geweldsinstructie justitiële jeugdinrichtingen). Zoals eerder bleek heeft de wetgever in 2007 een civielrechtelijk verbod op geweld in de opvoeding ingevoerd. Dit is niet direct van toepassing op opvoeders in de justitiële jeugdinrichting, al konden hier voorheen ook kinderen in het kader van voogdij worden geplaatst.

In de Bjj is tevens een aparte beklagregeling, beroeps-en bemiddelingsprocedure opgenomen (art. 64 e.v. Bjj). Dit heeft onder andere geleid tot rechtspraak van de beroepscommissie van de Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming (RSJ). In de gepubliceerde klachtrechtspraak zijn wel uitspraken te vinden over ongeoorloofd gebruik van geweld, disciplinaire straffen en/of dwangmaatregelen. Een eerste inventarisatie heeft geleerd dat deze tot op heden echter niet hebben kunnen bijgedragen aan de verdere invulling van het begrip geweld. Verder onderzoek zou moeten leren hoe de RSJ precies aankijkt tegen het gebruik van geweld in de justitiële jeugdinrichtingen en accommodaties voor gesloten jeugdzorg en hoe zich dit bijvoorbeeld verhoudt tot de rechtspraak van beklag- en klachtencommissies. Tot slot kan nog worden gewezen op de ‘beginselen van een goede bejegening’ ontwikkeld door de RSJ.¹¹⁷ De beginselen omvatten een geheel van normen voor het overheidsoptreden tegenover mensen die een justitiële straf of maatregel zijn ondergaan. Hieronder valt onder meer het beginsel van veiligheid, welk beginsel relevant kan zijn voor de vraag hoe inrichtingen en instellingen de veiligheid van jongeren waarborgen, ook bijvoorbeeld tegen geweld tussen jongeren onderling.

5.2.3 Regelgeving residentiële instellingen

In januari 2005 trad de **Wet op de jeugdzorg (Wjz)** in werking.¹¹⁸ Deze wet vervangt de Wjhv en bouwde daarop voort. De toegang tot de jeugdzorg verliet sindsdien via één centraal loket per regio: bureau jeugdzorg. Vanaf 2008 omvatte de Wjz tevens een regeling ten aanzien van gesloten jeugdzorg (artikel 29a e.v. Wjz). Ook in de Wjz was geen uitdrukkelijk verbod te vinden betreffende het gebruik van lijfstraffen of andere vormen van geweld in de (gesloten) jeugdzorginstellingen. Wel was er net als in de Wjhv een definitie van kindermishandeling geformuleerd in artikel 1 lid 1 Wjz en gold er een

¹¹⁶ Stcrt. 2001, 156, p. 23.

¹¹⁷ Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming 2012.

¹¹⁸ Stb. 2004, 306.

meldrecht (artikel 53, lid 3 Wjz) en een meldplicht voor het bestuur van de instelling en de personen die werkzaam waren in de instelling (artikel 21 Wjz) zoals beschreven in paragraaf 5.2.1.

De Wjz nam afstand van de Bjj in die zin dat het enkel een gering aantal beperkende of dwangmaatregelen reguleerde. Voor wat betreft de gesloten jeugdzorginstellingen werd het regime van beperkende maatregelen niet tot in het detail geregeld en werd dit mede bepaald door het doel van het verblijf en in het hulpverleningsplan van de jeugdige vastgelegd.¹¹⁹ In het hulpverleningsplan werd aangegeven welke beperkende maatregelen in welke situaties konden worden toegepast en voor welke periode.¹²⁰ Beperkende maatregelen die niet in het hulpverleningsplan waren opgenomen, mochten alleen worden toegepast voor zover dat noodzakelijk was ter overbrugging van tijdelijke noodsituaties (artikel 6.3.7 Jw).¹²¹ Zo gaf artikel 290 Wjz een gesloten jeugdzorginstelling de bevoegdheid om een kind vast te pakken en vast te houden voor zover dit nodig was om te voorkomen dat hij of zij zich onttrok aan de noodzakelijke jeugdzorg of voor zover dit nodig was voor de veiligheid van het kind of anderen. Een zeer vergaande bevoegdheid betrof de nagenoeg ongeclausuleerde regeling ten aanzien van dwangmedicatie (artikel 29p Wjz). Ook voorzag de regeling in maatregelen ingeval van tijdelijke noodsituaties. De verdere regulering van deze beperkingen werd aan de afzonderlijke jeugdzorginstellingen overgelaten. Daarbij gold het algemene criterium van ‘verantwoorde zorg’. Dit wilde zeggen dat de zorg van goed niveau moet zijn en in ieder geval doeltreffend, doelmatig en cliëntgerichtheid (artikel 24, lid 1 Wjz).

In 2015 is de **Jeugdwet** ingevoerd, deze wet vervangt onder andere de Wjz. Net als in de voormalige Wjz is er een definitie van kindermishandeling geformuleerd in artikel 1 lid 1 Jeugdwet en geldt de daarmee samenhangende verplichte meldcode en het meldrecht (artikel 4.1.7 Jeugdwet), zoals beschreven in paragraaf 5.2.1.

In de Jeugdwet is specifiek een meldplicht opgenomen voor de jeugdhulpaanbieder en de gecertificeerde instelling ten aanzien van ‘iedere calamiteit’ en ‘geweld’ die bij de verlening van jeugdhulp of bij de uitvoering van een kinderbeschermingsmaatregel of jeugdreclassering heeft plaatsgevonden (artikel 4.1.8 lid 1 sub a en b Jeugdwet).¹²² Met *iedere calamiteit* wordt bedoeld: een niet-beoogde of onverwachte gebeurtenis, die betrekking heeft op de kwaliteit van de jeugdhulp en die tot een ernstig schadelijk gevolg voor of de dood van een jeugdige of een ouder heeft geleid (artikel 1.1 Jeugdwet). Met *geweld* wordt bedoeld: lichamelijk, geestelijk of seksueel geweld jegens een jeugdige of een ouder, of bedreiging daarmee, door iemand die werkzaam is voor de jeugdhulpaanbieder of een gecertificeerde instelling, of door iemand die werkzaam is voor een rechtspersoon die in opdracht van de aanbieder of gecertificeerde instelling jeugdhulp verleent of door een andere jeugdige of ouder met wie de jeugdige of ouder gedurende het etmaal of een dagdeel bij de aanbieder verblijft (artikel 1.1 Jeugdwet).

¹¹⁹ Zie voor een uitgebreide beschouwing par. 5.3.5 in Legemaate 2014.

¹²⁰ Kamerstukken II, 2005/06, 30644, nr. 3, p.14; gedacht kan worden aan beperkingen als plaatsing op de kamer, beperkingen rondom internet, tv en bellen.

¹²¹ Dit kan voor maximaal 7 dagen waarmee een gekwalificeerde gedragswetenschapper binnen 24 uur na aanvang moet instemmen.

¹²² MvT Jeugdwet, Kamerstukken II, 2012/13, 33684, nr. 3, p. 98; Hierin staat dat dat geweld van welke aard ook vanzelf-sprekend achterwege dient te blijven bij de verlening van jeugdhulp. De jeugdhulpaanbieder moet tevens optreden als er geweld ontstaat tussen kinderen of ouders onderling, terwijl zij bij een aanbieder verblijven.

Het regime van dwangmaatregelen ten aanzien van de (gesloten) jeugdhulp is nagenoeg ongewijzigd overgenomen uit de Wjz.¹²³ De dwangmaatregelen moeten voldoen aan het algemene criterium ‘verantwoorde hulp’ welke neerkomt op: ‘hulp van goed niveau, die in ieder geval veilig, doeltreffend, doelmatig en cliëntgerichtheid wordt verleend’ (artikel 4.1.1. lid 1 Jeugdwet).

Uit de Thematische wetsevaluatie gedwongen zorg blijkt dat er in de praktijk onderling grote verschillen zijn tussen de gesloten jeugdzorginstellingen en de wijze waarop met beperkende maatregelen wordt omgegaan.¹²⁴ In vergelijking met het regime in de justitiële jeugdinrichtingen wordt de uitvoering namelijk veel meer geregeld door de instellingen zelf in huisregels, werkinstructies en protocollen. Zo wordt in de Jeugdwet niet specifiek geregeld hoe lang een jongere in afzondering kan worden geplaatst en waar die plaatsvindt. Ook blijkt uit de wetsevaluatie dat men in de gesloten jeugdzorginstellingen minstens even vaak gebruik maakt van dwangmaatregelen als in de justitiële jeugdinrichtingen en dat vrijwel alle beperkende maatregelen die in de justitiële jeugdinrichtingen worden toegepast, ook worden toegepast in de gesloten jeugdzorg instellingen.¹²⁵

Als er in een (gesloten) jeugdhulpinstelling een onrechtmatige behandeling of bestraffing plaatsvindt, zijn er een aantal juridische mogelijkheden. Zo is er de mogelijkheid om een klacht in te dienen bij een onafhankelijke klachtencommissie (artikel 4.2.1. Jeugdwet). Voor instellingen van gesloten

jeugdzorg bestaat bovendien ook de mogelijkheid om beroep in te stellen bij de beroepscommissie van de Raad voor Strafrechttoepassing en Jeugdbescherming (artikel 6.5.1. Jeugdwet). Zie paragraaf 5.2.2. over de gepubliceerde klachtrechtsspraak tot op heden.

5.3 Conclusies

Als we de ontwikkeling van het juridisch kader ten aanzien van geweld tegen kinderen in de periode van 1945 tot heden in de justitiële jeugdinrichtingen en residentiële instellingen bezien, kunnen de volgende conclusies worden getrokken:

- Vanaf het begin van de twintigste eeuw waren het de riksinstellingen die onder nationale wet- en regelgeving vielen. Een uitdrukkelijk verbod op geweld was hierin niet opgenomen. In de riksinstellingen werden lijfstraffen niet aanvaardbaar geacht, maar disciplinering werd tot aan het begin van de jaren tachtig gezien als een gerechtvaardigd opvoedingsinstrument. Vanaf de jaren tachtig werden de disciplinaire straffen afgeschaft.
- Voor de particuliere instellingen bestond er tot de komst van de Wjhv uit 1989, afgezien van het algemeen strafrechtelijke kader dat gold voor iedereen, geen specifieke nationale wet- en regelgeving ten aanzien van minderjarigen die het gebruik van geweld reguleerden. Buiten de gestelde subsidievooraarden (die geen betrekking hadden op de regulering van geweld) om waren de particulieren instellingen redelijk vrij om eigen regelgeving en beleid te bepalen ten aanzien van de verzorging en opvoeding van kinderen.

¹²³ Zie paragraaf 6.3 Jeugdwet voor gesloten jeugdhulp: artikel 6.31 (beperking van vrijheden: plaatsverbod, tijdelijk plaatsing in afzondering, tijdelijke overplaatsing, vastpakken en vasthouden), artikel 6.3.2 (gedwongen jeugdhulp, gedwongen medische behandeling), artikel 6.3.3 (beperkingen van brief- of telefoonverkeer of van andere communicatiemiddelen, beperkingen van bezoek of bezoek onder toezicht), artikel 6.3.4. (controlemaatregelen: onderzoek aan lichaam en kleding, urine-onderzoek, onderzoek van de kamer, onderzoek van poststukken).

¹²⁴ Legemaate e.a. 2014, p. 275.

¹²⁵ Legemaate e.a. 2014, p. 294.

- De invoering van de Wjhv in 1989 kan worden gezien als een belangrijk markeerpunt. Naast dat zowel de particuliere als de riksinstellingen sindsdien onder nationale regelgeving vielen, werd geweld tegen kinderen voor het eerst uitdrukkelijk in nationale wetgeving gedefinieerd, onder de noemer van kindermishandeling. Met deze definitie werd ook voor het eerst aangegeven dat kindermishandeling, zoals gedefinieerd in de Wjhv niet aanvaardbaar moet worden geacht. Er geldt sindsdien een meldrecht bij het advies-en meldpunt kindermishandeling.
- In het verdere verloop van de nationale wet- en regelgeving kan worden gesignaleerd dat de beperkende- en dwangmaatregelen voor de justitiële jeugdinrichtingen in detail worden geregeld in tegenstelling tot de residentiële inrichtingen, waar deze slechts beperkt worden gereguleerd. In vergelijking met het regime in de justitiële jeugdinrichtingen wordt de uitvoering in de residentiële instellingen veel meer geregeld door de instellingen zelf in huisregels, werkinstructies en protocollen.
- Opvallend is dat met de komst van de Jeugdwet in 2015 de term ‘geweld’ afzonderlijk is gedefinieerd in de nationale wetgeving voor minderjaren. In de Jeugdwet is een specifieke meldplicht neergelegd voor de jeugdhulpaanbieder en de gecertificeerde instelling ten aanzien van ‘iedere calamiteit’ en ‘geweld’ die bij de verlening van jeugdhulp of bij de uitvoering van een kinderbeschermingsmaatregel of jeugdreclassering heeft plaatsgevonden.

6 Pleegzorg

Dit hoofdstuk beschrijft welke wettelijke voorzieningen zijn getroffen - in de periode van 1945 tot heden - om kinderen in pleegzorgvoorzieningen te beschermen tegen geweld. Chronologisch wordt beschreven wanneer en hoe pleegzorg is geregeld. Steeds wordt specifiek ingegaan op de vraag wat er is geregeld over geweld en hoe dit wordt gedefinieerd. Hierbij dient te worden opgemerkt dat het algemeen strafrechtelijke en civielrechtelijke kader uiteraard ook geldt. Zo is het verbod op het gebruik van geweld in de opvoeding op grond van art. 1:248 jo. 1:247 lid 2 BW ook van toepassing op pleegouders.

6.1 Regelgeving (vanaf 1945 – heden)

Pleegzorg is een fenomeen van alle tijden en heeft in informele vorm altijd al bestaan. De komst van de **Kinderwetten uit 1901** zorgden er voor dat er voor de pleegzorg een nieuw tijdperk aanbrak. Er kwamen namelijk subsidies beschikbaar zodat de pleegzorgopvang werd gestimuleerd. Er konden sindsdien voorwaarden gesteld worden aan de pleegzorg, ook al waren deze in het begin summier en kwamen er op neer op dat er ‘bed-bad-brood’ geboden moest worden. Het begrip ‘veiligheid’ speelde geen rol. Bij de keuze voor pleegouders werd voornamelijk gelet op hun religieuze opvatting, meer dan op hun pedagogische kwaliteiten.¹²⁶ De kwaliteit van de gezinsopvang was dikwijls slecht en de pleegouders hadden financiële motieven om een kind op te vangen.¹²⁷ Het was uitzonderlijk wanneer een pleegkind behandeld werd als een eigen kind. Zo was er sprake van uitbuiting en mishandeling en

pleegouders zouden de subsidie voor het pleegkind niet voor het pleegkind gebruiken. Ook ontstonden er vaak dubieuze verhoudingen tussen pleegvaders en pleegdochters, waarbij het pleegkind geen klacht durfde te uiten uit vrees of onzekerheid.¹²⁸ Bovendien zouden voogdijverenigingen niet meer naar het kind omkijken nadat een gezin in een pleeggezin was geplaatst.¹²⁹ Er ontstonden in dit kader ook huizen van dagopvang voor schoolgaande kinderen, die door omstandigheden (alcoholisme, prostitutie of misdaad van de ouders) aan hun lot werden overgelaten.¹³⁰ Uit onderzoek blijkt dat in deze huizen kinderen onder erbarmelijke omstandigheden leefden en mede naar aanleiding hiervan ontstond de Pleegkinderenwet.¹³¹

De Pleegkinderenwet van 1951¹³² verbeterde de controlemogelijkheden van de ouders op hun kinderen in pleeggezinnen en instellingen aanzienlijk. Het toezicht op de pleeggezinnen verbeterde. Als er een redelijk vermoeden bestond dat er in het pleeggezin misstanden heersten of dreigden te ontstaan werd er een onderzoek ingesteld door de raad voor de kinderbescherming (artikel 7 Pleegkinderenwet). Als het belang van het pleegkind dit vorderde, kon de Raad voor de Kinderbescherming besluiten dat het pleegkind niet langer in het pleeggezin bleef (artikel 10 Pleegkinderenwet). Als er gegronde vrees voor verwaarlozing van de belangen van een of meer kinderen bestond, kon er ook worden besloten dat er helemaal geen pleegkinderen meer in het

¹²⁶ Roeland 1980, p. 83.

¹²⁷ Punselie 2006, p.10.

¹²⁸ Groeneveld e.a. 1997, p. 355.

¹²⁹ Groeneveld e.a. 1997, p. 355.

¹³⁰ Stb. 1951, 595.

¹²⁶ Punselie 2006, p.9.

¹²⁷ Roeland 1980, p. 86.

pleeggezin mochten worden verzorgd en opgevoed (artikel 11 Pleegkinderenwet).

Vanaf de jaren zeventig zag men niet veel heil meer in grote gestichten en werden pleegzinnen geschikter geacht voor kinderen. Als men een kind in een gewoon huis onderbracht, gaf men het kind de beste kans op een gewone ontwikkeling, zo vond men.

In 1989 komt de pleegzorg onder de **Wet op de jeugdhulpverlening (Wjhv)** te vallen.¹³³ Aan de Wjhv lagen de beginselen van subsidiariteit en proportionaliteit als uitgangspunt ten grondslag.

Hulpverlening moet plaatsvinden in de minst ingrijpende vorm, zo dicht mogelijk bij de plaats waar de jeugdige duurzaam verbleef en gedurende een zo kort mogelijke periode; liever pleegzorg dan plaatsing in een tehuis. Gebruikelijk was dat de kinderrechter een machtiging tot plaatsing in een pleeggezin in algemene zin aan de gezinsvoogdij-instelling verleende, waarna de gezinsvoogdij-instelling een aanbieder voor pleegzorg inschakelde om op zoek te gaan naar een pleeggezin. De aanbieder keek welke door haar gescreende pleegzinnen in aanmerking kwamen.¹³⁴ In de Wjhv werden een paar bepalingen gewijd aan pleegzorgplaatsing. Met het oog op de kwaliteit van de pleegzorgzinnen moesten er regels worden opgesteld aan welke eisen de pleegzinnen dienden te voldoen (artikel 35 Wjh). Voor een verdere uitwerking van de Wjhv zie paragraaf 5.2.1.

Regels met betrekking tot de kwaliteit van pleegzinnen werden verder beschreven in het **Besluit kwaliteitsregels jeugdhulpverlening uit 1990**.¹³⁵

Zo moest een pleegouder (evenals de overige leden van het pleeggezin boven de twaalf jaar) beschikken over een verklaring van geen bezwaar, afgegeven door de raad voor de kinderbescherming (artikel 18, lid 4 Besluit). Hierna zal de verklaring van geen bezwaar nader worden uitgewerkt. Daarna werd de geschiktheid van het pleeggezin voorafgaand aan de

plaatsing beoordeeld (artikel 19, lid 6 Besluit). De centrale voor pleegzinnen moest specifieke deskundigheid bezitten ten aanzien van voorlichting, werving, selectie en voorbereiding van pleegzinnen (artikel 18 Besluit). Of er tijdens de screening rekening werd gehouden met de opvattingen over geweld of straf in de opvoeding van de pleegouders staat niet uitdrukkelijk vermeld in het Besluit en zou reden kunnen geven voor nader onderzoek naar de toenmalige beleidsregels en praktijk.

De verklaring van geen bezwaar

Tot de invoering van de **Wet op de justitiële documentatie en op de verklaring omtrent gedrag**¹³⁶ in 1959 bestond er geen deugdelijke regeling inzake justitiële documentatie en de verklaring omtrent gedrag. In 2004 is de **Wet op de justitiële en strafvorderlijke gegevens**¹³⁷ en het daarop gebaseerde **Besluit justitiële gegevens**¹³⁸ in werking getreden die de voorgaande wet verging. Sindsdien wordt de verklaring afgegeven door de minister van Justitie. Voor het afgeven van een verklaring van geen bezwaar ligt een zwaardere toetsing ten grondslag dan aan het afgeven van een verklaring omtrent het gedrag. Bij het onderzoek in verband met de verklaring raadpleegt de Raad de volgende gegevensbestanden voor alle bewoners van 12 jaar en ouder op het pleegadres: het Bevolkingsregister, het archief van de Raad voor de Kinderbescherming en het Justitieel Documentatie Register (JDR). De Raad voor de Kinderbescherming zal geen verklaring van geen bezwaar afgeven als feiten bekend worden die duiden op een zodanig gedrag, zodanige mentaliteit of zodanige omstandigheden van (één van) de aspirant pleegouders of leden van het aspirant pleeggezin, dat het aan hen geven van verantwoordelijkheid voor de opvoeding of de (tijdelijke) zorg voor kinderen, een gevaar voor het welzijn van deze kinderen zou opleveren.¹³⁹

¹³³ Stb. 1989, 358. Dit betekende het einde van de Beginselenwet voor de Kinderbescherming.

¹³⁴ Punselie 2006, p. 65.

¹³⁵ Stb. 1990, 503; artikelen 17-23 besluit.

¹³⁶ Stb. 1955, 395.

¹³⁷ Stb. 2004, 552.

¹³⁸ Stb. 2004, 130.

¹³⁹ Raad voor de Kinderbescherming, *Protocol Afstand, Screening, Adoptie en Afstammingsvragen (ASAA)*, 2013, p. 23.

In 2005 trad de **Wet op de Jeugdzorg (Wjz)**¹⁴⁰ in werking. In hoofdstuk IVa van de wet (art. 28a, b, c en d) werd een deel gewijd aan pleegzorg. De pleegouders moesten, zoals ook was geregeld in het Besluit kwaliteitsregels jeugdhulpverlening beschikken over een verklaring van geen bezwaar die voor de opvang en opvoeding van het pleegkind is afgegeven door de raad voor de kinderbescherming, waaruit blijkt dat er geen sprake is van bezwarende feiten en omstandigheden voor het verzorgen en opvoeden van het pleegkind (artikel 28a Wjz). Voor een verdere uitwerking van de Wjz zie paragraaf 5.2.1.

In 2011 werd er een **kwaliteitskader** ontwikkeld door Jeugdzorg Nederland.¹⁴¹ Zo werden voor alle 28 pleegzorgaanbieders in Nederland afspraken vastgelegd over de wijze waarop aspirant pleegouders gescreend moesten worden, zodat er minder onderlinge verschillen zouden ontstaan tussen de pleegzorgaanbieders. Pleeggezinnen moesten sindsdien een aantal criteria doorlopen voordat zij geschikt werden geacht. Een criterium was onder andere het bieden van een veilige leefomgeving aan het pleegkind.¹⁴²

In 2015 is de **Jeugdwet** ingevoerd. De wet vervangt onder andere de Wjz en de Pleegkinderenwet, tevens is de Wet Verbetering positie pleegouders integraal opgenomen. De artikelen 5.1 tot en met 5.4 geven speciale regels voor pleegzorg. De voorwaarden waaraan een pleeggezin moet voldoen zijn overgenomen uit de Wjz. Voor een verdere uitwerking van de Jeugdwet zie paragraaf 5.2.3.

6.2 Conclusies

Als we de ontwikkeling van het juridisch kader ten aanzien van geweld tegen kinderen in de periode van 1945 tot heden in de pleegzorg bezien, kunnen de volgende conclusies worden getrokken:

- Tot de komst van de Pleegkinderenwet in 1951 waren de vereisten voor pleegzorggezinnen summier geregeld en speelde veiligheid nauwelijks een rol. Pas vanaf 1951 werden de controlemogelijkheden op de pleeggezinnen aanzienlijk verbeterd.
- Met de komst van de Wjhv in 1989 werd het begrip ‘kwaliteit’ geïntroduceerd en moesten er regels worden opgesteld aan welke eisen de pleeggezinnen dienden te voldoen. Bovendien moest een pleegouder (evenals de overige leden van het pleeggezin boven de twaalf jaar) beschikken over een verklaring van geen bezwaar, afgegeven door de Raad voor de kinderbescherming.
- Er is de afgelopen jaren een tendens te zien dat het bieden van een veilige leefomgeving aan het pleegkind steeds belangrijker is geworden, dit is vooral neergelegd in kwaliteitskaders en richtlijnen, maar ook in de thans geldende Jeugdwet uit 2015.

¹⁴⁰ Stb. 2004, 306

¹⁴¹ Kwaliteitskader voorbereiding en screening aspirant-pleegouders 2011; Dit is een richtlijn voor de werkwijze waaraan alle organisaties voor Jeugd & Opvoedhulp die pleegzorg bieden zich hebben gecommitteerd.

¹⁴² Onder f, Kwaliteitskader voorbereiding en screening aspirant-pleegouders 2011.

7 Voorzieningen voor kinderen met een licht verstandelijke beperking

Dit hoofdstuk beschrijft welke wettelijke voorzieningen zijn getroffen – in de periode van 1945 tot heden – om kinderen met een licht verstandelijke beperking, kortweg LVB-kinderen, te beschermen tegen geweld. Allereerst wordt de term LVB gedefinieerd. Vervolgens wordt chronologisch beschreven wanneer en hoe voorzieningen voor LVB-kinderen zijn gereguleerd, waarbij steeds specifiek wordt ingegaan op de vraag wat er is geregeld over geweld en hoe geweld wordt gedefinieerd. Om dit te doen wordt eerst gekeken naar het terrein voor LVB-kinderen die vrijwillige jeugdzorg/hulp ontvangen. Hierbij wordt ingegaan op LVB-jongeren die in orthopedagogische behandelcentra verblijven. Ten slotte wordt kort ingegaan op LVB-kinderen die in residentiële instellingen verblijven in het kader van een kinderbeschermingsmaatregel en op andere gronden dan jeugdbescherming. Hierbij dient te worden opgemerkt dat het algemeen strafrechtelijke en civielrechtelijke kader ook van belang is voor voorzieningen voor LVB-kinderen.

7.1 Terminologie

In de loop der tijd zijn er verschillende aanduidingen geweest voor LVB-kinderen. Zo had men het in de negentiende eeuw nog over zwakzinnigen, idioten, imbecielen en debielen. Langzamerhand werd in de eerste helft van de negentiende eeuw een onderscheid gemaakt tussen enerzijds krankzinnigen, die werden getypeerd als ziek van geest, en anderzijds zwakzinnigen, die een toestand van geesteszwakte wellicht geholpen zouden kunnen worden door het stimuleren van hun geestelijke ontwikkeling.¹⁴³ Vanaf 1945 is er voortdurend een aanpassing van de terminologie

geweest.¹⁴⁴ Tegenwoordig (sinds 2002) spreken we van LVB-kinderen als iemand significante beperkingen heeft in zijn intelligentie, uitgedrukt in een totale IQ-score tussen de 50 en 85 en zijn (sociaal) aanpassingsgedrag.¹⁴⁵

7.2 Regelgeving (vanaf 1945 – heden)

7.2.1 Vrijwillige jeugdzorg/hulp voor LVB-kinderen

Aan het begin van de twintigste eeuw ontstonden er scholen en internaten voor debielen en imbecielen.¹⁴⁶ Alleen de ergste gevallen werden overgedragen aan een idioten- of krankzinnigengesticht. Dit leidde bijvoorbeeld in 1907 tot de oprichting van Groot-Emaus in Ermelo, waar vooral verwaarloosde kinderen met een lichte verstandelijke beperking huisvesting en onderwijs kregen.¹⁴⁷ Naast dat er speciale scholen ontstonden, kwam er ook steeds meer vraag naar de zorg voor LVB-kinderen.¹⁴⁸ Tot 1945 waren het vooral de particulieren initiatieven die de zorg voor deze kinderen op zich namen in instellingen. Gelet op het gebrek aan nationale wet- en regelgeving bij de particuliere instellingen is er weinig bekend over de regulering van geweld. Dit zou reden geven voor nader onderzoek bij de particuliere instellingen die zorg droegen voor LVB-kinderen.

¹⁴⁴ Moonen 2006a, p. 80.

¹⁴⁵ Moonen & Verstegen 2010, p. 8.

¹⁴⁶ Moonen & Verstegen 2010, p. 10.

¹⁴⁷ Zie Moonen & Verstegen 2010, p.10.

¹⁴⁸ Vlietstra e.a. 1974, p. 139.

¹⁴³ Rietveld-van Wingeren 2004, p. 62.

Vanaf de jaren vijftig werd de zorg voor LVB-kinderen steeds meer een taak van de overheid.¹⁴⁹ Uiteindelijk werd in 1968 de **Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ)** ingevoerd. De AWBZ maakte het mogelijk om subsidies aan te vragen voor voorzieningen voor zorg en hulp aan LVB-kinderen, dit omvatte: begeleiding, kortdurend verblijf, verblijf, persoonlijke verzorging, verpleging en behandeling. De wet bevorderde een betere kwaliteit van zorg en de oprichting van nieuwe voorzieningen. Gevolg hiervan was dat er een grote diversiteit aan organisaties ontstond. Vanaf 1976 werd vrijwel alle zorg voor LVB-kinderen gefinancierd op grond van deze wet. In de AWBZ werd geen bijzondere aandacht besteed aan de veiligheid of het voorkomen van geweld.

Orthopedagogische behandelcentra

De instellingen die ontstonden aan het begin van de twintigste eeuw veranderden in de naamgeving van debieleninternaten naar orthopedagogische behandelcentra. Begin jaren tachtig van de vorige eeuw bestonden er landelijk 21 behandelcentra voor LVB-jongeren.¹⁵⁰ De zorg die geboden wordt in de orthopedagogische behandelcentra viel tot 2015 onder de AWBZ. Het merendeel van de kinderen verblijft er voltijds behoudens (korte) bezoeken thuis in het weekend en vakantie.¹⁵¹ Veruit de meeste kinderen verblijven, formeel-juridisch gezien, vrijwillig in een orthopedagogisch behandelcentrum.¹⁵²

Vanaf 1994 vindt dit verblijf zijn basis in de **Wet Geneeskundige Behandelings-overeenkomst (WGBO)**.¹⁵³ Tot de leeftijd van twaalf jaar zijn het de ouders van het kind die contractpartners zijn bij het afsluiten van het behandelcontract met de instelling. Maar tussen de twaalf en zestien jaar zijn dat de ouders en het kind gezamenlijk en vanaf zestien jaar uitsluitend het kind zelf, tenzij het kind wilsonbekwaam is (artikel 7:450 BW). Wanneer een patiënt boven de twaalf jaar en wilsbekwaam is en een behandeling weigert, kan onder de WGBO niet worden behandeld. Desalniettemin blijkt uit onderzoek dat veel kinderen zich gedwongen voelen om de behandeling te ondergaan.¹⁵⁴ Als het gaat over beperkingen in de bewegingsvrijheid of het intrekken van privileges zal een kind over het algemeen niet direct instemmen. De zorgverlener(s) zal dan het kind moeten overtuigen van de noodzaak. Er lijkt dan sprake van dwang te zijn.

In de WGBO is geen aparte klachtprocedure opgenomen voor situaties waarin een medische verrichting is toegepast zonder toestemming van de patiënt. Op grond van **Wet Medezeggenschap Cliënten Zorginstellingen (Wmcz)** uit 1996 is iedere zorgaanbieder wel verplicht tot het opstellen van een klachtenregeling (artikel Art. 2 Wmcz). Tevens is er de mogelijkheid om een klacht in te dienen bij het Tuchtcollege voor de Gezondheidszorg, wanneer de hulpverlener staat ingeschreven in het BIG-register. De online gepubliceerde jurisprudentie vanaf 2010 vanuit het tuchtrecht laat geen nadere invulling zien van het begrip dwang of geweld bij de medische behandeling bij kinderen. Nader onderzoek zou nodig zijn om te bezien hoe

¹⁴⁹ Stichting SPZ 2010, p. 2.

¹⁵⁰ Zie website vobc voor de actuele lijst met alle orthopedagogische behandelcentra in Nederland: <http://www.vobc.nu/behandelcentra>.

¹⁵¹ Moonen 2006a, p. 22.

¹⁵² Zie Moonen 2006b, p.22; voor een uitgebreide beschouwing van de orthopedagogische behandelpraktijk.

¹⁵³ De Wet op de geneeskundige behandelingsovereenkomst (WGBO) is geen op zichzelf staande wet, maar een onderdeel van Boek 7 BW, namelijk Afdeling 5 binnen Titel 7. In de gezondheidsrechtelijke praktijk en literatuur bestaat niettemin de gewoonte om de betreffende regeling aan te duiden als 'de WGBO'.

¹⁵⁴ Zie Moonen 2006a, p. 288: 'veel jeugdigen voelen zich door ouders, (gezins)voogd of hulpverlening gedwongen de behandeling te ondergaan. Zeker zij waarbij de behandeling ook gekoppeld is aan een (tijdelijke) uithuisplaatsing. Zij verzetten zich echter niet manifest en werken mee aan de behandeling zonder hier echt gelukkig mee te zijn'.

dit was in de periode voor 2010 en bovendien zou het interessant zijn om de grenzen van het toelaatbare te definiëren in de tuchtrechtsspraak. In 1996 trad de **Kwaliteitwet Zorginstellingen** in werking.¹⁵⁵ Op basis van deze wet was de instelling gehouden om verantwoorde zorg aan te bieden, hiermee wordt bedoeld dat de zorg in ieder geval doeltreffend, doelmatig en patiëntgericht was (artikel 2 Kwaliteitwet Zorginstellingen). De instelling was tevens gehouden om een meldcode kindermishandeling op te stellen (artikel 3a Kwaliteitwet Zorginstellingen).

Per 1 januari 2015 is de zorg en ondersteuning voor LVB-kinderen tot 18 jaar overgeheveld naar de gemeenten en valt deze onder de **Jeugdwet**.¹⁵⁶ De Jeugdwet maakt een ander onderscheid dan de AWBZ, namelijk in preventie, jeugdhulp en gedwongen zorg. Verreweg de meeste vormen van zorg vallen onder het brede begrip ‘jeugdhulp’. Voor LVB-kinderen gaat het om extramurale begeleiding en behandeling, kortdurend verblijf, persoonlijke verzorging en vervoer dat samenhangt met begeleiding en behandeling. Ook de orthopedagogische behandelcentra vallen nu onder de Jeugdwet. Voor een verdere uitwerking van de Jeugdwet zie paragraaf 5.2.3.

7.2.2 LVB-kinderen in residentiële jeugdzorg/hulp instellingen in het kader van kinderbescherming

LVB-kinderen die worden geplaatst in een residentiële instelling in het kader van een kinderbeschermingsmaatregel vallen onder hetzelfde wettelijke regime als kinderen zonder een licht verstandelijke beperking. Voor de beschrijving van het juridische kader van residentiële jeugdzorginstellingen en de definitie en de strafbaarheidstelling van geweld kan daarom aansluiting worden gezocht bij de regelgeving die is beschreven in hoofdstuk 5.

¹⁵⁵ Stb. 1996, 80.

¹⁵⁶ De zorg voor kinderen met een (zeer) ernstige verstandelijke of ernstige meervoudige beperkingen krijgen zorg uit de nieuwe Wet langdurige zorg (Wlz) die ook in 2015 is ingevoerd, voorheen aangeduid met ‘kern-AWBZ’. Deze groep kinderen valt buiten het bereik van het onderzoek.

Hierbij dient te worden opgemerkt dat LVB-kinderen die te maken kregen met een kinderbeschermingsmaatregel vanaf 1965 in speciale inrichtingen werden geplaatst.¹⁵⁷ Vanaf 1965 trad de **Beginselenwet voor de Kinderbescherming** en het **Uitvoeringsbesluit kinderbescherming** in werking. In de beginselenwet werden de particuliere inrichtingen naar functie onderscheiden in: opvang, observatie, opvoeding en buitengewone behandeling. De opvoedingsinstellingen maakten onderscheid in verschillende soorten kinderen zoals zwakkzinnige kinderen. Er geldt geen wet- en regelgeving voor deze particuliere inrichtingen. Onduidelijk is dan ook of en op welke wijze geweld werd gereguleerd dan wel verboden. Tegenwoordig zijn er residentiële instellingen in het kader van jeugdbescherming gespecialiseerd in de LVB-problematiek.¹⁵⁸

7.2.3 LVB-kinderen gedwongen in residentiële jeugdzorg/hulp instellingen op andere gronden dan jeugdbescherming

Kinderen kunnen vanaf 1945 ook tegen hun wil in een residentiële instelling (orthopedagogisch behandelcentrum) verblijven op basis van een rechterlijke machtiging op grond van de **Krankzinnigenwet** en later in 1993 op basis van de **wet Bijzondere Opname Psychiatrische ziekenhuizen (wet BOPZ)**. De kinderen die op basis van deze titel zijn opgenomen worden in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten.

¹⁵⁷ Tehuizen zoals het omvangrijke protestantse Groot Emaus, het joodse Paedogonium Achisomog, het katholieke Huize St. Ursula en het algemene Huize Breevecht waren gericht op deze doelgroep.

¹⁵⁸ Een voorbeeld van een residentiële instellingen is de jeugdzorgPlus instelling Schakenbosch welke voorzieningen biedt voor jongeren met een licht verstandelijke beperking.

7.3 Conclusies

Als we de ontwikkeling van het juridisch kader ten aanzien van geweld tegen LVB-kinderen in de periode van 1945 tot heden bezien, kunnen de volgende conclusies worden getrokken:

- Ten aanzien van LVB-kinderen die vrijwillig verbleven in instellingen, waren het rond 1945 vooral de particulieren initiatieven die de zorg voor deze kinderen op zich namen. Pas met de komst van de AWBZ in 1968 kreeg de overheid steeds meer inbreng, omdat deze wet het mogelijk maakte om subsidies aan te vragen voor voorzieningen voor zorg en hulp aan LVB-kinderen. Er werd geen bijzondere aandacht besteed aan de veiligheid of het voorkomen van geweld in de AWBZ.
- Tegenwoordig, als kinderen vrijwillig verblijven in een stelling op basis van de WGBO, spreken we van orthopedagogische behandelcentra. Deze instellingen waren vanaf 1996 gehouden om verantwoorde zorg aan te bieden, een uitdrukkelijk verbod op geweld was echter niet opgenomen. Vanaf 2013 zijn deze instellingen wel gehouden om een verplichte meldcode kindermishandeling te hanteren.
- Het bieden van een veilige leefomgeving voor LVB-kinderen is tegenwoordig steeds belangrijker geworden. Vanaf 2015 vallen de LVB-kinderen onder de Jeugdwet, zoals al eerder besproken wordt vanaf nu de term ‘geweld’ afzonderlijk gedefinieerd en is er een specifieke meldplicht neergelegd voor professionals.

8 Conclusies en aanbevelingen

8.1 Conclusies

Dit onderzoek naar de ontwikkeling van de juridische kaders op nationaal en internationaal niveau laat zien dat het reguleren van geweld ten aanzien van kinderen, in algemene zin en in de specifieke context van gezinsvervangende zorg (alternative care), jeugdbescherming en strafrechtelijke vrijheidsbeneming (in Nederland anno 2016 resulterend in plaatsing in een justitiële jeugdinrichting) pas goed van de grond is gekomen in de afgelopen 25 jaar en een vlucht heeft genomen in de afgelopen 10 jaar. In de periode 1945 tot aan het einde van de jaren tachtig werd geweld gereguleerd via het algemene strafrechtelijke kader dat verschillende relevante strafrechtelijke bepalingen kende (en nog steeds kent), of via uitvoeringswetten die niet beoogden een integrale regeling te bieden, maar doorgaans beperkt waren tot rijksinstellingen. De kaders ten aanzien van pleegzorg en voorzieningen voor kinderen met een (licht) verstandelijke beperkingen besteedde niet of nauwelijks aandacht aan geweld. Nederlandse wet- en regelgeving was met andere woorden gefragmenteerd en niet toereikend in de zin dat niet alle (uithuis)plaatsingen onder het bereik van de specifieke regelgeving viel. Uiteraard was het strafrechtelijke kader op een ieder van toepassing, maar in dit verband valt op dat geweld jegens kinderen via een breed scala aan strafbaarstellingen wordt gereguleerd,¹⁵⁹ waarbij pas in de laatste tien jaar meer aandacht kwam voor mishandeling door

gezagsdragers, zoals ouders en ook het ouderlijk tuchtrecht nog lange tijd als rechtvaardiging van mishandeling van kinderen kon gelden. Dit laatste lijkt pas sinds het civielrechtelijke verbod op geweld in de opvoeding in 2007 terzijde te zijn geschoven. Ook moet worden opgemerkt dat psychische mishandeling als zodanig in Nederland niet strafbaar is. Het onderzoek laat zien dat de beperkte en versnipperde regelgeving niet heeft bijgedragen tot een eenduidig begrip van wat wel en niet toelaatbaar werd geacht ten aanzien van geweld jegens kinderen.

Pas met de komst van de Wet op de Jeugdhulpverlening in 1989 en de definitie van kindermishandeling zoals voorgesteld door de Nederlandse Gezinsraad in 1998 en neergelegd in een wettelijke bepaling in 2005 (Wet op de jeugdzorg) ontstond duidelijkheid over het begrip geweld, zij het onder de noemer van kindermishandeling. Toen werd evenwel ook duidelijk dat het begrip aanzienlijk was verbreed en dat kindermishandeling vele verschillende gedaanten kent. Waar aanvankelijk verwaarlozing van kinderen aandacht kreeg en aanleiding kon geven tot zorg en overheidsinmenging in het gezin, duurde het tot de jaren zestig voordat dit als een vorm van geweld werd gezien. In de jaren zestig en zeventig kwam daar aandacht voor bescherming van kinderen tegen fysiek en seksueel geweld bij. Aandacht voor andere vormen van geweld, waaronder psychisch geweld volgde pas veel later.

Ook laat het onderzoek zien dat de rechtsbescherming van kinderen (bijv. door middel van klachtrecht en toezicht) achterbleef. Ofschoon dit buiten het bestek van het onderzoek viel, is wel zichtbaar geworden dat de rechtsbescherming van kinderen tegen ontoelaatbaar geweld pas in de jaren tachtig van de grond is gekomen, waarbij opvalt dat de

¹⁵⁹ Anno 2016 is psychische mishandeling geen strafbaar feit. En anders dan de aanwijzing van het Openbaar Ministerie doet vermoeden, stelt het Wetboek van Strafrecht kindermishandeling als zodanig niet strafbaar. Wel werken mishandeling of verkrachting van een kind strafverzwarend evenals dergelijke strafbare feit gepleegd door ouders of anderen verantwoordelijk voor de zorg en opvoeding van een kind. Ook zijn andere strafrechtelijke bepalingen zoals het in hulpeloze toestand achterlaten van kind strafbaar.

aandacht vooral is uitgegaan naar de bescherming van kinderen in gesloten instellingen (justitiële jeugdinrichtingen en later ook de accommodaties voor gesloten jeugdzorg/jeugdhulp).

Vrijheidsbeperkende voorzieningen, waaronder bijvoorbeeld open internaten en voorzieningen voor kinderen met een (licht)verstandelijke beperking, maar tegenwoordig ook intensievere vormen van pleegzorg (zoals MTFC of forensische pleegzorg) kunnen worden geschaard, maakten geen onderdeel uit van deze ontwikkeling.

De studie naar de ontwikkeling van het internationaal recht laat eveneens een beeld zien waarbij de integrale afwijzing van geweld jegens kinderen in opvoedingssituaties dateert van 1989, toen het IVRK werd aangenomen. Voor Nederland werd dit verdrag in 1995 van kracht. Vóór 1989 werd geweld tegen personen en daarmee ook kinderen vooral ingestoken vanuit de bescherming van de waardigheid, hetgeen zich vooral uitte in de context van strafrechtelijke vrijheidsbeneming, en de bescherming van de fysieke en mentale integriteit door middel van het verbod op foltering en wrede, onmenselijk of vernederende behandeling of bestrafning dat ziet op ernstige vormen van geweld. Hoewel de Verklaring van de Rechten van het Kind uit 1959 bepaalde vormen van geweld al afwees, heeft het tot 1989 geduurd voordat de internationale gemeenschap een verbod op geweld in de opvoedingssituatie omarmde. Anno 2016 moet worden geconcludeerd dat aandacht voor het fenomeen geweld tegen kinderen een enorme vlucht heeft genomen en net als in Nederland heeft geleid tot een aanzienlijke verbreding van het begrip geweld. Verondersteld mag worden dat de nationale en internationale ontwikkelingen elkaar hebben beïnvloed en dat deze dan ook in samenhang met elkaar moeten worden beschouwd.

8.2 Aanbevelingen voor verder onderzoek

Naar aanleiding van de verbreding van de definitie van geweld die zowel op nationaal als internationaal niveau heeft plaatsgehad is naar onze mening de vraag gerechtvaardigd of een en ander niet is doorgeslagen en of een en ander bijdraagt dan wel bij kan dragen aan een effectieve bestrijding van geweld tegen kinderen. Met andere woorden: is vandaag de dag sprake van een eenduidig en toereikend juridisch kader, op nationaal en internationaal niveau, waarmee op effectieve wijze geweld tegen kinderen kan worden bestreden voor zover dat schadelijk is in het licht van de belangen van het kind op een gezonde en harmonieuze ontwikkeling (preambule IVRK) en indien dit niet het geval is, hoe zou een dergelijk kader er dan uit moeten zien? Dit zijn naar ons idee wezenlijke vragen die nader juridisch onderzoek verlangen. Wij adviseren de commissie dan ook deze vragen te betrekken in haar adviezen. De onderstaande aanbevelingen houden in zekere zin verband met deze algemene aanbeveling.

Zoals uiteengezet in hoofdstuk 1 heeft dit onderzoek het karakter van een voorstudie. Ofschoon de studie op onderdelen reeds een gedetailleerd beeld verschafft en ook verder terugkijkt dan de periode vanaf 1945, was er geen plaats voor diepgravende analyses en beschouwingen, bijvoorbeeld van rechtspraak op internationaal en nationaal niveau. Ook kon niet uitvoerig worden ingegaan op juridische mechanismen en (rechts)waarborgen die kinderen beogen te beschermen tegen onrechtmatige of willekeurige bejegening en blootstelling aan ontoelaatbare vormen van geweld. Hierbij moet worden gedacht aan nationaal en internationaal toezicht, klachtmechanismen, informatievoorzieningen, mogelijkheden om te participeren in besluitvorming die kinderen betreft (zie ook art. 12 IVRK, waarin het recht om te worden gehoord is neergelegd); voorzieningen en waarborgen die draaien om een rechtvaardige bejegening van

kinderen, hetgeen van belang is voor de bestrijding en voorkoming van geweld, ook tussen kinderen onderling.¹⁶⁰ Wat deze laatste vorm van geweld betreft, moet worden opgemerkt dat de voorstudie het niet toeliet om de vraag te beantwoorden in hoeverre het Nederlandse recht geweld tussen jongeren onderling reguleert, maar dat deze vraag wel van groot belang is en raakt aan de opdracht van gezinsvervangende instellingen en voorzieningen om kinderen een veilig thuis te bieden.¹⁶¹

Een andere belangrijke beperking van het onderzoek is dat het uitsluitend gericht is op het Europese gedeelte van het Nederlandse Koninkrijk. De andere landen binnen het Koninkrijk, Aruba, Curaçao en Sint-Maarten, alsmede de bijzondere gemeenten: Bonaire, Saba, Sint-Eustatius zijn niet betrokken. Het zou goed zijn om vervolgonderzoek ook te richten op het Caribisch deel van het Koninkrijk, temeer het gehele Koninkrijk gebonden is aan het IVRK en andere internationale bindende verdragen.

Tot slot is van belang te herhalen dat bepaalde voorzieningen en instellingen, met inbegrip van bepaalde vormen van vrijheidsbeneming, zoals die in het kader van de jeugd-ggz en het vluchtelingen- en migratierecht, buiten beschouwing moesten worden gelaten.

Gelet op de bevindingen en de beperkingen van het onderzoek komen wij tot de volgende aanbevelingen voor verder juridisch onderzoek.

1. Specifiek juridisch onderzoek naar particuliere instellingen voor o.m. jeugdbescherming, jeugdstrafrecht, jeugd-ggz en kinderen met een (licht-)verstandelijke beperking, waarbij – waarschijnlijk op instellingsniveau – gezocht wordt naar de aanwezige regelingen ten aanzien van geweld en de vraag wordt gesteld in hoeverre

geweld was gereguleerd en op welke wijze (wie was bevoegd en waartoe; criteria en gronden voor toepassing van geweld; rechtswaarborgen of mechanismen ter vergroting van de transparantie/zichtbaarheid van jongeren etc.).

2. Juridisch onderzoek naar de in Nederland geldende rechtswaarborgen voor kinderen in instellingen en voorzieningen, met inbegrip van de historische ontwikkeling hiervan en een kritische analyse in het licht van internationale mensenrechtenstandaarden. Aandachtspunten hierbij zijn: extern toezicht (nationaal en internationaal), intern toezicht, betrokkenheid van ouders, juridische en andere passende bijstand, klachtmechanismen (en de effectiviteit daarvan, bijvoorbeeld op basis van een (nadere) juridische analyse van de beslissingen van klachten-/beklagcommissies en de Raad voor Strafrechttoepassing en Jeugdbescherming).¹⁶² In het kader van dit onderzoek kan ook de vraag worden gesteld in hoeverre kinderen bekend zijn met en vertrouwen hebben in deze klachtmechanismen en in hoeverre zij effectief kunnen participeren in dergelijke procedures (hetgeen ook bekendheid met de mogelijke juridische mechanismen verondersteld).

3. Verder zou het goed zijn om juridisch onderzoek te doen naar de vraag hoe in concrete situaties beoordeeld moet worden of sprake is van toelaatbaar of ontoelaatbaar geweld. Dit vraagt om specifieke juridische toetsingskaders. Om deze te kunnen ontwikkelen kan te rade worden gegaan bij toetsingskaders zoals die zijn ontwikkeld op internationaal en regionaal

¹⁶⁰ Zie onderzoek van Van der Laan & Eichelsheim 2013 en van Neubacher 2014. Zie ook Liefaard, Reef & Hazelzet 2014.

¹⁶¹ Zie in dit verband ook de Commissie Samson 2012.

¹⁶² Het zou goed zijn om bij dit onderzoek tevens een inventarisatie te maken van de juridische mogelijkheden voor kinderen en de mogelijke effectiviteit daarvan om te klagen bij internationale en regionale toezichthouderende instanties en hoven over de wijze waarop zij zijn bejegend en aan geweld onderworpen.

niveau.¹⁶³ Verder zou een inventarisatie kunnen worden gemaakt van de bestaande toetsingskaders in Nederland ontwikkeld door de RSJ, Inspecties en eventuele lokale toezichthouders, zoals commissies van toezicht en vertrouwenspersonen. Ook zou het goed zijn om een jurisprudentieonderzoek te doen naar rechtspraak in Nederland en op Europees niveau naar de grenzen van het toelaatbare, waarbij de juridische context van de instellingen of voorziening ook dient te worden meegenomen.

4. Wat betreft instellingen voor jongeren met een (licht-)verstandelijke beperkingen zou meer onderzoek gedaan kunnen worden naar de regelgeving die gold voor de komst van de AWBZ. Niet uitgesloten wordt dat dit ook vraagt om nader onderzoek op instellingsniveau (vgl. onder 1).

Voornoemde onderzoeksvoorstellen zouden zich naar ons idee niet moeten beperken tot de instellingen en voorzieningen die in deze studie aan de orde zijn gekomen of tot het Europese deel van het Koninkrijk. Wij vragen in het bijzonder nog aandacht voor vrijheidsbeneming van kinderen om administratieve redenen (denk hierbij onder meer aan vluchtingen en/of immigranten kinderen), waarbij onder meer de vraag speelt in hoeverre het internationaal juridisch kader onverkort van toepassing is op deze vorm van vrijheidsbeneming of dat de opvatting moet worden gebezigd dat wellicht eigen regels bestaan en/of worden toegepast.

¹⁶³ Zie bijvoorbeeld Defence For Children International 2016. Ook zou kunnen worden bekeken hoe de naleving van de internationale en Europese regels door Nederland wordt beoordeeld door internationale c.q. Europese toezichthouders. Dit betreft CO's van de CRC committee, verslagen en aanbevelingen van de sub-committee onder het Verdrag inzake foltering (enz.); zie art. 16 OPCAT; de resultaten van Universal Periodic review van de Human Rights Council (UPR); de verslagen van het Europese comité ter voorkoming van foltering (enz.) en de bevindingen van het Comité van onafhankelijke deskundigen dat toeziet op de naleving van het Europees Sociaal Handvest (in het bijzonder artikel 17 van dat Handvest).

Literatuuroverzicht

Alston & Goodman 2013

Alston Ph. & Goodman R., *International human rights : the successor to International human rights in context: law, politics and morals : text and materials*, Oxford: Oxford University Press 2013.

Baaijens-van Geloven 2005

Baaijens-van Geloven, 'Is psychologische mishandeling strafbaar?', In: Hartevelde, A., De Jong, D.H., Stamhuis, E (red.), *Systeem in ontwikkeling. Liber amicorum G. Knigge*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2005, p. 5-22.

Baartman 2009

Baartman, H.E.M., *Het begrip kindermishandeling: pleidooi voor een herziening en voor bezonnen beleid*, Zeist: Augeo Foundation 2009.

Boendermaker & uit Beijerse 2008

Boendermaker, L. & uit Beijerse, *Opvoeding en bescherming achter 'tralies'*, Amsterdam: SWP 2008.

Bucks & Bot 2012

Bucx, F. en S. Bot, *Opvoeding van kinderen: wiens zorg?* In: V. Veldheer, J. Jonker, L. van Noije en C. Vrooman (red.), 'Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid?', *Sociaal en Cultureel Rapport 2012* (p. 32 – 49). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Commissie Samson 2012

Rapport commissie-Samson, *Omringd door zorg, toch niet veilig, Seksueel misbruik van door de overheid uit huis geplaatste kinderen, 1945 tot heden*, Amsterdam: Uitgeverij Boom 2012.

Defence For Children International 2016

Defence For Children International, *Practical Guide, Monitoring places where children are deprived of liberty*, België: Defence For Children 2016.

Dekker 1985

Dekker, J.H., *Straffen, redden en opvoeden. Het ontstaan en de ontwikkeling van de residentiële heropvoeding in West Europa, 1814-1914, met bijzondere aandacht voor 'Nederlandsch Mettray'*, Assen/Maastricht: Van Gorcum 1985.

Delicat 2001

Delicat, J.W., *Van IJzeren winst naar zachte hand? Idee en praktijk in de riksopvoedingsgestichten 1901-1965* (diss. Nijmegen), n.s. 2001.

Detrick, S.A, 1992

Detrick, S.A, *The United Nations Convention on the Rights of the Child : a guide to the travaux préparatoires*, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers 1992.

Donelly 2002

Donelly, A.C (red.), *An International Movement to End Child Abuse. The Story of ISPCAN*, Denver: ISPCAN 2002.

Doek 1987

Doek, J.E., 'Preventie en overheidsbeleid', in: Haanstra, R., e.a. (red.), *Geweld tegen kinderen*, Den Haag: Vereniging tegen Kindermishandeling 1987, p. 195-209.

Van Gennep e.a. 2014

Van Gennep e.a., *Canon gehandicaptenzorg (zorg voor mensen met een verstandelijke beperking)*, Den Haag: de Swart 2014.

Groenveld e.a. 1997

Groenveld, S., Dekker, J.J.H., Willemse, Th.R.M., en Dane, J., *Wezen en boefjes: zes eeuwen zorg in wees-en kinderhuizen*, Hilversum: Uitgeverij Verloren 1997.

KNMG 2016

KNMG, 'Artsenorganisaties: verkapte meldplicht kindermishandeling onaanvaardbaar', 13 januari 2016.

KNMG 2014

KNMG, *Meldcode kindermishandeling en huiselijk geweld*, Utrecht: KNMG 2014.

Krugman Korbin & Henry Kempe 2002

Krugman, R.D., Korbin, J. & Henry Kempe C. (red), *A 50 year Legacy to the Field of Child Abuse and Neglect*, Dordrecht Heidelberg New York London: Springer 2013.

Legemaate e.a. 2014

Legemaate, J. e.a., *Thematische wetevaluatie gedwongen zorg*, Den Haag: ZonMw 2014.

Liefaard 2008

Liefaard, T., *Deprivation of Liberty in Light of International Human Rights Law and Standards* (diss. Amsterdam VU), Antwerp/Oxford/Portland: Intersentia 2008.

Liefaard & Doek 2013

Liefaard T. & Doek J.E., 'Fysieke en geestelijke mishandeling van kinderen: over begripsvorming en de grenzen van het toelaatbare, volgens Nederlands recht'. In: Deetman W. (Ed.) *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke kerk: een vervolgonderzoek*. Amsterdam: Uitgeverij Balans 2013, p. 247-282.

Liefaard, Reef & Hazelzet 2014

Liefaard, T. Reef, J. & Hazelzet M., Report on Violence in Institutions for Juvenile Offenders, Council of Europe (CPCP / PC-CP), PC-CP (2014) 13 revz., Strasbourg, 7 November 2014.

Van Montfoort 1994

Montfoort, A., *Het topje van de ijsberg: Kinderbescherming en de bestrijding van kindermishandeling in sociaal-juridisch perspectief*, Utrecht: SWP 1994.

Moonen & Verstegen 2010

Moonen, X. & Verstegen, D., 'Van debilitas mentis naar licht verstandelijke beperking', *Onderzoek & Praktijk* 2010/2, p. 8-16.

Moonen 2006a

Moonen, X., *Verblíjf, beeld en ervaringen van jongeren opgenomen in een orthopedagogisch centrum voor jeugdigen met een lichte verstandelijke handicap*, Maastricht 2006: Datawyse.

Moonen 2006b

Moonen, X., Verstegen, D., 'LVG-jeugd met ernstige gedragsproblematiek in de verbinding van praktijk en wetgeving', *Onderzoek & Praktijk, tijdschrift voor de LVG-zorg*, 2006/1, p. 23-28.

Neubacher 2014

Neubacher, F., 'Gewalt im Jugendstrafvollzug - Ein Überblick über Ergebnisse des Kölner Forschungsprojekts', *Forum Strafvollzug* 2014, Vol. 63(5), pp. 320-326.

Pinheiro 2006

Pinheiro, P.S., *World Report on Violence Against Children*, New York: United Nations Secretary-General's Study on Violence against Children 2006.

Punselie 2006

Punselie, E.C.C., *Voor een pleegkind met recht een toekomst: een studie naar de (rechts)positie van (pleeg)ouders en (pleeg)kinderen in geval van langdurige uithuisplaatsing*, Deventer: Kluwer 2006.

Raad voor het Jeugdbeleid 1988

Raad voor het Jeugdbeleid, *Kindermishandeling vermeldenswaard*, Rijswijk: Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur 1988.

- Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming 2012
Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming. *Goed bejegenen: Beginselen voor het overheidsoptreden tegenover mensen die een justitiële straf of maatregel ondergaan*, 29 oktober 2012.
- Rietveld-van Wingeren 2004
Rietveld-van Wingeren, M., *Zorgenkinderen in beeld: facetten van de orthopedagogische praktijk in Nederland en België in de negentiende en twintigste eeuw*, Assen: Van Gorcum 2004.
- Roeland 1980
Roeland, D., *Kinderbescherming in de maatschappij*, Baarn: Uitgeverij Ambo 1980.
- Schabas & Sax 2006
Schabas, W. & Sax, H., 'Article 37. Prohibition of Torture, Death Penalty, Life Imprisonment and Deprivation of Liberty', in: Alen, J.A., Vande Lanotte, E., Verhellen, F., Ang, E., Berghmans and M. Verheyde (red.), *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2006.
- Stichting SPZ 2010
Stichting SPZ, *Archief van de Nederlandse Vereniging voor Sociaal-Pedagogische Zorg Periode: 1931 – 2008*, (versie 5), 2010.
- Van der Laan & Eichelsheim 2013
Van der Laan, A. & Eichelsheim, V., 'Juvenile adaptation to imprisonment: Feelings of safety, autonomy and well-being and behaviour in prison', *European Journal of Criminology*, Vol. 10(4), p. 424- 443.
- Weijers & Liefraard 2007a
Weijers I. & Liefraard, T. 'Jong vast 1995 2005. Vrijheidsbeneming in het Nederlandse jeugdstrafrecht deel 2', PROCES 2007/5, p. 203 212.
- Weijers & Liefraard 2007b
Weijers I. & T. Liefraard, 'Jong vast 1995 2005. Vrijheidsbeneming in het Nederlandse jeugdstrafrecht', PROCES 2007/4, p. 173 181.
- Rapport Wiarda 2011
Wiarda J.J., *Deelonderzoek 2a: Onderzoek naar seksueel misbruik van kinderen die onder verantwoordelijkheid van de overheid zijn geplaatst in instellingen en bij pleegouders. Beschrijving van het relevante juridische kader*, Den Haag 2011: Commissie-Samson.
- Winnubst 1967
Winnubst, C.M., *Systemen van opvoeding in inrichtingen in Nederland van 1815-1965. Een gezamenlijke uitgave van de Nationale Federatie voor Kinderbescherming, Nederlandse Bond voor Moederschap en Kinderhygiëne*, Amsterdam: Stichting Voor het Kind 1967.
- Vlietstra e.a. 1974
Vlietstra, N.Y., Kingma, T., Holl, M., *De onderwijskundige en sociale zorg voor gehandicapte jeugd in Nederland*, Alphen aan de Rijn: Samson Uitgeverij 1974.
- De Vries & Van Tricht 1907
Vries, de & Tricht van, *Geschiedenis der wetgeving op de misdadige jeugd*, Haarlem 1907: H.D. Tjeenk Willink & Zoon.
- Hermans & Vergeer 2002
Hermans, J.M.A. en M.M. Vergeer, *Opvoedingsondersteuning en ontwikkelingsstimulering in Nederlandse gemeenten, stand van zaken*, Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut 2002

Over de auteurs

Prof. mr. Ton Liefraard is UNICEF hoogleraar Kinderrechten bij de afdeling Jeugdrecht van de Universiteit Leiden, Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Prof. mr. Jaap E. Doek is emeritus hoogleraar Familie- en jeugdrecht aan de Vrije Universiteit Amsterdam en tevens oud-voorzitter van het VN-Comité voor de Rechten van het Kind (2001-2007).

Mr. Apollonia Bolscher is werkzaam als onderzoeker/junior docent bij de afdeling Jeugdrecht van de Universiteit Leiden, Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

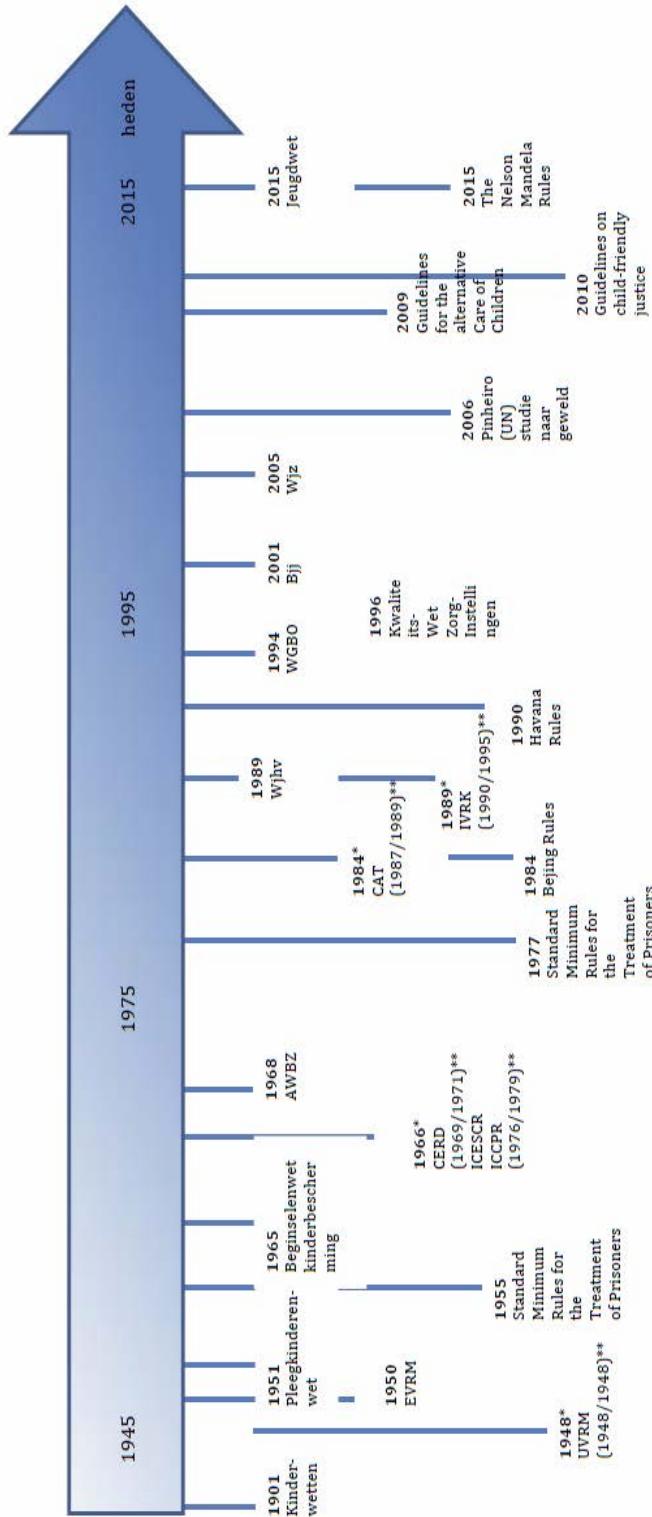
Bijlage

Tijdsbalk 1945 – heden

Relevante internationale-en nationale bronnen ten aanzien van geweld tegen kinderen

* (datum aangenomen UN)

** (datum inwerkingtreding UN / datum inwerkingtreding NL)

Jacques Dane &
Evelien Walhout

Voorstudie over de stand van de archieven

met betrekking tot jeugdzorg
na 1945 in relatie tot geweld

Inhoudsopgave Bijlage 4

1	Introductie	114
2	Onderzoeks methode	115
3	Reguliere jeugdzorg	118
4	Penitentiaire Jeugdinrichtingen (PJI's)	120
5	Pleegzorg	124
6	LVB-pupillen	126
7	Meerwaarde archiefonderzoek en gehanteerde onderzoeks methoden	127
8	Hoe kan archiefonderzoek naar geweld in de jeugdzorg na 1945 vorm krijgen?	129
9	Nut vervolgonderzoek	130
	Bijlage 1	131
	Bijlage 2	135
	Bijlage 3	140

Samenvatting

In de ons beschikbare onderzoekstijd hebben we expliciete sporen aangetroffen van grof lichamelijk geweld in verscheidene bronnen. Het betreft hier onder andere fysiek geweld, psychisch geweld, onthouding van medische behandeling, krappe voedselvoorziening en vernederstraffen.

Gezien het omvangrijke bronnenmateriaal van alle terreinen van jeugdzorg en de lange onderzoeksperiode (1945-heden) is een representatief, volledig dekkend beeld van de stand van de archieven niet mogelijk. Maar de door ons gehanteerde onderzoekstrategie is op vele punten vruchtbaar gebleken: er werden archieven en relevante archiefstukken aangetroffen op onvermoede plaatsen.

Het slechts raadplegen van bestaande archief-inventarissen volstond vaak niet. Door gesprekken met actoren in het veld (onder andere een oud-inspecteur, oud-kinderrechter, een oud-directeur, een oud-hulpverleners, medewerkers van Kinderbescherming etc.) en archivarissen en informatiedeskundigen van het ministerie van Veiligheid en Justitie en Kinderbescherming, werden we attent gemaakt op mogelijke vindplaatsen van relevant bronnenmateriaal. Daarnaast bleek uit gesprekken met een oud-medewerker van het rond 1970 opgerichte Jongeren Adviescentrum (JAC) dat naast de reguliere instellingsarchieven ook de zogenoemde archieven van buitenaf – de alternatieve hulpverlening – een toegevoegde waarde hebben als het gaat om misstanden binnen jeugdzorg. Naast de alternatieve hulpverlening hebben we ook de toezichthoudende instanties verkend: de voogdijraden, (de verzuilde) kinderbescherming en het ministerie van Justitie. Daarnaast bleek dat ook een beknopt onderzoek naar krantenartikelen aanknopingspunten gaf naar geweld en de onderliggende bronnen waarin dit terug te vinden is.

Op basis van onze bevindingen adviseren wij, in geval van vervolgonderzoek, dit onderzoek te continueren, omdat de zogenaamde actoren inmiddels op leeftijd zijn. Verder is er het risico dat bronnen door verhuizingen en fusies van instellingen verloren kunnen gaan (dit is in het verleden al vaker voorgekomen).

1 Introductie

De Commissie De Winter heeft een vooronderzoek ingesteld naar geweld jegens minderjarigen die tussen 1945 en heden onder verantwoordelijkheid van de overheid zijn geplaatst in (rijks)instellingen en pleeggezinnen.

De commissie heeft tot taak een vooronderzoek te doen naar:

- a. *de mogelijkheden om een onderzoek in te stellen naar geweld jegens minderjarigen die tussen 1945 en heden onder verantwoordelijkheid van de overheid zijn geplaatst in (rijks)instellingen en in pleeggezinnen;*
- b. *een afbakening van het begrip geweld, om te gebruiken binnen een onderzoek als bedoeld onder a;*
- c. *de mogelijkheden om de reactie van de overheid op signalen van geweld te onderzoeken binnen een onderzoek als bedoeld onder a;*
- d. *de mogelijkheden om psychisch geweld te onderzoeken binnen een onderzoek als bedoeld onder a;*
- e. *een tijdshorizon en een plan van aanpak voor een onderzoek als bedoeld onder a.*

In de periode december 2015-mid februari 2016 hebben wij in opdracht van de Commissie De Winter een vooronderzoek verricht naar de stand van de archieven met betrekking tot jeugdzorg na 1945. Het door ons verrichtte onderzoek naar geweld binnen het brede terrein van jeugdzorg na 1945, aanwezig in archieven die gevormd zijn door overheidsinstellingen en verzulde instellingen en organisaties en hun opvolgers, bestond enerzijds uit het in kaart brengen van archieven jeugdzorg na 1945 en anderzijds uit een ‘sporenonderzoek’.

Met dit laatste wordt bedoeld dat we in archieven op zoek zijn gegaan naar verwijzingen, aantekeningen, meldingen en dergelijke waarin sprake is van psychisch en/of fysiek geweld en verwaarlozing en/of onthouding van medische zorg.

Centraal in dit verslag staan de volgende onderzoeks vragen:

1. Zijn er archieven met betrekking tot het onderwerp geweld in de jeugdzorg? Wat is de stand van deze archieven?
2. Valt in deze archieven onderzoek te verrichten?
3. Wat voor informatie wordt in deze archieven aangetroffen?
4. Is er informatie over persoonsgegevens en/of datamateriaal over professionals en bestuur (bijvoorbeeld uit vergaderingen, dagelijkse en wekelijke rapportages van medewerkers van instellingen, rapporten, inspectieverslagen)?
5. Komt het onderwerp ‘geweld’ in deze archieven naar voren?
6. Hoe kan een archiefonderzoek naar geweld in de jeugdzorg vorm krijgen?
7. Wat kan het nut zijn van het archiefonderzoek voor eventueel vervolgonderzoek?

Dit verslag is als volgt opgebouwd: Allereerst wordt de door ons gehanteerde onderzoeks methode beschreven. Hoe hebben we het onderzoek verricht? Daarna wordt de stand van zaken wat betreft de vier onderscheiden gebieden van jeugdzorg besproken, te weten:

- Reguliere jeugdzorg
- (Penitentiaire) jeugdinrichtingen
- Pleegzorg
- Tehuizen LVB-pupillen (Licht Verstandelijke Beperkingen)

Per gebied bespreken we de hierboven gestelde vragen 1 t/m 5. Daarna wordt een antwoord gegeven op de volgende vragen: Hoe kan een eventueel toekomstig archiefonderzoek vorm krijgen? Wat is het nut van archiefonderzoek naar jeugdzorg na 1945?

2 Onderzoeks methode

Geschreven bronnen met betrekking tot de geschiedenis van jeugdzorg en geweld na 1945 – onder jeugdzorg vallen in dit rapport ook voogdijraad, kinderbescherming en aanverwante verzuilde instellingen – zijn talrijk. In open en gesloten archieven, aanwezig bij zeer uiteenlopende instellingen, worden bronnen bewaard die betrekking hebben op jeugdzorg. Deze bronnen zijn divers: pupillendossiers, enquêtes, verslagen van medewerkers, financiële stukken, notulen, inspectierapporten, politieverslagen, correspondenties, personeelsdossiers, door de overheid en universiteiten geëntameerde onderzoeken et cetera.

Bovengenoemde bronnen kunnen getypeerd worden als bronnen met betrekking tot de ‘voorgeschreven orde’ en bronnen over de ‘geleefde praktijk’. Wat bedoelen we hiermee? In de andere vooronderzoeken van de Commissie De Winter werd gekeken naar zaken als: wat de opleiding van een instellingsmedewerker, jeugdleiders e.d. moest inhouden; hoe inrichtingswerkers/jeugdleiders het beste met halsstarrige pupillen om zouden kunnen gaan; hoe er verslaglegging moet worden verricht; welke pedagogische aannames men het beste kon hanteren bij de dagelijkse opvoedingsomstandigheden van de pupillen etc. Dit is de ‘voorgeschreven orde’.

In onze bronnen komen we – als we het positief bekijken, want vaak is het ‘omweg als methode’¹

– sporen tegen van de ‘geleefde praktijk’²: notulen van vergaderingen, sollicitatieprocedures (heeft een man of vrouw de juiste papieren, is er navraag gedaan bij de dominee/pastoor, de politie etc. over de handel en wandel van de sollicitant), verslagen over de dagelijkse gang van zaken in een instelling/tehuis. Kortom: sporen van geweld, of pogingen dit ‘geweld’ buiten het pleeggezin of een instelling te houden.

Gezien de enorme hoeveelheid bronnenmateriaal en bewaarplaatsen daarvan in het gehele land, kan gesproken worden over een *archipel van archieven*³ met betrekking tot jeugdzorg (zie Bijlage 1: Geografisch overzicht van goedgekeurde tehuizen – algemeen, protestants-christelijk en rooms-katholiek – door het Ministerie van Justitie in de periode 1955-1960). Om een enigszins representatief beeld te krijgen van dit zeer omvangrijke terrein hebben wij de volgende, door historici gehanteerde, onderzoeksmethodes gebruikt:

¹ Het begrip ‘omweg als methode’ is afkomstig van de historicus Carlo Ginzburg. Kleine, ogenschijnlijk nietszeggende details van voorvalen, aangetroffen in diverse soorten bronnen, kunnen na bestudering belangrijke informatie bevatten over bepaalde, maatschappelijk gezien breed gedragen ideeën, handelingen e.d. binnen een bepaalde groep. Zie: Carlo Ginzburg (1988). *Omweg als methode. Essays over verborgen geschiedenis, kunst en maatschappelijke herinnering*. Nijmegen: SUN.

² Het begrippenpaar voorgeschreven orde versus geleefde praktijk is voor het eerst gebruikt door: Jean Delumeau (1977). ‘Le prescrit et le vécu.’ In: *Le Christianisme, va-t-il mourir?* Parijs: Hachette, 177-211. Zie ook: Jacques Dane (1996). ‘De vrucht van Bijbelsche opvoeding.’ Populaire leescultuur en opvoeding in protestants-christelijke gezinnen, circa 1880-1940. Hilversum: Verloren, 68, 95-97; Mineke van Essen & Jacques Dane (2002). “De heeren trokken derwards. De vrouwen bleeven te huis.” Genderverhoudingen en rolpatronen in drie dagboeken van vrouwen, 1790-1865.’ In: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 80(2), 647-668.

³ Naar: J.J.H. Dekker (1987). ‘Een archipel van opvoedingstehuizen. De residentiële hulpverlening in West-Europa’, in: M. Depaepe en M. D’Hoker (redactie), *Onderwijs, opvoeding en maatschappij in de 19de en 20ste eeuw*. Leuven/Amersfoort: Acco.

1. Raadplegen van beschikbare inventarissen en plaatsingslijsten in openbare archiefinstellingen.⁴ Deze overzichten, op papier aanwezig in archiefinstellingen⁵ en vaak ook digitaal raadpleegbaar via de instellingswebsite, geven in de regel een duidelijk beeld van de opbouw van een archief, de vormers ervan en het bronnenmateriaal. Archieven die bewaard worden door bijvoorbeeld het Nationaal Archief in Den Haag en de stads- en streekarchieven zijn vaak geordend, geschoond (d.w.z. ontdaan van dubbele stukken, paperclips et cetera) en beschreven. Dit laatste wil niet zeggen dat een beschrijving van een of enkele regels meteen een duidelijk beeld geeft van de inhoud van de stukken; op onvermoede plaatsen kwamen we soms relevant materiaal tegen.
2. Bestuderen van (grijze) literatuur en zwartboeken met betrekking tot jeugdzorg. Na 1945 is er vanuit de overheid, verzuilde instellingen en de universiteiten tamelijk veel onderzoek verricht naar jeugdzorg. In de jaren '70 verschenen diverse zwartboeken – onder andere van de Belangenvereniging Minderjaren (BM) – met betrekking tot het werk van jeugdzorg. Waar worden er archieven bewaard waar informatie is vastgelegd rond dit onderzoek en de diverse zwartboeken?
3. Krantenberichten van diverse aard met betrekking tot het onderwerp jeugdzorg en geweld. Met behulp van de digitale krantenbank Delpher hebben we aan de hand van uiteenlopende zoektermen gezocht naar berichten. Doel was om met behulp van deze berichten op zoek te gaan naar archieven waar onderliggende informatie over deze berichten bewaard wordt. Een voorbeeld: twee jonge vrouwelijke pupillen van een instelling waren weggelopen en meldden zich bij het Jongeren Advies Centrum (JAC) in Rotterdam. Ze vertelden over tal van misstanden in de instelling: straffen, seksueel misbruik, opsluiting. Vanuit het ministerie van Justitie werd een onderzoek ingesteld. Zijn er sporen terug te vinden van dit onderzoek? Hoe werd deze zaak onderzocht? Wie sprak men? En wat werd er uiteindelijk met de klacht van de pupillen gedaan?⁶
4. Gesprekken met informatiedeskundigen en archiefmedewerkers van het ministerie van Veiligheid en Justitie (waaronder Kinderbescherming en justitiële jeugdinstituties). Waar worden afgesloten – ‘slapende’ – archieven bewaard? Wat is er nog beschikbaar? Zijn de archieven raadpleegbaar?
5. Gesprekken met vrouwen en mannen – de actoren – die binnen het brede terrein van jeugdzorg werkzaam waren en zijn (als inspecteur, kinderrechter, pupillenleider etc.) over de wijze waarop er in de loop der tijd gerapporteerd werd en wat hiermee gedaan werd.⁷

⁴ Een archiefinventaris – ook wel inventarislijst – is een systematische toegang op een archief. Deze toegang is begrensd in tijd (een gebruikt begrip is ‘slapend archief’). De ordening is gemaakt door de archiefvormer (instelling, privépersoon). Een archiefinventaris bevat over het algemeen een inleiding met een beknopte geschiedenis van de archiefvormer, periodisering, welke archiefbescheiden aanwezig zijn, wijze van ordening, wijze van archiefbewerking en de archiefomvang. Een ‘plaatsingslijst’ is een beknopte omschrijving van archiefbestanddelen in volgorde van rangschikking en vindplaats.

⁵ Niet alle archieflijsten zijn gedigitaliseerd. In archieven wordt in de catalogus soms nog verwezen naar een papieren inventaris of plaatsingslijst.

⁶ gevonden via www.delpher.nl. zie bijvoorbeeld het artikel ‘Leiding jeugdhuis vindt klachten “smaad en laster”. JAC blijft bij verhaal meisjes’, in: Het Vrije Volk, 10-11-1984.

⁷ Deze methode wordt oral history genoemd. zie bijvoorbeeld: Robert Perks & Alistair Thomson (20163 [or. 1998]). The oral history reader. London & New York: Taylor & Francis Group.

Aan de hand van deze vijf onderzoekmethoden hebben wij de archieven rond de onderscheiden terreinen van jeugdzorg na 1945 in kaart gebracht.

Het meeste bronnenmateriaal heeft betrekking op financiële en administratieve zaken. Van het onderwerp geweld zijn, zoals reeds gezegd, vaak alleen ‘sporen’ terug te vinden, zoals maatregelen die genomen zijn na incidenten die in de pers kwamen, de introductie van regels rond de omgang met pupillen, beleid met betrekking tot professionalisering en dergelijke.

Hieronder wordt een overzicht gegeven van de stand van de archieven van de vier terreinen van jeugdzorg na 1945 ([1] Reguliere jeugdzorg, [2] Penitentiaire Jeugdinrichtingen, [3] Pleegzorg en [4] tehuizen LVB-pupillen).

3 Reguliere jeugdzorg

In tehuizen van algemene en verzuilde aard werden in de twintigste eeuw kinderen uit ‘onmaatschappelijke gezinnen’ opgevangen en verzorgd. Deze verwaarloosde kinderen, die ondergebracht werden in de zogenaamde reguliere jeugdzorg, ontbrak het aan opvoeding, zoals dat aan het begin van de twintigste eeuw door bezorgde tijdgenoten werd genoemd. In geheel Nederland verschenen in de negentiende en de twintigste eeuw tehuizen waar deze kinderen werden heropgevoed.

Naar de gang van zaken in de reguliere jeugdzorg is door de Commissie Deetman en de Commissie Samson uitvoerig onderzoek verricht. Aan de hand van notulen, personeelsdossiers, verslagen van personeel over de dagelijkse praktijk in een tehuis, correspondenties etc. werden sporen van seksueel misbruik ontdekt, vaak vergezeld van het nodige geweld.

In de door ons onderzochte archieven van de reguliere jeugdzorg troffen we diverse sporen van geweld aan. Geweld bijvoorbeeld tussen de pupillen onderling, waarbij door de leiding van een tehuis werd weggekeken.⁸ Maar ook geweld van de leiders jegens de pupillen. Het rapport *Verzorging en opvoeding in kindertehuizen* (1958) van de Nationale Federatie voor Kinderbescherming is wat betreft peergroep gerelateerd geweld en andere vormen van geweld illustratief. In het hoofdstuk ‘Pedagogische systemen’ wordt bijna terloops melding gemaakt van diverse vormen geweld,

zoals: de aanduidingen ‘straffe discipline’ en ‘verlicht despotisme’; kinderen die ‘onvoldoende de vereiste persoonlijke aandacht’ krijgen (er is slechts één leider op een grote groep kinderen); het geven van een ‘flinke stoot’ bij een driftbui van een pupil; bij seksuele zaken (zoals dwangmasturbatie) ‘straffen met slaag en naar bed sturen’.⁹

In geraadpleegde stukken in een kantoor van de Raad voor de Kinderbescherming in het zuiden van het land kwamen we tot nu toe onbekende bronnen tegen die een rol spelen in het onderzoek van de Commissie Deetman. Het betreft hier een zogenaamd tehuisdossier over Huize St. Joseph (ook wel gespeld als ‘Jozef’) te Heer/Cadier en Keer. Hier troffen we beschrijvingen aan van expliciete vormen van geweld. In het onderzoek van de Commissie Deetman wordt gemeld dat de onderzoekers de indruk hebben dat de priesters van dit tehuis excessieve vormen van geweld gebruikten. Er wordt opgemerkt dat ‘[d]eze instelling als hard en onherbergzaam’ getypeerd kan worden. De onderzoekers vermelden dat het archief van Huize St. Jozef (in het dossier staat ‘Joseph’) volledig ontbreekt.¹⁰ In het hierboven genoemde, nog niet gearriveerd tehuisdossier, troffen we onder andere processen verbaal aan van ontuchtzaken en handgeschreven brieven m.b.t ontucht, straffen en geweld in Huize St. Joseph. Opmerkelijk is bijvoorbeeld een brief van een buurman van dit tehuis over een pupil die op een avond met een bebloed hoofd bij hem aanbelde.

⁸ Uit een gesprek met een onderzoeker/veldwerker werkzaam bij verslavingszorg, kwam naar voren dat hedendaags peergroep geweld bekend is bij de leiding van tehuizen, maar dat hier nauwelijks tot niets aan gedaan wordt. Door de pupillen wordt dit geweld het gezien als ‘gewoon’ in plaats van een misstand. De onderzoeker/veldwerker maakt dit op uit gesprekken met ex-pupillen. (Gesprek d.d. 06-01-2016).

⁹ J. Koekebakker e.a. (z.j. [1958]). *Verzorging en opvoeding in kindertehuizen. Rapport van de werkgroep gestichtsdifferentiatie* [Nationale Federatie voor Kinderbescherming. Geschrift nr. 31,] 228 e.v.
¹⁰ W.J. Deetman (2011). *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke kerk. Deel 1. Het onderzoek*. Amsterdam: Balans, 518.

Afgaande op de stukken in het tehuisdossier zijn de misstanden in Huize St. Joseph grondig onderzocht: slachtoffers en daders werden door ambtenaren van politie ondervraagd en er werden aanvullende bewijzen gezocht.

Op basis van de resultaten van de Commissies Deetman en Samson en het door ons verrichtte onderzoek naar bijvoorbeeld Huize St. Joseph en andere tehuizen voor reguliere jeugdzorg – zoals Nederlandsch Mettray in de omgeving van Zutphen – verwachten we in andere archieven nog meer sporen van geweld aan te treffen. Archieven van instellingen liggen verspreid over diverse archieven in heel Nederland; er zijn ook instellingen die hun archief zelf beheren.

Voor instellingen als het reeds genoemde Nederlandsch Mettray en bijvoorbeeld ook Neerbosch (Nijmegen) zijn pupillendossiers aanwezig. Een mogelijke manier om deze pupillendossiers te analyseren betreft een kwantitatieve en kwalitatieve vergelijking van dossiers uit drie (of meer) steekjaren; bijvoorbeeld 1960, 1975 en 1985. Centraal staan de volgende vragen:

- Welke ontwikkelingen zien we in de tijd op het gebied van aard en omvang van dossiervorming en verslaglegging?
- Zien we ontwikkelingen in de tijd en in de mate van professionalisering omtrent dossiervorming? En welke zijn dat?
- Is er sprake van een toename in systematiek en uniformiteit van dossieraanleg en verslaglegging?
- Hoe worden pupillen, hulpverleners en derden bevraagd?

Voorgestelde methode geeft onder meer zicht op veranderingen binnen de onderzochte periode in kindbeeld, pedagogische aanpak en strategieën, opvoedkundige ideeën, lichamelijke – en vooral bij LVB-pupillen – medische zorg et cetera. Op welke momenten vonden onderzoeken, behandelingen dan wel visites plaats en op welke wijze en door wie werd hiervan verslag gedaan? Wie bemoeide zich met de pupil, vanuit de instelling, maar ook vanuit

de (justitiële) kinderbescherming, het ministerie of bijvoorbeeld de betrokken kinderrechters, psychiатers, artsen en pedagogen, en eventuele andere organisaties?

Er bestond in het verleden geen uniform beleid met betrekking tot dossiervorming voor de verschillende tehuizen en instellingen. Het is daarmee dan ook zeer waarschijnlijk dat tehuizen afwijken in de aard en omvang van hun pupillendossiers. Wel maakt de opvoeding en behandeling van pupillen in de loop van de twintigste eeuw een proces van professionalisering door wat van invloed zal zijn op dossiervorming en verslaglegging. De dossiers bevatten dan bijvoorbeeld observatierapporten en behandelplannen. In het algemeen kan gesteld worden dat bij de Riksopvoedingsgestichten en andere overheidstehuizen al vroeg (na 1945) een hoge mate van professionalisering in de verslaglegging wordt nagestreefd.¹¹ Deze ‘verwetenschappelijk’ geldt ook voor de particuliere tehuizen op algemene grondslag. Bij (particuliere) katholieke tehuizen was er over het algemeen minder sprake van intensieve verslaglegging terwijl professionele dossiervorming in protestantse huizen waarschijnlijk gelijke tred hield met die van overheidsinstellingen.

Door comparatief onderzoek op basis van pupillendossiers krijgen we tevens meer inzicht in de betrouwbaarheid van de bron. Aan de hand van concrete meldingen uit verschillende tijdsperioden kan gekeken worden in hoeverre deze daadwerkelijke sporen van geweld hun weerslag vinden in de verslaglegging.

¹¹ Professionalisering vatten wij overigens niet per se op als een verbetering. Het wordt hier gebruikt als een toename van systematiek en uniformiteit in behandelmethoden en verslaglegging.

4 Penitentiaire Jeugdinrichtingen (PJI's)

Onder Penitentiaire Jeugdinrichtingen (PJI's) verstaan we alle gesloten instellingen voor minderjarigen die worden behandeld op basis van een strafmaatregel of een ondertoezichtstelling. Deze jeugdinrichtingen vinden hun oorsprong in de zogenoemde Rijksopvoedingsgestichten (ROG's) van de tweede helft van de negentiende eeuw. Dan nog komen kinderen, veelal jongens, in eerste instantie in jeugdgevangenissen terecht bij wijze van straf of voor heropvoeding.¹² Naast opsluiting bieden deze instellingen tevens onderwijs in de vorm van een beroepsopleiding. Voor de gestraften gelden zeer strenge regels (cellulaire opsluiting, spreek- en speelverbod); voor de 'opvoedelingen', de minderheid die eigenlijk in een opvoedingsgesticht thuishoort, zijn de regels doorgaans soepeler.¹³ Het eerste opvoedingsgesticht opent in Alkmaar in 1857. Misdadige meisjes kunnen vanaf 1859 in Montfoort terecht. Vanaf 1884 hanteert men de naam Rijksopvoedingsgesticht. Voor de periode na 1945 zijn er de Rijksopvoedings-gestichten voor jongens en meisjes in Montfoort, Zeist, Nijmegen, Amersfoort, Den Dolder, Nieuwersluis en Doetinchem. Momenteel onderscheidt de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI) van het ministerie van Veiligheid en Justitie drie Rijks Justitiële Inrichtingen (De Hartelborgt, De Hunnerberg en Den Hey-Acker), één Justitiële Inrichting (De Heuvelrug) en vijf Particuliere

Jeugdinrichtingen (Amsterbaken, Het Keerpunt, Juvaid, JJI Lelystad en Teylingereind).¹⁴

Onderzoek naar geweld in PJI's is vanuit verschillende perspectieven c.q. actoren mogelijk: vanuit de archieven van de instelling zelf, vanuit de archieven van het ministerie van Justitie en Veiligheid, en vanuit de persoonlijke archieven van kinderrechters. Daarnaast kan ook de alternatieve hulpverlening (Jongeren Adviescentrum [JAC] en Belangenvereniging Minderjarigen [BM]) licht werpen op omstandigheden binnen de Rijksopvoedingsgestichten en PJI's. Gezien de aard van de instellingen en het feit dat deze direct onder toezicht van het ministerie stonden, verwachten we binnen dit veld een hoge mate van professionalisering in de verslaglegging. Over de oude Rijksopvoedingsgestichten zijn we zeer goed geïnformeerd. Veelal zijn hun archieven geïnventariseerd en overgebracht naar een stads- of streekarchief. Voor de Commissie Samson is in 2012 reeds onderzoek verricht naar De Hunnerberg in Nijmegen, momenteel nog steeds actief als Rijks Justitiële Jeugdinrichting. Deze instelling, die achtereenvolgens in Montfoort (1858-1909), Zeist (1909-1950) en Nijmegen (1950-heden) stond, kent een zeer lange geschiedenis.¹⁵ Haar archief bevindt zich deels in het Utrechts Archief (1858-1975; Rijksinrichtingen Kinderbescherming (Archief 20)) en deels bij de instelling zelf (1975-heden) en bij Doc-Direkt. Het deels gesloten maar voor wetenschappelijk onderzoek toegankelijke Archief 20 bevat diverse bronnen voor onderzoek naar sporen van geweld.

¹² N. Bakker, J. Noordman en M. Rietveld van Wingerden (2010). Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee en praktijk 1500-2000. Assen: Van Gorcum, 428-429. Zie vooral ook de volgende studies: C.T.M. Leonards (1995). De ontdekking van het onschuldige criminale kind. Bestrafning en opvoeding van criminale kinderen in jeugdgevangenis en opvoedingsgesticht 1833-1886. Hilversum: Verloren; Jan-Wilm Delicat (z.j. [2001]). Van ijzeren vuist naar zachte hand. Idee en praktijk in de rijksopvoedingsgestichten 1901-1961. S.L.: s.n. [dissertatie Katholieke Universiteit Nijmegen].

¹³ Bakker et al., Vijf eeuwen opvoeden in Nederland, 430.

¹⁴ Zie: <https://www.dji.nl/Organisatie/Locaties/Justitiële-jeugdinrichtingen/>

¹⁵ Informatie verkregen via onderzoek Commissie Samson (2012) en mevr. S. Bultman MA (Radboud Universiteit Nijmegen).

De belangrijkste bron betreft de persoonsdossiers van de pupillen waarin informatie wordt gevonden over het dagelijkse leven in het gesticht en bijvoorbeeld ook maandelijkse aantekeningen over het gedrag van de pupillen. De dossiers bieden onder meer zicht op opgelegde straffen, zoals de separatie (cachotstraf) of ‘onthouding van gunsten’. Ook bevatten ze ingehouden brieven van onder meer familieleden, en van de pupillen zelf. Dossiers uit de periode tot 1952 bevatten de zogeheten persoonsbeschrijving: een formulier met lichaamsmetingen, uitslagen van mentale tests et cetera. Hoewel het gebruikte formulier er niet om vraagt, bevat het lichamelijke onderzoek tevens het inspecteren en beschrijven van de geslachtsdelen, en onderzoek naar het maagdenvlies. De dossiers geven onder meer inzicht over de geleefde praktijk.

Naast de individuele pupillendossiers bevat Archief 20 ook andere bronnen die licht kunnen werpen op sporen van geweld in de gestichten. Zo zijn er de jaarverslagen (alleen voor de periode tot 1954) en de beknopte reglementen voor het personeel uit 1951 en 1953. De reglementen uit de periode voor 1945 gaan vooral in op orde en tucht. Het gaat hierbij met name om de voorgeschreven regels voor zowel pupillen als personeel. Daarnaast bevat het archief ook enige informatie over de benoeming en het ontslag van de verschillende categorieën personeel. Hierin kan worden nagegaan of een onderzoek of controle plaatshad vóór benoeming, of er specifiek oog was voor ervaring en opleidingsniveau, en wat als reden voor ontslag wordt genoemd. Andere mogelijkheden biedt het register van bijzondere voorvalen en, specifiek voor de Rijksopvoedingsgestichten voor jongens, de registers van opgelegde disciplinaire straffen. Voorts is er een bron ‘Stukken betreffende het ontslag van het personeel van de tuchtschool voor jongens te Nijmegen, 1951-1957’. Tot slot zijn er de notulen van besprekingen van de stafleden onderling. Deze zouden ook mogelijke sporen van geweld kunnen bevatten, hoewel deze voorname lijk over de vooruitgang van de meisjes gaan. Indien in deze laatste bron sporen van geweld zouden

worden aangetroffen, valt te verwachten dat dit, gezien de aard van de bron, voornamelijk tussen meisjes onderling (*peers*) zal zijn.

De meeste archieven van nog bestaande PJI's zijn gesloten of bevinden zich in een niet-openbare bewaarplaats. Voor onderhavig onderzoek zijn deze bronnen wel (met toestemming) toegankelijk. In het Nationaal Archief in Den Haag zijn relatief weinig bronnen aanwezig die rechtstreeks betrekking hebben op de Rijksopvoedingsgestichten en PJI's na 1945. Wel is er door de archivarissen van het ministerie van Veiligheid en Justitie een lijst opgesteld (zie Bijlage 2) van mogelijk interessante bronnen met betrekking tot onderzoek naar geweld in de jeugdzorg na 1945 (aanwezig bij Doc-Direct). In deze lijst is vooralsnog geen onderscheid gemaakt naar de verschillende velden van reguliere jeugdzorg, PJI's, pleegzorg en tehuizen voor LVB-pupillen.

De pupillendossiers van de huidige penitentiaire jeugdinrichtingen worden op verschillende plaatsen bewaard. Grofweg kan gesteld worden dat de dossiers behorende tot de Rijks Justitiële Jeugdinrichtingen en de Justitiële Jeugdinrichtingen zijn te raadplegen bij Doc-Direkt in Apeldoorn. De dossiers van pupillen uit de Particuliere Jeugdinrichtingen zijn in de regel aanwezig bij de instelling zelf. Voor deze laatste geldt dat er (volgens DJI) in het verleden zeer waarschijnlijk meer bewaard is gebleven dan we mogen verwachten. Overigens vallen de particuliere inrichtingen wel onder de Archiefwet, waarbij men de regel hanteert van bewaarplicht tot 10 jaar na het aflopen van de strafmaatregel. Bij Het Poortje Jeugdinrichtingen in het noorden van het land worden het lopende en het oude archief tezamen bewaard. Het Poortje bestaat sinds 1961 en zou daarmee een goede casus kunnen vormen voor onderzoek in de meer recente justitiële jeugdinrichtingen. Zoals reeds gesteld, overheerst bij DJI van het ministerie van Veiligheid en Justitie de opvatting dat men bij de instellingen zelf veel bewaart; na een inventarisatie op het terrein van de TBS-maatregel stuitte

men op circa 2 kilometer archief. DJI laat in het tweede kwartaal van 2016, met medewerking van onder andere Doc-Direkt, een inventarisatie uitvoeren van de archieven van de rijksinrichtingen en de particuliere inrichtingen. Dit zou een eventueel vervolgonderzoek naar de aanwezigheid van geweld in de jeugdzorg aanzienlijk vergemakkelijken.

Een interessante bron met betrekking tot de PJI's vormen mogelijk ook de persoonlijke archieven van oud-kinderrechters. Kinderrechters in het verleden waren – tot 1995 – tamelijk autonome actoren die zowel de (straf-)maatregel oplegden als ook de pupil tijdens de maatregel begeleidden of volgden, of zich lieten informeren door de gezinsvoogd. Het is bekend dat kinderrechters geregelde een bezoek brachten aan instellingen waar zij pupillen hadden ondergebracht. Het persoonlijke archief van de kinderrechter is echter geen vast gegeven. In het gesprek met oud-kinderrechter Jaap Doek werd duidelijk dat zeker niet alle kinderrechters zelf dossiers bijhielden en dat kinderrechters elkaar vooral mondeling inlichtten over instellingen waar men liever geen kinderen meer geplaatst zag (vanwege mogelijke 'wantoestanden').

Door recent onderzoek van historisch-pedagoog Ingrid van der Bij zijn we goed geïnformeerd over de archieven van Groningse kinderrechters. Volgens Van der Bij bevatten deze archieven onder meer rapporten van gezinsvoogden en tehuizen waarin, als er sprake is van geweld, dit hier zal zijn genoteerd. Zeer waarschijnlijk zal slechts een (klein) deel van de incidenten in dit soort rapporten terecht zijn gekomen; vaak betreft het slechts korte aantekeningen van de kinderrechter zelf. Na 1995 komt de kinderrechter op meer afstand te staan en bieden vooral de verslagen van de gezinsvoogdijinstellingen meer kans van slagen.

De kinderrechter krijgt dan alleen een rapport als een wettelijke beslissing nodig is.¹⁶ Een zoektocht naar en inventarisatie van de archieven van kinderrechters alsmede het bevragen van deze kinderrechters kan een vruchtbare aanpak blijken in het vergroten en verhelderen van onze kennis naar mogelijke misstanden in dit type jeugdinrichtingen.

Naast bronnen uit het veld zelf kunnen ook de archieven van de zogeheten alternatieve hulpverlening worden geraadpleegd. Vanaf de vroege jaren 1970 ontstaan er bewegingen tegen de traditionele hulpverlening (zowel de reguliere jeugdzorg als de PJI's) en kinderbescherming, die vooral gericht zou zijn op de 'disciplinering' van jongeren. Bij onder meer de *Sosjale Joenit* in Den Haag, *Release* en de *Jongeren Advies Centra* (JAC). Bij deze instellingen stond juist de zelfstandigheid en de mondigheid van de minderjarige centraal, waarbij de jongere als opdrachtgever voor de hulp werd beschouwd; alleen met toestemming van de pupil mochten de ouders bij de hulpverlening worden betrokken. Deze door rijksoverheid en gemeenten gesubsidieerde instellingen boden hulp aan uit instellingen of van huis weggelopen jongeren in de vorm van onderdak, ondersteuning en belangenbehartiging. Hiermee keerden deze instellingen, die maatschappelijke misstanden aan de orde wilden stellen, zich tegen de gevestigde orde.

De archieven van deze bewegingen, die een sterke maatschappijkritische focus hadden en gericht waren op de mondigheid van het kind, bieden mogelijk zicht op sporen van geweld. Ze worden bewaard in diverse stads- en streekarchieven en op het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam. Vooral de JAC's verspreidden zich in snel tempo over vooral de grote steden van het land: de (nog ongeordende) omvangrijke archieven van het JAC in Amsterdam

¹⁶ Via correspondentie met Ingrid van der Bij, Rijksuniversiteit Groningen (25 januari 2016).

(Stadsarchief Amsterdam) en Rotterdam (Stadsarchief Rotterdam) bieden mogelijkheden tot onderzoek. Ook de archieven van het JAC Utrecht en het JAC Groningen kunnen worden bestudeerd: deze zijn minder omvangrijk maar zijn wel voorzien van plaatsingslijsten.¹⁷

Een inhoudelijk informatieve bron vormt onder andere de klapper *Waer Gebeurt* uit 1979, met daarin vragenlijsten ingevuld door minderjarige tehuisbewoners (zie Bijlage 3 voor een voorbeeld).

Bewoners is onder meer gevraagd naar het gebruik van isoleercellen als strafmaatregel in de instellingen.¹⁸ De stukken rond de totstandkoming van deze en andere enquêtes liggen op het IISG (Archief BM).¹⁹

Een andere vorm van verzet werd geboden door de Belangenvereniging Minderjarigen (BM), die zich vooral richtte tegen de tehuisstructuur van internaten en instellingen maar ook tegen de structuur van de Kinderbescherming en tegen de gevestigde orde in het algemeen. Een vorm van actie betreft bijvoorbeeld de publicaties van zwartboeken. Het BM-archief is met toestemming in te zien op het IISG in Amsterdam en bevat onder meer de onderliggende stukken (notulen en enquêtes) voor

de gepubliceerde zwartboeken.²⁰ Het zwartboek *Rijksinrichtingen* (1979) gaat onder meer in op het regime in de inrichtingen via ‘tucht, rammelende sleutelbossen, isoleercellen, koude douches, tralies voor de ramen, een beperkt aantal bezoekuren [...].’²¹

¹⁷ Het betreft volgens oud-JAC-medewerker en ontwikkelingspsycholoog Guus de Beer vooral notulen, stukken over personeel (1970-1995) en jaarverslagen. (Gesprek d.d. 04-01-2016.)

¹⁸ Deze klapper is in het bezit van Guus de Beer, maar kan worden geraadpleegd voor onderzoek. Zie ook: Janet van Bavel, Guus de Beer en Erik van Ingen Schenau (samenvoeging) (1980). Je voelt je als een beest. Isolaties van minderjarigen in Nederlandse tehuizen. Rotterdam: Ordeman, Dossier-reeks nr. 5 [Jongeren Advies Centrum Amsterdam, ‘Waer gebeurt’].

¹⁹ Het archief van het IISG bevat tevens een groot aantal exemplaren (maar incomplet) van de Utrechtse Muurkrant uit de periode 1970-1983. Deze ‘tegenbeweging’ publiceerde met regelmaat aanklachten tegen misstanden in de samenleving, waaronder mogelijk ook jeugdzorg. Daarnaast kunnen (contemporaine) tijdschriften als De Koepel worden bestudeerd – mogelijk als primaire bron. Hierin werd met regelmaat gepubliceerd door mensen uit het veld.

²⁰ In 1970 publiceert actiegroep Het Roze Pamflet (1969) haar zwartboek Kinderbescherming. Ook hiervan zouden de onderliggende stukken bestudeerd kunnen worden. In de bijlage (lijst van archieven van het ministerie van Veiligheid en Justitie) zijn de stukken opgenomen betreffende het aanbieden van protesten van actiegroep “Het roze pamflet” inzake de onaanvaardbaar geachte situatie in de Kinderbescherming, met Kamervragen (1970-1971: 2 pakken).

²¹ Rijksinrichtingen. Zwartboek van de Belangenvereniging Minderjarigen (Rotterdam 1979), flaptekst.

5 Pleegzorg

Gezinsverpleging of het plaatsen van kinderen in pleeggezinnen heeft sinds de negentiende eeuw meestal de voorkeur gehad boven opname in tehuizen. Naast weeskinderen kwamen vanaf het begin van de twintigste eeuw ook voogdij- en regeringskinderen in aanmerking voor plaatsing in een pleeggezin. Aanvankelijk ontbrak een goede selectie en begeleiding van gezinnen, waardoor er in de periode tot 1940 met regelmaat misstanden werden gemeld. Bekend zijn de pleeggezinnen waarbij de pleegvader tevens werkgever was, zoals bij boeren vaak het geval was. Pleegkinderen werden opgenomen vanwege de geringe kosten en werden geacht mee te werken.²² Ook na de oorlog is er volop aandacht voor hoe het kinderen in pleeggezinnen vergaat. Tegenwoordig is sprake van een uitgebreide screening van aspirantpleeggezinnen.

Ook het terrein van de pleegzorg kan vanuit verschillende actoren worden benaderd. Onderzoek kan zich richten op de pleegkinderen zelf, de pleegouders, hun begeleiders (gezinsvoogden) en de uitvoerende pleegzorginstellingen (voogdijinstellingen). Daarnaast zijn er de plaatsende instanties zoals de kinderrechter, voogdijraden en gemeenten. Voorts zijn er de toezichthoudende organen waaronder de protestants-christelijke kinderbescherming, de rooms-katholieke kinderbescherming en de Raad voor de Kinderbescherming (overheid). Tot slot kunnen ook kranten en grijze literatuur licht werpen op sporen van geweld in specifiek de pleegzorg.

Tot nu toe zijn we goed ingelicht over het archief van de William Schrikker Groep. Voor de Commissie Samson is in 2012 archiefonderzoek gedaan naar de opvang van kinderen met een lichamelijke en/of

verstandelijke beperking in pleeggezinnen en tehuizen onder verantwoordelijkheid van de voogdijinstelling William Schrikker Groep. Onderzoek vond vooral plaats op basis van dossieronderzoek. Daartoe is uit het grote aantal pupillendossiers ($N=9000$) uit de periode 1942-heden een steekproef getrokken. Deze cliëntendossiers zijn grondig bekijken, waarbij sporen van (seksueel) geweld zijn teruggevonden. Er is destijds specifiek voor de William Schrikker Groep weinig of geen onderzoek gedaan naar mogelijke protocollen voor de werving, selectie en begeleiding van pleeggezinnen. Hoewel er in de pupillendossiers vaker sprake was van bijvoorbeeld een ‘mislukte plaatsing’ is grondiger historisch onderzoek naar de werving c.q. screening van pleegouders nodig. Hoewel de William Schrikker Groep geen overheidsinstelling is, en haar archieven en archiefbeheer dus niet onder de Archiefwet vallen, heeft de Stichting in de loop van de tijd haar pupillendossiers bewaard en ondergebracht in een archiefdepot waar zij zelf het beheer over voert. Daarnaast is het archief overgenomen van een andere voogdijinstelling, de ‘s-Gravenhaagse Vereniging dr. Schroeder van der Kolk.

Het voordeel van de William Schrikker Groep als casus is het tamelijk seriële karakter van deze bron. De pupillendossiers bevatten veelal dezelfde soort informatie over de pupil: een beschikking van de rechtbank met daarin gegevens over de opgelegde maatregel én een uitvoerige Raadsrapportage met gegevens over de voorgeschiedenis van het kind en het gezin. De dossiers worden met de tijd informatiever, waarbij de pupillendossiers uit de vroege periode – tot ongeveer de jaren 1960 – duidelijk zijn ‘gestript’ en de meest recente dossiers uit de jaren 1990 en 2000 zeer omvangrijk zijn (tot 3 ‘verhuis’-dozen per dossier). Deze recente dossiers bevatten bovendien de behandel- en begeleidingsplannen

²² Bakker et al., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 480-482.

en bijvoorbeeld contactjournaals en verslagen van plaatsingen. Een ander voordeel van deze casus betreft de beschikbaarheid van individuele gegevens van één instelling voor een zeer lange periode (1945-heden) en voor heel Nederland.

Notulen van voogdijraden bieden zicht op met name de thuissituatie van kinderen die in aanmerking komen voor een uithuisplaatsing ('falende ouders'). Daarnaast wordt in deze bron – bekijken zijn de notulen van de Bossche Voogdijraad uit de periode 1944-1954 – met regelmaat opmerkingen gemaakt over hoe het de kinderen vergaat bij hun pleegouders. Zo wordt in 1947 opgemerkt: 'Uit het onderzoek bleek uiteindelijk, dat de pleegmoeder psychopathisch is en dat de pleegvader een verhouding heeft met een andere vrouw'. Het onderzoek heeft waarschijnlijk plaatsgehad nadat er misstanden bij het pleeggezin zijn opgemerkt; interessant is echter de vraag wanneer men daadwerkelijk begint met de screening van pleegouders voorafgaande aan de plaatsing. In het algemeen kan gesteld worden dat de screening eerder plaatshad bij pleeggezinnen dan bij netwerkplaatsingen (plaatsing binnen familieverband). In het Nationaal Archief troffen we in het archief van de Nationale Federatie voor Kinderbescherming stukken aan met betrekking tot onderzoek en rapportage pleeggezinnen (voordrukte formulieren) van de Werkgroep Advies inzake regionale pleeggezinnen centrale. In ditzelfde dossier bevindt zich een uitgebreide brief van prof. dr. Pieter Drenth (d.d. 15-01-1970) over 'optimale "matching" van pleegkinderen en pleeggezinnen.' Drenth merkt op dat dit een [...] maatschappelijk belangrijk en voor de sociale psychologie en paedagogiek relevant onderwerp' is.

In het Nationaal Archief troffen we bronnen aan uit de jaren 1950 van de gemeente Velsen (aanwezig in het Archief Nationale Federatie Kinderbescherming) over de plaatsing van pupillen in gezinnen (en ook inrichtingen). Vanuit de gemeente Velsen werden verslagen gemaakt van de plaatsingen. In deze verslagen werd gemeld wanneer er problemen

waren (van een moeder-voogd werd gemeld dat zij het 5-jarig meisje ernstig verwaarloosde). In hetzelfde archief troffen we een document aan, getiteld *Reglement voor de Stichting voor Kinderverzorging* (gedateerd 1950) waarin gesteld wordt dat kinderen niet vanuit een economisch motief geplaatst mogen worden, dat er eerst inlichtingen ingewonnen moeten worden voor tot plaatsing wordt overgegaan, dat men een pupil geen medische zorg mag ontzeggen, dat een pupil naar school moet. Vervolgonderzoek zou zich onder meer moeten richten op het archief van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) of op de gemeenteverslagen.²³

Grijze literatuur, zoals rapporten en enquêtes, maar ook krantenartikelen bieden van een andere kant zicht op toestanden in de pleegzorg. Via krantendatabank Delpher kan bijvoorbeeld specifiek gezocht worden naar gevallen van kindermishandeling in pleeggezinnen. Dit kan vervolgens teruggekoppeld worden naar de archieven van de plaatsende en uitvoerende instanties. Enquêtes zoals die gehouden door voogdijvereniging Tot Steun in 1957 geven zicht op de ervaringen van pupillen. Deze enquête is gehouden onder 160 oud-pupillen en biedt zicht op pleegzorg in de vroege periode 1945-1957.

²³ Het VNG-archief van vóór 1990 is overgedragen aan het Nationaal Archief en is volledig openbaar. Het archief vanaf 1990 is na toestemming bij de VNG in te zien.

6 LVB-pupillen

Opvang en verzorging van kinderen met een verstandelijke en/of fysieke beperking gaat terug tot de tweede helft van de negentiende eeuw. In Ermelo werd bijvoorbeeld op initiatief van predikant Willem van den Bergh (1850-1890) op het landgoed 's Heeren Loo huisvesting geboden aan gehandicapte kinderen. De dominee had opgemerkt dat deze kinderen in zijn gemeente vaak onder erbarmelijke omstandigheden werden grootgebracht; ouders wisten niet hoe ze hun 'zwakbegaafde', 'achterlijke', 'debiele' of 'idiote' kinderen – in studies en bronnen komen we deze uiteenlopende typeringen tegen – moesten verzorgen. 's Heeren Loo werd een gespecialiseerde inrichting, waar (L)VB-pupillen werden verzorgd; voor hen die 'leerbaar' waren, werd aangepast (speciaal) onderwijs geregeld. In de twintigste eeuw was de verzorging voor LVB-pupillen veelal verzuild: rooms-katholieke en protestants-christelijke instellingen ontfermden zich over kinderen met een verstandelijke en/of fysieke beperking, maar ook bij een instelling op algemene grondslag, zoals de William Schrikker Groep (hierboven besproken bij de paragraaf Pleegzorg), werden LVB-kinderen geplaatst.

In door ons geraadpleegde bronnen kwamen we in eerste instantie geen sporen van geweld tegen. In het Stadsarchief Rotterdam bijvoorbeeld bekeken we het dossier van een tehuis voor 'debiele meisjes'. Dit tehuis werd begin jaren '70 door medewerkers van de Raad voor de Kinderbescherming geïnspecteerd. In het verslag zijn wel enkele op- en aanmerkingen opgenomen over de saaie sfeer en de weinig prikkelende omgeving; en er was een en ander aan te merken op het 'pedagogische systeem'. Een afsluitende

opmerking ging over de pupillenkamers, die er als 'cellen' uitzagen: kaal, koud, geen muurversiering.²⁴

Op een kantoor van de Raad voor de Kinderbescherming in het zuiden van het land troffen we in enkele nog niet gearchiveerde dossiers expliciete sporen aan van grof lichaamelijk geweld jegens LVB-kinderen uit de periode 1955-1970. In een tehuis, zo meldde een inspectrice van Kinderbescherming, werden kinderen met een stok geslagen. Verder lieten, aldus een van de verslagen, medische verzorging en voeding zeer te wensen over. In een ander dossier wordt een tehuis afgekeurd waar een groepje LVB-pupillen is opgenomen: het tehuis bevat nauwelijks tot geen voorzieningen om de pupillen adequaat te verzorgen en de directrice zet familieleden in die geen ervaring hebben met het begeleiden van pupillen.

In notulen van kort na de Tweede Wereldoorlog van de vergadering van de Bossche Voogdijraad (d.d. 25 mei 1946) wordt gemeld dat 'de plaatsing van zwakzinnigen bedroevend' is: er zijn nauwelijks tehuizen beschikbaar waar pupillen geplaatst kunnen worden. In de jaren '50 en '60 kwam hier, als we afgaan op andere rapporten, nauwelijks verandering in.

²⁴ Stadsarchief Rotterdam, archiefnummer 1263. Archief van de Raad voor de Kinderbescherming Directie Zuid-West: dossiers kindertehuizen en kinderopvang (geen online toegang; raadpleegbaar op de studiezaal).

7 Meerwaarde archiefonderzoek en gehanteerde onderzoeksmethoden

Bronnen in de breedste zin van het woord – notulen, inspectieverslagen, correspondenties, pupillen- en personeelsdossiers, maar ook bijvoorbeeld zwartboeken, enquêtes en krantenberichten – zitten als het ware dicht op de huid van de tijd waarin gebeurtenissen in tehuizen, instellingen en pleeggezinnen zich voltrokken. De bronnen die wij voor dit vooronderzoek van de Commissie De Winter raadpleegden, zijn vaak kort na een gebeurtenis gemaakt. Deze bronnen kunnen, met de nodige reserves,²⁵ beschouwd worden als betrouwbare ‘papieren ooggetuigen’: de berichtgever, de vrouw of man die de bron heeft gemaakt – een instellingsmedewerker, een inspecteur, een directeur een ouder – deed dit in de regel met het oog op accurate informatieoverdracht.

Uit ons onderzoek komt naar voren dat er een ‘archipel van archieven’ bestaat met betrekking tot jeugdzorg na 1945. Op diverse, zeer uiteenlopende bewaarplaatsen in Nederland zijn tal van bronnen aangetroffen: toegankelijke archieven en gesloten archieven²⁶ (bewaard bij het Nationaal Archief en stads- en streekarchieven), instellingsarchieven, bewaarplaatsen van nog niet of deels geordend archiefmateriaal (bij Doc-Direkt te Apeldoorn en Winschoten), archieven aanwezig bij particulieren en ook ‘vergeten archieven’ (zoals de dossiers die gevonden zijn op de kantoren van de Raad voor de Kinderbescherming in het zuiden van het land). Inventarissen en plaatsingslijsten geven vaak een

adequaat beeld van de inhoud van een archief. Hierbij dient wel te worden aangetekend dat mappen, dossiers en archiefdozen waarin bronnen bewaard worden ook documenten bevatten die we op grond van de korte beschrijving niet hadden verwacht op een inventaris- of plaatsingslijst. Tot circa 1960-1965, zo is onze algemene indruk, zijn veel archieven verklaarbaar geordend en beschreven. Na die tijd, wanneer de informatievoorziening snel groeit en rapporten, dossiers, correspondenties en dergelijke in omvang toenemen, zien we dat archiefdozen stukken bevatten die op grond van de gehanteerde archiefordering elders ondergebracht hadden moeten worden; deze onverwachte bronnen bevatten soms relevante informatie voor het onderzoek naar geweld in de jeugdzorg na 1945. Dit komt door het feit dat instellingen minder aandacht gaven (en geven) aan afgesloten archiefonderdelen (dus een lopend archief dat een slapend archief wordt) en de ordening van ondergeschikt belang werd (immers het bewerken van archieven kost veel tijd en archivering is een financiële post).²⁷

Een cruciaal en succesvol onderdeel van ons onderzoek was het voeren van gesprekken met enerzijds personen die werkzaam waren (of nog altijd zijn) binnen instellingen en organisaties van jeugdzorg en anderzijds archivarissen en informatiedeskundigen. Deze twee groepen – kortweg de archiefvormers en de archiefbewerkers – hebben zicht op de wijze waarop een archief tot stand is gekomen en ook waar archieven bewaard (kunnen)

²⁵ Bronnen zijn niet per definitie ‘objectief’, zie bijvoorbeeld: Marc Boone (2011). Historici en hun métier. Een inleiding tot de historische kritiek. Gent: Academia Press; Jacques Dane, ‘Seksueel misbruik en geheime archieven’, in: Nederlands Dagblad, 19-07-2010.

²⁶ Gesloten archieven zijn na toestemming van de archiefvormende instelling en/of de archiefinstelling toegankelijk voor onderzoek.

²⁷ Voor wat betreft de archieven van de Nederlandse psychologie, zie: Jacques Dane (2007). ‘Het geheugenverlies van de psychologie’, in: Archivenblad 111(1), 14-17 [een uitgebreidere, enigszins gewijzigde versie van dit artikel verscheen in: De Psycholoog, oktober 2007, 548-552].

worden. De actoren werkzaam binnen jeugdzorg zijn belangrijk voor de wijze waarop informatie werd vastgelegd (in verslagen, dossiers, correspondenties etc.) en op welke wijze en/of waar dit werd bewaard. Archivarissen en informatiedeskundigen zijn op de hoogte van de bewaarplaatsen van archieven: gezien de enorme toename van bronnen (en het feit dat de prioriteit van archiveren na circa 1960-1965 steeds meer afnam) zijn er nog veel bronnen voor de geschiedenis van jeugdzorg na 1945 aanwezig op plaatsen die niet openbaar zijn. Verder zijn de archivarissen en informatiedeskundigen en de (oud-)medewerkers van jeugdzorg soms op de hoogte van archiefstukken die bij wijze van spreken stiefmoederlijk behandeld zijn; zoals stukken die tijdens een overdracht van pupillendossiers aan een Regionaal Historisch Centrum zijn blijven liggen, omdat ze niet binnen de definitie van de archiefoverdracht vielen.

8 Hoe kan archiefonderzoek naar geweld in de jeugdzorg na 1945 vorm krijgen?

Uit het archiefonderzoek komt naar voren dat er twee uiteenlopende bronnen zijn, namelijk de ambtelijke archieven van de overheid, kinderbescherming, voogdijraden en de instellingen/tehuizen/pleeggezinnen (JJI's, LVB etc.) enerzijds. En de archieven van het JAC, BM en soortgelijke organisaties anderzijds. Deze laatste groep leverde vanaf circa 1970 kritiek op de aanpak, de werkwijze, de behandelmethodes etc. in de tehuizen en ook op de overheid.

Wat leveren deze twee uiteenlopende bronnen op?

- In de twee hierboven genoemde typen bronnen is het onderwerp ‘geweld’ op verschillende manieren aanwezig (fysiek, psychisch, onthouding medische zorg etc.). Vanuit de overheid (inspectie) en de besturen was men zich er van bewust dat pupillen regelmatig in aanraking kwamen met geweld (in het geval van de dossiers aanwezig bij het Kantoor Kinderbescherming Zuidoost Nederland zijn er brieven van een inspectrice die herhaaldelijk hierover rapporteert). In de archieven van JAC en BM komen de pupillen aan het woord. Deze twee verschillende bronnen geven beide een beeld van de mate van geweld in de tehuizen (regulier, PJI en LVB) en de pleeggezinnen.
- In aansluiting op het vorige punt: in de onderzochte bronnen komen we in diverse bronnen sporen tegen die direct of indirect iets zeggen over geweld: vergadernotulen, sollicitaties (heeft een man of vrouw de juiste papieren, is er navraag gedaan bij de dominee/pastoor, de politie etc. over de handel en wandel), verslagen over de dagelijkse gang van zaken in een instelling/tehuis. Is dit ook het geval in andere archieven?

9 Nut vervolgonderzoek

- De inmiddels volwassen pupillen die bloot stonden aan vormen van geweld (of slechte herinneringen hebben aan het tehuis of het pleeggezin, getraumatiseerd zijn door hun verblijf in een tehuis of pleeggezin) wordt recht gedaan als het hen aangedane leed (in psychische en/of fysieke vorm) ook n.a.v. archiefonderzoek naar voren komt.
- Het bestaande beeld dat er na 1945 niet werd nagedacht of werd omgekeken naar ‘geweld’ of dat er nauwelijks tot niets aan gedaan werd, wordt door bronnenonderzoek genuanceerd. In sommige tehuizen was het inderdaad een ‘hel’, maar in andere tehuizen probeerde de leiding/het bestuur d.m.v. professionalisering van het personeel en protocollen geweld jegens pupillen in te dammen. In het voorbeeld van Velsen zien we dat er in de jaren ’50 al regels waren voor pleeggezinnen; de ‘voorgeschreven orde’. Uit de bronnen komt waarschijnlijk ook naar voren, dat gewenste veranderingen zeer langzaam verlopen.
- De opleiding van jeugd- en pupillenleiders en de verslaglegging van werkzaamheden (pupilendossiers, behandelplannen, dagelijkse gang van zaken) worden vanaf de jaren ’50 steeds belangrijker. Deze professionalisering was/is belangrijk als het gaat om veranderingen in de bejegening van pupillen.
- Wij zouden nadrukkelijk willen adviseren in geval van vervolgonderzoek dit niet te lang uit te stellen, omdat de zogenaamde actoren inmiddels op leeftijd zijn. En het gevaar bestaat dat bronnen vernietigd gaan worden (de Archiefwet bijvoorbeeld stelt dat er niet een volledige bewaarplicht wordt gehanteerd). Daarbij dient te worden opgemerkt dat bij instellingen die zich niet aan de Archiefwet behoeven te houden de kans bestaat dat bijvoorbeeld door verhuizingen, fusies en dergelijke bronnen verloren kunnen gaan.²⁸

²⁸ Zie voor bijvoorbeeld de archieven van de praktijk- en wetenschappelijke psychologie m.b.t. dit onderwerp: Jacques Dane (2013). ‘Psychologie en archiefspectie’, in: Jan Beens, Roelof Braad, Frans Smit (red.). Profiteer – profiteer – prioriteer. Gedachten en handreikingen voor professionalisering van het archietoezicht en inspectie. Den Haag: Stichting Archiefpublicaties [nr. 13], 95-105.

Bijlage 1

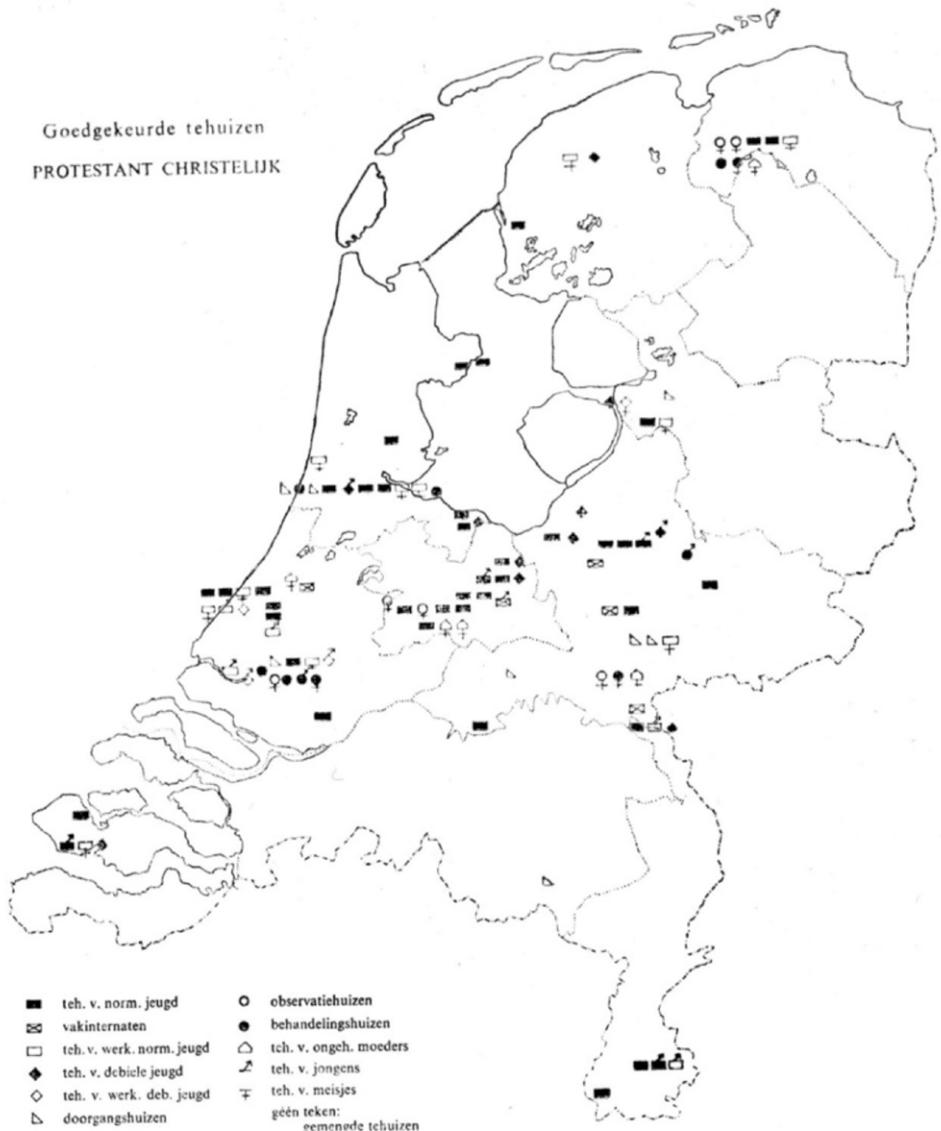
Geografisch overzicht van goedgekeurde tehuizen
(algemeen, protestants-christelijk en rooms-katholiek) 1955-1960. Bron: *Ministerie van Justitie. Directie Kinderbescherming. Verslag over de jaren 1955 t/m 1960* (blz. 65-67).

Goedgekeurde tehuizen

ALGEMEEN

Goedgekeurde tehuizen
PROTESTANT CHRISTELIJK

Goedgekeurde tehuizen
ROOMS KATHOLIEK

Bijlage 2

Lijst van bronnen Ministerie van Veiligheid en Justitie met betrekking tot (mogelijke sporen van) geweld in de jeugdzorg na 1945 (1950-1987)

Deze stukken worden bewaard bij Doc-Direkt te Apeldoorn. De stukken na 1987 zijn op het moment van rapporteren (21 februari 2016) nog niet aangeleverd door het ministerie.

5002 Stukken betreffende het onderzoek naar de leden van de Stichting Internationale Jeugdzorg - 1957 1 omslag

5290 Stukken betreffende het beantwoorden van kamervragen van het Tweede Kamerlid Leerling (RPF) inzake de jeugdzorg en jeugdhulpverlening - 1985 1 omslag

4714-4717 Stukken betreffende het adviseren inzake bezuiniging en aanvullend beleid in de jeugdhulpverlening - 1981-1988 1 omslag en 3 pakken

4723 Stukken betreffende het becommentariëren van het advies van de raad voor het Jeugdbeleid, inzake jeugdhulpverlening in etnisch perspectief - 1987 1 omslag

4785 Stukken betreffende het voorbereiden van de Wet op de jeugdhulpverlening 1985-1989 1 omslag

4786 Stukken betreffende het opstellen van een voorontwerp van de wet 'Nadere regeling ouderlijke macht en omgang' - 1986 1 omslag

5290 Stukken betreffende het beantwoorden van Kamervragen van het Tweede Kamerlid Leerling (RPF) inzake de jeugdzorg en jeugdhulpverlening - 1985 1 omslag

5344 Stukken betreffende het beantwoorden van Kamervragen van de Tweede Kamerleden Van der Spek (PSP) en Haas-Berger (PvdA) inzake het "Zwartboek rijkseinrichtingen voor minderjarigen" - 1979 1 omslag

4821 Stukken betreffende het behandelen van een klacht van de nationale ombudsman inzake problemen rond de plaatsing van de zestienjarige, aan heroïne verslaafde Inge Hulsing die seksueel misbruikt zou zijn - 1984-1985 1 omslag

7259 Stukken betreffende het rapport van de Werkgroep Aangifte Seksuele Geweldsmisdrijven -1979-1986 1 pak

7280 Stukken betreffende het beantwoorden van Kamervragen van het Tweede Kamerlid Lankhorst (PPR) inzake de financiële ondersteuning van opvang en begeleiding van slachtoffers van seksuele kindermishandeling - 1986 1 omslag

7328 Deel 1, Stukken betreffende de wijziging van artikel 248 bis van het Wetboek van Strafrecht inzake ontuchtelijke handelingen met minderjarigen door homoseksuelen en overige correspondentie over homoseksualiteit, 1969-1971

7329 Deel 2, Vragen van het Tweede Kamerlid Jongeling inzake het door de Haagse Interactie Groep Homofiele Jongeren onder de schooljeugd verspreiden van een folder over homoseksualiteit en overige correspondentie over homoseksualiteit, 1972

- 4789-4790 Stukken betreffende het aanbieden van protesten van actiegroep "Het roze pamflet" inzake de onaanvaardbaar geachte situatie in de Kinderbescherming, met Kamervragen -1970-1971 2 pakken
- 4789 Deel 1 1970
- 4790 Deel 2 1971
- 4811 Stukken betreffende het functioneren van de geestelijke verzorging in de rijkseinrichtingen voor kinderbescherming - 1969-1981 1 omslag
- 4814-4816 Stukken betreffende het toepassen van afzondering of isoleren in rijkseinrichtingen voor kinderbescherming - 1971-1985 3 omslagen
- 4814 Deel 1 1971-1972,
- 4815 Deel 2 1973,
- 4816 Deel 3 1974-1985,
- 4853 Stukken van en betreffende de Commissie van advies inzake wijzigingen in de wetgeving op 4862-4864 Stukken van en betreffende de Commissie van de ontwikkeling van beleidsanalyse (COBA) met betrekking tot de Kinderbescherming, 1975-1983 2 omslagen en 1 pak
- 4862 Deel 1 1975-1976,
- 4863 Deel 2 1977-1981, 1 pak
- 4864 Deel 3 1977-1983
- 4960 Stukken betreffende de werkgroep Sjakusse ter bescherming van kinderen en ouders of verzorgers tegen misstanden in de justitiële kinderbescherming - 1987 1 omslag
- 4986 Stukken betreffende het mede opstellen van een plan van aanpak voor een onderzoek naar de organisatie van de verantwoordelijkheid voor de kinderbescherming - 1976-1981 1 omslag
- 5045 Stukken betreffende het wijzigen van het uitvoeringsbesluit Kinderbescherming inzake de wijze van plaatsing van voogdijkinderen - 1971-1972 1 omslag
- 5083 Stukken betreffende en van particuliere inrichtingen voor kinderbescherming - 1977-1978 1 omslag
- 5129 Stukken betreffende het opstellen van richtlijnen voor de heropname in rijkseinrichtingen voor Kinderbescherming van preventief gedetineerde minderjarigen die tijdelijk ter observatie in het Pieter Baan Centrum te Utrecht worden geplaatst - 1984 1 omslag
- 5130 Stukken betreffende het opstellen van voorschriften en richtlijnen inzake het opnemen van minderjarigen in tuchtscholen - 1932-1948 1 omslag
- 5176 Stukken betreffende het verstrekken van inlichtingen aan de R.K. Vereniging voor Kinderbescherming te 's-Hertogenbosch ingevolge artikel 284, lid 2 B.W.: niet in aanmerking komen voor een benoeming tot voogd over kinderen na echtscheiding - 1951 1 omslag
- 5178 Stukken betreffende het informeren van de Raad voor de Kinderbescherming in Den Bosch inzake de wijziging van de voogdij van de minderjarige zoon van Van Til-Heinrichs - 1972 1 omslag
- 5191 Stukken betreffende het tot stand komen van de Richtlijnen voor de Officieren van Justitie inzake het toekennen van voorlopige toevertrouwing aan de Raden voor de Kinderbescherming (vroeger Voogdijraden) - 1927-1964 1 omslag
- 5192 Stukken betreffende het opstellen van richtlijnen inzake het verlenen van medewerking aan de uitvoering van het vreemdelingenbeleid door de Raden voor de Kinderbescherming 1939-1954 1 omslag

- 5195 Stukken betreffende het beantwoorden van de vraag of de Raad voor de Kinderbescherming aan een toezichtende voogd mededelingen omtrent de woon- of verblijfplaats van de voogd en de betrokken minderjarige mag onthouden - 1956-1959 1 omslag
- 5197 Stukken betreffende het inlichten in strafzaken van de Officieren van Justitie door de Raden voor de Kinderbescherming - 1956-1972 1 omslag
- 5200 Stukken betreffende richtlijnen aan Kinderrechters, Raden van de Kinderbescherming en Officieren van Justitie inzake het melden van plaatsingen en overplaatsingen van minderjarigen in inrichtingen voor de Kinderbescherming - 1959 1 omslag
- 5208 Stukken betreffende een uiteenzetting aan de Raden voor de Kinderbescherming met betrekking tot de wet van 11 mei 1964 stb. 138 waarin de regeling omtrent het beheer van de voogd, ouder en curator herzien wordt - 1964 1 omslag
- 5217 Stukken betreffende het behandelen van een verzoek van de Raad voor de Kinderbescherming inzake een Grieks pleegkind in een Nederlands pleeggezin - 1972 1 omslag
- 5226 Stukken betreffende het aannemen van steekpenningen door de secretaris van de Raad van Kinderbescherming te Utrecht - 1977-1978 1 omslag
- 5248 Stukken betreffende de notitie 'De Raad voor de Kinderbescherming' en de vervolgonotitie 'De Raad voor Kinderbescherming op het kruispunt van rechtstoepassing en hulpverlening' alsmede klachten van kinderrechters - 1983-1987 1 pak
- 5250 Stukken betreffende het verstrekken van inlichtingen door de Raden voor de Kinderbescherming in verband met het persoonlijkheidsonderzoek van pupillen 1984 1 omslag
- 5253 Stukken betreffende bevoegdheden van de Raden voor de Kinderbescherming krachtens voorlopige toevertrouwing - 1984 1 omslag
- 5259 Stukken van en betreffende de werkgroep Algemeen beleid en taken van de Raden voor de Kinderbescherming in strafzaken - 1985-1988 1 omslag
- 5273 Stukken betreffende de samenwerking tussen kinderbescherming, reclassering en gevangeniswezen - 1961-1970 1 pak
- 5309 Stukken betreffende het beantwoorden van Kamervragen van het Tweede Kamerlid Berg (PvdA) inzake de toepassing van het bepaalde in artikel 80 van het Uitvoeringsbesluit Kinderbescherming - 1968 1 omslag
- 5332 Stukken betreffende het beantwoorden van Kamervragen van het Tweede Kamerlid Van Oele (PvdA) inzake wanordelijkheden in het kindertehuis "In Den Nieuwenhof" te Maastricht - 1970 1 pak
- 5339 Stukken betreffende het beantwoorden van Kamervragen van het Tweede Kamerlid Beuker (RKPN) inzake een Kinderbeschermingsmaatregel tegen de onttrekking aan de ouderlijke macht van een 12-jarig meisje in het "Treekersbergje" - 1975 1 omslag
- 5 Stukken betreffende het opstellen van jaarverslagen van de Directie Kinderbescherming 1979-1980 - 1981 1 omslag
- 10 Stukken betreffende het opstellen van een jaarverslag van de Directie Kinderbescherming 1985-1987 1 omslag

- 4710 Stukken betreffende het adviseren van de Officier van Justitie te Maastricht inzake het terugbrengen van de Belgische kinderen Breugelmans naar de vader in België, op grond van verwaarlozing door de moeder in Nederland - 1972 1 omslag
- 4747 Stukken betreffende de vraag of een ondertoezichtstelling, dan wel een ontzetting moet worden uitgelokt, aan de Raad van de Kinderbescherming dient te worden overgelaten - 1951 omslag
- 4752-4758 Stukken betreffende het structuurplan Kinderbescherming - 1965-1973 2 omslagen en 5 pakken
- 4752 Verslagen van besprekingen met prof. mr. Enschedé en dhr. H.S. Dijk en verslagen van de gesprekgroep Structuurplan Kinderbescherming 1965-1970, 1 omslag
- 4753 Stukken betreffende de openbare commissievergadering, Kamervragen van mw. Haas-Berger, de Nota Wiersma en beleidsvoornemens 1966-1973,
- 4754 Stukken betreffende de besprekingen tussen prof. Enschedé en mej. Krüse - 1969-1970, 1 omslag
- 4755 Discussienota "Jeugdbescherming en Justitie. Schets voor organisatie en structuur", 1969-1971
- 4756 Stukken betreffende de besprekingen met de staatssecretaris van Justitie inzake de toekomstige structuur van de kinderbescherming 1970
- 4757 Adviezen uitgebracht naar aanleiding van de discussienota - 1971-1972
- 4758 Reacties op de discussienota Wiersma 1971-1972
- 6 Stukken betreffende het opstellen van een jaarverslag van de Directie Kinderbescherming -1983-1984 1 omslag
- 3963 Stukken betreffende het opraven van observatierapporten van voogdijverenigingen door de minister van Justitie, die toezeit hiervan slechts bij wijze van steekproef gebruik te zullen maken - 1952-1955 1 omslag
- 4750 Stukken betreffende het vaststellen van de beleidslijn voor het Rijksjongensinternaat 'Op de Berg' te Amersfoort - 1958 1 omslag
- 4772 Stukken betreffende het afhandelen van klachten van de belangenvereniging Minderjarigen over het beleid van de Directie Kinderbescherming - 1980-1986 1 omslag
- 4822 Stukken betreffende de coördinatie van incesthulpverlening - 1985-1988 1 omslag
- 4838-4842 Stukken betreffende de instelling van de commissie tot Onderzoek naar de mogelijkheid tot verkrijging van meer eenheid en samenhang op het gebied van de Jeugdzorg (Commissie Beel) - 1950-1953 1 omslag en 4 pakken
- 4838 Stukken betreffende de instelling 1950, 1 omslag
- 4839 Achtergrondinformatie deel 1 1950-1951,
- 4840 Achtergrondinformatie deel 2 1950-1954,
- 4841 Notulen van vergaderingen, met bijlagen 1951,
- 4842 Notulen van vergaderingen, met bijlagen 1951-1952
- 4855 Stukken betreffende de "Begeleidingscommissie vertrouwensartsen" inzake kindermishandeling - 1968-1981 1 pak

- 5022 Stukken betreffende het verstrekken van informatie aan de staatssecretaris van Sociale Zaken en Volksgezondheid inzake het beroepsgeheim en verschoningsrecht van de arts wanneer er sprake is van kindermishandeling - 1971 1 omslag
- 7180 Stukken betreffende de samenwerking tussen verschillende instanties bij de bestrijding van zedenmisdrijven, waarbij minderjarigen zijn betrokken - 1951-1952 1 pak
- 7184 Stukken betreffende kinderen als getuige in zedenzaken - 1960 1 omslag
- 7185 Stukken betreffende een studie naar de wijze waarop in Israël kinderen die betrokken zijn bij zedendelicten worden verhoord - 1961 1 omslag
- 7281 Stukken betreffende het beantwoorden van kamervragen van de Tweede Kamerleden Van den Broek en Cornelissen (beiden CDA) inzake vervolgingsbeleid ten aanzien van pedofilie - 1978 1 omslag
- 5331 Stukken betreffende het beantwoorden van kamervragen van het Tweede Kamerlid Haas-Berger (PvdA) inzake een aangifteplicht voor artsen bij gevallen van kindermishandeling - 1986 1 omslag
- 5334 Stukken betreffende het beantwoorden van kamervragen van het Tweede Kamerlid Van der Lek (PSP) inzake de gesigneerde misstanden in het jongenshuis "De Vluchthaven" te Amsterdam - 1973-1974 1 omslag
- 7174 Stukken betreffende het adviseren van de Staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid over een conceptnotitie inzake het beleid ter uitbanning van seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes - 1983-1984 1 pak
- 7259 Stukken betreffende het rapport van de Werkgroep Aangifte Sexuele Geweldsmisdrijven - 1979-1986 1 pak
- 7260 Stukken van en betreffende de werkgroep Aangifte Seksuele Geweldsmisdrijven - 1982-1996 1 omslag
- 5362 Stukken betreffende het beantwoorden van kamervragen van het Eerste Kamerlid Meuleman (SGP) inzake grote ongerustheid onder ouders van minderjarige kinderen ingevolge de reeks ernstige geweldsmisdrijven - 1974 1 omslag
- 7271 Stukken betreffende het beantwoorden van kamervragen van de Tweede Kamerleden Groenman en Kohnstamm (beiden D66) inzake het instellen van een vertrouwenstelefoon of spreekuur voor slachtoffers van seksueel geweld en incest - 1987 1 omslag
- 1623 Stukken betreffende het beantwoorden van kamervragen van de Tweede Kamerleden Wessel-Tuinstra (D66), Roethof (PvdA) en Faber (CDA) en inzake de reorganisatie van de dienst Jeugdzaken bij de landdistricten van het Korps Rijkspolitie - 1981 1 omslag
- 1629 Stukken betreffende het beantwoorden van vragen van de Tweede Kamerleden Wessel-Tuinstra (D66), Roethof (PvdA) en Faber (CDA) inzake de reorganisatie van de dienst Jeugdzaken bij de Landdistricten van het Korps Rijkspolitie - 1981 1 omslag
- 2562 Stukken betreffende het opstellen van de notitie Jeugd en video: een kwestie van voorlichting ten behoeve van de Vaste Commissie van Welzijn en Cultuur van de Tweede Kamer - 1985-1987 1 omslag

Bijlage 3

Waer Gebeurt (1979). Voorbeelden vragenlijst, ingevuld door jonge tehuisbewoners.

ALEXANDRA (vroeg^F DE GOEDE HERDER, nu FRENTROP)
Vriesenveenseweg 170
ALMELO
tel. 05490-60961/61972?

dec. 74: periode 73/74: Ik had het er best wel goed, maar kon niet wennen aan de strenge regels.

juni 76: periode 76: Het is daar in dat tehuis gewoon een gevangenis want alles is op slot overdags en 's nachts mag je er niet buiten komen, je moet in een opgesloten kamer zijn en als je daar naar de WC gaat lopen ze met je mee. Ik moest daar in een lokaal op een steel gaan zitten en ik mocht er niet afkomen en ik stond op want ik moest naar de WC, toen pakte zr. Francisca mij vast en zei: je mag niet, je blijft daar zitten, ik wilde doorlopen maar die zuster had mij vast en die krabte ik over haar armen en ze zei: ben ik blij dat je dat gedaan hebt want hiervoor kun je in Rekken komen, waar ze je vast binden en met kettingen slaan, maar als je nog een keer krabt sla ik je tot mosterd, want daar heb ik het recht toe. En bij de WC wachten ze tot je klaar bent en bij de douche blijven ze ervoor wachten tot je klaar bent en dan brengen ze je naar bed. Elke slaapzaal is voor 11 of 12 personen en daar heeft elk meisje een hokje met een gordijn ervoor en daarachter staat een bed met een kastje voor kleren, het is daar heel klein, de ramen zijn op slot en de deuren ook dus als er 's nachts brand is kun je er niet uit en om half acht 's morgens word je wakker gemaakt, dan moet je als er op de muur geklopt wordt naar de WC en dan brengen de zusters de meisjes naar beneden om te eten. De brieven die je schrijft worden nagelezen en als er iets hen niet bevult, moet je een andere brief

schrijven, dus je ouders komen eigenlijk niet te weten hoe slecht het daar is. Het eten is daar ook niet goed want 's morgens en 's avonds is er een grote zak oud brood en daar mag je suiker en pindakaas en jam op doen. Je krijgt daar geen gruit of eieren enzo. Ik vroeg aan de zuster of we een glasje cola mochten (mijn zus en ik) want dat had ik zien staan, maar ze zei: dat is alleen maar voor de leidsters en je krijgt cola als er feest is, met kerstmis of zo. En in de suikerpot zal een mierennest. Toen wij daar aankwamen had de zuster mijn tas afgepakt en mijn geld erauit gehaald. We zouden daar elke week 7½ gulden krijgen, maar dat zouden ze pas geven als we 21 worden, want we mochten toch niet buiten de deur en als we daar een half jaar of langer waren dan mochten we een keer onder begeleiding winkelen.

juni 76: periode 76 (Edelweis): Ik vond het niet leuk, de meisjes gaan wel, van de leiding is alleen zr. Alfons leuk, de rest niet. Als je niet wou werken werd je opgesloten, er is geen isoleercel. Wel krijs je medicijnen zoals zenuwtabletten. Ik ging naar de huishoudschool. Daar moest je strijken, kleren maken. Iedere dag moest je kleren ophouwen, deze uitdelen in de groepen. Zakgeld: f 30,- per maand op spaarbank-boekje, f 10,- moest ergens anders voor. In veel dingen mag je niet beslissen. Je moet persé mee doen met de meerderheid. In je vrije tijd: haken. Ik mocht eerst niet naar de stad, bioscoop, 's avonds weg naar buiten. Ik kreeg 2 sigaretten per dag 6 in 't weekend. Het is er vrij streng je mag niet veel. Als je weggelopen bent, mag je niet op weekend. Weekend: gemiddeld 1x per 2 maanden. Vakanties: 14 dagen zomervakantie. Je kreeg je geld niet in handen. Je moet toestemming vragen om wat te kopen.

Rinke de Jong, MSc
Vrije Universiteit Amsterdam

Voorstudie Victimisatie

in opdracht van
Commissie Vooronderzoek
naar Geweld in de Jeugdzorg

Februari 2016

Inhoudsopgave Bijlage 5

1 Inleiding	147
Onderzoeksraag	147
Methode	148
Statistieken	148
2 Effecten van geweld door verzorgers	151
2.1 Mentale gezondheid	151
2.1.1 Internaliserende en externaliserende gedragsproblemen	151
2.1.2 Depressie	152
2.1.3 PTSS	153
2.1.4 Angststoornissen	154
2.1.5 Eetstoornissen	154
2.1.6 Suïcidaal gedrag	154
2.1.7 Tussenconclusie	155
2.2 Fysieke gezondheid	155
2.2.1 Obesitas	155
2.2.2 Middelengebruik	155
2.2.3 Pijn	156
2.2.4 Tussenconclusie	156
2.3 Relaties en kinderen	156
2.3.1 Partnergeweld	156
2.3.2 Seksueel gedrag	156
2.3.3 Tienerzwangerschappen	157
2.3.4 Tussenconclusie	157
2.4 Opleiding en werk	157
2.4.1 Opleiding	157
2.4.2 Werk	157
2.4.3 Tussenconclusie	158
2.5 Delinquentie	158
2.5.1 Tussenconclusie	158
3 Conclusie en discussie	159
Literatuurlijst	162
Bijlage 1 - Zoektermen	165
Bijlage 2 - Samenstelling begeleidingscommissie	166

1 Inleiding

De commissie Vooronderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg bekijkt of er onderzoek mogelijk is naar de vraag in hoeverre minderjarigen in (rijks) instellingen en pleeggezinnen sinds 1945 met fysiek en psychisch geweld zijn geconfronteerd. Voor veel slachtoffers die contact opnemen met de commissie, is hun verblijf in de jeugdzorg enige tijd geleden. Mede daarom is het van belang in kaart te brengen welke gevolgen slachtoffers op lange termijn kunnen ondervinden van dit geweld. Niet alleen brengt dit meer inzicht in mate waarin dit geweld het leven van slachtoffers kan beïnvloeden. Het kan de commissie tevens voorbereiden op de mogelijke problematiek die speelt bij slachtoffers die zich eventueel bij de commissie gaan melden.

Dit onderzoek is een literatuurstudie op basis van meta-analyses. In eerste instantie is geprobeerd de literatuur over de gevolgen van geweld in de jeugdzorg in kaart te brengen, in lijn met de categorie slachtoffers waar de commissie zich op richt. Helaas zijn er te weinig studies gevonden om een onderzoek uit te voeren naar deze specifieke groep. Om die reden wordt er in deze literatuurstudie gekeken naar alle slachtoffers van geweld in de kindertijd gepleegd door verzorgers. Het onderzoek heeft daarmee als doel inzicht te verkrijgen in wat er in de wetenschap op dit moment bekend is over latere levensuitkomsten voor deze groep slachtoffers van geweld in de kindertijd.

Onderzoeksraag

Dit deelonderzoek richt zich op de gevolgen van geweld tegen kinderen, aan de hand van de volgende vraag:

Wat is er uit de literatuur bekend over het effect van geweld door verzorgers tegen kinderen op de levensloop van slachtoffers?

Het is niet de bedoeling de uitkomsten van misbruik door verzorgers af te zetten tegen die van misbruik door niet-verzorgers¹.

Geweld wordt in lijn met de werkdefinitie van de commissie gedefinieerd als “*elk, al dan niet intentio-neel, voor een minderjarige bedreigend of gewelddadig gedrag van fysieke, psychische of seksuele aard dat fysiek of psychisch letsel toebrengt aan het slachtoffer*”.

De definitie is in deze studie zodanig opgevat dat alle, in de literatuur gangbare, vormen van mishandeling er onder vallen. Het gaat dan om fysieke mishandeling, psychologische of emotionele mishandeling, seksueel misbruik, en verwaarlozing (Cicchetti & Toth, 2005). Ook zal er worden gekeken naar geweld tussen ouders, wat immers door het kind als bedreigend kan worden ervaren. Overigens wordt deze laatste categorie vaak samen met fysieke mishandeling onder de categorie ‘familiegeweld’ of ‘blootstelling aan een gewelddadig gezin’ genomen.

De termen fysieke mishandeling, psychologische mishandeling en verwaarlozing hebben in de literatuur doorgaans betrekking op mishandeling gepleegd door een ouder of een andere verzorger (English, 1998; Gilbert et al., 2009). Bij seksueel misbruik is dit minder consequent het geval (zie bijvoorbeeld: Caslini et al., 2016; Infurna et al., 2016; Mandelli, Petrelli, & Serretti, 2015). Daarom zijn studies, of delen daarvan, die naar seksueel misbruik kijken en hun resultaten niet specificeerde voor een dadergroep van verzorgers, buiten beschouwing gelaten. Studies naar verwaarlozing, fysieke mishandelingen en psychologische mishandeling werden wel meegenomen, ook als ze de dadergroep niet specificeerde, tenzij er aanwijzingen waren dat de dadergroep te breed was.

¹ Zie hierover bijvoorbeeld Kiser et al. (2014).

Methode

De vraag zal worden beantwoord door middel van een literatuurstudie op basis van meta-analyses. In meta-analyses gebruiken de auteurs data uit eerder verschenen artikelen en doen op basis hiervan nieuwe analyses. Het voordeel is dat met een enkele meta-analyse inzicht wordt gegeven in de stand van zaken van het wetenschappelijk onderzoek tot op dat moment. De bevindingen uit de meta-analyses worden in sommige gevallen aangevuld met literatuurstudies. Sporadisch worden resultaten aangevuld met empirische studies die noch meta-analyses noch literatuurstudies zijn.

Er is literatuur gezocht in de databases van WebofScience en PsychINFO. De databases zijn gevraagd op verschillende termen (zie bijlage 1). Er is specifiek gezocht naar meta-analyses over uitkomsten van kindermishandeling, die gepubliceerd zijn in Engelstalige peer-reviewed journals. Deze uitkomsten zijn tijdens het zoeken niet verder gespecificeerd. Er is dus vooraf geen selectie gemaakt van uitkomstcategorieën. Dat betekent ook dat de categorieën die in dit rapport behandeld worden voorkomen uit de categorieën die in de literatuur te vinden zijn. Als een uitkomst in dit rapport niet behandeld wordt, wil dat dus niet zeggen dat geweld in de kindertijd hier geen effect op heeft. Het wil wel zeggen dat het onderwerp niet in de meta-analyses is behandeld.

Statistieken

Effectgroottes worden in meta-analyses meestal weergegeven in Pearson r , Cohen's d of odds ratios. Voor de leesbaarheid worden effectgroottes hier zo veel mogelijk aangeduid in klein, middel en groot. Hiervoor worden de vuistregels van Cohen gehanteerd (zie tabel 1) (Cohen, 1992; Lipsey & Wilson, 2001). Door sommige auteurs wordt er wel kritiek geuit op het kwalificeren van deze effectgroottes. Zij wijzen er op dat de gegeven vuistregels voor sommige vakgebieden minder relevant zijn (Lipsey et al., 2012). Als in een vakgebied overwegend kleine effecten worden gevonden, zal deze indeling immers weinig meer onderscheiden. Bovendien zijn voor sommige vakgebieden ook kleine effecten van een groot belang. In deze deelstudie worden de vuistregels toch gehanteerd omdat het een overzichtelijke manier biedt om de studies met elkaar te vergelijken, in het bijzonder wanneer deze gebruik maken van verschillende statistische maten. Desalniettemin is het belangrijk om te beseffen dat ook op dit terrein kleine effecten van een groot belang kunnen zijn. Bovendien zegt de effectgrootte niets over de ernst van het gevolg. Veel van de gevolgen die hier behandeld worden zijn, ook als ze 'statistisch' klein zijn, zeer ernstig.

Een ander veel terugkerend symbool is k , wat staat voor het aantal studies waarop de bevindingen uit de meta-analyse zijn gebaseerd. In deze deelstudie zijn alle genoemde effecten significant op minimaal $p=.05$ niveau. Significantieniveaus worden hier daarom niet weergegeven.

Tabel 1 – Indeling effectgroottes

	Klein	Middel	Groot
Pearson r	.20	.50	.80
Cohen's d	.10	.30	.50
Odds ratios	<2.5	2.5 - 4.1	>4.1

Tabel 2 - Overzicht van meta-analyses

Auteurs (publicatiejaar)	Geweld ²	Aantal studies	Aantal personen	Uitkomscategorie en resultaten
Casolini et al. (2016)	EM, FM	32	14.169	Slachtoffers kampen vaker met eetstoornissen. Geen verschillen tussen mannen en vrouwen gevonden.
Chan en Yeung (2009)	FG	37	onbekend	Slachtoffers ervaren meer internaliserende en externaliserende problemen, en PTSS. Geen verschillen tussen mannen en vrouwen.
Danese en Tan (2014)	EM, FM, VE	41	190.285	Slachtoffers van FM, EM, en fysieke VE kampten vaker met obesitas. Slachtoffers van emotionele VE niet. Groter effect voor vrouwen en volwassenen.
Davis, Luecken en Zautra (2005)	FM, SKM, VER	16	5.299	Slachtoffers ervoeren meer chronische pijn.
Evans, Davies en DiLillo (2008)	FG	58	7.602	Alleen minderjarigen. Slachtoffers ervoeren meer internaliserende problemen, dit gold sterker voor meisjes dan voor jongens. Slachtoffers ervoeren ook meer externaliserende problemen, dit gold sterker voor jongens dan voor meisjes. Geen effect van leeftijd.
Hemmingsson, Johansson en Reynisdottir (2014)	EM, FM, SKM,	23	112.708	Slachtoffers hadden een groter risico op obesitas. Voor ernstiger slachtofferschap een groter effect. Geen verschil man/vrouw.
Infurna et al. (2016)	FM, PM, VE	12	4.372	Slachtoffers kampten vaker met depressies. Effect sterker voor adolescenten dan voor volwassenen. Niet getoest op verschillen man/vrouw.
Kitzmann, Gaylord, Holt en Kenny (2003)	FG	118	onbekend	Alleen minderjarigen. Deze slachtoffers hadden vaker last van internaliserende en externaliserende gedragsproblemen, en hebben vaker schoolproblemen.
Lindert et al. (2014)	FM	19	115.579	Slachtoffers hadden vaker last van depressies en angststoornissen. Geen invloed van geslacht of (huidige) leeftijd.
Madigan, Wade, Tarabulsy, Jenkins en Shouldice (2014)	EM, FM, SKM, VE	38	76.410	Bij slachtoffers van SKM of FM kwamen vaker tienerzwangerschappen voor, maar niet bij slachtoffers van EM of VE. SKM én FM leidde tot meeste tienerzwangerschappen.

² EM=Emotionele mishandeling; FG=Blootstelling aan familiegeweld; FM=Fysieke mishandeling;
PM=Psychologische mishandeling;
SKM = Seksueel kindermisbruik; VE=Verwaarlozing

Auteurs (publicatiejaar)	Geweld ²	Aantal studies	Aantal personen	Uitkomscategorie en resultaten
Mandelli et al. (2015)	EM, HG, FM, VE	26	onbekend	Slachtoffers kampten vaker met depressies. Verwaarloosde vrouwen iets hoger risico op depressie dan verwaarloosde mannen.
Nanni, Uher en Danese (2012)	FG, FM, SKM, VE	16	23.544	Slachtoffers hadden vaker last van depressies. Bovendien sloeg behandeling bij hen minder goed aan.
Norman et al. (2012)	EM, VE	124	onbekend	Slachtoffers kampten vaker met depressies, angststoornissen, eetstoornissen, suïcidaal gedrag, middelengebruik, en seksueel risicogedrag. EM was wel gerelateerd aan obesitas, VE niet.
Paolucci, Genuis en Violato (2001)	SKM	37	25.367	Slachtoffers van alle dadergroepen van SKM kampten vaker met PTSS, depressies, suïcidaal gedrag, en seksueel risicogedrag. Bovendien behaalden ze slechtere schoolprestaties en werden ze vaker zelf dader. Resultaten werden niet beïnvloed door type dader, geslacht, sociaaleconomische status, leeftijd tijdens het misbruik, of aantal misbruikincidenten.
Smith-Marek et al. (2015)	FG	124	305.601	Slachtoffers kwamen vaker dan niet-slachtoffers terecht in gewelddadige relaties, zowel als dader als slachtoffer. Mannen werden vaker dan vrouwen dader, en vrouwen vaker dan mannen slachtoffer in die latere gewelddadige relaties.
Sternberg, Baradaran, Abbott, Lamb en Guterman (2006)	FG	15	1.870	Alleen minderjarigen. Slachtoffers kampten vaker met internaliserende en externaliserende gedragsproblemen. Geen invloed van geslacht. Jongste groep minste kans op internaliserende gedragsproblemen. Meerdere vormen van FG leidden tot meer problemen.
Stith et al. (2000)	FG	39	12.981	Slachtoffers kwamen vaker dan niet-slachtoffers terecht in gewelddadige relaties, zowel als dader als slachtoffer. Mannen werden vaker dan vrouwen dader, en vrouwen vaker dan mannen slachtoffer in die latere gewelddadige relaties.
Wilson, Stover en Berkowitz (2009)	EM, FG, FM, SKM, VE	18	18.245	Alleen adolescenten. Slachtoffers vertoonden vaker delinquent gedrag. Sterker effect voor directe slachtoffers van geweld, dan voor getuigen van geweld. Geen invloed van geslacht.
Wolfe, Crooks, Lee, McIntyre- Smith en Jaffe (2003)	FG	41	5.148	Alleen minderjarigen. Slachtoffers hadden vaker internaliserende of externaliserende gedragsproblemen. Meerdere vormen van FG leidden tot meer problemen. Geen invloed van geslacht of leeftijd.

2 Effecten van geweld door verzorgers

De meta-analyses die naar voren kwamen bij de zoekopdrachten worden zo uitputtend mogelijk besproken. Er zijn in totaal negentien relevante meta-analyses gevonden (zie tabel 2). Deze onderzoeken hanteren eigen inclusiecriteria bij de selectie van hun studies. Een eis van alle meta-analyses was bijvoorbeeld dat de onderliggende studie voldoende statistische informatie moet vermelden. Andere criteria hebben doorgaans betrekking op de voorspeller en de uitkomstvariabele. Hoewel niet altijd als inclusie criterium vermeld, hebben veertien van de negentien meta-analyses alleen onderliggende studies meegenomen die gebruik maakten van een zogeheten controlegroep. Dat wil zeggen dat uitkomsten bij slachtoffers zijn vergeleken met uitkomsten bij niet-slachtoffers. Er werd in geen meta-analyse nadere eisen gesteld aan de mate waarin in de controlegroepen vergelijkbaar moesten zijn met de slachtoffergroep, bijvoorbeeld wat betreft geslacht of leeftijd. Drie meta-analyses includeerden zowel studies met controlegroepen als studies met alleen correlaties, en voor de overige twee werd niet duidelijk welke richtlijnen ze hiervoor gebruikten.

Uitkomsten moeten voorzichtig geïnterpreteerd worden. Onder andere doordat niet duidelijk is in hoeverre de gebruikte vergelijkingsgroepen gelijk zijn aan de slachtoffergroepen, zijn alternatieve verklaringen van de resultaten niet uit te sluiten. Bovendien zijn gecontroleerde experimenten bij onderzoeken als dit uiteraard ondenkbaar. Kortom, er kan slechts vastgesteld worden welke uitkomsten de slachtoffers hebben ten opzichte van niet-slachtoffers, het is niet hard te maken of eventuele verschillen ook aan het ervaren geweld toe te schrijven zijn.

Van de negentien gevonden meta-analyses gingen er twaalf over mentale gezondheid (paragraaf 2.1), vier over fysieke gezondheid (paragraaf 2.2), vier over relaties en kinderen (paragraaf 2.3), twee over opleiding en werk (paragraaf 2.4), en twee over delinquentie (paragraaf 2.5). Sommige meta-analyses onderzochten meerdere categorieën uitkomsten, waardoor de som van de categorieën groter is dan negentien.

2.1 Mentale gezondheid

2.1.1 Internaliserende en externaliserende gedragsproblemen

Er werden vijf meta-studies gevonden over internaliserende en externaliserende gedragsproblemen. Bij internaliserend gedrag gaat het bijvoorbeeld om sociale teruggetrokkenheid, depressies of sociale fobies. Bij externaliserend gedrag gaat het vaak om ADHD en opstandig of agressief (Huisman, Flapper, Kalverdijk, L'Hoir, & Weel, 2010). Beide gedragingen hebben betrekking op kinderen. Deze vijf gevonden studies richtten zich dan ook allemaal op minderjarigen. Bovendien bestond het geweld in al deze studies uit blootstelling aan familiegeweld, in sommige gevallen inclusief direct slachtofferschap.

Chan en Yeung (2009) keken in hun meta-analyse naar blootstelling aan geweld in de familie, waaronder geweld tussen de ouders en geweld van de ouders richting hun kinderen. Zij onderzochten hiervan het verband met internaliserende en externaliserende gedragsproblemen. Op beide vonden ze een klein effect ($r=.22$, $k=29$ en $r=.21$, $k=28$, resp.). In de meta-analyse van Evans et al. (2008) werd ook gekeken naar blootstelling familiegeweld, gedefinieerd als fysiek of seksueel

geweld gepleegd door ouders onderling. Zij vonden een klein-medium verband tussen deze blootstelling en zowel internaliserende problemen, zoals depressieve en angstklachten, als externaliserende problemen, zoals fysieke agressie en gedragsproblemen ($d=.48$, $k=58$ en $d=.47$, $k=53$, resp.). Chan en Yeung vonden geen effect van leeftijd ten tijde van het geweld en geen verschillen tussen jongens en meisjes. Evans et al. vonden alleen een verschil bij externaliserende problemen, waar jongens vaker mee kampen dan meisjes.

Op basis van data uit 15 onderzoeken concludeerden Sternberg et al. (2006) dat kinderen uit gewelddadige gezinnen een licht tot medium verhoogd risico op zowel ernstige externaliserende gedragsproblemen als op ernstige internaliserende gedragsproblemen hebben (OR=1.95 tot 2.91, en OR=1.39 tot 2.57). De grootste effecten werden gevonden voor kinderen die één direct slachtoffer waren van fysieke mishandeling door ouders én die getuige waren van fysiek geweld tussen hun ouders. Alle slachtoffers in dit onderzoek waren ten tijde van het onderzoek onder de 15 jaar. De jongste groep (4 tot 6 jaar) had, in vergelijking met overige leeftijdsgroepen, een kleinere kans op internaliserende problemen. Voor internaliserende problemen werden geen verschillen gevonden in de leeftijds-groepen. Bovendien werden in deze studie geen verschillen gevonden tussen jongens en meisjes.

Kitzmann et al. (2003) keken in hun meta-analyse naar kinderen die getuige waren van geweld tussen hun ouders. Ze vonden een medium correlatie tussen dit geweld en zowel internaliserende als externaliserende gedragsproblemen ($d=-.35$, $k=49$ en $d=-.31$, $k=51$, resp.). Wolfe et al. (2003) bekeken 41 studies, waarvan er 40 rapporteerden dat blootstelling aan een gewelddadig gezin gerelateerd is aan internaliserende en externaliserende gedragsproblemen. In hun meta-analyse kwamen ze tot een klein overall effect ($r=.27$). De resultaten werden niet verder gespecificeerd naar uitkomst. Net als Sternberg et al. (2006) vonden de auteurs aanwijzingen dat de gevolgen ernstiger zijn voor de

slachtoffers die zowel getuige als direct slachtoffer waren van familiair geweld. Geen van beide studies vond een verschil tussen jongens en meisjes.

In hun review behandelten Fry, McCoy en Swales (2012) de literatuur uit Oost-Azië en de Pacific, waaronder niet-Engelstalige studies. Op basis van basis van deze literatuur vonden ook zij dat een gewelddadige opvoeding regelmatig in verband gebracht wordt met later externaliserend of agressief gedrag.

2.1.2 Depressie

Er werden 6 meta-analyses gevonden over de mogelijke gevolgen van kindermishandeling op depressie in de adolescentie en in de volwassenheid.

Infurna et al. (2016) onderzochten in hun meta-analyse het verband tussen verschillende soorten kindermishandeling en depressie. Zij vonden een medium gemiddeld verband tussen antipathie, het vijandig of afwijzend reageren op het kind, en depressie ($d=.51$, $k=5$). Voor zowel verwaarlozing als voor fysieke mishandeling vonden ze een sterk verband met depressie (resp. $d=.81$, $k=6$ en $d=.81$, $k=6$). Voor psychologische mishandeling vonden ze het sterkste verband ($d=.93$, $k=2$). Seksueel misbruik werd niet gespecificeerd naar verzorgers, en wordt hier daarom niet meegenomen. Verder vonden de auteurs een sterker verband tussen kindermishandeling en depressie bij adolescenten dan bij volwassenen. Dit kan er op wijzen dat de naar mate de mishandeling langer geleden is, het effect op depressie afneemt. De auteurs konden met hun data niet toetsen op verschillen tussen mannen en vrouwen.

Mandelli et al. (2015) keken juist alleen naar depressie in de volwassenheid, en de effecten daarop van verschillende vormen van jeugdtrauma's. Zij vonden een medium verhoogd risico van emotionele mishandeling en verwaarlozing op depressie in de volwassenheid (OR=2.78, $k=8$ en

OR=2.75, k=6, resp.). Van huiselijk geweld en fysieke mishandeling was dit verhoogde risico klein (OR=2.06, k=2 en OR=1.98, k=10, resp.). Zij vonden geen effect van andere jeugdtrauma's, zoals een ouderlijke scheiding of verlies van een dierbare. Er was alleen bij verwaarlozing een verschil tussen mannen en vrouwen; vrouwen hadden een hogere kans op depressie dan mannen.

In hun meta-analyse vonden Lindert et al. (2014) een klein verband tussen fysieke mishandeling en depressie in de volwassenheid (OR=1.49, k=7). Zij vonden geen effect van de leeftijd ten tijde van het onderzoek, wat er op wijst dat het effect op depressie ook op langere termijn blijft bestaan. Zij vonden geen verschil in effect tussen beide seksen.

Norman et al. (2012) voerden een meta-analyse uit naar het verband tussen drie vormen van kindermishandeling en verschillende gezondheidsuitkomsten. De definitie van fysieke mishandeling voldeed niet aan de gewenste criteria voor deze rapportage. Zij vonden een gemiddeld medium verhoogd risico van emotionele mishandeling op depressie (OR=3.06, k=9) en een klein verhoogd risico van verwaarlozing op depressie (OR=2.11, k=14). Zij vonden geen significante verschillen tussen mannen en vrouwen. Wel vonden ze dat de kans op depressie hoger was wanneer de emotionele mishandeling of verwaarlozing meermalen was voorgekomen.

Nanni et al. (2012) hanteerden één maat voor kindermishandeling. Deze omvatte fysieke mishandeling, seksueel misbruik, verwaarlozing, en familieconflicten of -geweld. Slachtoffers hiervan hadden een licht verhoogd risico op depressie (OR=2.27, k=16). Bovendien sloeg therapie voor deze groep minder goed aan dan voor anderen. Verschillen tussen mannen en vrouwen werden niet onderzocht.

Paolucci et al. (2001), ten slotte, onderzochten in hun meta-analyse het effect van seksueel kindermisbruik. Resultaten werden niet gespecificeerd

naar misbruik door verzorgers. Wel vonden de auteurs dat de relatie tot de dader geen mediator tussen het misbruik en de uitkomsten was. Hierdoor kan er voorzichtig vanuit worden gegaan dat deze resultaten ook geldig zijn voor seksueel misbruik door verzorgers. Zij vonden een klein-medium verhoogd risico van seksueel kindermisbruik op depressie ($d=.44$, $k=25$). Zij vonden geen effect van sekse, leeftijd ten tijde van het misbruik, aantal incidenten, en sociaaleconomische klasse.

Het verband tussen mishandeling en depressie is dus relatief vaak gevonden. Bovendien lijkt dit verband tussen geweld in de kindertijd en depressie hardnekkig te zijn. Ege, Messias, Thapa en Krain (2015) vonden in hun empirische studie namelijk dat herhaaldelijk geweld in de kindertijd ook nog bij 60+'ers samenhangt met het voorkomen van depressies. Zij vonden dit voor kinderen wier ouders elkaar meermalen sloegen, het kind zelf meermalen sloegen, en het kind zelf meermalen uitscholden. Dit zorgde voor een medium tot sterk verhoogde kans op depressie ten opzichte van kinderen die dit niet meemaakte (OR=2.69, 4.55, en 2.41 resp.). Het effect van eenmalig geweld was in deze groep 60+'ers niet significant.

2.1.3 PTSS

Over kindermishandeling en posttraumatisch stresssyndroom (PTSS) werden twee meta-analyses gevonden. Chan en Yeung (2009) vonden in hun meta-analyse een klein-medium verband tussen blootstelling aan geweld in de familie en PTSS ($r=.34$, $k=5$). Paolucci et al. (2001) vonden tussen seksueel kindermisbruik en PTSS ook een klein-medium verband ($d=.40$, $k=26$). Omdat zij vonden dat relatie tot de dader geen mediator was, kan er voorzichtig vanuit worden gegaan dat deze resultaten ook geldig zijn voor seksueel misbruik door verzorgers.

Geen van beide onderzoeken vond een effect van sekse of leeftijd ten tijde van geweld of misbruik.

Paolucci et al. (2001) keken verder ook nog naar sociaal economische klasse en aantal misbruikincidenten, maar vonden ook hier geen invloed van.

2.1.4 Angststoornissen

Drie van de gevonden meta-analyses bekeken angststoornissen. Lindert et al. (2014) vonden in hun meta-analyse een klein verband tussen fysieke mishandeling en angststoornissen ($OR=1.70, k=7$). Norman et al. (2012) vonden bovendien een medium verhoogd risico van emotionele mishandeling en een klein verhoogd risico van verwaarlozing ($OR=3.21, k=4$ en $OR=1.82, k=8$). Evans et al. (2008) vonden ten slotte een sterk verband tussen blootstelling aan fysiek of seksueel geweld gepleegd door ouders onderling en trauma-gerelateerde symptomen, zoals versterkte schrikreacties en nachtmerries of flashbacks ($d=1.54, k=6$).

Twee meta-analyses vonden geen verschil in effect tussen seksen (Lindert et al., 2014; Norman et al., 2012). De derde meta-analyse kon dit niet toetsen, vanwege het relatief kleine aantal gevonden studies naar trauma-gerelateerde symptomen (Evans et al., 2008). Nog binnen een onderzoeks-groep van minderjarigen (Evans et al., 2008), noch binnen een groep van meerderjarigen (Lindert et al., 2014) werd een invloed gevonden van leeftijd ten tijde van het onderzoek.

Overigens vonden Fry et al. (2012) in hun review van de Aziatische literatuur gemengde resultaten.

2.1.5 Eetstoornissen

Eetstoornissen werden behandeld door twee van de gevonden meta-analyses. Obesitas wordt hier overigens niet meegenomen (zie hiervoor pagina 18). Caslini et al. (2016) keken in hun meta-analyse of slachtoffers van kindermishandeling vaker last hadden van eetstoornissen. Zij vonden dat fysieke mishandeling leidde tot een medium verhoogd risico op het ontwikkelen van anorexia nervosa, op bulimia nervosa, en op het lijden aan een ‘binge eating disorder’ ($OR=3.35, k=4, OR=3.44, k=9$, en

$OR=3.10, k=4$, resp.). Emotionele mishandeling had een hoog verhoogd risico op boulimia nervosa ($OR=4.15, k=2$) en een medium verhoogd risico op ‘binge eating disorder’ ($OR=3.70, k=2$). Er werd geen significant verband gevonden tussen emotionele mishandeling en anorexia nervosa, al hadden de auteurs hier ook slechts 2 studies over gevonden. Verschillen tussen seksen werden niet gevonden. Er waren echter ook weinig studies die mannen onderzochten.

In hun meta-analyse vonden Norman et al. (2012) een medium verhoogd risico van zowel emotionele mishandeling als verwaarlozing op eetstoornissen ($OR=2.56, k=2$ en $OR=2.99, k=2$, resp.)

2.1.6 Suïcidaal gedrag

Over suïcidaal gedrag werden twee meta-analyses gevonden. Paolucci et al. (2001) vonden een klein-medium verband tussen seksueel kindermisbruik en suïcidaal gedrag ($d=.44, k=10$), wat zich bijvoorbeeld kon uiten in herhaalde gedachten aan zelfmoord of in levensbedreigende zelfbeschadiging. Norman et al. (2012) keken eveneens naar suïcidale gedachten, maar ook naar zelfmoordpogingen. Zij vonden een medium-groot verhoogd risico van emotionele mishandeling op dit suïcidale gedrag, en medium verhoogd risico van verwaarlozing ($OR=3.08, k=11$ en $OR=1.85, k=15$, resp.).

Terwijl Norman et al. (2012) vonden dat het effect van verwaarlozing op suïcidaal gedrag sterker werd naar mate deze verwaarlozing vaker voorkwam, vonden Paolucci et al. (2001) geen invloed van het aantal incidenten van seksueel misbruik. Deze laatste onderzoekers rapporteerden bovendien dat ook de leeftijd ten tijde van het misbruik en sociaaleconomische klasse geen verschil maakten in uitkomsten. In geen van beide onderzoeken werd een verschil tussen mannen en vrouwen gevonden.

Bovendien vonden Fry et al. (2012) het verband tussen kindermishandeling, waaronder het getuige

zijn van geweld, en suïcidaal of zelfbeschadigend gedrag ook veelvuldig terug in de Aziatische literatuur.

2.1.7 Tussenconclusie

Het verband tussen blootstelling aan familiegeweld en internaliserende of externaliserende gedragsproblemen bij minderjarigen is vaak gevonden. Het ging hier vaak om kleine tot medium effecten en de meeste onderzoekers vonden geen verschillen tussen jongens en meisjes. Ook het verband tussen mishandeling en depressie is vaak onderzocht en aangetoond. Van alle vormen van mishandeling werd een effect gevonden, met over het algemeen kleine tot medium effecten. Bovendien bleek dit effect hardnekkig; het werd gevonden in de adolescentie, in de volwassenheid, en de laat-volwassenheid. Verschillen tussen mannen en vrouwen waren er maar zelden. Op PTSS werden klein-medium effecten gevonden en waren er geen verschillen tussen mannen en vrouwen. Voor angststoornissen werden kleine tot medium verhoogde risico's gevonden. Ook hier werden geen verschillen tussen mannen en vrouwen gerapporteerd. Op een aantal eetstoornissen werden medium effecten gevonden van fysieke en emotionele mishandeling. Voor suïcidaal gedrag werden overwegend medium effecten gevonden, waarbij geen verschillen tussen mannen en vrouwen werden gerapporteerd.

2.2 Fysieke gezondheid

2.2.1 Obesitas

Naast de eerder genoemde studies naar eetstoornissen (zie pagina 15), werden er drie meta-analyses gevonden over de mogelijke gevolgen van kindermishandeling op obesitas. Terwijl eetstoornissen worden gezien als psychologische stoornissen, wordt obesitas gezien als een fysieke toestand die veroorzaakt kan worden door een eetstoornis.

Danese en Tan (2014) vonden in hun meta-analyse dat misbruikte kinderen een klein verhoogde kans hadden op het obesitas later in hun leven ($OR=1.36$, $k=41$). Dit effect bestond zowel voor fysieke mishandeling, fysieke verwaarlozing en emotionele mishandeling, maar niet voor emotionele verwaarlozing. Hemmingsson et al. (2014) vonden een vrijwel even groot effect ($OR=1.34$, $k=23$). Deze effecten waren echter wel vergelijkbaar tussen de verschillende categorieën: fysieke, emotionele, en 'algemene' mishandeling. Bovendien vonden ook Norman et al. (2012) een klein verhoogd risico ($OR=1.24$, $k=5$) van emotionele mishandeling op obesitas. Voor verwaarlozing vonden ze echter geen significant effect ($k=18$).

Een van de meta-analyses vond in studies naar kinderen en adolescenten geen effect, maar wel in studies naar volwassenen (Danese & Tan, 2014). Dit kan er op duiden dat het effect op obesitas zich pas later uit. Zij vonden ook dat studies met meer vrouwen een groter effect rapporteerden, wat er op kan duiden dat het verband tussen misbruik en obesitas groter is voor vrouwen dan voor mannen. Echter, een andere meta-analyse rapporteerde juist geen verschil tussen mannelijke en vrouwelijke slachtoffers (Hemmingsson et al., 2014). Zij vonden overigens ook dat sociaal economische status geen invloed had op de uitkomsten. Verder werd een groter effect gevonden voor mishandeling of misbruik dat ernstiger was of vaker voorkwam (Hemmingsson et al., 2014; Norman et al., 2012).

2.2.2 Middelengebruik

Alleen in de meta-analyse van Norman et al. (2012) werd mede gekeken naar middelengebruik. Zij vonden op roken en op problematisch alcoholgebruik een klein verhoogd risico van emotionele mishandeling ($OR=1.70$, $k=6$ en $OR=1.27$, $k=8$, resp.), maar niet van verwaarlozing ($k=2$ en $k=11$, resp.). Zij vonden tevens een klein verhoogd risico van zowel emotionele mishandeling als verwaarlozing op later drugsgebruik ($OR=1.41$, $k=8$ en $OR=1.36$, $k=41$, resp.)

Ook in de Aziatische literatuur wordt misbruik vaak in verband gebracht problematisch alcoholgebruik, maar ook met het drinken op jonge leeftijd en het trouwen met een alcoholist (Fry et al., 2012)JA.

2.2.3 Pijn

Alleen Davis et al. (2005) keken naar chronische pijn. Zij vonden in hun meta-analyse een medium verband tussen verschillende vormen van kindermishandeling en chronische pijn ($d=.33$, $k=9$). Verschillen tussen mannen en vrouwen hebben ze niet onderzocht.

2.2.4 Tussenconclusie

Voor de meeste vormen van mishandeling werd een klein verband gevonden met obesitas, hoewel dit effect niet consistent over de studies was. Ook over verschillen tussen mannen en vrouwen waren de studies verdeeld. Emotionele mishandeling zorgde voor een kleine verhoging in het risico op middelengebruik; voor verwaarlozing gold dit in mindere mate. Ook werd kindermishandeling in verband gebracht met chronische pijn.

2.3 Relaties en kinderen

2.3.1 Partnergeweld

Twee meta-analyses werden gevonden die keken naar partnergeweld. Beide studies keken zowel naar het risico op daderschap als slachtofferschap van partnergeweld.

Smith-Marek et al. (2015) onderzochten de relatie tussen opgroeien in een gewelddadig gezin en het op latere leeftijd dader of slachtoffer worden van partnergeweld. Op daderschap van partnergeweld vonden ze een klein-medium effect van opgroeien in een gewelddadig gezin ($r=.25$, $k=84$). Op later slachtofferschap van partnergeweld vonden de auteurs eveneens een klein-medium effect ($r=.21$, $k=65$). Stith et al. (2000) vonden vergelijkbare

resultaten: een klein verband tussen opgroeien in een gewelddadig gezin en zowel het dader worden van partnergeweld ($r=.18$, $k=63$) als het slachtoffer worden van partnergeweld ($r=.17$, $k=40$).

Beide onderzoeken vonden dit verband zowel voor kinderen die getuige waren van geweld tussen hun ouders als voor kinderen die zelf slachtoffer waren van dit geweld. Bovendien vonden beide onderzoeken dat mannen uit gewelddadige gezinnen een grotere kans hadden om dader van partnergeweld te worden dan vrouwen uit gewelddadige gezinnen. Vrouwen uit gewelddadige gezinnen hadden juist een grotere kans om slachtoffer te worden van partnergeweld. Verder vonden Smith-Marek et al. (2015) in hun data geen steun voor het idee dat de gevolgen ernstiger zouden zijn als het kind en de gewelddadige ouder van hetzelfde geslacht is.

Deze ‘cycle of violence’ wordt ook in de literatuur-review van Falshaw, Browne en Hollin (1996) gevonden. Zowel mannen als vrouwen met een geschiedenis van mishandeling belanden zelf ook vaker in gewelddadige relaties. Bovendien wordt fysieke mishandeling en getuige zijn van geweld tussen de ouders ook in de Aziatische literatuur veelvuldig in verband gebracht met later slachtofferschap én daderschap van partnergeweld (Fry et al., 2012).

2.3.2 Seksueel gedrag

Alleen de meta-analyse van Norman et al. (2012) keek naar de effecten van mishandeling op seksueel gedrag. Zij vonden een klein verhoogd risico van emotionele mishandeling op HIV ($OR=1.82$, $k=2$), die bovendien toenam naar mate de mishandeling vaker voorkwam. Van verwaarlozing vonden ze geen effect. Zowel emotionele mishandeling als verwaarlozing leverde een klein verhoogd risico op andere soa’s ($OR=1.56$, $k=2$ en $OR=1.26$, $k=14$, resp.) en ‘risicovol’ seksueel gedrag ($OR=2.10$, $k=1$ en $OR=1.80$, $k=14$, resp.).

2.3.3 Tienerzwangerschappen

De enige meta-analyse die het verband tussen verschillende vormen van kindermishandeling en tienerzwangerschappen onderzocht is die van Madigan et al. (2014). Zij vonden dat seksueel kindermisbruik leidde tot een twee keer grotere kans op tienerzwangerschappen ($OR=2.06, k=35$). Dit ging over alle dadergroepen, maar de subgroep van familieleden verschilde hier niet significant van, waardoor aangenomen kan worden dat voor de slachtoffers van deze daders dit resultaat ook relevant zijn. Ook fysieke mishandeling leidde tot een licht verhoogde kans op tienerzwangerschappen ($OR=1.48, k=20$). Van slachtoffers die zowel seksueel misbruikt als fysiek mishandeld werden, werd een nog grotere groep zwanger tijdens hun tienerjaren. Dit gold ook voor slachtoffers die zowel in de kindertijd als in de adolescentie werden misbruikt. Voor emotionele mishandeling en verwaarlozing vonden de auteurs, tot hun eigen verbazing, geen effect. Als mogelijke verklaring geven ze aan dat het gebruik van verschillende definities door de verschillende studies er voor kan hebben gezorgd dat effecten niet consequent gevonden worden.

2.3.4 Tussenconclusie

Opgroeien in een gewelddadig gezin leidde tot een verhoogde kans op het aangaan van gewelddadige partnerrelaties. Dit gold zowel voor daderschap als slachtofferschap. Mannelijke slachtoffers van gewelddadige gezinnen werden later echter vaker dader, en vrouwelijke slachtoffers van gewelddadige gezinnen werden vaker opnieuw slachtoffer. Kindermishandeling werd ook in verband gebracht met HIV, andere soa's, en 'risicovol' seksueel gedrag. Een verhoogde kans op tienerzwangerschappen werd vooral teruggevonden bij slachtoffers van seksueel kindermisbruik en van fysieke mishandeling.

2.4 Opleiding en werk

2.4.1 Opleiding

Twee meta-analyses onderzochten het effect op opleiding. In de eerder genoemde meta-analyse van Kitzmann et al. (2003) werd een medium verband gevonden tussen getuige zijn van geweld tussen ouders en academische problemen ($d=-.45, k=17$). Zij keken echter alleen naar studies met minderjarigen. Paolucci et al. (2001) hanteerden dit selectie criterium niet, en zij vonden in hun meta-analyse een klein effect van seksueel kindermisbruik op schoolproblemen ($d=.19, k=6$). Weliswaar betrof dit seksueel kindermisbruik gepleegd door diverse daders, maar omdat de resultaten niet wezenlijk werden beïnvloed door de relatie tot de dader kan er voorzichtig vanuit worden gegaan dat deze resultaten ook gelden voor misbruik door verzorgers. Kitzmann et al. vonden geen verschil tussen mannen en vrouwen. Paolucci et al. hadden onvoldoende data om dit te toetsen, wel vonden zij dat ook leeftijd ten tijde van het misbruik, aantal incidenten, en sociaaleconomische klasse geen verschil maakten voor de uitkomsten.

De literatuurreview van Gilbert et al. (2009) laat ook zien dat mishandelde kinderen slechter presteren op school.

2.4.2 Werk

In de gevonden meta-analyses werd geen informatie gevonden over het verband van kindermishandeling en werk. Om deze prominente categorie niet geheel buiten beschouwing te laten, zijn enkele empirische studies geraadpleegd. Hieruit bleek dat mishandelde kinderen in vergelijking met niet-mishandelde kinderen een twee keer hogere kans hadden om werkloos te zijn ten tijde van het onderzoek ($OR=1.9-2.0$) (Currie & Widom, 2010; Zielinski, 2009), wat volgens de vuistregels neerkomt op een statistisch klein effect. Bovendien hadden ze gemiddeld een lager inkomen (Covey, Menard, & Franzese, 2013; Zielinski, 2009).

2.4.3 Tussenconclusie

Zowel opgroeiën in een gewelddadig gezin als seksueel misbruik werd in verband gebracht met schoolproblemen. Hierbij zijn geen verschillen tussen mannen en vrouwen gevonden. Er werden geen meta-analyses of literatuurstudies gevonden voor het effect van geweld op werk. Uit enkele empirische studies bleek echter wel dat slachtoffers vaker werkloos zijn en minder inkomen hebben.

2.5 Delinquentie

Twee van de gevonden meta-analyses onderzochten het verband tussen kindermishandeling en delinquentie. Deze studies keken alleen naar daderschap. Geen van de studies keek naar slachtofferschap van delicten.

Wilson et al. (2009) voerden een meta-analyse uit om de relatie tussen blootstelling aan geweld in de kindertijd en delinquent gedrag tijdens de adolescентie. Onder blootstelling aan geweld vielen verschillende vormen van huiselijk geweld, maar ook seksueel misbruik en slachtofferschap buitenhuis. De auteurs vonden een medium overall effect ($d=.55$, $k=18$). Verder vonden ze dat het effect veel groter was voor slachtoffers van geweld dan voor zij die getuige waren van geweld. Zij vonden geen verschil tussen mannen en vrouwen.

In hun meta-analyse keken Paolucci et al. (2001) ook naar het verband tussen seksueel kindermisbruik en de slachtoffer-dader-cyclus. Omdat zij vonden dat relatie tot de dader geen mediator was, kan er voorzichtig vanuit worden gegaan dat deze resultaten ook geldig zijn voor seksueel misbruik door verzorgers. Zij vonden een klein verhoogd risico van seksueel kindermisbruik op later seksueel daderschap ($d=.16$, $k=7$). De auteurs hadden niet genoeg data om verschillen tussen mannen en vrouwen te toetsen.

De literatuurreview van Falshaw et al. (1996) bevestigt dat door familieleden mishandelde kinderen later dit gedrag ook vaker zelf gingen vertonen. Dit kon dan ook gericht zijn op de samenleving, in de vorm van antisociaal of crimineel gedrag. Ook in de literatuurreview van Gilbert et al. (2009) worden meerdere studies aangehaald die verschillende vormen van kindermishandeling in verband brengen met het plegen van criminaliteit.

2.5.1 Tussenconclusie

Voor zowel huiselijk geweld als seksueel kindermisbruik werd een, voor mannen en vrouwen even groot, verband gevonden met delinquent gedrag.

3 Conclusie en discussie

In deze deelstudie werd onderzocht wat er uit de literatuur bekend is over de gevolgen van geweld door verzorgers tegen kinderen voor de levensloop van slachtoffers. Er is relatief veel literatuur te vinden over dit onderwerp. Zelfs als alleen meta-analyses bekeken worden, zijn er redelijk wat studies beschikbaar. Wel richtten deze studies zich op uiteenlopende gevolgen.

Het lijkt er op dat, als alle vormen van geweld in de kindertijd worden samengenomen, slachtoffers op alle onderzochte thema's slechtere uitkomsten hadden dan niet-slachtoffers. Op basis van de meta-analyses blijkt er een verband tussen geweld en mentale gezondheidsproblemen. Dit uit zich vooral in internaliserende en externaliserende gedragsproblemen en depressies, maar ook PTSS, angststoornissen, eetstoornissen en suïcidaal gedrag werden gevonden. Een verband tussen geweld in de kindertijd en fysieke gezondheid is eveneens aanwezig. Relatief veel studies hebben gevonden dat slachtoffers vaker met obesitas kampen, maar ook middelengebruik en chronische pijn worden gevonden. Er werd ook een correlatie tussen de geweldervaringen in de jeugd en relaties en kinderen krijgen gevonden. Hier vonden relatief veel studies dat slachtoffers vaker gewelddadige relaties aangaan, maar ook seksueel risicotvol gedrag en een hogere kans op tienerzwangerschappen werden gevonden. Daarnaast blijken geweld en studieproblemen gerelateerd, al zijn voor de gevolgen op werkgebied helaas geen meta-analyses gevonden. Ten slotte, werd geweld in de kindertijd gerelateerd aan later delinquent gedrag.

Eerdere commissies hebben reeds aandacht besteed aan seksueel misbruik. Als om die reden de gevolgen van seksueel misbruik hier buiten beschouwing worden gelaten, dan blijkt dat de resultaten grotendeels blijven staan. Voor geen

enkele uitkomst zijn de resultaten alléén gebaseerd op seksueel misbruik. Bovendien waren de effectgroottes voor seksueel kindermisbruik niet hoger dan voor andere vormen van mishandeling. Overigens blijkt dat geen enkele geweldsvorm qua gevolgen boven de andere vormen uit steekt.

Uit een aantal studies kwam naar voren dat het slachtofferschap van meerdere vormen van geweld geassocieerd is met ernstiger gevolgen dan wanneer er sprake was van één vorm van geweld (Madigan et al., 2014; Sternberg et al., 2006; Wolfe et al., 2003). Deze bevinding zou vooral voor slachtoffers van geweld in de jeugdzorg van belang kunnen zijn. Een deel van deze kinderen komt immers in een jeugdzorgvoorziening terecht vanwege mishandeling of misbruik door hun ouders. Wanneer zij ook weer slachtoffer worden van geweld in de jeugdzorg is er een 'dubbel trauma', met dus mogelijk ernstigere uitkomsten tot gevolg.

Een opmerkelijke bevinding is dat er nauwelijks verschillen werden waargenomen tussen mannen en vrouwen. Deze verschillen werden vrijwel alleen gevonden bij partnergeweld, waar vrouwen vaker slachtoffer en mannen vaker dader lijken te worden (Smith-Marek et al., 2015; Stith et al., 2000). Bovendien blijkt uit de resultaten dat effecten worden gevonden over alle leeftijden. Slechts enkele uitkomsten richtten zich uitsluitend op minderjarigen, zoals gedragsproblemen, maar voor de meeste was dit niet het geval. Daarbij bleek ook meermalen dat leeftijd ten tijde van het onderzoek geen invloed had op de resultaten. In het geval van depressie bleek dit effect zelfs tot in de laat-volwassenheid vindbaar (Ege et al., 2015). Dit zou kunnen betekenen dat een deel van de gevolgen zeer persistent is.

Overigens dient bij het lezen van de resultaten te worden beseft dat een ‘statistisch’ klein effect, niet wil zeggen dat dit effect verwaarloosbaar is. Ook hebben we geen inzicht in de niet-gemeten uitkomsten en slachtoffers kunnen kampen met problemen die nog onbekend zijn voor onderzoekers. Desondanks kan er mogelijk enige ‘hoop’ geput worden uit het feit dat veel gerapporteerde effectgroottes klein tot medium waren. Dit kan er namelijk op wijzen dat er ook een aanzienlijke groep slachtoffers is die het leven zonder noemenswaarde problemen ter hand kan nemen.

Limitaties en aanbevelingen

Deze deelstudie heeft een correlatie aangetoond tussen geweld en negatieve uitkomsten, maar of het hier gaat om een oorzakelijk verband kan niet met absolute zekerheid gezegd worden. Ook veel van de meta-analyses gingen hier niet op in. Wel is het zo dat effecten zeer consistent werden gevonden en dat de meeste effecten duidelijk na het geweld plaatsvonden. Bovendien vonden enkele auteurs dat een hogere blootstelling aan geweld (in aantal incidenten of heftigheid) leidde tot grotere effecten (Hemmingsson et al., 2014; Madigan et al., 2014; Norman et al., 2012) en werden effecten specifiek voor geweld, en niet voor andere jeugdtrauma's, gevonden (Mandelli et al., 2015). Hiermee voldoen de bevindingen in ieder geval aan een aantal criteria voor causaliteit (Hill, 1965). Als de commissie echter ook alternatieve verklaringen wil uitsluiten is aanvullend onderzoek gewenst. Dit kan bijvoorbeeld door een literatuur-onderzoek waarin specifiek naar de onderzoeksopzetten van de achterliggende studies wordt gekeken. Door onder andere de gebruikte controlegroepen te bestuderen, kunnen alternatieve verklaringen van de resultaten eventueel verworpen worden. Het is namelijk nog onduidelijk in hoeverre de gebruikte controlegroepen overeen kwamen met de slachtoffergroepen.

Dit onderzoek richtte zich niet specifiek op de jeugdzorgpopulatie, maar juist op een bredere groep jongeren met ervaringen van geweld. Het valt te verwachten de gevonden effecten nog sterker gelden voor slachtoffers van geweld in de jeugdzorg. Deze kunnen immers een 'dubbel trauma' ervaren met mogelijk ernstigere uitkomsten tot gevolg, zoals eerder gerapporteerd. Bovendien hebben de hier behandelde meta-analyses geen aandacht besteed aan geweld van jongeren onderling. Als de commissie meer inzicht wenst in de literatuur over de gevolgen voor specifiek de jeugdzorgpopulatie, dan is aanvullend onderzoek gewenst. Een systematische literatuur-review biedt dan mogelijk uitkomst, aangezien de verwachting is dat er geen tot weinig meta-analyses

zijn over deze zeer specifieke groep slachtoffers.

Dit onderzoek is voornamelijk gebaseerd op meta-analyses. De behandelde uitkomsten zijn dan ook afgeleid uit datgene wat er in deze studies behandeld is. Dit geeft een goed beeld van waar de wetenschappelijke aandacht naar uitgaat, meta-analyses zijn immers alleen mogelijk als er meerdere achterliggende studies te vinden zijn. Het zorgt er echter ook voor dat uitkomsten waar maar weinig onderzoekers naar gekeken hebben, ongeacht of zij een effect vonden of niet, hier niet behandeld zijn. Mocht de commissie een uitgebreid overzicht willen hebben van de mogelijke gevolgen van geweld tegen kinderen, dan is een uitgebreide literatuurstudie gewenst.

Sterke kanten

De gebruikte techniek heeft ook voordelen. Door het gebruik van meta-analyses kan de stand van de wetenschap beknopt worden weergegeven. De negentien meta-analyses behandelen een veelvoud aan studies. Daarnaast hanteren de auteurs van de meta-analyses verschillende inclusiecriteria, zoals het gebruik van controlegroepen en gedegen onderzoeksmethoden, waardoor het kaf al van het koren gescheiden wordt. Hierdoor valt te verwachten dat de achterliggende studies die hier behandeld zijn degelijk zijn. Bovendien zijn resultaten op basis van meta-analyses vaak accurater, omdat uitspraken worden gedaan aan de hand van meerdere datasets.

Deze deelstudie geeft een overzicht van de problemen waarmee de onderzoeks groep van de commissie kan kampen. Het gaat hier in sommige gevallen over gevolgen waar slachtoffers zelf niet zo snel over zullen praten. Het overzicht kan daarmee ook als uitgangspunt dienen in eventuele gesprekken met slachtoffers.

Literatuurlijst

- Caslini, M., Bartoli, F., Crocamo, C., Dakanalis, A., Clerici, M., & Carra, G. (2016). Disentangling the Association Between Child Abuse and Eating Disorders: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Psychosomatic Medicine*, 78(1), 79-90. doi:10.1097/psy.000000000000233
- Chan, Y.-C., & Yeung, J. W.-K. (2009). Children living with violence within the family and its sequel: A meta-analysis from 1995–2006. *Aggression and Violent Behavior*, 14(5), 313-322. doi:10.1016/j.avb.2009.04.001
- Cicchetti, D., & Toth, S. L. (2005). Child maltreatment Annual Review of Clinical Psychology (Vol. 1, pp. 409-438). Palo Alto: Annual Reviews.
- Cohen, J. (1992). A power primer. *Psychological bulletin*, 112(1), 155-159. doi:10.1037/0033-2909.112.1.155
- Covey, H. C., Menard, S., & Franzese, R. J. (2013). Effects of Adolescent Physical Abuse, Exposure to Neighborhood Violence, and Witnessing Parental Violence on Adult Socioeconomic Status. *Child Maltreatment*, 18(2), 85-97. doi:10.1177/1077559513477914
- Currie, J., & Widom, C. S. (2010). Long-term consequences of child abuse and neglect on adult economic well-being. *Child Maltreatment*, 15(2), 111-120. doi:10.1177/1077559509355316
- Danese, A., & Tan, M. (2014). Childhood maltreatment and obesity: systematic review and meta-analysis. *Molecular Psychiatry*, 19(5), 544-554. doi:10.1038/mp.2013.54
- Davis, D. A., Luecken, L. J., & Zautra, A. J. (2005). Are reports of childhood abuse related to the experience of chronic pain in adulthood? A meta-analytic review of the literature. *Clinical Journal of Pain*, 21(5), 398-405. doi:10.1097/01.ajp.0000149795.08746.31
- Ege, M. A., Messias, E., Thapa, P. B., & Krain, L. P. (2015). Adverse childhood experiences and geriatric depression: results from the 2010 BRFSS. *The American journal of geriatric psychiatry : official journal of the American Association for Geriatric Psychiatry*, 23(1), 110-114. doi:10.1016/j.jagp.2014.08.014
- English, D. J. (1998). The extent and consequences of child maltreatment. *Future of Children*, 8(1), 39-53. doi:10.2307/1602627
- Evans, S. E., Davies, C., & DiLillo, D. (2008). Exposure to domestic violence: A meta-analysis of child and adolescent outcomes. *Aggression and Violent Behavior*, 13(2), 131-140. doi:10.1016/j.avb.2008.02.005
- Falshaw, L., Browne, K. D., & Hollin, C. R. (1996). Victim to offender: A review. *Aggression and Violent Behavior*, 1(4), 389-404. doi:10.1016/s1359-1789(96)00005-5
- Fry, D., McCoy, A., & Swales, D. (2012). The Consequences of Maltreatment on Children's Lives: A Systematic Review of Data From the East Asia and Pacific Region. *Trauma Violence & Abuse*, 13(4), 209-233. doi:10.1177/1524838012455873

- Gilbert, R., Widom, C. S., Browne, K., Fergusson, D., Webb, E., & Janson, S. (2009). Burden and consequences of child maltreatment in high-income countries. *The Lancet*, 373(9657), 68-81. doi:10.1016/S0140-6736(08)61706-7
- Hemmingsson, E., Johansson, K., & Reynisdottir, S. (2014). Effects of childhood abuse on adult obesity: a systematic review and meta-analysis. *Obesity Reviews*, 15(11), 882-893. doi:10.1111/obr.12216
- Hill, A. B. (1965). The Environment and Disease: Association or Causation? *Proceedings of the Royal Society of Medicine*, 58(5), 295-300. Geraadpleegd van <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1898525/>
- Huisman, J., Flapper, B. C. T., Kalverdijk, L. J., L'Hoir, M. P., & Weel, E. A. F. (2010). *Gedragsproblemen bij kinderen*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Infurna, M. R., Reichl, C., Parzer, P., Schimmenti, A., Bifulco, A., & Kaess, M. (2016). Associations between depression and specific childhood experiences of abuse and neglect: A meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 190, 47-55. doi:10.1016/j.jad.2015.09.006
- Kiser, L. J., Stover, C. S., Navalta, C. P., Dorado, J., Vogel, J. M., Abdul-Adil, J. K., . . . Briggs, E. C. (2014). Effects of the child-perpetrator relationship on mental health outcomes of child abuse: It's (not) all relative. *Child Abuse & Neglect*, 38(6), 1083-1093. doi:10.1016/j.chab.2014.02.017
- Kitzmann, K. M., Gaylord, N. K., Holt, A. R., & Kenny, E. D. (2003). Child witnesses to domestic violence: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71(2), 339-352. doi:10.1037/0022-006X.71.2.339
- Lindert, J., von Ehrenstein, O. S., Grashow, R., Gal, G., Braehler, E., & Weisskopf, M. G. (2014). Sexual and physical abuse in childhood is associated with depression and anxiety over the life course: Systematic review and meta-analysis. *International Journal of Public Health*, 59(2), 359-372. doi:10.1007/s00038-013-0519-5
- Lipsey, M. W., Puzio, K., Yun, C., Hebert, M. A., Steinka-Fry, K., Cole, M. W., . . . Busick, M. D. (2012). *Translating the Statistical Representation of the Effects of Education Interventions into More Readily Interpretable Forms*. Retrieved from Washington, DC:
- Lipsey, M. W., & Wilson, D. B. (2001). *Practical Meta-Analysis*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Madigan, S., Wade, M., Tarabulsky, G., Jenkins, J. M., & Shouldice, M. (2014). Association Between Abuse History and Adolescent Pregnancy: A Meta-analysis. *Journal of Adolescent Health*, 55(2), 151-159. doi:10.1016/j.jadohealth.2014.05.002
- Mandelli, L., Petrelli, C., & Serretti, A. (2015). The role of specific early trauma in adult depression: A meta-analysis of published literature. Childhood trauma and adult depression. *European Psychiatry*, 30(6), 665-680. doi:10.1016/j.eurpsy.2015.04.007
- Nanni, V., Uher, R., & Danese, A. (2012). Childhood Maltreatment Predicts Unfavorable Course of Illness and Treatment Outcome in Depression: A Meta-Analysis. *American Journal of Psychiatry*, 169(2), 141-151. doi:doi:10.1176/appi.ajp.2011.11020335
- Norman, R. E., Byambaa, M., De, R., Butchart, A., Scott, J., & Vos, T. (2012). The Long-Term Health Consequences of Child Physical Abuse, Emotional Abuse, and Neglect: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Plos Medicine*, 9(11). doi:10.1371/journal.pmed.1001349

Paolucci, E. O., Genuis, M. L., & Violato, C. (2001). A meta-analysis of the published research on the effects of child sexual abuse. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 135(1), 17-36. doi:10.1080/00223980109603677

Smith-Marek, E. N., Cafferky, B., Dharnidharka, P., Mallory, A. B., Dominguez, M., High, J., . . . Mendez, M. (2015). Effects of Childhood Experiences of Family Violence on Adult Partner Violence: A Meta-Analytic Review. *Journal of Family Theory & Review*, 7(4), 498-519. doi:10.1111/jftr.12113

Sternberg, K. J., Baradaran, L. P., Abbott, C. B., Lamb, M. E., & Guterman, E. (2006). Type of violence, age, and gender differences in the effects of family violence on children's behavior problems: A mega-analysis. *Developmental Review*, 26(1), 89-112. doi:10.1016/j.dr.2005.12.001

Stith, S. M., Rosen, K. H., Middleton, K. A., Busch, A. L., Lundeberg, K., & Carlton, R. P. (2000). The intergenerational transmission of spouse abuse: A meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 62(3), 640-654. doi:10.1111/j.1741-3737.2000.00640.x

Wilson, H. W., Stover, C. S., & Berkowitz, S. J. (2009). Research Review: The relationship between childhood violence exposure and juvenile antisocial behavior: a meta-analytic review. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 50(7), 769-779. doi:10.1111/j.1469-7610.2008.01974.x

Wolfe, D. A., Crooks, C. V., Lee, V., McIntyre-Smith, A., & Jaffe, P. G. (2003). The effects of children's exposure to domestic violence: A meta-analysis and critique. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6(3), 171-187. doi:10.1023/a:1024910416164

Zielinski, D. S. (2009). Child maltreatment and adult socioeconomic well-being. *Child Abuse & Neglect*, 33(10), 666-678. doi:10.1016/j.chab.2009.09.001

Bijlage 1 - Zoektermen

Er is onder andere gezocht op de volgende termen:

“child abuse” caregiver

“child abuse” caretaker

“child abuse” carer

effects “child abuse” “parent”

“child abuse” consequences “meta-analysis”

“child abuse” consequences “literature review”

“child abuse” consequences review

child maltreatment meta-analytic

child maltreatment meta-analysis

“child abuse” meta-analysis

childhood maltreatment meta-analytic

childhood maltreatment meta-analysis

childhood violence meta-analysis

childhood violence meta-analytic

exposure to violence meta-analysis

family violence meta-analysis

Bijlage 2 - Samenstelling begeleidingscommissie

Dank gaat uit naar de begeleidingscommissie voor het constructieve commentaar dat zij tijdens het proces heeft geleverd.

Voorzitter

Prof. dr. Carol van Nijnatten

Overige leden

Dr. Trudy Mooren

Prof. dr. Wim Slot

Drs. Marieke Dekker

Haalbaarheid van onderzoek naar geweld in de residentiële jeugdzorg

Inhoudsopgave Bijlage 6

1 Inleiding	171
2 De residentiële sector tussen 1945 en 2015	172
3 Wat is bekend over geweld in de residentiële jeugdzorg?	175
3.1 Wetenschappelijke literatuur	175
3.1.1 Tot aan de jaren zeventig: onderzoek onder oud-pupillen	175
3.1.2 Historische studies en archieven	176
3.1.3 Studies uit de jaren zeventig en tachtig: weglopen en andere problemen	177
3.1.4 Vanaf de jaren negentig: enige aandacht	178
3.2 Vaktijdschriften	180
3.3 Impact van geweld in tehuizen	182
4 Toezicht	185
4.1 Toezicht tot eind jaren tachtig	185
4.2 Toezicht door een centrale, onafhankelijke inspectie	186
4.3 Klachtrecht	187
4.3.1 Wettelijke regelingen met betrekking tot klachtrecht?	187
4.3.2 Dienen jeugdigen een klacht in?	189
4.4 De BM, Waer Gebeurt & informele klachten	191
5 Richtlijnen op instellingsniveau	194
5.1 Nederlandsch Mettray	194
5.2 Koepelorganisaties	195
6 Vorming en toerusting	198
6.1 Studieboeken	199
7 Conclusies en aanbevelingen	201
7.1 Conclusies	201
7.1.1 Geweld	201
7.1.2 Toezicht	201
7.1.3 Richtlijnen op instellingsniveau	202
7.1.4 Vorming en toerusting	202
7.2 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	202
Literatuur	205
Archieven	210

1 Inleiding

In opdracht van de *Commissie vooronderzoek naar geweld in de jeugdzorg* wordt in dit essay ingegaan op de haalbaarheid van onderzoek met betrekking tot geweld in de residentiële jeugdzorg. Nader onderzoek naar het voorkomen van geweld jegens, onder verantwoordelijkheid van de overheid, vanaf 1945 in residentiële instellingen geplaatste kinderen zou een antwoord moeten geven op de vragen hoe vaak geweld voorkwam, wat dit inhield, of het door de betrokkenen werd gezien als toelaatbaar en wat het voor hen betekende. Dit vóóronderzoek richt zich op de mogelijkheden van een dergelijk onderzoek. De commissie heeft geweld voorlopig als volgt gedefinieerd:

Geweld is elk, al dan niet intentioneel, voor een minderjarige bedreigend of gewelddadig gedrag van fysieke, psychische of seksuele aard dat fysiek of psychisch letsel toebrengt aan het slachtoffer. De toelaatbaarheid van dit gedrag en de mate waarin het als bedreigend of gewelddadig wordt ervaren, kan in verschillende perioden anders zijn.

Op verzoek van de commissie wordt ingegaan op vier vragen:

- Wat is bekend over geweld in de residentiële jeugdzorg? (par. 3)
- Hoe was het toezicht op de residentiële instellingen en de kinderen die er verbleven geregeld? (par. 4)
- Welke richtlijnen waren er op instellingsniveau met betrekking tot geweld? (par. 5)
- Hoe was de vorming en toerusting van professionals? (par. 6)

Ten eerste wordt er (in par. 2) een beknopte beschrijving gegeven van de belangrijkste ontwikkelingen in de residentiële sector tussen 1945 en heden. In paragrafen 3 t/m 6 wordt steeds een beschrijving van de gevuldte aanpak, de resultaten daarvan en wordt afgesloten met een antwoord op de vraag hoe vervolgonderzoek vorm kan krijgen. Het essay wordt afgesloten met de belangrijkste conclusies en een voorstel voor verder onderzoek.

2 De residentiële sector tussen 1945 en 2015

In deze voorstudie wordt de particuliere residentiële sector tussen 1945 en 2015 bestudeerd. Niet aan de orde komen de instellingen die direct onder het ministerie van Justitie vielen en waarin kinderen via een strafrechtelijke maatregel werden geplaatst: de Rijksopvoedingsgestichten (ROG's) en tuchtscholen en, later, de justitiële jeugdinrichtingen (JJI's). Hieronder volgt een algemene schets van de belangrijkste ontwikkelingen op het gebied van de residentiële jeugdzorg.

Na de Tweede Wereldoorlog bestond er een uitgebreid netwerk van particuliere, verzuilde tehuizen. Tot in de jaren zestig groeide de capaciteit van de residentiële zorg: er kwamen nieuwe tehuizen bij en de bestaande werden uitgebreid (Dekker, 2012, 45). Kinderen konden via verschillende justitiële maatregelen uit huis worden geplaatst. Er kon een *ontzetting* of *ontheffing* worden uitgesproken; bij deze maatregelen raakten de ouders de zeggenschap over hun kinderen volledig kwijt. De voogdij over het kind werd dan opgedragen aan een (verzuilde) voogdijvereniging. Door middel van een *ondertoezichtstelling* kon het gezag van ouders worden beperkt. Toezicht op het gezin werd dan in opdracht, en onder eindverantwoordelijkheid van de kinderrechter uitgeoefend door een gezinsvoogdijvereniging¹. Ook in het kader van deze maatregel kon, met een machtiging van de kinderrechter, een kind in een tehuis worden geplaatst. De verzuiling was in deze jaren het leidende organisatieprincipe in de kinderbescherming. De verzuilde (gezins)voogdijverenigingen plaatsten kinderen in verzuilde tehuizen of in

pleeggezinnen met dezelfde geloofsovertuiging of levensbeschouwing las het oorspronkelijke gezin van het kind.

In 1945 waren er 174 particuliere tehuizen en instellingen waar kinderen na een uithuisplaatsing terecht konden. Daarvan waren er 65 protestants, 67 rooms-katholiek, 4 joods en er waren 38 algemene instellingen (Dekker, 2012). In 1965 was dit aantal gegroeid tot 245. In de jaren vijftig was er een grote verscheidenheid aan tehuistypen. Zo waren er onder andere: observatiehuizen, doorgangshuizen, tehuizen voor de normale jeugd, vakinternaten, tehuizen voor de werkende jeugd en behandelingshuizen (Van der Ploeg, 2000, 75). Desalniettemin was het verschil tussen deze tehuizen verre van duidelijk. Er bestond veel onduidelijkheid over wat nu precies de verschillende typen tehuizen van elkaar onderscheidde. Daarbij kwam dat de capaciteit bijzonder onevenwichtig over de typen tehuizen verdeeld was. Het aantal plaatsen in de behandelingshuizen was begin jaren vijftig bijvoorbeeld bijzonder klein (Van der Ploeg, 2000, 75).

Uit het rapport van de Werkgroep *Gestichtsdifferentiatie* uit 1959 kwam naar voren dat het niet mogelijk was om een onderscheid in typen tehuizen te maken op basis van gehanteerde pedagogische systemen. Deze werkgroep werd ingesteld op verzoek van de Nationale Federatie voor Kinderbescherming, de overkoepelende organisatie voor kinderbeschermingsinstellingen en organisaties, omdat men een betere wetenschappelijke fundering van het werk nastreefde en differentiatie van de tehuizen op basis van pedagogisch systeem en doelgroep wenste, in plaats van differentiatie op basis van levensbeschouwing (Koekebakker, Clemens Schröner, Boekhold & Wijn, 1959, 11).

¹ De eindverantwoordelijkheid voor de uitvoering van de ondertoezichtstelling lag tot 1995 bij de kinderrechter. Daarna verdween deze uitvoerende taak en had de kinderrechter enkel nog een rechtspraakende functie.

De werkgroep concludeerde in haar eindrapport dat er van een pedagogisch behandelingssysteem in veruit de meeste instellingen geen sprake was. De aanpak was vooral gericht op het in goede banen leiden van de dagelijkse gang van zaken, terwijl er voor individuele kinderen nauwelijks aandacht was. Bovendien bleek dat het in veel tehuizen ook aan basisvoorzieningen, zoals goede hygiëne en medische verzorging, ontbrak (Koekebakker, Clemens Schröner, Boekhold & Wijn, 1959, 446-448). In de jaren zestig werd in opdracht van de Nationale Federatie voor Kinderbescherming veel werk verricht om tot duidelijke normen en richtlijnen voor het werk in de kinderbescherming te komen. In uiteenlopende werkgroepen zochten men een antwoord op de vraag waaraan tehuizen minimaal dienden te voldoen (Nationale Federatie voor de Kinderbescherming, 1970). In paragraaf 5 besteden we meer aandacht aan deze richtlijnen.

Tussen 1965 en 2010 was er sprake van een daling van het aantal tehuisplaatsen (Dekker, 2012). In de loop van de jaren zestig en zeventig verdween de verzuiling als ordeningsprincipe binnen de kinderbescherming. In 1965 werd wettelijk vastgelegd dat residentiële zorg voortaan georganiseerd moest worden naar het type behandeling dat in de tehuizen geboden kon worden. De levensbeschouwelijke identiteit van de tehuizen verdween daardoor al snel naar de achtergrond (Dekker, 2012, 52). Er was onder invloed van de culturele en maatschappelijke veranderingen kritiek op de tehuizen van buitenaf, maar ook binnen de kinderbescherming zelf was men kritisch. Er was onder andere kritiek op de geïsoleerde ligging van veel tehuizen, het gebrek aan individuele aandacht voor de opgenomen kinderen en het gebrek aan opleiding van groepsleiders. Vanaf de jaren zeventig kwam de nadruk te liggen op ambulante of semi-residentiële vormen van hulpverlening. Er kwamen bovenbouw verschillende alternatieven van de grond voor de grootschalige inrichtingen, zoals de gezinshuizen die in gewone huizen, midden in stads- en dorpswijken, werden ingericht. Men wilde daarmee de kinderen zoveel mogelijk

laten deelnemen aan het maatschappelijk leven en hen tegelijkertijd een gezinsachtige omgeving bieden (Dimmendaal, 1998, 48-49). Anno 2010 is kleinschaligheid van residentiële voorzieningen de norm geworden binnen de residentiële zorg (Dekker, 2012, 67).

Vanaf de invoering van de Wet op de Jeugdhulpverlening in 1989 is het zo-zo-zo beleid richtinggevend voor de jeugdzorg in Nederland. Dit betekent dat de hulp zo licht mogelijk, zo dicht mogelijk bij huis en zo kort mogelijk dient te zijn (Harder, Knorth en Zandberg, 2006; Tilanus & Van Montfoort, 2005). Er was hierbij sprake van decentralisatie, omdat de verantwoordelijkheid voor de jeugdhulpverlening voortaan bij de provincies zou liggen. Binnen deze wet werd uitgegaan van een hiërarchische onderverdeling van soorten hulp. De voorkeur ging in eerste instantie uit naar ambulante hulp en daarna achtereenvolgens naar pleegzorg, semi-residentiële voorzieningen en residentiële voorzieningen. De verschillende soorten hulp zouden zo een continuüm van zorg moeten vormen, waarbij residentiële hulp naar voren komt als zwaarste vorm van hulp (Harder, Knorth en Zandberg, 2006, 25-27). Als gevolg van dit beleid en van overheidsbezuinigingen is het aantal plaatsen in de residentiële zorg sterk is afgenomen. Een bijkomend gevolg hiervan was volgens Harder, Knorth en Zandberg (2006, 27) dat er een relatieve toename heeft plaatsgevonden van het aantal sterk problematische jeugdigen dat in een residentiële instelling verblijft. De groep minder problematische jeugdigen wordt immers via andere voorzieningen geholpen.

In de Rijksopvoedingsgestichten en Justitiële Jeugdinrichtingen, die buiten dit vooronderzoek vallen, werden in het grootste gedeelte van de onderzochte periode óók die kinderen geplaatst die te moeilijk bleken voor opvang in reguliere tehuizen (Van der Ploeg, 2000, 75). Daardoor werden dus kinderen via zowel civielrechtelijke als strafrechtelijke maatregelen in deze direct onder het ministerie van justitie vallende tehuizen

geplaatst. Begin 21ste eeuw kwam daaraan een einde, omdat de gezamenlijke opsluiting van civielrechtelijk en strafrechtelijk geplaatste jeugdigen steeds minder op maatschappelijke acceptatie kon rekenen (Dekker, 2012, 72-74; Ten Brummelaar, Boendermaker, Harder & Knorth, 2011). Via een wijziging in de Wet op de Jeugdzorg in 2008 werd bepaald dat de civielrechtelijk geplaatste kinderen niet meer in dezelfde instellingen als de strafrechtelijk geplaatste kinderen mochten worden opgenomen. Voor deze jeugdigen werd vanaf dat moment de gesloten jeugdzorg of ‘Jeugdzorg Plus’ gecreëerd. In 2010 waren er bijna 1500 plaatsen voor jeugdigen verspreid over 16 jeugdzorgplus-instellingen. In deze instellingen worden kinderen opgenomen waarbij sprake is van zeer ernstige emotionele problemen en/of gedragsproblemen (Ten Brummelaar, Boendermaker, Harder & Knorth, 2011, 9-11).

Met het bovenstaande hebben we de contouren van de residentiële jeugdzorg geschatst: er was een daling van de capaciteit ten gevolge van kritiek op de tehuizen en veranderd beleid en de wijze waarop het veld georganiseerd was veranderde. In plaats van organisatie langs de lijnen van verzuiling, werd de residentiële jeugdzorg vanaf de jaren zeventig georganiseerd op basis van pedagogisch behandelaanbod en regionale spreiding van voorzieningen.

3 Wat is bekend over geweld in de residentiële jeugdzorg?

Vanuit de Commissie Vooronderzoek naar geweld in de jeugdzorg werd gevraagd om een eerste impressie van de soorten geweld die zijn uitgeoefend bij kinderen en jongeren. Om deze vraag te beantwoorden hebben is gekozen voor literatuuronderzoek en onderzoek in vakbladen. Er werd een selectie uit de wetenschappelijke literatuur over het werk in de tehuizen en de ervaringen van kinderen daarmee bestudeerd.² Daarbij werd gekeken naar studies over specifieke instellingen, maar ook naar publicaties over de sector als geheel. Naast onderzoek dat in de tijd zelf plaatsvond, hebben zijn ook historische studies bekeken. In vaktijdschriften werd een zeer beperkte pilot uitgevoerd. Dit hield in dat een aantal jaargangen werden onderzocht van direct op het werk in de kinderbescherming betrokken vaktijdschriften. In het kader van dit vooronderzoek werd ook beperkt archief-onderzoek uitgevoerd.

Hieronder wordt ingegaan op wat uit deze verschillende bronnen naar voren kwam. Er werd gezocht naar aanwijzingen van het voorkomen van geweld. Dit konden teksten zijn waarin het voorkomen van geweld (zoals slaan, schoppen of andere vormen van mishandeling) beschreven werd. Ook uitspraken over het hanteren van straffen binnen tehuizen werden bestudeerd, omdat daarmee eventuele verschuivingen in wat

binnen de tehuizen toelaatbaar was en wat niet zichtbaar kunnen worden.

3.1 Wetenschappelijke literatuur

3.1.1 Tot aan de jaren zeventig: onderzoek onder oud-pupillen

Tussen 1945 en 1970 verschenen er een aantal onderzoeken onder ‘oud-pupillen’, volwassenen die als kind via een justitiële maatregel van kinderbescherming uit huis waren geplaatst (Servatius, 1949; De Bloois, 1951; Clemens Schröner, 1953; Alten, 1957; Den Otter, 1963). In het kader van dit vooronderzoek zijn de studies van Alten (1957) en Den Otter (1963) nader bestudeerd op het voorkomen van geweld in de instellingen waarin de door hen geïnterviewde mensen als kind verbleven.

Hoewel de meeste oud-pupillen die door Alten werden geïnterviewd maatschappelijk gezien goed terecht waren gekomen, had een aanzienlijk deel van hen geen goede herinneringen aan het verblijf in een tehuis. Van de 160 oud-pupillen verbleven er 103 enige tijd in een tehuis (Alten, 1957, 61). Van hen zeiden 44 negatieve herinneringen aan deze tijd te hebben, tegenover 26 die positieve herinneringen koesterden. Door 13 oud-pupillen werd een neutrale positie ingenomen.³ De negatieve herinneringen hadden betrekking op het moeten leven in een groep, de vaak voorkomende ongeschiktheid van het personeel, onvoldoende zorg voor kleding en voedsel, een autoritaire instelling van het personeel en streng straffen. De afzon-

² In het kader van mijn promotieonderzoek naar onderzoek naar resultaten van justitiële kinderbeschermingsmaatregelen bestudeerde ik verschillende overzichten van onderzoek op het terrein van de justitiële kinderbescherming: een bibliografie van Mulock Houwer (1970), een overzichtsstudie van Van Gageldonk en Bartels (1990) en een overzichtsstudie van Boendermaker, Van der Veldt en Booy (2003). Ook werden uitgaven van de Commissie Wetenschappelijk Onderzoek Kinderbescherming en het WIJN bekeken. Vanuit dit overzicht van onderzoek op het terrein van de justitiële kinderbescherming hebben we een selectie gemaakt.

³ Deze aantallen optellend kom ik tot 93 oud-pupillen die in tehuizen verbleven, en niet tot 103. Hoe dit verschil veroorzaakt wordt is niet duidelijk, omdat de auteur er geen aandacht aan schenkt.

ring of isolatie die als straf gebruikt werd was voor jongens en meisjes de meest gevreesde straf (Alten, 1957, 64-65). Als klachten werden genoemd: gebrek aan hartelijkheid (35 keer), te grote strengheid (ook 35 keer), benadeling door de groep (30 keer), negatieve beïnvloeding door de groep (24 keer), gebrek aan aanvaarding door de groep (23 keer), slechte kleding (23 keer) en slechte voeding (22 keer). Hoewel er in dit onderzoek niet explicet melding wordt gemaakt van het voorkomen van geweld, worden streng straffen en een gebrek aan hartelijkheid vaak genoemd bij het bespreken van slechte herinneringen en klachten.

Dit beeld van streng straffen komt ook naar voren in het onderzoek van Den Otter (1963). In het kader van dit onderzoek werden 294 oud-pupillen geïnterviewd. Ook hier werd aan oud-pupillen gevraagd een oordeel te geven over de ervaringen die zij als kind opdeden: 131 spraken zich nadrukkelijk negatief uit, 95 waren gemengd in hun oordeel en 54 waren positief. Dit betreft ook kinderen die in een pleeggezin verbleven. Den Otter vermeldde dat van degenen die een positief oordeel gaven, 43 in een pleeggezin hadden gewoond, tegenover 11 in een tehuis. In de tehuizen verbleven de kinderen in groepen van 20 tot 30 kinderen, waarvoor meestal slechts één leidster beschikbaar was. Het leven stond daarom in het teken van het handhaven van orde. Alles gebeurde uniform volgens een vaste dagindeling. In het rapport van de Werkgroep Gestichtsdifferentiatie kwam deze uniforme dagindeling ook naar voren (Koekebakker, Clemens Schröner, Boekhold & Wijn, 1959; zie ook Dimmendaal, 1998, 193). Er was weinig tot geen ruimte voor spel en ontspanning als groep en nog minder voor individuele activiteiten (Den Otter, 1963, 108-111). Orde en tucht werden streng gehandhaafd en uit de interviews die Den Otter hield kwam naar voren dat dit 'meermalen met geweld gebeurde', en dat daarbij middelen werden gehanteerd die 'slechts verzet en haat kweekten' (Den Otter, 1963, 110). Het ontstaan van gevoelens van 'haat en verzet' werd volgens Den Otter versterkt door de volkomen afhankelijke en

rechteleuze positie van de in tehuizen geplaatste kinderen (*ibidem*).

Alleen Den Otter sprak dus explicet van geweld, maar ging er desondanks niet uitgebreid op in. Geweld is in deze studies geen thema dat in de interviews aan de orde werd gesteld of waaraan de onderzoekers veel aandacht besteden. Beide studies laten wel zien dat het klimaat in de tehuizen gekenmerkt werd door 'orde en tucht' en grote strengheid. Slechts een minderheid van de geïnterviewde oud-pupillen had positieve herinneringen met betrekking tot de tijd die zij in het tehuis doorbrachten.

3.1.2 Historische studies en archieven

Dimmendaal (1990; 1998) heeft uitgebreid geschreven over residentiële hulpverlening in de provincie Groningen. In haar proefschrift *Heropvoeding en behandeling* beschrijft zij de geschiedenis van Huize de Ranitz in de stad Groningen (Dimmendaal, 1998). Voor de oorlog werden in het doorgangshuis strenge straffen toegepast en heerste er een streng lik-op-stukbeleid. Dit lijkt overeen te komen met wat Alten en Den Otter hierover schreven. Straffen waren bijvoorbeeld op water en brood zetten, een koude douche of eenzame opsluiting. In 1945 werd een nieuwe directrice aangesteld die een minder strenge aanpak voorstond en een positieve benadering tot speerpunt van het beleid maakte (Dimmendaal, 1998, 205-214). Dwangmaatregelen en isolatie wilde zij zoveel mogelijk vermijden. Dat werd lastiger toen de instelling zich ging toeleggen op moeilijk opvoedbare kinderen (*idem*, 205-209). Isolatie bleef een regelmatig gebruikt repressiemiddel (*idem*, 213-214). Kinderen werden tussen enkele uren tot meerdere dagen afgezonderd. Isolatie was het enige repressieve middel dat na de oorlog nog overbleef in Huize de Ranitz, de koude douche en het op water en brood zetten werden afgeschaft. Dimmendaal beschrijft bovendien dat het klimaat in Huize de Ranitz eind jaren vijftig bijzonder tolerant was (*idem*, 210-211). Uit het onderzoek van

Dimmendaal blijkt dat tolerantie en weinig straffen het ideaal was dat werd nagestreefd. In de archieven vond zij aanwijzingen dat dit, in ieder geval voor een gedeelte, ook in de praktijk ten uitvoer werd gebracht. Dimmendaal maakt in haar studie geen melding van het voorkomen van geweld jegens pupillen, maar dat sluit uiteraard niet uit dat het niet voorkwam.

Uit verschillende bronnen kwamen aanwijzingen naar voren dat geweld (in de vorm van lijfstraffen) voorkwam. Dit bleek bijvoorbeeld uit stukken uit de archieven van Nederlands Mettray. Lijfstraffen waren niet toegestaan, maar bleken wel voor te komen. In 1954 schreef de directeur een brief die gericht was aan de groepsleiders naar aanleiding van een tweetal incidenten waarbij door medewerkers aan jongens 'lichamelijke kastijding is toegediend'⁴. Hoewel hij aangaf begrip te hebben voor het moeilijke werk dat de groepsleiders moesten verrichten, onderstreepte de directeur in zijn brief dat lichamelijke kastijding niet toegestaan was. Vooral ook omdat er, volgens hem, van overheidswege scherp op werd toegezien dat deze richtlijn werd opgevolgd. Uit krantenknipsels die in dezelfde map werden aangetroffen bleek dat er op dat moment discussie was over de vraag wat wel en niet toegestaan was. Er waren twee artikelen met de titels 'Is een klap een mishandeling?' en 'Mogen op school nog klappen vallen?'. Eind jaren vijftig ging het in een werkbesprekking over straffen en kwam opnieuw naar voren dat lichamelijke tuchtiging nooit toegestaan was en er werd daarbij gewaarschuwd: "Pas op voor wraakneming en impulsief handelen". In paragraaf 7 over vorming en toerusting zullen we ook zien dat regelmatig de zwaarte van het beroep van groepsleider benadrukt wordt en dat in sommige gevallen een verband werd gelegd met het optreden van geweld jegens jongeren als gevolg van overbelasting (zie bijvoorbeeld ook De Ruyter, 1971; Lassen, 1997).

Hoewel er dus aanwijzingen waren dat geweld voorkwam, was geweld jegens pupillen ook in de bestudeerde historische studies en archieven geen onderwerp dat explicet naar voren kwam.

3.1.3 *Studies uit de jaren zeventig en tachtig: weglopen en andere problemen*

Voor de jaren zeventig en tachtig werden studies bekeken die gingen over het weglopen van kinderen en jongeren uit tehuizen (Angenent & Beke, 1985; Van der Ploeg, Smid & Wouda, 1988), over het leven in groepen (De Ruyter, 1971; Van der Ploeg, 1975) en enkele studies waarin problemen in de kinderbescherming werden geïnventariseerd (Angenent, 1972; Mul, Van Burken, Blokland en Horst, 1971). Problemen en knelpunten in de kinderbescherming, de problematiek van het weglopen en het leven in groepen in residentiële instellingen: wanneer geweld jegens kinderen en jongeren een onderwerp was dat in deze jaren in de belangstelling van wetenschappers stond, dan is te verwachten dat dat onderwerp in deze studies terug te vinden is.

Knelpunten en problemen lagen volgens Angenent (1972) en Mul, Van Burken, Blokland en Horst (1971) onder andere op het gebied van personeel (zowel wat betreft de kwaliteit als kwantiteit), financiën en dalende bezetting, het ontbreken van kennis en vaardigheden met betrekking tot het behandelen van kinderen en de wijze waarop tehuizen geleid werden. Van der Ploeg schreef over de positie van de 'randfiguur' in de inrichtingsgroep (Van der Ploeg, 1975). Hiermee doelde hij op jongeren die niet worden opgenomen in de groep en vaak degenen zijn die last hebben van agressie van groepsgenoten. Vanwege de inrichtingssituatie en het feit daar opgenomen te zijn kunnen zij zich niet aan deze agressie onttrekken. Ook groepsleiders bleken een rol in de stigmatisering van deze kinderen te vervullen. Ook werd in deze studie door middel van vragenlijsten de mening van de kinderen over de groepsleiding bevraagd. Geweld van groepsleiders jegens kinderen was hierbij geen onderwerp.

⁴ RAZ Mettray, inv. nr. 230, brief gedateerd 2-9-1954.

Het weglopen van kinderen en jongeren uit tehuizen was een verschijnsel dat regelmatig voorkwam en bovendien sinds jaar en dag bij het plaatsen van kinderen in tehuizen aan de orde was (Ter Horst, 1971, 274). In de jaren tachtig werd onderzoek gedaan naar dit fenomeen (Angenent & Beke, 1985; Van der Ploeg, Smid & Wouda, 1988). In deze studies werd gezocht naar factoren die met het weglopen samenhangen. Deze factoren lagen vooral op, en werden ook vooral dáár gezocht, het gebied van het kind zelf. Een van de uitkomsten was dat kinderen met een meer problematische voorgeschiedenis, vaker wegliepen. Wel kwam het idee naar voren dat jongeren die wegliepen zich niet thuis voelden in het tehuis en dat groepsleiders en deskundigen kennelijk ook niet in staat waren geweest de kinderen en jongeren hierbij te helpen, maar de vraag wáárom zij zich niet thuis voelden of dat zij misschien bepaalde klachten hadden, werd niet gesteld.

In een artikel van Ter Horst (1971) stond de vraag naar de beweegredenen van de kinderen wel centraal. Ter Horst stelde dat altijd hiernaar gezocht moest worden, omdat wanneer meerdere kinderen weglopen, uiteenlopende redenen in het spel konden zijn. Hij maakte een indeling in categorieën van de verschillende soorten redenen die een rol konden spelen. Daarmee probeerde hij een genuanceerd antwoord te bieden op de vraag waarom jongeren wegliepen en hoe erop gereageerd diende te worden. Dat was belangrijk omdat hij twee uiterste posities in het beantwoorden van deze vraag verwierp. Aan de ene kant stonden volgens hem de ‘traditionalisten’. Zij vatten weglopen op als wangedrag waarvoor het kind gestraft diende te worden. Aan de andere kant ontwaarde Ter Horst de ‘vrijheidsideologisten’ die meenden dat weglopen altijd een gezonde reactie was op de ongezonde situatie die in de tehuizen aan te treffen was (Ter Horst, 1971, 274). Beide uiterste posities waren gevaarlijk volgens Ter Horst en bovendien: ‘... de waarheid ligt ook niet ergens in het midden.’ (ibidem). Ter Horst onderscheidde in zijn indeling factoren die te maken hadden met het

kind, de inrichting of externe relaties. Medewerkers van tehuizen dienden zich altijd af te vragen of het weglopen van een pupil met omstandigheden in het tehuis zelf te maken kon hebben (Ter Horst, 1971, 287).

Aan geweld wordt dus ook in deze studies geen aandacht besteed en lijkt niet in de belangstelling van onderzoekers te hebben gestaan. Zelfs bij onderwerpen zoals weglopen of agressie in de inrichtingsgroep kwam de vraag naar het vóórkomen van geweld jegens jeugdigen niet aan de orde.

3.1.4 Vanaf de jaren negentig: enige aandacht

Pas in 1995 verscheen er voor het eerst een wetenschappelijke publicatie over geweld jegens kinderen en jongeren in residentiële jeugdzorg instellingen (Baartman, 1995). Vóór deze tijd waren er wel een aantal artikelen geweest in vaktijdschriften over incidenten of misstanden (zie bijvoorbeeld Mulder, 1950; Schoemaker, 1991), maar wetenschappelijke studies of artikelen waarin aandacht werd besteed aan het voorkomen van geweld en de (on)toelaatbaarheid hiervan, werden niet aangetroffen.

Aandacht voor geweld in tehuizen was er in een publicatie van Lassen uit 1997 met de titel ‘Handen thuis in het tehuis’. In de inleiding van haar rapport wees Lassen op verschillende factoren die de aanleiding vormden voor het project waarvan zij verslag deed. Begin jaren negentig werden, aldus Lassen, verschillende incidenten waarbij sprake was van geweld van groepsleiders of andere professionals jegens kinderen in tehuizen besproken in de vakbladen en algemene media (Lassen, 1997, 7). In 1995 signaleerde de Inspectie Jeugdhulpverlening volgens haar bovendien het vóórkomen van fysiek geweld in instellingen en een gebrek aan beleid hieromtrent (ibidem). De werkgevers organisatie VOG (voorloper van de MOgroep en Jeugdzorg Nederland) besteedde in dat jaar ook aandacht aan dit onderwerp door het opstellen van criteria waarmee de toelaatbaarheid van fysiek ingrijpen

kon worden getoetst (*ibidem*). Beide organisaties initieerden in samenwerking met het NIZW een project gericht op de preventie van fysiek geweld in residentiële instellingen. Lassen begon haar rapport met de zin: “*Over agressie en geweld in de leefgroep is de laatste jaren veel geschreven*”, maar desondanks vulde haar literatuurlijst amper één bladzijde.

In het project werd een antwoord gezocht op de volgende vragen: wat verstaat men in de praktijk onder fysiek ingrijpen en fysiek geweld? Wat zijn de oorzaken van fysiek geweld en welke preventiemogelijkheden zijn er? Er werden interviews gehouden met groepsleiders en stafffunctionarissen.

Een belangrijk onderscheid in het rapport van Lassen (1997) was het verschil tussen fysiek ingrijpen en fysiek geweld. Uit de interviews bleek dat fysiek ingrijpen, dat uitgelegd werd als een gecontroleerde handeling om een bepaald doel te bereiken zonder grenzen te overschrijden, werd gezien als noodzakelijk en toelaatbaar, terwijl fysiek geweld werd afgewezen. Fysiek geweld was van fysiek ingrijpen te onderscheiden doordat dit juist met ongecontroleerdheid gepaard ging: je woede niet meer in de hand hebben. Toch spraken sommige groepsleiders van ‘met opzet’ een jongere pijn doen, voortkomend uit boosheid, angst, frustratie of machtelosheid. Voor de groepsleiders was het niet altijd duidelijk waar de grens lag tussen fysiek ingrijpen en fysiek geweld. Vooral in situaties waarin zij zich zelf bedreigd voelden door de agressiviteit van de jongeren was de grens soms onduidelijk. Zij zeiden daarover bijvoorbeeld: “*situaties kunnen zo bedreigend zijn dat je iets raars doet*”. (Lassen, 1997, 20-21).

De stafffunctionarissen zagen fysiek geweld als middel dat absoluut niet was toegestaan. Zij wezen er echter wel op dat slaan daardoor zo’n taboe was dat een gesprek over het voorkomen van geweld niet mogelijk was en het gebruik van geweld daarom vaak ook niet gemeld werd (Lassen, 1997, 21). Niet alle instellingen die in dit onderzoek waren betrokken hadden preventiebeleid op papier staan en ook waren er niet overal duidelijke richtlijnen over hoe te handelen bij agressieve incidenten en

crisis situaties. De groepsleiders hadden echter behoefte aan duidelijke richtlijnen. Lassen (1997) deed de aanbeveling om protocollen uit te werken rond het omgaan met fysiek geweld. Daarin zou niet alleen moeten worden aangegeven dat fysiek geweld niet is toegestaan, maar moet er sprake zijn van een heldere definitie van fysiek geweld en een duidelijke gedragscode. Ook binnen het personeelsbeleid moet aandacht worden geschonken aan dit onderwerp. Bijvoorbeeld door bij sollicitaties na te gaan of de sollicitant zich in andere situaties heeft schuldig gemaakt aan geweld. Maar ook door ervoor te zorgen dat de werkdruk niet onnodig oploopt, omdat een hoge werkdruk een factor kan zijn in het ontstaan van fysiek geweld.

Ten slotte moet hier nog worden genoemd dat uit de meldingen die bij de Commissie Samson werden gedaan over seksueel misbruik bij uithuisgeplaatste kinderen bleek, dat dit misbruik regelmatig (vooral in de periode tot ongeveer 1965) gepaard ging met fysiek geweld (Schreuder & Timmerman, 2012). Uit de analyse van deze meldingen is echter niets te zeggen over de omvang van fysiek geweld in de residentiële jeugdzorg vanaf 1945.

In de bovenstaande paragrafen werd duidelijk dat het vóórkomen van geweld in particuliere tehuizen weinig tot niet in wetenschappelijk onderzoek naar voren kwam. Verder onderzoek binnen de wetenschappelijke literatuur is dan ook weinig zinvol. Ook op beleidsniveau van de tehuizen lijkt er weinig aandacht voor te zijn geweest: uit het onderzoek van Lassen bleek dat instellingen eind jaren negentig niet altijd beleid rond dit onderwerp op papier hadden staan en dat groepsleiders duidelijke richtlijnen misten. Er zijn wel aanwijzingen dat geweld voorkwam.

Vervolgonderzoek naar de vraag in welke mate geweld voorkwam, wat de aard daarvan was en wat hoe het ervaren werd moet daarom gericht zijn op het bevragen van diegenen die direct bij de gang van zaken in tehuizen betrokken waren. Er dient onderzoek plaats te vinden naar de ervaringen van pupillen, groepsleiders en leidinggevenden. Door middel van interviews met de betrokkenen kan in beeld gebracht worden wat het geweld precies inhield en wat het betekende voor de betrokken jeugdigen. Ook kan er in interviews aandacht besteed worden aan de veranderende opvattingen over geweld en de ideeën over de toelaatbaarheid ervan binnen opvoedingssituaties in de loop van de periode veranderden.

Vervolgonderzoek naar richtlijnen binnen instellingen lijkt pas vanaf de jaren negentig mogelijk, omdat uit het rapport van Lassen op te maken is dat vóór die tijd instellingen geen concrete richtlijnen of protocollen op papier hadden staan met betrekking tot het handelen in situaties waarin geweld voorkwam. Meer over richtlijnen op instellingsniveau in paragraaf 5.

3.2 Vaktijdschriften

In vaktijdschriften werd geschreven door wetenschappers en professionals, ze waren gericht op de werkvoer en kunnen daarom inzicht bieden in de vraag in hoeverre geweld een thema was dat leefde bij professionals. Bovendien gingen de belangrijkste vaktijdschriften voor de kinderbescherming vlak na de Tweede Wereldoorlog van start en bleven ze lange tijd verschijnen. Tijdschriften die in het heden verschijnen hebben vaak nog hun wortels in deze eerste tijdschriften. Daardoor vormen de vaktijdschriften een goede bron om de hele periode tussen 1945 en heden te bestuderen.

Voor de pilot in het kader van dit onderzoek is gekeken naar jaargangen van het *Tijdschrift voor maatschappelijk werk* (verscheen vanaf 1947), *Sjow* (een samenvoeging van twee vakbladen die vanaf begin jaren vijftig verschenen), het *Welzijnsweekblad*, het *Tijdschrift voor de sociale sector* (beide terug te

voeren op het *Tijdschrift voor maatschappelijk werk*), *TJJ: tijdschrift voor jeugdhulpverlening en jeugdwerk* (een voortzetting van het genoemde blad *Sjow*) en het *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*. De laatste is een wetenschappelijk tijdschrift. Deze is in de pilot betrokken, omdat in dit tijdschrift een themanummer verscheen over geweld in instituties (Van der Ploeg, 1995). Tabel 1 laat zien welke jaargangen werden bestudeerd.

Tabel 1: vaktijdschriften

Tijdschrift voor maatschappelijk werk	1950, 1952, 1954, 1955, 1972, 1974
Sjow	1973, 1975, 1982
Welzijnsweekblad	1991, 1994
Tijdschrift voor de sociale sector	1992
TJJ: tijdschrift voor jeugdhulpverlening en jeugdwerk	1991
Tijdschrift voor orthopedagogiek	1976, 1991, 1995

Verschillende voor dit vooronderzoek relevante thema's kwamen naar voren. In het *Tijdschrift voor maatschappelijk werk* verschenen begin jaren vijftig een aantal artikelen over de zogenoamde 'ongecontroleerde kindertehuizen', tehuizen waarop geen toezicht werd uitgeoefend (zie bijvoorbeeld Mulder, 1950). Er had een onderzoek naar deze tehuizen plaatsgevonden en er was geconstateerd dat hier misstanden met betrekking tot 'te streng straffen en slaan' bestonden. In Sjow (1982) verscheen een themanummer over het belang van klachtrecht voor tehuisbewoners. In datzelfde jaar verscheen er ook een artikel naar aanleiding van een scriptie waarin verslag werd gedaan van een onderzoek naar ervaringen van tehuispupillen waarin verhalen naar voren kwamen over isolatie en lijfstraffen. Het *Welzijnsweekblad* besteedde in 1994 uitgebreid aandacht aan *De Dreef*, een instelling voor Zeer Intensieve Behandeling (ZIB). Deze instelling kwam in opspraak nadat een aantal personeelsleden naar de media waren gestapt met verhalen over het geweld dat in *De Dreef* werd toegepast. In TJJ en in het *Welzijnsweekblad* verschenen begin jaren negentig bovendien artikelen over de wenselijkheid en mogelijkheden van het klachtrecht binnen de residentiële sector.

Het *Tijdschrift voor Orthopedagogiek* wijdde in 1995 een themanummer aan het onderwerp 'geweld in instituties'. Zoals in paragraaf 3.1.4. opgemerkt, was dit de eerste wetenschappelijke publicatie over geweld in tehuizen. In de inleiding kwam duidelijk naar voren dat hierbij ook gedacht moest worden aan geweld jegens kinderen: "De problematiek wordt

er niet eenvoudiger op als we bedenken dat niet alleen jeugdigen zich op dit punt misdragen, maar ook volwas- senen en zelfs hulpverleners." (Van der Ploeg, 1995a, 307). Aanleiding voor dit themanummer lijkt de publicatie te zijn geweest van een rapport over onderzoek van Van Berlo naar seksueel misbruik van verstandelijk gehandicapten in instellingen.

In dit themanummer wordt erop gewezen (Baartman, 1995; Lamers-Winkelmann, 1995) dat er nog geen onderzoek is gedaan naar geweld binnen instituties. Er waren in het themanummer artikelen over jeugdcriminaliteit (Van der Laan, 1995), toenemende agressiviteit van jeugdigen in instellingen (Klomp, 1995), seksueel misbruik in hulpverleningsinstellingen (Lamers-Winkelmann, 1995) en het voorkomen van agressie op scholen (Van der Ploeg, 1995b) opgenomen. Baartman (1995) besteedde aandacht aan de vraag in hoeverre fysiek geweld als disciplineringsmiddel binnen leefsituaties in de residentiële hulpverlening toelaatbaar was.

Baartman (1995, 319) bracht de toegenomen maatschappelijke aandacht voor fysieke mishandeling in verband met veranderde opvattingen over de rechtspositie van kinderen. Deze aandacht was volgens hem niet los te zien van de emancipatiebeweging ten aanzien van kinderen. Baartman (1995, 320-322, 324) wees erop dat geweld jegens kinderen lange tijd in onze cultuur vanzelfsprekend was en gezien werd als een legitiem pedagogisch middel. Hij haalde onderzoeken aan waaruit bleek dat twee factoren een rol speelden bij het voorkomen van geweld jegens kinderen: de mate waarin

geweld wordt gezien als geëigend middel en de mate van stress die door opvoeders wordt ervaren. Uit onderzoek bleek volgens Baartman dat de kans op mishandeling in stressvolle situaties groter is naarmate de opvoeder de stelling dat geweld een legitiem middel is om conflicten in opvoedingssituaties op te lossen meer onderschrijft.

Baartman betoogde dat fysiek geweld in de opvoeding nooit toelaatbaar is, omdat het de ontwikkeling van het kind tot mens schaadt op het gebied van moraliteit, rationaliteit en authenticiteit (Baartman, 1995, 327). Volgens Baartman was er weinig bekend over het gebruik van geweld binnen residentiële instellingen voor jeugdzorg en daarom besprak hij enkele aspecten van het werken binnen een leefgroep die hij in verband bracht met het vóórkommen van geweld. Ten eerste is het leven in de groep een vorm van samenleven en net als in iedere vorm van samenleven zijn hier regels van kracht die gehandhaafd dienen te worden.

Het naleven van die regels zal soms afgedwongen moeten worden en soms zullen op het niet naleven ervan sancties moeten volgen. Daar komt bij, en dat is het tweede punt dat Baartman noemt, dat in de leefgroep vaak kinderen te vinden zijn die moeite hebben met het naleven van regels.

Dit maakt dat de agressie-regulatie van groepsleiders sterk op de proef wordt gesteld. Baartman pleitte voor het opstellen van duidelijke regels met betrekking tot fysiek ingrijpen en fysiek geweld op instellingsniveau én voor het bespreekbaar maken van de gevoelens die eraan ten grondslag liggen, want: "... daar hoort dan ook de erkenning bij dat groepsleiders zich soms diep gekwetst en zeer onmachtig kunnen voelen, inclusief de daarbij horende aanvechting hier op met geweld te reageren." (Baartman, 1995, 329).

In 1994 besteedde het blad *Klik*, een tijdschrift voor werkers in de zorg voor verstandelijk gehandicapten, ook aandacht aan het thema geweld jegens cliënten. Daar werd eveneens gesteld dat het enkel hanteren van de regel 'fysiek geweld is niet toegestaan' tekort schoot, omdat dit het praten over de gevoelens die eraan ten grondslag lagen

bemoeilijkte en er bovendien niet goed kon worden nagepraat over situaties waarin grenzen waren overschreden. Ook hier werd naar voren gebracht dat het als groepsleider alleen de verantwoordelijkheid voor een vrij grote groep moeten dragen het risico op geweld deed toenemen.

Onderzoek in vaktijdschriften is voor vervolgonderzoek van belang, omdat deze bron een blik biedt op de gehele periode tussen 1945 en 2015. In hoeverre was geweld jegens jeugdigen een onderwerp waarover geschreven werd? Wat werd erover gezegd? Hoe werd er gedacht over straffen en wat was daarbij toelaatbaar? Op welke manier was er aandacht voor de (rechts)positie van jeugdigen? Onderzoek in vaktijdschriften kan op dit soort vragen antwoord bieden. Bovendien komen in de vaktijdschriften discussies tussen professionals naar voren over ontwikkelingen in het veld, zoals het ontstaan van het klachtrecht.

3.3 Impact van geweld in tehuisen

Als gevolg van het feit dat er überhaupt weinig werd geschreven over geweld in residentiële instellingen voor jeugdigen, is hierover ook weinig bekend. Harder (2011), Van der Helm (zoals weergegeven door Jongepier, 2011) en Jongepier (2011) schrijven over de gesloten jeugdzorg en brengen naar voren dat een repressief klimaat met (te) strenge straffen een nadelige invloed heeft op de ontwikkeling van kinderen en jongeren.

Jongepier (2011) schrijft over het belang van goede 'orthopedagogische basiszorg' in residentiële instellingen. Deze zorg is van belang naast de geboden behandelingen. Ook wordt wel gesproken van 'pedagogisch klimaat' of 'groepsklimaat' (Jongepier, 2011, 19). Het gaat hierbij om de verantwoordelijkheid van de groepsleiding voor

het scheppen van een veilig en prettig klimaat dat gunstig is voor de ontwikkeling van de jeugdigen. Belangrijke aspecten daarvan zijn de relatie tussen groepsleider en jeugdigen en de bejegening en sfeer in de groep. Met name in instellingen voor gesloten jeugdzorg is dit vaak lastig te realiseren, omdat men te maken heeft met uitbarstingen van agressie en inperkende maatregelen. Dit kan leiden tot onveiligheid voor medewerkers en jongeren en voor een negatieve sfeer (*ibidem*).

In de Jeugdwet, die werd ingevoerd in 2015, wordt omschreven aan welke voorwaarden de instellingen voor gesloten jeugdzorg dienen te voldoen en wordt aangegeven aan welke regels maatregelen die de vrijheid van jeugdigen beperken gebonden zijn (Bruning, Liefaard & Vlaardingerbroek, 2016, 469-471). Zo moeten er regelingen zijn rond de vraag welke personen welke maatregelen, methoden en beperkingen kunnen inzetten en hoe daartoe besloten wordt. Ook moet elke instelling huisregels vaststellen met betrekking tot een ordelijke gang van zaken, de veiligheid en het waarborgen van een pedagogisch klimaat in de instelling. De vrijheidsbeperkende maatregelen, die in het kader van de gesloten jeugdhulp genomen kunnen worden, zijn alleen toegestaan wanneer deze noodzakelijk zijn voor het bereiken van de met de hulp beoogde doelen of voor zover ze noodzakelijk zijn voor de veiligheid van de jeugdige of andere betrokkenen. De vrijheidsbeperkende maatregelen mogen niet worden toegepast voor het handhaven van huisregels (*idem*). De vrijheidsbeperkende maatregelen die in de wet worden genoemd zijn: het verbod zich op in het hulpverleningsplan genoemde plaatsen (zo nodig verbonden aan specifieke tijdstippen) op te houden, tijdelijke plaatsing in afzondering, tijdelijke overplaatsing en holding (dat wil zeggen het vastpakken en vasthouden zonder toepassing van mechanische middelen). Hier is dus duidelijk aangegeven wat wel en niet is toegestaan in relatie tot het (in sommige gevallen fysiek) beperken van de vrijheid van de opgenomen jeugdigen.

Vanaf 2009 heeft de Inspectie Jeugdzorg onderzoek gedaan naar de kwaliteit van de gesloten jeugdzorg. Daarbij was een beoordeling van het leefklimaat een belangrijk onderdeel, omdat een goed leefklimaat een randvoorwaarde is voor behandeling. De criteria waarop de Inspectie Jeugdzorg het leefklimaat beoordeelt zijn: een passende dagbesteding en -structuur, een aandachtvolle omgeving voor de jongeren, aandacht voor de samenstelling van de leefgroep en het door de instelling zorgdragen voor voldoende toegerust personeel.⁵

Harder (2011) stelt dat een beperkte motivatie van jongeren voor het verblijf in de instelling in combinatie met een nadruk op het beheersen van de groep het tot stand komen van een goede relatie tussen jongeren en hulpverleners bemoeilijkt. Deze relatie kan, samen met voldoende motivatie, nu juist in verband worden gebracht met gunstige uitkomsten. Van der Helm (2011, zoals weergegeven in Jongepier, 2011) deed onderzoek in justitiële jeugdinrichtingen en concludeerde eveneens dat een repressief klimaat een ongunstige invloed heeft op de ontwikkeling van jongeren. Van der Ploeg (2003, 51) wees hier ook op. Hij schreef over de behandeling van agressieve jongeren en stelde dat wanneer opname in een residentiële instelling niet meer betekent dan het opluiten van jongeren, deze opname juist tot meer agressie kan leiden. Samen met Scholte toonde hij bovendien aan dat een sterk gestructureerde omgeving, waarin de nadruk lag op het streng controleren van het doen en laten van de jongeren en er geen aandacht was voor de denk- en gevoelswereld van de jongeren, de agressie van de jongeren juist toenam (Van der Ploeg, 2003, 54).

Boesjes (2008) schrijft over het toepassen van separatie en dwangmiddelen in de zorg voor jongeren met een lichte verstandelijke beperking en psychiatrische problematiek. Hoewel de instellingen

⁵ Zie de rapporten van de Inspectie Jeugdzorg met betrekking tot het leefklimaat op <https://www.inspectiejeugdzorg.nl/actueel/publicaties/> (bijvoorbeeld voor het jaar 2011).

voor deze doelgroep niet binnen dit vooronderzoek vallen, geeft dit artikel enig inzicht in de gevolgen van het verblijf in een instelling waar een repressief klimaat heerst. Boesjes bespreekt onderzoek van Fischer waaruit bleek dat het toepassen van dit soort middelen kan leiden tot substantiële fysieke en psychologische schade. Bovendien lijkt het toepassen ervan niet zozeer bepaald te worden door klinische factoren (zoals diagnose of leeftijd), maar vooral door cultuur, perceptie van de behandelaars en de houding van de instelling. Als gevolg van veranderd beleid en een duidelijke methodiek voor het omgaan met agressie kon in de instelling waarover Boesjes schrijft het aantal separaties met meer dan 90% worden teruggebracht (Boesjes, 2008).

Uit de in deze paragraaf aangehaalde literatuur blijkt dat een repressief klimaat in verband kan worden gebracht met een ongunstige ontwikkeling van jongeren en dat er aanwijzingen zijn dat het (veelvuldig) toepassen van dwangmiddelen kan leiden tot fysieke en psychologische schade bij de jeugdige.

4 Toezicht

Over de vraag hoe het toezicht op uithuisgeplaatste kinderen geregeld was tussen 1945 en 2010 is in het kader van onderzoek voor de Commissie Samson uitgebreid geschreven (Dekker, 2012, 257-388). In deze paragraaf geven we aan de hand daarvan een beknopt overzicht van de wijze waarop toezicht op de particuliere residentiële instellingen geregeld was. Daarin betrekken we ook wat uit archiefonderzoek dat we in het kader van dit vooronderzoek met betrekking tot het thema toezicht uitvoerden naar voren kwam. Ook besteden we aandacht aan de ontwikkeling van het klachtrecht en aan klachten die vanuit de alternatieve hulpverlening en belangengroepen naar voren kwamen.

4.1 Toezicht tot eind jaren tachtig

Tot eind jaren tachtig waren er veel verschillende instanties die zich bezighielden met toezicht op en inspectie van kinderbeschermingsinstellingen. Het geheel van toezicht en inspectie was onoverzichtelijk en werd wel getypeerd als ‘chaotisch’ (Dekker, 2102, 258-264). We bespreken hier welke instanties betrokken waren bij het toezicht op de particuliere tehuizen en de kinderen die daarin verbleven.

Het *Algemeen College van Toezicht, Bijstand en Advies*, dat bestond vanaf de invoering van de kinderwetten in 1901 tot 1955, hield toezicht op het naleven van subsidievoorraarden van particuliere tehuizen en gaf adviezen geven aan de Minister van Justitie met betrekking tot algemeen beleid en beslissingen rond individuele kinderen (Dekker, 2012, 258-259; Delfos & Doek, 1983, 29-31).

Inspectie en toezicht vanuit het ministerie van Justitie was tot 1960 ondergebracht bij het zogenaamde ‘Bureau B Inspectie’ dat onderdeel was van

de Zevende Afdeling welke zich bezighield met de justitiële kinderbescherming. Vanaf 1960 werd gewerkt vanuit twee onderafdelingen, één voor de inspectie van en het toezicht op (gezins)voogdij-instellingen, de ander voor de inrichtingen (Dane, Walhout & Dekker, 2012). Deze laatste was onder andere verantwoordelijk voor het toezicht op particuliere tehuizen en moest toezien op de naleving van de gestelde voorwaarden voor de zogenaamde goedgekeurde tehuizen. Kinderen die middels een civielrechtelijke kinderbeschermingsmaatregel uit huis werden geplaatst moesten, dat was in de wet vastgelegd, bij voorkeur opgevangen worden in een door de minister van Justitie goedgekeurd tehuis (Delfos & Doek, 1983, 149). De voorwaarden waaraan moet worden voldaan, hadden betrekking op opname van minderjarigen (er bestond een verplichting daartoe, tenzij er geen plaats was of de minderjarige duidelijk niet tot de doelgroep behoorde), huisvesting, gezonde geestelijke en lichamelijke ontwikkeling van de minderjarige, de rechten van de minderjarige tehuisbewoner, de kwaliteit van het personeel, en op financiën en administratie. De verantwoordelijkheid voor het toezicht op naleving van de voorwaarden voor goedkeuring lag bij de minister van Justitie en was de taak van de inspecteurs van de onderafdeling inrichtingen (*idem*, 150-154). Uit het onderzoek van Dane, Walhout en Dekker (2012) blijkt dat er voor de periode 1948-1977 meerdere inspectierapporten, geschreven door de inspecteurs van de afdeling Inrichtingen, per jaar te vinden zijn in het archief van de Directie Kinderbescherming.

Er was ook toezicht op het niveau van de individuele pupillen. De Voogdijraad/Raad voor de Kinderbescherming moest toezicht houden op binnen hun arrondissement uithuisgeplaatste kinderen (Dekker, 2012, 261) en had derhalve ook het recht om inrichtingen te bezoeken en inlichtingen te vragen

over de in de tehuizen opgenomen pupillen (Delfos & Doek, 1983, 154).

Daarnaast was er, in het geval van een uithuisplaatsing in het kader van een ondertoezichtstelling, ook toezicht op uithuisgeplaatste kinderen door de gezinsvoogdijinstellingen en de kinderrechter. Bij het opleggen van een ondertoezichtstelling werd een gezinsvoogd aangewezen. Deze stond onder leiding en toezicht van de kinderrechter.⁶ De kinderrechter kon, als eindverantwoordelijke, zelf contacten onderhouden met tehuizen en individuele pupillen. Kinderrechters bleven vaak nauw betrokken bij de kinderen die zij onder toezicht stelden (Dekker, 2012, 262). Ook kwam het voor de kinderen zelf contact zoeken met de kinderrechter (Delfos & Doek, 1983, 114).

In de jaren zeventig kreeg het toezicht vanuit het ministerie van Justitie (via de afdeling Inrichtingen) een meer adviserende en ondersteunende rol (Dane, Walhout & Dekker, 2012). Wel was hierover discussie, zoals bleek uit stukken uit de archieven van het Werkverband Integratie Jeugdwelzijnswerk Nederland (WIJN). In formeel overleg tussen de Directie Kinderbescherming en de Nationale Federatie was er discussie ontstaan over de taken en bevoegdheden van de inspecteurs van het ministerie van Justitie.⁷ Vragen die naar voren kwamen betroffen bijvoorbeeld de vraag of de inspecteurs onaangekondigd langs mochten komen, of zij inzage in dossiers over pupillen mochten krijgen of over de vraag of het wenselijk was dat een vertegenwoordiger van het WIJN bij de inspectiebezoeken aanwezig zou zijn. De fundamentele vraag waarover instellingen precies verantwoording dienden af te leggen kwam in deze discussie naar voren en daarbij werd vanuit het veld benadrukt dat het ministerie van Justitie zich vooral op beleidmatige aspecten zou moeten richten,

terwijl de Directie Kinderbescherming de ‘consulenten-inspecteurs’ zag als: “...vervullende de rol van oog en oor van het departement, opdat ten departemente bekend wordt, hoe de instellingen en inrichtingen feitelijk functioneren...”. Ook spraken instellingen en WIJN de wens uit dat over de inspectiebezoeken gerapporteerd zou worden aan de instellingen. Dat was op dat moment niet gebruikelijk.

Voor het beantwoorden van de vraag hoe er vanuit de overheid toezicht werd gehouden op in tehuizen geplaatste pupillen kan in vervolgonderzoek een analyse plaatsvinden van de inspectierapporten van de Afdeling Inrichtingen. Daarbij moet aandacht worden besteed aan de vraag in hoeverre het toezicht veranderde in de jaren zeventig, omdat in verschillende bronnen naar voren kwam dat de inspecteurs een meer adviserende i.p.v. controlerende rol kregen.

4.2 Toezicht door een centrale, onafhankelijke inspectie

In de loop van de jaren zeventig werd er vanuit de samenleving en door middel van Kamervragen over bijvoorbeeld het isoleren van minderjarigen in toenemende mate het belang van verscherpt toezicht benadrukt (Dekker, 2012, 270-271). In 1988 werd de Inspectie Jeugdhulpverlening in het leven geroepen en de taken van deze inspectie waren vastgelegd in de Wet op de Jeugdhulpverlening die tussen 1989 en 2005 van kracht was. De Inspectie Jeugdhulpverlening moest toezicht houden op de kwaliteit van de jeugdhulpverlening en daarover rapporteren aan de ministers van Justitie en VWS en de provinciale besturen. Aanvankelijk bleven ook de bestaande vormen van toezicht, vanuit het ministerie van Justitie en door de Raden voor de Kinderbescherming, bestaan naast de nieuw

⁶ In 1995 kwam aan deze situatie, waarin de kinderrechter betrokken bleef bij de uitvoering van de ondertoezichtstelling, een einde.

⁷ NA, WIJN, inv. nr. 327, ongedateerd verslag.

opgerichte Inspectie. In 1994 kwam aan deze ingewikkelde situatie een eind en kwamen alle vormen van jeugdhulpverlening onder toezicht van de Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming. In 2004 ging deze Inspectie op in de nu nog steeds bestaande Inspectie Jeugdzorg (Dekker, 2012, 272).

Deze inspecties, dus vanaf 1994, hadden in grote lijnen dezelfde taken. Namelijk het toezicht houden op de kwaliteit van de jeugdhulpverlening en jeugdbescherming en onderzoek doen naar die kwaliteit. De inspectie bracht thematische rapporten uit, bijvoorbeeld over de toegang tot de jeugdzorg, AMA's (alleenstaande minderjarige asielzoekers), zorgtoewijzing of over cliëntenzorg. Bovendien deden beide inspecties (de Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming én de Inspectie Jeugdzorg) verslag van hun werkzaamheden in jaarverslagen. Vanaf 2005 zijn alle rapporten van de Inspectie Jeugdzorg via internet voor iedereen toegankelijk⁸. Ook het toetsingskader dat de Inspectie Jeugdzorg hanteert bij het beoordelen van de kwaliteit van instellingen is te vinden op de website van de Inspectie. In het Toetsingskader Verantwoorde hulp voor jeugd, welke betrekking heeft op residentiële hulp, kunnen we bijvoorbeeld lezen dat de inspectie vijf thema's onderzoekt, te weten: uitvoering hulpverlening, veiligheid, leefklimaat, cliëntenpositie en organisatie (Inspectie Jeugdzorg, 2014). In de inspectierapporten over de kwaliteit van residentiële instellingen is goed te zien hoe dit toetsingskader gehanteerd wordt en waaraan de instelling dient te voldoen.⁹ Dekker (2012, 273) concludeert dat inspectie van toezicht op de jeugdzorginstellingen door het ontstaan van een onafhankelijke inspectie en door de openbaarheid van de rapporten kwalitatief beter en invloedrijker lijkt te zijn geworden. Sinds in 2015 de Jeugdwet in werking trad maakt de Inspectie Jeugdzorg deel uit

van het *Landelijk toezicht jeugd*, een samenwerkingsverband waarbinnen zij samenwerken met de Inspectie voor de Gezondheidszorg en de Inspectie Veiligheid en Justitie aan het toezicht op alle instellingen die onder de Jeugdwet vallen (Inspectie Jeugdzorg, 2014).

In vervolgonderzoek kunnen de jaarverslagen en de inspectierapporten (met betrekking tot afzonderlijke instellingen) van de centrale inspecties die vanaf eind jaren tachtig bestonden onderzocht worden. Vanaf 2005 zijn alle inspectierapporten openbaar en zijn ook de toetsingskaders vrij toegankelijk. Voor de periode 2005-2015 kan daarom goed bestudeerd worden welke criteria de Inspectie Jeugdzorg hanteerde en naar welke thema's op het gebied van de residentiële zorg de aandacht uitging.

4.3 Klachtrecht

4.3.1 Wettelijke regelingen met betrekking tot klachtrecht

In deze paragraaf gaan we in op de vraag waar kinderen met klachten over de tehuizen waarin zij verbleven terecht konden. We besteden eerst aandacht aan de vraag via welke formele kanalen kinderen klachten konden uiten en daarna beschrijven we andere, minder officiële manieren waarop klachten naar buiten kwamen. Bij de besprekking van deze onderwerpen vragen we ons steeds af met welke (on)mogelijkheden kinderen te maken hadden wanneer zij onvrede over hoe zij werden behandeld (in de dagelijkse zin van het woord) wilden uiten.

Tot aan de jaren tachtig waren er geen wettelijke regelingen met betrekking tot klachtrecht. Als een pupil van een residentiële instelling een klacht had, dan kon hij of zij zich tot de directeur van deze

⁸ Zie www.inspectiejeugdzorg.nl

⁹ Zie bijvoorbeeld: <https://www.inspectiejeugdzorg.nl/documenten/Onderzoek%20aan%20de%20kwaliteit%20van%20residentiële%20behandelgroepen%20bij%20Xonar.pdf>

instelling wenden. Vaak was er echter een grote afstand tussen directeur en pupillen waardoor dit niet voor de hand lag (Den Otter, 1963). In het huisreglement van Nederlands Mettray uit 1942 lezen we dat de directeur wekelijks spreekuur voor pupillen hield. Om dit spreekuur te bezoeken hadden pupillen echter toestemming nodig van hun groepsleiding. De directeur kon ook in bijzondere gevallen om een gesprek worden verzocht, maar het was: "...verboden, om zonder zéér gegrondte aanleiding, zich aan de woning van den directeur te verwoegen."¹⁰

In het geval van een ondertoezichtstelling konden kinderen en jongeren zich wenden tot hun gezinsvoogd of de kinderrechter. Deze laatste hield spreekuur en dat bood ook aan minderjarigen de mogelijkheid met de kinderrechter in gesprek te gaan (Delfos en Doek, 1983). Kinderen konden zich ook via een brief tot de kinderrechter wenden. Kagie (1986, 145-157) betoogt echter dat kinderrechters doorgaans weinig oor hadden voor wat jeugdigen te vertellen hadden. Doek en Delfos (1983, 89) schrijven dat cliënten van de Raad voor de Kinderbescherming zich bij klachten over een medewerker tot de chef van die medewerker konden richten of tot de directeur van het bureau van de raad. Ook konden zij zich met klachten richten tot de minister van Justitie en volgens deze auteurs werd er vrij veel van deze mogelijkheid gebruik gemaakt. We nemen hierbij aan, het wordt uit de tekst van Delfos en Doek (*ibidem*) niet duidelijk, dat het hier om volwassen cliënten (o.m. ouders) van de Raad voor de Kinderbescherming gaat.

In 1982 werd het klachtrecht voor cliënten van de Raad voor de Kinderbescherming wettelijk geregeld. Daarmee was de Raad voor de Kinderbescherming de eerste instelling binnen de kinderbescherming waarvoor het klachtrecht formeel geregeld was, daarna volgde er een klachtrecht voor pupillen in Rijksinrichtingen (Delfos & Doek, 1983, 93). Klachten over de Raad

konden worden voorgelegd aan een klachtencommissie. Dat kon gedaan worden door iemand die als belanghebbende of informant bij de zaak waarover werd geklaagd betrokken was. Dit betekende dat ook minderjarigen een klacht konden indienen (Delfos & Doek, 1983, 90). Met de Wet op de Jeugdhulpverlening die van kracht werd in 1989 werd klachtregeling voor residentiële instellingen ingevoerd, maar klachten konden slechts betrekking hebben op beslissingen en niet op feitelijk gedrag (Tilanus, 1998, 83-84).

Volgens Verplanke (1994) was er begin jaren negentig een hausse aan initiatieven (invoering van een cliëntenraad, hulpverleningscontracten, klachtenregelingen, vertrouwenspersonen) om de rechtspositie van jeugdigen in instellingen voor jeugdhulpverlening te verbeteren. In haar artikel in het Welzijnsweekblad bracht zij de vraag naar voren of al deze initiatieven wel zo geslaagd waren en of jongeren er voordeel van zouden ondervinden. Zo wees ze bijvoorbeeld op ideeën rond een cliëntenraad (als medezeggenschapsorgaan) in alle instellingen voor jeugdzorg. Zaten jongeren er wel op te wachten dat zij mee konden praten over bijvoorbeeld de jaarrekening, de aanstelling van een nieuwe directeur of de behandelmethodiek? Ook werd in dit artikel de vraag naar voren gebracht of al deze regelingen niet in te snel tempo ingevoerd werden, waardoor er amper tijd was bestaande regelingen goed te implementeren (Verplanke, 1994).

In 1995 ratificeerde Nederland het Verdrag voor de Rechten van het Kind. Hiermee kwam volgens Tilanus (1998, 80) een versterking van de rechten van kinderen in de jeugdhulpverlening op gang. Vanaf 1998 kwam er een integrale klachtenregeling voor de gehele jeugdhulpverlening. Er werd bepaald dat alle uitvoerders van jeugdhulpverlening en de (gezins)voogdijinstellingen een klachtenregeling dienden te hebben. Op basis daarvan moesten de jeugdige, diens ouders of voogd, stiefouders of pleegouders een klacht kunnen indienen bij een interne klachtencommissie. De

¹⁰ RAZ Mettray, inv. nr. 230.

klachten konden betrekking hebben op ‘een gedraging van de uitvoerder, of de (gezins)voogdijinstelling of daarvoor werkzame personen’ (De Vries & Van Teeffelen, 2005, 1). Dat was dus een stuk breder dan alleen tegen beslissingen een klacht in kunnen dienen. In 1998 werden ook de provinciale klachtencommissies ingesteld waar cliënten in tweede instantie een klacht konden indienen (na eerst een klacht bij een interne commissie te hebben ingediend). Deze hebben bestaan tot 2005 (De Vries en Van Teeffelen, 2005). Uit het artikel van De Vries en Van Teeffelen blijkt overigens dat de provinciale klachtencommissie voor Noord-Brabant ook regelmatig overleg voerde met de Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming: ‘Deze gesprekken stonden in het teken van hun toezicht-houdende taak’ (De Vries & Van Teeffelen, 2005, 2).

Het Amsterdamse Adviesbureau Kinderbeschermings Konflikten (AKK) zette een bureau ‘klacht en ondersteuning’ op vanuit de gedachte dat cliënten bij het indienen van een klacht en het in gang zetten van een officiële procedure doorgaans hulp en ondersteuning konden gebruiken (Meijerink & Ammerlaan, 1991; Tilanus, 1998, 84-85). Het waren volgens de AKK vooral ouders die een klacht indienen, daarom werd aangedrongen op het instellen van cliëntvertrouwenspersonen, zodat ook kinderen bij iemand met hun klachten terecht konden (Tilanus, 1998, 84-85). Het belang van een onafhankelijke klachtencommissie en een vertrouwenspersoon werd ook door Van der Ploeg onderstreept in een interview waarin hij een reactie gaf op het aan het licht komen van misstanden in De Dreef begin jaren negentig (Schoemaker, 1991).

4.3.2 *Dienen jeugdigen een klacht in?*

Meer recent kwam de vraag naar voren of jongeren psychologisch (qua cognitieve en morele ontwikkeling) in staat zijn tot het ondernemen van juridische acties wanneer zij slecht worden behandeld (Van den Bogaard, Elbers en Van Nijnatten, 2003). De veronderstelling dat jongeren in internaten voor hun rechten kunnen opkomen door een klacht in de

te dienen is volgens Van den Bogaard, Elbers en Van Nijnatten (2003) niet theoretisch en empirisch onderbouwd. Zij interviewden jongeren om een antwoord te zoeken op de vraag waarom tehuis-jongeren al dan niet een klacht indienen. In hun conclusie stellen zij dat de mogelijkheden voor jongeren om bij conflicten te klagen over groepsleiders sociaal en cognitief beperkt waren. Sociaal gezien vreesden jongeren negatieve gevolgen van een klachtenprocedure en cognitief gezien was het voor veel jongeren lastig om vanuit een weloverwogen redenering beslissingen ten aanzien van conflicten en hoe hiermee om te gaan te nemen (Van den Bogaard, Elbers & Van Nijnatten, 2003). Overigens maakte 14 van de 67 geïnterviewde jongeren melding van een conflict dat uitgelopen was op een handgemeen waarbij zij werden geslagen (*idem*, 49).

Zeer recent (Kinderombudsman, 12 februari 2016) laat ook een rapport van de Kinderombudsman zien dat de aanwezigheid van klachtrecht niet garandeert dat jongeren daarvan gebruik kunnen maken. De Kinderombudsman onderzocht situaties waarin jongeren in de gesloten jeugdzorg onder druk waren gezet om geen klacht in te dienen.

Voor het onderzoek ten behoeve van de Commissie Samson is gekeken naar de klachten die werden ingediend bij de klachtencommissie van Nederlands Mettray (Dane, 2012). Onderwerpen waarover geklaagd werd, waren onder andere groepsleiders, andere jeugdigen, isolatie, beleid met betrekking tot roken en blazen, zoekraken of beschadiging van eigendommen, financiën/zakgeld of sancties. Tussen 1998 en 2009 waren er zes klachten over mishandeling aan de klachtencommissie voorgelegd (*idem*, 291). In 2002 werden klachtrecht en medezeggenschap in de jeugdhulpverlening geëvalueerd (De Vries en Van Teeffelen, 2005, 3). Daaruit bleek dat de meeste klachten gericht waren tegen gezinsvoogdijinstellingen en betrekking hadden op de communicatie met de instelling, de informatievoorziening en de keuzes met betrekking tot de behandeling (*ibidem*).

We hebben dus gezien dat vanaf de jaren tachtig het klachtrecht voor jeugdigen in residentiële instellingen formeel geregeld werd. Ook daarvóór bestonden er een aantal mogelijkheden voor jeugdigen om te klagen wanneer zij het niet eens waren met de gang van zaken binnen een instelling of klachten hadden over specifieke medewerkers. Het blijft de vraag in hoeverre zij van deze mogelijkheden gebruik konden maken. Tot in de jaren zeventig verkeerden in tehuizen opgenomen kinderen in een afhankelijke en rechteloze positie. De afstand tussen hen en degenen bij wie zij zouden kunnen klagen was groot en hun vermoeiden dat bij conflicten de kant van de medewerkers zou worden gekozen was waarschijnlijk niet ontrecht. Met de komst van meer rechten voor kinderen, inclusief het klachtrecht en vertrouwenspersonen voor hen die in tehuizen opgroeiden, werd de positie van kinderen verbeterd. Toch bleek dat er vaak behoefte was aan ondersteuning bij het indienen van klachten en liet onderzoek zien dat de mogelijkheden van jeugdigen, sociaal en psychologisch gezien, wellicht beperkt waren. Meerdink (1999, 7-8) schrijft op basis van de interviews die zij met tehuiskinderen hield dat zij vaak niet goed op de hoogte zijn van hun rechten. Het indienen van een klacht associëren zij met ernstige en ook bewijsbare misstanden. Ze hebben veel klachten, volgens Meerdink, maar benoemen die niet als zodanig. Het klachtrecht en de formele medezeggenschap leven niet bij hen en zij hebben er weinig vertrouwen in dat er iets met hun klachten gedaan wordt (*ibidem*).

Tot aan de jaren tachtig was er geen formeel geregeld klachtrecht voor jeugdigen in tehuizen. Nadat het klachtrecht werd ingevoerd bleef het de vraag in hoeverre kinderen die met geweld te maken kregen daarvan gebruik konden of wilden maken. Er zijn aanwijzingen dat jeugdigen zelf er niet van overtuigd waren dat het indienen van een klacht bij een klachtencommissie zinvol was. Ook blijkt zeer recent dat jeugdigen onder druk gezet kunnen worden om geen klacht in te dienen. De vraag welke klachten kinderen hadden en waar zij met klachten terecht konden moet daarom ook een belangrijke plaats krijgen in interviews met mensen die als kind in een tehuis verbleven.

Vervolgonderzoek kan zich richten op de officieel ingediende klachten, maar een belangrijke kanttekening daarbij is dat het waarschijnlijk is dat deze officiële klachten slechts een klein gedeelte van de klachten die leefden bij jeugdigen zullen omvatten. Onderzoek naar officiële klachten m.b.t. mishandeling en geweld is van belang om na te gaan hoe op deze klachten werd gereageerd. De klachten die bij de klachtencommissie van *Nederlandsch Mettray* (nu *Intermetzo*) werden ingediend, en de afhandeling daarvan, kunnen in een case study geanalyseerd worden.

4.4 De BM, Waer Gebeurt & informele klachten

Vanaf de jaren zeventig was er toenemende aandacht voor de rechtspositie van kinderen binnen de justitiële kinderbescherming; er was kritiek op de ondergeschikte positie van kinderen in tehuizen en er werd inspraak en medezeggenschap geëist. Bovendien namen alternatieve hulpverleningsinstellingen (zoals JAC en Release) de gelijkwaardigheid tussen cliënt (kind) en hulpverlener als uitgangspunt. Het was dan ook in de jaren zeventig en tachtig dat veel klachten ten aanzien van de behandeling van kinderen in tehuizen naar buiten kwamen. In deze paragraaf gaan we daar nader op in. Hier komt vooral de niet-wetenschappelijke literatuur aan de orde: publicaties voornamelijk vanuit de alternatieve hulpverleningsinstellingen, maar ook uit de algemene media.

In 1969 werd door een groep inrichtingswerkers de actiegroep *Het Roze Pamflet* opgericht. Zij bekritiseerden onder andere de praktijken in justitiële jeugdinrichtingen. Ook (oud)pupillen brachten hun nare ervaringen in tehuizen onder de aandacht en in 1971 richtten pupillen een eigen vakbond op onder de naam *Belangenvereniging Minderjarigen* (BM). Deze vereniging zette zich in voor de rechtspositie van minderjarigen in tehuizen, onder andere door het publiceren van zwartboeken en bezettingsacties (Dommendaal, 1998, 47-48). In de jaren zeventig ontstond een heel stelsel aan alternatieve hulpverlening waarbij het overkoepelende uitgangspunt was dat hulpverleners onvoorwaardelijk op zouden komen voor het zelfbeschikkingsrecht van kinderen en ouders.

Het Adviesbureau Kinderbeschermingskonflikten (AKK), het Jongeren Adviescentrum (JAC) en de Sosjale Joenit zijn voorbeelden van deze alternatieve hulpverleningsorganisaties (Dommendaal, 1998, 47-48).

Vooral via de BM kwamen veel klachten naar buiten. De meeste zwartboeken betroffen de

rijksinrichtingen of instellingen voor Zeer Intensieve Behandeling. Deze vallen buiten dit deelonderzoek, maar er waren ook acties rond particuliere tehuizen (zie bijvoorbeeld Kagie, 1986, 87-89). Een belangrijk punt waarop de kritiek van de BM gericht was, was het isoleren van jeugdigen, iets dat volgens hen in de meeste residentiële instellingen voorkwam. Er werden ook Kamervragen gesteld over dit onderwerp. Toen over het hanteren van dwangmiddelen zoals isolatie of het toedienen van medicatie ('platspuiten') eind jaren zestig voor het eerst door de *Pacifistisch Socialistische Partij* (PSP) Kamervragen werden gesteld was het antwoord dat zulke praktijken in de kinderbeschermingstehuizen niet voorkwamen (Kagie, 1986, 31). Naar aanleiding daarvan verzamelde de PSP samen met de eerste JAC's documentatie hierover: "...waaruit bleek dat in te veel kinderhuizen absurd strenge disciplinaire maatregelen aan de orde van de dag waren." (ibidem). Naar aanleiding daarvan bleef de PSP zich met dwangmaatregelen, en isolatie in het bijzonder, bezighouden. In 1982 werden striktere richtlijnen voor isolatie vastgelegd en deze werden in 1984 in het Uitvoeringsbesluit Kinderbescherming opgenomen. Isolatie moest aan bepaalde regels voldoen en mocht alleen in Rijksinrichtingen plaatsvinden en in particuliere inrichtingen die daarvoor een machtiging van de minister van Justitie hadden gekregen. De BM kreeg uiteindelijk een meer officiële toezichtsfunctie, doordat het WIJN de belangenvereniging erkende als vertegenwoordiger van jeugdigen in inrichtingen en hen vanuit die functie als gesprekspartner bij verschillende overlegstructuren betrok (Dekker, 2012, 270).

In 1975 kwam de kinderbeschermingsactiegroep *Waer Gebeurt* tot stand naar aanleiding van een open dag bij het JAC ter gelegenheid van het vijfjarig bestaan van deze instelling (Van Bavel, De Beer & Van Ingen Schenau, 1980). Een van de plannen die daar ontstond was het bundelen van ervaringsverhalen van cliënten van het JAC. Daartoe werd een permanente enquête uitgezet die via de aangesloten instellingen (alternatieve hulpverleningsinstellingen) zijn weg vond naar minderjarigen die te

maken hadden (gehad) met de kinderbescherming. In drie jaar tijd werden meer dan 200 enquêtes ingevuld. Ook hier kwamen veel slechte ervaringen met de isoleercel naar voren (Van Bavel, De Beer en Van Ingen Schenau, 1979; Waer Gebeurt, 1971). Het materiaal uit de enquêtes is in een map per tehuis geordend, zodat per tehuis te lezen is wat over deze instelling is geschreven door kinderen die er opgenomen waren geweest (Waer Gebeurt, 1979). Veel klachten hadden betrekking op strenge regels, een gebrek aan vrijheid (bijvoorbeeld deuren die op slot zitten of een uniforme dagindeling), privacy en inspraak, zakgeld en eten. In de uitspraken van kinderen en jongeren die we hier aantreffen wordt ook melding gemaakt van geweld.

Er waren ook jeugdigen die wel tevreden waren met het tehuis waar zij hadden gewoond en zich positief uitlaten over wat het tehuis voor hen had betekend (Waer Gebeurt, 1979). Wat opviel bij het lezen was dat wat verschillende jongeren over hetzelfde tehuis hele uiteenlopende herinneringen konden hebben. Kagine, die zelf als kind in een tehuis verbleef, schreef in 2011 een autobiografisch verhaal over oud-pupillen die een reünie organiseerden. Hij beschrijft ook hoe verschillende de herinneringen kunnen zijn: waar de een zich een groepsleider herinnert als gluiperig en driftig, benadrukt een ander dat diezelfde groepsleider zo begripvol en zachteardig was (Kagine, 2011, 88-90). Hoewel uit de verhalen van oud-pupillen duidelijk wordt dat streng straffen, soms overgaand in geweld, voorkwam in de particuliere kinderbeschermingstehuizen, kunnen we aan de hand van dit soort bronnen weinig specifieke conclusies trekken. Bij de enquêtes gehouden door Waer Gebeurt moeten we ook bedenken dat deze ingevuld werden door jongeren die zich bij de alternatieve hulpverlening hadden gemeld. Misschien dat kinderen die over het algemeen tevreden waren over de zorg die zij ontvingen daar al niet terechtkwamen.

In een gezamenlijke publicatie van het JAC en de BM werd over het isoleren geschreven.¹¹ Slechts enkele particuliere tehuizen beschikten over speciale ruimtes om kinderen te isoleren, maar in alle tehuizen was er de maatregel tot ‘verblijf buiten de groep’. Dat kon neer komen op een eenzaam verblijf op de eigen kamer met de deur op slot, maar voor het afzonderen werden ook wel ruimten als washokken of bezemkasten gebruikt. In deze publicatie, die de veelzeggende titel ‘Stop isolatielofter in het J.O.C. en kinderbescherming’ mee kreeg, wordt isolatie gezien als een vorm van mishandeling. Isolatie roept angst op en kan leiden tot psychische schade, zo wordt hier naar voren gebracht. Door groepsleiders en stafleden werd het gezien als een pedagogische maatregel waarbij de jeugdige even tot rust kon komen, een ‘time out’ (Van Bavel, De Beer & Van Ingen Schenau, 1980, 11-12). De betrokken jeugdigen ervoeren dat heel anders: opsluiting in een lege ruimte waarin geen geluid doordrong was niet iets waar zij rustig van werden. Jongeren noemden juist gevoelens van angst, machtelosheid, dreiging en agressiviteit (idem, 15-16). Hoe isolatie ervaren werd heeft waarschijnlijk veel te maken met hoe en hoe vaak het toegepast werd. In de publicatie van Van Bavel, De Beer en Van Ingen Schenau (1980, 15) komt uit de verhalen van twee meisjes naar voren dat het in de Heldring Stichtingen bijvoorbeeld deel uitmaakte van een repressief klimaat. Meisjes werden regelmatig in de isoleercel gezet en wanneer zij zich daartegen bleven verzetten (door bijvoorbeeld schreeuwen of op de muren slaan) dan kregen zij verdovende middelen toegediend. Ten slotte willen we er op wijzen dat het isoleren van een kind dat zich daar tegen verzet altijd gepaard gaat met ‘fysiek ingrijpen’, een worsteling. Hierboven, in paragraaf 3, zagen we dat onderscheid tussen fysiek ingrijpen en fysiek geweld soms lastig is (Lassen, 1997).

¹¹ NA, WIJN, inv nr. 471 – 19 Isolatie e.d.

De klachten die in de jaren zeventig en tachtig via de alternatieve hulpverlening, de BM en algemene media naar buiten kwamen hadden vooral betrekking op isolatie. We kunnen uit verschillende bronnen opmaken dat ‘slaan’ ook een klacht was die geuit werd en dus ook door kinderen als ongewenst en ontoelaatbaar werd ervaren (zie bijvoorbeeld ook Burgemeestre, Vanwijnsberghe & De Klein, 1983 of Dimmendaal, 1990, 128). De uitgebreide aandacht voor isolatie is wellicht te verklaren vanuit het idee dat isolatie voor de betreffende kinderen bedreigender was, dan het slaan. In het *Welzijnsweekblad* verschenen begin jaren negentig artikelen over mishandeling in De Dreef. Er kwam bijvoorbeeld een pupil aan het woord die over isoleercellen opmerkte: “Daar wordt je geestelijk helemaal doorgedraaid van. Dan heb ik liever een knal voor m’n bek.” Bovendien was isolatie aan duidelijke regels gebonden (bijv. regels over de eisen waaraan de ruimte voor het isoleren aan moest voldoen, of de tijdsduur van de isolaties), waardoor het wellicht ‘makkelijker’ was om daarover te klagen.

Een casestudy rond de BM en de alternatieve hulpverlening biedt de mogelijkheid in kaart te brengen welke klachten er in de jaren zeventig en tachtig over de tehuizen naar buiten werden gebracht. Er kan een literatuurstudie naar alle publicaties van deze groepen plaatsvinden. De BM publiceerde meerdere zwartboeken, maar schreef bijvoorbeeld ook thematische stukken over isolatie. De actiegroep ‘Waer Gebeurt’ hield een enquête onder jongeren die zich meldden bij de alternatieve hulpverlening en in tehuizen opgenomen waren geweest. Dit soort materiaal zou zeker bestudeerd moeten worden. In deze casestudy dient ook de discussie over isolatie goed in beeld gebracht te worden, omdat dit vanuit de alternatieve hulpverlening werd gezien als een vorm van mishandeling. Daarbij dient aandacht besteed te worden aan de vraag welke regels er precies waren met betrekking tot het isoleren van jeugdigen in particuliere tehuizen.

Zie over de BM en Waer Gebeurt ook het rapport van het vooronderzoek naar de stand van de archieven.

5 Richtlijnen op instellingsniveau

In deze paragraaf gaat het om de vraag welke richtlijnen er bestonden op instellingsniveau. Daarbij kunnen we denken aan werkinstructies en -protocollen, interne richtlijnen en beleidsplannen en -kaders. We hebben verschillende ingangen gezocht om hier een beeld van te kunnen geven. Literatuuronderzoek is hier minder van toepassing, omdat we een beeld willen krijgen van wat er op het niveau van de instellingen zelf aanwezig was aan richtlijnen en dergelijke documenten. Deze zullen vooral binnen instellingen te vinden zijn en minder in bibliotheekcollecties. We hebben verschillende bronnen onderzocht.

Ten eerste hebben we archiefonderzoek gedaan bij Nederlandsch Mettray. We zochten daarbij naar documenten met richtlijnen. Ook keken we naar correspondentie met het ministerie van Justitie vanuit de gedachte dat de minister van Justitie aanwijzingen en richtlijnen gaf voor het werk en kon verduidelijken hoe bepaalde wetten uitgelegd moesten worden of in de praktijk betekenden. Archiefonderzoek deden we ook in de archieven van de Nationale Federatie Kinderbescherming en het WIJN. Deze koepelorganisaties vervulden een rol op het gebied van deskundigheidsbevordering en gaven vanuit die hoedanigheid wellicht ook aanwijzingen aan instellingen.

Naast dit archiefonderzoek was het de bedoeling om interviews met enkele groepsleiders te houden, omdat zij degenen zijn die het meest direct met de in tehuisgeplaatste kinderen werken. Helaas lukte het niet meer om dat nog binnen dit vooronderzoek te doen. Vervolgonderzoek waarin interviews met (oud) groepsleiders worden gehouden is van belang om een antwoord te krijgen op de vraag welke richtlijnen er waren m.b.t. omgaan met geweld binnen instellingen. Ook de vraag waar de grens lag tussen toegestane vormen van geweld en vormen van geweld die werden afgekeurd kan in interviews naar voren komen. Zie ook paragraaf 3.1.4.

5.1 Nederlandsch Mettray

In de archieven van Nederlandsch Mettray is ook in het kader van het onderzoek voor de Commissie Samson onderzoek gedaan, waarbij aandacht is besteed aan richtlijnen voor het personeel (Dane, 2012). Zo werd bijvoorbeeld het document *Huisregels en voorschriften op Nederlandsch Mettray uit 1953* bekeken. Daaruit bleek dat er heel duidelijke regels waren rond de dagelijkse gang van zaken in de opvoedingsinrichting en dat er duidelijke voorschriften waren over hoe en wanneer groepsleiders toezicht dienden te houden op de jongens. Lijfstraffen waren uitdrukkelijk verboden. Dagelijks dingen als opstaan, wassen, eten en corvee waren aan strikte regels gebonden en de groepsleiders moesten erop toezien dat deze regels werden gevuld en de jongens zich netjes gedroegen. Ook werd genoemd dat er ook 's nachts altijd toezicht

diende te zijn en werd aangegeven welke deuren, wanneer op slot gingen.¹² In deze huisregels en voorschriften vonden we geen regels rond het door pupillen bezoeken van het spreekuur van de directeur. Deze kwamen we wel tegen in de huisregels uit 1942 die op de pupillen waren gericht.¹³ In de voorschriften voor het personeel uit 1953 werden geen aanwijzingen gegeven hoe te handelen bij eventuele klachten van een pupil, of over hoe om te gaan met het voorkomen van agressie. Groepsleiders mogen overigens niet zelf met inspecteurs e.d. spreken over het gedrag van de jongens, dat gaat via de directeur.¹⁴ Ten slotte wordt het personeelslid meegegeven: "Overigens zorge men ervoor dat men onder alle omstandigheden een persoonlijkheid blijve, die in ogenblikken van moeite en ongelegenheid weet te handelen met voorzichtigheid, initiatief en voortvarendheid."¹⁵

In het archief van Nederlandsch Mettray vonden we ook correspondentie met het ministerie van Justitie.¹⁶ Deze correspondentie is niet uitputtend bestudeert, maar in de eerste paar brieven vinden we aanwijzingen voor het werk in de praktijk. Ze betreffen bijvoorbeeld aanwijzingen met betrekking tot gezonde voeding en er werd informatie gegeven over nieuwe inzichten rond enuresis en hoe hiermee om te gaan. Er worden dus duidelijk heel praktische aanwijzingen voor het werk gegeven. Ook treffen we een brief van de minister van Justitie aan waarin toelichting wordt gegeven op wetswijzigingen. Daarbij worden eveneens heel concrete aanwijzingen gegeven, bijvoorbeeld over samenwerking met de ouders of de rapportage.¹⁷ Verreweg de meeste correspondentie lijkt echter betrekking te hebben op financiële zaken.

¹² RAZ Mettray, inv. nr. 170 – Huisregels en voorschriften op Nederlandsch Mettray, 1953.

¹³ RAZ Mettray, inz. nr. 230 – Opvoedingskolonie Nederlandsch Mettray, Eefde. Huisregels, 1942.

¹⁴ RAZ Mettray, inv. nr. 170 – Huisregels en voorschriften op Nederlandsch Mettray, 1953, 13.

¹⁵ Idem, 24.

¹⁶ RAZ Mettray, inv. nr. 222, Ministerie van Justitie

¹⁷ RAZ Mettray, inv. nr. 222, brief minister van Justitie, gedateerd 6-12-1950.

Groepsleiders zelf lijken te weinig richtlijnen voor hun werk te hebben ontvangen. Dat bleek uit een map met stukken met de titel '*Verslag van de besprekingen tussen directie en groepsleiding over enkele zaken die het werkplezier verminderen*' uit de jaren 1964 en 1965.¹⁸ Groepsleiders hadden een brief geschreven aan de directie waarin zij aangeven dat zij zich in hun werk niet serieus genomen voelen. De groepsleiders gaven bijvoorbeeld aan nooit te weten hoe directie en leidinggevenden nu eigenlijk over hun werk dachten. Het was hen niet duidelijk of men al dan niet tevreden was over hun werk. Ook gaven ze aan de kwaliteit van hun werk te willen verbeteren. De besprekingen leidden tot het instellen van een 'vragenuurtje' voor groepsleiders. Zij konden voortaan bij een consulent terecht met vragen die betrekking hadden op hun werk met de jongens. Toch was er al eerder de mogelijkheid om vragen te stellen aan een forum bestaande uit stafleden en directie.¹⁹ We vonden echter slechts drie verslagen van deze besprekingen. Interessant was dat hier ook aandacht was voor straffen. Wederom kwam naar voren dat lichaamstraffen niet toegestaan waren, maar 'pas op voor wraakneming en impulsief handelen', zo werd er gewaarschuwd. Een aanwijzing dat men zich misschien wel bewust was van het feit dat geweld wel eens voorkwam en dat alleen de expliciete afkeuring ervan niet afdoende was om geweld te voorkomen.

5.2 Koepelorganisaties

Bij de koepelorganisaties vonden we eveneens richtlijnen voor het werk in de tehuizen. De Nationale Federatie voor Kinderbescherming gaf in 1970 een uitgebreid werk met richtlijnen voor de praktijk uit (*Richtlijnen Kinderbescherming I & II, 1970*).

¹⁸ RAZ Mettray, inv. nr. 457, Verslag v/d bespreking van zaken die het werkplezier verminderen.

¹⁹ RAZ Mettray, inv. nr. 451 Verslag van de 'woensdagochtendsprekkingen' 1959.

Het tot stand komen van deze richtlijnen had veel werk gekost, de lijst met werkgroepen is indrukwekkend. Twee redenen lagen aan het opstellen van deze richtlijnen ten grondslag. Ten eerste het werk van de Werkgroep Gestichtsdifferentiatie, waaruit duidelijk was geworden dat er grote verschillen tussen de tehuizen waren en het bovendien regelmatig zelfs aan basale zorg ontbrak in tehuizen. Ten tweede had de Minister van Justitie via een circulaire laten weten te willen komen tot normen voor het werk in de kinderbescherming en een daaraan gekoppeld subsidiestelsel. Dat werd door de verzuilde particuliere instellingen als onwenselijk beschouwd en vormde (zo lijkt het) de reden zich met zoveel inzet op het ontwikkelen van richtlijnen te storten. Hoewel het werk als ‘Normenproject’ in 1963 van start ging werd het begrip ‘norm’ al snel losgelaten. Dat wordt uitgebreid verantwoord. Een norm is dwingend en dat was niet de bedoeling. De richtlijnen zouden eventueel kunnen uitgroeien tot normen door intensieve samenwerking van wetenschap en praktijk. Dan zouden deze normen ook bindend kunnen zijn. Maar dat wordt met de nodige omzichtigheid verwoord: “*Normen, vrijwillig aanvaard door de georganiseerde kinderbescherming en waaraan derhalve de individuele werkers en instellingen zullen moeten voldoen. Niet omdat mogelijke sancties van overheid of andere organen hem ertoe noodzaken; niet alleen omdat hij weet dat hij, zo handelend, werkt zoals het behoort; maar ook en vooral, omdat hij gestuwd wordt door het in de vrijwillig aanvaarde norm tot uitdrukking gekomen gevoel van verantwoordelijkheid voor het kind, dat hulp en leiding van hem verwacht.*” (Richtlijnen I, 1970, woord vooraf). Inmenging met het pedagogische beleid van hogerhand werd afgewezen, maar de noodzaak van duidelijke richtlijnen voor het werken in de kinderbescherming werd wel onderschreven vanuit de verschillende zuilen.

In de tekst van de richtlijnen zelf klonk ook voorzichtigheid door. Er werden vooral aanwijzingen gegeven op organisatorisch gebied. Over straffen of omgaan met agressie wordt vrijwel niets gezegd. Wel wordt de zwaarte van het beroep van

groepsopvoeder genoemd en daarbij de noodzaak van goede begeleiding. Het is de taak van de groepsleider een leefklimaat te scheppen ‘waarin elk kind zich veilig en geaccepteerd kan voelen’. Bij structurering van de leefgroep (één korte alinea) staat dat de groepsopvoeder moet zorgen voor een goed dagverloop en ‘het methodisch hanteren van onrust en ongeregeldheden in de groep’ en ‘het op adequate wijze gebruiken van pedagogisch verantwoorde straffen en beloningen’. Hoe dat moet en wat dan pedagogisch verantwoord is komt niet aan de orde (Richtlijnen I, 1970, 6.4.6.2).²⁰ Wel lezen we in de paragraaf over de persoonlijkheidskwaliteiten van de groepsleider dat deze dient te beschikken over: “*de moed en geestkracht, daar waar het noodzakelijk is het kind duidelijk en overtuigend grenzen te stellen en zo nodig een krachtig ‘neen’ te laten horen, zonder te vervallen in autoritair machtsvertoon*” (Richtlijnen I, 1970, 6.4.6.3).

Ook de inventaris van de archieven van het WIJN laat zien dat deze organisatie zich met uiteenlopende, op de praktijk gerichte, onderwerpen bezighield (klachtrecht, opleiding, inspectiebezoeken, tehuisreglement) en optrad als ‘tussenpersoon’ tussen Ministerie van Justitie en particuliere tehuizen (en andere instellingen).

²⁰ De Richtlijnen zijn in twee mappen gebundeld. Paginanummers ontbreken, er worden alleen paragraafnummers gegeven. Ook dit lijkt de tijdelijkheid en omzichtigheid waarmee de richtlijnen werden gepresenteerd te onderstrepen: het bood de mogelijkheid delen te vervangen of richtlijnen toe te voegen.

Richtlijnen op instellingsniveau kunnen bestudeerd worden door middel van archiefonderzoek bij een aantal instellingen met een lange geschiedenis (zodat over de gehele te onderzoeken periode een beeld ontstaat). Het feit dat er bij Mettray documenten waren m.b.t. huisregels en voor-schriften maakt het waarschijnlijk dat ook andere instellingen dit soort richtlijnen voor het personeel hadden.

Archiefonderzoek kan zich ook richten op de correspondentie van instellingen met het ministerie van Justitie, omdat uit de archieven van Mettray bleek dat er vanuit het ministerie op de praktijk gerichte aanwijzingen werden gegeven.

Verder is vooral een studie naar het ontwikkelen van richtlijnen en protocollen vanaf de jaren negentig zinvol, zie paragraaf 3.1.4.

6 Vorming en toerusting

In de jaren vijftig was er nog weinig speciaal voor het opvoedingswerk opgeleid personeel te vinden binnen de instellingen. In 1945 bestond er een opleidingscentrum voor de kinderbescherming in Amersfoort (Hellinckx & Pauwels, 1984, 45). Naar het voorbeeld van deze opleiding werden vanaf 1947 cursussen opgezet door heel Nederland: de cursus Kinderbescherming-A, zoals deze ging heten. Met deze cursus moesten personeelsleden met een verzorgende en assisterende taak op hun werk worden voorbereid. In 1949 werd ook de cursus Kinderbescherming-B in het leven geroepen. Dit was een tweejarige vervolgcursoos waarin het leidinggeven aan een groep centraal stond en die was bedoeld als vervolg op de eerste cursus. De al bestaande opleidingen richtten zich op het programma van de Nationale Federatie en zo ontstond voor het eerst een kader voor een landelijke opleiding en een nationaal erkend diploma (Dekker, 2012, 121-122). Vanaf het einde van de jaren zestig ontwikkelden de bestaande cursussen en opleidingen zich tot middelbare en hogere beroepsopleidingen voor, aanvankelijk, inrichtingswerk en, later, sociaal pedagogische hulpverlening. Tussen de jaren vijftig en negentig kwamen er in de gehele kinderbescherming steeds meer gediplomeerde beroepskrachten. Bovendien werden de opleidingseisen hoger: vanaf de jaren negentig werd voor steeds meer functies, ook voor groepsleiders, een hbo-opleiding vereist (Dekker, 2012, 125).

De grote lijn in de ontwikkeling van het werk binnen residentiële instellingen was dat de nadruk verschoof van opvoeding naar behandeling (Dekker, 2012; Dimmendaal, 1998). Zoals hierboven vermeld bleek eind jaren vijftig uit het rapport van de Werkgroep Gestichtsdifferentiatie dat er in de praktijk weinig met uitgewerkte pedagogische systemen gewerkt werd. Van behandeling was al

helemaal geen sprake: er was weinig individuele aandacht voor de kinderen en psychologisch of psychiatrisch onderzoek was uitzonderlijk. In de loop van de tweede helft van de twintigste eeuw kwamen er steeds meer wetenschappelijk geschoolde specialisten in dienst van de residentiële instellingen en bovendien nam de omvang van hun dienstverband toe (Directie Kinderbescherming 1961; 1965; 1972; 1973; 1976; 1981; 1983; 1985; 1987).

Vanuit de orthopedagogiek verschenen vanaf de jaren zeventig belangrijke publicaties waarin methoden voor opvoeding en behandeling in tehuizen werden uitgewerkt (e.g. Blankstein, 1971; Eijer, 1975; Kok, 1970; Ter Horst, 1970). Invloedrijk was vooral het werk van J.F.W. Kok (1970, 1973). In zijn boek *Opvoeden en hulpverlenen in tehuizen* (Kok, 1973) zette hij uiteen hoe een orthopedagogisch behandelingshuis georganiseerd zou moeten worden met het oog op groei en herstel van de opgenomen kinderen (Van der Ploeg, 2005). De theorie van Kok heeft veel invloed gehad op het denken over residentiële opvoeding en wordt nog altijd veel toegepast (Knorth, 2005). In de loop van de jaren tachtig kwamen de sociale leertheorie en gedragstherapie op binnen de residentiële zorg (e.g. Bartels, 1986; Slot, 1988; Van der Ploeg, 2005, 97-114). Daarmee kwam de nadruk te liggen op het leren van sociaal aanvaardbaar gedrag en het vergroten van de sociale competentie. Ten slotte noemen we hier de ecologische visie. Deze theorie benadrukte vooral de invloed van de omgeving bij het ontstaan van probleemgedrag. Hulpverlening moest dus niet alleen gericht zijn op het kind, maar ook ouders en het bredere 'ecosysteem' waarbinnen het kind leeft, moet bij de behandeling worden betrokken.

De professionalisering van het werk binnen de residentiële instellingen zien we ook terug in de

opkomst van het planmatig werken sinds de jaren tachtig (Dekker, 2012, 177-178; Knorth en Smit, 1999, 25-54). Eind jaren tachtig werkten de meeste instellingen met op het individu toegesneden behandelplannen. De meeste tehuisen probeerden op een systematische wijze te behandelen en de ontwikkeling van de opgenomen jeugdigen was regelmatig onderwerp van gesprek in teambesprekkingen tussen groepsleiders en bij de behandeling betrokken deskundigen, zoals pedagogen en psychologen. In de Wet op de Jeugdhulpverlening van 1989 werd het werken met hulpverleningsplannen gezien als voorwaarde voor kwalitatief goede hulpverlening (Knorth en Smit, 1999, 27-28).

De professionalisering vond ook plaats ten aanzien van het beroep van de groepsleider. Vanaf de jaren zeventig was hiervoor veel aandacht (Dekker, 2012, 141). De opleidingen dienden duidelijker omschreven te worden en tussen de verschillende opleidingen moest meer overeenstemming komen. Ook de aansluiting tussen opleiding en werkveld kreeg aandacht, deze moest verbeterd worden. Dekker (2012, 141-144) beschrijft twee interviews met groepsleiders. Daarin kwam naar voren dat de groepsleider tot in de jaren zeventig vaak alleen stond voor een groep, die bovendien groter was dan de groepen die we nu zien (Dekker, 2012, 54). Daardoor hadden zij meer ruimte en verantwoordelijkheid om zelf te bepalen hoe zij werkten, maar was er ook meer onveiligheid. Tegenwoordig kunnen groepsleiders collega's erbij roepen in bedreigende situaties, bijvoorbeeld bij ruzies of agressie van jongeren. Tegelijk is er ook meer onderling toezicht: vroeger stond de groepsleider letterlijk en figuurlijk alleen, nu is deze ingebed in een professionele omgeving (Dekker, 2012, 142). Deze ontwikkeling lijkt de veiligheid in instellingen te hebben vergroot.

6.1 Studieboeken

Voor een antwoord op de vraag hoe professionals werden voorbereid op het uitvoeren van hun taken

is gekeken naar studieboeken gericht op (aankomende) groepsleiders. Daarbij is de aandacht gelegd op de vraag wat hierin geschreven werd over omgaan met agressie en over het toepassen van straffen. Bij het lezen viel op dat dat de zwaarte van het beroep van groepsleider vaak benadrukt wordt en dat het omgaan met geweld (van jeugdigen) bij het werk lijkt te horen.

Het populaire boek *Het kind in de inrichting* door Van Spanje werd in 1957 voor het eerst gepubliceerd. Herdrukken verschenen tot eind jaren zeventig. Het werd gebruikt in de opleidingen voor het kinderbeschermingswerk, zoals dat wat later heette, het inrichtingswerk (Dimmendaal, 1998, 52-53). Hoewel het veel gelezen werd was er volgens Dimmendaal ook kritiek: op de 'vage bewoordingen' en het ontbreken van voor de praktijk bruikbare tips (*ibidem*). Van Spanje is inderdaad wat cryptisch, zoals duidelijk blijkt uit zijn beschrijving van de 'negatieve dispositions' van de inrichting. Van Spanje is niet echt duidelijk over wat hieronder verstaan wordt. Hij verwijst naar 'uitgebreide litteratuur' als aanklacht ten opzichte van wantoestanden. Een kennismaking met het werk in de inrichting roept volgens hem schuldbewoelingen op en gedachten en herinneringen aan 'opgesloten' zijn en onderdrukt worden. Het is daarom, volgens Van Spanje dat er: '...nogal eens een eenzijdig beeld...', naar voren gebracht wordt: '...het is dan alsof sadisme, hardheid, verkapte homo-sexualiteit, dictatoriale hiërarchie, e.a. de voornaamste middelen zijn om het kind klein te krijgen; ...'. Van Spanje zegt vervolgens niet te ontkennen dat dit soort situaties bestaan hebben of misschien nog wel bestaan, maar het zijn volgens hem niet de kenmerken van een inrichtingssituatie als zodanig, maar wel het gevolg van een verkeerde toepassing ervan die ertoe leidde dat alle negatieve dispositions, 'welke immer aanwezig zijn', de positieve volledig domineren en te niet doen. Hij zegt daarmee eigenlijk dat de inrichtingssituatie altijd het gevaar van geweld (zoals we het nu noemen) in zich draagt (Van Spanje, 1957, 34-35).

Van Spanje bespreekt ook zaken als supervisie en de ‘levensbehoeften van het personeel’. We vinden hier geen aanwijzingen rond omgaan met geweld, maar hij wijst wel op de mogelijke gevolgen van ‘psychische roofbouw’ op het personeel. Het personeel, dat in deze tijd veelal intern was, moest voldoende ruimte en middelen krijgen om ook het leven buiten de inrichting vorm en invulling te geven: “*Hij moet beschermd worden tegen de uithollende zuigkracht, welke de inrichtingssituatie op den duur kan bezitten*” (Van Spanje, 1957, 132). Indien er wat dit betreft geen goed personeelsbeleid gevoerd wordt kan dit volgens Van Spanje leiden tot ‘verwrongen groepsrelaties’.

Het boek ‘*Groepsleider...een vak apart. Methodisch werken met de leefgroep*’ van Gieles (1988) werd meerdere malen herdrukt. Het boek kon in opleidingen worden gebruikt, maar was volgens Gieles ook geschikt voor niet-opgeleide inrichtingswerkers (Gieles, 1988, 16). Verschillende problemen worden besproken en er worden ook praktische aanwijzingen gegeven. Zo wordt er aandacht besteed aan ‘geweld en bedreiging’ (Gieles, 1988, 366-370). In rapportages komt het voorkomen van geweld amper naar voren, aldus Gieles, terwijl omgaan met geweld en dreiging voor groepsleiders bijna dagelijks werk is (idem, 366-367). Hij heeft het hier over geweld van bewoners jegens elkaar of de groepsleiding. Het voorkómen van geweld, en het omgaan met het toch deels aanwezige geweld, is volgens Gieles een deel van het werk van de groepsleider. Vooral omdat bij jongens die uit huis worden geplaatst, of worden overgeplaatst, agressie één van de problemen is die hieraan ten grondslag liggen. Geweld moet volgens Gieles gezien worden als iets dat niemand vreemd is, zo kan men er samen aan werken als het een probleem vormt. Hij legt de nadruk op luisteren naar elkaar en het bespreekbaar maken van gevoelens: “*Als boosheid, wrok en haat voor bewoners en groepsleiders over en weer herkenbare gevoelens zijn, is contact rond deze gevoelens mogelijk en behoeft de uiting ervan niet onnodig hoog op te lopen*” (Gieles, 1988, 368). Bovendien raadt hij groepsleiders aan om niet in een machtsstrijd verwikkeld te raken. Dat blijkt bijvoorbeeld wanneer hij schrijft: “*Durf te verliezen. Durf je eigen onmacht onder*

ogen te zien.” (idem, 369). Ten slotte stelt hij dat groepsleiders ook als de situatie uit de hand loopt bij hun groep moeten blijven, omdat de aanwezigheid van een volwassene van belang blijft. Daarbij is het van belang dat deze rustig blijft, want: “*Een zenuwachtig rondrennende volwassene die een duidelijk uit de hand gelopen situatie krampachtig en gewelddadig probeert te beheersen, biedt geen hulp maar vergroot de onrust alleen maar.*” (idem, 370). Ook raadt Gieles aan een ‘holding’ te leren, waarbij de jongere kan worden vastgehouden ‘zonder enige vorm van tegengeweld te gebruiken’ (ibidem). Gieles benadrukt elders in het boek de zwaarte van het beroep van de groepsleider (idem, 121-123) en hij stelt dat daarom een goede werkbegeleiding van groot belang is. Vooral het leren omgaan met de eigen gevoelens van onmacht moet hierin een aandachtspunt zijn.

Goede ondersteuning van het personeel werd ook door Van der Ploeg aanbevolen in een artikel waarin hij in een interview een reactie gaf op de misstanden in De Dreef, begin jaren negentig (Schoemaker, 1991b). Om excessen te voorkomen was het volgens hem van belang dat er in de instelling onder medewerkers een open sfeer heerst, zodat men elkaar openlijk op elkaars functioneren aan kan spreken. Ook is goede begeleiding van bovenaf noodzakelijk, door een brede staf van gedragsfunctionarissen. In De Dreef was er wel een psycholoog op de achtergrond aanwezig, maar Van der Ploeg stelt dat ook de gedragsdeskundigen bij de dagelijkse praktijk betrokken dienen te zijn (idem).

Een grondige analyse van de curricula van opleidingen die voorbereidden op beroepen in de residentiële sector, en het gehanteerde studiemateriaal, is van belang voor het beantwoorden van de vraag welke rol het thema geweld speelde in de vorming en toerusting van professionals.

7 Conclusies en aanbevelingen

Voor de verschillende onderwerpen - geweld, toezicht, richtlijnen op instellingsniveau en vorming en toerusting – wordt de eerste indruk die uit de bestudeerde bronnen naar voren kwam besproken. Daarna worden aanbevelingen voor verder onderzoek gedaan.

7.1 Conclusies

7.1.1 Geweld

De eerste indruk is dat er over geweld in residentiële instellingen in de wetenschappelijke literatuur weinig geschreven is. In de jaren negentig verscheen over dit onderwerp voor het eerst een wetenschappelijk artikel en daarin werd inderdaad ook aangegeven dat er nog niet eerder onderzoek naar dit onderwerp was verricht. De indruk is bovendien dat er na deze publicaties géén toename van aandacht voor dit onderwerp was. Geweld in residentiële instellingen kan uiteraard ook in studies naar voren komen waarin niet direct de focus op dit onderwerp ligt. Daarom zijn een aantal wetenschappelijke studies op het terrein van de kinderbescherming en jeugdzorg bekeken om na te gaan in hoeverre dit onderwerp naar voren kwam. Geweld jegens jeugdigen werd genoemd in een tweetal studies waarin oud-pupillen vertelden over hun ervaringen in tehuizen (Alten, 1957; Den Otter, 1963). In andere studies werd er geen aandacht aan dit onderwerp besteed. Dit zou te maken kunnen hebben met de vroege periode waarop deze studies betrekking hadden, voor en vlak na de Tweede Wereldoorlog, maar het is ook goed mogelijk dat dit samenhangt met de methode van onderzoek. In beide onderzoeken werden uitgebreide interviews met oud-pupillen gehouden waarin er voor hen ruimte was om over deze ervaringen te vertellen.

7.1.2 Toezicht

In de hele periode 1945-2015 was er geen gebrek aan instanties die toezicht hielden op residentiële instellingen en de kinderen die daar verbleven. Wel is het de vraag, vooral tot eind jaren tachtig, wat het toezicht in werkelijkheid inhield. In het kader van onderzoek voor de Commissie Samson werd daar uitgebreid onderzoek naar gedaan. Tot aan de jaren zeventig was het toezicht verdeeld over verschillende instanties. Vanuit het ministerie van Justitie werd toezicht gehouden op de residentiële inrichtingen door de onderafdeling inrichtingen. Inspecteurs van deze afdeling brachten bezoeken aan tehuizen hielden toezicht op het naleven van de vanuit de overheid gestelde eisen voor goedgekeurde inrichtingen. Toezicht was er ook op het niveau van de individuele pupillen en dit lag voornamelijk bij de Raad voor de kinderbescherming en de kinderrechter. Tegenwoordig bestaat er één centrale, onafhankelijke Inspectie Jeugdzorg en de toetsingskaders en inspectierapporten zijn volledig openbaar te raadplegen. Door deze onafhankelijkheid en openbaarheid lijkt het toezicht te zijn verbeterd.

In de loop van de jaren tachtig werd voor pupillen in de kinderbescherming een formeel klachtrecht ontwikkeld. Voor die tijd waren er wel mogelijkheden klachten te uiten, maar het is waarschijnlijk dat kinderen voor het indienen van een klacht over een hoge drempel heen moesten. Klagen kon namelijk alleen bij ver van de pupil afstaande personen zoals de directeur van het tehuis of bij de kinderrechter. Na invoering van een integrale klachtenregeling kwam al snel het idee op dat kinderen ondersteuning nodig hadden bij het indienen van klachten. Toch zijn er aanwijzingen dat kinderen wel klachten hebben, maar niet overgaan tot het indienen van een formele klacht. Om deze reden is het van

belang om in vervolgonderzoek ook aandacht te hebben voor informele kanalen waarlangs kinderen klachten naar buiten brengen.

7.1.3 Richtlijnen op instellingsniveau

Uit archiefonderzoek bij Nederlandsch Mettray werd duidelijk dat er al in de jaren vijftig documenten waren waarin aanwijzingen werden gegeven aan het personeel met betrekking tot de dagelijkse omgang met de pupillen. Er waren duidelijke aanwijzingen rond toezicht op de jongens en er was een verbod op lijfstraffen. Ook bleken er vanuit het ministerie van Justitie op tamelijk concrete wijze aanwijzingen gegeven te worden over onderwerpen die betrekking hadden op de dagelijkse praktijk. Wel leken groepsleiders zelf een tekort aan begeleiding bij hun werk te hebben ervaren.

Vanuit de koepelorganisaties van kinderbeschermingsinstellingen werden eveneens richtlijnen gegeven voor het werk in residentiële instellingen. In 1970 verscheen er een uitgebreid werk met richtlijnen voor de kinderbescherming. Over omgaan met agressie werd hier niets gezegd, maar wel werd de zwaarte van het beroep van de groepsleider benadrukt.

7.1.4 Vorming en toerusting

Hier hebben we gekeken naar studieboeken gericht op aankomend groepsleiders. Er is zeer veel literatuur op dit gebied beschikbaar. De boeken die we bekeken lieten zien dat hierin aandacht was voor het onderwerp straf en het omgaan met agressie. We vonden aanwijzingen dat de schrijvers van deze zich bewust waren van het feit dat het omgaan met de in tehuisen opgenomen kinderen en jongeren kon ontaarden in geweld. Zij benadrukten het belang van goede begeleiding van groepsleiders en besteedden aandacht aan het omgaan met agressie van jongeren. Dat laatste kwam volgens één van de schrijvers bijna dagelijks aan de orde en het was dus iets waarmee groepsleiders goed moesten kunnen omgaan.

7.2 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Aan het slot van de verschillende paragrafen is al aangegeven in welke richting vervolgonderzoek zich zou kunnen uitstrekken. Nader onderzoek naar het voorkomen van geweld jegens, onder verantwoordelijkheid van de overheid, vanaf 1945 in residentiële instellingen geplaatste kinderen zou een antwoord moeten geven op de vragen: hoe vaak geweld voorkwam, wat dit inhield, of het door de betrokkenen werd gezien als toelaatbaar en wat het voor hen betekende. Hieronder volgen de aanbevelingen voor vervolgonderzoek. Deze zijn hiërarchisch geordend, dat wil zeggen dat het belang van de eerstgenoemde aanbevelingen het grootst is.

1. Interviews met oud-pupillen, groepsleiders en leidinggevenden

Uit dit vooronderzoek bleek dat er in de wetenschappelijke literatuur zeer weinig geschreven is over het vóórkomen van geweld en de betekenis hiervan voor de betrokkenen, terwijl toch duidelijk werd (vanuit diverse bronnen) dat geweld voorkwam. Vervolgonderzoek moet daarom bij voorrang bestaan uit het bevragen van degenen die bij de residentiële zorg betrokken waren.

In eerste instantie zijn dat uiteraard de oud-pupillen. Vervolgonderzoek zou kunnen bestaan uit onderzoek onder oud-pupillen van verschillende leeftijdscategorieën, zodat over de periode tussen 1945 en 2015 een beeld kan ontstaan ten aanzien van het voorkomen van geweld in de residentiële zorg en de betekenis daarvan voor de oud-pupillen. Hierbij moet ook aandacht geschonken worden aan de vraag waar zij met klachten over de manier waarop ze behandeld werden terecht konden. Daarbij valt de denken aan het kiezen van verschillende perioden, bijvoorbeeld: 1955-1965, 1975-1985 en 1995-2005. Als gevolg van ontwikkelingen binnen de residentiële sector kan aangenomen

worden dat er tussen de genoemde perioden verschillen zullen bestaan qua klimaat binnen de residentiële instellingen en daarom wellicht ook ten aanzien van het vóórkomen van geweld. Verder is het van belang om meerdere oud-pupillen die ervaring hebben met dezelfde instelling in het onderzoek te betrekken, omdat er verschillen kunnen bestaan in hoe mensen zich bepaalde situaties herinneren.

Naast het interviewen van oud-pupillen dient vervolgonderzoek ook interviews met verschillende professionals te omvatten, zoals groepsleiders (zij stonden in direct contact met de opgenomen jeugdigen) en leidinggevenden. Dit is van belang voor de vraag naar de richtlijnen en de toerusting van professional op instellingsniveau. Hier zou bijvoorbeeld aan de orde kunnen komen hoe de praktijkbegeleiding van groepsleiders eruit zag. Dit is een belangrijke vraag, omdat in meerdere bronnen de zwaarte van dit beroep en het belang van goede begeleiding benadrukt werd. Interviews met professionals zijn boven dien ook van belang, omdat op deze wijze een vergelijking gemaakt kan worden tussen wat oud-pupillen en professionals vertellen over het vóórkomen van geweld.

2. Case study BM & alternatieve hulpverlening

Vervolgonderzoek zou in ieder geval ook een case study rond de BM en de alternatieve hulpverlening moeten omvatten. In de jaren zeventig en tachtig kwamen veel klachten over de tehuizen naar buiten, ook van de opgenomen jeugdigen zelf. Een literatuurstudie naar alle publicaties van de BM en de actiegroep Waer Gebeurt is van belang om goed in kaart te brengen hoeveel klachten betrekking hadden op het voorkomen van geweld. Ook archiefonderzoek is hierbij van belang (zie daarvoor tevens de uitkomsten van het vooronderzoek rond de stand van de archieven).

De discussie over isolatie die werd gevoerd in de jaren zeventig en tachtig moet hierbij ook uitgebreid bestudeerd worden. Daarbij valt te denken

aan een analyse van publicaties, artikelen uit vaktijdschriften, Kamervragen en archiefstukken. Het onderwerp isolatie is van belang, omdat er aanwijzingen zijn dat het isoleren voor de betrokken jeugdigen bijzonder bedreigend was. Daarmee valt het binnen de definitie van geweld zoals deze voorlopig door de Commissie werd opgesteld. Bovendien zou uitgezocht moeten worden aan welke regels het isoleren precies gebonden was en welke ontwikkelingen daarin zij te vinden.

3. Analyse inspectierapporten en archiefonderzoek

Het toezicht dat door de overheid werd uitgeefend op kinderen in tehuizen kan vooral worden bestudeerd aan de hand van inspectierapporten. In vervolgonderzoek kunnen de jaarverslagen en de inspectierapporten (met betrekking tot afzonderlijke instellingen) van de centrale inspecties die vanaf eind jaren tachtig bestonden onderzocht worden. Vanaf 2005 zijn alle inspectierapporten openbaar en zijn ook de toetsingskaders vrij toegankelijk. Voor de periode 2005-2015 kan daarom goed bestudeerd worden welke criteria de Inspectie Jeugdzorg hanteerde en naar welke thema's op het gebied van de residentiële zorg de aandacht uitging.

Naast het uitoefenen van toezicht, had het ministerie van Justitie ook invloed op de tehuizen doordat aanwijzingen gegeven werden met betrekking tot de praktische uitvoering van het werk. Vervolgonderzoek naar correspondentie tussen instellingen en het ministerie van Justitie en een analyse van door de minister verspreidde circulaires ten aanzien van het werk in de tehuizen is daarom ook relevant. In dit kader kan archiefonderzoek plaatsvinden.

4. Analyse van artikelen uit vakbladen

Door middel van een analyse van vaktijdschriften kunnen diverse onderwerpen onderzocht worden, bijvoorbeeld het vóórkomen van geweld, het

hanteren van straffen of de ontwikkeling van een klachtrechtsgeling. Onderzoek in vaktijdschriften is voor vervolgonderzoek van belang, omdat deze bron een blik biedt op de gehele periode tussen 1945 en 2015 en tamelijk dicht op de werkvlloer blijft. In hoeverre was geweld jegens jeugdigen een onderwerp waarover geschreven werd? Wat werd erover gezegd? Hoe werd er gedacht over straffen en wat was daarbij toelaatbaar? Op welke manier was er aandacht voor de (rechts)positie van jeugdigen? Onderzoek in vaktijdschriften kan op dit soort vragen antwoord bieden. Bovendien komen in de vaktijdschriften discussies tussen professionals naar voren over ontwikkelingen in het veld, zoals het ontstaan van het klachtrecht.

5. Richtlijnen en protocollen in instellingen vanaf de jaren negentig

Vervolgonderzoek naar richtlijnen en protocollen binnen instellingen is vanaf de jaren negentig relevant en mogelijk, ervoor waarschijnlijk niet, omdat uit het rapport van Lassen op te maken is dat vóór die tijd instellingen geen concrete richtlijnen of protocollen op papier hadden staan met betrekking tot het handelen in situaties waarin geweld voorkwam.

Richtlijnen op instellingsniveau kunnen eveneens bestudeerd worden door middel van archiefonderzoek bij een aantal instellingen met een lange geschiedenis (zodat over de gehele te onderzoeken periode een beeld ontstaat). Het feit dat er bij Mettray documenten waren m.b.t. huisregels en voorschriften maakt het waarschijnlijk dat ook andere instellingen dit soort richtlijnen voor het personeel hadden.

6. Analyse van curricula en studiemateriaal

Een grondige analyse van de curricula van opleidingen die voorbereidden op beroepen in de residentiële sector, en het gehanteerde studiemateriaal, is van belang voor het beantwoorden van de vraag welke rol het thema geweld speelde in de vorming en toerusting van professionals. Daarbij zou voor een aantal scholen nagegaan kunnen worden welk studiemateriaal er werd gehanteerd en welke cursussen werden gegeven. Ook zou een analyse gemaakt kunnen worden van een aantal veel gebruikte studieboeken. Door hierin ook verschillende herdrukken van hetzelfde boek te bekijken kan iets gezegd worden over veranderende opvattingen met betrekking tot geweld, agressie en fysiek ingrijpen.

Literatuur

- Alten, I. (1957). *Oud-pupillen antwoorden. Een onderzoek naar de levensloop van 160 oud-pupillen van de voogdijvereniging 'Tot Steun'*. Amsterdam: Ploegsma.
- Angenent, H.L.W. (1972). *Problemen in kinderbeschermingstehuizen*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Angenent, H., & Beke, B. (1985). *Tehuisweglopers. Een oriënterend onderzoek naar het weglopen van jongeren uit kinderbeschermingstehuizen*. Nijmegen/Groningen: Instituut voor Orthopedagogiek/Criminologisch Instituut.
- Baartman, H.E.M. (1995). Opvoeden, hulpverlenen en geweld. *Tijdschrift Voor Orthopedagogiek*, 34, 309-319.
- Bagga, S. (2015). Kwaliteitsregister jeugdzorg: De wet, het kwaliteitsregister, het tuchtrecht en klachtrecht. *Maatwerk*, 16(4), 33-35.
- Bartels, A.A.J. (1986). *Sociale vaardigheidstraining voor probleemjongeren. Uitgangspunten, opzet, resultaten en mogelijkheden*. Lisse: Swets & Zeitlinger. Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam.
- Bavel, J. van, Beer, G. de, Ingen Schenau, E. van (1980). *Je voelt je als een beest. Isolaties van minderjarigen in Nederlandse tehuizen*. Rotterdam: Ordeman.
- Brummelaar, M.D.C. ten, Boendemakers, L., Harder, A.T. en Knorth, E.J. (2011). *JeugdzorgPlus. Trajectzorg voor jeugdigen met ernstige gedragsproblemen. Een quickscan van de literatuur*. Groningen: Stichting Kinderstudies.
- Blankstein, J.H. (1971). *Herhaling van gezinsrelatiepatronen in een behandelingstehuis*. Rotterdam: Bronder Offset. Proefschrift Rijksuniversiteit Utrecht.
- Bloois, K. de (1951). *Veertig jaar "Zoekt het verlorene"; een onderzoek naar het maatschappelijk geslaagd zijn van oud-verpleegden*, Rotterdam: z.u.
- Boesjes, R. (2008). Minder separeren, het kan! Ervaringen vanuit de groepsleiding. *Kind en Adolescent Praktijk*, 156-162.
- Bogaard, M. van den, Elbers, E. en Nijnatten, C. van (2003). Waarom tehuisjongeren (g)een klacht indienen. De rol van denkpatronen. *Kind en adolescent*, 24, 45-52. DOI 10.1007/BF03060875
- Bruning, M., Liefhaar, T. en Vlaardingerbroek, P. (2016). *Jeugdrecht en jeugdhulp*. Reed Business Information. In press.
- Burgemeestre, C., Vanwijnsberghe, A. en Klein, K. de (1983). *Als je nu nog één keer wegloopt breken we je beenjes. Interviews met kinderen die van overheidswege werden beschermd*. Amsterdam: NADA.
- Clemens Schröner, B.L.F. (1952). *Gezinsvoogdij en levensloop. Onderzoek naar de resultaten van gezinsvoogdijgevallen in de grote stad en op het platteland*. Leiden: Instituut voor Praeventieve Geneeskunde.
- Dane, J. (2012). Archiefonderzoek Nederlandsch Mettray. In: Timmerman, M.C., Schreuder, P.R., Harder, A.T., Dane, J., Van der Klein, M en Walhout, E.C. (2012). *Aard en omvang van seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg en reacties op signalen van dit misbruik (1945-2008)*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

- Dane, J., Walhout, E.C. en Dekker, J.J.H. (2012). *Overheid en gedwongen jeugdzorg: een nader onderzoek naar toezicht en inspectie in de periode na de Tweede Wereldoorlog tot midden jaren tachtig*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Delfos, G. en Doek, J.E. (1983). *Organen van kinderbescherming*. Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink.
- Dekker, J.J.H. (2012). *Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010. Resultaten van deelonderzoek 1 van de Commissie Samson: Historische schets van de institutionele ontwikkeling van de jeugdsector vanuit het perspectief van het kind en de aan hem/haar verleende zorg*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Dimmendaal, G. (1990). *Groningen Ingericht*. Groningen: SNOV.
- Dimmendaal, G. (1998). *Heropvoeding en behandeling, meisjes in Huize De Rantiz Groningen 1940-1967*. Assen: Van Gorcum.
- Directie Kinderbescherming (1961). *Verslag over de jaren 1950-1960*. Den Haag: Staatsuitgeverij 's Gravenhage.
- Directie Kinderbescherming (1965). *Verslag over de jaren 1961-1962*. Den Haag: Staatsuitgeverij 's Gravenhage.
- Directie Kinderbescherming (1972). *Verslag over de jaren 1964-1968*. Den Haag: Staatsuitgeverij 's Gravenhage.
- Directie Kinderbescherming (1973). *Verslag over de jaren 1969-1970*. Den Haag: Staatsuitgeverij 's Gravenhage.
- Directie Kinderbescherming (1976). *Verslag over de jaren 1971-1974*. Den Haag: Staatsuitgeverij 's Gravenhage.
- Directie Kinderbescherming (1979). *Verslag over de jaren 1977-1978*. Den Haag: Staatsuitgeverij 's Gravenhage.
- Directie Kinderbescherming (1981). *Verslag over de jaren 1979-1980*. Den Haag: Staatsuitgeverij 's Gravenhage.
- Directie Kinderbescherming (1983). *Verslag over de jaren 1981-1982*. Den Haag: Staatsuitgeverij 's Gravenhage.
- Directie Kinderbescherming (1985). *Verslag over de jaren 1983-1984*. Den Haag: Staatsuitgeverij 's Gravenhage.
- Directie Kinderbescherming (1987). *Verslag over de jaren 1985-1986*. Den Haag: Staatsuitgeverij 's Gravenhage.
- Eijer, M.J. (1975). *Winst en verlies: resultaten van residentiële behandeling bij emotioneel gestoorde delinquenten*. Naarden: Los.
- Euser, S., Alink, L.R.A., Tharner, A., Van IJzendoorn, M.H. en Bakermans-Kranenburg, M.J. (2014). Out of home placement to promote safety? The prevalence of physical abuse in residential and foster care. *Children and Youth Services Review*, 37, 64-70.
- Gieles, F. (1988). *Groepsleider...een vak apart*. Methodisch werken met de leefgroep. Alphen a/d Rijn/Brussel: Samsom Uitgeverij.
- Harder, A.T. (2011). *The downside up? A study of factors associated with a successful course of treatment for adolescents in secure residential care*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Harder, A.T., Knorth, E.J. & Zandberg, Tj. (2006). *Residentiële jeugdzorg in beeld. Een overzichtsstudie naar de doelgroep, werkwijzen en uitkomsten*. Amsterdam: SWP.

- Hellinckx, W. & Pauwels, J. (1984). *Orthopedagogische ontwikkelingen in de kinderbescherming. Leven en werk van Dr. D.Q.R. Mulock Houwer*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- Helmich, W.F.C. (2014). Toezicht onder de nieuwe jeugdwet, Samsonproof? *Tijdschrift voor familie- en jeugdrecht*. Geraadpleegd via <http://deeplinking.kluwer.nl/?param=ooC7BBED&cpid=WKNL-LTR-Nav2>
- Horst, W. ter (1970). *Ontwarring en ordening. Ervaringen met meisjes in de zeer moeilijke opvoedingsituatie, in de afdeling orthopedagogiek van de Heldringstichtingen te Zetten*. Kampen: Kok.
- Horst, W. ter (1971). Over het wegloopverschijnsel in de inrichtingsopvoeding. Een poging tot systematisering. *Tijdschrift voor orthopedagogiek*, 10, 274-288.
- Huizingh, J.H. (1950). Enige opmerkingen naar aanleiding van het ontwerp Pleegkinderenwet. *Tijdschrift voor maatschappelijk werk*, 3, 361-363.
- Inspectie Jeugdzorg (2014). *Toetsingskader Verantwoorde Hulp voor jeugd*. Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Jongepier, N. (2011). Gesloten residentiële jeugdzorg als veilige haven. *Jeugd en Co Kennis*, 19-29.
- Kagie, R. (1986). *De kinderbeschermers*. Baarn: Ambo.
- Kagie, R. (2011). *Schuifkaas. Relaas van een reünie*. Amsterdam: Prometheus.
- Kinderombudsman (2016). *Neem mij(n klacht) serieus!*
- Klomp, M. (1995). Residentiële behandeling van jongeren met agressief gedrag. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 34, 332-344.
- Knorth, E.J. (2005). Pedagogische invalshoeken. In Hermanns, J., Nijnatten, C. van, Verheij, F., Reuling, M., *Handboek Jeugdzorg. Deel 1 Stromingen en specifieke doelgroepen*, Houten: Bohn Stafleu van Loghum
- Knorth, E.J. en Smit, M. (red.) (1999). *Planmatig handelen in de jeugdhulpverlening*. Leuven/Apeldoorn: Garant.
- Koekebakker, J., Clemens Schröner, B.L.F., Boekhold, J.P. en Wijn, J.F. de (Red.). (1959). *Verzorging en opvoeding in kindertehuizen. Rapport van de werkgroep gestichtsdifferentiatie*. Den Haag: Nederlandse Federatie voor Kinderbescherming.
- Kok, J.F.W. (1970). *Struktopathische kinderen: een orthopedagogisch behandelingstype*. 's Hertogenbosch: Malmberg. Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen.
- Kok, J.F.W. (1973). *Opvoeding en hulpverlening in behandelingstehuizen*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Laan, P.H. van der (1995). Jongeren en geweldscriminaliteit. Een cijfermatige verkenning. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 34, 309-318.
- Lamers-Winkelmann, F. (1995). Seksueel misbruik in instellingen. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 34, 345-356.
- Lassen, B. (1997). *Handen thuis in het tehuis. Preventie van fysiek geweld in de residentiële jeugdzorg*. Utrecht: Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn/NIZW.
- Meerdink, J. (1999). *Weet u hoe het in een groep is? Kinderen en jongeren over de kwaliteit van de organisatie in de (semi-)residentiële hulpverlening*. Utrecht: SWP.
- Nationale Federatie voor de Kinderbescherming (1970). *Richtlijnen voor de kinderbescherming I & II. Geschriften van de Nationale federatie voor kinderbescherming*. Den Haag: Nationale Federatie voor Kinderbescherming.

- Otter, G.H.J. den (1963). *Voogdijkinderen. Enige gedachten over de opvoeding van voogdijkinderen, gebaseerd op de gegevens verkregen uit een interview met 294 oud-pupillen van de vereniging 'Kinderzorg' te Rotterdam*. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Meijerink, I. en Ammerlaan, M. (1991). Klagers in Noord-Holland krijgen ondersteuning. *TJJ: Tijdschrift voor jeugdhulpverlening en jeugdwerk*, 2-5.
- Mul, J.P., Burken, G.J. van, Blokland, C. en Horst, C. van der (1971). *Problemen van de inrichtingen in de justitiële kinderbescherming. Inventarisatie van de knelpunten in het functioneren van kindertehuizen*. Amsterdam: Intagon.
- Mulder, C. (1950). Een enquête in zake ongecontroleerde kindertehuizen. *Tijdschrift voor maatschappelijk werk*, 3, 6-8.
- Nationale Federatie voor de Kinderbescherming (1970). *Richtlijnen voor de kinderbescherming I & II. Geschriften van de Nationale federatie voor kinderbescherming*. Den Haag: Nationale Federatie voor de Kinderbescherming.
- Otter, G.H.J. den (1963). *Voogdijkinderen. Enige gedachten over de opvoeding van voogdijkinderen, gebaseerd op de gegevens verkregen uit een interview met 294 oud-pupillen van de vereniging 'Kinderzorg' te Rotterdam*. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Ploeg, J. D. van der (1975). *Isolement, angst en agressie: Een sociaal psychologisch onderzoek naar de randfiguur in de inrichtingsgroep*. Samson: Alphen a/d Rijn.
- Ploeg, J. D. van der (1995a). Geweld in instituties. *Tijdschrift Voor Orthopedagogiek*, 34, 307.
- Ploeg, J.D. van der (1995b). Geweld op school. *Tijdschrift Voor Orthopedagogiek*, 34, 357-368.
- Ploeg, J.D. van der (2000). Een eeuw tehuizen: van idealisme naar professionalisme. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 39, 69-88.
- Ploeg, J.D. van der (2003). *Knelpunten in de jeugdzorg. Onderbelichte onderwerpen*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Ploeg, J.D. van der (2005). *Behandeling van gedragsproblemen. Initiatieven en inzichten*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Ploeg, J. D. v. d., Smid, M. & Wouda, L. (1988). Uitvallers. jongeren die het niet uithouden in tehuizen. *Tijdschrift Jeugdonderzoek*, 1, 30.
- Prins, P.G. (1950). Het ontwerp 'De Pleegkinderen-wet'. *Tijdschrift voor maatschappelijk werk*, 3, 133-134.
- Ruyter, P. A. d. (1971). *De 'volgende' groepsleidster. Interacties van groepsleidsters en kinderen in een centrum voor residentiële behandeling*. Groningen,: Wolters-Noordhoff.
- Schoemaker, B. (1991a). Geweld wordt hier niet meer als geweld herkend. *Welzijnsweekblad*, 11-15.
- Schoemaker, B. (1991b). Kritische evaluatie is nodig om uitglijders te voorkomen. *Welzijnsweekblad*, 6-7.
- Schreuder, P. en Timmerman, M.C.. (2012). 'Kwalitatieve analyse van de meldingen'. In: Timmerman, M.C., Schreuder, P.R., Harder, A.T., Dane, J., Van der Klein, M en Walhout, E.C. (2012). *Aard en omvang van seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg en reacties op signalen van dit misbruik (1945-2008)*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Sentener, E. (2008). Agressie en ggz: onvermijdelijk onafscheidelijk? *Kind en Adolescent Praktijk*, 4-10.
- Servatius, A.H. (1949). *Onderzoek onder oud-verpleegden der vereniging 'Kinderzorg' te Zwolle, 1907-1947*, Zwolle: Kinderzorg.
- Spanje, M. J. A. v. (1957). *Het kind in de inrichting*. Arnhem: Van Loghum Slaterus.

Tilanus, C.P.G. (1998). *Jeugdzorg: Historie en wetgeving*. Utrecht: SWP.

Tilanus, C.P.G. en A.J. van Montfoort (2005). Jeugdzorg. In Hermanns, J., Nijnatten, C. van, Verheij, F., Reuling, M., *Handboek Jeugdzorg. Deel 1 Stromingen en specifieke doelgroepen*, Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Valenkamp, M.W. en Nonhebel, S. (2014). Gluren bij de buren. Naar mindervrijheidsbeperking dankzij zes samenhangende principes. *Kind en Adolescent Praktijk*, 100-106.

Verplanke, L. (1994). Cliëntenrechten in de jeugdhulpverlening. *Welzijnsweekblad*, 19, 10-13.

Vries, I. de en Teeffelen, P. van (2005). Testament van een provinciale klachtencommissie. Tijdschrift voor familie- en jeugdrecht. Geraadpleegd via <http://deeplinking.kluwer.nl/?param=ooA3Fog2&cpid=WKNL-LTR-Nav2>.

Waer gebeurt. (1979). Haarlem: [s.n.].

Archieven

Regionaal Archief Zutphen.

Archief van de Vereniging Nederlandsch Mettray
(1850-1965). Archiefnummer 0107

Nationaal Archief Den Haag

Werkverband Integratie Jeugdwelzijn Nederland
(WIJN), 1973-1989. Archiefnummer 2.19.107

Mr. dr. Adri van Montfoort

Haalbaarheids- onderzoek naar geweld in de Pleegzorg

**Deelstudie commissie
Vooronderzoek naar Geweld in
de jeugdzorg 1945-heden**

22 februari 2016

Inhoudsopgave Bijlage 7

1 Inleiding	215
1.1 Vraagstelling	215
1.2 Gevolgde werkwijze	215
1.3 Reflectie op de vraagstelling	216
1.4 Opbouw van de studie	218
2 Beschrijving van de sector pleegzorg	219
2.1 Gedwongen, vrijwillige en informele zorg	219
2.2 Pleegzorgvarianten en afbakening naar andere vormen van verblijf in de jeugdzorg	220
2.3 Periode 1945 tot 1965	221
2.4 Periode 1965 tot 1985	224
2.5 Periode 1985 tot 2005	227
2.6 Periode 2005 tot heden	230
3 Wat weten we over het geweld dat heeft plaatsgevonden?	233
3.1 Informatie uit onderzoek en literatuur	233
3.2 Beschikbare bronnen	234
4 Conclusie en aanbevelingen	238
4.1 Conclusies	238
4.2 Aanbevelingen	239
Referenties en bronnen	242
Bijlage 1 Enkele gevallen	244
Bijlage 2 Grafieken	248

1 Inleiding

1.1 Vraagstelling

Op 25 november 2015 vraagt het Ministerie van Veiligheid & Justitie ondergetekende een offerte uit te brengen voor het doen van een deelstudie ten behoeve van de Commissie Vooronderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg.

De deelstudie betreft de sector pleegzorg en is een van de studies die parallel worden uitgevoerd onder leiding van de commissie. Gevraagd wordt een studie van maximaal 25 pagina's waarin wordt besproken:

- Een beschrijving van de sector pleegzorg en hoe deze sector zich heeft ontwikkeld in de periode van 1945 tot heden;
- Richtlijnen op instellingsniveau;
- Wat valt nu reeds te zeggen over het vóórkommen van geweld?
- Hoe heeft het toezicht zich ontwikkeld in deze periode?
- Vorming en toerusting: is er informatie te vinden over de manier waarop er aandacht werd besteed aan geweld in de opleidingen?

De studie moet uitmonden in een advies over de haalbaarheid en wenselijkheid van een hoofdonderzoek voor wat betreft de sector pleegzorg.

De studie moet volgens de offerteaanvraag uiterlijk 15 februari 2016 worden opgeleverd. Naderhand heeft de commissie besloten de einddatum te verschuiven naar 22 februari 2016. Er is derhalve slechts een zeer korte tijd beschikbaar om de studie uit te voeren, zeker wanneer dit wordt afgezet tegen de omvang van de vraag.

1.2 Gevolgde werkwijze

Gepoogd is om alle punten uit de aanvraag te beantwoorden. De beschikbare periode stelde grenzen aan de diepte van de verkenning. Over de gehele periode genomen is de pleegzorg een uitgebreid terrein met veel vertakkingen en wisselende definities. Veel instellingen zijn betrokken geweest en er zijn veel verschillende bronnen die stukjes relevante informatie kunnen bevatten.

Binnen deze studie was het niet mogelijk om een volledig overzicht te geven van richtlijnen, werkinstructies en beleidskaders op instellingsniveau. Er heeft geen dossieronderzoek plaatsgevonden; er is alleen aan enkele personen gevraagd wat er beschikbaar is aan registraties en dossiers.

Conform het uitgebrachte en door het ministerie geaccepteerde voorstel heeft de nadruk gelegen op het verzamelen en bestuderen van zeer veel verschillende bronnen om per onderwerp een indruk te krijgen. Een aantal belangrijke bronnen zijn te vinden in de literatuurlijst. Bij de verschillende onderdelen wordt verder aangegeven hoe en waar is gezocht. Bijvoorbeeld: alle rapporten van de Inspectie Jeugdzorg die op internet zijn gepubliceerd over de periode 2005 tot heden zijn gescreend op incidenten in de pleegzorg.

Daarnaast is gesproken met:

- Paul Baeten, manager Veilig Thuis Haaglanden. Hij heeft informatie gegeven over de wijze waarop Veilig Thuis en voorheen het AMK omgaat met meldingen over een pleeggezin en hij heeft enkele cijfers geleverd over het aantal meldingen dat betrekking heeft op pleeggezinsituaties.

- Heidy Blankestijn, directeur William Schrikkergroep Pleegzorg en Godelief Schildmeijer, directiesecretaresse WSG. Zij hebben geschatst hoe de voorziening voor pleegzorg te werk gaat voor wat betreft de registratie van calamiteiten en incidenten, hoe de samenwerking verloopt tussen de voorziening en de jeugdbescherming en wat er verwacht kan worden van onderzoek in de dossiers.
- Jeanette Reukers, stafmedewerker Pleegzorg van Jeugdzorg Nederland. Zij is reeds zeer veel jaren stafmedewerker van Pleegzorg Nederland en eerdere landelijke samenwerkingsvormen in de pleegzorg. Met haar is gesproken over alle onderwerpen die de voorstudie betreffen.

De informatie van deze gesprekspartners was essentieel voor deze studie; de gesprekspartners worden echter niet letterlijk geciteerd en zij zijn niet verantwoordelijk voor de tekst.

In de eerste fase heeft Mr. R. Warmerdam meege- werkt aan de studie. Zij is door ziekte uitgevallen. Vanaf 1 februari 2016 heeft Drs. L. Torregrosa geholpen bij bronnenonderzoek. De tekst is door ondergetekende geschreven.

1.3 Reflectie op de vraagstelling

Bij het uitvoeren van de studie bestond bij ondergetekende behoefte aan verheldering over drie met elkaar samenhangende punten, te weten:

- Het doel van een eventueel hoofdonderzoek
- De definitie en de afbakening van het begrip geweld
- De afbakening van de sector pleegzorg

In deze paragraaf worden de overwegingen bij deze drie punten beknopt weergegeven, omdat ze van invloed zijn op de beschrijving van de sector, de vraag wat er reeds bekend is over ‘het geweld’ en de conclusies en aanbevelingen.

1.3.1 Het doel van een eventueel hoofdonderzoek

De aanleiding voor een eventueel hoofdonderzoek is duidelijk. Mensen die zich hebben gemeld bij de commissie Samsom met ervaringen van geweld in de jeugdzorg zonder dat het ging om seksueel geweld, vielen buiten het onderzoeksgebied van die commissie. Omdat het meer dan slechts enkele personen betrof, is er aanleiding om ook andere vormen van geweld onder de loep te nemen. Bij deze meldingen ging het zowel om ervaringen in tehuisen en andere instituties als in pleeggezinnen.

Een doel kan derhalve zijn recht doen aan de verhalen van deze personen en van anderen die zich wellicht nog willen melden om hun verhaal te doen. Evenals bij de commissie Samsom is het daarbij meestal niet meer mogelijk om te bewijzen wat er destijds precies is gebeurd. Naarmate de definitie van ‘geweld’ breder is en er nog minder strafrechtelijk onderzoek geweest is, is het moeilijker om meer te doen dan het verhaal van de betrokken te erkennen als zijn of haar verhaal. Wanneer dit het doel is, wijst dit in de richting van het zo goed mogelijk optekenen van de ervaringen van de mensen die zich melden.

Een verder gaand doel is: te weten komen hoeveel mensen die in een pleeggezin gewoond hebben terugkijkend dit ervaren als beschadigend. Wanneer dat het doel is, moet op systematische wijze onderzoek gedaan worden in de gehele populatie van ex-pleegkinderen en niet alleen bij mensen die zich melden. Binnen dit doel is er onderscheid tussen willen weten ‘hoe vaak ex-pleegkinderen terugkijkend geweld hebben ervaren’ en willen weten ‘hoe vaak ex-pleegkinderen terugkijkend het pleeggezin als negatief hebben ervaren’.

Een nog verder gaand doel is: te weten komen hoe vaak daadwerkelijk geweld gepleegd is in pleeggezinnen in Nederland tussen 1945 en nu. Op voorhand kan geconcludeerd worden – en dat doet de commissie ook – dat dit doel niet realistisch is en dat een onderzoek met dat doel niet haalbaar is.

Een ander doel is: te weten komen wat de overheid, instanties en beroepskrachten in de periode 1945 tot heden deden om geweld in een pleeggezin te voorkómen en te signaleren, hoe vaak het werd gesigneerd en wat er daarna gedaan werd. Dit doel wijst naar onderzoek bij instanties, in archieven en onder (oud)medewerkers.

Een ander doel is: verbeteren van de huidige situatie in de pleegzorg (jeugdzorg) door te leren van de gebeurtenissen uit het verleden. Wanneer dit het doel is, kan verwacht worden dat hoe verder teruggegaan wordt in de tijd – althans hoe meer verschillend de praktijk was – hoe minder relevante lessen verwacht mogen worden voor de actuele situatie.

Het behoort niet tot de vraagstelling van deze studie om een uitspraak te doen over een of meer doelen. Uiterraard zijn er andere doelen mogelijk en kan gekozen worden voor een combinatie van doelen. Het gaat er hier om, dat verschillende doelen leiden tot verschillende adviezen over de haalbaarheid van een hoofdonderzoek en over het aan te bevelen type onderzoek.

1.3.2 De definitie en de afbakening van het begrip geweld

De commissie heeft de deelstudies de volgende (werk)definitie meegegeven:

“Geweld is elk, al dan niet intentioneel, voor een minderjarige bedreigend of gewelddadig gedrag van fysieke, psychische of seksuele aard dat fysiek of psychisch letsel toebrengt aan het slachtoffer. De toelaatbaarheid van dit gedrag en de mate waarin het als bedreigend of gewelddadig wordt ervaren, kan in verschillende perioden anders zijn.”

De definitie bevat een cirkelredenering: ‘Geweld is (...) gewelddadig gedrag’. Belangrijker is, dat deze definitie enkele vragen oproept voor een eventueel hoofdonderzoek:

- Overlap met Samsom. De definitie omvat ook seksueel geweld, dat zoals bekend vaak gepaard gaat met andere vormen van geweld. De voorbeelden in de rapportage van de commissie Samsom laten dat ook voor de pleegzorg duidelijk zien (Grietens, 2012). Het is de vraag of een eventueel hoofdonderzoek zich richt op geweld tegen jeugdigen in de jeugdzorg inclusief of exclusief seksueel geweld.
- Onderscheid naar de pleger. De definitie maakt geen onderscheid naar de pleger van het geweld. Gesteld kan worden, dat geweld tegen een minderjarige voor wie de overheid verantwoordelijk is, altijd duidt op een veiligheidstekort, ongeacht wie de pleger van het geweld is. Geweld door een volwassene die de opvoedingsverantwoordelijkheid heeft is echter iets anders dan geweld tussen pleegkinderen onderling of tussen een eigen kind van de pleegouders en een pleegkind. De definitie bakent de kring van eventuele plegers niet af. Maar een onderzoek naar alle vormen van geweld die een pleegkind heeft meegemaakt in de periode dat het kind in een pleeggezin woonde zal een geheel ander beeld opleveren dan een onderzoek naar geweld door pleegouders. Opnieuw hangt het af van het doel van een eventueel hoofdonderzoek hoe zwaar dit onderscheid gemaakt wordt. Wanneer ervaringen van geweld door leeftijdsgenoten wordt meegenomen, moet dit worden vergeleken met ervaren geweld door leeftijdsgenoten van alle Nederlandse minderjarigen.
- Onheldere afbakening. Door ‘gewelddadig gedrag van psychische aard’ en ‘psychisch letsel’ in de definitie op te nemen, wordt de definitie verbreed naar heel veel opvoedingssituaties die door de jeugdige achteraf als negatief worden gezien. Het lijdt geen twijfel, dat er ernstige vormen van ‘psychisch geweld’ bestaan en dat dit kan leiden tot ernstig ‘psychisch letsel’; het probleem is, dat dit moeilijk kan worden afgebakend en moeilijk kan worden geobjectiveerd. Dit is geen probleem wanneer het doel is

de beleving of ervaring van de ex-pleegkinderen in kaart te brengen. Het is wel een probleem als het doel is om de aard en omvang van ‘geweld’ in kaart te brengen.

1.3.3 De afbakening van de sector pleegzorg

Er zijn tal van situaties waarin kinderen door anderen dan hun natuurlijke ouders worden verzorgd en opgevoed. Daarbij varieert de mate waarin de overheid en professionele instanties verantwoordelijkheid dragen voor de plaatsing, de begeleiding en het toezicht. Voor een eventueel hoofdonderzoek moet worden bepaald welke situaties wel en niet vallen onder de reikwijdte van pleegzorg als onderdeel van de jeugdzorg. In paragraaf 2.1 wordt dit verder uitgewerkt. Aan de andere kant zijn er vele tussenvormen tussen een pleeggezin en een tehuis. De commissie moet bepalen welke vormen van gezinsverpleging, gezinshuizen en zorgboerderijen worden ingedeeld bij de sector pleegzorg en welke bij de sector residentiële voorzieningen.

1.4 Opbouw van de studie

Na deze inleiding volgt de beschrijving van de sector pleegzorg in hoofdstuk 2. Eerst wordt de afbakening van pleegzorg ten opzichte van informele zorg en ten opzichte van residentiële zorg uitgewerkt. Vervolgens wordt de sector beschreven in enkele chronologische perioden. Per periode wordt een vaste indeling van onderwerpen aangehouden.

De informatie over het aantal kinderen in een pleeggezin is onvolledig en was in het kader van deze studie niet voor iedere periode op dezelfde wijze te vinden. Er is voor gekozen om zoveel mogelijk te vermelden het aantal kinderen dat op een peildatum in een pleeggezin verbleef. Dit is een ander getal dan het aantal kinderen dat in een jaar in een pleeggezin komt te wonen, omdat de gemiddelde verblijfsduur lager is dan een jaar. Voor een grafisch overzicht van het aantal kinderen in

een pleeggezin verwijzen we naar bijlage 2 waarin een grafiek is opgenomen uit de deelstudie van Dekker c.s. bij de commissie Samsom.

In het kader van deze voorstudie was nauwelijks informatie te vinden over scholing in de opleidingen, gericht op het risico van geweld in pleeggezinnen. Daarom is hierover niet bij iedere periode een subparagraph opgenomen.

Hoofdstuk 3 gaat in op de vraag of we nu reeds iets weten van het geweld dat heeft plaatsgevonden en op de bronnen om dat te kunnen weten. Dit is tevens een essentieel aspect om de vraag te kunnen beantwoorden naar de haalbaarheid van een hoofdonderzoek.

Deze vraag wordt beantwoord in het vierde en laatste hoofdstuk.

2 Beschrijving van de sector pleegzorg

2.1 Gedwongen, vrijwillige en informele zorg

De eerste vraag is welke opvoedingssituaties vallen onder de opdracht van de Commissie

Vooronderzoek Geweld in de jeugdzorg. Uitgaande van de verantwoordelijkheid van de overheid voor het plaatsen van kinderen en voor het bewaken van de kwaliteit van de opvoedingssituatie, kan grofweg de volgende indeling gemaakt worden:

1. Voogdijpuppen: het gezag van de ouders is door een uitspraak van de rechter beëindigd en de voogdij is overgedragen aan een voogdijinstelling; de voogdijinstelling plaatst de minderjarige in een pleeggezin;
2. Onder toezicht gestelde kinderen: de rechter heeft een OTS uitgesproken en de gezinsvoogdij-instelling respectievelijk de kinderrechter (vóór 1995) plaatst het kind in een pleeggezin;
3. Vrijwillige plaatsingen binnen de jeugdhulpverlening respectievelijk de jeugdzorg. Vóór 1989 (Wet op de Jeugdhulpverlening) waren er diverse financiële regelingen voor pleeggezinnen, waaronder bijzondere vormen van bijstand. Vanaf 1989 is er een min of meer eenduidige definitie van plaatsing en begeleiding door een voorziening voor jeugdhulpverlening respectievelijk jeugdzorg;
4. Andere plaatsingen met een financiële steun van de overheid, bijvoorbeeld plaatsing door een ouder met een PGB of plaatsing met financiering vanuit een andere subsidieregeling. Dit kan zijn vanuit het onderwijs, of de gezondheidszorg, etc. Een voorbeeld van een zeer kleine regeling: er wonen kinderen van binnenvaartschippers in een pleeggezin met subsidie vanuit een specifieke regeling vanuit VWS. Dit is geen jeugdzorg, maar valt wel onder de directie Jeugdbeleid;

5. Alle overige situaties waarin een minderjarige geheel of gedeeltelijk woont bij en wordt opgevoed door anderen dan de eigen ouders, al dan niet in familieverband, zonder enige betrokkenheid van de overheid.

Er zijn verschillende grensgebieden tussen deze categorieën. Bijvoorbeeld: het gezag van de ouders ontbreekt of wordt niet uitgeoefend en de rechter draagt het gezag op aan pleegouders. Of: na een aantal jaren wordt het gezag overgedragen van de voogdijinstelling naar de pleegouders.

De verantwoordelijkheid van de overheid is het meest duidelijk in de eerste twee categorieën: de kinderen die met een maatregel van kinderbescherming in een pleeggezin geplaatst worden. Een eventueel hoofdonderzoek moet in ieder geval deze – gedwongen - plaatsingen omvatten. Dit betreft zowel plaatsingen in een zogenaamd bestandsgezin als in het sociale netwerk van de jeugdige.

Categorie 3 is een twijfelgeval. Enerzijds zijn de eigen ouders verantwoordelijk gebleven voor de beslissing om het kind te plaatsen. Anderzijds wordt vanaf 1989 in de werving, selectie en begeleiding van pleeggezinnen op verreweg de meeste punten geen onderscheid meer gemaakt op grond van de juridische maatregel.

De categorieën 4 en 5 moeten gezien worden als vallend buiten het onderzoeksfield ‘geweld in de jeugdzorg’. Dit zowel omdat de verantwoordelijkheid van de overheid veel minder groot en vooral veel minder eenduidig is, als vanwege de praktische overweging, dat het onderzoeksterrein hiermee te diffus zou worden. Overigens moet hierbij wel opgemerkt worden, dat er ook ten aanzien van de categorieën 4 en 5 altijd wel enige vorm van verantwoordelijkheid van de overheid is. In categorie 4 brengt

het verschaffen van financiering verantwoordelijkheid mee voor de zorg die daarmee wordt betaald. En voor categorie 5 geldt de algemene verantwoordelijkheid van de overheid voor de zorg voor kinderen, onder meer voortvloeiend uit het Verdrag Inzake de Rechten van het Kind.

Beargumenteerd kan worden, dat kinderen uit categorie 5 in een specifiek geval wel binnen het onderzoeks domein kunnen vallen, namelijk wanneer de overheid een plaatsing in een informeel gezin heeft onderzocht en niet heeft ingegrepen en het kind daarna (nog) is mishandeld.

Vormen van vakantiegezinnen vallen buiten de jeugdzorg. Deeltijdpleegzorg en weekendpleegzorg kunnen binnen de jeugdzorg vallen, als de plaatsing geschiedt vanuit de categorieën 1, 2 of 3. Het is lastig om de omvang van dergelijke plaatsingen te bepalen.

Adoptie valt buiten het onderzoeksterrein, omdat er na de adoptie geen bijzondere bemoeienis meer is met het gezin.

Conclusie: het begrip pleegzorg is zeer divers en is in de loop van de tijd verschillend gedefinieerd en afgebakend. Er zijn veel gradaties van verantwoordelijkheid van de overheid voor de situaties waarin een kind wordt verzorgd en opgevoed door anderen dan de natuurlijke ouders.

Aanbeveling: baken het begrip pleegzorg af naar de minderjarigen die met een voogdijmaatregel of een ondertoezichtstelling in een pleeggezin geplaatst zijn plus de minderjarigen die vanaf 1989 in het kader van jeugdhulpverlening respectievelijk jeugdzorg in een pleeggezin geplaatst zijn.

2.2 Pleegzorgvarianten en afbakening naar andere vormen van verblijf in de jeugdzorg

Residentiële voorzieningen kennen van oudsher vormen van ‘gezinsverpleging’. Bijvoorbeeld in Jeugddorp De Glind werden van oudsher kinderen geplaatst bij boerengezinnen die vanuit de instelling werden begeleid. De instelling Maatschappij Zandbergen (inmiddels Youké) werd in 1874 opgericht als de *Maatschappij tot Opvoeding van Wezen in het Huisgezin*. “De Maatschappij wilde wezen onderbrengen bij geselecteerde gezinnen waarop ook toezicht werd gehouden. In een ‘doorgangshuis’ kon de groepsleiding nieuwe kinderen leren kennen en hen voorbereiden op plaatsing in een pleeggezin. Het bleek echter moeilijk om voldoende goede pleegouders te vinden en niet alle kinderen bleken geschikt voor gezinsverpleging. Daarom breidde het aantal eigen ‘tehuizen’ van Zandbergen zich snel uit. In de gemengde groepen (bijzonder voor die tijd) werd wel naar een zo ‘gezinsachtig’ mogelijke sfeer gestreefd”(Canon van de jeugdzorg in Nederland, J. van Lieshout).

Ook zijn er in de loop van de onderzoeksperiode verschillende vormen van therapeutische of intensieve pleegzorg. Vanaf de jaren 1950 tot in de jaren negentig was er een afzonderlijke vorm Therapeutische Gezinsverpleging, die werd opgezet en begeleid vanuit een kinderpsychiatrische invalshoek. Vanaf de jaren negentig is dit (vrijwel) geheel opgegaan in de voorzieningen voor pleegzorg en zijn daarbinnen varianten van intensieve pleegzorg ontstaan.

Tegenwoordig zijn gezinshuizen een bekende vorm van jeugdzorg. Hierbij zijn de gezinshuisouders werknemers van de instelling, of werken ze op basis van een franchisecontract.

Al deze vormen van jeugdzorg vallen binnen het onderzoeks domein van de commissie als geheel. Het is min of meer arbitrair of de gezinshuizen en de oude vormen van gezinsverpleging worden ingedeeld bij pleegzorg of bij de residentiële zorg.

Voorstel voor een criterium: als de verzorgende volwassenen in dienst zijn bij de instelling, of franchisenemer zijn, valt het onder de residentiële zorg. Hieruit volgt namelijk, dat de verzorgers zijn geworven als beroepskrachten, werken met methoden vanuit de instelling en worden begeleid als medewerkers. De kwaliteitsbewaking en het toezicht op deze professionele verzorgers zijn vergelijkbaar met de residentiële zorg.

Met dit criterium zijn de Therapeutische Gezinsverpleging en de intensieve pleegzorg onderdeel van de sector pleegzorg. Dat geldt ook voor crisispleegzorg en andere vormen van kortdurende zorg. Ook relatief nieuwe vormen van specialistische pleegzorg zouden we tot het domein pleegzorg willen rekenen, bijvoorbeeld Multidimensional Treatment Foster Care (zie databank NJi).

2.3 Periode 1945 tot 1965

2.3.1 De pedagogische visie

In de eerste jaren moest een oplossing gevonden worden voor de ontwrichtende gevolgen van de oorlog. Tijdens de oorlog waren veel kinderen van Joodse ouders ondergebracht bij niet-Joodse gezinnen, om te ontkomen aan de vervolging door de Duitsers. Na de oorlog rees de vraag of deze kinderen terug moesten naar hun ouders of familieleden – veel ouders keerden niet terug – dan wel in het pleeggezin moesten blijven. De regering stelde de commissie Oorlogspleegkinderen in. In de commissie ontstonden heftige discussies tussen de Joodse vertegenwoordigers en een deel van de andere leden. Uiteindelijk heeft de commissie met 1363 kinderen bemoeienis gehad, waarvan

er over ruim 1000 een beslissing is genomen. Van deze ruim 1000 zijn 601 kinderen onder Joodse voogdij gekomen en 403 kinderen onder niet-Joodse voogdij. De commissie werd in 1949 opgeheven (zie Punselie, 2006).

Begin jaren vijftig maakte de regering zich zorgen over zogenaamde ‘ongecontroleerde verplegingen’:

“Het mag genoegzaam bekend worden geacht, dat de z.g. ongecontroleerde verplegingen – waarbij minderjarigen door hun natuurlijke verzorgers ter verzorging en opvoeding aan derden worden toevertrouwd, zonder voorafgaande inmenging van of daarop volgende controle door een Overheidsorgaan – herhaaldelijk tot misstanden aanleiding hebben gegeven” (Memorie van Toelichting Pleegkinderenwet. TK 1949-1950, nr 1596, 3).

Deze bezorgdheid leidde tot de Pleegkinderenwet (1951/1953), een wet die pas bij de invoering van de Jeugdwet in 2015 is ingetrokken. De titel Pleegkinderenwet is vanuit de optiek van 2016 verwarend, omdat de wet uitsluitend gaat over kinderen waar geen voogdij of ondertoezichtstelling is en waar ook geen andere vorm van overheidsbemoeienis is. In paragraaf 2.1 is uiteengezet, dat dergelijke situaties sinds de Wet op de Jeugdhulpverlening vallen buiten de definitie van pleegzorg.

De Memorie van Toelichting bij de Pleegkinderenwet gaat uit van een vanzelfsprekende voorkeur voor het klassieke gezin van vader, moeder en de kinderen. Historisch gezien is het opmerkelijk, dat de Pleegkinderenwet ging over een minderjarige “beneden de leeftijd van achttien jaar, die bij anderen dan zijn ouders, voogd of bloed- en aanverwanten tot en met de derde graad wordt verzorgd en opgevoed” (artikel 1). Dit betekent, dat het opvoeden van een kind door bloed- of aanverwanten tot en met de derde graad gezien werd als zodanig vanzelfsprekend, dat de overheid zich er niet mee hoeft te bemoeien. Kinderen die opgroeiden bij grootouders of ooms en tantes behoefden geen

'netwerkpleegzorg'; dat was iets wat de mensen zelf regelden.

Als een kind niet door de eigen ouders of directe familie kon worden verzorgd, dan was een situatie die daarop lijkt de beste optie. "In de ontwikkeling sinds de laatste oorlog van de pedagogische en therapeutische methoden in de kinderbescherming is een sterke belangstelling waar te nemen ten gunste van de gezinsverpleging" (Directie Kinderbescherming, Verslag over de jaren 1955 t/m 1960, pag. 88).

Er is geen discussie te vinden over de termijn waarop een kind in een pleeggezin kan of moet blijven.

In de overheidsteksten was weinig expliciete aandacht voor de speciale zorg die pleegkinderen nodig hebben. De nadruk lag op een goede verzorging, een 'warne band' en geen overmatige werkzaamheden. In kringen van de kinderbescherming en de kinderpsychiatrie was er wel aandacht voor speciale zorg die kinderen nodig hebben als zij een problematische ontwikkeling doormaken. Mensen als Mulock Houwer en Hart de Ruiter pleitten in dat verband vooral voor een deskundige of therapeutische aanpak.

2.3.2 Beleid en organisatie

Voogdijkinderen werden geplaatst en begeleid door de voogdijinstellingen. De voogdijinstellingen waren gebaseerd op de zuilen. De besturen van de verenigingen waren prominente personen uit kerk en maatschappij. Direct na de oorlog was er geen standaard opleiding voor de medewerkers; wel kwamen er steeds meer mensen met een opleiding als maatschappelijk werker.

De voogd was verantwoordelijk voor de begeleiding van het kind, het werven en beoordelen van het pleeggezin en het begeleiden van het pleeggezin. Volgens de Directie Kinderbescherming van het Ministerie van Justitie streefden de voogdijinstel-

lingen naar intensieve samenwerking met de eigen ouders van de voogdijpuppen¹. Ook deze samenwerking was een taak van de voogd.

Na de oorlog werd de Commissie tot reorganisatie van de Voogdijraden ingesteld. De commissie rapporteerde in 1949 en adviseerde de voogdijraden om te vormen tot sterke jeugdraden die een centrale plaats moesten innemen in de gehele kinderbescherming. Uiteindelijk leidde dit tot de reorganisatie van de voogdijraden naar de Raden voor de Kinderbescherming in 1956. De burgers die de eigenlijke voogdijraden vormden kregen een minder prominente plaats in de vorm van het 'college van de raad' en de beroepskrachten van het bureau kregen meer invloed.

Aan de bekwaamheid van pleegouders werd volgens de Directie Kinderbescherming bijzondere aandacht gegeven. Het was echter moeilijk om voldoende geschikte pleeggezinnen te vinden. Sommige voogdijinstellingen stelden een 'home-finder' aan, die gespecialiseerd was in het zoeken en selecteren van pleeggezinnen (Directie Kinderbescherming, pag. 89). In 1959 gingen alle Rotterdamse instellingen in de kinderbescherming samenwerken om de werving en selectie van pleeggezinnen te verbeteren. Daarbij schakelden zij uitvoerig de pers in.

In de beleidsteksten wordt geen aandacht besteed aan plaatsing van kinderen in de eigen familie. Waarschijnlijk werd dit niet als een verantwoordelijkheid van de overheid gezien. Zie de Memorie van Toelichting bij de Pleegkinderenwet (hiervoor geciteerd).

2.3.3 Aantal kinderen in een pleeggezin

In het kader van deze voorstudie is het niet mogelijk om te achterhalen hoeveel kinderen precies verblijven in een pleeggezin. De Directie Kinderbescherming geeft alleen cijfers over het

¹ Directie Kinderbescherming. Verslag over de jaren 1955 t/m 1960. Pag. 92.

aantal voogdijpuppen in een pleeggezin. Volgens de Directie zijn de meeste officiële plaatsingen voogdijpuppen, maar in het verslag staat ook, dat er kinderen geplaatst zijn door de kinderrechter (dus met een ondertoezichtstelling) en door de Raad voor de Kinderbescherming (in het kader van een voorlopige toevertrouwing aan de Raad, een maatregel die sinds 1995 niet meer bestaat). Tevens werden kinderen op basis van andere subsidieregelingen in een gezin geplaatst.

Wat betreft het aantal voogdijpuppen in een pleeggezin meldt de Directie Kinderbescherming de volgende aantallen:

Op 1 maart 1950 verbleven er 8.310 kinderen in pleeggezinnen

Op 31 december 1955 waren dat er 9.430

Op 31 december 1960 waren dat er 9.172

Over de gehele onderzoeksperiode heeft de commissie Samsom een grafiek gemaakt van de pleegzorgcapaciteit (Resultaten deelonderzoek 1, 2012).

Iets minder dan 50% van alle voogdijpuppen verbleef in de periode 1945 – 1965 in een pleeggezin.

Een exacter beeld vereist een uitsplitsing naar: het aantal kinderen in een pleeggezin op een peildatum; het totaal aantal kinderen dat in een jaar in een pleeggezin woont (de gemiddelde verblijfsduur is niet gelijk aan 1 jaar) en de pleegzorgcapaciteit (het aantal beschikbare plaatsen).

De meerderjarigheidsleeftijd was destijds 21 jaar. Een aanzienlijk aantal oudere minderjarigen verbleven in ‘kostpleeggezinnen’.

2.3.4 De positie van pleegouders

De rechtspositie van pleegouders was in deze periode nog zeer zwak. De regering onderkende, dat het streven om meer kinderen in pleeggezinnen te plaatsen werd belemmerd door een tekort aan

goede pleeggezinnen, maar hieraan werd geen concrete verbetering van de rechtspositie van pleegouders verbonden.

In 1950 werd de Nederlandse Vereniging voor Pleeggezinnen (NVP) opgericht. In de gehele onderzoeksperiode is de NVP belangrijk als belangenbehartiger voor pleegouders. De NVP heeft altijd geijverd voor betere financiële regelingen en voor een sterkere juridische positie van pleegouders.

Tevens is de NVP een plek waar pleegouders elkaar kunnen ontmoeten en informatie kunnen uitwisselen. Ook heeft de NVP tot doel de kwaliteit van de pleegzorg te verhogen.

2.3.5 Toezicht

De voogdijinstellingen hielden toezicht op de pleeggezinnen. Voor de plaatsing van kinderen met een ondertoezichtstelling was de kinderrechter verantwoordelijk. De Minister van Justitie had de Inspectietaak ten opzichte van de voogdij- en de gezinsvoogdijinstellingen.

De Raad voor de Kinderbescherming adviseerde de minister over de voogdij- en gezinsvoogdijinstellingen en had dus langs die weg een toezichthoudende taak. Deze toezichthoudende taak werd volgens Hermans (1984) in de praktijk echter nauwelijks uitgevoerd.

Ten aanzien van ‘ongecontroleerde plaatsingen’ had de Raad voor de Kinderbescherming op grond van de Pleegkinderenwet de Inspectietaak.

Gezinnen die ‘aangehaakt’ waren bij tehuizen zoals bij Maatschappij Zandbergen en De Glind werden geworven, geselecteerd en begeleid door deze tehuizen. Ook dan bleef de voogdij instelling of de gezinsvoogdij instelling verantwoordelijk voor het toezicht.

2.4 Periode 1965 tot 1985

2.4.1 De pedagogische visie

In het begin van deze periode schrijft Van Spanje (1968) nog over de ‘diepgaande verschillen’ tussen een pleeggezin en een eigen gezin. In een eigen gezin is men ‘van elkaar’; in een pleeggezin wordt men ‘bij elkaar geplaatst’.

Kenmerkend voor de periode vanaf eind jaren zestig is echter vooral de beweging voor autonomie van de jongere en het doorbreken van het vaste beeld van het gezin ten gunste van veel meer variatie in samenlevingsvormen.

De ‘jaren zestig’ begonnen in de Nederlandse kinderbescherming pas in 1969/1970. Vanaf die jaren ontstonden instellingen in de zogenaamde alternatieve hulpverlening, zoals het JAC, Release, etc. Jongeren die in conflict kwamen met hun ouders of met bij voorbeeld de leiding in een tehuis werden door deze instanties soms ondergebracht in opvanggezinnen.

Door de ontzuiling verzwakte de basis van het enorme aantal kleine zelfstandige organisaties voor voogdij en gezinsvoogdij. In combinatie met de daling van het aantal kinderen met een maatregel van kinderbescherming kwam er een proces van sanering en herstructurering op gang, zowel in de wereld van de tehuizen als in de voogdij- en gezinsvoogdijinstellingen. Waren er in 1970 nog ongeveer 200 instellingen voor voogdij of gezinsvoogdij – dat waren in beginsel verschillende organisaties –, in de loop van de jaren tachtig was dit verminderd naar ongeveer 45 grotere instellingen.

Gelyktijdig met de ontzuiling ging ook de professionalisering van het werk voort. Het werk werd steeds meer gedaan door HBO-opgeleide maatschappelijk werkers en het aantal vrijwillige gezinsvoogden nam geleidelijk aan af. Methoden voor werving, selectie en begeleiding van kinderen,

ouders en pleegouders kwamen vanuit het buitenland en werden steeds minder gebaseerd op een godsdienstige basis.

2.4.2 Beleid en organisatie

In de jaren vijftig waren er reeds de eerste initiatieven voor werving, selectie en matching als specialisme. Toen de jeugdbeschermingsinstellingen grootschaliger werden, kon dit sterker worden doorgezet.

Vanaf de jaren zestig ontstonden de Centrales voor Pleegzorg. Deze organisaties kwamen voort uit de behoefte in de praktijk om de werving en selectie van pleeggezinnen en de matching tussen het aspirant pleeggezin en het kind te professionaliseren.

Uiteindelijk was er landelijke dekking met vijf Centrales voor Pleegzorg. Er was een landelijke Federatie van Centrales voor Pleegzorg. De Centrales en de Federatie werkten aan professionalisering en streefden naar eenduidigheid in de wijze waarop pleeggezinnen werden geworven en geselecteerd en de wijze waarop de matching werd uitgevoerd.

De Centrales en de Federatie bundelden ook de public relations en campagnes in de media, zodat meer mensen konden worden bereikt met de oproep om zich aan te melden als aspirant pleegouder.

Het werk van de Centrales richtte zich op de zogenaamde ‘bestandspleegzorg’. Netwerkpleegzorg was nog geen apart onderdeel van de pleegzorg. Als kinderen bij familie of anderen in het sociale netwerk opgroeiden, was dit meestal een zaak van de mensen onderling.

In 1983 stuurde de regering de nota *Pleegzorg in Perspectief* naar de Tweede Kamer, samen met het eindrapport van de Werkgroep Evaluatie

Subsidieregeling Pleegzorg (WESP)². De regering streefde naar een samenhangend jeugdwelzijnsbeleid, waarin zoveel mogelijk werd geharmoniseerd tussen de justitiële vormen van jeugdhulp en de vrijwillige hulpverleningsvormen. Pleegzorg werd nadrukkelijk niet gezien als een aparte sector, maar als een geïntegreerd onderdeel van het samenhangende jeugdwelzijnsbeleid.

De nota *Pleegzorg in Perspectief* en de discussies in de Tweede Kamer richtten zich vooral op de vrijwillige pleegzorg. Vanaf 1 januari 1984 kregen pleegouders in een vrijwillig kader een vergoeding vanuit de Tijdelijke Subsidieregeling Maatschappelijke Dienstverlening. Voor 1984 gebeurde dit vanuit de Algemene Bijstandswet. De regering wilde een harmonisatie in de pleegzorg tussen de justitiële en de vrijwillige plaatsingen op de punten:

- het regelen en bekostigen van begeleiding in de vrijwillige pleegzorg;
- het invoeren van pleegcontracten in de vrijwillige pleegzorg;
- het accentueren van vrijwillige pleegzorg boven residentiële zorg met name door vrijwillige residentiële zorg alleen toe te staan nadat gebleken is dat pleegzorg geen reëel alternatief is.

2.4.3 Aantal kinderen in een pleeggezin

Na de Tweede Wereldoorlog was het aantal kinderen met een maatregel van kinderbescherming historisch gezien zeer hoog. Het aantal bleef tot ongeveer 1965 hoog. Dat kwam onder meer doordat het aantal minderjarigen in Nederland in de periode van de 'baby boom' sterk steeg. Vanaf halverwege de jaren zestig ging het absolute aantal kinderen met een maatregel sterk dalen, van ongeveer 40.000 kinderen op peildatum 31 december 1965 naar ruim 20.000 minderjarigen op 31 december 1985. Percentueel (per minderjarige inwoner van Nederland) daalde het aantal maatregel vanaf de jaren vijftig tot in de jaren tachtig (zie bijlage 2). Vanaf de jaren zeventig daalde het aantal voogdij-

maatregelen nog verder doordat vaker en langduriger werd gekozen voor een ondertoezichtstelling. In de jaren 1980 was het totaal aantal kinderen die met een maatregel van kinderbescherming geplaatst waren in een pleeggezin bijna gehalveerd ten opzichte van 1960, maar wel in verhouding met het totale aantal kinderen met een maatregel.

Het aantal kinderen met een maatregel in pleeggezinnen werd in deze periode groter dan het aantal kinderen met een maatregel in een tehuis.

Op 1 maart 1950 verbleven er 8.310 kinderen in pleeggezinnen

Op 31 december 1955 waren dat er 9.430

Op 31 december 1960 waren dat er 9.172

Op 31 december 1975 waren dat er 7.752

Op 31 december 1984 waren dat er 5.858

Ter vergelijking: op 31 december 1975 waren er 7.814 kinderen met een maatregel in een tehuis geplaatst; op 31 december 1984 waren er 4.403 in een tehuis geplaatst. Deze cijfers laten zien, dat de daling van het aantal kinderen in pleeggezinnen veroorzaakt werd door de daling van het aantal kinderen met een maatregel van kinderbescherming en dat de voorkeur voor een pleeggezin boven een tehuis bleef bestaan en zelfs sterker werd.

Het is echter niet duidelijk hoeveel kinderen er verbleven in pleeggezinnen zonder maatregel van kinderbescherming. Ook in de vroegere periode waren er al diverse instanties die kinderen plaatsten op basis van een specifieke financiering. Vanaf eind jaren zestig nam het aantal niet door het Ministerie van Justitie gefinancierde plaatsingen verder toe. Er werd geplaatst door onder meer:

² TK 1983-1984, 15.317 nr 48.

- Instellingen voor Algemeen Maatschappelijk werk
- Sociaal Pedagogische Diensten
- Adviesbureaus voor Jeugd en Gezin
- Alternatieve hulpverlening (JAC, Release)
- Financiering van deze plaatsingen kwam onder meer vanuit de gemeente op grond van de Algemene Bijstandswet.

2.4.4 De positie van pleegouders

De (rechts)positie van pleegouders werd langzaam maar zeker versterkt. In deze periode onder meer door de introductie van het blokkaderecht, al was dat voorlopig alleen nog bij vrijwillige plaatsingen.

Het blokkaderecht houdt in, dat de pleegouders die het kind gedurende tenminste een jaar verzorgen en opvoeden kunnen weigeren het kind terug te laten keren naar de ouders als de ouders daarom vragen. De kwestie wordt dan voorgelegd aan de rechter en die kan ofwel beslissen, dat het kind terugkeert naar de ouders, ofwel dat er een maatregel van kinderbescherming komt als juridisch kader voor de plaatsing.

De commissie Wiarda adviseerde pleegouders een blokkaderecht te geven. In 1978 kregen pleegouders die een tenminste een jaar een kind verzorgden bij vrijwillige plaatsingen het blokkaderecht (Wet van 7 juni 1978, Stb. 303). Als het kind geplaatst was door een voogdijinstelling of met een onder-toezichtstelling, dan hadden de pleegouders hiermee nog geen blokkaderecht ten opzichte van de instelling of de kinderrechter.

2.4.5 Toezicht

In formele zin veranderde de organisatie van het toezicht in deze periode niet ingrijpend. De voogdijinstelling en de kinderrechter bleven verantwoordelijk voor de plaatsing en voor het toezicht op het pleeggezin en de Raad voor de Kinderbescherming hield de toezichthoudende taken.

De vorming van de Centrales voor Pleegzorg brachten wel verandering in de werving en selectie van een groot deel van de pleeggezinnen. Zij ontwikkelden professionele methoden van werving, selectie, voorbereiding en matching. Na de plaatsing hadden de Centrales geen bemoeienis meer met het pleeggezin.

De opkomst van de alternatieve hulpverlening vanaf eind jaren zestig betekende een uitdaging voor de gevestigde orde, inclusief het toezicht. Weggelopen jongeren werden door de alternatieve hulpverlening in opvanggezinnen geplaatst en bij conflicten gebeurde dit op een geheim adres. Dat adres was geheim voor de ouders, maar veelal ook voor andere instanties. In een aantal gevallen werd dit door het Openbaar Ministerie gezien als het onttrekken van een minderjarige aan het wettelijk gezag, waarop de alternatieve hulpverlening strafrechtelijk werd vervolgd. Een van de argumenten daarbij was, dat er geen controle was op de plaats waar de minderjarige werd ondergebracht. Uiteindelijk werd een regeling getroffen, waarbij een professionele hulpverleningsinstantie een minderjarige kon plaatsen in het kader van ‘zorgvuldige hulpverlening’. De hulpverlener werd daarbij wettelijk verplicht om een plaatsing te melden bij de Raad voor de Kinderbescherming. Hiermee kreeg de Raad opnieuw een toezichthoudende taak op afstand, zonder dat duidelijk was hoe de Raad die taak in de praktijk moest invullen.

2.4.6 Scholing en deskundigheidsbevordering

Hesser & Van Hout (1989) schrijven, dat “HBO-opleidingen maatschappelijk werk tot aan dat moment geen aandacht besteden aan het fenomeen pleegzorg en de daarmee samenhangende begeleidingsvraagstukken” (pag. 3). Het project Methodiekontwikkeling in de pleegzorg heeft tot doel een onderwijsprogramma te ontwikkelen voor de HBO-instellingen. In de methode wordt uitgewerkt hoe de maatschappelijk werker vanuit de plaatsende instantie werkt in iedere fase van pleegzorg: voorbereiding van het kind; profiel

maken van het pleeggezin; matching; voorbereiden pleegouders; plaatsing; begeleiding; afscheid nemen. Er wordt nader ingegaan op het opvoeden van een pleegkind en van kinderen met een problematische geschiedenis. Ook wordt stilgestaan bij het voorkomen en zorgvuldig begeleiden van afgebroken plaatsingen. Er wordt niet expliciet ingegaan op het risico, dat een kind in een pleeggezin slachtoffer kan worden van geweld. De benadering is, dat de maatschappelijk werker samenwerkt met de pleegouders, eventuele problemen signaleert en daar duidelijk over communiceert met de pleegouders.

2.5 Periode 1985 tot 2005

2.5.1 *De pedagogische visie*

De afkeer van autoriteit en van justitieel ingrijpen had er in de jaren zeventig onder meer toe geleid, dat het aantal voogdijen verder afnam. De gedachte was, dat als een kind beschermd kon worden zonder maatregel, of met een ondertoezichtstelling, een gezagsbeëindiging dan niet nodig was en onnodig ingrijpen door de overheid moest worden vermeden. Deze gedachte was leidend in de rechtspraak, met een beroep op het Europees Verdrag inzake de Rechten van de Mens (artikel 8, het recht op ‘family life’). Dezelfde gedachte paste in een stroming in de psychologie en de pedagogiek die de existentiële waarde van afstamming benadrukte. In de jaren 1980 was in ons land veel belangstelling voor het werk van de Amerikaans-Hongaarse filosoof en psycholoog Boszormenyi-Nagy, wiens hoofdwerk *Invisible Loyalties* overigens al uit 1973 stamt. Nagy was een tegenstander van adoptie en stond sceptisch ten opzichte van het verbreken van de banden van kinderen met hun ouders, ook voor kinderen die langdurig elders, bijvoorbeeld in een pleeggezin opgroeiden. In zijn visie is de loyaliteit van kinderen ten opzichte van hun eigen ouders fundamenteel, ook als door wangedrag of omstandigheden de langlopende balans tussen de generaties is verstoord.

Eveneens in de jaren tachtig kwam een andere pedagogische beweging naar voren, die hechting van een kind aan de feitelijke verzorgers voorop stelt en die onzekerheid van een kind over de opvoedingssituatie ziet als een bedreiging voor de ontwikkeling van het kind. Het probleem was volgens deze stroming juist, dat kinderen en pleegouders veel te lang in onzekerheid bleven over de toekomst van het kind. Daardoor zou het kind zich niet gaan hechten aan de pleegouders en zouden ook de pleegouders afstand bewaren ten opzichte van het kind. Weterings is een van de belangrijkste vertegenwoordigers van deze stroming. Zij benadrukte het belang van het stellen van termijnen. Als een kind thuis in zijn ontwikkeling wordt bedreigd, dan moet de hulpverlening inzetten op het verbeteren van de situatie thuis. Als er na een half jaar, maar uiterlijk na een jaar geen verbetering is, moet het kind in een pleeggezin geplaatst worden. Is een kind in een pleeggezin geplaatst, dan moet eveneens na een jaar een besluit genomen worden: of het kind gaat terug, of het kind groeit definitief op in het pleeggezin.

Deze twee visies staan niet altijd tegenover elkaar. Weterings c.s. (1996) zoeken naar de mogelijkheden om beleid te maken waarin de beide visies tot hun recht komen. In de praktijk zijn er veel voorbeelden waar de situatie van een kind vanuit de beide invalshoeken wordt bezien om tot een optimale regeling voor deze unieke situatie te komen. Dat neemt niet weg, dat er vanaf de jaren 1980 een verschuiving plaatsvindt in het beleid, de rechtspraak en de adviezen van instanties. Deze verschuiving leidt naar het stellen van termijnen waarop een beslissing genomen moet worden of een kind definitief in het pleeggezin blijft wonen. Feitelijk is er derhalve een verschuiving van de nadruk op de band met de eigen ouders naar de band met de feitelijke verzorgers.

In de jaren negentig werd het onderscheid gemaakt tussen *perspectief zoekende* en *perspectief biedende* plaatsingen vanuit de visie, dat een plaatsing van maximaal een jaar kan worden gebruikt om te

onderzoeken of een plaatsing terug naar huis mogelijk is. Hermanns & Horn (1998) introduceren hiervoor de termen hulpverleningsvariant en opvoedingsvariant.

2.5.2 Beleid en organisatie

Van oudsher waren er veel kleine voogdij- en gezinsvoogdijinstellingen die de maatregelen van kinderbescherming uitvoerden. Toen bij deze instellingen vanaf de jaren zeventig het proces van ontsuiling en schaalvergroting op gang kwam, ontstond gelijktijdig het veld van de alternatieve hulpverlening en van de andere niet-justitiële vormen van zorg voor jeugd. Daardoor waren er eind jaren tachtig meer dan 200 organisaties in Nederland die een of meer taken op het terrein van pleegzorg uitvoerden. Dit waren onder anderen:

- Centrales voor Pleegzorg
 - Voogdij- en gezinsvoogdijinstellingen (jeugdbeschermingsinstellingen)
 - Adviesbureaus voor Jeugd en Gezin
 - Jongeren Advies Centra (JAC's)
 - diverse instellingen voor Algemeen Maatschappelijk Werk (AMW)
 - Regionale Instellingen voor Ambulante Geestelijke Gezondheidszorg (RIAGG)
 - Sociaal Pedagogische Diensten

De aanzet naar een meer integrale organisatie en inrichting van de pleegzorg die de regering al had gegeven met de nota *Pleegzorg in perspectief* werd met kracht doorgedreven door de Werkgroep Pleegzorg die in maart 1990 werd ingesteld door de minister van WVC en de staatssecretaris van Justitie. Het eindadvies *Voorzien in Pleegzorg* verscheen in november 1991.

De werkgroep adviseerde de vorming van voorzieningen voor pleegzorg die de taken van de Centrales voor Pleegzorg zouden overnemen en ook het kind en de pleegouders zouden gaan begeleiden. Het begeleiden van het kind en de pleegouders zou uit de jeugdbeschermingsinstel-

lingen moeten worden gehaald. Deze scheiding van taken werd de ‘ontvlechting’ genoemd. Essentieel was het advies om een minimale schaalgrootte aan te houden van een voorziening voor pleegzorg van 400 tot 500 plaatsen.

Het advies van de Werkgroep werd in de loop van de jaren 1990 in grote lijnen doorgevoerd. Sindsdien wordt pleegzorg uitgevoerd door ongeveer 25 tot 30 voorzieningen voor pleegzorg en een krimpend aantal jeugdbeschermingsinstellingen. Per 2005 bleven er 19 instellingen voor jeugdbescherming over.

De werkgroep adviseerde ook om te voorzien in een Steunpunt Pleegzorg voor landelijke voorlichting, werving en materiaalontwikkeling.

De vorming van de voorzieningen en de integrale benadering van pleegzorg als hulpverleningsvorm verkleinde het onderscheid tussen pleegzorg met en pleegzorg zonder maatregel van kinderbescherming. De verantwoordelijkheid van de overheid bleef uiteraard door de maatregel zelf nog wel verschillend, maar de rol van de jeugdbescherming werd kleiner en de begeleiding vanuit de voorzieningen werd meer een geheel voor alle kinderen en pleeggezinnen.

Met de Wet op de Jeugdhulpverlening (WJH), gedeeltelijk ingevoerd in 1989 en volledig in 1992, werd de vrijwillige jeugdhulpverlening gedecentraliseerd van de rijksoverheid naar de provincies en grootstedelijke regio's.

De WJH bevatte geen expliciete definitie van pleegzorg, maar wel van een pleeggezin: “een gezin van anderen dan de ouders of stiefouder van een jeugdige waarin de jeugdige wordt verzorgd en opgevoed” (artikel 1.1 sub h). Deze definitie omvat niet als eis, dat het kind geplaatst is in het kader van officiële jeugdzorg, maar in artikel 39 WJH werd betaling van een vergoeding door de voorziening gekoppeld aan een pleegcontract. Er was een model voor dit pleegcontract vastgesteld door de

ministers van Justitie en WVC en daarin werd de eis gesteld van begeleiding vanuit de jeugdzorg (Besluit model pleegcontract, van 27 februari 1990, Stcrt. 1990, nr 46).

De decentralisatie naar de provincies ging gepaard met de vorming van multifunctionele organisaties (MFO) die alle vormen van jeugdhulp aanboden. Vooral in de kleine provincies was er een zekere spanning tussen enerzijds het specialiseren van de pleegzorg met bijbehorende schaalgrootte en anderzijds de integrale benadering van de MFO, waarin er niet voor iedere hulpvorm een aparte benadering was, maar waar men juist per kind een aanbod wilde doen vanuit één benadering.

2.5.3 Aantal kinderen in een pleeggezin

Vanaf de jaren negentig stijgt het aantal kinderen dat officieel in een pleeggezin is geplaatst weer. Het aantal kinderen dat op een bepaalde datum in een officieel pleeggezin verblijft:

Op 1 maart 1950 verbleven er 8.310 kinderen in pleeggezinnen

Op 31 december 1955 waren dat er 9.430

Op 31 december 1960 waren dat er 9.172

Op 31 december 1975 waren dat er 7.752

Op 31 december 1984 waren dat er 5.858

Op 31 december 2000 waren dat er 8.360

De nieuwe stijging kan veroorzaakt zijn door de professionalisering van de pleegzorg volgend op *Voorzien in pleegzorg*. Dat was althans destijds de verwachting van de Werkgroep Pleegzorg.

Daarnaast wordt door diverse bronnen gewezen op de voorkeur vanuit de overheid voor pleegzorg ten opzichte van tehuisplaatsingen. Voor voogdijkinderen is het relatieve aandeel pleegzorg gestegen ten opzichte van het aantal kinderen in een tehuis.

Er zijn echter nog twee andere mogelijke verklaringen voor de stijging van het aantal kinderen in een pleeggezin, waarbij de verschillende verklaringen elkaar niet uitsluiten.

Ten eerste is het aantal maatregelen van kinderbescherming na de daling in de periode 1960 – 1980 vanaf eind jaren 1980 weer gaan stijgen, zowel absoluut als percentueel. Zie de grafiek in bijlage 2. Ten tweede heeft in deze periode het verschijnsel ‘netwerkplaatsingen’ veel meer aandacht gekregen. Niet alleen is er een voorkeur voor het plaatsen van kinderen in een pleeggezin boven een tehuis, langzaam maar zeker is er daarbinnen weer een voorkeur ontstaan voor het plaatsen van een kind bij familie of anderen in het sociale netwerk boven het plaatsen van een kind in een ‘bestandsgezin’. Voor zover er een verschuiving is van bestandsgezinnen naar netwerkgezinnen, heeft dit op het totaal aantal plaatsingen geen effect. Het is echter denkbaar, dat er meer opvoedingssituaties binnen de officiële pleegzorg zijn gaan vallen. Waar vroeger familieleden onderling regelden, dat een kind tijdelijk of langdurig geheel of gedeeltelijk ergens anders woonde, wordt dit nu een pleegzorgplaatsing, met een screening en begeleiding door de voorziening en een overheidsvergoeding voor de familieleden die het kind opvoeden.

2.5.4 De positie van pleegouders

In deze periode werd de positie van pleegouders op diverse punten verder versterkt. De Wet op de Jeugdhulpverlening bepaalde onder meer, dat de pleegouders verplicht betrokken moesten worden bij het jeugdhulpverleningsplan en bij het overleg over veranderingen in het plan.

Bij de voorzieningen voor pleegzorg kwamen Pleegouderraden die naast cliëntenraden een eigen positie kregen in de medezeggenschap.

2.5.5 Toezicht

De Wet op de Jeugdhulpverlening (1989/1992) bevatte een hoofdstuk ‘Toezicht en informatie’. Daarin kreeg de Inspectie Jeugdhulpverlening een wettelijke basis als onafhankelijk toezicht op de instellingen van jeugdhulpverlening. Op dat moment bleef het toezicht op de jeugdbescher-

ningsinstellingen nog geheel bij de minister van Justitie, bijgestaan door de Raad voor de Kinderbescherming.

Op een later tijdstip werd de Inspectie Jeugdhulpverlening omgevormd tot de Inspectie Jeugdhulpverlening & Jeugdbescherming.

De Inspectie stelde een serie themaonderzoeken in naar het functioneren van de Voorzieningen voor Pleegzorg. De Inspectie concludeerde, dat veel voorzieningen op dat moment nog niet voldeden aan de kwaliteitseisen. Met name was de werkwijze niet duidelijk en was de samenwerking met de jeugdbeschermingsinstellingen niet goed of niet duidelijk.

2.5.6 Scholing en deskundigheidsbevordering

In februari 1997 verschijnt het ‘Protocol kindermishandeling in pleeggezinnen’. Dit protocol is gemaakt door het Landelijk Staf Functionarissen Overleg Pleegzorg. Het protocol is bedoeld voor de medewerkers van de voorzieningen voor pleegzorg. Het doel is onder meer: de kindermishandeling zo spoedig mogelijk te stoppen; bescherming te geven aan de pleegouders; interne en externe toetsing mogelijk te maken; de instelling (werksters) te beschermen.

Het protocol gaat over het signaleren van kindermishandeling, over het instellen van een onderzoek na een signaal, een melding of een beschuldiging en over de vraag wanneer de plaatsing (tijdelijk) moet worden afgebroken.

Het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW) maakte in 2000 een inventarisatie van bestaande scholingsprogramma’s op het terrein van de pleegzorg (Beumer c.s.). De inventarisatie omvat 27 scholingsprogramma’s, waarvan er 14 werden aangeboden door de Stichting op Kleine Schaal, 5 door de HvA en 8 door diverse aanbieders. De omvang van de programma’s varieerde van 3 uur tot 7 dagen. Er is veel aandacht voor het ondersteunen van pleegouders en voor de

ontwikkeling van kinderen. Er is geen expliciete scholing ten aanzien van het risico dat een pleegkind slachtoffer kan worden van geweld in het pleeggezin. Wel is er een cursus uit 1996 voor pleegzorgwerkers met als titel ‘Durven zien van signalen en praten over seksueel misbruik.’

2.6 Periode 2005 tot heden

2.6.1 De pedagogische visie

In de jaren na 2005 zette de pedagogische beweging voor vaste termijnen en snellere besluitvorming verder door. De feitelijke opvoedingssituatie in een pleeggezin gaat nog zwaarder wegen ten opzichte van de afstamming van het kind. Dit werkt door in pedagogische adviezen aan de rechtspraak (Juffer, 2010) en in de wetgeving. Bij de herziening van de maatregelen van kinderbescherming van 2015 wordt in de wet benadrukt, dat een ondertoezichtstelling een tijdelijke maatregel is en dat het gezag moet worden beëindigd wanneer er geen uitzicht is op verbetering bij de ouder. De meest recente methoden voor voogdijwerkers beschrijven een voorkeur voor pleegoudervoogdij boven voogdij bij de jeugdbescherming.

Ondertussen is het overheidsbeleid voor het brede sociale domein gericht op de transformatie. Daarmee wordt gedoeld op een verschuiving van de overheid en de professionele wereld naar de leefwereld. De gedachte is, dat in de loop van de twintigste eeuw er te veel taken en verantwoordelijkheid van de burgers naar de overheid en de professionele wereld gegaan zijn en dat de zorg te eenzijdig gericht is op problematiseren en medicaliseren van levensvragen. Uit deze gedachte vloeit voort, dat er meer oplossingen voor de zorg van kinderen bedacht en geregeld moeten worden door de ouders en hun sociale netwerk. De actuele discussie is derhalve hoe deze nieuwe nadruk op de verantwoordelijkheid van de burgers zich verhoudt met eisen van de overheid en de professionals. Wat gebeurt er wanneer ouders met hun sociale

netwerk een *familiegroepsplan* maken waarin de zorg voor het kind goed wordt geregeld, maar het perspectief niet wordt vastgelegd, omdat de betrokkenen hierover een open overleg willen houden?

2.6.2 Beleid en organisatie

De Wet op de Jeugdzorg die op 1 januari 2005 werd ingevoerd, geeft als definitie:

“pleegouder: degene die in het kader van jeugdzorg een jeugdige die niet zijn kind of stiefkind is, als behorende tot zijn gezin verzorgt en opvoedt” (WJZ, art. 1 sub t). Door de woorden ‘in het kader van jeugdzorg’ is de koppeling met de screening en begeleiding door een voorziening voor pleegzorg meer expliciet dan voorheen in de WJH. De overgang van de WJH naar de WJZ is voor de pleegzorg geen grote verandering.

De WJZ gaf de Bureaus Jeugdzorg die in de voorafgaande jaren waren gevormd een wettelijke basis. De uitvoering van de maatregelen voogdij en gezinsvoogdij kwam volledig bij de vijftien Bureaus Jeugdzorg en vier landelijk werkende instellingen.

Het Bureau Jeugdzorg kreeg het monopolie voor de indicaties van alle zwaardere vormen van jeugdzorg, waaronder pleegzorg. De sterke wettelijke positie van het indicatiebesluit maakte de zorgaannemers meer afhankelijk van het aantal indicaties. Voor sommige vormen van jeugdzorg leidde dit tot een daling van het aantal cliënten. Voor de pleegzorg heeft de stijging van de voorgaande periode echter doorgezet.

Met de invoering van de Jeugdwet, de WMO2015, de participatiewet en diverse minder ingrijpende veranderingen is op 1 januari 2015 een omvangrijke reorganisatie in het sociaal domein een feit. Op het eerste gezicht zijn de veranderingen voor de pleegzorg beperkt. Uit de Jeugdwet volgt, dat pleegzorg alleen die opvoedingssituaties omvat, waar de pleegouders een pleegcontract hebben

gesloten met en begeleid worden door de pleegzorgaannemer. Dit is zelfs het geval wanneer de pleegouder de voogdij over de minderjarige heeft, al blijft de begeleiding door de pleegzorgaannemer in dat geval beperkt tot één gesprek per jaar, tenzij de pleegouder verzoekt om meer begeleiding.

Volgens de Jeugdwet is het opvoeden van het kind van iemand anders zonder contract met de pleegzorgaannemer dus geen pleegzorg. Ook niet wanneer bij voorbeeld de gemeente de ouders een PGB verstrekkt waarmee de ouders de verzorgers/opvoeders betalen. Zorgboerderijen en gezinshuizen zijn geen pleegzorg in de zin van de Jeugdwet, indien er geen pleegcontract is met een pleegzorgaannemer.

Aan de andere kant valt het opvoeden van een kleinkind wel onder pleegzorg indien er een pleegzorgcontract is.

De grote verandering van 2015 zit in de bestuurlijke verantwoordelijkheid die nu veel meer dan voorheen is geconcentreerd bij de gemeente. De gemeenten hebben vrijheid bij het herinrichten van het sociaal domein. Veel gemeenten hebben sociale wijkteams in het leven geroepen als eerste lijn voor vragen op het terrein van de Jeugdwet en de WMO2015. Ook de besluitvorming over het inzetten van vormen van intensieve hulp ligt bij de gemeente. Een gemeente kan diverse vormen van ondersteuning en vergoeding inzetten wanneer een kind verblijft in een ander gezin. Dit kan met een PGB en met begeleiding van het kind en het gezin door het sociale wijkteam. Plaatsing van kinderen met een maatregel van kinderbescherming gebeurt nog steeds door de jeugdbeschermingsinstelling (nu gecertificeerde instelling genoemd). Er ontstaan nieuwe vragen over samenwerking en taakverdeling tussen de sociale wijkteams, de pleegzorgaannemers en de jeugdbeschermingsinstellingen.

2.6.3 Het aantal kinderen in een pleeggezin

De stijging van het aantal pleegkinderen gedurende de vorige periode zet na 2005 door. Het aantal kinderen dat op een bepaalde datum in een officieel pleeggezin verblijft:

Op 1 maart 1950 verbleven er 8.310 kinderen in pleeggezinnen

Op 31 december 1955 waren dat er 9.430

Op 31 december 1960 waren dat er 9.172

Op 31 december 1975 waren dat er 7.752

Op 31 december 1984 waren dat er 5.858

Op 31 december 2000 waren dat er 8.360

Op 1 januari 2010 waren dat er 15.206

Eerder is reeds vermeld, dat het aantal kinderen dat in een jaar op enig moment in een pleeggezin woont, groter is dan het aantal kinderen dat op een peildatum in een pleeggezin woont, omdat de gemiddelde verblijfsduur korter is dan een jaar. Ter illustratie: in de periode van 2000 tot 2010 groeide het aantal kinderen dat gedurende het jaar in een pleeggezin woont van ruim 11.000 naar ruim 24.150 (bron: Factsheet Pleegzorg 2010, Pleegzorg Nederland).

2.6.4 De positie van pleegouders

Met de wetswijzigingen van 2015 is de rechtspositie van pleegouders opnieuw verder versterkt. Bij de Herziening maatregelen kinderbescherming (ingegaan op 1 januari 2015) is het blokkaderecht ook gaan gelden bij een ondertoezichtstelling, zijn de pleegouders na een jaar altijd belanghebbende in juridische procedures en kunnen pleegouders delen van het gezag opgedragen krijgen.

De Jeugdwet (2015) bepaalt, dat een pleegzorgaanbieder een pleegouderraad moet hebben en dat de pleegouderraad op veel punten een positie heeft die vergelijkbaar is met die van de cliëntenraad.

2.6.5 Toezicht

De Wet op de Jeugdzorg (2005) vormt de Inspectie Jeugdhulpverlening & Jeugdbescherming om tot de Inspectie Jeugdzorg. Het werkgebied van de Inspectie Jeugdzorg omvat ook de jeugdbeschermisscholen. Bij de invoering van de Jeugdwet in 2015 blijft de Inspectie Jeugdzorg bestaan. Artikel 9.1.1 luidt:

“Er is een inspectie jeugdzorg die ressorteert onder Onze Minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en die tot taak heeft het onderzoeken van de kwaliteit in algemene zin van:

- a. de jeugdhulpaanbieders;
- b. de certificerende instelling, bedoeld in artikel 3.4, eerste lid;
- c. de gecertificeerde instellingen;
- d. het advies- en meldpunt huiselijk geweld en kindermishandeling;
- e. de raad voor de kinderbescherming, en
- f. de inrichtingen, bedoeld in artikel 1, onderdeel b, van de Beginselenwet justitiële jeugdinrichtingen, alsmede waar nodig, het aangeven en bevorderen van middelen tot verbetering daarvan”.

Kort na de eeuwwisseling is de inspectie begonnen met het publiceren van onderzoeken naar aanleiding van fatale kindermishandeling en andere calamiteiten. Vanaf 2005 staan alle Inspectierapporten over incidenten op de website.

3 Wat weten we over het geweld dat heeft plaatsgevonden?

3.1 Informatie uit onderzoek en literatuur

3.1.1 Nederlands onderzoek

Grietens (2012) concludeerde ten aanzien van seksueel misbruik, dat het beschikbare onderzoek beperkt en niet op alle punten eenduidig is, maar dat er aanwijzingen zijn, dat kinderen in pleeggezinnen een verhoogd risico lopen op seksueel misbruik ten opzichte van alle jeugdigen.

In de tweede Nederlandse prevalentie studie kindermishandeling (Alink c.s., 2010) zijn jongeren geïnterviewd. Euser c.s. (2014) analyseerden hieruit de data van 329 jongeren tussen 12 en 17 jaar die verbleven in een pleeggezin of residentiële setting. Zij concluderen, dat deze jongeren een bijna drie maal hogere kans lopen op fysieke mishandeling dan de gemiddelde Nederlandse jeugdige van die leeftijd. Daarbij was het risico in een tehuis significant hoger dan in een pleeggezin, maar in een pleeggezin nog altijd hoger dan de gemiddelde Nederlandse jeugd. De gegevens voor deze studie zijn gebaseerd op vragenlijsten die door een onderzoeker in een gesprek met de jongere op een laptop werden ingevuld.

Er is onderzoek gedaan naar afgebroken pleegzorg plaatsingen. In een studie van Strijker en Zandberg (2005) bleek dat bij 45 procent van de 136 onderzochte pleegkinderen sprake was van voortijdig vertrek uit een pleeggezin. Strijker en Van der Loo (2012) vonden een percentage van 28% afgebroken plaatsingen bij pleegkinderen met een verstandelijke beperking. Uiteenlopende factoren veroorzaken de breuk, waarbij gedragsproblemen van de jeugdige het meest genoemd worden.

3.1.2 Buitenlands onderzoek

Loeffen (1999) schrijft: "Uit Amerikaans onderzoek blijkt dat meldingen van fysieke mishandeling zeven keer vaker betrekking hebben op pleeggezinnen dan op andere gezinnen." (pag. 27). In de referenties is de publicatie van Benedict e.a. (1996) het enige Amerikaanse onderzoek naar een populatie kinderen in pleeggezinnen die gemeld zijn wegens 'maltreatment'. Dit onderzoek is een computeranalyse van databestanden over de jaren 1984 tot en met 1998 van de kinderbescherming in Baltimore. De onderzoekers vergeleken de 78 kinderen die over deze vijf jaren waren gemeld wegens 'maltreatment' met alle kinderen die in dezelfde periode in een pleeggezin verbonden. Zij concluderen: "As compared to the community statistics for Baltimore (...), the distribution of maltreatment types was different in this foster sample with physical abuse being the most reported subtype (...), but substantiated much less frequently than in the community." (pag. 567). Vervolgens concluderen ze, dat over alle vormen van 'maltreatment' de pleegkinderen een significant grotere kans hebben te worden gemeld dan andere kinderen en geven daarbij als mogelijke verklaring, dat er op pleeggezinnen veel meer toezicht is, waardoor er een grotere kans is op signalering en melding.

Poertner c.s. (1999) rapporteren, dat tussen de 1,7% en 2,3% van alle kinderen die door de kinderbescherming uithuis geplaatst zijn opnieuw worden mishandeld. Tittle c.s. (2000) concluderen, dat eerdere onderzoeken die gebaseerd zijn op analyses van de databases van de kinderbescherming in de Verenigde Staten een te hoge frequentie van mishandeling in pleeggezinnen laten zien, omdat bij nadere analyse een deel van de meldin-

gen niet de pleegzorgsituatie betreft, maar retrospectief is en gaat over de opvoeding in het oorspronkelijke gezin. In hun steekproef betrof 16% van alle meldingen mishandeling voordat het kind in het pleeggezin kwam wonen .

Hobbs, Hobbs & Wynne (1999) rapporteren over een retrospectief onderzoek naar verwijzingen door kinderartsen in Leeds, Engeland. Zij concluderen, dat pleegkinderen over de periode 1990 tot en met 1995 een ongeveer 7 tot 8 maal grotere kans hadden door de kinderartsen te worden verwezen naar de kinderbescherming wegens fysieke of seksuele kindermishandeling dan andere kinderen. De verwijzingen vonden plaats nadat de kinderartsen een assessment hadden uitgevoerd. Verwezen werden 42 kinderen wegens verdening van fysieke mishandeling, 76 kinderen wegens seksuele mishandeling en 15 kinderen wegens een combinatie. De verwijzingen werden aangemerkt als ‘suspected case, probable case, confirmed case’.

3.2 Beschikbare bronnen

Welke bronnen zijn er beschikbaar om geweld tegen pleegkinderen over de periode 1945 tot heden te onderzoeken?

In het kader van deze haalbaarheidsstudie zijn enkele voor de hand liggende bronnen op een rij gezet en is een verwachting geformuleerd van de beschikbaarheid en de betrouwbaarheid van deze bronnen.

- Ervaringen van (ex-)pleegkinderen
- Meldingen bij het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (nu: Veilig Thuis)
- Registratie van geweldsincidenten bij de plaatsende instanties
- Registratie van geweldsincidenten bij de voorzieningen voor pleegzorg
- Meldingen bij de Inspectie Jeugd (voorheen Inspectie Jeugdzorg, Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming)
- Berichten in de media

3.2.1 Ervaringen van (ex-)pleegkinderen

Bij de commissie Samsom en de commissie De Winter hebben zich reeds mensen gemeld die in een pleeggezin gewoond hebben en die rapporteren, dat er geweld tegen hen gebruikt werd. Dit is uiteraard een essentiële en eerste bron. Ervan uitgaande, dat de ervaring van (ex)pleegkinderen de belangrijkste aanleiding is om een nader onderzoek te overwegen, is de algemene populatie van pleegkinderen en ex-pleegkinderen de meest directe bron om geweldervaringen te onderzoeken.

Het onderzoek van Euser c.s. (2014) laat zien, dat het mogelijk is een aanzienlijke hoeveelheid pleegkinderen te interviewen. Het vinden van een cohort ex-pleegkinderen zal veel moeilijker zijn en zal moeilijker worden naarmate het verder terug in de tijd gaat. Dat neemt niet weg, dat er bronnen beschikbaar zijn. Er zijn bestanden van pleegouders, onder meer bij de voorzieningen voor pleegzorg en bij de NVP.

Als er een hoofdonderzoek wordt ingesteld, dan zijn er argumenten om de mogelijkheid te verkennen van het samenstellen van enkele cohorten (ex)pleegkinderen, bijvoorbeeld nu, pleegkinderen in een leeftijdsklasse in 2000, in 1980, etc. Het eerste argument is, dat dit aansluit bij de aanleiding om een onderzoek te doen, namelijk de ervaringen van (ex)pleegkinderen. Ten opzichte van de populatie die zich meldt bij de commissie geeft een cohort een beter beeld van de pleegzorg. Ten opzichte van andere bronnen – zie hieronder – is de verwachting, dat de andere bronnen allemaal ernstige beperkingen kennen. Er zijn bovendien aanwijzingen voor de hypothese, dat de andere bronnen een onderrapportage laten zien, omdat geweld tegen pleegkinderen slechts in zeer weinig gevallen explicet wordt geciteerd en gemeld. Hoe ver terug in de tijd wordt gegaan, hangt af van het doel van het onderzoek. Gaat het om relevante lessen voor de actuele pleegzorg, dan ligt verder teruggaan dan de jaren 1980 niet voor de hand. Gaat het om een historisch beeld, dan kan verder teruggegaan worden.

3.2.2 Meldingen bij het Advies- en Meldpunt Kinder mishandeling

In de periode 1945 tot 1972 kwamen meldingen van (een vermoeden van) kindermishandeling bij de politie, de Raad voor de Kinderbescherming, bij artsen en bij diverse andere instanties, maar was er geen centrale registratie.

Vanaf 1972 waren er vertrouwensartsen, later het Bureau Vertrouwensarts inzake Kindermishandeling, waar een landelijke registratie van meldingen werd aangelegd.

In 1991 werd het Bureau Vertrouwensarts omgevormd tot het Advies- en Meldpunt Kinder mishandeling (AMK).

Op 1 januari 2015 werd het AMK samengevoegd met de Steunpunten Huiselijk Geweld en omgevormd tot Veilig Thuis.

Er is dus geen centrale registratie of databank van meldingen van kindermishandeling die de gehele periode beslaat.

Bij Veilig Thuis en voorheen bij het AMK komen/ kwamen wel meldingen binnen van kindermishandeling met betrekking tot pleeggezinnen. De jaarverslagen van het AMK die werden uitgebracht door Jeugdzorg Nederland/ de MO Groep geven echter geen specificatie naar de verblijfplaats van het kind. Het registratiesysteem KIDS bevat wel een item over de verblijfplaats van het kind.

Om een aanwijzing te krijgen is aan Veilig Thuis Haaglanden gevraagd hoeveel meldingen van kindermishandeling men krijgt over kinderen in een pleeggezin. In 2014 waren er bij het AMK Haaglanden 41 meldingen; in 2013 waren er 32 meldingen. In 2004 werd voor het eerst melding gemaakt van kindermishandeling in een pleeggezin. In dat jaar waren er 4 meldingen. Het totaal aantal meldingen bij het AMK Haaglanden bedroeg in de recente jaren ongeveer 7,5 tot 8% van alle

meldingen in Nederland. Extrapolatie zou betekenen, dat er in de recente jaren in Nederland bij de AMK's ongeveer 400 tot 600 meldingen kwamen van een vorm van kindermishandeling in een pleeggezin.

Een complicerende factor is, dat het AMK in beginsel niet zelf een onderzoek instelde, wanner er een gezinsvoogd of voogd was. De melding werd dan doorgegeven naar de betreffende afdeling van het Bureau Jeugdzorg respectievelijk voorheen naar de jeugdbeschermingsinstelling.

De verwachting is derhalve, dat deze bron beperkte informatie zal opleveren. Er is wel informatie te vinden over de periode 2004 tot en met 2014 en dan met name een indicatie van het aantal meldingen, welk type mishandeling en welke melder.

3.2.3 De plaatsende instanties

Voor de jeugdigen die met een voogdijmaatregel of ondertoezichtstelling in een pleeggezin geplaatst zijn, was er in alle gevallen een jeugdbeschermingsinstelling betrokken, hetzij als plaatsende instantie, hetzij als uitvoerder van de maatregel van OTS (tot 1995 plaatste de kinderrechter bij OTS).

Op dit moment zijn er 17 gecertificeerde instellingen. In de periode 2005 tot 2015 waren er 15 Bureaus Jeugdzorg en 4 landelijk werkende instellingen. Verder terug in de tijd waren er meer kleinere instellingen voor jeugdbescherming. In de periode na de Tweede Wereldoorlog waren er enkele honderden instellingen voor voogdij of gezinsvoogdij.

Te verwachten valt, dat er in de dossiers van de huidige gecertificeerde instellingen en hun voorgangers wel iets te vinden is, maar dat dit beperkt zal zijn. Deze verwachting is gebaseerd op de informatie, dat berichten over problemen in een pleeggezin doorgaans niet werden gelabeled en beschreven in termen van geweld.

3.2.4 De voorzieningen voor pleegzorg

Tegenwoordig houdt iedere voorziening voor pleegzorg een registratie bij van calamiteiten en incidenten. Deze registraties zouden een bron kunnen zijn om een beeld te krijgen van de aard en omvang van geweld tegen pleegkinderen. Voor deze voorstudie is gesproken met de William Schrikker Groep (WSG) en zijn de beschikbare trendrapporten over calamiteiten en incidenten van de WSG Pleegzorg bestudeerd.

De WSG is een landelijk werkende instelling die zowel jeugdbescherming uitvoert als een voorziening voor pleegzorg. Bovendien is de WSG de enige instelling die over de gehele periode van 1945 tot heden dezelfde instelling is gebleven. In 2012 heeft de WSG een jaar lang onder verscherpt toezicht van de Inspectie Jeugdzorg gestaan. Deze periode heeft de WSG onder meer benut om de risicotaxatie te verbeteren en om de registratie van calamiteiten en incidenten verder door te voeren.

Bij de WSG Pleegzorg zijn dossiers voor zover ze niet zijn vernietigd terug te vinden tot het geboortejaar 1976. Vanaf 2012 zijn de dossiers digitaal. Het rapport over het jaar 2015 is op dit moment nog niet beschikbaar. Wel zijn de rapporten over 2014 en 2013 beschikbaar. Daaruit komt het volgende naar voren.

In 2014 waren er in totaal 25 incidentmeldingen en 1 calamiteitenmelding.

In 2013 waren er in totaal 47 incidentmeldingen en 8 calamiteitenmeldingen.

De ene calamiteitenmelding in 2014 betrof een pleegkind dat was overleden als gevolg van ziekte. Er waren geen redenen om een onderzoek in te stellen naar het handelen van de pleegouders.

Van de 25 incidentmeldingen in 2014 hadden er 11 betrekking op ‘fysieke & psychische mishandeling’. In 6 gevallen werd een pleegouder beschuldigd van mishandeling. 4 x zou het pleegkind zelf agressief

geweest zijn en 1x ging het om een melding van agressie van een leeftijdsgenoot.

Van de 6 x dat een pleegouder werd beschuldigd, was 1x de politie betrokken. De WSP heeft een tussentijdse screening uitgevoerd. De bevindingen daarvan vermeldt het rapport niet.

De trendrapporten van de WSG richten zich op de vraag of de medewerkers bereid zijn te melden en op verbeteracties. Ze geven geen duidelijkheid over de vraag hoe vaak mishandeling is vastgesteld en waar die mishandeling uit bestond.

Naast de categorieën “lichamelijke en psychische mishandeling” zijn er categorieën: seksueel misbruik, seksueel grensoverschrijdend gedrag, vermissing, overlijden, ontvoering, (poging tot) suïcide en anders. De categorieën mishandeling, seksueel misbruik en ‘anders’ worden het meest ingevuld.

De trendrapporten geven niet direct toegang tot de achterliggende informatie. Een eventueel nader onderzoek naar de calamiteiten en incidenten vanaf 2011 zou volgens de informatie van de WSG Pleegzorg alle dossiers moeten gaan onderzoeken. De WSG Pleegzorg verwacht, dat er in de dossiers heel weinig expliciete informatie te vinden zal zijn over meldingen of vermoedens van geweld tegen pleegkinderen. Deze verwachting is er met name, omdat er slechts enkele meldingen te vinden zijn in de incidentenregistratie van de afgelopen jaren en men verwacht, dat alle zaken die explicet door de medewerkers van de voorzieningen zijn opgeschreven als geweld tegen een pleegkind, ook intern gemeld zijn bij de incidentenregistratie.

Overigens zijn de voorzieningen voor pleegzorg pas in de loop van de jaren negentig gevormd. Over de vroegere perioden kunnen dossiers zijn overgedragen, of moet de informatie zijn bij de jeugdbeschermingsinstelling.

3.2.5 Inspectie

De Inspectie Jeugdzorg publiceert rapporten over incidenten. In de periode 1989 tot 2005 was er de Inspectie Jeugdzorg Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming.

In het kader van deze voorstudie is nagegaan of er op de website van de Inspectie incidenten zijn gepubliceerd over geweld tegen pleegkinderen. Op de website staan onderzoeksrapporten vanaf 2005.

Er zijn enkele rapporten over de afstemming en samenwerking tussen Bureau Jeugdzorg en de voorziening voor pleegzorg. Een rapport van 30 december 2005 gaat over de afstemming en samenwerking tussen Bureau Jeugdzorg en de voorziening in Overijssel. De Inspectie concludeert, dat de afstemming en samenwerking niet goed geregeld zijn en dat er geen mechanisme is om conflicten in de samenwerking op te lossen. Verder zijn er diverse rapporten over dit thema landelijk en per provincie.

Veel minder rapporten zijn er over incidenten van geweld tegen kindermishandeling. We konden over de periode 2005 tot heden op de website slechts twee rapporten over incidenten vinden. Een korte weergave van deze zaken is opgenomen in bijlage 1.

Verwachting: de gepubliceerde onderzoeken van de Inspectie geven geen beeld van de mogelijke omvang van geweld tegen pleegkinderen. Wel zijn de rapporten belangrijkend om mogelijke verbeterpunten op te sporen.

3.2.6 De media

In het kader van deze voorstudie is geen systematisch onderzoek gedaan naar berichten in de media over geweld tegen pleegkinderen. Wel is aan Jeugdzorg Nederland gevraagd of zij bekend zijn met berichten in de media over dit onderwerp. De medewerker van Pleegzorg Nederland kent geen berichten in de landelijke media. In het eigen archief van de

onderzoeker zitten twee gevallen van fatale kindermishandeling in een pleeggezin, één uit 1987 en één uit 1990. Een beschrijving van deze gevallen is opgenomen in bijlage 1. Voor deze twee incidenten geldt hetzelfde als voor de rapporten van de Inspectie: het geeft geen kwantitatief beeld, maar ook een enkel geval kan wel essentiële leerpunten bevatten.

Vanuit deze enkele waarnemingen is de verwachting, dat er slechts zeer weinig berichten over geweld tegen een pleegkind in de landelijke media te vinden zal zijn. Het kan desalniettemin interessant zijn om dit nader te onderzoeken, indien het hoofdonderzoek zich (ook) richt op de vraag of geweld tegen pleegkinderen minder vaak naar buiten komt dan geweld tegen alle Nederlandse kinderen.

Tegenwoordig zijn er diverse kanalen op internet waar klachten kunnen worden gepost en waar berichten kunnen worden geplaatst en gedeeld. Dit geeft geen betrouwbaar kwantitatief beeld. Wel kan het gebruikt worden om te onderzoeken of geweld tegen pleegkinderen überhaupt een thema is dat leeft bij een deel van de bevolking op dit moment. Op Klacht.nu staat bijvoorbeeld het volgende bericht:

“5 november 2015 gepost klacht over Bureau Jeugdzorg: elke dag van smorgens tot savonds is er geschelds en geschreeuw bij de buren. De kleinste van 4 loopt alleen op straat en steekt de drukke weg over zonder hulp van pleegouders. De pleegouders hebben vroeger met hun eigen kinder grote problemen gehad en volgens mij hebben zei ook onder jeugdzorg gestaan.

Gewenste Oplossing: als er eens beter wordt gecontroleerd word en als er eens camera wordt geïntaleerd en het eens een week aan kijken dan zien jullie dat het niet goed gaat. de jeugdzorg komt aan gemeld en dan hebben de buren tijd om de kids te dumpen bij b.v familie. De meeste tijd zijn de kids weg als jullie komen. Ik zit zelf elke dag met dat lawaai van mijn buren en kijk tegen hun opvoeding op”.

4 Conclusies en aanbevelingen

4.1 Conclusies

4.1.1 Beschrijving van de sector

'De pleegzorg' is geen eenduidige 'sector'. Het gaat niet om een instelling of een categorie instellingen; het gaat om burgers die voor kinderen van anderen zorgen, waarbij de overheid en de professionele instanties meer of minder verantwoordelijkheid hebben voor de werving van de pleegouders, de plaatsing van de kinderen, de begeleiding en het toezicht. Een nadere studie van de ontwikkeling van 'pleegzorg' is van belang als achtergrond voor onderzoek naar geweld in de jeugdzorg. Een dergelijke studie zou ook zeer nuttig zijn in de actuele discussie over de verhouding tussen de leefwereld, de professionele wereld en de overheid in het sociaal domein.

Voor een onderzoek naar geweld in de pleegzorg moet een keuze gemaakt worden in het afbakenen van het onderzoeksterrein. De kern van de pleegzorg waarvoor de overheid verantwoordelijk is bestaat uit de minderjarigen die geplaatst zijn met een voogdijmaatregel of een ondertoezichtstelling. In de loop van de periode 1945 tot heden is de bemoeienis van de overheid en de professionele instanties uitgebreid naar de vrijwillige plaatsingen in het kader van jeugdhulpverlening/jeugdzorg en naar plaatsingen in de familie.

De pedagogische visie op pleegzorg laat een verschuiving zien van de bloedbanden en de familie naar de hechting van kinderen aan de feitelijke opvoeders. Hierbij passend is de positie van pleegouders over de gehele periode langzaam maar zeker sterker geworden.

De organisatie van de pleegzorg laat een stapsgewijze specialisatie en concentratie zien. Dit begint

reeds in de jaren vijftig, zet door in de jaren zestig en zeventig met schaalvergroting in de kinderbescherming en de vorming van Centrales voor Pleegzorg, en wordt krachtig doorgesteld in de jaren negentig met de vorming van de voorzieningen van pleegzorg en de 'ontvlechting' van de begeleiding van het pleegkind en het pleeggezin uit de taken van de jeugdbescherming. Met de stelselwijzigingen van 2015 is in het sociaal domein een tegenbeweging tegen specialisatie ingezet die ook een uitdaging betekenen voor de bestaande specialisatie in de pleegzorg.

Het aantal kinderen in een pleeggezin is in de jaren zestig en zeventig gedaald en is vanaf de jaren tachtig weer gaan stijgen. De grafiek verloopt in grote lijnen parallel aan het aantal kinderen met een maatregel van kinderbescherming, maar het relatieve aandeel van pleegzorg in alle uithuis geplaatste kinderen is in de loop der tijd gestegen. Ging het in de jaren vijftig om ongeveer 50% van alle uithuis geplaatste kinderen, tegenwoordig verblijft ongeveer 65% in een pleeggezin.

Het toezicht op de plaatsing lag in de periode van 1945 tot in de jaren negentig in de eerste plaats bij de voogdij- of gezinsvoogdijinstelling. De minister van Justitie hield toezicht op deze instellingen en werd daarbij geadviseerd door de Raad voor de Kinderbescherming. Vanaf de jaren negentig hebben de voorzieningen voor pleegzorg verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van de opvoedingssituatie in het pleeggezin. De Inspectie Jeugdhulpverlening/Inspectie Jeugdzorg houdt toezicht op deze instellingen. Tegenwoordig houdt de Inspectie Jeugdzorg ook toezicht op de jeugdbeschermingsinstellingen en de Raad voor de Kinderbescherming.

4.1.2 Wat weten we over het geweld dat heeft plaatsgevonden?

Er is beperkte informatie beschikbaar uit wetenschappelijk onderzoek. Uit hetgeen beschikbaar is, komt de hypothese naar voren, dat kinderen in pleeg gezinnen een grotere kans lopen dat er geweld tegen hen wordt gebruikt, dan alle kinderen. Het risico is naar verwachting minder groot dan het risico voor kinderen in een tehuis.

Het vooronderzoek heeft opgeleverd, dat er in Nederland geen eenduidig beeld bestaat van geweld tegen pleegkinderen vanuit bestaande registraties van meldingen of vermoedens.

Enerzijds komt uit enkele gesprekken met sleutelfiguren en uit beleidsteksten het beeld naar voren, dat er weinig aandacht is (geweest) voor het risico, dat pleegouders of anderen in het gezin geweld tegen een pleegkind gebruiken. Anderzijds is de organisatie van signalering, melding en onderzoek in ons land verbrokkelijk en niet altijd helder.

Meldingen van geweld komen bij Veilig Thuis (AMK), de Raad voor de Kinderbescherming, de jeugdbeschermingsinstelling en de voorziening voor pleegzorg. Elk van deze instellingen kan besluiten zelf een onderzoek in te stellen, of de melding door te geven aan een van de andere instanties.

- Er is een discrepantie tussen enerzijds de geringe mate waarin over geweld wordt gerapporteerd in diverse bronnen van instanties en in de media en anderzijds aanwijzingen uit onderzoek dat pleegkinderen een verhoogd risico lopen om (opnieuw) slachtoffer te worden van geweld. Dat geldt sterk voor seksueel geweld, zoals onderzocht door de commissie Samsom, maar het geldt ook voor andere vormen van geweld. Deze discrepantie vraagt om onderzoek.
- De huidige stelselwijzigingen bieden nieuwe kansen om pleegzorg nog meer te benutten, maar er herleven ook oude risico's ten aanzien van verwarring over taakverdeling en vragen over oplossingen in de leefwereld versus controle door de overheid. Ervaringen uit het verleden leveren belangrijke lessen voor de toekomst.

De kanttekeningen zijn:

- De definitie van geweld is ruim en weinig afgebakend.
- Een objectief kwantitatief beeld van geweld tegen pleegkinderen in de geschiedenis is niet mogelijk.
- Een eenzijdig negatief beeld over pleegzorg draagt niet bij aan verbetering (geldt ook voor andere sectoren).
- Veel bronnen zijn onvolledig en er is weinig continuïteit over de gehele periode.
- Tegen deze achtergrond kom ik tot de volgende voorstellen.

4.2 Aanbevelingen

4.2.1 Is onderzoek haalbaar en nuttig?

De basisvraag voor deze en andere voorstudies is: is een hoofdonderzoek mogelijk en zinvol? Met enkele kanttekeningen beantwoord ik deze vraag positief.

De argumenten hiervoor zijn:

- Pleegzorg is de meest voorkomende vorm van zorg bij uithuisplaatsing; het gaat derhalve over veel jeugdigen en ook in de geschiedenis ging het altijd al om veel jeugdigen. Er is derhalve een aanzienlijke groep mensen met ervaringen.

4.2.2 Bepaal de doelen van een hoofdonderzoek en baken de definities af

Niet alleen voor de sector pleegzorg, maar voor het totale onderwerp van de commissie is het essentieel, dat er explicet gekozen wordt voor een of meer doelen van het onderzoek. Het doel of de doelen moeten duidelijk omschreven worden en de verwachtingen ten aanzien van de uitkomsten moeten op voorhand realistisch beschreven worden. Het doel van het onderzoek, de methode van onderzoek en de te verwachte opbrengst moeten zeer nauw op elkaar afgestemd worden.

Baken bij pleegzorg het onderzoeksgebied af ten opzichte van de informele zorg van burgers onderling. Maak daarbij een keuze om de vrijwillige pleegzorg in het kader van jeugdzorg wel of niet mee te nemen, afhankelijk van de gekozen doelen van het onderzoek.

Baken de definitie van geweld af respectievelijk stel nadere criteria op.

4.2.3 Doe onderzoek onder de populatie van (ex) pleegkinderen

De meest voor de hand liggende vorm van onderzoek is het samenstellen van cohorten van (ex)pleegkinderen, los van meldingen over geweld en los van geslaagde of afgebroken plaatsingen. Door grote groepen (ex)pleegkinderen te bevragen over hun ervaringen, kan een beeld worden verkregen, waarbij ook de positieve ervaringen kunnen worden gerapporteerd en waarbij nuances kunnen worden aangebracht tussen minder positief terugkijken op een pleeggezin en het zijn van slachtoffer van geweld. Ook is hierbij van belang of de bedreigende interactie afkomstig was van een pleegouder, dan wel van leeftijdsgenoten in of rond het pleeggezin.

Hoe dit gedaan kan worden moet nader verkend worden. De voorkeur heeft een onderzoek van enkele cohorten of jaargangen: perioden waarin mensen in een pleeggezin verbonden. Daarbij moet gevraagd worden naar ervaringen met geweld in een bredere context. Hoe kijkt men terug op het pleeggezin als opvoedingsomgeving? Wat zijn positieve en wat zijn negatieve ervaringen? Door een bredere vraagstelling komt een meer evenwichtig beeld en komen er ook bredere lessen voor de huidige situatie. Immers, ook uit positieve ervaringen kunnen belangrijke lessen getrokken worden.

4.2.4 Recht doen aan de meldingen

Maak een afzonderlijke beschrijving van de verhalen van de mensen die zich melden als

slachtoffer. Dit is een kwalitatief onderzoek, waarbij de ervaring van de betrokkenen centraal staat en waarbij er geen pretentie is van objectiviteit.

De ervaringen van mensen die zich melden moeten worden opgetekend. Hun verhalen zijn belangrijk en moeten een plaats krijgen naast het bredere beeld. Wellicht ten overvloede: het is belangrijk om terughoudend te zijn met het wekken van verwachtingen ten aanzien van waarheidsvinding in individuele gevallen. In de meeste gevallen zal dit niet (meer) mogelijk zijn. Het verhaal van mensen die zich melden zal in veel gevallen hun verhaal blijven. In een onderzoek kan dit worden opgetekend en worden erkend als ‘het verhaal van x’, zonder een uitspraak te doen over de vraag of het verhaal van de pleegouders of andere betrokkenen met dit verhaal samenvalt.

4.2.5 Beschrijving van de ontwikkeling van pleegzorg in Nederland

Maak een diepgaandere beschrijving van de sector dan in het kader van dit vooronderzoek mogelijk was. Dit is strikt genomen niet nodig voor de twee hiervoor genoemde vormen van onderzoek, maar het geeft wel een belangrijke achtergrond om de andere studies te plaatsen.

4.2.6 De afhandeling van incidentmeldingen

Doe een onderzoek naar de afhandeling van incidentmeldingen bij Veilig Thuis/ het AMK, de Raad voor de Kinderbescherming, de jeugdbeschermingsinstellingen en de voorziening voor pleegzorg.

Het doel van een dergelijk onderzoek is het opsporen van mogelijkheden tot verbetering voor de huidige situatie en de toekomst. De reden om dergelijk onderzoek te doen is, dat er veel instanties zijn die een melding kunnen ontvangen en die zelf kunnen bepalen of en hoe ze onderzoek doen. Uit de beperkte hoeveelheid incidenten die in dit rapport genoemd zijn, komt vaak de kritiek, dat

deze instanties niet goed samenwerken, of dat er verwarring is over de taakverdeling. Het nieuwe stelsel van de Jeugdwet, de WMO 2015 en de maatregelen van kinderbescherming is op dit punt niet eenvoudiger dan de eerdere stelsels. Met de komst van de sociale wijkteams als extra speler is dit een alleszins actueel vraagstuk. Voor het doel om te leren voor de toekomst is het niet nodig om terug te gaan naar 1945.

Referenties en bronnen

- Alink, L.R.A., Euser, S., Bakermans-Kranenburg, M.J. & IJzendoorn, M. J. van (2011). Kindermishandeling in Nederland anno 2010: De tweede nationale prevalentiestudie mishandeling van kinderen en jeugdigen (NPM-2010). Leiden: Casimir Publishers.
- Baat, M. de & Bartelink, C. (2012). Wat werkt in pleegzorg? Nji.nl, September 2012, 65 pag.
- Beijering, M. (1996). 100 Jaar jeugdzorg in Rotterdam. Pro Juventute en Humanitas. Rotterdam: Stichting Jeugdhulp, 108 pag.
- Benedict, M. I., Zuravin, S., Somerfield, M. & Brandt, D. (1996). The reported health and functioning of children maltreated while in family foster care. *Child Abuse & Neglect*, Vol. 20, No 7, pp. 561-571.
- Beumer, M., Dhuyvetter, Th. & Loeffen, M. (2000). Basisscholing Pleegzorg. Utrecht: NIZW, 41 pag.
- Dhuyvetter, Th. (1999). Eindrapport kwaliteit pleegzorg. Beschrijving varianten pleegzorg. Utrecht: VOG, 48 pag.
- Directie Kinderbescherming, Verslag over de jaren 1955 t/m 1960. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Euser, S., Alink, L.R.A., Tharner, A., IJzendoorn, M. & Bakermans-Kranenburg, M.J. (2014). Out of home placement to promote safety? The prevalence of physical abuse in residential and foster care. *Children and Youth Services Review* 37, pp. 64-70.
- Grietens, H.W.E. (2012). Deelonderzoek 4: Seksueel misbruik van kinderen in pleegzorg. Groningen: RUG, 118 pag.
- Hesser, K.E. H. & Hout, A. van (1989). Methodiekontwikkeling in de pleegzorg. Amsterdam: HvA. 121 pag.
- Hesser, K.E.H., Poppelaars, A. & Smet, J. de (1993). Ontmoetingen met pedagogische visies op pleegzorg. Amsterdam: Centrale voor Pleegzorg Noord-Holland/Hogeschool van Amsterdam.
- Hermans, H. (1984). De Raad voor de Kinderbescherming. Zwolle: Tjeenk Willink.
- Hermanns, J. & Horn, T. (1998). Pleegzorg visiedocument. Trillium. Utrecht: VOG, 16 pag.
- Hermanns, J., Nijnatten, C. van, Verheij, F. & Reuling, M. (2005) Handboek Jeugdzorg, deel2. Methodieken en programma's. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum
- Hobbs, G.F., Hobbs, Ch. J. & Wynne, J.M. (1999). Abuse of children in foster and residential care. *Child Abuse and Neglect*, Vol. 23, No. 12, pp. 1239-1252.
- Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming (1998). Is er voorzien in pleegzorg? Een onderzoek naar de reorganisatie van de pleegzorg 1992-1996. Rijswijk: JHVJB.
- Juffer, F. (2010). Beslissingen over kinderen in problematische opvoedingssituaties. Inzichten uit gehechtheidsonderzoek. De Rechtspraak. Research Memoranda. Jrg 6, Nr 6. Den Haag: SDU/Raad voor de Rechtspraak.
- Lieshout, M. van (2001). Anders denken anders doen. De pleegzorgprojecten Terug naar huis. Een tussenbalans. Utrecht: VOG. 68 pag.

- Loeffen, M. (1999). Pleegzorg. Literatuuronderzoek visie op pleegzorg. Utrecht: VOG, 32 pag.
- Mulligen, W. van & Lindeman, E. (2007). Kindermishandeling in het pleeggezin. Mobiel, 15 september, 1 pag., gastcolumn.
- Nederlandse Gezinsraad (1999). Arbeid en pleegzorg in de 21ste eeuw. Den Haag: NGR. 136 pag.
- Nederlandse Gezinsraad (2001). Thuisplaatsing van pleegkinderen. Een onderzoek naar dde thuisplaatsing van pleegkinderen na langdurige uithuisplaatsing in het kader van ondertoezichtstelling. Den Haag: NGR, 80 pag.
- Poertner, J., Bussey, M. & Fluke, J. (1999). How Safe are Out-of-Home Placements? Children and Youth Services Review, Vol. 21, No. 7, pp. 549-563.
- Punselie, E.C.C. (2000). Pleegzorg met visie. Juridische haken en ogen. Utrecht: VOG, 53 pag.
- Punselie, E.C.C. (2006). Voor een pleegkind met recht een toekomst. Een studie naar de (rechts) positie van (pleeg)ouders en (pleeg)kinderen in geval van langdurige uithuisplaatsing. Leiden: Universiteit Leiden.
- Spanje, M.J.A. van (1968). Kind en pleeggezin. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Strijker, J., & Loo, S.J.M. van der (2012). Afgebroken plaatsingen bij pleegkinderen met een verstandelijke beperking. Orthopedagogiek: Onderzoek en Praktijk, 51, 47-56.
- Strijker, J. & Zandberg, Tj. (2005). Breakdown in foster care. International Journal of child and Family Welfare, 8, 76-87.
- Tittle, G., Garnier, Ph. & Poertner, J. (2000). Child Maltreatment in Foster Care: A Study of Retrospective Reporting. Children and Family Research Centre. University of Illinois.
- VOG (1998). Project Trillium. Plan van aanpak 1998, 1999...2001. Utrecht: VOG, 20 pag.
- Werkgroep Pleegzorg (1991). Voorzien in pleegzorg. Eindrapport. Rijswijk: Ministerie van VWS.
- Weterings, A.M. (2005). Pleegzorg. In: Hermanns c.s., pag. 255-273.
- Weterings, A.M., Bakhuizen, N.C.A., Oppenoorth, W.H. & Quik-Schuijt, A.C. (1996). Pleegkind in balans. Pedagogische visie pleegzorg; een aanzet tot een theoretische basis voor beleid. Den Haag: Provincie Zuid-Holland, 89 pag.

Bijlage 1 Enkele gevallen

1 De media

Voor zover nu bekend verschijnen er slechts sporadisch berichten in de media over geweld tegen pleegkinderen in Nederland. Waarschijnlijk heeft de dood van Inge Delzenne in 1978 de meeste aandacht getrokken. In mijn eigen archief vond ik ook nog berichten over de dood van Daniëlle in 1990. Hieronder volgt een beschrijving van deze twee gevallen van fatale kindermishandeling in een pleeggezin.

1.1 Inge Delzenne (1978)

Op 22 mei 1978 overleed de 6-jarige Inge Delzenne in haar pleeggezin in Nieuwe Niedorp. Omdat er geen natuurlijke doodsoorzaak gevonden werd en het lichaam van het meisje onder de blauwe plekken zat, werden de pleegouders in hechtenis genomen. Uit het justitieel onderzoek bleek, dat Inge was overleden door inwerking van een stomp voorwerp op haar lijf. De pleegouders ontkenden dat zij het kind hadden mishandeld. De drie andere pleegkinderen in het gezin ontkenden ook dat er mishandeling plaatsvond. Het strafrechtelijk onderzoek werd geseponeerd en de drie andere kinderen werden na verloop van tijd weer teruggeplaatst bij de pleegouders. Acht jaar later, in 1996, werd het strafrechtelijk onderzoek heropent, nadat de andere pleegkinderen begonnen te vertellen over de mishandelingen van alle pleegkinderen door de pleegmoeder. "Inge moest hele nachten in een ijskoude doucheel staan. Haar eigen ontlasting opeten. Rondjes fietsen en lopen tot ze erbij neerviel. Ze kreeg niet te eten en werd bont en blauw geslagen als ze van honger kippenvoer at. We woonden in een concentratiekamp. Ook wij werden geslagen. Twee dagen voor haar dood kreeg Inge klappen met een ragebol" (verklaring van pleeg zus, citaat in De Volkskrant 3 mei 1988). Ditmaal werd de pleegmoeder door het gerechts-

hof veroordeeld tot 1,5 jaar gevangenisstraf wegen ernstige mishandeling.

Deze zaak heeft meer dan eens veel commotie veroorzaakt. Naast de ernst van de mishandeling zelf zijn er verschillende alarmerende tekenen dat het stelsel destijds onvoldoende functioneerde.

De selectie van pleeggezinnen. Volgens een reconstructie in Vrij Nederland (Den Tex en Verhey, Vrij Nederland 9 januari 1988, pag. 9 en 10) waren in het verleden negatieve rapporten opgesteld over de geschiktheid van het echtpaar als adoptiefouders en als pleegouders. In 1964 leidde een onderzoek van de Raad voor de Kinderbescherming ertoe, dat het echtpaar geen adoptiekinderen kreeg. In 1965 rapporteerde de voogdijvereniging RK Vereniging voor Kinderbescherming Amsterdam negatief in verband met een verzoek om pleegkinderen.

In 1966 ondersteunde een pater het echtpaar bij een nieuw verzoek, ditmaal bij de voogdijvereniging RK Vereniging voor Kinderbescherming Alkmaar. Ook dat rapport concludeerde negatief.

In 1968 kwam er echter een positief rapport van de Voogdijvereniging Jeugd en Gezin Alkmaar. Volgens Vrij Nederland zou de opsteller van dit rapport later verklaren, dat zij toen nog een stagiaire was geweest.

Signalering. De reconstructie in Vrij Nederland bevat een onafzienbare rij signalen. Vanaf een schedelbasisfractuur bij het oudste pleegkind, tot vele blauwe plekken, wegbliven van school, verhalen die elkaar tegenspraken, een buurvrouw die de kinderen hoorde gillen, etc. en later heel vaak weglopen van de drie kinderen. Van de zeer vele betrokkenen heeft alleen de buurvrouw actie ondernomen: ze heeft de pleegmoeder aangesproken en toen ze door haar werd uitgescholden heeft ze de huisarts gevraagd actie te ondernemen.

Onderzoek. Na de dood van Inge loopt het onderzoek snel vast. De officier van justitie zegt, dat er geen bewijs was, maar ook: ‘vervolging lost niets op’. De talrijke betrokken instanties gingen praten over het beleid ten aanzien van de andere kinderen, maar er werd volgens de kinderen nauwelijks met hen gesproken.

Begeleiding en toezicht. Wie was er verantwoordelijk voor de veiligheid van de kinderen in het pleeggezin? Naast de pleegouders waren dat de betrokken voogdijverenigingen. In de praktijk hield een maatschappelijk werker contact met de pleegouders, maar het is onduidelijk hoe dat werd ingevuld. Rond de voogdijvereniging waren er diverse instanties. De kinderrechter was formeel verantwoordelijk voor de plaatsing; het is onduidelijk hoe de kinderrechter beslissingen over plaatsing en terugplaatsing van de drie kinderen heeft genomen. De Raad voor de Kinderbescherming had wettelijk de taak om toezicht te houden op de voogdijvereniging. Deze taak werd echter in de praktijk niet ingevuld. De Amsterdamse vertrouwensarts inzake kindermishandeling Koers bemoeide zich actief met de kwestie, maar verklaarde, dat hij geen bevoegdheden had om in te grijpen.

1.2 Daniëlle (1990)

Op 12 januari 1990 overleed de 3-jarige Daniëlle in haar pleeggezin aan de gevolgen van mishandeling. Het meisje verbleef sinds twee maanden in het pleeggezin. Ze stierf in het ziekenhuis waar ze was opgenomen met fataal hersen- en longletsel. De pleegvader werd veroordeeld tot 1,5 jaar gevangenisstraf. De rechtbank overwoog daarbij, dat zowel de buren als de pleegouders zelf in december al melding gedaan hadden bij de Stichting Jeugd en Gezin vanwege grote problemen in de opvang van het meisje. Actie vanuit de stichting was uitgebleven, omdat de betrokken medewerker op vakantie was. In het Nederlands Juristenblad schrijft een omwonende (W. ter Heide), dat niet alleen de

pleegvader, maar ook de stichting door justitie moet worden vervolgd wegens dood door schuld (Bronnen: NJB 1990; Volkskrant 19-10-1990 en 13-2-1991).

Deze zaak roept de vraag op hoe de Stichting het pleeggezin had onderzocht. Daarnaast is het de vraag hoe de signalering is verlopen. Wat gebeurde er destijds met een melding van pleegouders en van buren? Er was kennelijk geen protocol bij de Stichting voor het omgaan met signalen en meldingen.

2 De Inspectie

2.1 Onderzoek inzake signalen van mogelijke kindermishandeling van een meisje in een pleeggezin (Inspectie Jeugdzorg, Utrecht, augustus 2012).

Het meisje D. is bijna 3 jaar als ze in februari 2008 in een pleeggezin geplaatst wordt. In april 2011 wordt D. door de jeugdbescherming in samenwerking met de voorziening voor pleegzorg overgeplaatst naar een crisisopvanggezin vanwege zorgen over de omstandigheden in het pleeggezin. Tijdens de plaatsing van het meisje zijn er diverse zorgmeldingen geweest. De eerste melding was twee maanden na de plaatsing in 2008. Het AMK meldt aan de voorziening voor pleegzorg, dat er een anonieme zorgmelding over het pleeggezin is gekomen. Een half jaar later geeft het AMK een tweede zorgmelding door aan de voorziening. Ditmaal betreft het onder meer hevige ruzies tussen de pleegouders. Wanneer het meisje in mei 2009 naar school gaat, signaleren de school en de BSO zorgen. Zij bespreken deze zorgen met de pleegmoeder en gaan ervan uit, dat de pleegmoeder de voogdij heeft. De school doet geen melding bij het AMK, omdat de school geen goede ervaringen heeft met het AMK. In 2010 verzoekt de jeugdbescherming de

Raad voor de Kinderbescherming om onderzoek te doen naar een verder strekkende maatregel. De moeder van D. zegt tegen de Raad, dat zij zich zorgen maakt over haar dochter in het pleeggezin. Ze heeft dat diverse keren gezegd tegen de gezinsvoogd, maar die heeft het geduid als weerstand van de moeder tegen de plaatsing. In juni 2010 gaat de (nieuwe) gezinsvoogd onverwacht op huisbezoek bij het pleeggezin. Zij treft een ernstig vervuild huis aan en maakt zich zorgen over de situatie in het pleeggezin. Een dag later komt er zowel bij het AMK als rechtstreeks bij de jeugdbescherming een derde zorgmelding. Ditmaal wordt ook gemeld, dat de pleegmoeder met de kinderen naar de Nederlandse Antillen zal vertrekken. In oktober 2010 meldt het AMK aan de gezinsvoogd, dat de 16 jarige dochter van de pleegouders in de crisisopvang is geplaatst. Deze dochter klaagde, dat zij de volledige verzorging en opvoeding van D. op zich moest nemen. De pleegouders voeren juridische procedures tegen het voornemen om D. bij hen weg te halen. De rechter gelast een nader onderzoek door de Raad. "Tijdens het onderzoek krijgt de raadsonderzoeker van de BSO signalen die erop kunnen wijzen dat er met D. mogelijk meer gebeurd is op het gebied van kindermishandeling dan eerder gemeld" (Inspectierapport, pag. 12). In april 2011 wordt D. overgeplaatst.

Wat het (vermoede) geweld tegen D. concreet inhield, staat niet in het Inspectierapport. Het rapport concludeert: "Diverse signalen die erop duidden dat de verzorging, opvoeding en behandeling van D. tekort schoten, leidden bij de betrokken hulpverleners onvoldoende tot handelen gericht op het onderkennen en verminderen van risico's voor de veiligheid van het kind."

Als tekorten worden door de Inspectie genoemd:

- Er had geen goede matching plaatsgevonden;
- Signalen werden onvoldoende serieus genomen. Berichten van de moeder werden geduid als weerstand tegen de plaatsing;
- Het onderzoek naar aanleiding van de zorgmeldingen was ontoereikend. Er werd onder meer geen informatie gevraagd bij de school;

- De begeleiding van de pleegouders was onvoldoende; de begeleiders hadden geen grip op het proces, de pleegmoeder bepaalde de gang van zaken;
- De samenwerking en taakverdeling tussen de voorziening voor pleegzorg en de jeugdbeschermingsinstellingen verliep niet goed.

De Inspectie noemt de wisselingen van gezinsvoogden niet als oorzaak. Een gegeven is echter wel, dat eerst Bureau Jeugdzorg Brabant de gezinsvoogdij uitvoerde en later de WSG en dat er in totaal in de periode van ruim drie jaar zeven verschillende gezinsvoogden waren (3 van BJZ en 4 van de WSG).

2.2 Onderzoek naar calamiteiten pleegzorg (Inspectie Jeugdzorg, Utrecht, oktober 2013)

Dit rapport van de Inspectie betreft twee casussen: een casus over seksueel grensoverschrijdend gedrag en een casus over lichamelijke kindermishandeling. Hieronder gaat het over de tweede casus.

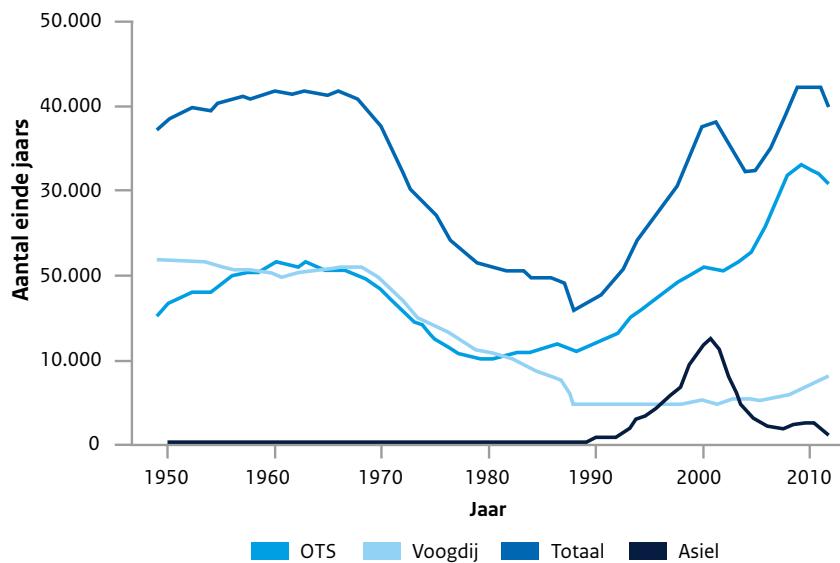
Een 5-jarig meisje en haar 3-jarige broertje werden in november 2012 in een pleeggezin geplaatst. Begin januari 2013 werd het meisje met verwondingen opgenomen in het ziekenhuis. Het ziekenhuis deed een melding bij het AMK. Het AMK kon een ongeluk niet uitsluiten. Enkele weken later meldde de pleegvader, dat het meisje zichzelf ernstig letsel toebracht en dat zij niet langer in het pleeggezin kon verblijven. Eind januari werd de jongen opgenomen in het ziekenhuis wegens hoge koorts. Bij opname bleek dat hij ook lichamelijk letsel had. Op 24 januari 2013 kreeg het AMK een anonieme melding over hardhandig en negatief gedrag van de pleegouders ten opzichte van de pleegkinderen. De kinderen werden uit het pleeggezin gehaald en de vertrouwensarts deed aangifte van kindermishandeling. Bij onderzoek bleek, dat het jongetje blauwe plekken en krassen op zijn lichaam had.

De kritiek van de Inspectie betrof de volgende punten:

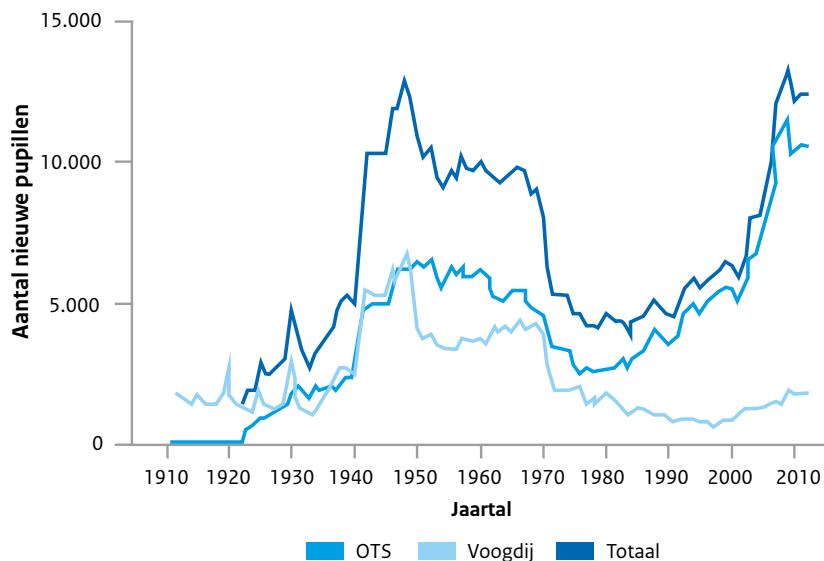
- De *screening* was ‘matig’. Er was onvoldoende gelet op veiligheidsrisico’s;
- De *matching* was ‘onvoldoende systematisch’;
- De *begeleiding* had ‘onvoldoende systematisch’ zicht op de veiligheid van de pleegkinderen.

Bijlage 2 Graafieken

Graafiek 1: het aantal minderjarigen met een maatregel van kinderbescherming op 31 december over de jaren 1949-2012, inclusief alleenstaande minderjarige asielzoekers. Bron: CBS Statline.

Graafiek 2: het aantal nieuwe maatregelen in een jaar per 100.000 minderjarigen in Nederland exclusief asiel. Bron: CBS Statline.

Bron:

Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010

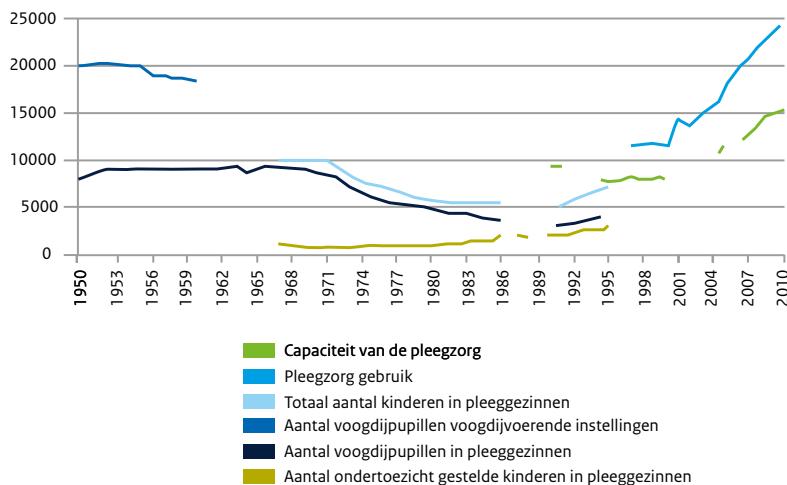
Resultaten van deelonderzoek 1 van de commissie-Samson:

Historische schets van de institutionele ontwikkeling van de jeugdsector
vanuit het perspectief van het kind en de aan hem/haar verleende zorg

Prof. dr. Jeroen J.H. Dekker

Rijksuniversiteit Groningen, april 2012

Figuur 5: Pleegzorgcapaciteit, periode 1950 tot 2011

**Dr. Leonieke Boendermaker*,
Mr. dr. Jolande uit Beijerse**,
Inge Ruitenberg*,
Said Awad***,
Dino Bektesevic****

Haalbaarheids- onderzoek naar geweld in de justitiële jeugd- inrichtingen

* Lectoraat Kwaliteit & Effectiviteit in de Zorg voor Jeugd, Amsterdams Kenniscentrum voor Maatschappelijke Innovatie, Faculteit Maatschappij & Recht, Hogeschool van Amsterdam.

** Erasmus School of Law, Sectie Strafrecht, Erasmus Universiteit Rotterdam.

*** Lectoraat Youth Spot, Amsterdams Kenniscentrum voor Maatschappelijke Innovatie, Faculteit Maatschappij & Recht, Hogeschool van Amsterdam.

Inhoudsopgave Bijlage 8

1 De ontwikkeling van de justitiële jeugdinrichtingen sinds 1945	253
1.1 1945-1965: tucht en opvoeding in rijks- en particuliere opvoedingestichten	253
1.2 1965-1980: combinaties van bestemmingen, onvrede en gebrek aan sturing	255
1.3 1980-1995: centrale aansturing vanuit het gevangeniswezen	256
1.4 1995-2015: een betere rechtspositie, scheiding en verbetermaatregelen	258
2 Bronnen over richtlijnen op instellingsniveau	261
2.1 Ministeriële circulaires	261
2.2 Bronnen over richtlijnen op instellingsniveau	263
2.3 Inspectie-rapporten	264
2.4 Tot slot	265
3 Bronnen t.b.v. vaststellen geweld	267
3.1 Inleiding	267
3.2 Publicaties over het voorkomen van geweld in de inrichtingen	268
3.3 Systematische search naar beeldmateriaal (documentaires)	270
3.4 Kamervragen	272
3.5 Jaarverslagen van inrichtingen	272
3.6 Registratie van incidenten in de inrichtingen	272
3.7 Tot slot	274
4 Bronnen over toezicht	276
4.1 Inleiding	276
4.2 Toezicht op ‘pallen’ door de kinderrechter (1945-1995)	276
4.3 Van Algemeen College van Toezicht, Bijstand en Advies naar RSJ	277
4.4 Toezicht per inrichting door de Commissie van toezicht	278
4.5 Toezicht door het ministerie	279
4.6 Toezicht door de verschillende inspecties	280
4.7 Europees toezicht	281
4.9 Tot slot	282
5 Bronnen over vorming en toerusting	283
5.1 De initiële opleidingen	283
5.2 Handboeken	286
5.3 Opleidingen op de werkvloer	288
5.4 Tot slot	290
6 Conclusie	291
Bijlage 1 Geraadpleegde personen	293
Bijlage 2 Search bronnen voorkomen geweld in justitiële jeugdinrichtingen	294
Bijlage 3 Search documentaires en filmmateriaal	312
Bijlage 4 Bronnen vorming en toerusting; Les- en handboeken	330

1 De ontwikkeling van de justitiële jeugdinrichtingen sinds 1945

Hoe hebben de justitiële jeugdinrichtingen zich sedert 1945 ontwikkeld? Hierover graag een beknopte schets van de belangrijkste ontwikkelingen.

Om antwoord te kunnen geven op deze vraag is gebruik gemaakt van eerdere door de eerstgenoemde onderzoekers geraadpleegde bronnen voor onderzoek naar de ontwikkelingen in de justitiële jeugdinrichtingen en hun voorlopers, voor dit onderzoek toegespist op de ontwikkeling van de sector. Voor de indeling in tijdvakken is aangesloten bij deelonderzoek 1 van de Commissie Samson waarbij vier periodes worden onderscheiden, 1945 tot 1965, 1965 tot 1980, 1980 tot 1995 en 1995 tot heden.¹

1.1 1945-1965: tucht en opvoeding in rijks- en particuliere opvoedingestichten

De voorlopers van de huidige justitiële jeugdinrichtingen waren de tuchtscholen en rijksopvoedingsgestichten (ROG's) die hun wettelijke basis vonden in de Kinderbeginselewet van 1905. De tuchtscholen waren bestemd voor de tenuitvoerlegging van de tuchtschoolstraf, maar er konden ook onder toezicht gestelde minderjarigen worden geplaatst die zich ernstig misdroegen en tucht (in de betekenis van discipline) nodig hadden. Het verblijf daar was in duur beperkt, tot maximaal 1 jaar en als kinderen jonger dan waren dan 14 jaar maximaal 6 maanden. De ROG's waren bestemd voor de zgn.

'regeringskinderen' die ter beschikking waren gesteld van de regering (jeugdtbr), maar er konden ook 'voogdijkinderen' worden geplaatst. Het verblijf kon voortduren tot volwassenheid, destijds het 21e jaar. Daarnaast konden jeugdigen zowel op strafrechtelijke als civielrechtelijke titel worden opgenomen ter observatie om onderzoek te doen naar de persoonlijkheid. Er waren daarvoor diverse soorten observatie-inrichtingen, als afdeling van een inrichting, maar ook zelfstandige particuliere en riksobservatiehuizen.² De in 1948 door de minister van Justitie ingestelde commissie Overwater die o.a. moest adviseren over de vraag in welke richting het rijkstucht- en opvoedingswezen zich zou moeten ontwikkelen, constateerde dat observatie en opvang nog teveel door elkaar liepen en adviseerde tot de inrichting van enkele centrale observatiehuizen met voldoende kwaliteit en van aparte opvangtehuizen met een regime gericht op tijdelijke bewaring in een pedagogisch verantwoorde omgeving.³

De bestaande rijksinrichtingen waren zwaar gehavend uit de oorlog gekomen. In mei 1945 leken alleen het ROG voor meisjes 'Eikenstein' in Zeist en de tuchtschool voor meisjes in Montfoort nog redelijk onaangestast te zijn. De tuchtschool voor jongens in Breda en het ROG voor jongens in Amersfoort waren nog bezet door militairen⁴ en het ROG voor jongens 'De Kruisberg' in Doetinchem en

¹ J.J.H. Dekker, Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010, Resultaten van deelonderzoek 1 van de commissie-Samson: Historische schets van de institutionele ontwikkeling van de jeugdsector vanuit het perspectief van het kind en de aan hem/haar verleende zorg, Rijksuniversiteit Groningen, 2012.

² H. de Bie, Kinderrecht, tweede stuk, 2^e druk, bewerkt door M.B. van de Werk, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1953, p.12-14.

³ Commissie Overwater, Rapport van de commissie ingesteld met het doel van advies te dienen over de vraag in welke richting het rijkstucht- en opvoedingswezen en in verband daarmee het kinderstrafrecht zich zullen ontwikkelen, 1951, p.5, 20-21, 25.

⁴ Beraadslaging over de Nota omrent een aantal punten van Regeeringsbeleid, Handelingen II 1945-46, 6de vergadering, 19 december 1945, 123, p.99, 8ste vergadering 21 december 1945, 123, p.156.

de tuchtschool voor jongens in Nijmegen fungeerden enkele jaren als interneringskampen voor collaborateurs.⁵ In 1945 kwam er wel een nieuw ‘tijdelijk’ ROG voor jongens bij, Kamp ‘Overberg’ te Amerongen, dat tevens diende als riksopvangtehuis en riksobservatiehuis. In 1950 werd ‘Eikenstein’ aangewezen als riksobservatiehuis voor jongens⁶ en het ROG voor meisjes verplaatst naar de voormalige tuchtschool in Nijmegen. Het riksobservatiehuis voor meisjes werd in 1952 gevestigd in de dependance van de tuchtschool Montfoort in Hollandse Rading⁷ en in 1955 verplaatst naar ‘de Lindenhorst’ in Zeist. In 1965 waren er acht riksinstellingen, de twee genoemde riksobservatiehuizen in Zeist, ‘Eikenstein’ en ‘de Lindenhorst’, de tuchtschool en ROG voor meisjes in Montfoort, het ROG voor meisjes in ‘de Hunerberg’ in Nijmegen, de tuchtschool voor jongens ‘Den Hey-Acker’ in Breda en drie ROG’s voor jongens, ‘Op den Berg’ in Amersfoort, ‘Overberg’ in Amerongen en ‘den Engh’ in Den Dolder (die in 1960 in de plaats was gekomen voor ‘de Kruisberg’ in Doetinchem).

Jeugdigen op strafrechtelijke titel werden in eerste instantie in riksinstellingen geplaatst en jeugdigen op civielrechtelijke titel in eerste instantie in particuliere instellingen. Als ‘voogdijkinderen’ echter van een ‘weerbaarstig karakter’ hadden doen blijken, konden ze worden overgeplaatst naar een riksopvoedingsgesticht. In 1953 verbleven er 384 jeugdigen in de vier riksopvoedingsgestichten waarvan 241 op strafrechtelijke en 143 op civielrechtelijke titel.⁸ Om staatsopvoeding zoveel mogelijk te voorkomen, had plaatsing in een particuliere instelling waarbij werd aangesloten bij de geloofsovertuiging van het gezin, de voorkeur. Strafrechtelijk geplaatste ‘regeringskinderen’ werden daarom, zodra dat mogelijk was, overgeplaatst naar een particuliere instelling. In 1950 waren 524 strafrechtelijk

terbeschikking gestelden overgeplaatst naar particuliere instellingen en 145 naar pleeggezinnen.⁹ Aan de particuliere instellingen konden sinds een wetswijziging van 1947 ook voorwaarden worden gesteld die betrekking hadden op de opvoedkundige instelling.¹⁰ Of dit voldoende waarborgen bood, is de vraag, want uit een door de werkgroep ‘Gestichtsdifferentiatie’ onder voorzitterschap van J. Koekebakker verricht onderzoek bleek dat er in de meeste particuliere tehuizen geen sprake was van een duidelijk profiel of pedagogisch beleid.¹¹ Omdat dit ook met een gebrek aan faciliteiten en mogelijkheden te maken had, werd er niet meteen structureel actie ondernomen, maar het rapport zorgde er wel voor dat de tehuizen meer aandacht gingen besteden aan huiselijkheid, gezelligheid en openstelling naar de samenleving.¹² Ook in de riksinstellingen werd er gewerkt aan de ombouw naar een meer pedagogisch klimaat. Het in het Kinderbeginselenbesluit neergelegd klassensysteem waarbij ‘verpleegden’ door goed gedrag konden opklommen van de 1^e klasse, het inkomstenprogramma, naar de 3^e klasse,¹³ werd gehandhaafd, maar het onderscheidsteken in de 3^e klasse, in de vorm van een rode band, werd in de jaren ’50 afgeschaft.¹⁴ Men ging ook werken met prettige eigennamen voor instellingen, zoals ‘den Hey-Acker’ (sinds 1953) en de ROG’s begonnen gebruik te maken van de aanduiding ‘internaat’.¹⁵

⁵ Commissie Overwater 1951, *a.w.*, p.31.

⁶ De Bie 1953, *a.w.*, p.235-238.

⁷ Werkgroep Gestichtsdifferentiatie, *Verzorging en opvoeding in kindertehuizen*, Nationale federatie voor kinderbescherming geschrift nr.31, Z.p., Z.j., p. 207-227.

⁸ S. Groenveld, J.J.H. Dekker, Th.R.M. Willemse, *Wezen en boefjes. Zes eeuwen zorg in wees- en kinderhuizen*, Hilversum: Verloren, 1997, p.385-386.

⁹ Besluit van 15 juni 1905, Stb.209, art.43 (indeling in klassen), art.44 (verblijf in afzondering in 1^e klasse), art.53 (onderscheidstekenen in 3^e klasse). Dit besluit is als bijlage III opgenomen in: A.D.W. de Vries en F.J.G. van Tricht, *Geschiedenis der wetgeving op de misdaadige jeugd, deel 2*, Haarlem: H.D. Tjeenk Willink & Zoon, 1907, p.502-538.

¹⁰ Rinie Maas, *Jeugd van den Hey-Acker de tuchtschool (1906-2006)*, Zundert, Vorsselmans BV, 2006, p.43-44, 79-84.

¹¹ Ben de Turck, *Leven als een kokosnoot, De Hunerberg 1905-2005*, Nijmegen, 2005, p.49.

⁵ <http://hetverhalenarchief.nl/lijst-van-interneringskampen>.

⁶ Circulaire minister van Justitie van 27 oktober 1950, nr.2298.

⁷ Circulaire minister van Justitie van 12 september 1952, nr.2215.

⁸ Zie de cijfers in: H. de Bie, *Kinderrecht, tweede stuk, 2e druk*, bewerkt door M.B. van de Werk, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1953, p.271.

1.2 1965-1980: combinaties van bestemmingen, onvrede en gebrek aan sturing

Het tweede tijdvak start in 1965 met de herziening van het jeugdstrafrecht en de invoering van de nieuwe Beginselenwet voor de Kinderbescherming. In het strafrecht kwam er een ondergrens van 12 jaar en de maximale duur van het verblijf in de tuchtschool werd teruggebracht tot 6 maanden. De ROG werd omgedoopt in rijkseinrichting voor opvoeding en bleef bestemd voor ‘regeringskinderen’ (de strafrechtelijk geplaatsten, zie 1.1.) en ‘voogdijkinderen’ (de civielrechtelijk geplaatsten, zie 1.1.) terwijl daar nu ook onder toezicht gestelde jeugdigen konden worden geplaatst. Deze drie groepen konden ook terecht in de nieuwe (rijks) inrichting voor buitengewone behandeling die in de eerste plaats bestemd was voor de nieuwe maatregel tot plaatsing in een inrichting voor buitengewone behandeling (pibb-maatregel) die net als de jeugdtbr tot het 21e jaar kon voortduren. De Minister van Justitie kon deze maatregelen te allen tijde voorwaardelijk of onvoorwaardelijk beëindigen en de rechter moest elke twee jaar toetsen of verlenging door het belang van de jeugdige werd gevorderd. De mogelijkheid tot plaatsing in particuliere inrichtingen werd gehandhaafd en verder versterkt. Ten aanzien van de rijkseinrichtingen voor opvoeding, de rijksopvanghuizen en rijkseinrichtingen voor buitengewone behandeling werd zelfs nadrukkelijk bepaald dat tenuitvoerlegging daar alleen kon plaatsvinden als er geen plaats was in een particuliere inrichting met die bestemming.¹⁶

De periode tot 1980 was nogal chaotisch in het aanbod van instellingen. De particuliere tehuizen werden op grote schaal gesloten en van het in de Beginselenwet 1965 gepresenteerde overzichtelijke systeem van vijf typen inrichtingen bleef in de praktijk weinig over doordat er vanaf 1979 geen

observatiehuizen meer waren en bestemmingen werden gecombineerd, tuchtschool met opvanghuis, en opvoeding met buitengewone behandeling. In 1980 was van de drie ROG’s van 1965 alleen ‘Overberg’ in Amerongen nog uitsluitend bestemd voor opvoeding. ‘Op den Berg’ in Amersfoort en ‘Den Engh’ in Den Dolder combineerden deze bestemming met die van buitengewone behandeling. De rijkseinrichting voor meisjes in Montfoort was gesloten en ‘De Lindenhorst’ in Zeist, in 1980 nog de enige rijkseinrichting voor meisjes, combineerde alle bestemmingen, tuchtschool, opvoeding, buitengewone behandeling en opvang. De ROG voor meisjes ‘de Hunerberg’ in Nijmegen werd tuchtschool en rijksopvanghuis voor jongens en ook ‘Den Hey-Acker’ in Breda en ‘Eikenstein’ in Zeist (vanaf 1979) combineerden de bestemming tuchtschool met die van opvangtehuis. Dat gold ook voor de in dit tijdvak nieuw geopende inrichtingen ‘Lloyd-hotel’ in Amsterdam (vanaf 1965) en ‘Kralingen’ (vanaf 1977) in Rotterdam die sterk beveiligd waren en vooral gericht op het voorkomen van ontvluchting.¹⁷ Het Lloyd-hotel was gevestigd in een afgekeurd Huis van Bewaring voor volwassenen. Eén van de kwartiermakers en de latere adjunct-directeur vertelt in een jubileumboek dat toen hij er in 1965 binnenging, de jongens werden ‘bewaard’, dat de staf zich verschanste in de eigen kamertjes en niemand enige notie had van opvoeding. In dat boek valt ook te lezen dat bezoekers geschokt waren over de huisvesting en het feit dat jongens er in slaapkooien sliepen met betongas eromheen zonder water of wc.¹⁸

In 1971 werd de Belangenvereniging Minderjarigen (BM) opgericht, die als vakbond de belangen ging behartigen van jeugdigen in de particuliere tehuizen en rijkseinrichtingen. In de loop van de jaren ’70 kreeg de BM toegang tot alle particuliere tehuizen maar niet tot de rijkseinrichtingen. Weliswaar was in 1975 een motie aangenomen

¹⁷ J. H. Jongen, De Rijkseinrichtingen, In: 75 jaar Kinderwetten 1905-1980, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink, 1980, p.100-101.

¹⁸ Annette Lubbers, Lloydhotel, Amsterdam: Uitgeverij Bas Lubberhuizen, 2004, p.142-143, 148.

¹⁶ Wet van 9 november 1961, Stb.1961, 402 en 403, artt.6, 8-9, 16, 19-20 Beginselenwet voor de Kinderbescherming.

door de Tweede Kamer om vertegenwoordigende organisaties de mogelijkheid te geven contact te leggen met iedereen die in de inrichtingen voor kinderbescherming verbleef, maar het ministerie van Justitie en de directeuren verschilden met de BM van mening of dat ook groeps gesprekken mochten zijn.¹⁹ In 1979 bracht de BM een zwartboek uit over de rijksinrichtingen waarin o.a. ervaringen van jeugdigen zijn opgetekend. Hieruit doemt een beeld op van een totaal gebrek aan pedagogisch beleid en grote verschillen tussen de inrichtingen onderling. Zo vertelt een jongen dat hij in het Lloyd-hotel een dreun op zijn hoofd kreeg van een groepsleider voor gedrag dat hij in Eikenstein gewend was, namelijk na het douchen in pyjama de groep op lopen.²⁰ De ervaringen met het verblijf in 'Kralingen' in Rotterdam verhalen over opsluiting, maar ook over door groepsleiders toegepast geweld.²¹ Dergelijke ervaringen zijn ook opgetekend over de voormalige ROG 'Op den Berg' in Amersfoort. Volgens een jongen die zich daar vrijwillig had laten plaatsen vanwege een verslavingsprobleem zou er sprake zijn geweest van structureel machtsvertoon van groepsleiders, o.a. door middel van gebruik van geweld.²² Nu zijn dit eenzijdige verklaringen in het kader van een zwartboek, maar deze klachten sluiten wel aan bij het algemene verhaal van een gebrek aan mogelijkheden en pedagogisch beleid. Het in de rijksinrichtingen gehanteerde klassensysteem en daarmee de mogelijkheid om meer vrijheden en privileges te verdienen, was in 1970 afgeschaft en volgens het personeel verdwenen hiermee de gezagsverhoudingen en ook de mogelijkheden om de jongeren in hun gedrag te beïnvloeden.²³ De directeur van 'Eikenstein' in Zeist, een inrichting die blijkens de ervaringen in het Zwartboek gunstig afstak tegen de andere, concludeerde dat er in de periode van 1965 tot 1980 veel discussies waren omdat

jeugdigen niet langer zonder meer wilden luisteren en steeds vaker vraagtekens zetten bij het waarom van de regels.²⁴

In deze periode ontstonden ook in het particuliere veld initiatieven om meer aandacht te besteden aan het pedagogisch beleid. Zo werd in die tijd het Jongeren Opgang Centrum (JOC) in Amsterdam opgericht. Het JOC is de voorloper van de in 2015 gesloten justitiële jeugdinrichting Amsterbaken en werd opgericht na de sluiting van 'De Vluchthaven' in Amsterdam dat vanaf de jaren '60 als opvanghuis diende en dat na ernstige misstanden gesloten was. In het JOC moest het anders, en daarom werd er vanaf de start gewerkt aan het neerzetten van een ander (niet repressief) klimaat. Er werd voor het eerst vrouwelijke groepsleiding aangesteld (in die tijd waren er experimenten met vrouwen bij de politie, wat bleek bij te dragen aan een minder 'macho' manier van omgaan met elkaar) en de groepsleiding werd getraind (intern, in rollenspel) in het op een positieve manier omgaan met de jongens in de groep (bron: interview sleutelpersoon JJI). Ook werd bijvoorbeeld in de al eerder genoemde rijksinrichting 'Overberg' in Amerongen een op gedragstherapeutische principes gebaseerde aanpak geïntroduceerd.²⁵ Later gevolgd door verschillende gedragstherapie-projecten in andere inrichtingen.²⁶

1.3 1980-1995: centrale aansturing vanuit het gevangeniswezen

De combinatie van bestemmingen waarmee was begonnen in de jaren '70, werd voortgezet in de jaren '80. 'Op den Berg' in Amersfoort werd in 1988 gesloten en het 'Lloydhotel' (Amsterdam) werd

¹⁹ Aanhangsel Handelingen II 1975-76, 735, p.1465-1466.

²⁰ Belangenvereniging Minderjarigen, *Zwartboek Rijksinrichtingen*, Rotterdam, Uitgeverij Ordeman, 1979, p.19, 30-31.

²¹ Belangenvereniging Minderjarigen 1979, p.20, 47-48.

²² Belangenvereniging Minderjarigen 1979, p.15-16, 20-21.

²³ Maas 2006, p.95-96.

²⁴ Jongen 1980, p.102-104.

²⁵ Slot, N.W. (1988). *Residentiële hulp voor jongeren met antisociaal gedrag*. Amsterdam/ Lisse: Swets & Zeitlinger.

²⁶ Slot, N. W., & Jagers, J. D. (1986). De GT-projecten. Twaalf jaar onderzoek naar de effectiviteit van ambulante en residentiële vormen van hulpverlening voor 'probleemjongeren'. *Kind en adolescent*, 7(3), 192-204.

vervangen door ‘t Nieuwe Lloyd’ die alle bestemmingen combineerde terwijl ‘Overberg’ (Amersfoort) drie bestemmingen combineerde, opvang, opvoeding en buitengewone behandeling. In dezelfde periode werden, met uitzondering van acht instellingen, de particuliere tehuizen overgeheveld naar het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC).²⁷ De acht uitgezonderde particuliere inrichtingen en de acht rijkseinrichtingen bleven onder beheer van het ministerie van Justitie en werden omgedoopt tot ‘justitiële jeugdinrichting’. Hiermee kwam een einde aan het vanaf 1905 bestaande systeem waarin jeugdigen zodra dat mogelijk was, werden overgeplaatst naar door het ministerie van Justitie goedgekeurde particuliere inrichtingen.

De zestien justitiële jeugdinrichtingen werden onderscheiden in twee soorten inrichtingen, te weten opvang- en behandelinrichtingen. Daarmee werd aangesloten bij de gegroeide praktijk waarin de tuchtschool werd gecombineerd met de bestemming ‘opvang’ en waarin de bestemming ‘opvoeding’ werd gecombineerd met de bestemming ‘buitengewone behandeling’. Er waren dus nog maar twee bestemmingen, ‘opvang’ en ‘behandeling’, waarmee de notie van opvoeding die ten grondslag lag aan de tuchtschool en het riksopvoedingsgesticht, geheel naar de achtergrond verdween.²⁸ ‘t Nieuwe Lloyd’ kreeg beide bestemmingen, opvang en behandeling. ‘Den Hey-Acker’, ‘de Hunerberg’, ‘Eikenstein’, ‘Kralingen’ en ‘De Lindenhorst’(meisjes) werden opvanginrichting, ‘Overberg’ en ‘Den Engh’ werden behandelinrichting. De acht particuliere inrichtingen die als justitiële jeugdinrichting werden aangewezen waren ‘t Poortje’ in Groningen en JOC in Amsterdam als opvanginrichting en de ‘Nederlandsche Mettray’ in Eefde, De Marke in

Rekken, de O.G. Heldring Stichting in Zetten en De Dreef in Wapenveld als behandelinrichting. ‘Huize Alexandra’ in Almelo en ‘Het Keerpunt’ in Cadier en Keer kregen beide bestemmingen. In 1991 kwam daar ‘Harreveld’ bij, een voormalig katholiek particulier opvoedingsgesticht.²⁹

Hoewel overplaatsing naar particuliere inrichtingen niet meer het uitgangspunt was, werd er onderling wel overgeplaatst van rijkseinrichtingen (doorgaans grote, gesloten gebouwen met alle voorzieningen in één gebouw)³⁰, naar particuliere inrichtingen die vaak open inrichtingen waren op een groot en landelijk gelegen terrein met scholen en andere voorzieningen waar jongeren in verspreid gelegen paviljoens in leefgroepen verbleven.

Het onderscheid tussen de rijkseinrichtingen en de particuliere inrichtingen bleef ook in andere opzichten zichtbaar. In de particuliere inrichtingen waren er lange tijd geen commissies van toezicht wat de reden was om de invoering van het beklagrecht in 1984 te beperken tot de rijkseinrichtingen.³¹

In 1993 werd bij het ministerie van Justitie de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI) gevormd, die verantwoordelijk is voor het beheer en functioneren van gevangenissen, tbs-klinieken én justitiële jeugdinrichtingen. De aansturing van de justitiële jeugdinrichtingen was vanaf dat moment ondergebracht bij de sector JJI binnen DJI. Vanaf eind jaren ’80, begin jaren ’90 werden er pogingen gedaan om voor zowel de riks- als de particuliere inrichtingen tot een gezamenlijke, pedagogische aanpak te komen. De aansturing van de particuliere inrichtingen was echter lastig: de overheid financierde de inrichtingen, er werden jongeren geplaatst door tussenkomst van de rechter, maar de inrichtingen vielen niet onder de inhoudelijke verantwoordelijk-

²⁷ Brief van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur en van de staatssecretaris van Justitie d.d. 29 september 1989, Kamerstukken II 1989-90, 15317, nr.192.

²⁸ Leonie Boendermaker en Jolande uit Beijerse, Opvoeding en bescherming achter ‘tralies’, Jeugdinrichtingen tussen juridische beginselen en pedagogische praktijk, Amsterdam: SWP, 2008, p.78-79.

²⁹ Boendermaker en Uit Beijerse 2008, p.74-75.

³⁰ Enkele Rijkseinrichtingen, zoals Overberg en Den Engh waren open inrichtingen.

³¹ Wijziging van de Beginselenwet voor de kinderbescherming ten aanzien van de rechtspositie van in rijkseinrichtingen voor kinderbescherming verblijvende minderjarigen (15 713). Handelingen II 1981-82, 8 september 1981, p.326-350.

heid van de Minister. Zij hadden (en hebben) een eigen bestuur.

1.4 1995-2015: een betere rechtspositie, scheiding en verbetermaatregelen

De verbinding van de justitiële jeugdinrichtingen met het gevangeniswezen vertaalde zich in het tijdvak vanaf 1995 door de omvorming van de bestaande jeugdsancties naar voorbeeld van de sancties voor volwassenen, ook in de gebruikte terminologie. De tuchtschoolstraf werd vervangen door jeugddetentie en de jeugdtbr en pibb-maatregel werden samengevoegd tot de PIJ-maatregel die werd gemodelleerd naar de TBS-maatregel. Een belangrijk verschil is nog wel dat de sancties veel korter zijn dan bij volwassenen. De maximale duur van de jeugddetentie is 12 maanden en bij 16- en 17-jarigen 24 maanden en de PIJ-maatregel kon tot zes jaar worden verlengd. Dit ongeacht de leeftijd, waardoor de jeugdmaatregel dus niet meer automatisch ophield bij het bereiken van de meerderjarigheid. Ook de in 2001 ingevoerde Beginselenwet justitiële jeugdinrichtingen, die een zeer uitgebreide regeling bevatte van de rechtspositie, maar ook van de mogelijke beperkingen, was gemodelleerd naar de Penitentiaire beginselenwet voor volwassen gedetineerden. Een belangrijk verschil is wel het in artikel 2 lid 2 Bij neergelegde doel tot opvoeding, de verplichting tot onderwijs en het verblijf in groepen. Een belangrijk winstpunt van deze wet was ook dat er daarmee ook beklagrecht en beroepsrecht kwam voor de jeugdigen in de particuliere justitiële jeugdinrichtingen.³²

De justitiële jeugdinrichtingen gingen steeds meer mee in de ontwikkelingen in het gevangeniswezen. Onder andere op het terrein van beveiliging was dit merkbaar. Alle inrichtingen werden omgeven door

steeds hogere hekken en strengere beveiliging.³³ Ondermeer door dit gegroeide gevangenisklimaat in de justitiële jeugdinrichtingen en de (grote) toestroom van civielrechtelijk geplaatsten vanaf 2001 kwam er steeds meer discussie over de samenplaatsing met jeugdigen op civielrechtelijke titel. De toestroom van civielrechtelijke geplaatsten was een direct gevolg van het afsluiten van het zgn. ‘crisisconvenant’ tussen de gezamenlijke gezinsvoogdij-instellingen en DJI. Buiten de justitiële jeugdinrichtingen bestonden er geen gesloten inrichtingen. Regelmatig verzochten gezinsvoogden de kinderrechter om een machtiging gesloten plaatsing in een JJI omdat de ‘reguliere’ tehuizen veelal geen jeugdigen met ernstige gedragsproblemen opnamen en als ze het wel deden jeugdigen daar gemakkelijk weg konden lopen. Met de machtiging gesloten plaatsing werd dan een plaats aangevraagd bij de selectiefunctionaris bij DJI. Door plaatsgebrek in de JJI’s werd verschillende keren een aanvraag afgewezen (strafrechtelijk geplaatsten gingen voor). Na een kort geding hierover, vroeg de Tweede Kamer de regering om een noodvoorziening te treffen zodat jongeren in crissituaties binnen een week konden worden geplaatst. Daarop werd het ‘crisisconvenant’ afgesloten, waarin werd geregeld welke onder toezicht gestelde jongeren wel en niet voor een plaats in een JJI in aanmerking kwamen. Dit leidde tot een enorme groei van het aantal civielrechtelijk geplaatsten in de JJI’s. Op een gegeven moment bestond zelfs 80% van de populatie in de behandelinstellingen uit civielrechtelijk geplaatsten. In 2005 werd besloten om deze situatie te beëindigen en in de periode van 2008 tot 2010 werd meer dan de helft van de populatie van de justitiële jeugdinrichtingen³⁴ overgeplaatst naar de nieuwe instellingen voor gesloten jeugdzorg.

Daarop werden drie justitiële jeugdinrichtingen, ‘Den Engh’, de ‘O.G. Heldringstichting’ en

³² Jolande uit Beijerse en Leonieke Boendermaker, *Opvoedingsinterne of jeugdgevangenis? Ontwikkelingen binnen de justitiële jeugdinrichtingen*, PROCES 2008, P.142-153.

³⁴ Uit Beijerse en Boendermaker 2008, a.w., p.149.

³² Uit Beijerse en Boendermaker 2008, a.w., p.147-148.

‘Harreveld’, omgevormd tot instelling voor gesloten jeugdzorg en van vijf andere werd een locatie als zodanig omgevormd, de locatie Groningen van Het Poortje, de locatie Wapenveld van de Sprengen, de locatie Eefde van Rentrax, de Lindenhorst in Zeist en het beperkt beveiligde gedeelte van het Keerpunt in Cadier en Keer. Op een enkele inrichting na waren dit de minst gesloten inrichtingen en locaties waardoor de mogelijkheid tot differentiatie in de justitiële jeugdinrichtingen grotendeels verdween.³⁵ Vanwege een nog verdere terugloop van de populatie zijn sindsdien ook De Doggershoek in Den Helder, Amsterbaken in Amsterdam, de locatie Vught van Den Hey-Acker en de locatie Overloon van de Hunnerberg gesloten en kreeg de locatie Rekken van Rentrax een andere bestemming. Begin 2016 is er nog slechts één gefuseerde rijksinrichting over die bestaat uit de locaties ‘Den Hey-Acker’ (Breda), ‘De Hunnerberg (Nijmegen) en ‘De Hartelborgt’ (Spijkenisse), en vier particuliere inrichtingen, ‘Het Keerpunt’ (Cadier en Keer), ‘Juvaid’ (Groningen/Veenhuizen), JJI Lelystad en ‘Teylingereind’ (Sassenheim). ‘De Heuvelrug’, het oude ‘Eikenstein’ in Zeist, wordt per 1 mei 2016 gesloten omdat als gevolg van de aanhoudende onderbezetting in de JJI’s de kwaliteit en de bedrijfsvoering onder druk komt te staan.³⁶

In de periode na de scheiding zorgden twee kritische rapporten over het behandelklimaat in de justitiële jeugdinrichtingen voor veel discussie over het klimaat in de justitiële jeugdinrichtingen. Uit een rapport van de Algemene Rekenkamer kwam naar voren dat er voor meer dan de helft van de jeugdigen in de opvanginrichtingen geen plan werd opgemaakt en het voor jeugdigen waarvoor dat wel gebeurde soms langer dan een jaar duurde voordat het er lag en te weinig werd ingezet op de problemen in de leefomgeving en de delictanalyse.³⁷

³⁵ J. Legemaate et.al, *Thematische wetsevaluatie Gedwongen zorg*, Den Haag: ZonMw, 2014, p.255-256.

³⁶ Tweede Kamer, vergaderjaar 2014-2015, 24 587, nr. 618.

³⁷ Algemene Rekenkamer, Detentie, behandeling en nazorg criminale jeugdigen, 2007, Kamerstukken II 2007-08, 31215, nrs.1-2.

In een rapport van vier inspecties, Jeugdzorg, Onderwijs, Gezondheidszorg en Sanctietoepassing, werd ten aanzien van een aantal inrichtingen geconstateerd dat de opvoeding niet centraal stond in het dagelijks handelen, dat de behandeling tekort schoot, dat er geen professionele bedrijfscultuur was, dat het personeel onvoldoende deskundig was en dat jeugdigen onvoldoende mogelijkheden hadden om invloed uit te oefenen op de gang van zaken.³⁸ Hierop kondige de staatssecretaris van Justitie een groot aantal verbetermaatregelen aan. De leefgroepen werden verkleind, er werd geïnvesteerd in opleiding van het personeel en er werd landelijk de nieuwe opvoedingsmethodiek Youturn geïntroduceerd. In 2011 werd ook de Beginselenwet justitiële jeugdinrichtingen herzien waarbij het onderscheid tussen opvang- en behandelinrichtingen kwam te vervallen en werd geregeld dat er voor elke jeugdige die langer dan drie weken in een justitiële jeugdinrichting verbleef, een perspectiefplan wordt opgesteld. Er wordt gewerkt met een trajectmatige benadering waarvan ook nazorg na het verblijf in de inrichting deel uitmaakt en hiervoor werd de maximale duur van de PIJ-maatregel verlengd tot 7 jaar waarbij het laatste jaar in het teken staat van begeleiding in het kader van een voorwaardelijke beëindiging.³⁹ Hoewel de gemiddelde verblijfsduur korter is dan 7 jaar, kan wel worden geconstateerd dat het grootste deel van de jeugdigen, in 2013 zelfs 97%, die instroomt in een lang verblijf-afdeling van de justitiële jeugdinrichting 18 jaar of ouder is.⁴⁰

Inmiddels is het ministerie, mede door de sterke daling van de populatie in de inrichtingen, bezig met een herbezinning op de wijze waarop de justitiële jeugdinrichtingen moeten worden

³⁸ Inspectie Jeugdzorg, Inspectie van het onderwijs, Inspectie voor de Gezondheidszorg, Inspectie voor de Sanctietoepassing, *Veiligheid in justitiële jeugdinrichtingen: opdracht met risico's*, Utrecht, 2007.

³⁹ Jolande uit Beijerse, *Jeugdstrafrecht. Beginselen, wetgeving en praktijk*, Apeldoorn/Antwerpen: Maklu, 2013, p.216-218.

⁴⁰ Hans Valstar, *JJI in getal 2009-2013*, Den Haag: Ministerie van Veiligheid en Justitie, DJI, 2014, p.26.

ingericht. . Men wil naar een systeem van maatwerk in lokale kleinschalige voorzieningen dichtbij het leefstelsel van de jeugdigen gecombineerd met landelijke voorzieningen met specialistische zorg en een hogere mate van beveiliging. Gezien de kleine aantallen plaatsen die per jeugdzorgregio nodig zijn, zal samenplaatsing met jeugdigen op andere dan strafrechtelijke titel wenselijk zijn om het idee daadwerkelijk in de praktijk vorm te geven. Gezien de overeenkomsten in de problematiek van de jeugdigen en de al bestaande praktijk waarin strafrechtelijke jongeren op alternatieve locaties worden samengeplaatst met civielrechteleijk geplaatsten, soms door een combinatie van een strafrechtelijke titel met een machtiging gesloten jeugdhulp, vindt men er veel voor te zeggen om de strikte scheiding 'straf/civiel' opnieuw te bezien.⁴¹

⁴¹ J. van Alphen, V. Drost en W. Jongebreur, *Verkenning Invulling Vrijheidsbeneming Justitiële Jeugd*, Barneveld: Significant, 2015, p.8 en Brief van de minister van Veiligheid en Justitie d.d 13 november 2015 ter aanbieding van het rapport.

2 Bronnen over richtlijnen op instellingsniveau

Schets van de algemene wettelijke kaders vertaald in werkinstructies, interne richtlijnen, werkprotocollen en – kaders (alle richtlijnen lager dan wetgeving, Amvb's en ministeriële regelingen) die gehanteerd zijn en worden in de justitiële jeugdinrichtingen.

Om de beschikbaarheid van bronnen omtrent werkinstructies, interne richtlijnen, protocollen, beleidsplannen etc. in kaart te brengen zijn verschillende stappen gezet:

- Er zijn interviews afgenumen aan vier sleutelpersonen (twee voormalige sectordirecteuren JJI, één lid van de directie van de Rijks Justitiële Jeugdinrichting en één lid van de Raad van bestuur van een voormalige justitiële behandel-inrichting, nu instelling voor gesloten jeugdzorg).
- De archieven van de Rijks Justitiële Jeugdinrichting zijn verkend, evenals het archief van een voormalige particuliere justitiële jeugdinrichting.
- Beschikbare herdenkingsboeken zijn geraadpleegd.
- Er is informatie ingewonnen bij de Dienst Justitiële Inrichtingen over de beschikbare circulaires, beleidsplannen en kwaliteitssystemen.
- Er is gekeken naar verwijzingen naar de interne werkafspraken in de rechtspraak van de beroepscommissie van de RSJ en rapporten van de Inspecties.

2.1 Ministeriële circulaires

Als het erom gaat om via de richtlijnen op instellingsniveau een indruk te krijgen van de geldende normen in bv. de omgang met geweld, dan moet erop worden gewezen dat deze normen in de eerste plaats te vinden zijn in de wet. In 1945 was

dat de Kinderbeginselenwet van 1905 en het daarbij behorende Kinderbeginselenbesluit (Besluit van 15 juni 1905, Stb.209) dat hiervoor al werd genoemd in verband met de indeling in klassen. In deze Kinderbeginselenwet en het daarbij behorende besluit stonden zowel regels voor de rijksinrichtingen als voor de particuliere inrichtingen. Het Besluit bestaat uit een hoofdstuk over de tuchtscholen, een hoofdstuk over de riksopvoedingsgestichten en een hoofdstuk over de verpleging in ‘particuliere zorg’ met diverse voorschriften m.b.t. de dagelijkse verzorging van de ‘verpleegden’.

De rijksinrichtingen kregen in aanvulling daarop circulaires toegestuurd vanuit het ministerie van Justitie. Zoals uit het voorgaande hoofdstuk naar voren kwam, is er vanaf het begin sprake geweest van een scherpe scheiding tussen de rijksinrichtingen enerzijds en de particuliere inrichtingen anderzijds. De rijksinrichtingen werden centraal aangestuurd vanuit het ministerie van Justitie, maar de door het ministerie van Justitie goedgekeurde particuliere opvoedingsgestichten hadden ieder hun eigen beleid en het ministerie kon daar alleen via de subsidievooraarden enige invloed op uitoefenen. Sinds 1947 kon het ministerie via die weg eisen stellen aan de kwaliteit van die particuliere instellingen (zie 4.5).⁴²

In de collectie van de Mulock Houwer Bibliotheek (zie verder bijlage 2) werd een verzameling van voorschriften betreffende het rijkstucht en opvoedingswezen aangetroffen over de periode 1901 t/m 1952. De circulaires hadden betrekking op uiteenlopende onderwerpen, maar als er instructies zijn op het terrein van veiligheid, zijn die hierin te vinden. De circulaires betreffen de rijksinrichtingen.

⁴² De Bie 1953, 2^e deel, p.236.

Mondelinge informatie van DJI maakt duidelijk dat vanuit DJI altijd werd gepoogd afspraken te maken met de particuliere inrichtingen zodat er niet teveel sprake was van afwijkingen/verschillen. De nu geldende circulaires zijn terug te vinden op de intranetsite van DJI en zijn gericht tot de directeuren van alle justitiële jeugdinrichtingen, dus ook de particuliere.

De Kinderbeginselenwet is in 1965 vervangen door Beginselenwet voor de Kinderbescherming waaruit in 1984 n.a.v. een discussie over de mogelijkheid tot afzondering als straf in de Tweede Kamer de disciplinaire straffen zijn geschrapt waardoor afzondering alleen nog mogelijk was als pedagogische maatregel.⁴³ De toepassing daarvan is uitgewerkt in een circulaire van de staatssecretaris van Justitie van 15 juli 1982, nr.466/782 richtlijnen.⁴⁴ In 1989 werd de regeling van de rechtspositie overgebracht naar de Wet op de Jeugdhulpverlening. De justitiële jeugdinrichtingen vielen aanvankelijk onder de verantwoordelijkheid van de Directie Delinquentenzorg & Jeugdinrichtingen van het ministerie van Justitie. In 1993 werd, zoals in 1.3 werd gemeld, het beheer van de inrichtingen ondergebracht bij een agentschap van het Ministerie: de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI). Bij de ‘sector justitiële jeugdinrichtingen’ die daarbinnen werden ingericht, is de aansturing van de inrichtingen ondergebracht. De directeuren zijn na een zgn. deconcentratie-operatie integraal verantwoordelijk op vele terreinen. De beleidsmatische aansturing ligt echter voor een groot deel nog bij DJI en het Ministerie.⁴⁵ In die periode wordt er vanuit de sectordirectie gestart met directeuren-overleggen, waarbij er lange tijd sprake is van aparte directeuren-overleggen voor de particuliere en de rijkseinrichtingen. De papieren notulen van deze overleggen zijn te vinden in het Archief in

Winschoten. De notulen van het laatste decennium zijn digitaal op het hoofdkantoor van DJI beschikbaar. (bron: informatie contactpersoon DJI) Ook wordt er in deze periode een begin gemaakt met het nadenken over een gedeelde pedagogische aanpak in de leefgroepen. Er werden verschillen duidelijk in de aanpak. Zo hanteerde bijvoorbeeld De Dreef ‘de pedagogische tik’ (bron: interview sleutelpersoon JJI). Ook speelden eind jaren ’80, begin jaren ’90 enkele grote calamiteiten die duidelijk maakten dat er afspraken dienden te komen over de pedagogische aanpak en de bejegening. Uiteindelijk is hier na de eeuwwisseling de pedagogische basismethodiek YOUTURN uit voort gekomen (zie verder 5.3). Het is ook in deze periode dat er voor het eerst een geweldsinstructie wordt geformuleerd, gericht op het proportioneel gebruik van geweld (vgl. de geweldsinstructie politie) (bron: interview sleutelpersoon JJI’s).

Ook de nu geldende Beginselenwet justitiële jeugdinrichtingen van 2001 en het bijbehorende Reglement justitiële jeugdinrichtingen is nader uitgewerkt in een groot aantal ministeriële regelingen en circulaires over vrijwel elk onderdeel van het regime. Deze regelingen gelden voor alle justitiële jeugdinrichtingen, dus ook de particuliere, en zijn o.a. te raadplegen via de website van het kenniscentrum van de Commissies van Toezicht. In het kader van dit onderzoek lijken de volgende regelingen het meest van belang: de Regeling geweldsinstructie justitiële jeugdinrichtingen, de Regeling toepassing mechanische middelen jeugdigen, de Regeling straf- en afzonderingscel justitiële jeugdinrichtingen, de Regeling model huisregels justitiële jeugdinrichtingen en de Regeling melding bijzondere voorvalen jeugdigen. Verder kan worden gewezen op de Circulaire onderzoek aan lichaam en kleding in justitiële jeugdinrichtingen. Gezien de opdracht, te weten alle richtlijnen lager dan wetgeving, Amvb's en ministeriële regelingen, komen alleen de ministeriële circulaires in aanmerking met die kanttekening dat dit landelijke circulaires zijn die betrekking hebben op een groep van instellingen.

⁴³ Wet van 6 mei 1982, Stb.1982, 273, ingevoerd op 1 april 1984.

⁴⁴ J.A.C. Bartels, *Jeugdstrafrecht*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink, 1990, p.117.

⁴⁵ Wartna, B.S.J., Brouwers, M. (1996). *De deconcentratie van D&J; wijzigingen in de organisatie van het Nederlandse gevengeniswezen*. Den Haag: WODC/Gouda Quint.

2.2 Bronnen over richtlijnen op instellingsniveau

De vertaling van wettelijke en ministeriële regelingen in huisregels en werkvoorschriften voor personeel in de inrichtingen lijken niet systematisch te zijn gearchiveerd. Er zijn geen afspraken over de archivering van (historisch) materiaal in het algemeen, noch wat er dient te gebeuren bij sluiting van een inrichting. Materiaal van (de locatie) Eikenstein (die begin 2016 sluit) is bijvoorbeeld naar het gevangenismuseum in Veenhuizen gestuurd. Genoemd wordt dat inrichtingen ook wel materiaal stuurden naar het Gelders archief. Navraag in Veenhuizen leert dat er een toevallige verzameling materiaal aanwezig is, en dat deze geen informatie bevat over procedures op inrichtingsniveau.

In de Hunnerberg is een redelijk geordend, maar niet systematisch samengesteld, archief aanwezig dat duidelijk maakt dat er drie relevante bronnen over de JJI's beschikbaar zijn:

1. Auditrapporten, daterend van eind jaren '90 (1996, Nederlandse Kwaliteitsprijs model) tot (niet volledig) auditrapporten volgens het INK model (o.a. 2005) en recent HKZ (sinds 2008/2009 verplicht). Navraag bij DJI leert dat deze kwaliteitscertificering rond de eeuwwisseling bij verschillende inrichtingen is gestart en daarna onderdeel is geworden van de beleidscyclus. In de rapporten zijn beleidsplannen en verbeteracties terug te vinden, ook op het terrein van veiligheid.
2. Als onderdeel van het kwaliteitsbeleid werken inrichtingen met een kwaliteitssysteem waarin procedures zijn vastgelegd. Een voorbeeld uit Den Hey-Acker en De Hunnerberg laat zien dat er (op verschillende manieren) bijvoorbeeld procedures zijn beschreven op het terrein van 1) beveiliging en bewaking, 2) Primaire processen, 3) Bestuur, 4) Bedrijfsvoering, 5) Calamiteiten. Voorbeelden van uitgewerkte processen die hierin opgenomen zijn:

- a. Beveiliging en bewaking, o.a.:
 - Visitatie / contrabande / drugs
 - Verplaatsing naar opvang en afzondering
- b. Primaire processen, o.a.:
 - Youturn
 - Verzorging en opvoeding
 - Verblijf op de groep
 - Bemiddeling, beklag en beroep
 - Rechten en plichten, medische dienst, orde en straffen
- c. Bestuur, o.a.:
 - Gedragscode
 - Veiligheidsinstructie
 - Integriteitsmelding
- d. Bedrijfsvoering, o.a.:
 - Bedragscodes, gedragsregels
 - Veiligheid
 - Functioneringsgesprekken / deskundigheidsbevordering
- e. Calamiteiten, o.a.:
 - Incidentenloket
 - Veiligheidsinstructies (Bedrijfshulpverlening)
 - Procedure bijt- en prik incidenten
 - Zorgteam medewerkers

In het archief van de Hunnerberg zijn tevens beleidsdocumenten terug te vinden, bijvoorbeeld over het behandelbeleid en de ontwikkeling daarvan. De opbouw van dit archief is niet systematisch en volledig en een dergelijk archief ontbreekt bijvoorbeeld bij de beide andere locaties van de huidige RJI. Bezoek van het archief van de voormalige particuliere behandelinstelling OGH (nu gesloten jeugdhulp), maakt duidelijk dat daar slechts gefragmenteerd informatie aanwezig is. Navraag bij DJI leert dat beleidsstukken en visiedocumenten bij DJI digitaal bewaard zijn. Tot wanneer is iets wat nog nagezocht moet worden. Voor oudere documenten verwijst men naar het centraal archief in Winschoten. Onduidelijk is wat daar wel en niet aanwezig is en hoe toegankelijk dit materiaal is (mondelinge informatie DJI).

Werkinstructies, interne richtlijnen, werkprotocollen en – kaders op instellingsniveau worden niet gepubliceerd en zijn alleen bij de instellingen zelf op te vragen en volgens de sleutelfiguren zijn alleen de geldende instructies en protocollen nog redelijk goed beschikbaar. Een sleutelfiguur: ‘*Meestal scheuren we de oude door als er nieuwe richtlijnen zijn.*’ Een check van de rechtspraak van de beroepscommissie van de RSJ heeft – op een enkel geval na – geen verwijzingen naar huisregels, protocollen, interne richtlijnen of anderszins opgeleverd. Die informatie vonden we wel in de rapporten van de Inspecties waarin de justitiële jeugdinrichtingen werden doorgelicht. Hieraan zullen we hierna apart aandacht besteden.

2.3 Inspectierapporten

De nu geldende richtlijnen op instellingsniveau zijn niet gepubliceerd, maar bij de verschillende justitiële jeugdinrichtingen zelf op te vragen. Een dergelijk onderzoek kon niet worden uitgevoerd in het kader van dit haalbaarheidsonderzoek, maar een indruk van de geldende richtlijnen op instellingsniveau kan wel worden verkregen uit de doorlichtingen die de verschillende Inspecties tussen 2011 en 2014 hebben verricht in zes justitiële jeugdinrichtingen. De inspectierapporten van deze doorlichtingen zijn te vinden op de websites van de Inspectie VenJ en de Inspectie Jeugdzorg. In elk rapport is in bijlage 4 een overzicht opgenomen van de richtlijnen op instellingsniveau die zijn geraadpleegd. Daaruit blijkt dat het om zeer diverse documenten gaat die per inrichting verschillend zijn en dat ook de aantallen uiteenlopen. Het gaat dan per inrichting om zo’n 30 tot 100 documenten die vaak wel over dezelfde onderwerpen gaan, maar per inrichting verschillend benoemd zijn. Het gaat ook over alle aspecten van de inrichting van brandveiligheidsplannen tot de winkellijst en schoolgids. De overzichten lijken ook niet helemaal compleet, want in het rapport m.b.t. Juvaid wordt melding gemaakt van een ‘protocol geweld- en/of vrijheidsbeperkende middelen’ terwijl dat niet in de

lijst is opgenomen. Stukken die er wel in staan en relevant kunnen zijn in verband met geweld, zijn:

- Aangiftebeleid 2013
- Beveiligingsprocedures
- Checklist beveiliging
- Dienstinstructies
- Huisregels Juvaid, 2013-2014
- Integriteitsbeleid en gedragscode januari 2012
- Overzichten deelname medewerkers de-escalerend optreden en agressiebeheersing
- Procedure Melden, plaatsen en screenen op risico’s nieuwe binnenkomst, 2013
- Straf en maatregelenbeleid, 2013⁴⁶

In het Inspectierapport Doorlichting m.b.t.

De Hartelborgt wordt melding gemaakt van ‘dienst- en werkinstructies met betrekking tot het gebruik van geweld’ waarbij waarschijnlijk wordt gedoeld op de in de bijlage opgenomen

Geweldsinstructie. Daarin genoemde stukken die relevant kunnen zijn met betrekking tot geweldsincidenten zijn:

- Fouillering en Goederenbeheer werkinstructie, De Hartelborgt februari 2011
- Geweldsinstructie, De Hartelborgt, juni 2011
- Huisregels, De Hartelborgt, 2011
- Kamercontrole, De Hartelborgt, juni 2011
- Managementoverzicht klachten, De Hartelborgt, 2011
- Meldingen bijzondere voorvallen datum
- Ordemaatregel en disciplinaire straffen, De Hartelborgt, juni 2011
- Overzicht urinecontroles, de Hartelborgt, 2011⁴⁷

In het rapport m.b.t. Den Hey-Acker dat in de bijlage het meest uitgebreide overzicht van richtlijnen op instellingsniveau laat zien, wordt in het rapport zelf een protocol met werkinstructies voor urinecontroles genoemd dat niet in het overzicht staat. Interne stukken die wel genoemd zijn en een relatie kunnen hebben met geweldsincidenten zijn:

⁴⁶ Justitiële jeugdinrichting Juvaid, Inspectierapport Doorlichting, mei 2014, p.62 en bijlage 4.

⁴⁷ Justitiële jeugdinrichting De Hartelborgt, Inspectierapport Doorlichting, juli 2012, p.67 en bijlage 4.

- Beleid ordemaatregelen en straffen, maart 2011
- Dienstinstructie geweldstoepassing jeugd, oktober 2010
- Gebruik PPO/mechanische middelen/plaatsing in opvang en afzondering, mei 2009
- Gedragscode (ongedateerd)
- Huisregelboekje, 2011
- Leidraad vertrouwenspersoon integriteit en centrale vertrouwenspersoon DJI, april 2011
- Ordemaatregelen, horen en disciplinaire straffen, februari 2012
- Overzicht niet deelnemende medewerkers weerbaarheidstrainingen 2012
- Procedure Controlemiddelen en procedures, maart 2005
- Procedurebeschrijving geweldpleging tegen personeel, april 2008
- Protocol fouilleren, visiteren en/of metaal vrij, november 2010
- Protocol vrijheidsbeperkende middelen, mei 2009
- Veiligheidsinstructie Ginneken en de Leij, september 2009⁴⁸

2.4 Tot slot

Onderzoek naar de wijze waarop algemene wettelijke kaders, amvb's en ministeriële circulaires zijn vertaald in werkinstructies, richtlijnen of protocollen voor personeel is niet in detail mogelijk voor de hele periode van 1945 tot heden.

Kwaliteitsystemen en –audits kunnen informatie bieden, maar zijn alleen recent beschikbaar. Het raadplegen van deze systemen en het opvragen van nu geldende instructies bij de inrichtingen kan een beeld bieden van de huidige situatie en het (zeer) recente verleden. Bestudering van de wettelijke kaders zelf kan inzicht bieden in de situatie van de jeugdigen sinds 1945. Onderzoek naar dit onderwerp dient daarom o.i. vier stappen te betreffen: Ten eerste het in kaart brengen van de landelijke regelingen in de periode 1945 tot heden.

1. De Kinderbeginselenwet (1905), de Beginselenwet voor de Kinderbescherming (1965), de Wet op de Jeugdhulpverlening (1989) en de Beginselenwet justitiële jeugdinrichtingen (2001) met de daarbij bijbehorende uitvoeringsbesluiten, reglementen ministeriële regelingen en circulaires.
 2. De verzameling van ‘voorschriften betreffende het rijkstucht en opvoedingswezen’ aangetroffen over de periode 1901 t/m 1952 (collectie Mulock Houwer Bibliotheek).
 3. Navraag bij het Nationaal archief naar circulaires over de periode 1953 tot heden.
 4. De (nu) geldende ministeriële regelingen en circulaires die te raadplegen zijn via het digitale kenniscentrum van de Commissie van Toezicht.
- Ten tweede het verzamelen en bestuderen van de huisregels van de verschillende justitiële jeugdinrichtingen en hun voorlopers:
1. Het opvragen van de huisregels van de huidige justitiële jeugdinrichtingen
 2. Het verzamelen van de huisregels uit eerdere perioden voorzover die beschikbaar zijn in de verschillende archieven, zoals het Archief van DJI in Winschoten

Ten derde het raadplegen van recente auditrapporten, kwaliteitssystemen en werkinstructies:

1. De in de archieven van de Hunnerberg aangetroffen auditrapporten vanaf eind jaren '80 tot heden,
2. Inventarisatie van en onderzoek naar beschikbare auditrapporten bij DJI en/of het nationaal archief en/of de (voormalige) Rijks- en particuliere inrichtingen (eind jaren '80 tot heden)
3. Onderzoek naar de inhoud van de procedures die in het kader van kwaliteitscertificering zijn opgesteld in de huidige JJI's en eventueel bewaard gebleven eerdere versies van de kwaliteitssystemen.
4. Raadpleging van de huidige werkinstructies, zoals ook het geval was in de inspectierapporten.

⁴⁸ Justitiële jeugdinrichting Hey-Acker, Inspectierapport Doorlichting, september 2012, p.44, 75 en bijlage 4.

Ten vierde interviews met voormalige medewerkers van de justitiële jeugdinrichtingen over hoe er in de praktijk met de interne richtlijnen werd omgegaan. Door de voor dit vooronderzoek geïnterviewde sleutelpersonen werden al diverse namen genoemd. De interviews met voormalige (behandel) directeuren zou o.i. aangevuld dienen te worden met (voormalige) groepsleid(st)ers.

3 Bronnen t.b.v. vaststellen geweld

Weten we nu al iets af over de soorten van geweld die uitgeoefend zijn op jongeren? Is daar een eerste impressie van te geven? Is er ook iets bekend over de impact bij deze jongeren? En is in het latere leven sprake geweest van ‘uitgestelde’ of ‘nagekomen’ reacties?

Om de beschikbaarheid van bronnen na te gaan zijn is:

- Gezocht naar publicaties over het voorkomen van geweld in de JJI's en hun voorlopers
- Gezocht naar beschikbare documentaires over dit onderwerp
- De beschikbaarheid in kaart gebracht van rapporten over individuele klachten van jeugdigen over geweld, uitgebracht door de Nationale Ombudsman en de Kinderombudsman
- De beschikbaarheid in kaart gebracht van informatie over individuele ervaringen van jeugdigen met geweld in rapporten van de RSJ, de Inspectie Jeugdzorg, de Inspectie voor de Sanctietoepassing en hun voorgangers
- DJI geraadpleegd over de registratie van incidenten in de inrichtingen

3.1 Inleiding

In de justitiële jeugdinrichtingen wordt van oudsher een lastig te hanteren groep jongeren opgenomen. In 1.1. werd gesproken van minderjarigen met een ‘weerbaarstig karakter’ en in de aanpak daarvan speelde disciplinering een grote rol. Het historische onderzoek van Delicat (2001) naar de idee en praktijk in de riksopvoedings-gestichten van 1901 tot 1961 laat zien dat er sprake was van opvoeden met harde hand: er werd gebruik gemaakt van strenge straffen, zoals langdurige eenzame opsluiting. Ook in het eerder aangehaalde rapport van de commissie Koekebakker, gericht op mogelijkheden tot ‘gestichtsdifferentiatie’ wordt

gesproken van een harde aanpak: ‘soms is de aanpak bepaald door het willen *overdragen* van een eigen levenspatroon, vaak is deze echter meer een kwestie van bestrijding (een grote mond teruggeven, koude afwassing geven) en afhankelijk van de stemming van de betrokken leider of leidster’.⁴⁹ De aanpak was – anders dan de onderzoekers hadden verwacht – niet afgestemd op de (problemen) van de jeugdigen die opgenomen waren en de pedagogische aanpak was zwak. Het rapport Koekebakker gaat overigens over een representatieve steekproef van tehuizen en inrichtingen die er op dat moment in ons land waren en er was één ROG in de steekproef opgenomen.

Ook het onderzoek van Dekker (2012) voor de commissie Samson geeft een beeld van het vóórkomende geweld in de inrichtingen. Zo wordt bijvoorbeeld verslag gedaan van interviews met ex-bewoners van Nederlandsch Mettray in de naoorlogse jaren: ‘*De directeur was erg gericht op discipline. Iedere dag nam hij een appel af voor het hoofdgebouw en als dan al die jongens in de rij stonden en een jongen een ander een schop gaf, en die schopte terug, dan schopte de directeur hem ook terug*’. ‘*Andere personeelsleden schopten of sloegen overigens niet, of je moest het er ‘echt naar gemaakt hebben’*’.⁵⁰

Halverwege de jaren ’70 kwam er aandacht voor misstanden in de tehuizen en inrichtingen (of meer algemeen: in de kinderbescherming) en werden verschillende zwartboeken gepubliceerd (zie 1.2. voor voorbeelden). Er kwam meer aandacht voor de rechten van kinderen, de belangenvereniging minderjarigen speelde een grote rol en er ontstond

⁴⁹ Mulock Houwer, D.Q.R. (z.j.) *Pedagogische systemen*. In: Koekebakker, J. (red.) *Verzorging en opvoeding in kinderhuisen. Rapport van de werkgroep gestichtsdifferentiatie*, pp. 207-242. (zonder plaats): Nationale Federatie voor Kinderbescherming, geschrift nr. 31., p. 231.

⁵⁰ Dekker 2012, p. 246.

den in deze periode alternatieve vormen van jeugdhulp, naast uithuisplaatsing en verblijf in een instelling. Heel grofweg gezegd kwam er in deze periode ook meer oog voor de problematiek van jongeren en de noodzaak om op een bepaalde manier om te gaan met hun gedrag.

Uit de onderzoeken die sinds eind jaren '80 in de justitiële jeugdinrichtingen zijn gedaan wordt duidelijk dat het in de inrichtingen gaat om jongeren met ernstige externaliserende en internaliserende gedragsproblemen. Verbaal en fysiek agressief gedrag, driftig en agressief reageren is bij het overgrote deel van de opgenomen jongeren aan de orde. Het gaat daarom niet alleen om geweld van groepsleiding jegens jongeren, maar ook andersom. Groepsleiding heeft te dealen met jongeren die agressief gedrag vertonen.⁵¹ “*Ik ben mijn hele jeugd door geslagen en geschoppt als ik mijn bek open deed. Ik weet niet beter of je schreeuw tegen elkaar. Hier moet ik normaal doen, maar dat is natuurlijk niet normaal om dat aan mij te vragen, toch? Ik vind het trouwens wel tof als het hier rustig is*”.⁵²

Geweld in de inrichtingen gaat niet alleen om geweld van groepsleiding jegens jongeren of andersom, maar ook om (verbale en fysieke) agressie van groepsgenoten onderling. Eén van de geraadpleegde sleutelpersonen JJI vertelt dat bepaalde jongeren tegen elkaar beschermd moeten worden. Uit onderzoek van Binsbergen (2003) blijkt dat jongeren bang zijn voor elkaar: “*s' nachts is het het ergst. Ze komen naar je kamer, ze zetten je onder druk en je moet meedoen. Als je niet meedoet ben je weg*”, ‘*een paar meiden maakten alles uit, en als ze leiding erachter kwam deden ze niks, die waren zelf ook bang*’.⁵³ Ook in interviews die in het kader van (al wat ouder) follow-up onderzoek zijn afgenoemt onder jongeren die uit een justitiële behandelinstelling zijn vertrokken worden – naast positieve – negatieve ervaringen genoemd, zoals ‘*je wordt geslagen*’

en ‘*je wordt gepest*’.⁵⁴ Vanaf 2001 is het ook deze onderlinge agressie die een rol speelde in de discussie rond het samenplaatsen van civiel- en strafrechtelijk geplaatsten.

In de interviews met sleutelpersonen JJI's worden ook enkele voorbeelden genoemd van ernstige vormen van geweld jegens personeel (een voorbeeld gaat over een opstand in het Lloyd, waarbij personeelsleden in het ziekenhuis terecht kwamen). In een recent proefschrift van Hanrath (2013), dat gebaseerd is op participerende observatie in twee inrichtingen, komt naar voren dat groepsleiding in bepaalde situaties angst voelt voor het hanteren van agressie en geweld door jongeren jegens henzelf.

3.2 Publicaties over het voorkomen van geweld in de inrichtingen

De bovenstaande eerste indruk is gebaseerd op enkele ons bekende publicaties.

Om na te gaan welke bronnen beschikbaar zijn over het voorkomen van geweld in de inrichtingen is een systematische search verricht in verschillende databestanden en websites (zie bijlage 2). Dit levert 53 publicaties op vanaf 1970. Daarvan zijn er:

- 15 rapportages van ervaringen van jongeren zelf (ego-documenten, zwartboek e.d.),
- 15 betreffen een vorm van empirisch onderzoek naar de situatie van jongeren in of afkomstig uit de inrichtingen, waarin in 9 gevallen duidelijk ervaringen van jongeren aan de orde komen.
- 15 artikelen gevonden in (vak)tijdschriften,
- 4 (herdenkings)boeken
- 6 inspectierapporten.

⁵¹ Boendermaker en uit Beijerse 2008, p.241.

⁵² Binsbergen, M.H. van. (2003). Motivatie voor behandeling. *Ontwikkeling van behandelmotivatie in een justitiële instelling*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant (proefschrift), p. 153.

⁵³ Van Binsbergen, 2003, p. 162 e.v.

⁵⁴ Boendermaker, L. (1998). *Eind goed, al goed? De leefsituatie van jongeren een jaar na vertrek uit een justitiële behandelinstelling*. Den Haag: WODC / Ministerie van Justitie., p. 104.

Bij 26 van deze publicaties is uit de omschrijving op te maken dat er ingegaan wordt op ervaringen van jongeren met het verblijf in de inrichtingen dan wel wordt gesproken van misstanden, problemen of onveiligheid in de inrichtingen (tabel 1).

De overige documenten lijken op het eerste gezicht minder direct in te gaan op de situatie in de justitiële jeugdinrichtingen of het is niet helemaal duidelijk dat het over (ervaringen met) agressie en geweld gaat.

Tabel 1: overzicht relevante publicaties over het vóórkommen van geweld in de inrichtingen.

Jaartal	Schrijver	Titel
1979	Belangenvereniging Minderjarigen	Rijksinrichtingen: Zwartboek van de belangenvereniging minderjarigen.
1983	Carol Burgemeestre, Anneke Vanwijnsberghe, Katrien de Klein	Als je nog één keer wegloopt, dan breken we je beentjes.
1983	Onbekend	Subculturen in Penitentiare inrichting.
1993	H.Smit & P.H. van der Laan	Jongens en meisjes in een gesloten jeugdinrichting.
1994	Onbekend	Marokkaanse jeugdinrichting Amal dreigt te mislukken.
1998	L.Boendermaker	Eind Goed, al goed? De leefsituatie van jongeren een jaar na vertrek uit een justitiële behandelinrichting.
2000	N. van Heeswijk, Th.A.H. Doreleijers	Traliekinderen.
2004	Onbekend	Glen Mills: ex-studenten over hun heropvoeding.
2004	Annette Lubbers	Lloydhotel.
2005	W.Oosterbeek	Vet vast : Het leven in jeugdinrichting de Doggershoek.
2005	L.H.J. de Turck	Leven als een kokosnoot. Een biografie van de Hunnerburg 1905 – 2005.
2005	Inspectie jeugdzorg	Onderzoek naar aanleiding van incidenten bij inrichting Den Engh.
2005	Inspectie jeugdzorg	Onderzoek naar aanleiding van incidenten op Harreveld.
2006	Boendermaker, L., Bruinsma, W., Schouten, R., Pijll, M. van der	Met meer op één kamer.
2006	Rinie Maas	Jeugd van den Hey-Acker de tuchtschool (1906-2006).
2007	Bibi Dumon Tak	Rotjongens : het leven in de jeugdgevangenis.
2007	Inspectie jeugdzorg	Veiligheid binnen Het Poortje.
2007	Inspectie jeugdzorg	Veiligheid binnen De O.G. Heldringssstichting.
2007	Inspectie jeugdzorg	Veiligheid binnen De Heuvelrug Locaties Eikenstein en De Lindenhorst.
2008	Loes de Fauwe	Een moeilijke jeugd.
2008	Laan, A.M. van der, Vervoorn, L., Schans, C.A. van der, Bogaerts, S.	Ik zit vast.
2008	Onbekend	Jeugdgevangenis is een nachtmerrie.
2011	Yehya Kaddouri	Lach met de duivel : autobiografie van een rotte-appel-Marokkaan.
2011	Van der Laan & Eichelsheim	Jongeren en vrijheidsbeneming.

Jaartal	Schrijver	Titel
2012	DCI	Een einde aan geweld en misbruik in justitiële jeugdinrichtingen.
2012	Andrea Donker Widya de Bakker	Vrij na een Pij. Voorspellende factoren van acceptatie vrijwillige nazorg en recidive na een PIJ maatregel.
2013	Geest, V.R. van der, Bijleveld, C.C.J.H. & Verbruggen, J.	Vallen en opstaan. Mannen en vrouwen 17 jaar na vertrek uit een justitiële jeugdinrichting (+ nieuwsbericht).
2015	A.N.Baaners	Veiligheidsbeleving van jongeren op de Heldringstichting.

Overige collecties

Ook is de (niet digitaal toegankelijke) collectie van de Mulock Houwer bibliotheek bezocht en zijn ons bekende en nog ontbrekende proefschriften, onderzoeken en publicaties op dit terrein bij elkaar gezocht (zie bijlage 2). Dit overzicht levert aanvullend 16 relevante publicaties op.

Het is bij veel uitzendingen niet helemaal duidelijk of deze gaan over het vóórkomen van agressie en geweld in de inrichtingen. Bij 19 fragmenten (waaronder één geluidsfragment) is dat wel helder (Tabel 2). Veel van de beeldfragmenten zijn enkel beschikbaar bij Instituut Beeld en Geluid in Hilversum. Zij kunnen worden gezocht, maar alleen daar bekijken. Het is hierdoor niet bekend in hoeverre er precies over geweld wordt gesproken en hoe lang er precies over geweld wordt gesproken. Vier van de 19 opbrengsten gaan over de misstanden in de justitiële jeugdinrichting Harreveld waar naast lichamelijke mishandeling ook sprake was van seksueel misbruik. Dit materiaal is daarom mogelijk al onderzocht door de commissie Samson.

3.3 Systematische search naar beeldmateriaal (documentaires)

Daarnaast is systematisch gezocht naar beeldmateriaal (bijlage 3). Dit levert 80 fragmenten sinds 1976 op:

- 14 reportages
- 21 uitzendingen van actualiteiten programma's
- 21 documentaires
- 3 rechtstreekse uitzendingen van het vragenuurtje in de 2^e Kamer
- 2 radio-documentaires
- 8 uitzendingen van een discussie-programma
- 6 journaal items
- 5 andere uitzendingen

Naast deze fragmenten zijn er nog vele documentaires en reportages gevonden uit verschillende jaren over het leven in diverse justitiële jeugdinrichtingen waarvan het onduidelijk is of in hoeverre deze fragmenten gaan over geweld/incidenten/misstanden in de inrichting. Er zijn tevens verscheidene nieuwsberichten en vragenuur-uitzendingen over misstanden die reeds aan het licht zijn gekomen. Een deel van de fragmenten gaat bovendien over publicaties die in de vorige paragraaf zijn gepresenteerd.

Tabel 2: beeld- en één geluidsfragment over het vóórkomen van geweld in de inrichtingen

Jaartal	Omroep	Titel	Inhoud
1976	NOS	Het kind van de rekening	Serie van vier documentaires over de kinderbescherming.
1979	VPRO	Villa VPRO	Reportage over misstanden in Rijksinrichtinge.
1979	VOO	Info Special: Kindertehuizen	Reportage over de misstanden in diverse kindertehuizen.
1980	KRO	Het leven van een misdadiger	Over het zware regime in de tehuizen waar Joop Crouwels zijn jeugd-tbr uitzat.
1991	VARA	Achter het nieuws	Reportage over misstanden in Huize Alexandra.
1991	NOS	Jeugdjournaal	Justitiële jeugdinrichting De Dreef in Wapenveld, Nederland in opspraak wegens mishandeling van jongeren.
1993	AVRO	Televizier	Reportage over misstanden in justitiële jeugdinrichting De Dreef.
1994	ARGOS (radio)	Amal	Reportage over misstanden in opvangtehuizen voor criminale Marokkaanse jongeren in Amsterdam.
1995	NPS	Bijlage	Reconstructie van de aanklacht wegens seksueel misbruik van drie jongens van internaat De Dreef.
1997	NPS/VPRO/VARA	Middag-editie	Discussie over misstanden in justitiële jeugdinrichting 't Poortje.
2004	NOS	Vragenuur	Rechtstreekse uitzending politiek vragenuur over misstanden in justitiële jeugdinrichting Den Engh.
2005	NCRV	Dokument: opsluiten of opvoeden	Documentaire over justitiële jeugdinrichting Den Engh.
2004-2006	diversen	Journaal-items & actualiteiten	Misstanden in justitiële jeugdinrichting Harreveld.
2006	EO	Netwerk	Reportage over misstanden in justitiële jeugdinrichting Harreveld deel I en II.
2006	EO		Interview hoofdinspecteur Joke de Vries over misstanden Harreveld.
2008	EO	Netwerk	Reportage over misstanden in de Glen Mills heropvoedingsschool.
2012	NPS/NTR/NOS	Netwerk	Reportage over misstanden op de gesloten meisjesafdeling (sector Alexandra) van Justitiële Jeugdinrichting Harreveld.
2012	NTR	Nieuwsuur	Documentaire over de ervaringen van de zeventienjarige Diego die als achtjarige door jeugdzorg in de jeugdgevangenis Harreveld werd geplaatst waar hij regelmatig seksueel wordt misbruikt door groepsgenoten.

3.4 Kamervragen

Hiervoor zagen we dat er beeldmateriaal beschikbaar is over het vragenuurtje in de Tweede Kamer. Ook de Handelingen van de Tweede Kamer blijken een goede bron voor informatie over het voorkomen van geweld in de inrichtingen. Daaruit blijkt dat er geregeld Kamervragen zijn gesteld naar aanleiding van berichten in de media over incidenten in de inrichtingen. Tevens komen dit soort incidenten vaak ter spraken bij de behandeling van de Justitiebegroting. Zo vroeg Kamerlid Jonkvrouwe Wittewaall van Stoetwegen bij de behandeling van de Justitiebegroting 1956 aandacht voor de plaatsen waar jongeren in afzondering worden gehouden in gevallen dat dat nodig is:

*“Ik kan volkomen begrijpen, dat het af en toe nodig is, moeilijke gevallen in de Rijksopvoedingsgestichten en ook in de particuliere gestichten te isoleren. Voor mij is alleen de vraag relevant, of de cellen in onze Rijksopvoedingsgestichten en ook in de particuliere gestichten van dien aard zijn, dat zij werkelijk „voor afzondering bestemde vertrekken“ zijn en geen middeleeuwse cellen zonder licht en lucht. En daar ben ik niet helemaal gerust op. Wij hebben een schrijven ontvangen — de Minister heeft het ook gekregen —, waarin mensen, die dagelijks actief met het jeugdwerk en de misdadige en ontspoorde jeugd hebben te maken, hun verontrustiging ook hierover uitspreken”.*⁵⁵

In 1961 worden er Kamervragen gesteld over massale uitbraakpogingen vanuit ROG ‘Op den Berg’ in Amersfoort. Naar aanleiding daarvan wordt een commissie van onderzoek ingesteld bestaande uit de voorzitter van het College van Advies voor de Kinderbescherming, twee rechters, één kinderrechter en één rechter en een hoogleraar aan de

universiteit van Nijmegen die in januari 1962 een fors eindrapport uitbrengt.⁵⁶

De Handelingen lijken daarmee een bron om de discussies die er in het verleden zijn geweest over geweldsincidenten op het spoor te komen.

3.5 Jaarverslagen van inrichtingen

Sinds 1905 leggen de inrichtingen verantwoording af aan het Ministerie van Justitie door o.a. het aantal straffen te registreren. Later werden jaarverslagen opgesteld waarin o.a. het aantal afzondering opgenomen diende te worden. Inzage in de jaarverslagen in het (onvolledige) archief van de Hunnerberg maakt duidelijk dat de jaarverslagen (die vanaf de jaren ’80 aldaar gearchiveerd zijn) pas in de loop der jaren een vast format hebben gekregen en dat niet in alle verslagen hetzelfde type informatie te vinden is. In de jaarverslagen (van 1983, 1986 en 1993) is o.a. een beschrijving van het groepsklimaat te vinden.⁵⁷ De jaarverslagen lijken daarmee de moeite waard om te doorzoeken om informatie over het voorkomen van agressie en geweld op het spoor te komen. Zeer waarschijnlijk bevinden de jaarverslagen zich in de Centrale Archief- en Selectie Dienst van DJI in Winschoten. Een vraag terzake is uitgezet. DJI zelf heeft alleen een digitaal archief over de afgelopen jaren.

3.6 Registratie van incidenten in de inrichtingen

In 1995 is DJI gestart met een registratie-systeem voor de tenutvoerlegging van sancties (TULP). Voor de jeugdinrichtingen werd een apart systeem geïntroduceerd, TULP – jeugd. Hierin zijn vanaf dat moment de persoon- en verblijfsgegevens van alle jongeren die opgenomen werden geregistreerd.

⁵⁵ Vaststelling hoofdstuk IV (Justitie) 1956, *Handelingen II 1955-56*, 23ste Vergadering, 22 november 1955, p.2200.

⁵⁶ *Aanhangsel Handelingen II 1961-62*, 2054, p.2095, *Handelingen II 1960-61*, 62ste vergadering, 27 april 1961, p.2706, *Vaststelling hoofdstuk IV (Justitie) 1962*, *Handelingen II 1961-62*, 21ste vergadering, 14 februari 1962, p.2156.

⁵⁷ Archief Hunnerberg, doos G1.1. en doos E.6.2.

Onder andere bevat TULP een incidenten-registratie. Alle incidenten dienden hierin opgenomen te worden. Deze betreffen de onderstaande categoriën:⁵⁸

Automutilatie
Conversie ordemaatregel
Contrabande
Drugs
Fysieke geweldpleging jongeren onderling
Fysieke geweldplegingen personeel
Overige Incidenten\Gebeurtenissen
Plaatsing op eigen verzoek
Plaatsing kamer op eigen verzoek
Roken
Verbale geweldpleging jongeren onderling
Verbale geweldplegingen personeel
Ziek

Over TULP wordt in de praktijk wel gezegd dat het geen betrouwbare registratie is: te veel mensen op te veel verschillende plekken voeren gegevens in. Het is de groepsleiding die zaken in moet voeren. Het kan voorkomen dat ze daar niet aan toe komen, of dat zij besluiten zaken niet in te vullen. Onderzoek waarin 30 PIJ-ers werden gevuld,⁵⁹ liet zien dat er over hen gedurende hun verblijf 726 incidenten werden geregistreerd, waarvan iets meer dan de helft onder de categorie ‘overige incidenten’. Bij 592 incidenten werd de reactie ingevuld, 40% betrof ‘uitsluiting activiteiten’ en 37% ‘plaatsing op eigen kamer’. TULP biedt dus enig inzicht in situaties waarin sprake is van agressie en ook (zij het doorgaans heel summiér) wat er vervolgens is gedaan.

Enkele jaren (2011) geleden is TULP vervangen door een nieuw systeem dat uit verschillende onderdelen bestaat: JIS, JVS en JRO (bron: interview sleutelpersoon JJI’s):⁶⁰

- JVS is het jeugd volg systeem: hierin is van elke jongere opgenomen wat de verblijfstitels zijn, de termijnen, de verlofmachtigingen, de bijzondere voorwaarden, bezoekers die ontvangen mogen worden etc.
- JRO is het rapportage-systeem. Hierin staan de zgn. perspectiefplannen die inzicht bieden in achtergrond en problematiek, gestelde doelen, de fase van YOUTURN waarin een jongere verkeerd, de interventies die ingezet worden en de evaluatie van de doelen / plannen.
- JIS is het inrichtings-systeem. Hierin worden de incidenten geregistreerd (zie omschrijving bij TULP). De opvolging van de incidenten staat in het rapportage systeem.
- Of dit systeem meer betrouwbaar is dan TULP is ons op dit moment onbekend.

De inrichting dient bepaalde incidenten altijd te melden aan de inspectie, o.a. onttrekkingen, geweld met lichamelijk letsel en brand. In de periode tot de invoering van TULP werden incidenten wel geregistreerd, maar elke inrichting deed dit op een eigen manier. Bij Den Hey-Acker werd bij toeval een boek gevonden met een handgeschreven overzicht van bijzondere voorvalen van 1911-1956. Hierin is van alles terug te vinden: ziekenhuisopnames, iemand die is ontvlucht en teruggebracht, overplaatsingen en de start en beëindiging van de tweede wereldoorlog.

Los van de registratie van incidenten schrijft de groepsleiding doorgaans aan het einde van een dienst een ‘overdracht’, waarbij de bijzonderheden t.a.v. elke jongere worden genoteerd voor de groepsleiding die daarna dienst heeft. Dergelijke informatie zou aanvullende informatie kunnen bieden, maar is in het kader van dit vooronderzoek niet aangetroffen in de archieven die in twee inrichtingen ter oriëntatie zijn geraadpleegd (zie H2). Een belangrijke vraag betreft het gebruik van een

⁵⁸ Addink, A., Lekkerkerker, L., & Vermeij, K. (2010). *Dertig jongeren met een PIJ. Cohortstudie naar het voortraject, de tenuitvoerlegging en het nastraject van de PIJ-maatregel*. Utrecht: NJI.

⁵⁹ Addink et.al. 210, p. 103-106.

⁶⁰ Dit systeem kent overigens geen archief functie.

Intern Bijstands Team (IBT) in justitiële jeugdinrichtingen omdat het hebben van zo'n team zich niet goed laat verenigen met een pedagogisch klimaat. Toch worden deze teams, die zijn ontwikkeld voor het gevangeniswezen, ook in JJI's ingezet. Het gaat dan om een geüniformeerd team bestaand uit vier of zes leden en een groepscommandant, bestaande uit speciaal geselecteerde en opgeleide groepsleiders die een IBT-opleiding hebben gevolgd bij het Opleidingsinstituut DJI en regelmatig worden getraind. Het IBT wordt ingezet als de orde of de veiligheid in het gedrang dreigen te komen en medewerkers er niet meer in slagen deze met de gebruikelijke middelen beheersbaar te houden, bij incidenten of in situaties met een verhoogd veiligheidsrisico. Als het noodzakelijk is, past het team fysieke dwang toe. Bij elk ingrijpen handelt het team volgens vastgestelde richtlijnen en eenduidige, zorgvuldige procedures. Kernwoorden daarin zijn proportionaliteit, staat de mate waarin fysieke dwang wordt toegepast in verhouding tot het probleem, en subsidiariteit, kan dit probleem ook anders dan met fysieke dwang worden opgelost. Van elke inzet wordt een rapport opgemaakt.

Eén van de geïnterviewde sleutelfiguren JJI wijst erop dat het nauw samenhangt met de cultuur in een instelling hoe er tegen een IBT wordt aangekomen. Er was een inrichting waarvan de directeur aangaf dat hij geen IBT nodig had omdat hij een pedagogisch klimaat had, er waren inrichtingen die het voldoende vonden om in nood gevallen een beroep te kunnen doen op het IBT van een nabijgelegen inrichting maar er waren ook inrichtingen die een eigen IBT wilden hebben:

'Er waren inrichtingen waar de directeur meer op beheersing was gericht en waar een intern bijstandsteam was dat 'in het blauw ging' met knuppels als jongeren amok maakten. Ik wilde dat niet omdat ik een pedagogische aanpak wilde. Dat beleid heb ik ook uitgedragen toen ik sectordirecteur werd. Als ik een aanvraag van een JJI kreeg om een IBT gefinancierd te krijgen, weigerde ik die.'

Deze sleutelfiguur wijst ook op het gevaar in de rolwisseling die je ondergaat als je als groepsleider op het ene moment pedagogisch moet handelen en op het andere moment je uniform aantrekt. Daarbij moet volgens hem ook niet worden onderschat wat een uniform doet met mensen:

3.7 Tot slot

Onderzoek naar het voorkomen van situaties waarin geweld voorkwam is o.i. goed mogelijk. Het gaat dan om situaties van geweld door groepsleiding jegens jongeren, door jongeren onderling en door jongeren jegens groepsleiding. Dit kan echter geen gedetailleerd prevalentie onderzoek zijn. We geven hieronder aan wat per periode mogelijk is:

De periode tot halverwege de jaren '70:

- Op basis van onderzoek naar historische bronnen, zoals dat van Delicat (2001) en het rapport van Dekker (2012) voor de commissie Samson is een beeld te schetsen van de sfeer in de inrichtingen.
- De Handelingen van de Tweede Kamer bieden informatie over misstanden in de inrichtingen.
- Indien aanwezig in de Centrale Archief- en Selectiedienst in Winschoten kan onderzoek naar de jaarverslagen JJI's inzicht geven in het aantal afzonderingen.

De periode vanaf halverwege de jaren '70:

- Op basis van onderzoek naar de gevonden publicaties, w.o. zwartboeken, egodocumenten, inspectierapporten en follow-up onderzoek onder vertrekkers uit de JJI's (zie tabel 1 en bijlage 2) is een beeld te schetsen van de sfeer in de inrichtingen en situaties waarin geweld voorkwam.
- Hetzelfde geldt voor onderzoek naar de gevonden geluids- en beeldmaterialen (zie tabel 2 en bijlage 3).
- De Handeling van de Tweede Kamer bieden informatie over misstanden in de inrichtingen.
- Indien aanwezig in het nationaal archief kan onderzoek naar de jaarverslagen JJI's inzicht geven in het aantal afzonderingen en later ook het groepsklimaat.

Aanvullend hierop vanaf 1994:

- Onderzoek TULP (1994-2011).
- Onderzoek JIS (2011-heden).
- De betrouwbaarheid van de informatie uit TULP en JIS dient nagegaan te worden. Omdat groepsleiding de registratie invult, is het mogelijk dat keuzes gemaakt worden wat wel en niet te registreren. Ook kan door tijdgebrek het invullen onnauwkeurig gebeuren. TULP en JIS maken derhalve geen nauwkeurig prevalentie onderzoek mogelijk. Wel kan een beeld geschatst worden van het type incidenten dat voorkomt en de reactie erop.
- Om een goed beeld te krijgen van de wijze van registreren verdient het aanbeveling om 1) aanvullend interviews af te nemen onder ex-groepsleiding en 2) het invullen van het huidige JIS te onderzoeken door bijvoorbeeld voor een steekproef van geregistreerde incidenten na te gaan bij invullers en jongeren of de registratie recht doet aan de situatie die zich heeft voorgedaan.

Hoewel op basis van deze bronnen een goed beeld geschatst kan worden, gaat het in alle gevallen om bronnen die voor andere doeleinden zijn samengesteld. Een grondig, kwalitatief onderzoek naar het voorkomen van geweld en de impact ervan onder jongeren en groepsleiding, zoals bijvoorbeeld in Groot Brittannië in is verricht door Cawson et. al. (2004)⁶¹ is naar onze informatie niet beschikbaar en zou een goede aanvulling zijn op de bovenstaande bronnen. We bevelen daarom ten slotte aan om aan de hand van interviews onderzoek te doen onder huidige en voormalige bewoners van de JJI's en huidige en voormalige groepsleiding om het voorkomen van geweld en de impact in kaart te brengen.

⁶¹ Vgl. Barter, C., Renold, E., Berridge, D. & Cawson, O. (2004). Peer violence in children's residential care. Hamshire: Palgrave Macmillan.

4 Bronnen over toezicht

Hoe heeft het toezicht op de justitiële jeugdinrichtingen zich sedert 1945 ontwikkeld, zowel formeel als informeel? Hoe kreeg het concreet vorm? Werd er specifiek op geweld gelet? Zijn er incidenten met geweld in de justitiële jeugdinrichtingen bekend, zijn deze geregistreerd? Hoe werd daar vervolgens mee omgegaan? Konden kinderen ergens terecht met klachten (bijvoorbeeld een vertrouwenspersoon)?

Gezien omvang en doel van dit onderzoek hebben we deze vraag opgevat als een vraag naar een schets van het onderwerp, gericht op onderzoek naar de mogelijke bronnen waarin melding zou kunnen zijn gemaakt van geweld. Dat kan ook niet anders nu het thema ‘Toezicht en inspectie’ al zeer uitvoerig, in ruim 140 pagina’s, is beschreven in deelonderzoek 1 van de Commissie Samson.⁶² Hier zal daarop worden voortgebouwd met de focus op toezicht op de justitiële jeugdinrichtingen en de voorlopers daarvan vanaf 1945.

4.1 Inleiding

In de afgelopen 70 jaar is op verschillende manieren toezicht uitgeoefend op de gang van zaken in de justitiële jeugdinrichtingen en hun voorlopers. In de eerste tien jaar lijkt daarin een belangrijke rol te zijn vervuld door het Algemeen College van Toezicht, Bijstand en Advies, de voorloper van de huidige Raad voor de Strafrechtstoepassing (RSJ). Waar de taken van het College grofweg te onderscheiden is in toezicht op de inrichtingen, bijstand in individuele zaken en advisering in beleidszaken, zijn er bij de RSJ twee taken overgebleven, advisering en de beroepsrechtspraak in individuele zaken. Voor het overige kan het toezicht worden

onderscheiden in toezicht op de wijze waarop de instellingen werden beheerd en op de kinderen en jongeren die er verblijven. Het toezicht op de kinderen en jongeren was tot 1995 opgedragen aan de kinderrechter die daarin werd voorgelicht door de gezinsvoogd. Het toezicht via de jongeren zelf wordt sinds 1984 en voor de particuliere justitiële jeugdinrichtingen sinds 2001 uitgeoefend via het beklagrecht bij de commissies van toezicht. De commissies van toezicht houden ook toezicht op de inrichtingen zelf. Daarnaast wordt er toezicht op de inrichtingen gehouden door het ministerie en de verschillende inspecties.

4.2 Toezicht op ‘puppen’ door de kinderrechter (1945-1995)

De kinderrechter hield in het systeem dat vanaf 1922 tot 1995 bestond, en waarin het bureau kinderrechter zowel civiele jeugdzaken als jeugdstrafzaken behandelde, contact met zijn onder toezicht gestelde pupillen. In deelonderzoek 1 van de commissie Samson wordt een dossieronderzoek naar het functioneren van de kinderrechter in het arrondissement Groningen over de periode 1922-1995 genoemd waarin o.a. de volgende bronnen zijn gevonden: een briefwisseling tussen de kinderen in de inrichtingen en de kinderrechter, contacten tussen de kinderrechter en de verschillende instellingen waar de jeugdige wordt geplaatst, rapportages die de kinderrechter over het kind heeft ontvangen en rapporten van de gezinsvoogd die de jeugdige in de inrichtingen opzoekt.⁶³ De gezinsvoogd had de wettelijke plicht om maandelijksg verslag uit te brengen aan de

⁶² Dekker 2012, p.269-412.

⁶³ Dekker 2012, p. 274

kinderrechter over de voorvalen rond het kind en zijn omgeving (art.8 KB van 3 maart 1948, Stb. I 88). Kinderrechters De Bie en Van de Werk schrijven in 1953 in hun handboek dat in de praktijk vaak zou worden volstaan met een kwartaalsrapport.⁶⁴

Daarnaast moesten zowel de officier van justitie als de Voogdijraad worden geïnformeerd over plaatsing in een tehuis van kinderen binnen het arrondissement. Beide konden deze kinderen bezoeken als ze dat noodzakelijk vonden. De officier van justitie zou dit in de praktijk echter zelden tot nooit hebben gedaan en bij de Voogdijraden zouden er grote onderlinge verschillen zijn geweest in de mate waarin deze taak werd opgepakt. De Voogdijraden werden in 1956 omgevormd tot de Raden voor de Kinderbescherming die o.a. gingen adviseren bij de plaatsing en informatie konden vragen. Deze raden zouden zich ten aanzien van onderzoeken naar misstanden in inrichtingen echter terughoudend hebben opgesteld.⁶⁵

4.3 Van Algemeen College van Toezicht, Bijstand en Advies naar RSJ

Het in 4.1 genoemde Algemeen College van Toezicht, Bijstand en Advies (voor het Rijks Tucht en Opvoedingswezen) werd als toezichthoudend orgaan ingesteld bij de Kinderwet van 1905 en heeft tot 1955 een zeer actieve rol gespeeld in het toezicht op de voorlopers van de justitiële inrichtingen. Na de oorlog kwam het in december 1945 voor het eerst weer bij elkaar. Het was gezeteld in Den Haag en in 1953 had het 10 tot 16 op het terrein van de kinderbescherming deskundige leden waarvan er één door de Kroon als voorzitter werd aangewezen. Het hoofd van de afdeling rijkstucht en

opvoedingswezen van het ministerie van Justitie (7e afdeling) was ambtshalve lid, mocht aan de vergaderingen deelnemen en had een adviserende stem. Het college beschikte over een eigen bureau met enkele vaste administratieve krachten en een bezoldigde secretaris.⁶⁶

De taken van het College waren geregeld in de Kinderbeginselenwet en het Kinderbeginselenbesluit en waren drieledig:

1. Algemeen toezicht op de gang van zaken in de tuchtscholen en rijksoopvoedingsgestichten, maar ook de naleving van de voorwaarden gesteld aan de particuliere gestichten (art.189 en 190 Kinderbeginselenbesluit). Dit toezicht werd voor twee jaar opgedragen aan twee door de voorzitter benoemde leden die vooraf aan de directie of het bestuur aangekondigde bezoeken aflegde (art.195 Kinderbeginselenbesluit) die in het voltallige College werden besproken en waarvan vervolgens een verslag naar de minister van Justitie werd gestuurd.
2. Onderzoek naar vraagstukken op het terrein van dwangopvoeding in het algemeen en het onder de aandacht van de minister brengen van middelen die bevorderlijk kunnen zijn aan het doel van dwangopvoeding (art.191 Kinderbeginselenbesluit).
3. Advies in alle door de wet daartoe aangewezen of door de minister bij het college aanhangig gemaakte gevallen (art.192 Kinderbeginselenbesluit) zoals de plaatsing en terugneming van regeringskinderen naar en vanuit particuliere inrichtingen, waarbij ook wel persoonlijke bezoeken werden afgelegd, en de toekenning van subsidies ten behoeve van regerings- en voogdijkinderen.

Het College moest jaarlijks een verslag uitbrengen aan de minister.⁶⁷ Deze jaarverslagen waren niet openbaar, maar moeten wel te vinden zijn in het archief van het ministerie of van het college zelf. Volgens deelonderzoek 1 van de Commissie

⁶⁴ H. de Bie, Kinderrecht, eerste stuk, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink, 1949, p.92.

⁶⁵ Dekker 2012, p. 272-273, 282 met verwijzing naar het door Hermans in 1984 verrichte onderzoek naar de historische ontwikkeling van de Raad voor de Kinderbescherming.

⁶⁶ De Bie 1953, 2e deel, p.307-308.

⁶⁷ De Bie 1953, 2e deel, p.308-309.

Samson bestaat er een archief van de werkzaamheden van dit College dat zo omvangrijk is dat het voor dat rapport slechts steekproefsgewijs is geraadpleegd. Daaruit kwam o.a. naar voren dat het College keer op keer aandacht vroeg voor het belang van het aanleggen van dossiers in de inrichtingen over iedere pupil (wat voor de rijkseinrichtingen was voorgeschreven in art.27 Kinderbeginselenbesluit) en dat ze bij hun bezoecken stuitten op ontvluchtingen, te lang verblijf in rijksobservatiehuizen vanwege gebrek aan een goede plek en klachten van directies van particuliere gestichten over de negatieve invloed van ‘regeringskinderen’ op ‘voogdijkinderen’.⁶⁸

Het Algemeen College van Toezicht, Bijstand en Advies werd in 1955 vervangen door het College van Advies voor de Kinderbescherming.⁶⁹ Dit college werd op haar beurt in 1989 vervangen door het College van Advies voor de justitiële Kinderbescherming. En vervolgens nam in 2000 de Raad voor de Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming de taken van het College over.⁷⁰ De laatste twee instanties hadden behalve een rol in het afleggen van toezichtsbezoeken en het uitbrengen van adviezen aan de minister ook een rol bij het behandelen van de beroepszaken.

4.4 Toezicht per inrichting door de Commissie van Toezicht

Al sinds de eerste Kinderbeginselenwet uit 1905 kende elke rijkseinrichting een interne commissie van toezicht die een veel sterker rol had dan tegenwoordig. Volgens artikel 4 van de Kinderbeginselenwet voerde de directeur het beheer over de inrichting onder toezicht van Commissie van Toezicht, moest hij bij zijn aanstelling de eed of belofte afleggen ten overstaan van de voorzitter van de commissie (art.6) en mocht hij nooit zonder

voorkennis van de voorzitter ’s nachts buiten de inrichting of zijn woning verblijven (art.19). De taak van de commissie was omschreven in een aparte algemene maatregel van bestuur van 15 juni 1905, Stb.1905, 209.⁷¹ Daarin staat dat de commissie toezicht houdt op het beheer van de inrichting, dat de leden te allen tijde vrije toegang hebben tot het gesticht en dat de directeur ze alle gevraagde schriftelijke en mondelinge informatie moet verschaffen. De Commissie kon ook door de minister van Justitie en door het College van Toezicht, Bijstand en Advies om advies worden gevraagd.

Het toezicht was bedoeld als toezicht op en het ondersteunen van het handelen van de directeur. Pas in de jaren ’60 ontstond de praktijk waarbij commissieleden bij toerbeurt de functie van maandcommissaris vervulden en spreekuur hielden. In 1984 werd het beklagrecht ingevoerd in de rijkseinrichtingen.⁷² In de particuliere inrichtingen werden pas in 1990 commissies van toezicht ingesteld. Toen de particuliere inrichtingen in 1992 per circulaire werd verzocht om op basis daarvan een eigen klachtenregeling op te stellen, werd daar geen gehoor aan gegeven. Het beklagrecht in de particuliere justitiële jeugdinrichtingen kwam er pas in 2001 met de invoering van de Beginselenwet justitiële jeugdinrichtingen (Bjj) en het Reglement justitiële jeugdinrichtingen (Rjj). Hoger beroep kan sinds 2000 worden ingesteld bij de RSJ en in de jaren daarvoor, van 1984 tot 2000, bij het College van Advies voor de justitiële Kinderbescherming. Naast de rechtsprekende en toezichthoudende taak heeft de Commissie van Toezicht een adviserende taak: zij geeft inlichtingen en advies aan de Minister van Veiligheid en Justitie en de RSJ omtrent de wijze van tenuitvoerlegging in de inrichting.

⁶⁸ Dekker 2012, p. 288-293.

⁶⁹ Wet van 24 December 1954, Stb.1954, 602.

⁷⁰ Wet van 13 december 2000, Stb.2001, 20.

⁷¹ Dit besluit is als bijlage IV opgenomen in: de Vries en van Tricht 1907, p.539-541.

⁷² Reglement betreffende de rechtspositie van hen die in rijkseinrichtingen voor kinderbescherming zijn opgenomen 28 maart 1984, Stcr.14 juni 1984, nr.114, p.14-15.

De commissies van toezicht hebben al sinds hun instelling in 1905 de plicht om de minister van Justitie jaarlijks voor 1 april een verslag uitbrengen waarin aanbevelingen kunnen worden gedaan. Deze jaarverslagen bieden een bron van informatie over het werk van de commissies van toezicht in de oude rijksinrichtingen en vanaf 1990, toen ook de particuliere justitiële jeugdinrichtingen commissies van toezicht moesten instellen, over alle justitiële jeugdinrichtingen. In de jaarverslagen sinds 1984 worden ook overzichten opgenomen van het aantal klachten en de onderwerpen waarover wordt geklaagd. De jaarverslagen vanaf 2012 zijn digitaal te raadplegen via de website van DJI.

Behalve de jaarverslagen zijn er ook de beklagzaken en beroepszaken. De beklagzaken zijn niet gepubliceerd, maar de beroepszaken zijn te raadplegen op de website van de RSJ in een databank met daarin alle relevante beroepszaken van de RSJ vanaf 2002. Over toegepast fysiek geweld is een aantal uitspraken te vinden waarin het draait om de vraag of er sprake is van disproportioneel geweld. Wanneer daar wel en niet sprake van is, is niet in de wet vastgelegd, maar wordt van geval tot geval beoordeeld. Een voorbeeld is een zaak waarin een Intern Bijstands Team (IBT) werd ingezet, terwijl de klager zich juist distantieerde van een incident dat plaatsvond tussen twee andere jeugdigen. De RSJ oordeelde, anders dan de beklagcommissie, dat de inzet van het IBT onder deze omstandigheden disproportioneel was. In absolute zin is het aantal zaken waarin fysiek geweld het onderwerp van de beroepszaak is, gering, maar afgezet tegen het totaal aantal zaken dat instroomt bij de RSJ, alweer minder. Tussen 2008 en 2014 was er bij de RSJ een instroom van tussen de 43 en 86 jeugdzaken per jaar. Omdat niet tegen elke uitspraak van de beklagcommissie beroep wordt ingesteld, is de verwachting dat een onderzoek in die uitspraken zou leiden tot de vondst van meer zaken waarin geweld is toegepast jegens een jeugdige. De beklagzaken worden intern bewaard en moeten dus worden opgevraagd. Een ruimere bron van informatie waaruit een breder

beeld kan worden verkregen van de dagelijkse gang van zaken in de inrichting, de klachten en de aanpak daarvan, zijn de verslagen van de maandcommissaris. Ook deze verslagen zijn niet openbaar, maar wel op te vragen via de voorzitter en secretaris van de Commissie van Toezicht.

4.5 Toezicht door het ministerie

Reeds volgens het Kinderbeginselenbesluit van 1905 moesten zowel de rijksinrichtingen (art.72) als de particuliere inrichtingen (art.130) de opgelegde straffen aantekenen in een register en aantekeningen maken omtrent de minderjarigen die aan ze waren toevertrouwd volgens een door het ministerie vastgesteld model (art.148).

De afdeling Inrichtingen controleerde de naleving van de voorwaarden door goedgekeurde tehuizen. Goedkeuring betekende aanvaarding van toezicht door de overheid m.b.t. de gestelde voorwaarden waaronder ook de rechtspositie van de minderjarigen.⁷³ Sinds de wet van 10 juli 1947, Stb. H232 had de overheid niet alleen de plicht om te waken tegen misbruiken, maar ook om eisen te stellen aan en toezicht uit te oefenen op de kwaliteit van die particuliere instellingen.⁷⁴

Bartels meldt in zijn handboek van 1990 dat de plaatsingen in de opvangkamer en in de afzonderringsruimte in maandopgaven aan de staatssecretaris voor Justitie worden gemeld en dat er een gedetailleerd halfjaarlijks overzicht met kopieën van het registratieboek aan de staatssecretaris wordt verzonden. Afzonderingen die langer duren dan 2 maal 24 uur worden gemeld aan de consul-tent-inspecteur van de inrichting.⁷⁵

Uit het interview met één van de sleutelfiguren JJI kwam naar voren dat er protocollen vanuit DJI waren die voorschreven wat er gemeld moet

⁷³ Dekker 2012, p. 282-283.

⁷⁴ De Bie 1953, 2e deel, p.236.

⁷⁵ Bartels 1990, p.119.

worden in geval van geweldsincidenten met jeugdigen. Protocollen schreven voorts voor dat incidenten in een dagrapport opgenomen moesten worden.

"Wij moesten als inrichtingen aangeven of er geweldsincidenten waren en daar zijn allemaal protocollen van en daar staat dan ook in wat je moet melden. Dat zijn protocollen vanuit DJI."

Onder geweld werd lichamelijk geweld verstaan, maar er was ook een periode dat verbaal geweld moest worden gemeld. Dat is weer afgeschafft omdat het ingewikkeld was wat daaronder moest worden verstaan en er per inrichting verschillend over werd gedacht. Ook geweld jegens het personeel moest doorgegeven worden. Er zou volgens deze voormalig sectordirecteur bij het ministerie een totaaloverzicht moeten bestaan van geweld gericht tegen pupillen zelf (onderling) en geweld tegen personeel. Meldingen gingen per kwartaal, maar de cijfers kwamen ook in de jaarrapportages terug. De ernstige incidenten werden dmv incidentenformulieren gemeld. Afhankelijk van de ernst etc werd een piketmelding gedaan aan de bewindspersonen (staatssecretaris). 'Je moet de piketmelding doorsturen als je voorzag dat het geval bekend zou worden in de media.' Bij de zwaardere incidenten werd op een gegeven moment ook aangifte gedaan; in het kader van de 'Veilige Publieke Taak (VPT).

Hij wijst erop dat het altijd de taak van de inrichting blijft om die melding te doen en het de vraag is of deze meldingen altijd gedaan werden: 'Ik durf wel te zeggen dat dat geen honderd procent dekking is. Zo'n melding moet altijd gedaan worden, maar dat gebeurt niet altijd. En ik kan me dat ook wel voorstellen dat dat niet gebeurt. Bijvoorbeeld als de medewerker iets onhandigs heeft gedaan naar aanleiding waarvan de pupil geweld heeft gebruikt.' Een belangrijke kanttekening die door dezelfde sleutelfiguur wordt geplaatst, is dat de cijfers maar de halve waarheid vertellen. Personeel of directeuren die iets te verbergen hebben zullen minder snel rapporteren dan

personeel en directeuren die transparant willen optreden en openheid van zaken willen geven. Cijfers kunnen, afhankelijk van het belang daarvan, ook gemakkelijk worden opgevoerd of afgezwakt. 'Al die cijfers, het zegt allemaal geen klap. (...) Ik heb het liever manifest dan onder tafel. Het nuanceren van die cijfers is van belang. (...) Meten is niet weten in dat verband.'

De dagrapporten, kwartaalrapportages, jaarverslagen en piketmeldingen geven nooit het volledige beeld van wat er werkelijk gebeurde en ook de directeuren, die zelf niet op de groep staan, hebben niet het volledige zicht. Daarom is het belangrijk om interviews te houden met mensen op de 'vloer' zoals groepsleiders, mensen uit het IBT en beveiligers.

4.6 Toezicht door de verschillende inspecties

De Rijksinspectie bestond uit één inspecteur en twee adjunct-inspecteurs en was verantwoordelijk voor o.a. 7000 kinderen in gestichten. Overigens werden alleen instellingen die subsidie kregen gecontroleerd. De dienst was logischerwijs overbelast. In de jaren vijftig werd de inspectie uitgebreed, maar ook met twee inspecteurs en een inspectrice bijgestaan door vier referendarissen en twee commiezen, kon niet op een voldoende manier toezicht worden gehouden.⁷⁶

In 1988 werd een onafhankelijke Inspectie Jeugdhulpverlening opgericht die in 1994 werd omgevormd tot Inspectie Jeugdhulpverlening en Jeugdbescherming en in 2004 opging in de Inspectie Jeugdzorg. Het ging daarbij om inspectie van de door het ministerie van WVC gesubsidieerde instellingen, dus de particuliere instellingen die niet bij de justitiële jeugdinrichtingen werden ondergebracht. Inrichtingen voor justitiële kinderbescherming bleven onder het toezicht van het minister van Justitie vallen. Bartels meldt in zijn handboek in 1990 dat het ministerie van Justitie beschikte over

⁷⁶ Dekker 2012, p. 273-274.

een inspectie voor de particuliere inrichtingen waar (bij gebrek van een beklagrecht) ook klachten kunnen worden ingediend.⁷⁷

In 2005 werd de Inspectie voor de Sanctietoepassing (ISt) ingesteld die de toezichtstaak op de justitiële jeugdinrichtingen overnam van de RSJ.⁷⁸ De inspectie omschrijft toezicht als het verzamelen van de informatie over de vraag of een handeling of zaak voldoet aan de daaraan gestelde eisen, de beoordeling daarvan en het eventueel interveniëren. Inspectie is het doen van ambtelijk onderzoek in het kader van het uitoefenen van toezicht. Onderwerp van onderzoek is publieke taakuitoefening in de uitvoering van de sanctietoepassing. Wat daar niet bij hoort is onderzoek naar de publieke middelenbesteding en de bedrijfsvoering als zodanig. Die aspecten worden beoordeeld in reguliere planning & controlcycli, interne kwaliteitstrajecten zoals INK en zijn onderwerp van onderzoek door een interne auditdienst in het kader van beheersen en verantwoorden in de governance-cyclus.⁷⁹ De rapporten hiervan werden reeds genoemd in H2.

In 2012 is de ISt samengevoegd met de Inspectie Openbare Orde en Veiligheid en hernoemd tot Inspectie Veiligheid en Justitie (IvenJ). De Inspectie VenJ voert samen met de Inspectie Jeugdzorg, Inspectie voor de Gezondheidszorg, Inspectie van het Onderwijs en de Inspectie Sociale Zaken en Werkgelegenheid toezicht uit op de justitiële jeugdinrichtingen. Hierbij hanteren ze verschillende methoden. Iedere JJI wordt door de Inspecties bezocht voor een integrale doorlichting: gedurende drie dagen interviewen de Inspecties medewerkers en jongeren, observeren zij processen en zien documenten en dossiers in. De doorlichtingen worden aangekondigd, maar hebben altijd een

⁷⁷ Bartels 1990, p.122.

⁷⁸ Regeling van de Minister van Justitie van augustus 2005, houdende regeling van de werkzaamheden van de Inspectie voor de Sanctietoepassing, Stcr. 2005, 166, p. 9. I.w.tr. 22 augustus 2005, terugwerkend tot en met 1 juni 2005. Laatstelijk gewijzigd op 20 december 2011, Stcr. 2011, 228&8.

⁷⁹ Toezichtkader Inspectie voor de Sanctietoepassing, november 2007.

aantal onaangekondigde elementen: ter plekke spreken de inspecteurs *at random* met medewerkers en jongeren, kiezen de Inspecties zelf welke dossiers zij inzien en welke locaties en activiteiten zij binnen de inrichting observeren. Van deze controles wordt steeds een rapport opgemaakt (zie ook H2 over deze rapporten).⁸⁰ Over de handelswijze op het moment dat er sprake is van een incident waarbij geweld is gebruikt, wordt in de doorlichting over De Hartelborgt gemeld dat altijd wordt gerapporteerd aan de inrichtingsdirectie, dat deze incidenten altijd worden geëvalueerd en dat de justitiële jeugdinrichting een opvang-/nazorg-regeling moet hebben zodat er ondersteuning kan worden geboden aan medewerkers/slachtoffers.⁸¹

4.7 Europees toezicht

De JJI's zijn de laatste jaren ook voorwerp van Europees toezicht. Het CPT is voortgekomen uit het Europees Verdrag ter Voorkoming van Foltering en Onmenselijke of Vernederende Behandeling of Bestrafning (1987) en bestaat uit onafhankelijke en onpartijdige leden die uit verschillende disciplines afkomstig zijn, zoals juristen en artsen. De commissie doet onderzoek in alle plaatsen waar mensen gedetineerd worden, dus ook in justitiële jeugdinrichtingen.⁸²

⁸⁰ De rapporten van de doorlichtingen zijn te vinden via <https://www.ivenj.nl/publicaties/rapporten/>.

⁸¹ Inspectierapport JJI De Hartelborgt, p. 66, te vinden via <https://www.ivenj.nl/actueel/inspectierapporten/inspectierapport-hartelborgt.aspx>.

⁸² J. uit Beijerse, *Jeugdstrafrecht: Beginselen, wetgeving en praktijk*, Apeldoorn/Antwerpen: Maklu 2013, p. 38.

De laatste keer dat door het CPT een jji
(De Hartelborgt) werd bezocht was in juni 2007.⁸³

4.9 Tot slot

Concluderend kan worden gesteld dat er in de periode van 1945 tot heden via diverse kanalen toezicht is uitgeoefend op de justitiële jeugdinrichtingen en de voorlopers daarvan en dat de resultaten van dat toezicht in diverse bronnen hun zijn terug te vinden. Daarbij kan grofweg worden onderscheiden in toezicht dat in de eerste plaats is gericht op de ervaringen van de jeugdigen zelf en toezicht dat zich vooral richt op het beheer van en klimaat in de instellingen.

Bronnen gericht op toezicht dat in de eerste plaats is gericht op de ervaringen van de jeugdigen zelf lijken het meest waardevol voor onderzoek naar geweld in de justitiële jeugdinrichtingen. Sinds 1984 en voor de particuliere justitiële jeugdinrichtingen sinds 2001 kan daarvoor worden geput uit de beklag- en beroepszaken, de verslagen van maandcommissariessen van de commissies van toezicht en de jaarverslagen van de Commissies van Toezicht en de RSJ. In de periode van 1945 tot 1995 kan daarvoor onderzoek worden gedaan naar de correspondentie van kinderrechters met hun pupillen en de verslagen van de gezinsvoogden over hun bezoek aan de jeugdigen. In het kader van nader onderzoek naar die bronnen kunnen de volgende stappen worden gezet:

- In de archieven van de verschillende rechtbanken over de periode van 1945 tot 1995 de archieven van het bureau Kinderrecht opvragen (deelonderzoek I van de commissie Samson wijst op het bestaan van deze bronnen),

- Bij de secretariaten van de commissies van toezicht en het archief van DJI de beklagzaken opvragen vanaf 1984 tot heden,
- Bij de secretariaten van de commissies van toezicht en het archief van DJI de jaarverslagen van de commissies van toezicht van 1945 tot 2012 opvragen (vanaf 2012 te vinden op de website van DJI),
- Bij de RSJ de beroepszaken van het College van Advies voor de justitiële kinderbescherming de beroepszaken opvragen van 1984 tot 2000 en de beroepszaken van de RSJ zelf vanaf 2000 (voorzover die niet in de databank op de website van de RSJ zijn gepubliceerd).

Toezicht dat zich vooral richt op het beheer en klimaat in de instellingen is het toezicht dat door het ministerie zelf werd uitgeoefend en het toezicht door onafhankelijke instanties en Inspecties. Voor de eerste periode is daarin vooral het College voor Toezicht, Bijstand en Advies belangrijk geweest, in de meest recente periode spelen de verschillende Inspecties daarin een actieve en belangrijke rol. In het kader van nader onderzoek naar die bronnen kunnen de volgende stappen worden gezet:

- Onderzoek naar de jaarverslagen, notulen en toezichtbezoeken van het College voor Toezicht, Bijstand en Advies (CTBA) (deelonderzoek I van de commissie Samson wijst op het bestaan van deze bronnen),
- Bij de RSJ nagaan of er archieven zijn van de jaarverslagen, notulen en toezichtbezoeken van het College van Advies voor de Kinderbescherming (1955-1989) en het College van Advies voor de justitiële Kinderbescherming (1989-2000),
- Opvragen van de registratie van geweldsincidenten van 1945 tot heden in het archief van DJI,
- Onderzoek naar de verschillende rapporten van de huidige inspecties die digitaal beschikbaar zijn en het opvragen van de niet digitaal beschikbare rapporten van hun voorgangers via de inspecties zelf.

⁸³ Report of the authorities of the Kingdom of the Netherlands on the visits carried out to the Kingdom in Europe, Aruba, and the Netherlands Antilles by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) in June 2007 – CPT/Inf (2008) 2.

5 Bronnen over vorming en toerusting

Is er informatie te vinden over de manier waarop er aandacht aan geweld werd besteed in de opleidingen (Handboeken). Hoe was de vorming en toerusting van professionals? Was er sprake van intervisie of andere vormen van onderlinge controle?

Om antwoord te kunnen geven op deze vraag zijn:

- Oriënterende gesprekken gevoerd met twee docenten die werkzaam zijn geweest aan de voormalige HBO opleidingen jeugdwelzijnswerk (HBO-J) en Inrichtingswerk (HBO-I) waarin is gevraagd naar de aandacht voor het thema geweld in de opleiding en de beschikbaarheid van materiaal hierover,
- Is nagegaan of bronnen beschikbaar zijn die inzicht geven in de inhoud van deze beide opleidingen en de huidige opleidingen Sociaal Pedagogische Hulpverlening (SPH) en Maatschappelijk Werk & Dienstverlening (MWD),
- Is een systematische search verricht naar de beschikbaarheid van handboeken / lesboeken voor het onderwijs rond het thema geweld en omgaan met agressie (zie bijlage 4),
- Is in de interviews met sleutelpersonen (paragraaf 1.2) gevraagd naar interne opleidingen van professionals in de JJI's en hun voorlopers.

5.1 De initiële opleidingen

Om zicht te krijgen op de manier waarop er aandacht werd besteed aan geweld in de opleidingen is verkend in interviews en op basis van beschikbare bronnen, hoe de opleiding van professionals werkzaam in de JJI's en hun voorlopers vorm heeft gekregen.

Opleiding Kinderbescherming A en B

In de periode voor de oorlog vroegen onder andere Mulock Houwer aandacht voor de noodzaak van

professionalisering van het personeel in de toen bestaande tehuizen en inrichtingen. Na de oorlog werd die noodzaak des te meer gevoeld toen grote aantallen kinderen hulp nodig hadden. Tehuizen waren grootschalig, met veel kinderen, grote slaapzalen en weinig verzorgers. In de tehuizen werkten ongeschoold verzorgers en was geen sprake van goede pedagogische, sociale en medische zorg.⁸⁴

Eind jaren '40 leidde dit besef tot het instellen van de opleidingen 'Kinderbescherming A' en 'Kinderbescherming B'. In het verzuilde Nederland vielen deze opleidingen onder de verschillende koepels voor kinderbescherming en werden op verschillende plaatsen gegeven. Onder andere aan de sociale academies die in de naoorlogse jaren sterk in aantal toenamen.⁸⁵ De opleiding voor beide diploma's vormen de start van de professionalisering van groepsleiding in wat anno 2016 de justitiële jeugdzorg wordt genoemd (zie 1.1.)

Op basis van een bijlage in het rapport van de commissie Overwater (zie 1.1) en in een document van de Nationale Federatie voor Kinderbescherming is enig inzicht te krijgen in deze opleidingen. Voor het verkrijgen van het diploma Kinderbescherming A werd examen afgelegd in de vakken pedagogiek, psychologie, internaatsoptoe-ding, kinderrechten en gezondheidsleer. Daarnaast moest de cursist bewijzen tenminste één van de vrijetijdsvakken te beheersen (spel, sport, handenarbeid, muziek, zang en lekespel) en diende tenminste twee jaar in op bevredigende wijze gewerkt te hebben in een door de Nationale

⁸⁴ Bakker, N., Noordam, J., Rietveld-van Wingerden, M. (2006). Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee en praktijk 1500-2000. Assen: Van Gorcum, p. 404-406.

⁸⁵ Van der Linden, M. (2012). Erfgoed van het Hoger Sociaal Agogisch Onderwijs. Terugblík op ruim honderd jaar opleiden voor sociale beroepen 1899-2012. Utrecht: Hogeschool Utrecht, Kenniscentrum voor Sociale Innovatie.

federatie voor kinderbescherming erkende inrichting of tehuis. Dit ter beoordeling van de leiding van de inrichting of het tehuis. Deze A-opleiding was bedoeld voor het grotendeels ongeschoold, verzorgende (ondersteunende) personeel dat in de naoorlogse jaren in de residentiële jeugdzorg werkte.⁸⁶

Ter verkrijging van het B diploma diende examen gedaan te worden in de vakken praktische kinderbescherming, gezondheidsleer, pedagogiek, pedagogische psychologie, psychologie van het afwijkende kind, hanteren van de relatie met de groep en orthopedagogische vraagstukken. Ook hier was bewijs nodig van het beheersen van één van de vrije-tijdsvakken (het diploma kinderbescherming A was hier voldoende) en diende twee jaar op bevredigende wijze gewerkt te zijn met een positieve beoordeling door de internaats-leiding én een positief oordeel van de praktijkbegeleider.⁸⁷ De B-opleiding was bedoeld voor degenen die leiding gingen geven in de groepen. De pedagogische benadering: het hanteren van de groep als pedagogisch middel, was een belangrijk onderdeel van de opleiding.⁸⁸

Details over de inhoud van de vakken ‘internaatsopvoeding’ en ‘hanteren van de relatie met de groep’ worden enigszins duidelijk in de omschrijving van de lessen. Zo staan op het programma ‘bespreking van praktische pedagogische situaties’ (10 lesuren) en ‘gedachtewisseling over de opvoeding in het internaat en in verband daarmee over de psychologie van de groep’ (5 lesuren).⁸⁹ Inhoudelijke informatie over het voorkómen en hanteren van agressie en geweld is in deze bronnen niet beschikbaar.

Invloed op de praktijk?

In hoeverre de opleiding Kinderbescherming A en B in de praktijk tot verbeteringen leidde is niet direct

duidelijk. Er kwam in de naoorlogse jaren onder invloed van ideeën uit het buitenland, aandacht voor een ‘psychologiserende invalshoek’⁹⁰ in de gestichtsopvoeding. Waar voor de oorlog disciplinering binnen een grote groep centraal stond kwam er meer oog voor het individuele kind en zijn of haar ontwikkeling, voor het creëren van huiselijkheid en een zo normaal mogelijke opvoeding. Men kreeg oog voor de verschillen in de problematiek van jeugdigen en daarop aansluitende tehuisopvoeding. Om de mogelijkheden tot ‘gestichtsdifferentiatie’ in kaart te brengen verrichte de eerder in deze tekst aangehaalde commissie Koekebakker een uitgebreid onderzoek waaruit bleek dat er in de praktijk op geen enkele wijze sprake van een weloverwogen behandelwijze of pedagogische aanpak. Er was in de praktijk nog helemaal geen ruimte voor de ideeën over aandacht voor het individuele kind binnen de groep.⁹¹ Eind jaren ’50 lijkt de invoering van de opleiding Kinderbescherming A en B nog niet tot veel verandering te hebben geleid.

Van HBO- inrichtingswerk tot SPH

In de jaren ’60 is er behoorlijk wat kritiek op de opleidingen Kinderbescherming A en B. In gesprekken met groepsleiding over de rol van de groepsleider in inrichtingen voor kinderbescherming zeggen groepsleiders dat er grote regionale verschillen zijn in de inhoud en kwaliteit van de cursussen. Ook vindt men de opleiding zwaar (naast het werk) en pleit voor goede scholing vóórdat men aan het werk gaat.⁹² Een belangrijk punt is het ‘individualiseren in een groep’. Groepsleiding weet niet hoe dit vorm te geven en ziet dit als een gemis in de opleiding. Het hanteren van agressie en geweld wordt niet als zodanig benoemd, wel komt aan de orde dat de aanpak – hoe graag men het ook anders wil – gericht is op de groep als

⁸⁶ Dekker 2012.
⁸⁷ Nationale Federatie voor Kinderbescherming (1968). *Programma en exameneisen van de cursussen Kinderbescherming A en B. z.p.: Nationale Federatie voor Kinderbescherming.*

⁸⁸ Dekker 2012 p. 125.
⁸⁹ Nationale Federatie voor Kinderbescherming 1968, p. 4.

⁹⁰ Bakker et. al., 2006, pp. 404-406.

⁹¹ Wijsenbeek, H.I., Vos, J.T.F. (1966). *De rol van de groepsleider in inrichtingen voor kinderbescherming, deel I. Resultaten van een onderzoek gehouden in twaalf behandelingstehuizen.* Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, Instituut voor toegepast sociaal psychologisch en agogisch onderzoek.

geheel en het hanteren van de groep.

In de jaren '60 komt er steeds meer aandacht voor het belang van goed geschoold personeel. In 1965 starten de voorbereidingen voor een part-time hogere beroepsopleiding inrichtingswerk ter vervanging van de opleidingen Kinderbescherming A en B. Aan de christelijke sociale academie in Amsterdam (CICSA) gaat deze bijvoorbeeld in 1967 van start. Daarna volgt de opzet van een 'dagopleiding'. Ook op andere sociale academies worden in die periode opleidingen inrichtingswerk opgericht. Inrichtingswerkers kwamen niet alleen in justitiële jeugdinrichtingen terecht, maar het werken met 'justitiabelen' is wel een belangrijk onderdeel van de opleiding.⁹³

Naast de opleiding inrichtingswerk ontstaat ook de opleiding Jeugdwelzijnswerk (HBO-J). Deze komt voort uit de opleiding Kinderverzorging en Opvoeding (K&O), die daarvoor op vele plaatsen bestond. HBO-J (en ook de opleiding MO-pedagogiek) was meer gericht op opvoeden in het algemeen en daarbij was er wel aandacht voor werken met groepen jeugdigen (denk aan het leiden van groepsactiviteiten voor jeugdigen). Het ging echter minder om leefgroepen in residentiële voorzieningen. HBO-inrichtingswerk en HBO-jeugdwelzijnswerk gaan in de jaren '90 op in de opleiding Sociaal Pedagogisch Hulpverlenen (bron: interview docent).

Beschikbare bronnen

Over de inhoud van de HBO opleiding inrichtingswerk (en jeugdwelzijnswerk) lijken vooral snog alleen bronnen in privé collecties beschikbaar. Oud-docenten hebben (althans aan de HvA) wat materiaal bewaard. Ook bij de Mulock Houwer Bibliotheek zijn enkele relevante publicaties aanwezig (zie noten voor de bronnen). Een zoektocht in de archieven van de opleiding SPH levert enkele studiehandleidingen op van de training 'voorkomen van en omgaan met agressie

⁹³ Dekker 2012, pp. 128; Kolewijn, N.J. (jaartal onbekend). *Eén en twintig jaar opleiding inrichtingswerk. Een doordenking ter gelegenheid van het afscheid als stafdocent van Paul A. Drillisch.* Amsterdam: Part-time hogere beroepsopleiding inrichtingswerk, CICSA.

in hulpverleningssituaties' die in elk geval in de periode 2006 – 2009 is gegeven. Dergelijke informatie is echter niet systematisch bewaard. Er zijn tot 2012 nooit landelijke richtlijnen geweest voor hogescholen omtrent het omgaan met historisch materiaal. In 2012 is door de HBO Raad een zgn. selectielijst voor hogescholen gepubliceerd. Op 27 mei 2013 is deze selectielijst vastgesteld door de minister van OCW. In deze lijst zijn studiegidsen opgenomen. Vanaf deze datum zijn er daarmee landelijk bronnen beschikbaar voor onderzoek over de inhoud van de opleidingen (informatie hoofd Documentaire informatievoorziening UvA/HvA, 27-1-2016).

Het is daarom niet waarschijnlijk dat van andere hogescholen wel systematische informatie beschikbaar is. Het historisch materiaal van voorlopers van de huidige 'social work' opleidingen van de HvA (naast de CICSA o.a. De Karthuizer, de eerste en daarmee oudste sociale academie in Nederland) is beschikbaar bij het Stadsarchief Amsterdam.⁹⁴ Hier is informatie aanwezig over de programma's van de cursussen 1918-1932 en studiegidsen van 1966-1975, 1986-1987. Deze kunnen onderzocht worden op onderwijsinhoudelijke informatie over de opleiding rond het thema geweld en agressie.⁹⁵ Of dergelijk materiaal van andere sociale academies bewaard is gebleven kan binnen het tijdsbestek van dit vooronderzoek niet nagegaan worden. Het is waarschijnlijk dat dit in elk geval niet systematisch is gebeurd.

De beschikbare bronnen uit de genoemde privé collecties doen vermoeden dat met onderzoek van de archieven niet direct informatie over opleiding rond het thema geweld en agressie naar voren komt (zie noten). Duidelijk wordt bijvoorbeeld uit Kolewijn (z.j.) dat er nagedacht wordt over de kennis, vaardigheden en houding een groepsop-

⁹⁴ En bij het Internationaal Archief Vrouwenstudies. Hier is de informatie over de opleidingen K&O naartoe gegaan. De vereniging K&O en haar opleidingen kwam voort uit cursussen voor 'dames van goede huize die goede werken deden' aan het begin van de 20e eeuw, interview docent).

⁹⁵ Zie <https://search.socialhistory.org/Record/ARCH01339>, tabblad inventaris, item 26.

voeder nodig had⁹⁶ en dat het denken over ‘leven in een groep’, de betekenis hiervan en de invloed van de groepsleden op elkaar zich in die tijd ontwikkelt.⁹⁷ Het document biedt inzicht in het denken over inrichtingswerk, met aandacht voor ontwikkeling en emancipatie, distantie en betrokkenheid, groepsdynamische processen en macht, maar specifieke aandacht voor geweld en agressie komt niet aan de orde. In 1983 besteedt Drillich aandacht aan de in ‘iedere vorm van geïnstitutionaliseerde hulpverlening inherente problematiek van structureel geweld, machtsverhoudingen en belangentegenstellingen’. Men is ‘binnen een institutie vanzelfsprekend geneigd te willen beheersen, overzicht te willen houden’ en zicht te ‘richten op voorzien en voorkomen’. Methodisch denken en handelen van de werker in de leefgroep wordt gemakkelijk bepaald door ‘preventieve’ doeleinden om ‘spanningen, problemen en conflicten te voorkomen’.⁹⁸ Het lijkt waarschijnlijk dat pas vanaf deze periode specifiek aandacht werd besteed aan het thema geweld en agressie, mede naar aanleiding van de zwartboeken van de belangenvereniging Minderjaren (zie 1.3.). In een rapport van de inspectie onderwijs (1990) over de opleiding inrichtingswerk komt ‘het overeind blijven in conflictsituaties’ en ‘valkuilen’ zoals ‘het risico op sexuele relaties tussen cliënten en groepsleiders’⁹⁹ aan de orde. Overigens rapporteert de inspectie dat voltijd-studenten de integratie van theorie en praktijk en het niveau onvoldoende vinden, zij zijn onvoldoende voorbereid op ‘de harde praktijk’. Ook later, in de (nieuwe) opleiding SPH lijkt er weinig aandacht voor het omgaan met agressie. Reden voor de redactie van het tijdschrift SPH om hier in 1998 een themanummer aan te wijden (bron: interview docent).

⁹⁶ Drillich, P. A. (1983). *Inrichtingswerk en het beroepsbeeld van de inrichtingswerker*. Amsterdam: Part-time opleiding HBO Inrichtingswerk.

⁹⁷ Van Praag (1959).

⁹⁸ Dekker 2012, p.13.

⁹⁹ Inspectie Hoger Onderwijs (1990), HBO-inrichtingswerk en de beginnende beroepsbeoefnaar. Een onderzoek naar de aansluiting van de studierichting HBO-inrichtingswerk op de beroepsuitoefening in de residentiële sector. De Meern: Inspectie Hoger Onderwijs. p. 30.

5.2 Handboeken

Er is systematisch gezocht naar informatie over handboeken / lesboeken die in de opleiding van groepsleiding werden gebruikt (zie bijlage 4). Selectie op titel en abstract levert 34 bronnen op, waarvan 23 er van belang lijken om te bestuderen t.b.v. een beeld van de wijze waarop groepsleiding werd voorbereid op het werk in de inrichtingen (tabel 1). Op basis van de abstracts is niet bekend of en in hoeverre er precies over het omgaan met geweld wordt geschreven. Bovendien is niet duidelijk of deze literatuur daadwerkelijk werd gebruikt door de (vroegere) opleidingen. De geselecteerde bronnen maken het waarschijnlijk wel mogelijk een beeld te geven van hoe er tegen leefgroepen, het opvoeden in leefgroepen en het stimuleren van de ontwikkeling van individuele jeugdigen aangekeken werd.

Tabel 1: beschikbare handboeken

Jaartal	Schrijver	Titel
1951	Ariëns, W.H.	Handboek voor de kinderbescherming.
1959	?	Brochure-reeks voor praktische kinderbescherming.
1959	Van Houten, B.W., et al.	Handboek voor de bijzondere jeugdzorg (justitiële kinderbescherming).
1962	Burmeister, E.	De groepsleider in de inrichting.
1963	Goffman, E.	Gestichten: beschouwingen over de sociale situatie van gedetineerden, psychiatrische patiënten en andere bewoners van "totale inrichtingen".
1970	?	Richtlijnen voor de kinderbescherming.
1971	Schouten, J.H.J	Eindrapport van de Commissie Opleiding Justitieel Inrichtingswerk.
1971	Praag, P.H., & Dissel, B.N	Inrichtingswerk als beroep.
1972	Dissel, B.N., Maier, H.W.	Inrichtingswerk als methodiek.
1974	Dissel, B.N., & Leune, J.M.G	Nieuwe vormen van inrichtingswerk als hulpverlening.
1978	De Ruyter, P.A., & Van der Ploeg, J.D.	Inrichtingswerk op een nieuw spoor.
1979	Kok, J.F.W.	Inrichtingswerk als beroep.
1980	Derkens, J.	Inrichtingswerk als methodiek II.
1984	?	Basisleerboek inrichtingswerk.
1988	Houweling-Meijers, O., & Visser, K.	Inrichtingswerk : een systeemgerichte benadering.
1988	Schmitz, J.M.W.	Werken... met mensen : beroepsboek Cultureel werk en inrichtingswerk.
1990	Gieles, F.	Groepsleider, een vak apart (druk 2).
1992	De Bree, J.	De professionele inrichtingswerker : profiling van de specifieke deskundigheid.
1992	Ten Zijthoff-Netjes, A.	Op weg naar hulpverlening : basisboek inrichtingswerk voor het MBO.
1993	Meijer, A.	Systeem: inrichtingswerk vanuit een theoretisch kader.
1999	Slot, N.W., & Spanjaard, H.	Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg.
2006	Menger, A., Krechtig, L.	Het delict als maatstaf: methodiek voor werken in gedwongen kader.
2013	Menger, A.	Werken in gedwongen kader : methodiek voor het forensisch sociaal werk .
2015	Slot, N.W., & Spanjaard, H.	Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg / deel HBO.

5.3 Opleidingen op de werkvloer

Op basis van de interviews met (voormalige) (sector) directeuren JJI komt het volgende beeld over de opleidingen binnen de JJI's naar voren.

In de periode '70 - '80 kwam er meer oog voor 'behandelen i.p.v. beheersen'. Voor het eerst werd er in een particuliere inrichting (JOC) en later breder vrouwelijke groepsleiding aangesteld. Er waren er in deze inrichting besprekingen hoe de jongens meer pedagogisch te benaderen, er werd geoefend in rollenspel en er werd gestart met het nabespreken van incidenten met als doel te leren hoe er op een positieve manier gereageerd kon worden op gedragsproblemen. Later werd in diverse inrichtingen gestart met de zgn. gedragstherapie projecten (zie ook H3).¹⁰⁰

In de jaren 1985 en 1986 organiseerde het 'functiescholingscentrum' van de Directie Kinderbescherming speciale introductiecursussen ten behoeve van nieuw personeel. Groepsleiding was verplicht deze te volgen. Hierin was o.a. aandacht voor de omgang met agressie. Voor exacte informatie hierover is nader onderzoek nodig. Dekker (2012)¹⁰¹, die zich baseert op uitgebreid archief onderzoek gaat niet nader op de inhoud van deze functiescholing in.

Toen in de jaren '90 de Dienst Justitiële Inrichtingen werd ingericht als uitvoeringsorganisatie van het Ministerie van Justitie, werd daar ook een scholingsinstituut ondergebracht. Dit bestaat nog steeds en verzorgt o.a. cursussen fysieke en mentale weerbaarheid.¹⁰² Hierin leren mensen wat wel en niet mag t.a.v. het gebruik van geweld, wat proportioneel geweld is en hoe iemand zo veilig

mogelijk onder controle gebracht kan worden.

Fysieke weerbaarheid betreft het leren een jongere zo beet te pakken dat deze niet wordt beschadigd, maar wel onder controle gebracht kan worden. De mentale weerbaarheid is gericht op het tijdig herkennen van het oplopen van agressie en de-escalierend handelen. De inhoud is na te gaan bij het opleidingsinstituut van DJI.

Hoewel deze trainingen er al jaren op gericht zijn om geweld proportioneel te kunnen hanteren is het opleidingsaanbod vooral gericht op het voorkomen van geweld. Dit werd gestart met de hierboven genoemde gedragstherapie projecten. Later werd dit omgevormd tot het trainen in het hanteren van het sociaal competentie model (SCM). De trainingen hiervoor zijn sector/breed uitgevoerd door PI-research. De bronnen (trainingshandleidingen) zijn hiervan nog beschikbaar.

De inhoud is ook neergelegd in het boek Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg (Slot & Spanjaard, 1999 en 2015)(zie tabel 1).¹⁰³ Inmiddels wordt er in alle inrichtingen gewerkt met programma YOUTURN dat een combinatie is van het SCM en een cognitief gedragstherapeutische groepstraining gericht op agressie-regulatie (Equip).¹⁰⁴ Medewerkers worden getraind in de technieken van dit programma.¹⁰⁵ Daarin is een onderdeel opgenomen dat gaat over het hanteren van / reageren op ongewenst gedrag. De competentiegerichte aanpak is inmiddels opgenomen in de landelijke richtlijn residentiële jeugdzorg voor professionals werkzaam in jeugdhulp en jeugdbescherming (www.richtlijnen-jeugdhulp.nl) en daarmee tot veldnorm geworden.

¹⁰⁰ Commissie van Toezicht R.I.J. Overberg (1987). *Over-berg en Dal in de jeugdhulpverlening. Uitgave t.g.v. het symposium bij het 40-jarig bestaan van de Rijksinrichting voor jongens te Overberg*. Overberg: Commissie van Toezicht R.I.J. Overberg.

¹⁰¹ Dekker 2012.

¹⁰² Zie <https://www.dji.nl/Organisatie/Locaties/Landelijke-diensten/Opleidingsinstituut/aanbod-opleidingsloket/> Het opleidingsinstituut is overigens niet de enige aanbieder van deze trainingen.

¹⁰³ N.W. Slot & H. Spanjaard (2015). *Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg / deel HBO*. Amersfoort: ThiemeMeulenhoff bv.

¹⁰⁴ Inmiddels is Equip vervangen door het vergelijkbare programma TOPS!

¹⁰⁵ Voor jongeren die desondanks nog fors agressief gedrag vertonen is er het individuele programma Agressie Regulatie op maat. Hier zijn speciale trainers voor opgeleid.

Toepassing in de praktijk

Uit diverse onderzoeken die sinds eind jaren '90 in de inrichtingen zijn verricht, blijkt dat het voor groepsleiding enorm lastig is een (positieve) pedagogische aanpak te hanteren. Groepsleiding blijkt eerder gericht op het afzwakken van ongewenst gedrag dan op het gericht stimuleren van gewenst gedrag. Hun reactie is er vooral één van corrigeren en inperken en is gericht op ordehandhaving. Het besef dat zij door hun eigen gedrag en houding jongeren kunnen stimuleren om gewenst gedrag te vertonen blijkt (steeds weer) onvoldoende aanwezig. Ook beschikt de groepsleiding over onvoldoende vaardigheden om dat te doen. De nadruk ligt op het aangaan van een persoonlijke relatie met de jongere. Als een jongere niet vanzelf 'open' staat voor begeleiding is het risico groot dat de groepsleiding reageert met gevoelens van boosheid, teleurstelling en onmacht (zie voor meer bronnen over het werken in de leefgroep, einde bijlage 2).¹⁰⁶

De daadwerkelijk toepassing van het SCM blijkt (dan ook) tegen te vallen. Uit evaluatie onderzoek naar de implementatie van het SCM blijkt dat de daadwerkelijke toepassing door de groepsleiding lastig wordt gevonden. Zonder daadwerkelijke ondersteuning van groepsleiding bij de toepassing in de praktijk wordt het niet toegepast. Intervisie of andere manieren van ondersteuning, bijvoorbeeld terugkomdagen, bleken echter maar mondjesmaat mogelijk.¹⁰⁷

Sinds de introductie van YOUTURN wordt er daarom gewerkt met zgn. methodiekcoaches die teams van groepsleiding ondersteunen in het toepassen van de (cognitief) gedragstherapeutische technieken.

¹⁰⁶ Wigboldus, E.H.M. (2002). Opvoedend handelen in een justitiële jeugdinrichting. Systematisering van het behandelaanbod binnen Rentray. Antwerpen-Apeldoorn: Garant (proefschrift).

¹⁰⁷ Beenker, L., & Bijl, B. (2003). *Van invoering naar uitvoering. Een eerste evaluatie van de implementatie van het competentiemodel in vier justitiële jeugdinrichtingen*. Duivendrecht: PI-research.

Intervisie

Er is volgens de geïnterviewden in elk geval sinds de jaren '90 veel aandacht geweest voor intervisie in de JJI's. Zo werden lastige situaties bijvoorbeeld nabesproken via de 'incident-methode' (format / methode voor intervisie). Hoewel dit van belang is, was de intervisie dus niet specifiek gericht op het toepassen van het SCM. Dit is een veel voorkomende situatie in de jeugdzorg. Op de uitvoering van de methode gerichte ondersteuning is – buiten enkele specifieke interventies – ongebruikelijk.¹⁰⁸

De laatste jaren lijkt er sprake van enige verandering. Er wordt onderzoek verricht naar het leef-, leer- en werkclimaat in de inrichtingen.¹⁰⁹ De uitkomsten daarvan worden gebruikt in de teams om van te leren. Er wordt dan bijvoorbeeld gericht gecoacht op het creëren van een 'open groepsklimaat' door een responsieve houding van groepsleiding, waardoor leren en ontwikkeling bij de opgenomen jongeren mogelijk is.

Sinds de invoering van de PDCA-cyclus die vanuit DJI met de directie van de inrichtingen jaarlijks werd doorlopen, wordt er gewerkt met opleidingsplannen (onderdeel van de jaarplannen). Er wordt bij DJI nog nagegaan vanaf wanneer de jaarplannen en jaarverslagen beschikbaar zijn. Deze vormen daarmee een bron voor onderzoek naar de opleiding van personeel van de inrichtingen op het terrein van bejegening en omgaan met geweld en agressie.

¹⁰⁸ Goense, P.B., Pronk, S., Boendermaker, L. Bakker, R., Ruitenberg, I. & Bertling, L. (2015). *Leren op de werkvlloer. Organisatie en inhoud van leren op de werkvlloer*. Amsterdam: Eburon.

¹⁰⁹ Helm, Peer van der. (2011). *First do no harm. Living group climate in secure juvenile correctional institutions*. Leiden: Hogeschool Leiden (proefschrift).

5.4 Tot slot

Onderzoek naar de wijze waarop groepsleiding specifiek werd (en wordt) voorbereid op het omgaan met geweld in de JJI's is pas goed mogelijk vanaf begin jaren '90 door onderzoek naar het materiaal van de fysieke en mentale weerbaarheidstrainings gegeven door het opleidingsinstituut van DJI.

Omdat de reactie op geweld slechts een onderdeel is van de aanpak die in de JJI's werd (en wordt) gehanteerd raden we aan de vorming en opleiding van groepsleiding breder in beeld te brengen door nader onderzoek naar de beschikbare bronnen. Dit betreft:

1. Onderzoek naar de initiële opleiding:

- Onderzoek naar de inhoud van de opleiding Kinderbescherming A en B,
- Onderzoek naar de beschikbare handboeken (tabel 1),
- Interviews met enkele oud-docenten van verschillende voormalige opleidingen inrichtingswerk over de aandacht voor (het voorkomen van) geweld in de leefgroep en specifieke aandacht voor de JJI's.

2. Onderzoek naar de aanpak in de JJI's:

- Onderzoek naar de beschikbare bronnen over de GT projecten, over de trainingen in het Sociaal Competentie Model (SCM) en over trainingen in YOUTURN. Om zicht te krijgen op de wijze waarop de trainingen werden ontvangen raden we aan de bronnen studie te combineren met enkele interviews onder de trainers van de (toenmalige) GT projecten, trainingen SCM en (het huidige) YOUTURN,
- Onderzoek naar de beschikbare bronnen/onderzoeken over de aanpak in de JJI's, de problemen die groepsleiding ondervindt bij het bewust pedagogisch handelen en de toepassing van methodieken na training (zie bijlage 2),
- Onderzoek naar de bronnen over de huidige vormen van methodiek coaching binnen YOUTURN en de coaching van de responsive houding t.b.v. een 'open' leefklimaat.

6 Conclusie

Gedetailleerd prevalentie onderzoek naar het voorkomen van geweld in de JJI's van 1945 tot heden is niet mogelijk. Het is wel mogelijk onderzoek te doen naar de vraag óf geweld voorkwam en welke omstandigheden daarbij een rol speelden. De mate van detail waarin dit mogelijk is verschilt per onderwerp en per periode. Om het voorkomen van geweld goed te kunnen beoordelen raden we aan de vier invalshoeken te hanteren die in deze voorstudie op verzoek van de commissie zijn nagegaan, namelijk:

Vóórkommen van geweld:

- Literatuuronderzoek naar de gevonden studies gebaseerd op historische bronnen voor de periode tot medio jaren '70,
- Onderzoek naar de gevonden zwartboeken, ego-documenten, onderzoeken en beeldmateriaal voor de periode vanaf medio jaren '70,
- Analyse van de geregistreerde incidenten sinds 1994, waarbij rekening gehouden moet worden met de vragen die er zijn rond de betrouwbaarheid en volledigheid van deze registratie.

Ter aanvulling op deze bronnen bevelen we aan om een grondig kwalitatief onderzoek uit te voeren naar het voorkomen van geweld en de impact ervan onder jongeren en groepsleiding in de JJI's.

Vertaling van wettelijke kaders naar richtlijnen voor de praktijk:

- Bestudering van de wettelijke kaders zoals vastgelegd in de Beginselenwet Justitiële Jeugdinrichtingen en haar voorlopers,
- Onderzoek naar procedures die recent in kwaliteitsystemen zijn vastgelegd en opvragen van de huidige / geldende richtlijnen voor de praktijk,
- Interviews met oud-medewerkers van de JJI's.

Toezicht:

Onderzoek naar bronnen gericht op *toezicht op de ervaringen van de jeugdigen zelf*:

- In de archieven van de verschillende rechtbanken over de periode van 1945 tot 1995 de archieven van het bureau Kinderrecht opvragen (deelonderzoek I van de commissie Samson wijst op het bestaan van deze bronnen),
- Bij de secretariaten van de commissies van toezicht en het archief van DJI de beklagzaken opvragen vanaf 1984 tot heden,
- Bij de secretariaten van de commissies van toezicht en het archief van DJI de jaarverslagen van de commissies van toezicht van 1945 tot 2012 opvragen (vanaf 2012 te vinden op de website van DJI),
- Bij de RSJ de beroepszaken van het College van Advies voor de justitiële kinderbescherming de beroepszaken opvragen van 1984 tot 2000 en de beroepszaken van de RSJ zelf vanaf 2000 (voorzover die niet in de databank op de website van de RSJ zijn gepubliceerd).

Onderzoek naar *toezicht op het beheer en klimaat in de inrichtingen*:

- Onderzoek naar de jaarverslagen, notulen en toezichtbezoeken van het College voor Toezicht, Bijstand en Advies (CTBA) (deelonderzoek I van de commissie Samson wijst op het bestaan van deze bronnen),
- Bij de RSJ nagaan of er archieven zijn van de jaarverslagen, notulen en toezichtbezoeken van het College van Advies voor de Kinderbescherming (1955-1989) en het College van Advies voor de justitiële Kinderbescherming (1989-2000),
- Opvragen van de registratie van geweldsincidenten van 1945 tot heden in het archief van DJI,

- Onderzoek naar de verschillende rapporten van de huidige inspecties die digitaal beschikbaar zijn en het opvragen van de niet digitaal beschikbare rapporten van hun voorgangers via de inspecties zelf.

Vorming en opleiding van personeel:

- Bestudering van informatie over specifieke training in het hanteren van agressie voor de periode van begin jaren '90 tot heden,
- Onderzoek naar de voorbereiding van personeel op (het voorkomen) van geweld in meer globale zin door documentenstudie, bestudering van gevonden handboeken en interviews met oud-docenten van enkele opleidingen specifiek voor inrichtingswerkers incl. de opleiding Kinderbescherming A en B (voor de periode 1945-heden),
- Onderzoek naar de aanpak in de JJI's sinds eind jaren '70 / begin jaren '80 aan hand van beschikbare bronnen over op de gedragstherapeutische benadering gebaseerde trainingen, interviews met trainers uit die tijd en bestudering van beschikbare bronnen / onderzoeken over de aanpak in de JJI's en de problemen die groepsleiding ondervindt bij het bewust pedagogisch handelen en de toepassing van deze methodieken na training.

Bijlage 1 Geraadpleegde personen

Interviews:

- Marijke van Genabeek, lid directie Rijks Justitiële Jeugdinrichting. Voormalig behandeldirecteur R.I. De Hartelborgt (Spijkenisse), gedragswetenschapper / behandelverantwoordelijke particuliere inrichting Teylingereind en gedragswetenschapper 't Nieuwe Lloyd.
- René Bruijn, voormalig directeur particuliere inrichting JOC resp. Rijksinrichting Lloyd Hotel en 't Nieuwe Lloyd, voormalig sectordirecteur JJJ/DJI en hoofdinspecteur inspectie jeugdhulpverlening, later inspectie jeugdzorg.
- Hans Butselaar, voormalig algemeen directeur jji De Heuvelrug en voormalig sectordirecteur justitiële jeugdinrichtingen bij DJI Ministerie van Justitie.
- Julichska Venmans, voorzitter Raad van Bestuur CONRISQ Groep*.
- Cécile van Houdt, secretaris Raad van Bestuur CONRISQ Groep* en concernjurist.
- Wilfred Diekmann, hoofd graduate school Faculteit Maatschappij & Recht, Hogeschool van Amsterdam. Voormalig docent HBO-J.
- Saapke Hoekstra, docent SPH Hogeschool van Amsterdam, voormalig docent HBO-Inrichtingswerk.

Beschikbaarheid bronnen:

- mw. drs. E. Baake, hoofd Documentaire Informatievoorziening UvA/HvA.
- Mw. A. Dijk, documentalist gevangenismuseum Veenhuizen (beschikbare archieven JJI's, ego-documenten).
- dr. Marianne Huisman, beleidsmedewerker, Stichting UTOPA / Mulock Houwer Bibliotheek.
- Annelies Jorna, Adviseur kennismanagement, Ministerie van Veiligheid en Justitie, Dienst Justitiële Inrichtingen (o.a. informatie P&C cyclus, circulaires, jaarverslagen en jaarplannen, TULP).
- Dhr. Ruud Kuijpers, kwaliteitsmedewerker Rijks Justitiële Jeugdinrichting (TULP/JIS, inhoud kwaliteits-systeem en toegang archief locatie Hunnerberg).
- Drs. Han Spanjaard, Spanjaard Development & training (bronnen trainingen PI-research).
- Mw. A. Wendel de Joode, secretariaat SPH (archieven SPH).

Bijlage 2 Search bronnen voorkomen geweld in justitiële jeugdinrichtingen

Databanken	Zoektermen	In combinatie met
www.picarta.nl http://jgz.captise.nl/DigiBibJGZ/tabid/65/ Default.aspx www.WODC.nl http://www.nji.nl/nl/Publicaties/ Zoek-een-publicatie www.delpher.nl www.narcis.nl http://link.springer.com/ http://www.defenceforchildren.nl/ www.google.nl www.oba.nl	Tuchtschool, Justitiële Jeugdinrichting(en) (Gesloten) Jeugdinrichting(en) Rijksopvoedingsgesticht(en) Opvoedingsgesticht(en) Opvoedingsinternaat Opvangtehuis voor criminale jongeren Jeugdgevangenis Penitentiaire inrichting + jeugd/ jongeren (Rijks)instellingen (Rijks)inrichting Justitiële jeugdzorg (Rijks)inrichting voor opvoeding (Rijks)inrichting voor buitengewone behandeling (Rijks)opvangtehuis (Rijks)observatiehuis (Ex) (Kinderbeschermings)pupillen	Verbaal/fysiek/Geweld Incident(en) Misstanden Pedagogisch/groepsklimaat/ opvoeding Bedreigingen Provoceren Agressie / spanning Toezicht / meldingen Groepsdynamica Ego documenten Calamiteiten Zwartboek Follow-up onderzoek
	Den Hey-Acker De Hunnerberg Kralingen Eikenstein De Lindenhorst 't Nieuwe Lloyd Den Engh Overberg 't Poortje JOC Het Nederland- sche Mettray De Marke O.G. Heldring Stichting De Dreef	Alexandra Het Keerpunt Doggershoek Hartelborgt Lloyd-hotel Op den Berg Montfoort Veldzicht De Kruisberg De Heuvelrug Teylingereind Amsterbaken Avenier
	Tuchtschool Jeugdinrichting Opvoedingsgesticht Opvoedingsinternaat Jeugdgevangenis Justitiële jeugdzorg	idem

Nr.	Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Auteurs	Type	Onderwerp	Relevantie
1.	Picarta	Zwartboek	Rijksinrichtingen: Zwartboek van de belangenvereniging minderjarigen. http://picarta.nl/DB=2.41/SET=2/TTL=1/SHW?FRST=1	1980	G.P. Hoefnagels	Zwartboek		Schaal 1 t/m 5 5
2.	Picarta	Kinderbe-scherms-pullen + verhalen	Als je nog een keer wegloopt breken we je beenjes : interviews met kinderen die overheidswegen werden beschermde. http://picarta.nl/DB=2.41/SET=22/TTL=2/SHW?FRST=1	1983	Carol Burgemeester, Anneke Vanwijnsterghé, Katrien de Klein	Verhalenbundel	Verhalen van (ex-) kinderbe-schermspullen.	5
3.	Picarta	Jeugdgevan-genissen + verhalen-	Rotjongens : het leven in de jeugdgevange-nis. http://picarta.nl/DB=2.41/SET=20/TTL=1/SHW?FRST=2	2007	Bib Dumon talk	Verhalenbundel	Het boek vertelt het verhaal van kinderen en jongeren (onder de achttien) van diverse afkomst die voor uiteenlopende redenen in de gevangenis terecht zijn gekomen.	5
4.	Picarta	Gevangen-schap + Radicalisme	Lach niet de duivel : autobiografie van een rotte-appel-Marokkaan. http://picarta.nl/DB=2.41/SET=19/TTL=4/SHW?FRST=1	2011	Yehya Kaddouri	Autobiografie	Autobiografie van een jongeman van Marokkaanse komaf, die vier jaar in de gevangenis zat wegens het beramen van een terroristische aanslag.	5
5.	Picarta	Jeugdgevan-genissen + non-fictie	Vet vast: Het leven in jeugdinrichting de Doggershoek. http://picarta.nl/DB=2.41/SET=18/TTL=1/SHW?FRST=4	2005	W. Oosterbeek	Rapportage	Schets van de penitentiaire inrichting in Den Helder waar jongeren tussen 12 en 18 verblijven; met portretten van enige jongeren die daar verblijven.	5

Nr.	Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Auteurs	Type	Onderwerp	Relevante Schaal 1 t/m 5
6.	Wodc	Follow-up onderzoek	Eind Goed, al goed? De leefsituatie van jongeren een jaar na vertrek uit een justitiële behandelinstelling. https://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/w00167-eind-goed-al-goed-de-leefsituation-jongeren-een-jaar-na-vertrek-uiteen-justitiële-behandelinrichting.aspx	1998	Leonieke Boendermaker	Rapport	FU onderzoek onderzoek ex-ibi jongeren.	161 5
7.	Picarta	Jeugdgevangissen	Opvoeding en bescherming achter 'tralies'. http://picarta.nl/DB=2.41/SET=25/TTL=2/SHW?FRST=6	2008	Leonieke Boendermaker en Jolande uit Beijerse	Boek		4
8.	Kenniscentrum Sociale Innovatie (Hogeschool Utrecht)	Justitiële jeugdinrichting	Is Mo nu wel of niet ziek? De dynamiek van de interactie in justitiële jeugdinrichtingen. http://www.annekemmenger.nl/nl-NL/PUBLICATIES/Artikelen	2010	Joep Hanrath	Artikel in Sozio		3
9.	Oba	Kindergevangenis	Voor mijn moeder. http://zoeken.oba.nl/detail/%22Voor-mijn-moeder%22-reisverslag-langs-de-Boek/?itemid= universal srulhttp://data.bibliotheek.nl/ggc/ppn/311676022	2008	Young in Prison	Reisverslag	Reisverslag langs de wereld van kindergevangenis (ook in Nederland dus)	2
10.	Oba	Jeugdgevangissen	Veroordeeld tot verbondenheid. http://zoeken.oba.nl/detail/Marie-José-Geen-en-Veroordeeld-tot-verbondenheid-een-onderzoek/Boek/?itemid= universal srulhttp://data.bibliotheek.nl/ggc/ppn/383810809	2014	Marie-José Geen en	Onderzoek	Onderzoek over de alliantie tussen groepsleiders en jongens in een justitiële jeugdinrichting.	2

Nr.	Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Auteurs	Type	Onderwerp	Relevantie
11.	Picarta	Tuchtschool	Tuchtschool -Jongeren die onhandelbaar zijn moeten naar de tuchtschool. Maar het middel blijkt vaak erger dan de kwaal. http://picarta.nl/DB=2.41/SET=1/TTL=1/SHW?FRST=1	2004	Onbekend		Artikel in tijdschrift Zorg + Welzijn	Schaal 1 t/m 5 4
12.	Picarta	Tuchtschool	En nou: de tuchtschool in: http://picarta.nl/DB=2.41/SET=1/TTL=1/SHW?FRST=2	1970	J. de Beijer	Onderzoek	Een onderzoek om de vraagtekens achter deze uitspraak van de kinderrechter te motiveren, want: biedt de tuchtschool zijn pupillen een adequate aanpak?	3
13.	Picarta	Tuchtschool	Tuchtschool voor probleemjongere. http://picarta.nl/DB=2.41/SET=1/TTL=1/SHW?FRST=5	2004	Onbekend		Artikel in tijdschrift School-journal. afl. 17 (15 mei), pag. 30-31 / 2004	2
14.	Picarta	Tuchtschool	Tuchtschool voor lastpakken. http://picarta.nl/DB=2.41/SET=1/TTL=1/SHW?FRST=6	2004	Onbekend		Artikel in tijdschrift Schooljournaal. afl. 12 (10 apr.), pag. 4-5	2
15.	Picarta	Jeugdgevangenis + tuchtschool + jeugdstrafrecht	Jeugd van Den Hey-Acker, de tuchtschool (1906-2006). http://picarta.nl/DB=2.41/SET=1/TTL=1/SHW?FRST=11	2006	Marinus Wilhelmus Maas		Uitgave ten gevoige van 100 jarig bestaan van tucht-school	3
16.	Picarta	Tuchtschool	De tuchtschool: Ze moeten hier stelende jochies van tien, twaalf neerzetten, want die schrikken nog. http://picarta.nl/DB=2.41/SET=1/TTL=1/SHW?FRST=18	1986	Ineke Peters; Roel Visser			4

Nr.	Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Auteurs	Type	Onderwerp	Relevante Schaal 1 t/m 5
17.	Picarta	Jeugdinrichting	Noodkreet uit jeugdinrichting. http://picarta.nl/DB=2.41/SET=6/TTL=11/SHW?FRST=16	2008	Onbekend		Artikel in tijdschrift. Nieuwe Revu, aflevering 25, pag. 40-46	3
18.	Picarta	Jeugdgevangenis + Jeugdstrafrecht	Leven als een kokosnoot. Een biografie van de Hunnerburg 1905 – 2005. http://picarta.nl/DB=2.41/SET=6/TTL=21/SHW?FRST=24	2005	Lambertus Henricus Johannes de Turck (1951-)		Biografie in opdracht van instelling de Hunnerburg	5
19.	Narcis	Psychische gevolgen van detentie + Justitiële Jeugdinrichtingen	Subculturen in Penitentiare inrichting http://www.narcis.nl/publication/RecordID/oai%3Atudelft.nl%3Auid%3A37d7d9dc-be-47c3-8152-72a6be48e20/uquery/jeugdinrichting/id/2/Language/EN	1983	WODC			5
20.	Picarta	Jeugdinrichting	Marokkaanse jeugdinrichting Amal dreigt te mislukken.	1994	Onbekend		Artikel in: Elsevier; vol. 50 (1994), afl. 27, pag. 22-23 (2)/1994	5

Nr.	Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Auteurs	Type	Onderwerp	Relevante Schaal 1 t/m 5
21.	WODC	Justitiële jeugdinrichting	Samenplaatsing van jongeren in justitiële jeugdinrichtingen. https://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/samenplaatsing-in-justitiële-jeugdinrichtingen-jijs.aspx	2004	Goderie, Mak, Steketee & Wentink	Eindrapport	Doel is te laten zien hoe de samenplaatsing van civiele rechtelijk en strafrechtelijk geplaatsten in JJI's (zowel opvang- als behandelinrichtingen) ervaren wordt door jongeren en ouders en wat dit voor hen betekent, zodat het Ministerie van Justitie beter kan inschatten of samenplaatsing (on)wenselijk is en kan beslissen of er aanleiding is tot wijzigingen van de situatie terzake JJI's.	4
22.	WODC	Gesloten jeugdinrichting	Jongens en meisjes in een gesloten jeugdinrichting. http://wodc.nl/onderzoeksdatabase/k30-jongens-en-meisjes-in-een-gesloten-jeugdinrichting-de-eerste-ervaringen-met-coeducatie-in-het-poortje.aspx	1993	Van der Laan & Smit	Tussenrapport	Evaluatie van een experiment met gemengde opvang in een gesloten setting. Dit blijkt niet tot ongewenste ontwikkelingen en geburtenissen te leiden. Op grond van de ervaringen tot nu toe mogen de onderzoekers dat er alle reden is om het experiment met gemengde opvang voort te zetten.	5
23.	Picarta	Jeugdgevallen	Glen Mills: ex-studenten over hun heropvoeding. http://picarta.nl/DB=2.41/SET=6/TTL=91/SHWFIRST=97	2004	Onbekend	Artikel in tijdschrift Vrij Nederland vol. 65 (2004), art. 35 (28 aug), pag. 28-33	School voor boefjes. Helpt de harde aankap van criminale jongeren in jeugdinrichting Glen Mills? Mogen gangsters in spe worden opgevoed of opgesloten? VN vroeg het de 'oud-studenten' zelf	5

Nr.	Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Auteurs	Type	Onderwerp	Relevante Schaal 1 t/m 5
24.	Picarta	Jeugdinrich-tingen	Meerpersoonskamers - Over het idee voor sameplaatsing van jongeren in de jeugdinrichting was vorig jaar veel commotie. Hoe gaat het nu met de pilots? http://picarta.nl/DB=2.41/SET=6/TTL=91/SHW?FRST=94	2005	Onbekend	Artikel in tijdschrift Zorg + welzijn vol. 11 (2005), afl. 12-13, pag. 6-8 (3)		2
25.	Picarta	Jeugdinrich-ting	Observaties vanuit de jeugdinrichting (2) http://picarta.nl/DB=2.41/SET=6/TTL=101/SHW?FRST=110	2000	Micha de Winter	Artikel in tijdschrift voor de sociale sector (2000), afl. 6, pag. 28-31 (4)	De pedagoog Micha de Winter liet zich enkele dagen opsluiten in JI's	4
26.	Picarta	Jeugdinrich-ting	Observaties vanuit de jeugdinrichting (3) http://picarta.nl/DB=2.41/SET=6/TTL=101/SHW?FRST=105	2000	Micha de Winter	Artikel in tijdschrift voor de sociale sector (2000), afl. 7-8, pag. 26-29 (4)	De pedagoog Micha de Winter liet zich enkele dagen opsluiten in JI's	4
27.	Picarta	Jeugdinrich-ting	Observaties vanuit de jeugdinrichting (1). http://picarta.nl/DB=2.41/SET=9/TTL=1/SHW?FRST=2	2000	Micha de Winter	Artikel in tijdschrift voor de sociale sector (2000), afl. 5, pag. 16-23 (8)	De pedagoog Micha de Winter liet zich enkele dagen opsluiten in JI's	4
28.	Picarta	jeugdgevan- genissen	Weglopen uit besloten justitiële behandel-inrichtingen. http://picarta.nl/DB=2.41/SET=10/TTL=91/SHW?FRST=91	2006	Hans Jansma, Marleen van Aggelen, Maja Deković	Onderzoek	Onderzoek bij jongeren In OGH en Rentray	3

Nr.	Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Auteurs	Type	Onderwerp	Relevante Schaal 1 t/m 5
29.	OBA	Kindertehuis	Schuifkaas; relaas van een reünie. http://zoeken.oba.nl/detail/Rudie-Kagie/Schuifkaas-relaas-van-een-reunie/Boek/?itemid=uniwersal/sruhttp://data.bibliotheek.nl/ggc/ppn/320827194	2011	Rudie Kagie	Autobiografisch verhaal	Door de organisatie van een reünie van het kindertehuis Nieuw Voordorp in Voorschoten komen vele frustraties uit het verleden bij betrokkenen naar boven. Autobiografisch verhaal.	4
30.	OBA	Rijksinrichting	Trailetkinderen. http://zoeken.oba.nl/detail/Nicole-van-Heeswijk/Trailetkinderen/Boek/?itemid=uniwersal/sruhttp://data.bibliotheek.nl/ggc/ppn/192126555	2000	Nicole van Heeswijk, Th.A.H. Doreleijers	Interviews	Interviews met acht jeugdcriminelen die zijn gedetineerd in de rijksinrichting Den Hey-Acker.	5
31.	OBA	Internaat	Jongens op kostschool; het dagelijks leven op katholieke jongensinternaten. http://zoeken.oba.nl/detail/Jos-Perry/longens-op-kostschool-het-dagelijks-leven-op/Boek/?itemid=uniwersal/sruhttp://data.bibliotheek.nl/ggc/ppn/079452108	1991	Jos Perry	Verhalenbundel (boek)	Oudleerlingen kijken terug op hun jeugd in de rooms-katholieke jongensinternaten, waarbij over de Bijzondere Vriendsschappen uitgebreid wordt verteld	3
32.	OBA	Internaten	Valse start; de gevolgen van een verstoerde jeugd. http://zoeken.oba.nl/detail/Valse start-de-gevolgen-van-een-verstoerde/Boek/?itemid=uniwersal/sruhttp://data.bibliotheek.nl/ggc/ppn/323888514	2013	Sabinka Dudevszky Arie Kievit Pieter Kers,	Interviews	Interviews met jongvolwas-sen, waarvan de meesten als puber onder toezicht stonden van Jeugdzorg en uit huis waren geplaatst. Ook de levensverhalen uit 1998 zijn opgenomen	4
33.	Defence for Children	Minderjarigen in gesloten instellingen	Onvoldoende veiligheid in justitiële jeugdinrichtingen en gebrek aan nazorg. http://www.defencereformchildren.nl/p/197/Minderjarigen_in_gesloten_instellingen/mo374-cgp2sd10%6C43-coiid NB dit is een nieuwsbericht over rapport volgende bron (niet meegeteld)	2013	Onbekend	Artikel	Aanbevelingen van voormalige bewoners van de justitiële jeugdinrichting ter verbetering van onveiligheid. In plaats van 'overleven' moet er zorg en aandacht komen, en moet een kind zich in een instelling geborgen voelen.	5

Nr.	Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Auteurs	Type	Onderwerp	Relevante Schaal 1 t/m 5
34.	Wegwijzer Jeugd- en Veiligheid	LeefKlimaat + jeugdinrichting	Geest, V.R. van der, Bijleveld, C.C.J.H. & Verbruggen, J. (2013). Vallen en opstaan. Mannen en vrouwen 17 jaar na vertrek uit een justitiële jeugdinrichting. (Intern rapport). Amsterdam: NSCR /Vrije Universiteit. Op onderstaande link kan er ook een samenvatting worden gedownload. Het rapport zelf is onvindbaar: http://www.wegwijzerjeugdveiligheid.nl/onderwerpen/jeugdcriminaliteit/onderzoek/vallen-en-opstaan/	2013	Van der Geest & Bijleveld	Onderzoeksrapport	Nederlandse mannen en vrouwen die tijdens de adolescentie een periode in een justitiële jeugdinrichting verbleven, hebben op latere leeftijd meer problemen op het gebied van gezondheid, relaties, werk en huisvesting dan de doorne Nederlandse bevolking. Daarbijlukt uit dit onderzoek van het Nederlands.	5
35.	Inspectie Jeugdzorg	Inrichting	Onderzoek naar aanleiding van incidenten bij inrichting Den Engh. https://www.inspectiejeugdzorg.nl/documents/De%20grenzen%20van%20Den%20Engh%20aan%2005.pdf	2005	Inspectie Jeugdzorg Utrecht	Inspectierapport	De gevonden van de werkwijze van Den Engh voor jeugdigen, personeel en omgeving.	5
36.	Inspectie Jeugdzorg	Incidenten	Onderzoek naar aanleiding van incidenten op Harreveld. https://www.inspectiejeugdzorg.nl/documents/Harreveld.pdf	2006	Inspectie Jeugdzorg Utrecht	Inspectierapport	De gevonden van de werkwijze van Harreveld voor jeugdigen, personeel en omgeving	5
37.	Inspectie Jeugdzorg	Justitiële jeugdinrichting	Veiligheid binnen Het Poortje https://www.inspectiejeugdzorg.nl/documents/Vastgesteld%20rapport%20Het%20Poortje%20v%202020.pdf	2007	Inspectie Jeugdzorg Inspectie van het Onderwijs	Inspectierapport	Onderzoek naar het leef-, behandel- en werkklimaat binnen justitiële jeugdinrichting het Poortje, locatie Veenpoort	5

Nr.	Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Auteurs	Type	Onderwerp	Relevantie
38.	Inspectie Jeugdzorg	Justitiële jeugdinrichting	Veiligheid binnen De O.G. Heldingsstichting https://www.inspectiejeugdzorg.nl/documenten/vastgesteld%20rapport%20OGH%20v%202.0.pdf	2007	Inspectie Jeugdzorg Inspectie van het Onderwijs Inspectie voor de Gezondheidszorg Inspectie voor de Sanctietoepassing	Inspectie-rapport	Onderzoek naar het leef-, behandel- en werkclimaat binnen de justitiële jeugdinrichting Otto Gerhard Heldingsstichting	Schaal 1 t/m 5 5
39.	Inspectie Jeugdzorg	Justitiële jeugdinrichting	Veiligheid binnen De Heuvelrug Locaties Eikenstein en De Lindenhorst https://www.inspectiejeugdzorg.nl/documenten/vastgesteld%20rapport%20De%20Heuvelrug%20v%202.0.pdf	2007	Inspectie Jeugdzorg* Inspectie van het Onderwijs Inspectie voor de Gezondheidszorg Inspectie voor de Sanctietoepassing* meerdere rapporten over het leefklimaat van verschillende jeugdinrichtingen zijn terug te vinden tot 2006 op de website van Inspectie Jeugdzorg	Inspectie-rapport	Onderzoek naar het leef-, behandel- en werkclimaat binnen justitiële jeugdinrichting De Heuvelrug locaties Eikenstein en de Lindenhorst	Schaal 1 t/m 5 5

Nr.	Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Auteurs	Type	Onderwerp	Relevante Schaal 1 t/m 5
40.	Defence for Children	Geweld en misbruik in JJI	Een einde aan geweld en misbruik in justitiële jeugdinrichtingen. http://stukonline.com/wp-content/uploads/2015/09/een_einde_aan_geweld_en_misbruik_in_justitiële_jeugdinrichtingen.pdf	2012	Defence for Children	Onderzoek inclusief 10 verhalen en aanbevelingen van jongeren	Het onderzoek gaat over wat er volgens jongeren onder veiligheid en geweld wordt verstaan, wat de ervaringen van jongeren zijn en hoe zij denken dat geweld gestopt kan worden. Vragen die centraal staan zijn: wanneer voel je je veilig, wat voor geweld komt in justitiële jeugdinrichtingen voor, welke risico's zijn er, wat kunnen jongeren en personeel doen om geweld te stoppen en te voorkomen en welke verbeteringen zijn daarvoor nodig?	5
41.	Defence for Children	Gewelden misbruik in JJI	Dat ze je naam kennen http://www.defenceforchildren.nl/images/20/1060.pdf	2010	Defence for Children	Onderzoek	Een onderzoek naar de mening van jongeren die te maken hebben met jeugdzorg in Nederland	4
42.	OBA	Jeugdhulp-verlening + verhalen + kinderbeschermings-puppen	Het verborgen kind. Een zoektocht http://zoeken.oba.nl/detail/jeannette-nienhuis/het-verborgen-kind-een-zoektocht/Boek/?itemid=universal/sru&http://data.bibliotheek.nl/ggc/ppn/240946162	2002	Jeannette Nienhuis & Frouke Welling	Non-fictie boek	Personlijk relaas van een in 1952 geboren vrouw, die opgroeide in allerlei kindertehuizen en op straat, en die als volwassene op zoek ging naar haar jeugdherinneringen.	3

Nr.	Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Auteurs	Type	Onderwerp	Relevante Schaal 1 t/m 5
43.	OBA	Kinderbe-schermings-pupillen + non-fictie	Een moeilijke jeugd. http://zoeken.oba.nl/detail/Loes-de-Fauw-Een-moeilijke-jeugd-de-zoektocht-van-Anita/Boek/?itemid=universal/sruhttp://data.bibliotheek.nl/ggc/pnn/314671536	2008	Loes de Fauwe	Non-fictie boek	In deze publicatie wordt een beeld geschetst van de mogelijkheden en onmogelijkheden van de Jeugdzorg in Nederland, op basis van ontmoetingen die Anita Leeser (1935) had met de kinderen waar ze tijdens haar loopbaan als kinderrechter mee te maken had gehad. Tegelijkertijd ontstaat ook een portret van deze voormalige rechter, die zelf als joods kind tijdens de Tweede Wereldoorlog met haar moeder het concentratiekamp Bergen-Belsen overleefde.	5
44.	OBA	Jeugdbe-scherming + verhalen	Dit is het land waar grote mensen wonen. http://zoeken.oba.nl/detail/Atty-van-Gijn/Dit-is-het-land-waar-grote-mensen-wonen/Boek/?itemid=universal/sruhttp://data.bibliotheek.nl/ggc/pnn/274757222	2005	Atty van Gijn	Non-fictie boek	In tien verhalen, geschreven vanuit de praktijk van de Kinderbescherming, toont Atty van Gijn hoeveel kanten er vaak aan een zaak zitten en hoe moeilijk het is wijs te zijn. Ook laat zij zien om welke kinderen het gaat.	3

Nr.	Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Auteurs	Type	Onderwerp	Relevante Schaal 1 t/m 5
45.	OBA	Kinderbe-scher-mings-pupillen + verhalen-bundles	Ik ben Fedde. http://zoeken.oban.nl/detail/Ah-Rutgers-van-der-Loeff/Ik-ben-Fedde/Boek/?itemid=uniiversal/sruhttp://data.bibliotheek.nl/ggc/ppn/052280055	1989	An Rutgers van der Loeff	Verhalen-bundel (non-fictie)	Door zijn verblijf in instellingen lukt het Fedde moeilijk om zijn draaitje vinden in de maatschappij en om contacten met andere mensen te leggen. Dankzij een begrijpende kinderrechter is er voor hem toch een kans op een betere toekomst.	4
46.	(+ MHB)	Jeugdige gedetineer-den + plaatsing in jeugdinrich-ting	Vrij na een Pij. Voortsnellende factoren van acceptatie vrijwillige nazorg en recidive na een Pij maatregel https://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/succesfactoren-pij-maatregel.aspx?cp=44&cs=6802	2012	Andrea Donker Widya de Bakker	Onderzoek.	Onderzoek naar de vraag welke factoren voorspellen of PJ-jongeren bij de beëindiging van hun maatregel bereid zijn tot het accepteren van vrijwillige nazorg.	5
47.	WODC	Jeugdige delinquenten	Jongeren en vrijheidbeneming https://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/onderzoek-onder-jongeren-interviews-waarbij-de-vraag-naar-vrijheidbeneming-centraal-staat.aspx	2011	Van der laan & Eichelsheim	onderzoek	Onderzoek naar de wijze waarop jeugdigen hun vrijheidbeneming ervaren en de individuele verschillen die daarbij optreden.	5
48.	WODC	Veiligheids-beleving + jongeren	Veiligheidsbeleving van jongeren op de Heldringstichting. http://www.ogheldring.nl/images/PDFs/Rapportage_Veiligheidsonderzoek_-_mei_2015.pdf	2015	A.N. Baaners	Onderzoeksrapport	Veiligheidsbeleving van jongeren op de Heldringstichting	5

Nr.	Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Auteurs	Type	Onderwerp	Relevante Schaal 1 t/m 5
49.	Oghelde-ring.nl	Psychische gevolgen van detentie	Ik zit vast. https://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/1401a-strafbelevingen-ongewenste-emotionele-reacties-van-minderjarigen-als-gevolg-van-detentieervaringen.aspx	2008	Laan, A.M. van der; Vervoorn, L., Schans, C.A. van der; Bogaerts, S.	Een exploratieve studie naar emotionele verwerking van justitiële vrijheidsbemming door jongeren	De probleemstelling van dit onderzoek luidt: Wat is de relatie tussen justitiële vrijheidsbeneming en de emotionele verwerking daarvan door gedetineerde jeugdigen? En wat kan op basis van de literatuur gezegd worden over de effecten, van emoties ervaren door jeugdigen tijdens een vrijheidsbemming, op recidive na detentie.	5
50.	WODC	Psychische gevolgen van detentie	Met meer op één kamer. https://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/meerpersoonskamergebruik-jongeren.aspx	2006	Boendermaker, L., Bruinsma, W., Schouten, R., Pijl, M. van der	Onderzoek	De sector JJJ (Justitiële Jeugd Instellingen) ziet zich de komende jaren voor de opdracht gesteld te bezuinigen en tegelijkertijd capaciteit uit te breiden met enkele honderden plaatsen. Eén van de maatregelen om aan beide opdrachten, bezuinigen en uitbreiden, tegemoet te komen is het meerpersoonskamergebruik. In het voorjaar van 2005 zijn drie justitiële inrichtingen gestart met een pilot met het gebruik van meerpersoonskamers	5

Nr.	Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Auteurs	Type	Onderwerp	Relevante Schaal 1 t/m 5
51.	WODC	Jeugddeten-tie	De ontwikkeling van jongeren na verblijf in een justitiële inrichting met een PJJ-maat-regel of een detentiestraf https://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/ontwikkeling-van-delinquente-jongeren.aspx	2002	Domburg, L., van, Ruitier, C. de, Doreleijers, Th.A.H., Vreugdenhil, C.	Follow-up onderzoek	De mogelijkheden van een prospectief follow-up onderzoek zijn uitgewerkt aan de hand van literatuur, methodologische aspecten en haalbaarheid van een dergelijk onderzoek.	3
52.	WODC	Jeugd-gevangenis	Jeugdgevangenis is een nachtmerie http://jeugdzorg-perikelen.jouwweb.nl/tehuizen/etc/gelderland1/otto-gerhardheldringstichting	2008	Trouw		Nieuwsbericht in trouw (onderzoek zelf is onvindbaar)	5
53.	Jeugd-zorg Perikelen	Geweld + Justitiële jeugdinrich-ting	Personnel in justitiële jeugdininstellingen en jeugdzorg plusinstellingen http://wodc.nl/onderzoeksdatabase/2099f-verdiepingstudie-jeugd.aspx?cp=44&cs=6796	2012	T.C. van der Broek	Onderzoek	De onderzoeksvergadering die in deze rapportage is beantwoord luidt: Wat is de stand van zaken met betrekking tot de medewerker-tevredenheid binnen de jeugdinstituties en welke verschillen zijn er ten aanzien van personele en afdelingsspecifieke achtergrondkenmerken.	4

Overige ons bekende relevante publicaties over de aanpak in de JJI's

- Acker, J. van. (1980). *Meisjes zonder kansen. Opvoeding van meisjes in ernstige probleemsituaties*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Addink, A., Lekkerkerker, L., & K. Vermeij. (2010). *Dertig jongeren met een PIJ. Cohortstudie naar het voortraject, de tenuitvoerlegging en het natraject van de PIJ-maatregel*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Bavel, J. van., Beer, G. de., Ingen Schenau, E. van. (z.j.). *Je voelt je als een beest*. Amsterdam: JAC/Stichting "Waer Gebeurt".
- Belangenvereniging Minderjarigen (1985). *Zwartboek Zetten. deel 2*, 66 p.
- Binsbergen, M.H. van. (2003). *Motivatie voor behandeling. Ontwikkeling van behandelmotivatie in een justitiële instelling*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant (proefschrift)
- Boddeus, W., Gooswilligen, B. van., Heinen, D., Jager, M., Lampe, K., Maasland, W., Nagtegaal, J., Verhoeven, I. & Vink, M. (2015). *Basishandleiding YOUTURN*. Den Haag: DJI.
- Boendermaker, L., & Verwers, C. (1996). *Een veld in beeld. Een beschrijving van het werk in de justitiële behandelinrichtingen*. Den Haag: WODC/Gouda Quint.
- Delicat, J.W. (2001). *Van ijzeren vuist naar zachte hand? Idee en praktijk in de riksopvoedingsgestichten 1901-1961*. (Proefschrift KUN).
- Drost, J. (2008). *Residentiële justitiële opvoeding. Residentiële justitiële opvoeding en de houding van jongens ten opzichte van sociale grenzen*. Utrecht: uitgeverij Agiel (proefschrift).
- Hanrath, J. (2013). *De groepsopvoeder als evenwichtskunstenaar. Het dagelijks werk op de leefgroep in een justitiële jeugdinrichting*. Amsterdam: Boom Lemma uitgevers (proefschrift)
- Helm, Peer van der. (2011). *First do no harm. Living group climate in secure juvenile correctional institutions*. Leiden: Hogeschool Leiden (proefschrift).
- Mesman Schultz, K. (1982). *Het Driehuizen project. Meningen van jongens*. Amsterdam: SISWO.
- Mesman Schultz, K. (1984). *Het Driehuizen project. Effecten van zeer intensieve behandeling*. Amsterdam: SISWO.
- Mesman Schultz, K. (1985). *Het Driehuizen project*. Den Haag: CWOK.
- Rink, K., & Zandberg, Tj. (red.). (1997). *Opvoeden en Behandelen op Den Engh*. Groningen: Kinderstudies.
- Simonse, H., (1981). *De visie van de Belangenvereniging Minderjarigen op de kinderbescherming*. Amsterdam: BM.
- Slot, N.W. (1988). *Residentiële hulp voor jongeren met antisociaal gedrag*. Amsterdam/ Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Slot, N. W., & Jagers, J. D. (1986). *De GT-projecten. Twaalf jaar onderzoek naar de effectiviteit van ambulante en residentiële vormen van hulpverlening voor 'probleemjongeren'*. *Kind en adolescent*, 7(3), 192-204.
- Smit, M. (1993). *Aan alles komt een eind. Een onderzoek naar beëindiging van tehuishulpverlening*. Proefschrift RU.Leiden.

Veldt, M.C.A.E. van der., & E.E. Campbell (2009).

Evaluatie van de individuele traject afdelingen. Een onderzoek naar de mogelijke werking van Individuele Traject Afdelingen (ITA) voor ‘groepsongeschikte’ jongeren met een PIJ-maatregel. Duivendrecht: PI-research.

Wigboldus, E.H.M. (2002). *Opvoedend handelen in een justitiële jeugdinrichting. Systematisering van het behandelaanbod binnen Rentrax*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant (proefschrift)

Knipsels:

Op de Berg Amersfoort (p.15-18), stukje uit VPRO-gids 19 mei 1978 n.a.v. VPRO-programma Embargo, Krantenbericht AD 6 mei 1976 over Vijf gijzelingen van groepsleiders en een pastoor in doofpot, Lloyd-hotel Amsterdam – interviews met jongeren, stukje in KRI, oktober 1979 (p.19-27, 30-31), Den Engh (p.28-29), Eikenstein, stukje Volkskrant december 1977 moeder vertelt over mishandeling (p.32-38), Overberg, stukje krant 21 december 1977 (p.40.).

Notulen van de BM afdeling Nijmegen (landelijke bond van en voor tehuisbewoners), opgericht in 1971. In archief in Nijmegen zijn o.a. notulen in te zien. De BM gaf ook een eigen krant uit.

Publicaties beschikbaar bij de Mulock Houwer Bibliotheek

<http://www.utopa-weeshuis.nl/nl/Wat-te-doen-in-het-weeshuis/Volwassenen-en-studenten/Mulock-Houwer-bibliotheek>

Deze bibliotheek is niet digitaal toegankelijk.
Aan de hand van een trefwoordenlijst is de inhoud van bibliotheek geraadpleegd. Daar aanwezige, relevante publicaties over het voorkomen van geweld in de inrichtingen zijn:

A.C. Berghuis (1981). *De Sprang, evaluatie van een bijzonder regiem in een jeugdhuis van bewaring.*
Den Haag: WODC / Ministerie van Justitie.

Begin jaren '70, experimenteel regiem voor jonge mannen. Evaluatie in 1977, gekeken is naar ervaringen van gedetineerden.

Adviesbureau Kinderbeschermingsconflicten,
Belangenvereniging Minderjarigen(landelijk),
Hollands Glorie, Potverdorie en Jongeren Advies Centrum Amsterdam (z.j.). *Zetten Zwart. Vandaag is de eerste dag van Zetten op weg naar weg Zetten.* Dit is ons begin, wat draag jij bij? z.p.: z.u.
Zwartboek over ervaringen van meisjes in Zetten.

Rapport van de commissie belast met onderzoek naar pedagogisch en psychiatrisch beleid der heldringstichtingen (1976). Dit rapport beschrijft het beleid en misstanden na acties van de BM en de publicatie van het zwartboek.

Visbach, M. (1987). *Kom maar eens langs dan zie je waar ik woon. Een kennismaking met 17 jongeren in tehuizen.* Amersfoort/Leuven: De Horstink.
Interviews met jongeren in uiteenlopende tehuizen.

Van der Meulen (1981). *Follow-up onderzoek oudere meisjes kinderbeschermingstehuizen een beschrijvend verldonderzoek.* Groningen, criminologisch instituut RUG

Dit rapport gaat o.a. over meisjes uit de Rekkense inrichtingen (De Marke) en Heldring-stichting. Er wordt gewerkt met het berekenen van een MAP, een maatschappelijke aanpassingsscore exit interviews onder vertrekkers, paar alinea's besteden aandacht aan terugkijken op regiem 30% vond de regels streng, de info niet uitgesplitst over de verschillende tehuizen

Bijlage 3 Search documentaires en filmmateriaal

Databanken	Zoektermen	In combinatie met	
http://in.beeldengeluid.nl/collectie/	Tuchtschool, Justitiële Jeugdinrichting(en) (Gesloten) Jeugdinrichting(en) Riksopvoedingsgesticht(en) Opvoedingsgesticht(en) Opvoedingsinternaat Opvangtehuis voor criminelle jongeren Jeugdgevangenis Penitentiaire inrichting + jeugd/jongeren (Rijks)instellingen (Rijks)inrichting Justitiële jeugdzorg (Rijks)inrichting voor opvoeding (Rijks)inrichting voor buitengewone behandeling (Rijks)opvangtehuis (Rijks)observatiehuis (Ex) (Kinderbeschermings)puppen	Geweld Incident(en) Misstanden	
http://in.beeldengeluid.nl/collectie/	Den Hey-Acker De Hunnerberg Kralingen Eikenstein De Lindenhorst 't Nieuwe Lloyd Den Engh Overberg 't Pootje JOC Het Nederland-sche Mettray De Marke O.G. Heldring Stichting De Dreef	Alexandra Het Keerpunt Doggershoek Hartelborgt Lloyd-hotel Op den Berg Montfoort Veldzicht De Kruisberg De Heuvelrug Teylingereind Amsterbaken Avenier	idem
http://www.documentairenenet.nl http://docunet.nl/ https://www.idfa.nl/nl/idfa-tv.aspx www.picarta.nl https://bib.hva.nl	Tuchtschool Jeugdinrichting Opvoedingsgesticht Opvoedingsinternaat Jeugdgevangenis Justitiële jeugdzorg		

Ook gezocht via www.google.nl, bijvoorbeeld met zoektermen: documentaire + jeugdinrichting/jeugdgevangenis/justitiële jeugdzorg, dit levert enkel de beelden van de bron <http://humaniseringvandejeugdzorg.nl> op.

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Type	Onderwerp	Relevante Schaal 1 t/m 5
http://in.beeldengeluid.nl/collectie/	Justitiële Jeugdinrichting + geweld	Wij zitten vast – Rayandro (19) http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/4310320/false/true	2014	Serie reportages	Sophie Hilbrand ontmoet de jongeren in de gevangenis en praat met hen over hun verleden, het verblijf in de jeugdinrichting en de toekomst.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten
Veelal beeld, maar ook radio	Tijdsin – Jongeren in Harreveld	Jongeren in Harreveld http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/159933/false/true	1997	Actualiteiten-programma	Reportage over jongeren in jeugdinrichting Harreveld in de Achterhoek. Shots van het dagelijks leven in de jeugdinrichting, o.a. het overmeesteren door begeleiders van een agressieve bewoner.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten
Netwerk	Buitenbeentjes – Agressie	Agressie http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/37328/false/true	2006	Actualiteiten-programma	Tweedeelige reportage over de ernstige missstanden bij de justitiële jeugdinrichting Harreveld.	5
Zembia - Levensgevaarlijke pubers	Zembia - Levensgevaarlijke pubers	Zembia - Levensgevaarlijke pubers http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/71453/false/true	2006	Reportage/ Documentaire	Onderzoeksstelling van Danny door de Raad van Kinderbescherming en zijn plaatsing in een gesloten justitiële jeugdinrichting; Danny's verblijf in de inrichting.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten
Vragenuur	Vragenuur	Vragenuur http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/3960853/false/true	2012	Rechtstreekse uitzending vragenuur	Aan de orde komt o.a.: de hoge recidive onder jongeren die vrijkomen na jeugd-tbs; de twijfels over de effectiviteit van de tbs-behandeling; het tekort aan deskundig personeel voor jeugd-tbs.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten
Tweevandaag – Item: Chantal mag niet naar huis	Tweevandaag – Item: Chantal mag niet naar huis	Chantal mag niet naar huis http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/880285/false/true	2007	Actualiteiten-programma	De 15-jarige Chantal Keune uit Almere wordt sinds 29 november 2007 in een isooleercel opgesloten in een justitiële jeugdinrichting Den Hey-Acker in Breda.	4 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Type	Onderwerp	Relevantie Schaal 1 t/m 5
Jeugdinrichting + geweld	De radio 5-documentaire: De Pij-maatregel	2007 http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/545331/false/true	Radio documentaire	Bevattend gesprekken met medewerkers van een gesloten inrichting o.a. over het regime in de inrichting.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten	
	Het kind van de rekening http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/145280/false/true	1976 http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/145280/false/true	Serie documentaires	Eerste van vier documentaires over de kinderbescherming. In dit deel een bezoek aan het voormalige Lloyd Hotel in het Amsterdamse havengebied waar per jaar 400 jongens die justitieel zijn veroordeeld worden ondergebracht. Zij vertellen over hun achtergronden; het leven in tehuisen en de contacten met hun ouders. Directeur Tiel spreekt over het gebrek aan accommodatie in het verouderde gebouw en het geweld in de inrichting.	5	
	Vragenuur http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/145280/false/true	2004 http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/145280/false/true	Rechtstreekse uitzending vragenuur	Over geweldsincidenten, aanrandingen en verkrachtingen van en door bewoners in de jeugdinrichting Den Engh die mogelijk bewust niet door de directie worden aangegeven bij de politie	5	
Opvoedingsgesticht + geweld	Achter het nieuws http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/215920/false/true	1991 http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/215920/false/true	Actualiteitenprogramma	Justitieel onderzoek gevraagd naar wantoestanden in opvoedingsgesticht. Reportage Mirjam Bartelsman en Jan Reiff, directeur Huize Alexandra (opvoedingsgesticht voor meisjes) heeft zijn pupillen verboden naar school te gaan omdat naar zijn mening het onderwijs daar te vrij voor ze is (er wordt buitenhuis gesport en er worden stages bij bedrijven georganiseerd). Volgens ex-bewonsters en ex-medewerkers van Huize Alexandra werkt de school uitstekend, maar juist in het opvangtehuis zelf is er sprake van geweld, psychische terreur en zelfs seksueel verkeer tussen leiding en bewonsters	5	

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Type	Onderwerp	Relevantie Schaal 1 t/m 5
Jeugd-gevangenis + geweld	Hollandse zaken – Geweld-dadige jongeren: hoe pakken we ze aan? http://in.beeldengeluid.nl/collection/details/expression/3909512/false/true	Discussie-programma	2012	Deze aflevering een discussie over de behandeling van (extrem) gewelddadige jongeren, naar aanleiding van de strafzaak tegen de 15-jarige jongen die voor 100 euro een 15-jarig meisje uit Arnhem doodstak.	Behalve een discussie in de studio ook een reportage over de dagelijkse gang van zaken in jeugdgevangenis Teylingenreind in Sassenheim.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten
Rijksinrichting + geweld	Dokument – Opsluiten of opvoeden http://in.beeldengeluid.nl/collection/details/expression/167701/false/true	Serie reportages	2005	In deze aflevering het eerste deel van een tweedelige documentaire over rijksinrichting Den Engh in Den Dolder, waar zo'n 120 jongeren in de leeftijd van 12 tot 23 jaar zitten die veroordeeld zijn voor zware misdrijven (verkrachting, geweld, berovingen). Aandacht voor de keiharde aanpak van de jongeren door een opvoedingsprogramma bestaande uit o.a. trainingen en zware fysieke oefeningen in een groep van twaalf en de negatieve berichten in het nieuws na een incident in Den Engh.	5	
Inrichting voor opvoeding + geweld	Netwerk http://in.beeldengeluid.nl/collection/details/expression/50411/false/true	Actualiteiten-programma	2008	Een groep oud-leerlingen en oud-medewerkers van Gien Mills komt nu naar buiten met negatieve verhalen over geweld, dwang en psychische schade en waardeloos onderwijs.	5	
Den Hey-Acker	Diverse	Radio, vragen- uur- en (jeugd) journaal-item	1981-2012	O.a. over (misstanden in) Den Hey-Acker	3	
Sprekershoek – Belangenvereniging Minderjarigen		Praat-programma	1984	Rep over werk Belangenvereniging Minderjari- gen. Div. interviews Peter Kuys oa: - groep jongens (op rug gefilmd) verblijvend in huis Den Hey-Acker (Rijksinrichting).	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten	

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Type	Onderwerp	Relevantie Schaal 1 t/m 5
Eikenstein	TV-Nomaden http://in.beeldengeluid.nl/ collectie/details/expres- sie/3812345/false/true	1993 Jongeren- programma		Reportage over jeugdgevangenis Eikenstein in Zeist; een jeugdgevangenis voor 12-18-jarigen. Stagiaire Caroline Leurdijk wordt gevuld tijdens haar werkzaamheden. Met interviews hierover met Leurdijk en div. gedetineerden. SHOTS; ext. en int. Eikenstein.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten	
Villa VPRO	http://in.beeldengeluid.nl/ collectie/details/expres- sie/552457/false/true	1979 Actualiteiten programma		Onlangs publiceerde Belangenvereniging Minderjarigen het zwartboek 'Rijksinrichtingen' waarin misstanden in de Rijksinrichtingen aan de kaak worden gesteld. Met interviews met jongeren over de behandelmethoden in de inrichtingen zoals isolatie en separatie en over mishandeling. Tevens een interview met criminoloog Hoefnagels over het zwartboek van de Belangenvereniging Minderjarigen (BM) over de Rijksinrichtingen. Hoefnagels schreef het voorwoord bij het zwartboek.	5	
Journaal	http://in.beeldengeluid.nl/ collectie/details/expres- sie/379632/false/true	1979 Item journaal		Interview A. Munninghoff met prof. Hoefnagels n.a.v. zwartboek Rijksinrichtingen voor minderjarigen en betoging bij Eikenstein in Zeist.	4	
Jong	http://in.beeldengeluid.nl/ collectie/details/expres- sie/597643/false/true	2007 Praat- programma		In deze aflevering: "Ik zat in een jeugdgevangenis". Mandy en Maria vertellen over de tijd die ze doorbrachten in een jeugdgevangenis. Presentator Manuel Venderbos rebelleert tegen het gezag in jeugdinrichting Eikenstein.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten	
De Linden- horst	YOY – Dubbel straf	1993 Serie reportages		Serie programma's over en met jongeren waarin wordt ingegaan op gebeurtenissen, problemen en situaties die hen raken. Deze keer het eerste deel van een tweedelige documentaire over De Lindenhorst in Zeist, een gesloten Rijksinrichting voor meisjes.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten	

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Type	Onderwerp	Relevantie Schaal 1 t/m 5
Jeugdinrichting Den Engh	Diverse	1998-2008 Programma en journaal-items	Over (experimentele) behandelmethode en reorganisatie Den Engh	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/incidenten		
PREMTIME	Marokkaans probleemgezin in Amsterdam-Slotervaart http://in.beeldengeluid.nl/collctie/details/expressie/1014515/false/true	2008 Informatief programma	Samen met Prem Radhakishun neemt moeder Naziba de stapels dossiers door die ze in de loop der tijd over haar kinderen heeft verzameld en die de bureaucratie in de jeugdzorg aantonen. Met zoon Houdé (16) gaat het niet goed. Hij werd geplaast in jeugdinrichting Den Engh, maar liep daar weg. Zijn moeder vindt Den Engh geen goede plek voor Houdé, omdat er volgens haar niet echt aan zijn psychische problemen wordt gewerkt en er geen begeleiding en scholing wordt gegeven.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/incidenten		
Twee Vandaag	http://in.beeldengeluid.nl/collctie/details/expressie/51115/false/true	2004 Actualiteiten programma	Minister Donner van Justitie laat Jeugdinrichting 't Nieuwe Lloyd' in Amsterdam na onderzoek door adviesbureau Berenschot sluiten. Uit het onderzoek blijkt dat door een hoog ziektetevlak, een chronisch personeelstekort, gebrek aan geld en leiding en geruzie onder het personeel de arbeidsverhoudingen verstoord zijn. De minister vindt de situatie onverantwoord, onherstelbaar en onaanvaardbaar.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/incidenten		
Overberg	De 747 documentaire – Onderweg naar vrijheid http://in.beeldengeluid.nl/collctie/details/expressie/503611/false/true	2003 Documentaire	In deze aflevering de documentaire 'Onderweg naar vrijheid', met daarin een portret van vier jonge delinquenten, die veroordeeld zijn voor beroving, diefstal en geweld. Ze zitten in een gevangenis voor minderjarige delinquenten in Overberg, waar ze samen een schilderij hebben gemaakt, getiteld 'Onderweg naar vrijheid'.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/incidenten		

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Type	Onderwerp	Relevantie Schaal 1 t/m 5
	Jeugdjournaal http://in.beeldengeluid.nl/ collectie/details/expres- sie/386137/false/true	1992 Journaalitem	Verslag Saskia Dekkers, kabinet maakt in de Troonrede plannen bekend voor uitbreiding van aantal gevangenissen; impressie van strafinrichting voor jongeren "De Overberg"; alg. SHOTS van "De Overberg"; jonge criminelen tijdens onderwijs (da houtbewerking) en in kantine;	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten		
Televizier http://in.beeldengeluid.nl/ collectie/details/expres- sie/211135/false/true	1996 Actualiteiten programma	Reportage over de justitiële jeugdinrichting "Overberg", waar het dagelijks leven van twee veroordeelde jongeren wordt gevolgd temidden van andere jeugdigen gedetineerden.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten			
Jeugd- gevange- nis 't Poortje	Middageditie http://in.beeldengeluid.nl/ collectie/details/expres- sie/46943/false/true	1997 Actualiteiten programma	Discussie tussen (in de studio) R. Poelstra en R. Bekkerling, ex-werknemers van jeugdgevangenis 't Poortje in Groningen, en (vanuit Den Haag) Henk de Haan, kamerlid CDA, over het wanbeleid, de missstanden en de verziekte werksfeer in deze instelling.	5 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten		
Nieuws op 1 http://in.beeldengeluid.nl/ collectie/details/expres- sie/531282/false/true	1995 Actualiteiten programma	Reportage over de Groningse jeugdgevangenis 't Poortje, waar jongens en meisjes gemengd naar school gaan maar wel apart zijn ondergebracht.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten			
JOC + jeugd	Embargo - Kinderbescherming http://in.beeldengeluid.nl/ collectie/details/expres- sie/552191/false/true	1978 Documentaire	Met een reportage over de Browndale Stichting in Rotterdam en interviews met medewerkers van Belangenvereniging Minderjarigen en van voogdijvereniging Stichting 'Tot Stein' en jongeren die in het JOC verblijven.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten		

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Type	Onderwerp	Relevantie Schaal 1 t/m 5
Mettray	Dokument – Dansen in het Mijnenveld http://in.beeldengeluid.nl/collection/details/expression/166390/false/true	Dokumentaire	2003	Documentaire	In deze aflevering een reportage van Alfred Edelstein en Karin van Coeverden, waarin zij de jongerenwerker John Oldenhof volgen, die ontspoede jongeren begeleidt en op zoek gaat naar vier oud-pupillen om te kijken of zijn inspanningen van de afgelopen 25 jaar hebben gewerkt.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten
De Marke	Info Special – Kindertehuizen http://in.beeldengeluid.nl/collection/details/expression/127842/false/true	Reportage	1979	Reportage	Reportage over de misstanden in diverse kindertehuizen. Interviews met deskundigen en betrokken kinderen. Fons Burgers praat onder meer met: - mevr. R.C. Lensink-Brockman, kinderrechter - Miep Hilgers, dir. tehuis De Marke - Hans Simonson en Gerda van de Belangen Vereniging Minderjarigen (BVM).	5
Heldring Stichting	HET KLOOSTER Lekker leven. Recepten voor de ziel http://in.beeldengeluid.nl/collection/details/expression/482920/false/true	2004	Religieus programma	Reportage over de Otto Gerhard Heldring Stichting in Zetten, waar jongeren worden opgevangen tussen de 12 en 23 jaar die met justitie in aanraking zijn geweest.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten	

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Type	Onderwerp	Relevante Schaal 1 t/m 5
De dreef + internaat	Snuiters – Niet thuis opgroeien http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expressie/132693/false/true	1985 Praat-programma	Praat-programma	Cees Grimbergen spreekt in de studio met jongeren uit internaat De Ambelt, internaat De Dreef en jongeren uit pleeggezinnen over hoe en waardoor ze in internaat of pleeggezin terecht gekomen zijn. Over wat beter is: pleeggezin of internaat en of de harde hand soms beter helpt dan begrijpvolle benadering.	Cees Grimbergen	4
Televizier	http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expressie/211913/false/true	1993 Actualiteiten programma	Reportage van Pieter Varekamp en Judy Former over het justitiële jongensinternaat De Dreef in Wapenveld na nieuwe aanklachten van seksueel misbruiken mishandeling, ditmaal gericht tegen de directeur van het internaat. Ter inleiding een kort overzicht van de misstanden die twee jaar geleden aan het lichtkwamen.	Reportage van Pieter Varekamp en Judy Former over het justitiële jongensinternaat De Dreef in Wapenveld na nieuwe aanklachten van seksueel misbruiken mishandeling, ditmaal gericht tegen de directeur van het internaat. Ter inleiding een kort overzicht van de misstanden die twee jaar geleden aan het lichtkwamen.	Reportage van Pieter Varekamp en Judy Former over het justitiële jongensinternaat De Dreef in Wapenveld na nieuwe aanklachten van seksueel misbruiken mishandeling, ditmaal gericht tegen de directeur van het internaat. Ter inleiding een kort overzicht van de misstanden die twee jaar geleden aan het lichtkwamen.	5
Bijlage	http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expressie/530886/false/true	1995 Documentaire	Documentaire	Integrale opname van het programma 'Bijlage', waarin een reconstructie van de aanklacht wegens seksueel misbruik van drie jongens van internaat 'De Dreef' door voormalig directeur Sjaak Karrenbeld.	Integrale opname van het programma 'Bijlage', waarin een reconstructie van de aanklacht wegens seksueel misbruik van drie jongens van internaat 'De Dreef' door voormalig directeur Sjaak Karrenbeld.	5
Jeugdjournaal	http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expressie/385603/false/true	1991 Journaalitem	Journaalitem	Justitiële jeugdinrichting 'de Dreef' in Wapenveld, Nederland in opspraak wegens mishandeling van jongeren: SHOTS fragment persconferentie actiecomité en groepsleiders; foto's van mishandelde jongens;	Justitiële jeugdinrichting 'de Dreef' in Wapenveld, Nederland in opspraak wegens mishandeling van jongeren: SHOTS fragment persconferentie actiecomité en groepsleiders; foto's van mishandelde jongens;	5
De dreef + inrichting	Vesuvius – Tuig http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expressie/159802/false/true	1993 Discussieprogramma	Discussieprogramma	Grimbergen praat met jongeren, die in tehuisen zitten, hulpverleners en deskundigen over de mogelijkheden en problemen van instellingen voor opvang en begeleiding van criminale jongeren.	Grimbergen praat met jongeren, die in tehuisen zitten, hulpverleners en deskundigen over de mogelijkheden en problemen van instellingen voor opvang en begeleiding van criminale jongeren.	4

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Type	Onderwerp	Relevantie Schaal 1 t/m 5
Alexandra + inrichting	Journaal http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/402861 /false/true	2012 Journaalitem Item: documentaire 'Alexandra' over verblijf in jeugdinrichting vertoond op idfa-documentairefestival interview met documentairemaakster Sarah Harkink.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten			
De avonden	http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/4027246/false/true	2012 Cultureel programma	In de documentaire 'Alexandra' begint Sarah met een zoektocht naar de oorzaak van de woede in haar dromen. En de relatie wellicht met haar turbulente verleden. Ongeveer 8 jaar geleden belandde ze in de justitiële jeugdinstelling Huize Alexandra. Samen met tien andere meiden (tussen de 13 en 18 jaar) werden ze tot elkaar veroordeeld. In de film volgt Sarah drie van die tien meiden.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten		
BNN Today	http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/4026551/false/true	2012 Actualiteiten programma	Interview met regisseur Sarah Harkink over haar documentaire 'Alexandra' over de gelijknamige justitiële jeugdinrichting voor meisjes. Harkink zat zelf ook in de inmiddels gesloten inrichting.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten		
Nieuwsuur	http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/402891/false/true	2012 Actualiteiten programma	In haar afstuderde documentaire 'Alexandra' legt regisseur Sarah Harkink missstanden bloot in de gelijknamige jeugddetentie-instelling waar ze zelf ooit heeft gezeten; de gesloten meisjessafdeling (sector Alexandra) van Justitiële Jeugdinrichting Haneveld. Ze trekt schokkende conclusies: met negentig procent van de meisjes die er, zonder wettenschappelijke basis, behandeld werden, gaat het niet goed.	5		
Twee Vandaag	http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/40869/false/true	2006 Actualiteiten programma	Reportage over de Limburgse Jeugdgevangenis 'Het Keerpunt' in Cadier en Keer die met sluiting bedreigd wordt. In de inrichting worden zowel jongeren met een strafblad als jongeren met psychische problemen geplaatst.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten		

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Type	Onderwerp	Relevantie Schaal 1 t/m 5
Doggers-hoek	747 Live http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/45181/false/true	2006 Cultureel programma	Item: schrijver Willem Oosterbeek over zijn boek 'vet vast - het leven in jeugdinrichting de doggershoek'	3	Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten	
Zembla – Opgesloten meisjes	http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/23302/false/true	2004 Reportage	In de justitiële Jeugdinrichting Doggershoek in Den Helder worden enkele van deze opgesloten probleemmeisjes achter de tralies gevolgd. Aan de orde komen de ervaringen van diverse meisjes, hun ouders en de leiding in de Doggershoek, de tekorten in de jeugdinrichtingen en het nieuwe beleid t.a.v. jeugdzorg	3	Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten	
Knevel op zaterdag	http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/155295/false/true	2004 Praat-programma	Reportage over de gebrekige jeugdzorg in Nederland en de zelfmoord van de 14-jarige Marijolein. Ze plegde in 2003 zelfmoord in justitiële jeugdinrichting de Doggershoek.	3	Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten	
De Wereld Draait Door	http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/150503/false/true	2005 Actualiteiten programma	Studio gesprek met journalist Willem Oosterbeek, schrijver van het boek 'vet vast' over jeugdinrichting De Doggershoek. Aan de orde komen: het type jongens in de jeugdinstelling; status en de strijd om de macht binnens een groep jongens; de vraag of Oosterbeek zich bedreigd heeft gevold tijdens zijn verblijf van drie maanden in de inrichting; de dagindeling van de gedetineerden.	3	Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten	

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Type	Onderwerp	Relevantie Schaal 1 t/m 5
Hartelborgt	Holland Doc – Bijna 18 http://in.beeldengeluid.nl/ collectie/details/expressie/4056107/false/true	2013 Documentaire	In de documentaire worden de jongens gevuld bij het dagelijks leven in de justitiële inrichting.	3	Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten	
	Halte 747 AM http://in.beeldengeluid.nl/ collectie/details/expressie/475958/false/true	2001 Maatschappelijk programma	Reportages over de gang van zaken tijdens een les op de Glen Mills School, over de Rijksinrichting voor Jeugdigen De Hartelborgt (behandelinrichting) in Spijkenisse.	3	Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten	
	Middageditie http://in.beeldengeluid.nl/ collectie/details/expressie/55730/false/true	2000 Actualiteiten programma	Studio-interview met Micha de Winter, hoogleraar pedagogiek, en G. van Egmond, directeur van Rijksinrichting de Hartelborgt. De Winter liet zich vrijwillig een tijdelijke opluiven in twee jeugdinrichtingen: Forensisch Orthopedagogisch centrum de Kolkemade in Zutphen en Rijksinrichting de Hartelborgt in Spijkenisse. Zijn conclusies: de behandelingsmethodes zijn ineffectief.	3	Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ Incidenten	
	Noorderlicht http://in.beeldengeluid.nl/ collectie/details/expressie/22246/false/true	1998 Recht-streekse uitzending vragenuur	Edwin (20 jaar) vanuit Rijksinrichting de Hartelborgt, over zijn jeugd (o.a. in een internaat), het gevolg van zijn agressieve gedrag en de behandeling in de inrichting (buiten beeld);	3	Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ Incidenten	
Vragenuur	http://in.beeldengeluid.nl/ collectie/details/expressie/4311347/false/true	2014 Reportage	Nine Kooiman (SP) wil dat de inspectie vaker onverwachte controles doet in jeugdgevangenissen. Volgens een artikel in het 'Algemeen Dagblad' van 1 november 2014 zouden gedetineerden worden omgekocht om een positief beeld te geven bij inspecties, die al zes weken van tevoren worden aangekondigd.	4		

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Type	Onderwerp	Relevantie Schaal 1 t/m 5
Jeugd-gevangenis Lloyd Hotel	JONGEREN EN STRAF Afl. 2: Aanpakken of oppakken http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expressie/126415/false/true	JONGEREN EN STRAF Afl. 2: Aanpakken of oppakken http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expressie/544992/false/true	1985	Reportage	GEBLOKKEERD. Serie over wat jongeren doen met hun ervaringen met straffen/of dreiging van straf. Jeugdgevangenis Lloyd Hotel in Amsterdam.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten
Rijksinrichting Op Den Berg	Een nacht tot zes uur nul http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expressie/552196/false/true	Een nacht tot zes uur nul http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expressie/111671/false/true	1969	Documentaire	Bevat aan het slot opnamen van een uitbraakpoging in de jeugdgevangenis 'Lloydhotel' met geschreeuw door gevangenen, glasgerinkel, politiesirenes en reacties op het incident door de gevangenisdirecteur, een bewaker en een agent.	3
Veldzicht + tehuis	Embargo - Kinderbescherming http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expressie/746921/false/true	Embargo - Kinderbescherming http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expressie/111671/false/true	1978	Documentaire	Maatschappijprogramma, met deel één uit de vijfdeelige serie over de kinderbescherming. Met een reportage over de rijksinrichting voor jonge straffen 'Op den Berg' in Amersfoort, met interviews met jongeren. Zij spreken over hoe zij terecht zijn gekomen in de inrichting, over het wonen in de inrichting en over hun toekomst.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten
Kruisberg + inrichting	Het leven van een misdauder http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expressie/128518/false/true	Het leven van een misdauder http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expressie/746921/false/true	1980	Documentaire	Joop Crouwels kijkt terug op zijn leven, dat hij voor de heft sleet in huizen van bewaring en gevangenissen. Hij vertelt over zijn eerste vergrijp, het zware regime in de tehuizen waar hij zijn jeugd-tbs uitzat	5
LOTGEVALLEN	Een krans van vuur http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expressie/128518/false/true	Een krans van vuur http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expressie/128518/false/true	2007	Documentaire	Over de 22-jarige gedetineerde Willy zit een gevangenisstraf van drie jaar uit in de Penitentiaire Inrichting De Kruisberg in Doetinchem.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten
					Van Schaik vertelt hoe hij op tienjarige leeftijd in de opvoedingsgestichten Kruisberg en Valkenheide belandde vanwege diefstal	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Type	Onderwerp	Relevante Schaal 1 t/m 5	
Teylinger-eind	Diverse	2008-2011 Vragenuur- en (jeugd) journaal-items	Over korte opstand in gesloten jeugdinrichting Teylingerend in Sassenheim en over (nieuw) observatiecentrum	3			
Moveyourass	http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/154819/false/true	2005 Maatschappelijk programma	Reportage van Johan Eikelboom over meisjes in jeugdgevangenis Teylingereind in Sassenheim die hier zitten ter uitvoering van hun ondertoezichtstelling.	3	Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten		
Internaat + geweld	Diverse	Diverse	Reportages, documentaires en programma's	Over mishandeling en misbruik in (jeugd) internaten	1	Niet over justitiële jeugdinrichtingen?	
Justitiële jeugdinrichting + incident	Netwerk http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/39240/false/true	2006 Actualiteiten programma	De inspectie jeugdzorg concludert in een rapport dat de veiligheid van jongeren in de justitiële jeugdinrichting Harreveld niet is gegarandeerd.	5			
Jeugdrichting + incident	Journaal http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expres-sie/4363308/false/true	2014 Journaalitem	Hulpverleners als brandweerlieden, ambulancemedewerkers en agenten doen vaak geen aangifte van geweld of agressie uit angst voor represailles van de daders. Een medewerker van een jeugdinrichting die anoniem wil blijven, herkent dit beeld.	4	Over geweld jegens hulpverleners, o.a. in jeugdinrichtingen		
Jeugdgevangenis + incident	Jeugdgevangenis + incident	2005 Reportage-serie	Zevendelige reportageserie waarin jeugdige gedetineerden, die onder toezichtstelling in de rijksinrichting Den Engh zijn geplaatst, worden gevuld tijdens hun heropvoeding.	3	Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten		

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Type	Onderwerp	Relevantie Schaal 1 t/m 5
Justitiële Jeugdinrichting + misstanden	Diverse	2004-2006 Journaal-items en actualiteiten programma's	2004-2006	Journalistieke items en actualiteiten programma's	Over misstanden in Justitiële Jeugdinrichting Harreveld	4 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/incidenten
Jeugdinstellingen + misstanden	De Jong Wil http://in.beeldengeluid.nl/collection/details/expression/37847/false/true	2006 Satirisch programma	2006	Satirisch programma	Ook vertelt hij over de periode waarin hij in jeugdinrichting te Harreveld zat. Deze inrichting is onlangs in het nieuws gekomen i.v.m. mishandelingen en verkrachtingen die daar hebben plaatsgevonden.	4 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/incidenten
Argos	http://in.beeldengeluid.nl/collection/details/expression/530165/false/true	1994 Actualiteiten programma	1994	Actualiteiten programma	Reportage over misstanden in opvangtehuizen voor criminale Marokkaanse jongeren in Amsterdam. De jeugdinrichting 'Amal' wordt een jaar na de opening gesloten wegens mishandeling door begeleiders. Fragmenten uit eerder door de VPRO uitgezonden vraaggesprekken met ex-medewerkers en een ex-bewoner.	5 Reportage over misstanden in opvangtehuizen voor criminale Marokkaanse jongeren in Amsterdam. De jeugdinrichting 'Amal' wordt een jaar na de opening gesloten wegens mishandeling door begeleiders. Fragmenten uit eerder door de VPRO uitgezonden vraaggesprekken met ex-medewerkers en een ex-bewoner.
Nova	http://in.beeldengeluid.nl/collection/details/expression/50937/false/true	2005 Actualiteiten programma	2005	Actualiteiten programma	Zie ook http://www.vpro.nl/spiel.POMS_VPRO_1460092.html	3 Er dreigt een conflict tussen Rijksjeugdinrichting Den Engh en het ministerie van Justitie over de werkwijze van de inrichting. Het ministerie wil, na een kritisch rapport van de Inspectie Jeugdzorg over miststanden in Den Engh, dat de inrichting zich net als soortgelijke instellingen aan de wet houdt.
http://www.documentairnet.nl	Jeugdgevangenis	2012 http://www.documentairnet.nl/review/uit-de-bak-aan-de-bak-deel-2-diego/	2012	Documentaire	Het portret van de zeventienjarige Diego. In 2005 komt de dan elfjarige Diego in het nieuws. Als achtiarige is hij door jeugdzorg in de jeugdgevangenis Harreveld geplaatst waar hij regelmatig seksueel wordt misbruikt door groepsgenoten.	5 Over seksueel misbruik door groepsgenoten

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Type	Onderwerp	Relevantie Schaal 1 t/m 5
Jeugdinrichting	Bijna 18 http://www.documenterenet.nl/review/bjna-18/		2013	Documentaire	Ze zitten vast in justitiële jeugdinrichting 'De Harpelborg'. Batanay (17) voor een overval op een videotheek. Giovanni (16) voor straatroof en vechtpartijen. Zelfbenoemde 'straatnigger' Rigel (17) voor wapenbezit en diefstal.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten
http://docunet.nl	Jeugd-gevangenis	Levensgevaarlijke pubers http://docunet.nl/levensgevaarlijke-pubers/	2012	Documentaire	Na het verlaten van de gevangenis plegt er ruim 70 procent van deze jeugd-tbs'ers opnieuw een ernstig misdrijf. Niemand lijkt te weten welke behandeling effectief is voor deze groep gevaarlijke jongens. Het personeel is niet gekwalificeerd en doet maar wat', zeggen deskundigen. Honderden psychisch gestoorde pubers zitten in de Nederlandse jeugdgevangenissen. Zijn ze nog te redden? Zie ook: http://zembravara.nl/seizoenen/2006/afleveringen/15-10-2006	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten
https://www.idfa.nl/	Jeugdinrichting	Let me go home https://www.idfa.nl/tags/project.aspx?id=72123CBE-F920-47F6-86F6-F1F66522F1F6	2009	Documentaire	De veertienjarige Sierske is op haar zevende uit huis geplaatst. Inmiddels zit ze al anderhalf jaar in een gesloten jeugdinrichting. De dag dat ze weer naar buiten mag, komt steeds dichterbij.	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten
Alexandra			2012	Documentaire	Voor haar afstudeerfilm van de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht zoekt regisseur Sarah Harkirk oude vriendinnen op, die samen met haar op de gesloten meisjessafdeling (sector Alexandra) van jeugdinrichting Harreveld zaten. Ze trekt schokkende conclusies: met negentig procent van de meisjes die er - zonder wetenschappelijke basis - 'behandeld' werden, gaat het niet goed. [Documentaire komt aan bod in veel programma's]	4 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Type	Onderwerp	Relevantie Schaal 1 t/m 5
http:// humanisering-vandejeugdzorg.nl/	Jeugdgevangenis	https://www.youtube.com/watch?v=nVzgXUFBTOY	2014	Youtube	Tot juni dit jaar leeft Sylvano in een cel in de instelling, oftewel jeugdgevangenis. Sylvano publiceert op YouTube een aantal videoberichten, waarin hij vertelt dat hij blij is ontsnapt te zijn. Hij hoopt dat meer uit huisgeplaatste kinderen zijn voorbeeld volgen en dat openbaar gemaakt wordt hoe er met kinderen omgegaan wordt. Hij vertelt dat zijn rechten geschonden worden.	1 Onduidelijk waar dit precies over gaat, niet erg objectief
www.picarta.nl	Jeugdinrichting	http://www.picarta.nl/DB=2.41/SET=2/TTL=2/SHW?FRST=2	2005	DVD	24 uur Den Hey-Acker / Justitiële Jeugdinrichting Den Hey-Acker	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten
Netwerk		http://www.picarta.nl/DB=2.41/SET=2/TTL=1/SHW?FRST=3	2006	Beeldmateriaal	Interview met hoofdinspecteur Joke de Vries van de Inspectie Jeugdzorg. Zij verrichtte een onderzoek naar de gang van zaken in Harreveld, waaruit onderzoek van Netwerk bleek dat in de jeugdinrichting pupilpen elkaar ondertussen mishandelen en verkrachten en dat minderjarige jongeren seks hebben met hun begeleider. Als gevolg hiervan vertrekt de direct	5
Netwerk		http://www.picarta.nl/DB=2.41/SET=2/TTL=4/SHW?FRST=4	2006	Beeldmateriaal	Eerste deel van een tweeluik over misstanden bij Justitiële Jeugdinrichting Harreveld. Medewerkers, ex-medewerkers, ouders en advocaten stellen het functioneren van Harreveld ter discussie. Deel twee ook beschikbaar.	5
Tucht-school	BIJ ONS THUIS		2005	Voorlichtingsprogramma	Reportage over Bas (16) die na een zelfmoord poging een half jaar werd opgesloten in een jeugdgevangenis bij gebrek aan een behandelplaats. Aan de orde komen: zijn ervaringen in de gevangenis;	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Type	Onderwerp	Relevantie Schaal 1 t/m 5
Jeugdinrichting	De Amazones van Harreveld	1999 Documentaire Documentaire bestaande uit 3 delen over de behandeling van weggelopen meisjes. Op het terrein van de justitiële Jeugdinrichting Harreveld is een gesloten afdeling voor meisjes 'De Amazones'.	1999	Documentaire	3 Onduidelijk of/in hoeverre in programma gesproken wordt over geweld/ incidenten	

Overig materiaal:

Cees Grimbergen, Geert Mak en Hans Simonse, VPRO 4-delige serie Het Spoor. De verstilde beweging, aflevering 3. Belangenorganisaties voor jongeren (60 minuten), 21 december 1985

1982 – radioprogramma over weglopers uit de Beele Zutphen, waslijsten met klachten. Mario is 26 keer weggelopen. Omdat het hier zo'n ellende is. Werd hier geslagen. Vloekenpot. Je krijgt geen eten als je te laat aan tafel komt. Moet in pyjama lopen om te voorkomen dat ze weglopen. Je moet meneer en aub zeggen. Na 4-5 waarschuwingen mag je iemand wel corrigeren. Slaan komt wel voor, zegt jeugdige, heb toch niet voor niets een blauwe plek?

Bijlage 4 Bronnen vorming en toerusting; Les- en handboeken

Databanken	Zoektermen	In combinatie met	En in combinatie met
www.bib.hva.nl	<ul style="list-style-type: none"> • (HBO/hogere beroepsopleiding) Inrichtingswerk 	<ul style="list-style-type: none"> • Lesboeken • Handboeken 	<ul style="list-style-type: none"> • Agressie • Geweld
www.picarta.nl http://uba.uva.nl	<ul style="list-style-type: none"> • (Diploma) Kinderbescherming A en B • (HBO/hogere beroepsopleiding) Jeugdwelzijnswerk • (HBO/hogere beroepsopleiding) Inrichtingswerk • (HBO minor) Werken in gedwongen kader • MBO/Pedagogisch medewerker jeugdzorg 	<ul style="list-style-type: none"> • Lesboeken • Handboeken • Verhandelingen • Onderwijs • Opleiding 	
www.bol.com https://bib.hva.nl www.picarta.nl	<ul style="list-style-type: none"> • Werken met jeugdigen in • Hanteren van geweld • Omgaan met geweld • Werken met • Handelen in • Geweld 	<ul style="list-style-type: none"> • Tuchtschool • Rijks justitiële jeugdinrichting • Justitiële Jeugdinrichting(en) • Jeugdinrichting(en) • Rijksopvoedingsgesticht(en) • Opvoedingsgesticht(en) • Opvoedingsinternaat • Jeugdgevangenis • Penitentiaire inrichting • (Rijks)instellingen • (Rijks)inrichting • Justitiële jeugdzorg 	
www.picarta.nl http://uba.uva.nl	<ul style="list-style-type: none"> • (Diploma) Kinderbescherming A en B • (HBO/hogere beroepsopleiding) Jeugdwelzijnswerk • (HBO/hogere beroepsopleiding) Inrichtingswerk • (HBO minor) Werken in gedwongen kader 		
www.bol.com https://bib.hva.nl www.picarta.nl	Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg, hulpverlening voor kinderen en jongeren in tehuisen Groepsleider, een vak apart		

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Auteurs	Type	Onderwerp	Relevante Schaal 1 t/m 5
www.bib. hva.nl	Kinderbe- scherming A	Brochuren-reeks voor praktische kinder-bescherming	1959	-	Neerbosch : 'Neerbosch' Uitgeverij	Ook o.d.t.: Practische kinderbescherming en kinderrechten voor studerenden voor diploma A - Kinderbescherming	5
	Richtlijnen voor de kinderbescher- ming	Richtlijnen voor de kinderbescher- ming	1970	-	Verhalenbundel	Verhalen van (ex-) kinderbeschermings- pupillen.	5
Handboek kinderbe- scherming A	Handboek voor de kinderbescher- ming	Handboek voor de kinderbescher- ming	1970	-	's-Gravenhage: Nationale Federatie voor Kinderbescher- ming	-	5
	Handboek voor de bijzondere jeugdzorg (justitiële kinder- bescherming)	Handboek voor de bijzondere jeugdzorg (justitiële kinder- bescherming)	1959	B.W. van Houten, et al.	Rotterdam [etc.]: Nijgh & Van Ditmars	1e dr o.d. titel: Handboek voor de kinderbescherming, - 1951). - (Sociale handwijzers op juridisch en medisch gebied; ser. 1, no. 6)	5
Jeugdwel- zijnswerk	Inrichtingswerk als methodiek II	Inrichtingswerk als methodiek II	1980	DerkSEN, J	Utrecht, Werkverband Integratie Jeugdwelzins- werken Amsterdam, Stichting voor het Kind	-	5
	Inrichtingswerk op een nieuw spoor	Inrichtingswerk op een nieuw spoor	1978	P.A. de Ruyter, J.D. van der Ploeg	Utrecht [etc.]: W.I.J.N. [etc.]	Uitg. van: Werkverband integratie jeugdwelzijnswerk Nederland (W.I.J.N.), Utrecht en Stichting voor het kind, Amsterdam	3
Inrichtings- werk	Basisleerboek. Inrichtingswerk	Basisleerboek. Inrichtingswerk	1984	-	Alphen aan den Rijn [etc.]: Samson		

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Auteurs	Type	Onderwerp	Relevante Schaal 1 t/m 5
	Eindrapport van de Commissie Opleiding Justitiële Instellingenwerk: aangeboden aan de Minister van Justitie en de Staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen /[voorz.: J.H.J. Schouten]	1971	Schouten, J.H.J.	[S.l. : s.n.] ; ['s-Gravenhage]			5
	Inrichtingswerk als methodiek	1972	Dissel, B.N. ; Maier, H.W.	-			5
	Inrichtingswerk als beroep	1971	Praag, Ph.H. Dissel, B.N.	-			5
	De groepsleider in de inrichting	1962	Eva Burmeister	Deventer : Van Loghum Slaterus	Vertaling van 'The houseparent'		5
	Nieuwe vormen van inrichtingswerk als hulpverlening	1974	Dissel, B.N. ; Leune, J.M.G	Amsterdam : Werkorgaan Integratie			5
	Een eigen plek: verslag van een onderzoek naar de opleiding en het functioneren van Turkse en Marokkaanse groepsleiders in het inrichtingswerk	1988	Hummel, R. van	Den Haag : Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid	Onderzoek verricht in opdracht van de Ministeries van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en van Binnenlandse Zaken, Werkgroep Vrouwen en Minderhedenbeleid door Bureau voor Beleidsontwikkeling te Amsterdam		3
	Gestichten : beschouwingen over de sociale situatie van gedetineerden, psychiatrische patiënten en andere bewoners van "totale inrichtingen"	1963	Goffman, Erving	Utrecht : Bijleveld	Vert. van: Asylums : essays on the social situations of mental patients and other inmates. - New York : Anchor Books, cop. 1963		3
	Werken in gedwongen kader :	2013	Menger, Annete,	Amsterdam : SWP	-		3

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Auteurs	Type	Onderwerp	Relevante Schaal 1 t/m 5
Geweld jeugdzorg	Handen thuis in het tehuis : preventie van fysiek geweld in de residentiële jeugdzorg	1997	Britta Lassen	Utrecht : Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn/ NZW	Eindverslag van het project Preventie van fysiek geweld in de residentiële jeugdzorg	3	
www.picarta.nl	Kinderbescherming A	Een nieuw plan voor de kinderbescherming	1970	G.P. Hoefnagels, D.Q.R. Mulock	Meppel : Boom Houwer en A. Peper		
		Ik wil mijn kind niet kwijt : samenwerken met ouders onder dwang van de kinderbescherming : praktische richtlijn voor de hulpverlening	2000	Insoo Kim Berg	Haarlem: De Toorts	Het besef dat hulp aan kinderen in justitiële kinderbeschermingssituaties beter mogelijk is door het gezin als geheel te versterken, vormt de basis voor dit praktijkboek voor hulpverleners.	5
Kinderbescherming B	Opleiding voor het B-diploma kinderbescherming onder auspiciën van de Nationale federatie voor Kinderbescherming	1962	-	's-Gravenhage : Nationaal Bureau voor Kinderbescherming	Opleidingsseisen en inhoud van het curriculum voor het diploma kinderbescherming a en b.	5	
Kinderbescherming diploma A	Physiologie en gezondheidssleer, ten gebruikte van de opleiding voor het diploma kinderbescherming A	?	?	Venlo : Klooster - Bethanië			
Inrichtings -werk	Inventaris van het archief van de Protestants Christelijke Hogere Beroepsopleiding voor Jeugdwelzinswerk te Zwolle, 1976-1987	1994	M. Andreas				
	Werken... met mensen : beroepen-boek Cultureel werken in inrichtingswerk	1988	Johannes Maria Wilhelmus Schmitz	Gorinchem: De Ruiter	Voorlichting over het beroep 'agogisch werker', een begeleider van groepen in buurthuizen en inrichtingen. De vele mogelijkheden in het vak en de diverse opleidingen komen aan de orde.	3	

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Auteurs	Type	Onderwerp	Relevante Schaal 1 t/m 5
		Systeem : inrichtingswerk vanuit een theoretisch kader	1993	A. Meijer	[Poortugaal] : Delta Psychiatrisch Ziekenhuis	-	5
		Advies van de Begeleidingscommissie voor opleidingen voor het inrichtingswerk	1981	Begeleidings-commissie voor opleidingen voor het inrichtingswerk	's-Gravenhage : Staatsuitgeverij	-	3
		Op weg naar hulpverlening : basisboek inrichtingswerk voor het MBO	1992	Arien ten Zijthoff-Netjes	Baarn : Nelissen	Leerboek methodisch werken in het welzijns-, gezondheids- en inrichtingswerk. Zeer helder, eenvoudig maar volledig overzicht van gebruikers, uitvoerders en problematieken binnen de sociale kaart van welzijns- en gezondheidswerk.	5
		Inrichtingswerk van vroeger tot nu : schetsen uit de geschiedenis van het inrichtingswerk en de opleidingen tot inrichtingswerker in Nederland	1977	L.C.G. Sep	Limbrecht : de auteur	-	5
		HBO-inrichtingswerk en de beginnende beroepsbeoefenaar : een onderzoek naar de aansluiting van de studierichting HBO-inrichtingswerk op de beroepsuitoefening in de residentiële sector / Inspectie Hoger Onderwijs	1990	-	De Meern : Inspectie Hoger Onderwijs	-	3
		De professionele inrichtingswerker : profieling van de specifieke deskundigheid	1992	Jaska de Bree	Baarn : Nelissen	Dit omvangrijke leerboek voor de HBO-studenten, inrichtingswerker en jeugdhulpverlener bedoelt een gids te zijn voor de theoretische onderbouwing van hun praktisch handelen.	5

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Auteurs	Type	Onderwerp	Relevante Schaal 1 t/m 5
		Inrichtingswerk als beroep	1979	J.F.W Kok	Utrecht [etc.] : Werkverband integratie jeugdwelzijns- werk Nederland	-	3
www. uba.uva. nl	Kinderbe- scherming A	Kinderbe-scherming A Vijftig jaar kinderbescherming: 1899-1949	1949	-	Amsterdam] : Nederlandse Bond tot Kinderbescherming	Uitgave ter gelegenheid van de herdenking van de oprichting van de Nederlandse Bond tot Kinderbescherming op 19 juni 1899	3
	Kinderbe- scherming B	Verslag van het nationale congres voor kinderbescherming 'Een kwart-eeuw kinderbescherming', gehouden 11, 12, 13 en 14 April 1939 in de aula van het Universiteitsgebouw te Amsterdam	1939	-	Amsterdam : Bureau voor Kinderbescherming	-	3
www.bol. com	Competen- tie vergroting in de residentie- zorg	Competentievergroting in De Residentiële Jeugdzorg hulpverlening voor kinderen en jongeren in tenuizen	1999	Baarn, HBUitgever	Jongeren met problemen thuis worden, indien nodig, tijdelijk opgevangen, verzorgd, opgevoed en behandeld door professionals waaronder groepsleiders, maatschappelijk werkers, gedragwetenschappers en leerkrachten. Een aanpak die momenteel veel gevolgd wordt bij deze opvang, is gericht op competentievergroting. Competentievergroting richt zich op het versterken van (potentiële) krachten bij de jeugdige en diens gezin. Alle technieken en hulpmiddelen bij deze aanpak worden op praktische, concrete wijze en aan de hand van vele voorbeelden beschreven.	5	

Databank	Zoektermen	Titel en link	Jaartal	Auteurs	Type	Onderwerp	Relevante Schaal 1 t/m 5
		Competentievergrotig in de residentiële jeugdzorg / deel HBO	2015	N.W. Slot & H. Spanjaard	Amersfoort, ThiemeMeulenhoff bv	De auteurs staan uitgebreid stil bij de vraag hoe competentievergrotig in de praktijk van de residentiële hulpverlening gerealiseerd kan worden. De technieken en hulpmiddelen worden op praktische en concrete wijze en aan de hand van veel voorbeelden beschreven. Het boek is bestemd voor professionele hulpverleners in de jeugdzorg en hun begeleiders, voor methodeontwikkelaars en voor studenten.	5

Opdrachtnemer namens het
Landelijk Kenniscentrum LVB

**Dr. X.M.H. Moonen
Dr. J.C.H. Douma**

Haalbaarheid onder- zoek naar geweld in de orthopedagogische behandelcentra voor jongeren met een licht verstandelijke beperking

**In opdracht van de Commissie
Vooronderzoek naar Geweld
in de Jeugdzorg**

Utrecht, februari 2016

Inhoudsopgave Bijlage 9

Inleiding en leeswijzer	341
1 Beschrijving van de zorgverlening aan kinderen met een LVB in de OBC's	344
1.1 Inleiding	344
1.2 Internationale definitie van verstandelijke beperking	344
1.3 De criteria voor opname in de OBC's en de kenmerken van de opgenomen kinderen met een LVB	344
1.4 De geschiedenis van de OBC's	346
1.5 Het financiële en wettelijke kader waarbinnen de OBC's werken	347
1.6 Beschouwing	348
2 Interne kaders instellingen	349
2.1 Inleiding	349
2.2 Uitgangspunten/interne kaders voor de zorgverlening binnen OBC's - een chronologisch overzicht	349
2.3 Omgaan met vrijheids-beperkende maatregelen in het kader van de Wet Bopz	351
2.4 Beschouwing	352
3 Geweld	354
3.1 Analyse van bestudeerde documenten	354
3.2 Beschouwing	355
4 Toezicht	357
4.1 Toezicht op en registratie van dwang en geweld	357
4.2 Beschouwing	358
5 Vorming en toerusting	360
5.1 Inleiding	360
5.2 De opleiding tot begeleider in de zorg voor kinderen met een (L)VB	360
5.3 De opleiding tot arts en gedragstherapeut in de zorg voor kinderen met een (L)VB	361
5.4 Beschouwing	362
6 Conclusies en advies	363
6.1 Komt geweld voor in de OBC's?	363
6.2 Is nader onderzoek naar geweld binnen OBC's noodzakelijk?	363
6.3 Is onderzoek naar geweld binnen OBC's haalbaar en waar kan informatie gevonden worden?	364
6.4 Is onderzoek naar geweld tegen kinderen in andere organisaties voor de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking nodig en mogelijk?	365
Bronnen	366
Bijlage 1 Overzicht van de Orthopedagogische Behandelcentra	369
Bijlage 2 Gebruikte afkortingen	370

Inleiding en leeswijzer

Inleiding

Kinderen die we nu aanduiden met de term “licht verstandelijke beperking” (LVB), werden vroeger anders genoemd. Zo werd tot ver in de vorige eeuw over “kinderen met lichte zwakzinnigheid” en over “debiele kinderen” gesproken. De term debiliteit is een destijds veel gehanteerd medisch begrip. Het weerspiegelt de wijze waarop naar deze kinderen werd gekeken: kinderen met een erfelijke of biologisch-genetische stoornis. Ingrijpen in het leven van deze kinderen werd vooral gemotiveerd met verwijzing naar het niet te repareren karakter van de stoornis en de noodzaak van (levenslange) zorg. De term achterlijke kinderen werd lange tijd (soms parallel aan het begrip debiliteit) gebruikt. Deze term verwees naar de minder intellectuele vermogens in vergelijking met leeftijdsgenoten, en ook naar hun sociale achterstand. De nadruk bij het ingrijpen in het leven van deze kinderen lag op pedagogisch-sociale rehabilitatie en behandeling en het aanleren van vaardigheden.

In de jaren 70 van de vorige eeuw kwam het begrip “moeilijk lerend kind” in zwang. Hierbij werd vooral verwezen naar het gegeven dat deze kinderen moeilijk konden leren. De nadruk kwam naast behandeling voor afwijkende gedragingen meer en meer op (aangepaste vormen van) onderwijs, leren en trainen te liggen.

Tegenwoordig wordt de term “licht verstandelijke beperking” veel gebruikt. Daarbij hoort de uitleg dat de beperkingen in verstandelijke vermogens relatief licht zijn, maar dat de gevolgen daarvan ernstig kunnen zijn. Het beleid ten aanzien van deze kinderen is nu gericht op het (zo vroeg als mogelijk) herkennen van hun beperkingen en daarna het behandelen van de negatieve gevolgen van deze beperking enerzijds en op het bieden van aangepaste vormen van ondersteuning anderzijds.

Het doel van de commissie is om inzicht te krijgen in de vraag in hoeverre geweld in de jeugdzorg sinds 1945 voorkwam. De onderzoeksvraag van deze voorstudie richt zich specifiek op kinderen met een LVB die uit huis zijn geplaatst. Kinderen met een LVB en bijkomende gedragsproblemen kunnen ondersteuning en jeugdhulp ontvangen in allerlei vormen van jeugdzorg en in de gehandicaptenzorg. In de gehandicaptenzorg worden vooral die kinderen met een (L)VB opgenomen waarvan de verwachting is dat zij levenslang en op vele terreinen intensieve zorg en ondersteuning nodig zullen hebben. De focus daarbij is primair hun verstandelijke beperking en daaruit voortkomende behoeftte aan ondersteuning en begeleiding. Bij deze kinderen is slechts in incidentele gevallen sprake van een uithuisplaatsing. Het gaat hierbij om een relatief klein aantal kinderen die zijn opgenomen in meerdere instellingen in de gehandicaptenzorg.

Daarnaast kunnen kinderen met een LVB worden opgenomen in instellingen in de algemene jeugdzorg. Landelijk zijn daar geen aantallen van bekend omdat niet geregistreerd wordt op basis van een (licht) verstandelijke beperking.

In de jeugdzorg nemen de Orthopedagogische Behandelingscentra (OBC's) een aparte plaats in. De OBC's richten zich op de behandeling van kinderen met een LVB en gedragsproblemen. Hierbij gaat het dus in alle gevallen om kinderen met een licht verstandelijke beperking, waarvan meer dan de helft ook met een ondertoezichtstelling of voogdij uit huis geplaatst is. Om deze reden hebben de auteurs er voor gekozen om in deze notitie het voorkomen van geweld in de OBC's te onderzoeken. In paragraaf 6.3 worden door de auteurs wel opmerkingen geplaatst over de gehele

zorg voor mensen met een verstandelijke beperking in zoverre de bestudering van bronnen over onderzoek in de OBC's hier aanleiding toe gaf.

De OBC's functioneerden tot 1 januari 2015 binnen de wettelijke kaders van de gehandicaptenzorg en sinds 1 januari 2015 binnen die van de Jeugdwet. Wij richten ons in deze tekst op onderzoek naar geweld tegen kinderen met een LVB die in de OBC's, als bijzondere vorm van jeugdzorg, behandeld werden en worden. Als wij over kinderen praten bedoelen we personen van 3-23 jaar, want dat is de leeftijdsrange waarop de OBC's zich richten. In bijlage 1 staat een overzicht van alle Orthopedagogische Behandelcentra die er op dit moment zijn.

De beperking tot onderzoek bij de OBC's roept wel een aanvullende vraag op, namelijk of ook onderzoek naar geweld bij andere organisaties in de gehandicaptenzorg nodig en mogelijk is. De auteurs gaan in op deze vraag bij het besluit van hoofdstuk 6.

Gebruikte bronnen

De in dit document vermelde informatie is voornamelijk verkregen door bestudering van beschikbare, deels historische, literatuur over de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking in het algemeen en literatuur over kinderen met een LVB die opgenomen waren en zijn in een OBC in het bijzonder. Daarnaast zijn interne documenten van (zorg)organisaties in de gehandicaptenzorg en van de OBC's bestudeerd, zoals visie- en interne opleidingsdocumenten.

Om de informatie uit de bestudeerde schriftelijke bronnen beter te kunnen duiden, zijn gesprekken gevoerd met twee professionals die in OBC's werkzaam zijn. De eerste professional is benaderd omdat betrokken al meer dan 20 jaar werkzaam is in zorginhoudelijke en leidinggevende functies in meerdere OBC's en actief betrokken is bij beleids-

ontwikkelingen in de sector. Om te controleren of aan de uitspraken meer algemene geldigheid kon worden ontleend, is vervolgens met een tweede professional gesproken met eenzelfde achtergrond die het geschatste beeld kon bevestigen. Om reden van tijd is er niet voor gekozen om daarna nog meer professionals te bevragen. Aan de professionals is gevraagd of zij kennis hebben van geweld in de OBC's, en zo ja, tussen wie, hoe daarmee omgegaan werd door begeleiders, op welke wijze begeleiders hierin geschoold en getraind werden en of incidenten met geweld geregistreerd werden. Hun informatie is in diverse hoofdstukken verwerkt.

Over de periode 1945-1980 is vrijwel geen informatie te vinden over het voorkomen van geweld in de OBC's. Over de periode daarna zijn meer documenten, richtlijnen, protocollen en handreikingen gevonden, maar uit de geanalyseerde documenten is niet duidelijk geworden of deze in de praktijk ook werkelijk nageleefd werden en worden. Niet geanalyseerd zijn bronnen die slechts met toestemming van de betrokkenen toegankelijk zijn, zoals individuele behandelplannen en rapportages over individuele incidenten. Het voerde te ver voor dit onderzoek en het zou te veel tijd kosten om die procedure te starten en tijdig af te ronden.

We hebben één duidelijke bron betreffende het voorkomen van seksueel geweld in de OBC's gevonden. Uit dossieronderzoek bij de Inspectie voor de Gezondheidszorg (onderdeel van het onderzoek naar seksueel geweld in de jeugdzorg - Commissie-Samson) blijkt dat seksueel geweld voorkwam en -komt in de OBC's (Wissink, Moonen, Van Vugt, & Stams, 2012). Dit seksueel geweld ging in 15% van de gevallen gepaard met verbaal en fysiek geweld. Ook informatie van de twee geïnterviewde gedragsdeskundigen bevestigt dit.

Hoofdstukindeling

Dit document kent 6 hoofdstukken. Ieder hoofdstuk wordt afgesloten met een beschouwing van de auteurs. Deze beschouwingen zijn een opmaat voor de conclusies in hoofdstuk 6.

In hoofdstuk 1 beschrijven wij wie die kinderen met een LVB zijn en staan we stil bij de kenmerken van de kinderen die in de OBC's behandeld werden en worden. Ook geven we weer hoe de OBC's zich in de loop der jaren ontwikkeld hebben. In hoofdstuk 2 geven we in chronologische volgorde weer op welke kaders en theoretische inzichten de ondersteuning en behandeling in de OBC's van deze kinderen gebaseerd was en is. Er is hierbij speciale aandacht voor de toepassing van vrijheidsbeperkende maatregelen die kunnen samenhangen met (het ervaren van) geweld. Vervolgens presenteren we in hoofdstuk 3 de bronnen over geweld in de OBC's. In hoofdstuk 4 staan we stil bij de wijze waarop er toezicht plaatsvond en -vindt op de OBC's en de procedures voor het melden van geweldincidenten. In hoofdstuk 5 gaan we in op de opleidingstrajecten van begeleiders en andere professionals en hoe er hierbij aandacht werd besteed aan hoe met deze kinderen om te gaan en hoe te handelen in geval van (dreigend) gevaar. We eindigen deze tekst in hoofdstuk 6 met onze conclusies en advies.

Tot slot, in de tekst zelf gebruiken we verschillende afkortingen. Een overzicht hiervan is opgenomen in bijlage 2.

1 Beschrijving van de zorgverlening aan kinderen met een LVB in de OBC's

1.1 Inleiding

We staan in dit hoofdstuk achtereenvolgens stil bij de definitie van (licht) verstandelijke beperking, bij de criteria voor opname in een OBC en de bijzondere kenmerken van deze kinderen met een LVB. Daarna gaan wij in op de geschiedenis van de OBC's en op de financiële en wettelijke kaders. Wij sluiten dit hoofdstuk af met een beschouwing.

1.2 Internationale definitie van verstandelijke beperking

Een (L)VB wordt onder andere bepaald door de IQ-score. Begin zoe eeuw werd onderscheid gemaakt tussen verschillende niveaus van verstandelijk functioneren: idioten ($IQ < 20$), lage imbecielen ($IQ 20-35$), hoge imbecielen ($IQ 35-55$), debielen ($IQ 55-70$) en zwakbegaafden ($IQ 70-90$). De zwakbegaafden hoorden in dit rijtje niet tot de groep mensen met een verstandelijke beperking. LVB is de lichtste vorm van zwakzinnigheid. Als bovengrens van LVB is vrijwel altijd een IQ-score van twee standaarddeviaties onder het gemiddelde aangehouden ($IQ\text{-score} \leq 70$). Alleen tussen 1959-1973 werd er internationaal uitgegaan van 1 standaarddeviatie onder het gemiddelde ($IQ\text{-score} \leq 85$). Geleidelijk aan is echter de nadruk steeds meer komen te liggen op het tweede kenmerk van een verstandelijke beperking, namelijk de beperkte sociaal-adaptieve vaardigheden (Schalock et al., 2010). Deze zijn in de definities in de tijd steeds nauwkeuriger omschreven. Vanaf 2013 worden in de 5e editie van de Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5; American Psychiatric Association, 2103) de niveaus van verstandelijke

beperking (VB) niet meer bepaald door de IQ-score, maar door de mate van beperking in de adaptieve vaardigheden. Wel is een maximale IQ-score van 65-75 internationaal vereist om van een (L)VB te kunnen spreken.

1.3 De criteria voor opname in de OBC's en de kenmerken van de opgenomen kinderen met een LVB

Naast de kinderen met een IQ score tussen 50 en 70 kunnen de kinderen met een IQ-score van 70-85 (die dus "zwakbegaafd" zijn) worden opgenomen in een OBC, mits er meervoudige problematiek is (Centrum Indicatiestelling Zorg, 2009). Tot meervoudige problematiek wordt gerekend: een verstandelijke beperking (laag intellectueel vermogen), beperkt sociaal aanpassingsvermogen en ernstige, chronische beperkingen in de sociale redzaamheid, ernstige leerproblemen, gedragsproblemen of psychiatrische problemen of medische problemen, eventueel in combinatie met problemen in de gezinssituatie zoals mishandeling, verwaarlozing, verslaving of seksueel misbruik. Het zijn die bijkomende problemen die gerelateerd zijn aan gedragsproblemen waarvoor vaak gespecialiseerde behandeling of ondersteuning gevraagd wordt.

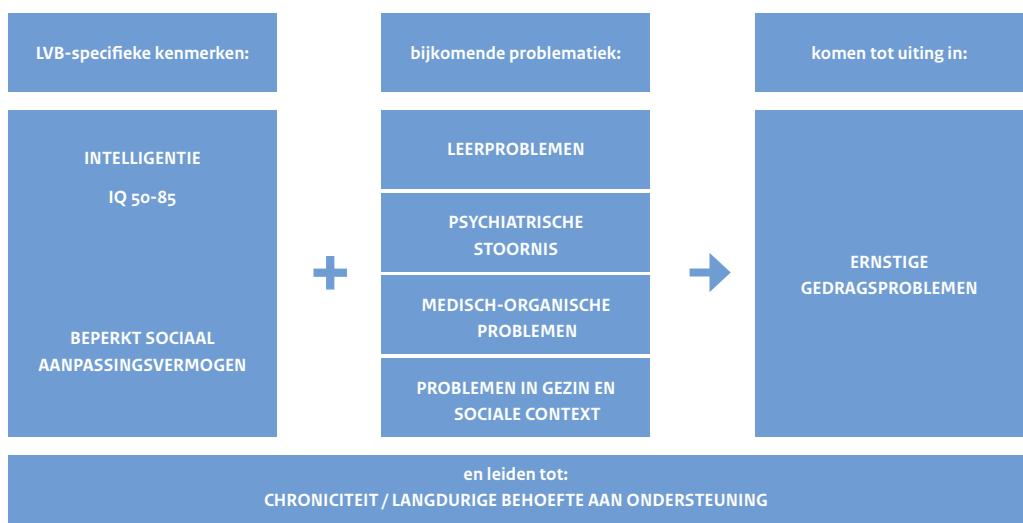
In figuur 1 worden schematisch de kenmerken en bijkomende problemen weergegeven van deze groep kinderen. Die kenmerken worden vervolgens kort toegelicht (zie voor een uitgebreidere beschrijving, Douma, Moonen, Noordhof, & Ponsioen, 2012) en in verband gebracht met het voorkomen van agressieve of gewelddadige incidenten in de OBC's.

Het leren en denken van deze kinderen is concreet en minder snel. Hun woordenschat is vaak beperkt en zij hebben moeite langere en complexere zinnen te begrijpen. Ze hebben meer problemen met lezen, rekenen, het onthouden van instructies, het scheiden van hoofd- en bijzaken en het zien van verbanden tussen oorzaak en gevolg. Daardoor kunnen ze situaties verkeerd inschatten en interpreteren. De opgenomen kinderen hebben vaker psychiatrische stoornissen, zoals ADHD, een autismespectrumstoornis, depressieve klachten, angststoornissen en gedragsstoornissen, zoals oppositioneel opstandig gedrag en antisociaal gedrag. Daarnaast hebben zij relatief vaker specifieke medisch-organische aandoeningen, zoals het Fragiele X-syndroom en het Prader-Willi Syndroom, die kunnen samenhangen met gedragsproblemen.

Veel van de gedragsproblemen van de kinderen kunnen gerelateerd worden aan hun gezinssituatie en sociale context. De gezamenlijke directeuren van behandelinstellingen voor kinderen met een LVB

gaven in een publicatie in 1995 aan dat er vaak sprake is van een ernstig stagnerende opvoedings-situatie (Nederlandse Vereniging Gehandicapten-zorg, 1995), soms multiprobleemgezinnen met een zwakke sociaal-economische positie. De ouders hebben relatief vaak psychische problemen en circa 30% van de kinderen heeft één of twee ouders met een LVB. Bij veel van deze gezinnen loopt de spanning op en vermindert de gevoeligheid voor de behoeften van de kinderen soms zo erg dat sprake is van verwaarlozing. Bij deze kinderen worden relatief vaak hechtingsproblemen vastgesteld. In multiprobleemgezinnen komen verwaarlozing en mishandeling van de kinderen of tussen de ouders onderling vaker voor. De gevolgen van kindermishandeling en/of van het slachtoffer/getuige zijn van huiselijk geweld zijn voor deze kinderen vaak extra ingrijpend, omdat zij over minder copingvaardigheden beschikken om hiermee om te gaan. Dit uit zich vaak in internaliserend en/of externaliserend probleemgedrag, zoals agressie en het niet accepteren van grenzen.

Figuur 1: Kenmerken van kinderen opgenomen in een OBC

(Bron: Moonen & Verstegen, 2006)

De sociale omgeving waarin ze opgroeien wordt vaker als negatief beschreven. Veel kinderen groeien op in achterstandswijken met relatief meer criminaliteit. Hun visie op de maatschappij en wat “normaal gedrag” is kan daardoor anders (negatiever) zijn dan die van andere kinderen. Er wordt beschreven dat zij ook meer delinquenten dan pro-sociale vrienden hebben wat de kans op gedragsproblemen en criminaliteit verhoogt (Collot D’Escury, 2007).

1.4 De geschiedenis van de OBC’s

Veruit de meeste OBC’s hebben hun wortels in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking, voorheen zwakzinnigenzorg genoemd. Daarom is het van belang om de ontwikkeling van de OBC’s mede te beschouwen vanuit de ontwikkelingen in deze zorgsector. Lang niet alle mensen met een (L)VB hadden, en dat geldt nog steeds, institutionele zorg nodig. Soms woonden ze met veel liefde omringd thuis, gingen naar school en/of werkten ze hard in de landbouw of industrie. Een belangrijk argument voor opname van een kind in een inrichting was om verwaarlozing en een liefdeloze opvoeding tegen te gaan. Daarnaast speelden argumenten als noodzaak van intensieve medische zorg en van voortdurend toezicht (ter bescherming van de betrokkenen of van de samenleving) een rol. De gemeente, maar ook de ouders, konden om een opname vragen.

Veel OBC’s zijn ontstaan als deel van een grotere zorginstelling. In 1907 begon zwakzinnigeninrichting ‘s Heeren Loo een aparte voorziening voor verwaarloosde, achterlijke jongens en meisjes; Groot-Emaus. Het “internaatsleven” stoepte op twee pijlers: sociaal-geneeskundig of zelfs pedagogisch behandeling en de levensbeschouwelijke inrichting van de zorg. De internaten voor kinderen met een LVB waren behandelinstellingen (Van Gennep, 1989). Hier stond het leren centraal. Dit was gericht op de toekomstige maatschappelijke participatie van het kind buiten het instituut.

Er werden alleen kinderen toegelaten die “onderwijsgeschikt” waren. Het onderwijs had een praktisch karakter en was vooral gericht op “doe-vakken” en het voltooien van een vakopleiding (voor de “beteren”). Het verblijf kende een op het individu gerichte aanpak met een pedagogische behandeling. De reden van opname lag vooral in “problemen op school of thuis” (verwaarlozing, asociaal zijn van het gezin). Kortom, de internaten waren er voor de “zwaardere gevallen” en de moeilijker opvoedbaren. De leiding berustte vaak bij een onderwijzer. Er werden drie typen kinderen opgenomen: voogdijkinderen (inclusief weeskinderen), “regeringskinderen” (een strafrechtelijke plaatsing) en vrijwillig geplaatste kinderen.

Onder invloed van biochemische en genetische verklaringen voor een verstandelijke beperking was de zorg na de tweede wereldoorlog tot medio jaren 60 van de vorige eeuw vooral medisch georiënteerd. De beperking werd als onomkeerbaar beschouwd en de betrokkenen moest goede zorg krijgen. Daarna werden er twee bewegingen zichtbaar. Ten eerste was er een beweging die gericht was op acceptatie van de opgenomen persoon met een beperking als uniek en waardevol en op de bevordering van diens zelfontplooiing. Ten tweede was er een beweging gericht op pedagogische professionalisering van de zorg met nadruk op leren en gedragsmatige beïnvloeding. Dit strookte met de onderwijskundige en opvoedkundige doelen die de OBC’s altijd al hadden gehad en die ook na de tweede wereldoorlog bleven bestaan.

Na 1965 vond er een explosieve ontwikkeling plaats van vooral de zorg en dienstverlening (Brenninkmeijer, 1997). Er werden deskundigen aangetrokken die inhoud gaven aan de professionalisering van de werkzaamheden. De Inspectie voor de Gezondheidszorg (IGZ) speelde hierbij een belangrijke rol. Zij eiste dat een geneesheer-directeur de leiding had, stimuleerde de gespecialiseerde opleiding tot verpleegkundigen in de zwakzinnigenzorg en drong aan op een deskundige

staf. Langzamerhand vormde zich een deskundighedsregime (Tonkens, 1999): medisch en gedragswetenschappelijke deskundigen, van wie de wetenschappelijke deskundigheid de belangrijkste leidraad voor het denken over verstandelijke beperking en het inrichten van de zorg werd gezien. Dat regime werd gevormd door psychologen, orthopedagogen, bewegingstherapeuten, speltherapeuten, logopedisten, activiteitenbegeleiders enzovoort.

De nadruk kwam steeds meer te liggen op de ondersteuning van de ontwikkeling van de kinderen (Beltman, 2001).

Door de invoering van de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) in 1968, de liberale hantering van de indicatiecriteria voor LVB (nadruk op IQ, met als gevolg opname van veel kinderen uit achterstandsituaties, inclusief uit migrantengroepen), de afname van de draagkracht in het moderne gezin, de opkomst van Sociaal Pedagogische Diensten (SPDen), de toenemende deskundigheid van de instellingen en de toename van verwijzingen vanuit de kinderbescherming groeiden de OBC's. In 1979 waren er landelijk 21 behandelinstellingen voor kinderen met een LVB. Door fusies verkleinde dit aantal in 1993 tot 18 erkende OBC's met totaal 1994 bedden (met een spreiding tussen 32-257 bedden per OBC). Hiervan waren er twee zogenaamde "achtervanginstellingen" die "gedragsgestoorde" kinderen opnamen met een extra zware indicatie (Barnhard, 1994).

In de jaren 90 van de vorige eeuw kwam er een herwaardering van de psychiatrie in de OBC's (Noorda, 1989). Barnard (1994) en Barnhard en Kramer (2003) constateerden steeds meer samenwerking tussen de OBC's en de (kinder- en jeugd)psychiatrie en een toename van psychiatri sche hulpverlening in de OBC's. Zij beschrijven dat er steeds meer kinderen werden aangemeld met incestervaringen, persoonlijkheidsstoornissen, depressies et cetera. Dit vraagt volgens Barnhard bij die kinderen om een meer of zeer gestructureerd leefklimaat en de inzet van allerlei individuele en

groeps- en gezinsgerichte therapieën.

In 2014 waren er ongeveer 5000 cliënten die intramuraal en ongeveer 8000 die extramuraal behandeld werden door een van de 13 OBC's (sommige met meerdere locaties). De "uitstroom" uit de OBC's was en is divers. Kinderen gaan terug naar huis (dit aantal neemt in de loop der jaren toe), naar een vorm van (al dan niet begeleid) zelfstandig wonen of naar vormen van beschermd wonen.

1.5 Het financiële en wettelijke kader waarbinnen de OBC's werken

Van 1968 tot 1 januari 2015 werd in de OBC's zorg geboden op grond van financiering in het kader van de AWBZ. De benodigde zorgindicatie werd tot 1 januari 2015 afgegeven door een onafhankelijk indicatieorgaan, het Centrum Indicatiestelling Zorg (CIZ). In de OBC's was de gezondheidswetgeving van toepassing, waaronder de Wet op de geneeskundige behandelingsovereenkomst (Wgbo), de Wet Bijzondere opnemingen in psychiatrische ziekenhuizen (Wet Bopz) en de Wet klachtrecht cliënten zorgsector (Wkcz, tot 1 januari 2016). Het toezicht op alle vormen van zorg binnen de OBC's werd gehouden door de IGZ, die toetste of zorgaanbieders zich aan de (wettelijke) normen voor verantwoorde zorg hielden.

Per 1 januari 2015 zijn in het kader van de transitie de gemeenten verantwoordelijk voor de indicatiestelling voor kinderen met een LVB. Voor de kinderen die 18 jaar worden en nog voortgezette behandeling in het OBC nodig hebben, kan overigens in het kader van de Wet langdurige zorg (Wlz) een indicatie voor verlengde behandeling door het CIZ worden verstrekt. Het thans geldende wettelijk kader voor de OBC's is de Jeugdwet, maar tegelijkertijd zijn ook de Wgbo (bij een geneeskundige behandeling) en de Wet Bopz nog steeds van toepassing. De IGZ houdt nog steeds toezicht op de

OBC's, maar er ontstaat geleidelijk aan een werkmodel van samenwerking tussen de Inspectie Jeugdzorg (IJZ), de IGZ en de Inspectie Veiligheid en Justitie (IVenJ).

1.6 Beschouwing

In dit hoofdstuk hebben we een beschrijving gegeven van de kenmerken van kinderen met een LVB in het algemeen en van kinderen in een OBC in het bijzonder en van de geschiedenis van de zorg aan deze kinderen. De OBC's behandelen al van oudsher kinderen met complexe problemen waarvan er velen uit disfunctionele opvoedingssituaties komen. De kenmerken van deze kinderen, de door hen meegemaakte gebeurtenissen en de setting waarin zij behandeld worden is een explosieve mix, die geweld in de hand kan werken. In de literatuur is beschreven dat bij veel kinderen voor opname sprake is van geweld of andere traumatische situaties. Velen hebben een hechtingsstoornis of er ontbreekt een positief rolmodel. Deze kinderen lopen op grond van hun beperkingen en de sociale context meer risico op sociaal inadequaat gedrag dat in veel gevallen leidt tot verbale of fysieke reacties en conflictsituaties. Zij hebben een "korter lontje" en een minder groot handelingsrepertoire dan leeftijdsgenoten zonder een LVB, maar ook dan leeftijdsgenoten met een LVB die uit een gunstigere opvoedingssituatie en sociale context komen. Dit vergroot het risico op situaties met agressie en geweld in de instelling,

met name tussen kinderen onderling. In de OBC's worden deze kinderen in een groep behandeld. Onze ervaring is dat deze conflicten tussen kinderen onderling vaak voorkomen en geregeld heftig en ongecontroleerd zijn. Dit wordt bevestigd door de twee professionals die signaleren dat bij de behandeling van deze kinderen in groepen een verhoogd risico bestaat op het ontstaan van conflictsituaties met verbaal en fysiek geweld. Door de groei van preventieve en ambulante interventies worden nu vooral "de zwaarste gevallen" nog residentieel opgenomen. De geïnterviewden geven aan dat begeleiders vaker dan voorheen worden geconfronteerd met geweld van de opgenomen kinderen dat op hen is gericht. Er is dan (dreigend) gevaar voor de begeleider of voor andere kinderen. Als verbaal ingrijpen niet volstaat, zal er fysiek worden ingegrepen. Dit ingrijpen kan volgens de twee professionals door de kinderen als geweld ervaren worden.

Tot slot is de behandelduur de afgelopen 2-3 jaren sterk verkort en de samenstelling van de groepen wisselt vaker. Kinderen moeten daarin steeds opnieuw hun plek bepalen. (Nieuwe) kinderen worden gepest, wat psychisch een impact kan hebben op de kinderen. Dit pesten lijkt de laatste jaren ook toe te nemen.

Figuur 2: Schematische samenvatting wettelijke kaders

	Klein	Middel	Groot
Pearson r	.20	.50	.80
Cohen's d	.10	.30	.50
Odds ratios	<2.5	2.5 - 4.1	>4.1

2 Interne kaders instellingen

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk geven we eerst in paragraaf 2.1 chronologisch weer op welke uitgangspunten of interne kaders de ondersteuning en behandeling in de OBC's gestoeld is (geweest). Vanaf de jaren 90 van de vorige eeuw tot heden blijkt het "competentiegericht werken" een belangrijk begeleidingskader te zijn voor de OBC's (paragraaf 2.2.). In paragraaf 2.3 staan we stil bij vrijheidsbeperkende maatregelen en de technieken die gebruikt worden om met dreigend destructief gedrag (DDG) van de kinderen om te gaan en tot slot reflecteren wij op de gevonden informatie in paragraaf 2.4.

2.2 Uitgangspunten/interne kaders voor de zorgverlening binnen OBC's - een chronologisch overzicht

Tot medio jaren 50 van de vorige eeuw

Tot in het midden van de jaren 50 van de vorige eeuw was de zwakzinnigenzorg nog maar matig geprofessionaliseerd (Beltman, 2001; Mans, 1998). Beide auteurs schetsen een beeld van zorg waar mensen vooral vanuit een levensovertuiging begeleid werden en waarbij veiligheid en het kweken van zelfbeheersing, godvruchtigheid en het bevorderen van gezondheid belangrijke doelen waren. Het was volgens hen de bedoeling dat dit gebeurde in een sfeer van vriendelijke omgang in een huiselijke omgeving en met zinvolle bezigheden in een vaste dagstructuur. Aanpassen aan de groep was daarbij de norm. Zij beschrijven dat dwang en straf niet systematisch deel uitmaakten van het regime, maar omdat er veel mensen in een paviljoen of op zaal woonden, lag de nadruk op

orde en tucht. In de naoorlogse periode werd er bijvoorbeeld in het OBC De Eik (nu Ambiq) nog zorg verleend door zusters. Het ging er streng aan toe. Zo was er een jongen die regelmatig in zijn broek plaste uit angst voor een specifieke zuster die heel streng was. De kinderen moesten altijd heel stil en rechtop zitten terwijl ze hun lessen leerden. De laatste zuster vertrok medio jaren 70 van de vorige eeuw uit de directe zorgverlening (Brinks & Krijnsen, 2012).

Vanaf jaren 60 vorige eeuw

Begin jaren 60 van de vorige eeuw wordt de nadruk steeds meer gelegd op behandeling. Daarbij doet ook de gedragsmodificatie zijn entree in de behandelzorg. Doel is het conditioneren van gedrag door een systematische toepassing van de principes van belonen en straffen. Er zijn in de zorg voorstanders en tegenstanders van deze aanpak. Tegenstanders menen dat het kan leiden tot machtsmisbruik en tot het ontnemen van (een deel van) de persoonlijke identiteit. Voorstanders menen dat het een snelle en efficiënte methode is om aanstootgevend gedrag te verminderen, zodat het voor anderen aantrekkelijker kan zijn om met de betreffende persoon om te gaan. In de OBC's waren in deze periode onderwijs en (voorbereiding op) werk belangrijke pijlers. Burmeister (1962) stelt dat de zorg niet tot doel heeft om 'gehoorzame en volgzame kinderen te kweken; en ook niet een rustige omgeving te scheppen voor de leiding; maar wel om ieder kind afzonderlijk te helpen uitgroeien tot een evenwichtige en gezonde persoonlijkheid, voor zover dat voor hem bereikbaar is' (p. 116).

Vanaf jaren 70 van de vorige eeuw

Het gedachtengoed uit het boek "Het moeilijk lerende kind" van Van Weelden en Niessen uit 1976 wordt in de OBC's nog steeds als een belangrijke basis voor de begeleiding van kinderen met een LVB en probleemgedrag beschouwd. Volgens de auteurs moet de behandeling in de OBC's het kind activeren, helpen gericht gedrag te ontwikkelen, zodat het zichzelf in de hand krijgt. Er dient volgens hen gewerkt te worden een perspectief op een leven na het internaat te realiseren. In de begeleiding moet er meer aandacht zijn voor positieve gedragingen en minder de nadruk op het beheersen van de kinderen en hun probleemgedrag. Het drie strategieënmodel van Kok (1973) werd in dit boek als belangrijke basis beschouwd voor de behandeling van de kinderen en voor het handelen van de begeleiders. De groei en niet de gedragsproblemen van de kinderen stonden in het denken van Van Weelden en Niessen centraal.

Vanaf jaren 80 van de vorige eeuw

Met de toenemende belangstelling voor genetisch-biologische oorzaken van gedrag en het inzicht dat veel mensen met een verstandelijke beperking soms ernstige psychische problemen hebben (Došen, 1983; Tenneij & Koot, 2008), kwam er vanaf de jaren 80 hernieuwde belangstelling vanuit de psychiatrie voor de kinderen die in de OBC's opgenomen waren. Naast leren, (her)opvoeding en orthopedagogische behandeling, werd steeds vaker psychiatrisch behandeld (Noorda, 1989).

Vanaf jaren 90 van de vorige eeuw

In de behandelvisies van individuele OBC's die tussen 1995-2003 verschenen, staan begrippen als geborgenheid, veiligheid, acceptatie en vertrouwen bieden en kinderen tot hun recht laten komen, centraal. In een aantal van deze documenten wordt ingegaan op het hanteren van drang en dwang. In de visiedocumenten van twee achtervanginstellingen, OBC Groot Emaus (Van der Schee, 1992) en OBC De Beele (Buter & Ament, 1997), wordt over de opname en behandeling van gedragsproblematische kinderen aangegeven dat de opname start vanuit

een sterk gereguleerde situatie, waarbij de groepsleiding alles bepaalt en overneemt.

Geleidelijk aan kan het kind toegroeien naar meer vrijheid, verantwoordelijkheid en zelfstandigheid. Deze meer inperkende manier van begeleiden aan het begin van een behandeltraject leek vooral gerelateerd aan de zwaardere problematiek van de kinderen die daar behandeld werden. Dit gold mogelijk dus niet voor alle kinderen die in OBC's behandeld werden.

Er zijn in diverse visiedocumenten ex- of impliciete verwijzingen te vinden naar de principes van het Competentiegericht Werken (CW) dat vanaf de jaren 90 van de vorige eeuw belangrijk werd bij het begeleiden en behandelen van kinderen met een LVB en ernstig probleemgedrag (Albrecht & Slot, 1999; Slot & Spanjaard 1999). Volgens de bedenkers van het CW ontstaat probleemgedrag als de taken waar de kinderen voor staan in het dagelijks leven te zwaar zijn en ze te weinig vaardigheden hebben om deze taken het hoofd te bieden.

Begeleiders dienen volgens hen tijdelijk taken en/of werken aan het vergroten van de vaardigheden en het gedragsrepertoire te verlichten. Dit laatste dient dan vooral te gebeuren door positieve verbale technieken, zoals het geven van feedback op gewenst gedrag en in de gedragsinstructie (hoe een taak gedaan moet worden) wordt verteld wat goed is en waarom. Wanneer een kind ongewenst gedrag vertoont dat onmiddellijk moet stoppen, moet dit volgens de auteurs ook bij voorkeur verbaal aangegeven worden, door concreet gewenst gedrag te beschrijven en positieve feedback te geven op elke gedraging die in de gewenste richting gaat. Aangegeven wordt dat alleen in uitzonderlijke situaties begeleiders gebruik kunnen maken van fysieke beheersingstechnieken als druk en sturing. Druk betekent dat men de eigen lichaamskracht en -massa moet gebruiken om bepaalde bewegingen van het kind te dempen. Sturing kan worden aangewend om het kind zelf of een van zijn lichaamsdelen ergens anders naartoe te sturen.

Er wordt in principe niet beetgepakt stellen de auteurs, maar, zo wordt aangegeven, soms is beetpakken de enige mogelijkheid. ‘Respectvol beetpakken’ heeft dan de voorkeur met zo weinig mogelijk kracht en zo kort mogelijk. Vervolgens moet direct teruggeschakeld worden naar druk en sturing (waarbij dus niet beetgepakt wordt). Fysiek sturen wordt volgens de auteurs slechts toegepast bij gedrag dat de veiligheid van het kind zelf, andere kinderen en/of de begeleider in gevaar brengt.

De techniek die in deze situaties wordt toegepast, wordt in 12 stappen beschreven die grotendeels verbaal zijn (benoemen probleemgedrag en gewenst gedrag) en overgaan in fysiek sturen als de verbale technieken geen effect hebben. Fysieke technieken mogen volgens de bedenkers van het CW dus alleen ingezet worden in uitzonderlijke “gevaarlijke” situaties waar het echt niet anders kan. Voor de wijze waarop dat vervolgens dan gedaan moet worden, hanteren ze een set van expliciete regels.

In theorie worden de kinderen dus bij het toepassen van deze technieken verbaal begeleid, en bij voorkeur positief. Ook in extreme situaties waar gevaar dreigt is het niet de bedoeling dat er fysiek “hardhandig” door begeleiders wordt ingegrepen. Maar of deze theorie in de praktijk ook zo werd en wordt toegepast, en hoe de kinderen dit ingrijpen ervaren, blijkt niet uit de bestudeerde literatuur.

2.3 Omgaan met vrijheidsbeperkende maatregelen in het kader van de Wet Bopz

In 1993 werd de Wet Bopz ingevoerd in organisaties die zorg bieden aan mensen met een VB, waaronder de OBC's. Deze wet is bedoeld om de rechten van cliënten te beschermen die te maken krijgen met dwang in de zorg. In de OBC's is het behandelplan, waarover ook in de Wet Bopz gesproken wordt, de basis voor de verleende zorg

(Moonen, Held, & Leeman, 2011). Het kind en/of diens ouder of wettelijke vertegenwoordiger moeten hiermee instemmen. Ook over het toepassen van dwang kunnen in het behandelplan afspraken gemaakt worden.

Moonen en collega's (2011) stellen dat zich situaties kunnen voordoen die niet voorzien zijn en toch gevaarlijk zijn. Voorbeelden zijn kinderen die zichzelf verwonden, agressief zijn tegen anderen of ernstige vernielingen aanrichten. Om dit gevaar af te wenden, kan een professional dan bepaalde middelen of maatregelen of dwangbehandeling toepassen, zo stellen zij. De Wet Bopz stelt echter wel specifieke eisen aan de toepassing van dwang. Het handelen van begeleiders als antwoord op dreigend destructief gedrag (DDG) van kinderen moet voldoen aan deze specifieke eisen.

In 1996 is de Wet Bopz voor het eerst geëvalueerd (Inspectie voor de Gezondheidszorg, 1996). Over de situatie in de OBC's wordt op pp. 27-30 geschreven dat de opvoeding (zoals die in de OBC's plaatsvindt) opvoedingsregels en -afspraken vereist, zowel op individueel als op groepsniveau. Men vraagt zich in deze evaluatie af wat dit in de praktijk betekent ten aanzien van de beperking in de bewegingsvrijheid en of dit wel zoveel verschilt met vrijheidsbeperkende maatregelen zoals bedoeld in de Wet Bopz. Over de toepassing van de huisregels bij deze evaluatie wordt geconstateerd dat sommige OBC's meer in de huisregels opnemen dan “ter voorbeelding van verstoring van de orde” noodzakelijk is. In de OBC's die niet specifiek bewoners met ernstige tot zeer ernstige gedragsproblemen behandelen, mogen geen vrijheidsbeperkende maatregelen worden toegepast. In de evaluatie wordt geconcludeerd dat de OBC's de Wet Bopz correct hadden geïmplementeerd en dat de begeleiders door middel van gerichte voorlichting goed bekend waren met de wet. Maar er kan in deze evaluatie ook gelezen worden dat er regelmatig vrijheidsbeperking werd toegepast, terwijl er over de wijze van uitvoering hiervan door begeleiders en de beleving hier van door kinderen niet

geschreven werd. In 2004 constateert Dörenberg dat in de OBC's vrijheidsbeperkingen worden opgelegd vanuit opvoedkundige overwegingen zonder dat dit helemaal in overeenstemming is met de vereisten uit de Wet Bopz. Het gaat hier om een breed spectrum van maatregelen. De toepassing ervan is dan ook niet zonder problemen, stelt zij. Zij pleit voor aanvullende regelgeving. De Vereniging Orthopedagogische Behandelcentra (VOBC) stelde als reactie daarop in 2011 de "Voorlopige Richtlijn Wettelijk Kader OBC" (Moonen et al., 2011) op die vervolgens in de OBC's is geïmplementeerd en daar nog steeds van kracht is. Hierin staat verwoord hoe de behandeling in de OBC's vorm dient te krijgen, hoe omgegaan moet worden met drang en dwang, en wie voor welke aspecten van verblijf en behandeling de verantwoordelijkheid draagt.

In 2011 publiceerde het Landelijk Kenniscentrum LVB en de VOBC de "handreiking pedagogisch klimaat" (Douma, 2011), waarin wordt aangegeven hoe een goed pedagogisch klimaat in een OBC gestalte kan krijgen. Deze handreiking heeft geen verplichtend karakter.

2.4 Beschouwing

De theoretische kaders die door Kok (1973), Van Weelden en Niessen (1976) en Slot en collega's (1999) aangereikt zijn voor het handelen van begeleiders in de OBC's, gaan uit van een positieve benadering van een kind met aandacht voor het vergroten van de competenties en vaardigheden, ook in situaties van conflict of mogelijk gevaar. Voor het handelen in die extreemere situaties zijn enkele fysieke technieken beschikbaar, maar ook hierbij is het ook de bedoeling dat de nadruk ligt op het verbaal proberen om te buigen van negatief/ongewenst gedrag. Zoals in hoofdstuk 1 is aangegeven, kunnen er conflictsituaties tussen kinderen in een OBC ontstaan die het ingrijpen van de begeleiders noodzakelijk maken. Ook kunnen er situaties zijn waarbij begeleiders bedreigd of

aangevallen worden door kinderen. Ook in die situaties is fysiek ingrijpen regelmatig noodzakelijk. Dit zou moeten gebeuren aan de hand van de richtlijnen en protocollen die hiervoor opgesteld zijn. Daarnaast dient er sinds de jaren 90 van de vorige eeuw in de OBC's binnen de vereisten van de Wet Bopz gewerkt te worden.

In de instellingen zijn agressieprotocollen (tegen (dreigend) destructief gedrag van de kinderen) geïmplementeerd en worden begeleiders daarin geschoold. Begeleiders leren agressie (en dat wat daaraan vooraf gaat) te herkennen, leren hoe daar mee om te gaan en hoe in te grijpen als de situatie dit vraagt. Maar of het alledaagse handelen door begeleiders volledig gebeurt volgens de daartoe geldende regels en protocollen, zoals de DDG-technieken, is niet beschreven in de door ons bestudeerde documenten. De afgelopen jaren zijn de instellingen daarnaast ook steeds meer gaan werken met tijdelijke en oproepkrachten. Dit maakt het moeilijker om aan de eis van eerst getraind te zijn in DDG-technieken alvorens deze toe te mogen passen te voldoen, want ook bij tijdelijke en invalkrachten kunnen zich onverwachte gewelddadige situaties voordoen die nopen tot handelen. Er zijn instellingen die gebruik maken van beveiligingsbedrijven voor het optreden bij gevvaarlijke situaties en voor beveiliging in de nachtelijke uren. Onduidelijk is of de medewerkers van deze bedrijven volgens de afgesproken pedagogische wijzen handelen.

Bronnen voor verder onderzoek

Dwangbehandeling waaronder vastpakken en opluiten moet in het kader van de Wet Bopz geregistreerd worden en aan de Inspectie gerapporteerd worden. Daarnaast moeten ernstige incidenten bij de Inspectie gemeld worden. Deze meldingen die bij de Inspectie bewaard worden kunnen een bron vormen voor verder onderzoek naar het mogelijk toepassen van geweld in de OBC's. Daarnaast kunnen de inspecteurs zelf een informatiebron zijn. Zij bezoeken de instellingen regelmatig en zien toe op het correct toepassen (en in principe individueel afbouwen) van dwang-

behandeling en op de afhandeling van ernstige incidenten. Ook al is de dwangbehandeling, met instemming van ouders en/of kinderen, onderdeel van de behandeling, dan nog kan de concrete toepassing door begeleiders door een kind (en de ouders) toch als gewelddadig worden ervaren. Verder zijn er interne rapportages en analyses van geweldincidenten waarbij het al dan niet correct toepassen van instructies en protocollen door begeleiders door de instellingen geanalyseerd moeten worden. Ook deze rapportages zouden in een eventueel vervolgonderzoek bestudeerd kunnen worden.

3 Geweld

3.1 Analyse van bestudeerde documenten

In een klein aantal documenten wordt gesproken over de positieve en negatieve ervaringen van kinderen ten aanzien van het leven in een OBC en over geweld. Over de periode voor 1970 hebben wij geen documenten over het voorkomen van geweld in de OBC's kunnen vinden. Zoals in paragraaf 2.2 is beschreven, is er enige literatuur over kinderen in de jaren 50 van de vorige eeuw die sprak over strenge (maar ook minder strenge) religieuzen en andere begeleiders. Onduidelijk is of daarbij sprake is geweest van geweld.

In de jaren 80 werden de medewerkers in de zorg steeds kritischer. In 1982 verscheen de publicatie “terapie of terreur” van de actiegroep “Pet met de Zet” met daarin bevindingen uit een enquête onder begeleiders over het toepassen van dwang (isoleren, immobiliseren, aversitherapie, negeren, lichamelijk optreden en strafopdrachten) bij mensen met een verstandelijke beperking in het algemeen. Het rapport richt zich niet specifiek op kinderen. Er wordt ook niet gerefereerd naar de OBC's en onduidelijk blijft of ze de OBC's niet in hun onderzoek hebben meegenomen of dat er geen misstanden te rapporteren waren.

In een onderzoek naar de maatschappelijke positie van ex-bewoners van de twee OBC's Groot Emaus en De Beele schrijft Van Houten-van den Bosch (1999) dat deze ex-bewoners nagenoeg allemaal zeggen niets geleerd te hebben in de instelling. Ze geven aan een goede tijd te hebben gehad in de instelling en dat ze toen goed met medebewoners en groepsleiding konden opschieten. Uitspraken over geweld of over hoe begeleiders met de kinderen omgingen, worden in deze publicatie niet

gedaan, maar daar was dit onderzoek ook niet specifiek op gericht.

In het onderzoek van Moonen (2006) naar ervaringen van kinderen die in een OBC verblijven, blijkt dat er kinderen zijn die positief zijn over hun verblijf, de leiding en de groepsregels, maar dat er ook kinderen zijn die hier heel negatief over zijn. Hij concludeert in paragraaf 10.4: ‘Over de groepsleiding wordt soms gesproken in termen van ‘mensen die mij helpen’. Een aantal jongeren spreekt over een positieve band met de groepsleiding, maar een aantal spreekt ook (of daarnaast) op een zeer negatieve wijze over de groepsleiding. In die interviews wordt over groepsleiders en groepsleidsters gesproken over mensen die disciplineren en zelfs in termen van mensen die geweld gebruiken.’

In het egodocument van Florian Overbeek (2012), een pseudoniem van een ex-bewoner van het OBC Gastenhof die daar in de jaren 80 en 90 van de vorige eeuw was opgenomen wordt die ambivalentie met betrekking tot de begeleiders goed verwoord.. ‘Ik vond die strakke regels wel goed. (...) En als je naar boven moest, dan sloeg je lekker met de deur’ (p.29). En verder ‘Puberen in de groep was heftig. We hadden natuurlijk last van onze hormonen en sommige groepsleiders hanteerden de regels erg strikt. Als je de fout inging, mocht je meteen de trap op naar boven. Er waren jongeren die dat niet zomaar pikten; die gingen daar tegenin, lipten uit en trokken zo de hele groep mee. Zelf was ik op die leeftijd van 12, 13 jaar ook geen lieverdje. Ik gooide met deuren, schreeuwde, schold, werd agressief. Andere jongens gingen zich ermee bemoeien en voordat je ‘t wist, had je de grootste herrie in de tent. Ik heb ook wel eens echte ruzies gehad. Slaan, vechten, stampen. Dan haalden ze ons uit elkaar en moesten we naar boven. Het ging vaak om onnozele dingen.

Soms ook om een meisje. Er waren groepsleiders die daar wel heel goed mee omgingen. Marlie bijvoorbeeld. Zij was heel consequent, maar zat er niet meteen bovenop als je even flipte. Ze kon ook heel flexibel zijn (p. 31)'.

In 2011 publiceerden de OBC's een rapport over cliënttevredenheid met "C-toets OBC" onder redactie van Bauer en Uzozie. Ook hierin staan geen specifieke vragen opgenomen over geweld, maar het rapport geeft wel een indruk van hoe de bevraagde kinderen aankeken tegen de begeleiders en de verleende zorg. We vermelden een aantal resultaten. 'Kinderen hebben niet altijd het gevoel dat zij serieus worden genomen. Volgens hen nemen de groepsleiders soms een verkeerde houding aan die arrogant, chagrijnig, gehaast, brutaal en onvriendelijk overkomt. Sommige kinderen maken melding van fysiek ingrijpen door een groepsleider en noemen als voorbeeld de keelklem en de hardhandige aanpak wanneer zij afgezonderd moeten worden.' (p. 23). Kinderen vinden ook dat zij voor hun gevoel te veel in hun vrijheden worden beperkt. Een grote groep kinderen vindt de regels te streng. Een uitspraak van een kind op pagina 23 onderschrijft dit: '(...) maar zulke dingen kun je niet zeggen hier, als ze weten dat je gelijk hebt. Dan sturen ze je gelijk naar boven.' De kinderen willen meer verantwoordelijkheid en dus vrijer gelaten worden in hun doen en laten. Ook zouden de regels onduidelijk zijn en hebben ze geen of te weinig inspraak. Maar ze noemen ook positieve aspecten en die gaan vooral over de groepsleiding, de activiteiten, sfeer/groep en de zorg/hulp in het algemeen. De groepsleiding is het grootste aandachtspunt voor de organisatie volgens de kinderen, maar er zijn echter ook veel kinderen die zich positief uitlaten over de groepsleiding. Zij kunnen het goed vinden met een of meerdere groepsleiders. Er is dan sprake van een juiste bejegening, houding en betrokkenheid.

Een bron die heel expliciet melding maakt van het voorkomen van seksueel geweld, vaak in combinatie met fysiek geweld, in de OBC's is rapport 5b van

de Commissie-Samson (Wissink et al., 2012). Deze commissie deed onderzoek naar seksueel misbruik van door de overheid uit huis geplaatste kinderen van 1945 tot heden. In dit deelonderzoek naar seksueel misbruik van kinderen met een LVB, op basis van onder andere een analyse van verplichte meldingen van OBC's bij de Inspectie, wordt geconcludeerd dat seksueel misbruik voorkomt binnen de OBC's. Het komt voor bij kinderen van alle leeftijden. Het komt meer voor tussen kinderen onderling dan tussen kinderen en volwassenen. Uit het rapport 5b van de Commissie-Samson blijkt dat het geconstateerde seksueel geweld in 15% van de gevallen gepaard ging met verbaal en fysiek geweld.

Seksueel misbruik door begeleiders werd in de verplichte meldingen door de OBC's maar incidenteel gevonden. Op andere plaatsen in dit rapport wordt ook gemeld dat er in de periode 1945-2010 ook anderszins seksuele incidenten waren waar zwakbegaafde kinderen met een LVB als daders, slachtoffers of beide, bij betrokken waren. De twee door ons geïnterviewde professionals meldden daarnaast dat er regelmatig heftige en ongecontroleerde conflicten voorkomen tussen kinderen onderling en tussen kinderen en begeleiders.

3.2 Beschouwing

Over de periode voor 1970 hebben wij geen documenten over het voorkomen van geweld in de OBC's kunnen vinden. Groepsbegeleiders kunnen tot steun zijn maar ze kunnen ook streng en onrechtvaardig zijn. Zoals in hoofdstuk 1 al door ons is aangegeven, is het van belang om oog te hebben voor geweld of conflictsituaties tussen kinderen onderling. In de bestudeerde bronnen wordt daar niet vaak explicet melding van gedaan, al is er in het egodocument van Overbeek (2012) wel iets over te vinden. Dit varieert van fysiek geweld, opstootjes tussen jongeren tot pesten van medebewoners in een groep. Dit soort situaties

komen volgens de twee geïnterviewde professionals en de auteurs van dit stuk regelmatig voor, zeker op locaties en groepen met meer gedragsproblematische kinderen. Dit is mogelijk mede een reden waarom er in de loop van de tijd steeds meer protocollen en richtlijnen in de OBC's zijn gekomen. Er is één duidelijkere bron over het voorkomen van geweld in de OBC's, namelijk het rapport 5b van de Commissie-Samson (Wissink et al., 2012).

Daarnaast zijn de uitspraken van de twee geïnterviewde professionals een aanvulling op deze bron. Ook zijn er andere bronnen die indirect verwijzen naar het voorkomen van geweld in de OBC's. In diverse publicaties worden naast positieve negatieve uitspraken gedaan over het verblijf in een OBC.

De OBC's zijn wettelijk verplicht over extreme geweldsincidenten aan de Inspectie te rapporteren. Fysiek ingrijpen door begeleiders vond en vindt plaats in situaties waar gevaar dreigt voor het kind zelf, medecliënten en/of voor de begeleiders. Er dient dan gehandeld te worden volgens de richtlijnen en binnen de kaders van de Wet Bopz, maar of dat altijd correct gebeurt zou nader onderzocht kunnen worden. Alle ernstige situaties, waarin fysiek ingegrepen wordt, moeten worden gemeld bij de Inspectie, zie hoofdstuk 4. Deze meldingen kunnen dus een bron voor verder onderzoek zijn. Maar ook al wordt er wel gehandeld volgens de richtlijnen, de kinderen zelf kunnen dit handelen als naar of als geweld hebben ervaren, zoals ook blijkt uit de citaten. Ook naar hun beleving zou nader onderzoek gedaan kunnen worden.

Bronnen voor verder onderzoek

Een eerste vindplaats voor verder onderzoek kunnen de meldingen van incidenten bij de Inspectie zijn. In het kader van het onderzoek voor de Commissie-Samson is gezocht naar meldingen over seksueel geweld. Bij de Inspectie zijn door de OBC's ook meldingen gedaan over andere vormen van geweld. Daarnaast kan met de inspecteurs gesproken worden. Zij kennen en bezoeken de OBC's regelmatig. Een tweede vindplaats voor informatie kunnen de dagjournaals zijn die de groepen over de kinderen in de OBC's bijhouden. Deze individuele informatie moet tot 15 jaar na ontslag uit de instelling bewaard blijven. Een verdere bron voor nader onderzoek zouden de individuele behandelplannen van de kinderen (die wettelijk tot 15 jaar na afsluiting van de behandeling bewaard moeten worden) kunnen zijn. Daarnaast zijn er interne meldsystemen van klachten en van incidenten waarbij cliënten betrokken zijn. In deze systemen worden klachten en ongelukken of bijna-ongelukken gemeld en situaties waarin de veiligheid van een cliënt en/of medewerker in het geding is (zie ook hoofdstuk 4). Nadat deze afgehandeld zijn kunnen instellingen deze anonimiseren en voor verder onderzoek gebruiken. Tot slot zou met kinderen gesproken kunnen worden over hun ervaringen met geweld in de OBC's.

4 Toezicht

4.1 Toezicht op en registratie van dwang en geweld

Voor 1960 had de overheid slechts marginale bemoeienis met de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking, waaronder de OBC's. De rijksoverheid bemoeide zich alleen met deze zorg via de Inspectie op basis van de Krankzinnigenwet. Rond 1960 veranderde het politieke en economische klimaat. Het aantal voorzieningen voor mensen met een verstandelijk beperking nam enorm toe, zowel in aantal als in omvang, zeker na de invoering van de AWBZ in 1968. Dit leidde ertoe dat er in datzelfde jaar een aparte "Inspecteur voor de zwakzinnenzorg" werd aangesteld. De Inspectie werkte vervolgens aan de verfijning en verbetering van de kwaliteit van de zorg.

Per 1 april 1979 werd een registratieplicht voor alle "beschermende dwangmaatregelen" uitgevaardigd (denk aan vastbinden of opluiten). De Inspectie publiceerde in 1987 het referentiekader "Algemene zwakzinnigeninrichtingen", waarin normen voor goede zorg werden geformuleerd (in Beltman, 2001). De Inspectie speelde eind jaren 80 verder een belangrijke rol bij het tot stand komen van de consulenteams die instellingen adviezen geven over de behandeling van mensen met een VB en zeer ernstig probleemgedrag.

Op 1 januari 1995 ontstond de Inspectie voor de Gezondheidszorg als gevolg van de samenvoeging van een aantal inspecties. De rol van de Inspectie was daarna steeds meer gericht op "toezicht op toezicht", het signaleren van onvolkomenheden in de zorg en het ingrijpen in acute crisissituaties. Daartoe kon en kan de Inspectie geplande (thematische), maar ook ongeplande, (her)bezoeken brengen, bijvoorbeeld op basis van onder

hun aandacht gebrachte klachten. Bij onvoldoende opvolging kunnen instellingen onder verscherpt toezicht geplaatst worden. Dit is in het verleden bij een aantal OBC's gebeurd. Het is voor de auteurs onduidelijk of dit (mede) samenhangt met het voorkomen van geweld in het betreffende OBC. Dit zou nader onderzocht kunnen worden. Op dit moment staat geen enkel OBC onder verscherpt toezicht.

OBC's hebben op grond van de in 1995 ingevoerde Wet klachtrecht cliënten zorgsector (per 1 januari 2016 vervangen door de Wet kwaliteit klachten en geschillen zorg – Wkkgz), een klachtenregeling en klachtencommissie. De commissie kan zelfstandig onderzoek doen, bijvoorbeeld bij geweld tegen kinderen. Verder dient iedere cliënt(vertegenwoordiger) op de hoogte te zijn van hoe te handelen bij klachten op grond van een daartoe strekkend protocol.

In 1996 werd de Kwaliteitswet Zorginstellingen (KWZ) ingevoerd (per 1 januari 2016 ook vervangen door de Wkkgz). De KWZ verplichtte zorginstellingen hun eigen kwaliteit te bewaken, te beheersen en te verbeteren. De wet kende vier kwaliteitseisen waaraan een instelling moest voldoen: het bieden van verantwoorde zorg, op kwaliteit gericht beleid, het opzetten van een kwaliteitssysteem en het maken van een jaarverslag. Het beleid van een zorginstelling moet volgens deze wet gericht zijn op het in stand houden en verbeteren van de kwaliteit van zorg. Zorginstellingen zijn, conform regelgeving, verplicht calamiteiten (waaronder geweld) en seksueel misbruik waarbij een cliënt of een zorgverlener van de instelling is betrokken, bij de Inspectie te melden. Ook moeten zij hun kwaliteitsjaarverslag, waarin zij verantwoording over hun kwaliteitsbeleid afleggen, naar de Inspectie en naar patiëntenorganisaties sturen.

Er is daarnaast een toezichthoudende rol voor de zogenoemde Zorgkantoren (die verantwoordelijk zijn voor de zorginkoop). Calamiteitsmeldingen moeten ook aan het Zorgkantoor gemeld worden. Het Zorgkantoor beoordeelt of de middelen die verstrekt zijn vanuit de AWBZ (en nu de Wlz) doelmatig en verantwoord besteed zijn en heeft in deze ook een toezichthoudende taak.

Op grond van de Wet Medezeggenschap Zorginstellingen uit 1996 dienen alle OBC's een cliëntenraad te hebben die soms alleen bestaat uit kinderen, soms uit verwanten, soms gemengd is. In deze raad worden ook incidenten en meldingen besproken.

Alle OBC's dienen protocollen te hebben over hoe om te gaan met calamiteiten, de wijze van melding bij alle betrokkenen en het maken van afspraken hiervoor met ouders en professionals. In de OBC's dienen al vanaf de jaren 70 van de vorige eeuw richtlijnen voor procedures geïmplementeerd te zijn met betrekking tot het regelmatige bespreking van de voortgang van de plaatsing en behandeling van een kind. Momenteel dienen deze besprekingen minimaal twee maal per jaar plaats te vinden. Daarnaast kunnen ouders en professioneel betrokken bij een kind zelf ook een afspraak maken om hierover met de voor de behandeling betrokken professionals te spreken.

Bij bemiddeling van plaatsing door de SPD werd deze instantie uitgenodigd bij deze bespreking. Door een verandering in de taakopdracht van de SPD stopte deze praktijk in de jaren 90 van de vorige eeuw. Bij voogdijkinderen, wordt de voogd voor de bespreking uitgenodigd. Bij een onder toezicht gesteld kind wordt de gezinsvoogd hiervoor uitgenodigd. Zowel de voogd als de gezinsvoogd kunnen werkzaam zijn bij een instelling die zowel kinderen met als zonder beperking begeleid maar ook bij de op kinderen en ouders met beperkingen gerichte William Schrikker Groep. Voor het bespreken met derden moest tot 1 januari 2015 de ouder en/of het kind uitdrukkelijk

toestemming geven. Door de invoering van de Jeugdwet in 2015 is dit voor gesprekken met de gezinsvoogd niet meer nodig.

Naast de meldingen van calamiteiten die bij de Inspectie moeten worden gedaan, zijn er binnen de OBC's interne registratiesystemen waarin veiligheidsaspecten en bedreigingen van de veiligheid dienen te worden geregistreerd. De twee geïnterviewde professionals noemden verschillende systemen uit de afgelopen jaren. Zo zijn er de reeds in hoofdstuk 3 genoemde FOBO-procedures wat staat voor Fouten, Ongevallen en Bijna-Ongevallen. Op de hierbij gebruikte formulieren kunnen onder andere medicatiefouten, brand/brandstichting, wegloopincidenten en fouten met fixatiemiddelen worden gemeld. Er wordt door hen ook nog melding gemaakt van een veiligheidsmanagementsysteem (VMS). Daarin wordt, volgens een van de professionals, "alles gemeld wat niet loopt volgens de richtlijnen". Hoeveel meldingen er worden gedaan in de verschillende systemen, en hoeveel daarvan betrekking hebben op (gewelds)incidenten tussen kinderen onderling of tussen een begeleider en een kind hebben wij niet gevonden.

4.2 Beschouwing

In de OBC's zijn er regelmatig situaties van agressie en geweld. Er zijn diverse toezichthouders die toezien op de handelwijzen in een OBC, zoals de Inspectie, het Zorgkantoor, de klachtencommissie, de FOBO-commissie etc. Voor en door deze toezichthouders worden rapporten en registratiesystemen bijgehouden. De OBC's rapporteren over dit geweld binnen de wettelijke kaders en richtlijnen die voor hen gelden. Het zou interessant kunnen zijn om te onderzoeken of wel alles dat in individuele dagjournaals en commissies gerapporteerde wordt ook nader onderzocht wordt en of er ook voldoende reflectie plaats vindt op de gebeurtenissen. Hadden ze voorkomen kunnen worden, hadden ze zo uitgevoerd moeten worden, waren er alternatieven en zijn die overwogen?

Met andere woorden is er aandacht geweest voor de subsidiariteit, de proportionaliteit en de effectiviteit (Moonen et al., 2011) van het professionele handelen? Dat wordt uit de bestudeerde documenten die vooral op de procedurele gang van zaken in gaan niet duidelijk en zou verder onderzocht moeten worden door een analyse van de beschrijvingen van de voorvalen zelf.

In een eventueel vervolgonderzoek naar het voorkomen van geweld in de OBC's zouden deze documenten en rapporten nader bestudeerd kunnen worden. Het onderzoek van de volgende potentiële bronnen zou zich kunnen richten op het voorkomen van geweld:

- Analyse van de inhoud van de verplichte meldingen van calamiteiten van de OBC's aan de Inspectie;
- Analyse van de documenten van de Inspectie over een verscherpt toezicht op een OBC. Er zou onderzocht kunnen worden of dit (mede) te maken had met het voorkomen van geweld in het betreffende OBC;
- Analyse van de onderzoeksverslagen van de klachtencommissies van de OBC's;
- Gesprekken met de inspecteurs over het voorkomen van geweld in de OBC's;
- analyse van de kwaliteitsjaarverslagen van de OBC's;
- gesprekken met leden van en analyse van verslagen en rapporten van cliëntenraden van de OBC's;
- analyse van de documenten in de archieven van de zorgkantoren;
- analyse van de behandelplannen van de kinderen opgenomen in OBC's;
- analyse van de documenten in de archieven van de MEE-organisaties en de voogdijverenigingen, de bureaus Jeugdzorg en de William Schrikker Groep;
- analyse van de informatie in andere bronnen, zoals FOBO-meldingen en meldingen in het VMS in de OBC's.

5 Vorming en toerusting

5.1 Inleiding

De OBC's werkten, zoals geschetst op grond van het geraadpleegde bronnenmateriaal, al vanaf hun start met een pedagogische opdracht en het onderwijs was hier heel belangrijk bij. Hier werd op toegezien door de Inspectie voor het buitengewoon onderwijs. Daarmee liepen de OBC's waarschijnlijk in de pas met wat in die tijd onderwijskundig en pedagogisch gangbaar was. In de jaren 80 van de vorige eeuw zijn de internaten en de daaraan verbonden scholen meer gescheiden van elkaar gaan werken, maar in de OBC's zijn altijd veel medewerkers met een onderwijskundige opleiding werkzaam gebleven.

In 1963 verscheen het eerste nummer van het wetenschappelijk "Tijdschrift voor Zwakzinnigheid en Zwakzinnigenzorg". Hierdoor werd het alledaagse handelen van professionals in deze zorgsector meer verbonden met inzichten uit wetenschappelijk onderzoek.

Vanaf de jaren 70 van de vorige eeuw werkten er naast begeleiders/verpleegkundigen therapeuten in de OBC's, zoals fysiotherapeuten, logopedisten, speltherapeuten, gedragstherapeuten, psychotherapeuten etc. Parallel daaraan voltrok zich de professionalisering van deze beroepsgroepen. In het kader van deze professionalisering kwam er ook steeds meer aandacht voor het omgaan met agressie en geweld in de OBC's binnen de daarvoor geldende wettelijke kaders.

5.2 De opleiding tot begeleider in de zorg voor kinderen met een (L)VB

Op initiatief van directeuren van zwakzinnigenrichtingen werd in 1957 de Federatieve Opleiding Zwakzinnigenzorg opgericht. De Z-verpleging (waarbij Z staat voor zwakzinnigenzorg) als specialisatie was daarmee een feit. In die tijd verschenen ook de eerste specifieke opleidingsboeken, zoals "Grondslagen der Zwakzinnigenzorg" (Hoejenbos, 1958). Het diploma Z-verpleegkunde werd echter pas in 1978 wettelijk erkend, maar met terugwerkende kracht alsnog tot 1961. De Z-opleiding was een zogeheten "in service-opleiding" en was direct verbonden aan de zorginrichting. Een leerling-verpleegkundige was in dienst van de inrichting en kreeg aldaar les van docenten over de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking. In deze opleiding waren leren en werken gecombineerd. Er werd niet alleen aandacht besteed aan verpleegkundige en medische aspecten van de cliënten, maar ook aan de pedagogische en psychologische inzichten rondom het ontstaan en voortbestaan van (probleem) gedrag. Dit gebeurde op basis van de eerder besproken principes in paragraaf 2.1. Een leerling Z-verpleegkundige ging een of meer weken naar school en werkte vervolgens weer een aantal weken in een groep met cliënten. Deze opleidingsvorm heeft tot 1997 bestaan. De positieve omgang met cliënten en het zoveel als mogelijk voorkomen van dwang waren onderdeel van het curriculum.

In 1972 startte het verpleegkundig dagonderwijs in het mbo en hbo, waarbij de lessen op school zijn gecombineerd met stages. Deze hbo-v- en mbo-v-opleidingen richtten zich inhoudelijk op meerdere zorgbranches, waarbij een leerling/

student zich pas later in de opleiding kon verdiepen in een specifieke zorgsector, zoals de verstandelijk gehandicaptenzorg. De combinatie van werken en leren was mogelijk bij de opleiding Pedagogisch Werk en door Verdere Scholing in Dienstverband. In diezelfde periode startten ook de opleidingen Inrichtingswerk op hbo- en mbo-niveau. Dit zijn de voorlopers van de huidige opleidingen hbo-opleiding Sociaal Pedagogische Hulpverlening en mbo-opleiding Sociaal Pedagogisch Werk (voorafgaande tekst grotendeels uit Van Gennep et al., 2014).

In die opleidingen werden boeken van Kingma (1980), Bogerd, Hendriks en Renders (1982) en van Van Gemert en Noorda (1988) veel gebruikt. Hierin werd een model gepresenteerd voor de alledaagse begeleiding van mensen met een VB waarin groei van, communicatie met en afstemming op mensen met een VB centraal stonden. Op dit moment zijn er steeds meer hbo-opleidingen die een specialisatie LVB kennen.

Vanaf 2000 is de focus steeds meer gericht op wat begeleiders en andere professionals in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking zouden moeten kunnen, welke competenties nodig zijn om in deze zorgsector te kunnen werken. Ook de opleidingen zijn deze competenties steeds meer als uitgangspunt gaan nemen voor de invulling van hun onderwijscurriculum. In het traject Naar Herkenbare Competenties bracht de Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland samen met de vakbonden Abvakabo-FNV en CNV Publieke Zaak de taken, kernopgaven en competenties van beroepskrachten in kaart. Zij stelden in 2005 de beroepscompetentieprofielen voor Assistent Begeleider (A), Begeleider (B) en Coördinerend Begeleider (C) vast (Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland, 2005). Hierin zijn de vereiste sociaal-agogische, verplegende en verzorgende competenties geïntegreerd beschreven. Op basis van deze profielen zijn nieuwe gecombineerde zorg & welzijnsopleidingen tot stand gekomen. Niveau A werd vertaald naar de opleiding Helpende Zorg & Welzijn, niveau B naar Medewerker Maatschap-

pelijke Zorg en niveau C naar Persoonlijk Begeleider Gehandicaptenzorg. Deze opleidingen zijn breed ingevoerd. Voor het hbo werd in 2008 het profiel voor niveau D (dienstverleningscoördinator) opgesteld. Daarna zijn er verdiepende profielen opgesteld voor de ondersteuning van specifieke doelgroepen, bijvoorbeeld voor begeleiders die met SGLVG-cliënten (Sterk Gedragsgestoorde Licht Verstandelijk Gehandicapten) werken. Daarin wordt nog meer dan in de reguliere opleidingen aandacht besteed aan de omgang met DDG.

Na de transitie in 2015 moeten begeleiders werkzaam in de gehandicaptenzorg en in de OBC's zich registreren in het Kwaliteitsregister Jeugd. Dit zou de komende jaren, zo is de verwachting van de minister, moeten leiden tot een verdere professionalisering van het beroep van begeleider, ook in de OBC's.

5.3 De opleiding tot arts en gedragswetenschapper in de zorg voor kinderen met een (L)VB

In 1983 werd de Nederlandse Vereniging van Artsen in de Zwakzinnigenzorg opgericht (anno 2016 de Nederlandse Vereniging van Artsen voor Verstandelijk Gehandicapten, NVAVG) om te bevorderen dat het medisch handelen een goede plaats in de zorg zou krijgen. In 2000 werd geneeskunde voor verstandelijk gehandicapten een zelfstandig specialisme binnen de medische tak.

Pedagogen en psychologen (gedragswetenschappers) waren al voor de Tweede Wereldoorlog in de zwakzinnigenzorg werkzaam, maar hun aantal nam spectaculair toe onder invloed van de veranderingen in de zorg in de jaren 60 en 70 van de vorige eeuw. De pedagogen en psychologen die lid zijn van de beroepsverenigingen NVO en NIP werken al sinds de jaren 90 van de vorige eeuw samen op het

gebied van ontwikkeling van richtlijnen en van diagnostiek, behandeling en begeleiding, om de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking te verbeteren. Daarnaast is er door hen in 2007 een profiel opgesteld met daarin de taken van de gedragsdeskundige in de gehandicaptenzorg (Geus, 2007).

Voor zowel de arts als de GZ-psycholoog is de Wet op de Individuele Beroepen in de Individuele Gezondheidszorg (Wet BIG) van toepassing. Zij dienen zich regelmatig te scholen met betrekking tot de toepassing van vrijheidsbeperking en omgang met geweld. Zij kunnen over hun handelen in het Tuchtcollege voor de Gezondheidszorg ter verantwoording worden geroepen.

In veel OBC's is de gedragswetenschapper de verantwoordelijke voor de behandeling en stuurt deze functioneel het team van groepsbegeleiders aan, terwijl er een coördinerende rol is ten opzichte van de andere disciplines rondom de behandeling van het kind. Sommige OBC's kennen afwijkende organisatievormen, zoals zelfsturende teams en een behandelaar op afroep.

5.4 Beschouwing

Sinds de jaren 70 van de vorige eeuw is de zorg sterk geprofessionaliseerd. Opgeleide medewerkers zouden goed op de hoogte van de geldende uitgangspunten van zorgverlening in de OBC's kunnen zijn. Professionals zouden moeten kunnen weten "hoe het moet". De vraag is echter of iedere medewerker wel voldoende professioneel geschoold is, kennis neemt van de uitgangspunten van goede hulpverlening, zich wel voortdurend bijschoult en of de randvoorwaarden in de zorg dusdanig zijn dat goede zorg geboden kan worden. In een publicatie van de Inspectie voor de Gezondheidszorg uit 2007, op grond van onderzoek bij 96 organisatorische eenheden in de hele zorg voor mensen met een verstandelijke beperking, wordt geconcludeerd dat de verantwoorde zorg

onder druk staat. De Inspectie wijst daarbij op kwantitatieve als kwalitatieve personele tekorten waardoor de continuïteit en veiligheid van de zorg gevaar loopt en medewerkers niet die vraaggerichte zorg- en dienstverlening kunnen bieden die ze willen leveren. Na deze publicatie is er beleidsmatig door alle partijen die betrokken zijn bij de gehandicaptenzorg gereageerd met een breed gedragen initiatief om tot kwaliteitsverbetering in de gehandicaptenzorg te komen (Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland, 2013).

Sinds de transitie in 2015 zijn de OBC's niet meer betrokken bij deze ontwikkeling. Zij zijn nu onderdeel van de jeugdzorg en vallen onder de Jeugdwet. In deze transitie staan ook de budgetten van de OBC's onder druk en die trekken mogelijk een wissel op de gezamenlijk geformuleerde uitgangspunten van goede zorg. Toekomstig onderzoek zal dit moeten uitwijzen. De ontwikkeling van profielen voor begeleiders van cliënten met een LVB en ernstig probleemgedrag zijn van recente datum. Dit roept bij de auteurs de vraag op of deze specifieke profielen niet gestoeld zijn op ervaren tekortkomingen van begeleiders en andere professionals in hun dagelijkse omgang met deze cliënten.

Bron voor nader onderzoek

Met docenten van opleidingen en cursussen voor begeleiders van cliënten met een LVB en problematisch gedrag, voor gedragswetenschappers en artsen en met deze professionals zelf zou gesproken kunnen worden over hun ervaringen met geweld in de OBC's en de wijze waarop zij geschoold zijn om hiermee om te gaan.

6 Conclusies en advies

6.1 Komt geweld voor in de OBC's?

Voor de periode voor de jaren 70 van de vorige eeuw hebben we in de literatuurbronnen geen bewijs voor het voorkomen van geweld kunnen vinden. Grote groepen en zalen en slecht opgeleid personeel, zouden toen een voedingsbodem voor geweld geweest kunnen zijn. Maar er zijn er zijn in de bestudeerde literatuur geen harde aanwijzingen voor geweldsincidenten aangetroffen.

De geraadpleegde bronnen vanaf de jaren 70 van de vorige eeuw tot nu zijn niet eenduidig over het voorkomen van geweld in de OBC's. Toch kunnen de citaten van kinderen, gecombineerd met de uitspraken van de twee geïnterviewde professionals geïnterpreteerd worden als bevestiging van het voorkomen van geweld in de OBC's. Dit past ook in het beeld van de kenmerken van de opgenomen kinderen, waarbij vanwege hun achtergrond en problematiek een verhoogde kans op geweld is.

Een belangrijke bron van recente datum bevestigt dat geweld in de OBC's voorkomt. Dit is het onderzoek naar seksueel geweld van kinderen met een (L)VB: het rapport 5b van de Commissie-Samson (Wissink et al., 2012). In dit onderzoek zijn inspectiemeldingen van seksueel geweld bestudeerd. Daaruit kwam naar voren dat seksueel geweld voorkwam, dat dit vaak kind-kind gerelateerd was, maar ook vormen van seksueel geweld van volwassenen naar kinderen kwamen voor. Uit de bestudeerde meldingen bleek verder dat er in 19 gevallen (15%) sprake was geweest van verbaal geweld (dreiging/dwang) door de pleger en in 16 gevallen (13%) van fysiek geweld.

Tussen kinderen onderling lijken er in de OBC's regelmatig situaties van verbaal of fysiek geweld en van pesten voor te komen, die ingrijpen van begeleiders noodzakelijk maken. Er kan dan sprake zijn van toepassing van geweld door begeleiders naar kinderen toe om een (potentieel) gevaarlijke situatie af te wenden. Hoe hierbij gehandeld zou moeten worden staat beschreven in procedures en richtlijnen. Of dit altijd op de voorgeschreven manier gebeurt, weten we niet. Een belangrijke vraag is of de principes van subsidiariteit, proportionaliteit en doelmatigheid daarbij altijd werden en worden toegepast (Moonen et al., 2011). Dit zou nader onderzocht kunnen worden. Daarnaast zijn er richtlijnen over wat er op welke wijze gemeld moet worden bij de Inspectie.

6.2 Is nader onderzoek naar geweld binnen OBC's noodzakelijk?

Om meer zicht te krijgen op de prevalentie en de beleving van geweld is gericht vervolgonderzoek noodzakelijk. Met genoemd onderzoek van de Commissie-Samson is het voorkomen van seksueel misbruik en bijkomend verbaal en fysiek geweld vastgesteld op basis van meldingen bij de Inspectie. Op basis van dat onderzoek is het in onze ogen noodzakelijk om vervolgonderzoek te doen, waarbij de Inspectiemeldingen een centrale rol spelen.

6.3 Is onderzoek naar geweld binnen OBC's haalbaar en waar kan informatie gevonden worden?

Onderzoek naar geweld binnen OBC's lijkt ons haalbaar. Er zijn voldoende bronnen die in een nader onderzoek betrokken kunnen worden. We hebben dat in voorgaande hoofdstukken al aangegeven, maar zetten dit hieronder nogmaals kort uiteen.

Inspectie-archieven

Om een goed beeld te kunnen krijgen van de omvang/prevalentie van geweld binnen de OBC's kunnen de meldingen onderzocht worden die bij de Inspectie gedaan zijn. Instellingen moeten sinds lang de geweldsincidenten melden bij de Inspectie (nu samenwerkende Inspecties in de Jeugdzorg). De Inspectie-archieven zijn dus een eerste vindplaats voor meldingen over het voorkomen van geweld in de OBC's.

Archieven van andere instanties

De archieven van MEE, de voogdijverenigingen, de bureaus jeugdzorg (en hun voorgangers) de William Schrikker Groep en de zorgkantoren zouden informatie kunnen bevatten over (ervaren) geweldsincidenten in de OBC's.

Verantwoordingsdocumenten en interne registratiesystemen binnen de OBC's

De OBC's maken een kwaliteitsjaarverslag. Daarnaast hebben zij eigen interne registratiesystemen waarin meldingen worden gedaan van situaties waarin de veiligheid van een kind in het geding is. Dat hoeft niet per se te gaan om ernstige geweldsituaties die ook bij de Inspectie gemeld worden. De archieven van interne systemen, zoals dagjournaals, FOBO-formulieren, het VMS, klachtenprocedures etc. zullen meer inzicht bieden in conflictsituaties tussen medewerkers en kinderen en tussen kinderen onderling. De auteurs weten

echter niet wat de kwaliteit van deze meldsystemen is, hoe lang ze bewaard worden en tot hoever in de tijd ze teruggaan.

Gesprekken met inspecteurs, begeleiders en andere professionals

De interne kaders van de instellingen (zie hoofdstuk 2) geven aan hoe er, althans in theorie, gehandeld dient te worden om kinderen meer zelfstandig te kunnen laten worden en om hun probleemgedrag te doen afnemen. Ook wordt hierin aangegeven hoe er in situaties van (dreigend) gevaar gehandeld moet worden. Of er in de praktijk ook altijd volgens die principes (van zo weinig en kort mogelijk fysiek ingrijpen en nadruk op verbaal begeleiden) wordt gewerkt is niet duidelijk, noch in welke situaties daarvan afgeweken werd en wordt en of dit ingrijpen subsidiair, proportioneel en effectief was en is. Om hier meer zicht op te krijgen, kunnen met inspecteurs en met oud- en huidige begeleiders gesprekken gevoerd worden, evenals met gedragswetenschappers en managers, die nog actief of reeds uit dienst zijn. Ook met opstellers van richtlijnen, protocollen en competentieprofielen kan gesproken worden evenals met opleiders.

Gesprekken met kinderen en hun ouders en vertegenwoordigers

Om zicht te krijgen op de beleving van de kinderen over hun verblijf in een OBC en hun ervaringen met geweld, zoals toegepast door begeleiders of door andere opgenomen kinderen, kunnen gesprekken met de nu en met de voormalig opgenomen kinderen gevoerd worden. Zij zijn goed in staat om te vertellen over hun ervaringen (mits de geldende richtlijnen voor het interviewen van deze kinderen gehanteerd worden). Indien bepaalde kinderen hier zelf niet goed over kunnen vertellen, is het ook nog mogelijk om met verwanten en of vertegenwoordigers hierover in gesprek te gaan.

Gesprekken met cliëntenraden

Sinds minimaal 20 jaar zijn er in de OBC's cliëntenraden actief waarin kinderen zelf of verwanten hun stem kunnen laten horen. Met deze raden kan ook

in gesprek gegaan worden om de ervaringen van de kinderen zelf met geweld te achterhalen.

6.4 Is onderzoek naar geweld tegen kinderen in andere organisaties voor de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking nodig en mogelijk?

In de inleiding en leeswijzer verantwoorden wij dat wij ons in deze notitie richten op de OBC's. Hiermee wordt niet de vraag beantwoord of zich ook in andere organisaties voor de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking gevallen van geweld jegens kinderen voor deden en voordoen. Tijdens ons onderzoek zijn wij een aantal bronnen tegen gekomen die verband houden met deze vraag maar die niet specifiek over kinderen gingen. In twee bronnen over de historie van de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking (Beltman, 2001; Mans, 1998) wordt het beeld geschetst van een sector die tot ver in de jaren 50 van de vorige eeuw gekenmerkt werd door een levenslang gestichtsleven in instellingen die volledig zelfvoorzienend waren. Er was in dergelijke instellingen sprake van een mengeling van liefdewerk en (een begin van) specialistische professionaliteit (Beltman, 2001, pag. 47). Het is niet uit te sluiten dat met de toen heersende nadruk op rust, reinheid en regelmaat er ook daar regelmatig sprake van dwang is geweest. In de bronnen zijn daar geen heldere uitspraken over te vinden en zeker niet over de vraag of dat ook geleid heeft tot geweld jegens kinderen.

Onder invloed van biochemische en genetische verklaringen van verstandelijke beperking was de zorg na de tweede wereldoorlog tot medio jaren 60 van de vorige eeuw vooral medisch georiënteerd. Daarna werden er twee bewegingen zichtbaar. Ten eerste een omgangsstijl gericht op acceptatie van

de persoon met een verstandelijke beperking als uniek en waardevol persoon en de bevordering van zelfontplooiing. En ten tweede wetenschappelijk gefundeerde interventies gericht op aan- en afleren van gedrag. In het in hoofdstuk 3 genoemde rapport van de actiegroep "Pet met de Zet" wordt over misstanden bij het toepassen van gedragstherapie bij mensen met een verstandelijke beperking (niet specifiek bij kinderen) gerapporteerd. De oprichting van de zogenaamde Consulententeams in de zorg (van Gennep et. al., 2014) is een reactie op de professionele handelingsverlegenheid ten aanzien van extreme gedragingen van mensen met een verstandelijke beperking. Het rapport van de Inspectie uit 2007 zet vraagtekens bij het uitvoeren van verantwoorde zorg in instellingen voor de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking in het algemeen maar richt zich niet specifiek op geweld jegens kinderen. De tussenrapportage van de 'Denktank complexe zorg/taskforce' (Ministerie van VWS, 2011), opgericht naar aanleiding van de verwikkelingen rondom Brandon, is vooral gericht op verbetering van de afstemming en communicatie tussen alle betrokkenen, maar adresseert het onderwerp geweld tegen kinderen niet specifiek.

Of er sprake is geweest van geweld tegen kinderen in de andere organisaties voor de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking is op grond van het door ons geraadpleegde bronnenmateriaal niet met zekerheid te zeggen. In de geciteerde bronnen worden begrippen gehanteerd als 'handelingsverlegenheid', 'moeilijk verstaanbaar gedrag' en 'vrijheidsbeperking.' Net als in OBC's handelen de andere instellingen in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking binnen de kaders van de wet BOPZ. Maar ook hier is het de vraag of er wel altijd op basis van de principes van subsidiariteit, proportionaliteit en doelmatigheid gehandeld wordt. Dit zou onderwerp van verder onderzoek kunnen zijn. Als er besloten zou worden om ook in de andere organisaties voor de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking onderzoek te doen kunnen in principe dezelfde soort bronnen als de in paragraaf 6.3 genoemde gebruikt worden.

Bronnen

- Albrecht, G., & Slot, W. (1999). *Competentiegericht werken met licht verstandelijk gehandicapte kinderen: Handleiding voor het werken in residentiële groepen.* Amsterdam/Duivendrecht: PI Research.
- Ament, M., & Buter, P. (1997). *Dat doen wij zo! Inhoud en vorming van de behandelingsmethodiek.* Voorst: De Beele (Interne publicatie).
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5th edition). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.
- Barnhard, M. C. (1994). *Instellingen voor licht verstandelijk gehandicapte kinderen en jongeren.* Utrecht: NZi, onderzoek informatie en opleidingen in de zorg.
- Barnhard, M. C., & Kramer, G. L. A. (2003). *Eerste evaluatie van de multifunctionele centra.* Utrecht: Prismant.
- Bauer, J., & Uzozie, A. (Red.) (2011). *Hij zou een keer moeten komen kijken... Een landelijke analyse van cliënttevredenheidsonderzoeken bij 18 Orthopedagogische Behandelcentra met de C-toets OBC®.* Utrecht: Vereniging Orthopedagogische Behandelcentra (OBC).
- Beltman, H. (2001). *Buiten of barsten? Hoofdstukken uit de geschiedenis van de zorg aan mensen met een licht verstandelijke beperking in Nederland 1945-2000* (Proefschrift). Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Bogerd, A., Hendriks, A., & Renders, H. (1982). *Begeleiding van verstandelijk gehandicapten.* Amsterdam: Boom.
- Brenninkmeijer, J. H. (1997). *Basisboek handicap en samenleving.* Utrecht: De Tijdstroom/Open Universiteit.
- Brinks, D., & Krijnsen, M. (2012). *Van beperking naar ontdekking: 1913-2013.* Hengelo: Ambiq.
- Brochure *Kinderen en jongeren met een beperking van AWBZ naar Jeugdwet: Gemeenten verantwoordelijk voor zorg en ondersteuning* (2014). Op 28 januari 2016 verkregen via http://www.voordejeugd.nl/attachments/article/1462/Jeugd_met_een_beperking_o6_2014.pdf
- Burmeister, E. (1962). *De groepsleider in de inrichting.* Arnhem: Van Loghum Slaterus.
- Centrum Indicatiestelling Zorg. (2009). *CIZ Indicatiewijzer versie 3.0.* Verkregen op 28 januari 2016 via https://www.ciz.nl/voor-professionals/Documents/Indicatiewijzer_30.pdf
- Collot d'Escury, A. (2007). Lopen jongeren met een lichte verstandelijke beperking meer kans om in aanraking te komen met justitie? *Kind en adolescent*, 28(3), 128-137.
- Došen, A. (1983). *Psychische stoornissen bij zwakzinnige kinderen* (Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen). Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Douma, J. (2011). *Handreiking pedagogisch klimaat: Een praktijk-theoretische beschrijving van een goed pedagogisch klimaat in de residentiële zorg voor jeugdigen met een licht verstandelijke beperking.* Utrecht: VOBC LVG / Landelijk Kenniscentrum LVG.

- Douma, J., Moonen, X., Noordhof, L., & Ponsioen, A. (2012). *Richtlijn diagnostisch onderzoek LVB: Aanbevelingen voor het ontwikkelen, aanpassen en afnemen van diagnostische instrumenten bij mensen met een licht verstandelijke beperking*. Utrecht: Landelijk Kenniscentrum LVG.
- Dörenberg, V. E. T. (2004). *Opneming en behandeling van licht verstandelijk gehandicapte jeugdigen: Een nadere beschouwing van de ondertoezichtstelling, de Wjh, de Wgbo en de Wet Bopz*. Maastricht: Universiteit van Maastricht, Faculteit der Rechtsgeleerdheid.
- Gemert, G. H. van, & Noorda, W. K. (Red.) (1988). *Leerboek zwakzinnenzorg*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.
- Gennep, A. van (1989). *De kwaliteit van het bestaan van de zwaksten van de samenleving*. Meppel / Amsterdam: Boom.
- Gennep, A. van, Lans, J. van der, Linde, M. van der, Post, T., & Trigt, P. van (Red.) (2014). *Canon gehandicaptenzorg (zorg voor mensen met een verstandelijke beperking)*. Amsterdam: Vereniging Canon Sociaal Werk. En verkregen op 22 december 2015 via http://www.canonsociaalwerk.eu/o000_boekgehandicapten/Canon_gehandicaptenzorg_2014.pdf
- Geus, R. (2007). *Beroepsprofiel van de orthopedagoog en psycholoog in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking*. Amsterdam: NIP / Utrecht: NVO. En verkregen op 10 februari 2016 via <http://www.vgn.nl/media/download/index/mediaid/4ca5c283b01cf>
- Hoejenbos, E. (Red.) (1958). *Grondslagen der zwakzinnenzorg: Leerboek voor de opleiding tot het diploma zwakzinnenzorg*. Maarssen: De Tijdstrom.
- Houten-van den Bosch, E. van (1999). *Gelukkig geïntegreerd: Onderzoek naar de kwaliteit van bestaan van mensen met een lichte verstandelijke beperking*. Groningen: Stichting Kinderstudies.
- Inspectie voor de Gezondheidszorg. (1996). *Zorg onder beperking: Vrijheidsbeperkende maatregelen in de zorg voor mensen met een verstandelijke handicap in relatie tot de Wet BOPZ en BOPZ-indicatiestelling in de verstandelijk gehandicaptenzorg*. Den Haag: Auteur. Verkregen op 10 februari 2016 van <http://www.igz.nl/zoeken/download.aspx?download=Zorg+onder+beperking.pdf>
- Inspectie voor de Gezondheidszorg. (2007). *Verantwoorde zorg voor gehandicapten onder druk: Toets op risico's in de 24-uurszorg voor mensen met een verstandelijke beperking 2006-2007*. Den Haag: Auteur. En verkregen op 10 februari 2016 via http://www.igz.nl/zoeken/download.aspx?download=Verantwoerde_zorg_voor_gehandicapten_onder_druk.pdf
- Inspectie voor de Gezondheidszorg. (2016). *Toezicht en handhaving: Kwaliteitswet Zorginstellingen*. Verkregen op 10 februari 2016 van http://www.igz.nl/onderwerpen/handhaving_en_toezicht/wetten/kwaliteitswet_zorginstellingen/
- Kingma, T. (1980). *Zorg voor geestelijk gehandicapten: Ontwikkelingen in hulpverlening en voorzieningen*. Alphen aan den Rijn/Brussel: Samsom.
- Kok, J. F. W. (1973). *Opvoeding en hulpverlening in behandelingshuizen: Residentiële orthopedagogiek*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Mans, I. (1998). *Zin der zotheid: Vijf eeuwen cultuurgeschiedenis van zotten, onnozelen en zwakzinnigen*. Amsterdam: Bert Bakker.

- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (2011). *Wegen naar vrijheid: communiceren en methodisch (samen) werken in de zorg voor cliënten die ernstig in hun vrijheid worden beperkt*. Den Haag: Tussenrapportage van de Denktank complexe zorg/taskforce.
- Moonen, X. M. H. (2006). *Verblijf, beeld en ervaringen van jongeren opgenomen in een orthopedagogisch centrum voor jeugdigen met een lichte verstandelijke beperking* (Proefschrift Universiteit Utrecht). Verkregen via <http://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/10624/full.pdf?sequence=7>
- Moonen, X., Held, J., & Leeman, M. (Red.) (2011). *Voorlopige richtlijn wettelijk kader orthopedagogische behandelcentra: Pedagogisch-juridische overwegingen voor het uitvoeren van de behandeling binnen een orthopedagogisch behandelcentrum voor jeugdigen met een licht verstandelijke beperking*. Utrecht: VOBC LVG.
- Moonen, X., & Versteegen, D. (2006). LVB-jeugd met ernstige gedragsproblematiek in de verbinding van praktijk en wetgeving. *Onderzoek & Praktijk*, 4(1), 23-28.
- Nederlandse Vereniging Gehandicaptenzorg. (1995). *Vorm en Kleur*. Utrecht: Auteur.
- Noorda, W. K. (Red.) (1989). *MLK-Psychiatrie een speciale psychiatrie?* Rolde: Kinder- en Jeugdpsychiatrisch Ziekenhuis 't Ruige Veld.
- Overbeek, F. (2002). *Uit huis geplaatst*. Maastricht: TIC i.s.m. Koraal Groep.
- Pet met de Zet. (1982). *Terapie of terreur: Toepassing van dwangmiddelen in zwakzinnigeninrichtingen*. Nijmegen: Auteur.
- Schalock, R. L., Borthwick-Duffy, S. A., Bradley, V. J., Buntinx, W. H. E., Coulter, D. L., Graig, E. M., .. Yeager, M. H. (2010). *Intellectual disability: Definition, classification, and systems of supports* (11th edition). Washington, DC: American Association on Intellectual and Developmental Disabilities.
- Schee, W. van der (1992). *Behandeling van gedragsproblematische jongeren: Een contextueel model vanuit Groot-Emaus*. Amersfoort: Vereniging 's Heeren Loo.
- Slot, N. W., & Spanjaard, H. J. M. (1999). *Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg*. Baarn: Intro.
- Tenneij, N. H., & Koot, H. M. (2008). Incidence, types and characteristics of aggressive behavior in treatment facilities for adults with mild intellectual disability and severe challenging behavior. *Journal of Intellectual Disability Research*, 52, 114-124. DOI: 10.1111/j.1365-2788.2007.00968.x
- Tonkens, E. (1999). *Het zelfontplooiingsregime: De actualiteit van Dennendal en de jaren zestig*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland. (2005). *Werken met competentieprofielen: ABC, D, EMB, o-6 jaar, (SG)LVG, NAH, ASS, ZG*. Utrecht: Auteur.
- Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland. (2013). *Kwaliteitskader Gehandicaptenzorg – Visiedocument 2.0*. Utrecht: Auteur.
- Wissink, I. B., Moonen, X., Vugt, E. S. van, & Stams, G.-J. (2012). *Eindrapport: Seksueel grensoverschrijdend gedrag en misbruik bij kinderen en jongeren met een (licht) verstandelijke beperking; deelonderzoek 5B*. Den Haag: Commissie-Samson.

Bijlage 1 Overzicht van de Orthopedagogische Behandelcentra

Orthopedagogisch Behandelcentrum	Plaatsnaam	Website
Ambiq	Hengelo	www.ambiq.nl
's Heeren Loo Zorggroep:		
- Arkemeyde	Baarn	www.sheerenloo.nl
- Auriga	Dordrecht	
- Groot Emaus	Ermelo	
Idris	Breda	www.idris.nl
Intermetzo		www.intermetzo.nl
- Nieuwmarke	Zutphen	
- Zonnehuizen Kind & Jeugd en Onderwijs	Zeist	
Ipse de Bruggen:		www.ipsedebruggen.nl
- OBC Den Haag	Den Haag	
- OBC Leiden	Leiden	
- Schakenbosch (Jeugdformaat)	Leidschendam	www.schakenbosch.nl
Juvent	Middelburg	www.juvent.nl
Koraal Groep:		www.koraalgroep.nl
- De La Salle	Boxtel	www.de-la-salle.nl
- Gastenhof	Maasbracht	www.gastenhof.nl
Lijn5:		www.ln5.nl
- Noord-Holland	Alkmaar	
	Amsterdam	
- Utrecht	Maartensdijk	
- Trainingsinstituut Woldyne	Epe	
Middelveld	Amsterdam	www.legerdesheils.nl
Pameijer LVG	Rotterdam	www.pameijer.nl
Pluryn:		www.pluryn.nl
- De Beele	Voorst	
- J.P. Heije	Oosterbeek	
- Werkenrode Jeugd	Groesbeek	
Reik	Leeuwarden	www.reik.nl
Vitree	Kampen	www.vitree.nl

Bijlage 2 Gebruikte afkortingen

AWBZ	= Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten
CIZ	= Centrum Indicatiestelling Zorg
CW	= Competentiegericht Werken
DDG	= dreigend destructief gedrag
FOBO	= Fouten, Ongevallen en Bijna-Ongevallen
IGZ	= Inspectie voor de Gezondheidszorg
IJZ	= Inspectie Jeugdzorg
IVenJ	= Inspectie Veiligheid en Justitie
KWZ	= Kwaliteitswet Zorginstellingen
LVB	= licht verstandelijke beperking
NIP	= Nederlands Instituut van Psychologen
NVO	= Nederlandse Vereniging van pedagogen en Onderwijskundigen
OBC	= Orthopedagogisch Behandelcentrum
SPD	= Sociaal Pedagogische Dienst
VB	= verstandelijke beperking
VMS	= veiligheidsmanagementsysteem
VOBC	= Vereniging Orthopedagogische Behandelcentra
Wet Bopz	= Wet Bijzondere opnemingen in psychiatrische ziekenhuizen
Wgbo	= Wet op de geneeskundige behandelingsovereenkomst
Wkcz	= Wet klachtrecht cliënten zorgsector
Wkkgz	= Wet kwaliteit klachten en geschillen zorg
Wlz	= Wet langdurige zorg

**Carinda Jansen
Ingrid ten Berge
Harry van den Bosch
Caroline Vink**

Onderzoek naar geweld in de jeugdzorg. Lessen uit andere landen

**Resultaten internationale
verkenning**

Inhoudsopgave Bijlage 10

1 Inleiding	375
2 Hoofd- en deelvragen	376
3 Afbakening en aanpak	377
4 Internationale wetenschappelijke studies sinds 1995	378
4.1 Methode	378
4.2 Het resultaat van de literatuurstudie	378
4.3 Onderzoek naar geweld in de jeugdzorg; aanbevelingen uit de literatuurstudie	384
5 Onderzoekscommissies in de ons omringende landen, Canada en Australië: opdracht, aanpak en inzichten	386
5.1 Toelichting selectie en algemene kenmerken	386
5.2 Aanleiding voor commissie-onderzoek	387
5.3 De opdracht en het doel van de onderzoekscommissies	387
5.4 Aanpak van de onderzoekscommissies	395
5.5 Ervaringen van de onderzoekscommissies	396
6 Omvangschattingen	399
6.1 Omvangschattingen: schattingen in de wetenschappelijke artikelen	399
6.2 Omvangschattingen: ervaringen van onderzoekscommissies	400
7 ‘Lessons learned’	401
7.1 Ga methodisch te werk	401
7.2 Sluit aan bij de behoeften van betrokkenen	402
Bijlage 1 Literatuursearch: Onderzoek naar geweld in de jeugdzorg	407
Bijlage 2 Formats beschrijving onderzoek	409
Bronnen	403

1 Inleiding

De afgelopen jaren hebben slachtofferorganisaties in binnen- en buitenland aandacht gevraagd voor (seksueel) geweld tegen minderjarigen in kerkelijke of jeugdzorginstellingen. In Nederland richtten de Commissie Deetman (2011) en de Commissie Samson (2012) zich op seksueel misbruik van minderjarigen in de jeugdzorg en misbruik en geweld in de rooms katholieke kerk (sinds 1945).

Deze commissies hadden niet tot doel om verwaarlozing, lichamelijk of geestelijk geweld in de jeugdzorg te onderzoeken. Na het verschijnen van de rapporten van beide commissies waren het juist die slachtoffers die bij de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie te kennen gaven dat ook zij erkenning willen voor leed dat hen is aangedaan.

Het kabinet heeft vervolgens de Commissie Vooronderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg, onder leiding van professor dr. De Winter, opdracht gegeven te onderzoeken of wetenschappelijk onderzoek naar het vóórkomien van geweld in de jeugdzorg in Nederland haalbaar is: ‘*Het kabinet wil dat de commissie nagaat of er iets te onderzoeken valt*’ (www.commissiegeweldjeugdzorg.nl).

De commissie heeft verschillende deelonderzoeken uitgezet, waaronder de opdracht aan het Nederlands Jeugdinstituut (NJI) om een overzicht te maken van internationaal wetenschappelijk onderzoek en onderzoekscommissies en de bevindingen die die opleveren voor het doen van wetenschappelijk onderzoek naar het vóórkomien van geweld jegens minderjarigen in de jeugdzorg.

2 Hoofd- en deelvragen

Hoofdvraag

De aanvankelijke hoofdvraag luidde: ‘Wat kan Nederland leren van de kennis en ervaringen in andere landen met betrekking tot het doen van wetenschappelijk onderzoek naar het vóórkomen van geweld jegens minderjarigen die sinds 1945 onder verantwoordelijkheid van de overheid in de jeugdzorg zijn geplaatst?’

Uit de eerste beschouwingen van het materiaal bleek dat onderzoekscommissies waarvan het werk is bestudeerd, vaak geen formeel wetenschappelijk onderzoek hebben gedaan; de term wetenschappelijk in de vraagstelling leek daarmee een onwenselijke inperking. De voorzitter van de begeleidingscommissie heeft het voorstel van het NJi overgenomen om, in het verlengde van de deelvragen, ook niet-wetenschappelijk onderzoek door de diverse commissies te beschrijven.

Deelvragen

1. Welke (wetenschappelijke) studies naar geweld in de jeugdzorg zijn sinds 1995 uitgevoerd in de ons omringende landen, Canada en Australië?
2. In welke van de ons omringende landen, Canada en Australië zijn door de overheid onderzoeks-commissies ingesteld gericht op onderzoek naar geweld in de jeugdzorg en wat was de opdracht van deze commissies?
3. Welke aanpak is elders gekozen voor het onderzoek en welke bronnen en onderzoeks-methoden zijn daarbij gebruikt?
4. Welk soort uitspraken kunnen op basis van de verschillende aanpakken gedaan worden over het vóórkomen van geweld in de jeugdzorg tussen 1945 en nu?
5. Wat kan Nederland leren van de elders gekozen (methodologische) aanpak voor de mogelijkheden en beperkingen van het doen van wetenschappelijk onderzoek naar historisch geweld in de jeugdzorg?

3 Afbakening en aanpak

Afbakening

Het onderzoek betreft alle vormen van fysiek en psychisch geweld en verwaarlozing jegens minder-jarigen in instellingen, met uitzondering van seksueel misbruik. Naast geweld gepleegd door volwassenen, besteden we ook aandacht aan geweld gepleegd door groepsgenoten. In navolging van de Commissie De Winter verstaan we onder geweld ‘*elk, al dan niet intentioneel, voor een minderjarige bedreigend of gewelddadig gedrag van fysieke, psychische of seksuele aard dat fysiek of psychisch letsel toebrengt aan het slachtoffer.*

De toelaatbaarheid van dit gedrag en de mate waarin het als bedreigend of gewelddadig wordt ervaren, kan in verschillende perioden anders zijn.’

Het onderzoek is specifiek gericht op minderjarigen die onder verantwoordelijkheid van de overheid in een pleeggezin of instelling voor jeugd en opvoed-hulp zijn geplaatst. Onder de laatste categorie vallen onder andere instellingen voor residentiële jeugdzorg, jeugd-lvb en gezinshuizen. Vervangende gezinssituaties die niet onder de verantwoordelijkheid van de overheid vallen, bijvoorbeeld kost-school of schippersinteraat, vallen buiten dit onderzoek.

Het onderzoek is ten slotte beperkt tot een inventarisatie in het buitenland. De primaire focus ligt op de ons omringende landen, Canada en Australië. De Nederlandse situatie is derhalve geen onderwerp van onderzoek.

Aanpak en leeswijzer

Gezien de aard van de vraagstelling is gekozen voor een beschrijvend onderzoek. Voor de inventarisatie van wetenschappelijke studies (deelvragen 1 en 3) is een systematische search uitgevoerd in de onderzoeksliteratuur. Hoofdstuk 4 beschrijft opzet en bevindingen van deze literatuurstudie. Voor de inventarisatie van onderzoekscommissies (deelvragen 2 en 3) is gebruik gemaakt van internationale contacten van het NJi, suggesties van de commissie De Winter en een internetsearch. Er is specifiek gezocht naar rapporten van overheden, overheidscommissies en (inter)nationale NGO’s. Hoofdstuk 5 geeft een overzicht van relevante onderzoekscommissies en hun aanpak in verschillende Europese landen (België, Denemarken, Duitsland, Groot-Brittannië en Noord-Ierland, Ierland, Oostenrijk, Zweden), Australië en Canada.

Hoofdstuk 6 gaat in op de vraag welke uitspraken op basis van de verschillende aanpakken gedaan kunnen worden over het vóórkomen van geweld in de jeugdzorg tussen 1945 en nu (deelvraag 4). In hoofdstuk 7 geven we ten slotte een overzicht van de belangrijkste ‘lessons learned’ over mogelijkheden en beperkingen van wetenschappelijk onderzoek naar het vóórkomen van historisch geweld in de jeugdzorg (deelvraag 5).

4 Internationale wetenschappelijke studies sinds 1995

Dit hoofdstuk beschrijft wetenschappelijke studies naar geweld in de jeugdzorg sinds 1995. In paragraaf 4.1 volgt allereerst een toelichting op de uitvoering van de literatuurstudie, in paragraaf 4.2 gevolgd door een beschrijving van de gevonden resultaten. In paragraaf 4.3 volgen aanbevelingen en discussiepunten uit de literatuurstudie.

4.1 Methode

De literatuurstudie richt zich conform de opdracht op alle Engelstalige wetenschappelijke literatuur over onderzoek naar geweld in de jeugdzorg in Westerse landen sinds 1995. De keuze voor deze periode is ingegeven doordat we weten dat vanaf eind jaren '90 veel aandacht voor dit onderwerp is gekomen. Op grond van de onderzoeksraag stelden wij inclusiecriteria en zoektermen vast (bijlage 1). Met behulp van PsychInfo werden 737 abstracts gevonden. Deze abstracts zijn door twee personen eerst individueel en vervolgens in onderling overleg gescreend op relevantie. Daarbij is vooral gekeken naar verwachte methodische aanknopingspunten voor het doen van onderzoek naar geweld in de jeugdzorg. Dit resulteerde in 16 relevante artikelen. Eén van de artikelen (Appleton, Stanley, 2010) blijkt bij nadere beschouwing een inleidend hoofdstuk van een wetenschappelijk tijdschrift en is daarom niet bruikbaar voor onze studie. Eén artikel (Powers, Mooney en Nunno, 1990) is niet tijdig beschikbaar via onze bronnen. En één artikel is een Engelstalige beschrijving van een Nederlandse studie, die derhalve buiten de reikwijdte van dit deelonderzoek valt. De overige 13 artikelen zijn beschreven volgens een standaard format (bijlage 2).

De gevonden artikelen geven zicht op verschillende manieren om vormen van kindermishandeling in de jeugdzorg te onderzoeken. Het betreft vooral mishandeling of seksueel misbruik in de huidige situatie óf het betreft een kritische beschouwing van de gekozen werkwijze van een onderzoekscommissie.

4.2 Het resultaat van de literatuurstudie

De gevonden artikelen beschrijven een range aan meer en minder relevante onderzoeken, variërend van onderzoek naar institutioneel geweld tegen ouderen (Parkin, 2009), een inkijkje in de historische achtergrond van institutioneel geweld (McLoone-Richards, 2012), tot een kritische reflectie op het gebruik van narratieve (Smith, 2010; 2008). Secundaire analyse van bestaande datasets is de meest gehanteerde onderzoeks methode, gevolgd door vragenlijsten en interviews met slachtoffers en professionals. Hierna beschrijven wij in volgorde van relevantie en geclusterd naar onderzoeks methode een samenvatting van de gevonden artikelen.

Studie op basis van geregistreerde geweldszaken

Groze (1990) onderzocht het aantal beschuldigingen van geweld en seksueel misbruik in de jeugdzorg tussen 1985 en 1987 in één van de zuidwestelijke staten van Amerika. Groze zette die cijfers af tegen het aantal bevestigde zaken. De data die Groze hiervoor gebruikte, ontleende hij aan een bestaand registratiesysteem speciaal voor

het registreren van geweld in de jeugdzorg. Op grond van bestaande cijfers uit dit registratiesysteem vond Groze dat beschuldigingen plaatsvonden bij 58,7 van de 100 onder staatsverantwoordelijkheid gestelde kinderen in de betreffende regio en trok hij de conclusie dat in het algemeen kan worden gesteld dat bij 8,5 van de 100 onder toezicht gestelde kinderen sprake is van seksueel misbruik, verwaarlozing, inadequate behandeling of mishandeling in de zorg. Met dit onderzoek wilde Groze zicht krijgen op de verhouding tussen de beschuldigingen en de bevestigde zaken per geweldsvorm. Hij gebruikte hiervoor 609 in het registratiesysteem beschikbare dossiers. Hij haalde daaruit informatie over beschuldigingen van seksueel misbruik, verwaarlozing, inadequate behandeling en mishandeling. Onder mishandeling werd hierbij verstaan 'opzettelijk gebruik van geweld of het dreigen daarmee door een persoon die verantwoordelijk is voor het welzijn van een kind'. De ontrokken informatie betreft voorts sekse, leeftijd en ras van het slachtoffer en uitkomst van de beschuldiging.

Dataverzamelingstechniek: De werkwijze van Groze is bruikbaar voor het meten van geweld in de jeugdzorg dat als zodanig eerder is gemeld bij een autoriteit.

Relevante inhoudelijke resultaten: Met behulp van 609 dossiers uit 1985 tot en met 1987 (waarvan er 606 in de berekening zijn meegenomen) komt Groze tot de volgende specificering¹:

Mishandeling n=134, 13 bevestigd (9,7%);
Verwaarlozing n=96, 3 bevestigd (3,1%);
Seksueel misbruik n=40, 9 bevestigd (22,5%);
Inadequate behandeling n=336, 85 bevestigd (25,3%).

Studie op basis van geregistreerde geweldszaken

Rosenthal, Motz, Edmonson, en Groze (1991) bestudeerden 290 rapporten van 178 unieke incidenten van het interdisciplinaire review-team in Colorado. De rapporten beschrijven lichamelijk geweld, seksueel misbruik en verwaarlozing in de jeugd- en pleegzorg tussen 1983 en 1987. De kenmerken van de casuïstiek in de rapporten werden nauwkeurig bestudeerd en voorzien van codes. De onderzoekers vonden dat in de meeste gevallen melding was gedaan van lichamelijk geweld, gevolgd door verwaarlozing en seksueel misbruik. De cijfers geven ook aan wanneer (dag, tijdstip) en waar (locatie) de incidenten plaatsvonden. De meeste zaken zijn niet bevestigd vanwege onvoldoende geloofwaardig bewijs; de beschuldigde medewerkers ontkenden.

Dataverzamelingstechniek: De werkwijze van Rosenthal en zijn collega's is bruikbaar voor het onderzoeken van beschuldigingen van geweld in de jeugdzorg dat als zodanig eerder is onderzocht door een autoriteit.

Relevante inhoudelijke resultaten: n.v.t.

Prevalentiestudie op basis van registraties van kinderartsen

Voor Georgina Hobbs en collega's (Hobbs, Hobbs en Wynne, 1999) was het startpunt van hun retrospectieve onderzoek de rapportage van een groep kinderartsen in Leeds (UK). Deze kinderartsen, gespecialiseerd in het onderzoeken van kindermishandeling of seksueel misbruik, worden in Leeds ingeschakeld bij onverklaarbare, herhaalde of ongewone verwondingen bij kinderen. De kinderartsen vermoedden een toename van het aantal incidenten bij kinderen in de jeugdzorg. Hobbs en collega's vergeleken daarom voor de periode 1990-1995 158 'verdachte, waarschijnlijke of bevestigde' incidenten in verband met lichamelijk of seksueel misbruik over 133 kinderen in jeugd- of pleegzorg met vergelijkbare incidenten bij kinderen in de gewone populatie in Leeds.

¹ De door Groze gevonden cijfers wijken af van wat hij in eerste instantie uit het registratiesysteem haalde.

Dataverzamelingstechniek: Het gebruik van rapportages van daartoe gespecialiseerde kinderartsen kan bijdragen aan het schatten van de omvang van geweld.² Data als deze bieden bovendien zicht op de aard van het geweld.

Relevante inhoudelijke resultaten: Hobbs et al. extrapoleerden de cijfers en kwamen tot respectievelijk 2,33 (jeugd- en pleegzorg) en 0,39 (populatie 0-17 jarigen in Leeds) ‘verdachte, waarschijnlijke of bevestigde’ situaties van lichamelijk of seksueel misbruik per 100 kinderen.

Bruikbare inzichten van de onderzoekers:

“It is important to emphasize that the true prevalence of abuse in these different populations cannot be assessed from these results.”

Preventiestudie op basis van zelfrapportage door jeugd

In Israël bestudeerde Attar-Schwartz (2011) de prevalentie van lichamelijk en verbaal geweld door residentiële jeugdzorgmedewerkers aan de hand van zelfrapportage door jongeren. Attar-Schwartz wilde met zijn onderzoek aantonen dat geweld in de jeugdzorg vaker voorkomt dan tot dan toe werd vastgesteld. Hij veronderstelde dat lichtere vormen van geweld vaak niet als zodanig worden herkend of erkend. Hij focuste daarom op, wat hij noemt, milde vormen van geweld: “*For example, mild physical maltreatment might include being pinched, kicked, or slapped. Mild verbal maltreatment might include being cursed at or ridiculed.*”

De onderzoeker focuste op geweld in de maand voorafgaand aan het onderzoek. Hij ondervroeg hiervoor 1324 Joodse en Arabische adolescenten (11-19 jaar) uit 32 Israëlische woonvoorzieningen voor jeugdzorg.

Dataverzamelingstechniek: Attar-Schwartz legde de jongeren een anoniem te beantwoorden vragenlijst voor met vragen over misdragingen

² Voor Nederland is, naast gespecialiseerde kinderartsen, te denken aan bijvoorbeeld rapportages van vertrouwensartsen of forensisch artsen. Artsen Spoedeisende Zorg (SEZ) noteren vaak ook verdenkingen van geweld bij jeugdigen die op de SEZ komen, maar dat betreft niet specifiek jeugdigen die onder toezicht van de overheid vallen.

door de staf. Onderzoekers waren regelmatig aanwezig in de voorzieningen om de jongeren aan te moedigen de vragenlijst in te vullen en vooral ook om hen te vragen dat, met het oog op betrouwbaarheid, maar één keer te doen.

Relevante inhoudelijke resultaten: De studie toont aan dat 24,7 procent van de Israëlische jeugdzorg-bewoners slachtoffer is van minstens één vorm van lichamelijk geweld door de staf in de maand voorafgaand aan het onderzoek. Jongens zijn significant vaker slachtoffer van lichamelijk geweld dan meisjes.

Met betrekking tot verbaal geweld meldt 29,1 procent van de jongeren dat hen dat overkwam in diezelfde periode. Jongens en meisjes rapporteert hierbij in gelijke mate.

Bruikbare inzichten van de onderzoekers:

- Vervolgonderzoek zou moeten voorzien in vragen over de mogelijkheid dat er sprake is van meerdere plegers en of de pleger meerdere slachtoffers maakt.
- Het is, in een vervolgonderzoek, belangrijk om ook andere bronnen, zoals aangifterapporten van jongeren, te gebruiken om het beeld compleet te maken.

Preventiestudie op basis van vragenlijsten aan staf

Van een geheel andere orde was het onderzoek van Malmedal, Ingebrigtsen en Saveman (2009). Zij beschreven het vóórkomende en de aard van inadequate zorg in de ouderenzorg in Noorwegen. Ouderen in verpleeghuizen en zorginstellingen bevinden zich in een mogelijk vergelijkbare afhankelijke situatie als kinderen in de jeugdzorg. Dit onderzoek zou om die reden nieuwe inzichten kunnen bieden.

Een vragenlijst werd ontwikkeld op grond van praktijkervaringen, gesprekken en pilots met verzorgende staf. 616 Stafleden vulden de uiteindelijke vragenlijst in. Twee vragen waren in het bijzonder gericht op voorbeelden van inadequate zorg: “Hoe vaak heeft u waargenomen dat een collega ...” en “Hoe vaak heeft u zelf ...”?

De respondenten moesten antwoorden ongeacht de oorzaak van het wel of niet bieden van zorg. In aanvulling op de vragenlijst, beantwoordden managers en hoofdverpleegkundigen van elke zorgunit vragen over de verpleeghuizen en de verschillende eenheden, de zorg en de bewoners, ook het aantal medewerkers, personeelscategorieën en vacatures werden gemeld. De respons was 100%.

Dataverzamelingstechniek: Met het afnemen van vragenlijsten bij medewerkers kan zicht worden gekregen op het voorkomen van inadequate zorg.

Relevante inhoudelijke resultaten: n.v.t.

Bruikbare inzichten van de onderzoekers:

- In de vragenlijst hoefden respondenten niet aan te geven wanneer het waargenomen feit plaatsvond; dat kon zijn vorige week maar ook jaren geleden. De resultaten geven slechts aan dat op enig moment inadequate zorg werd geboden. De resultaten kunnen daarom niet in de context van de tijd worden geïnterpreteerd.
- De studie is vanuit het perspectief van de staf; inadequate zorg kan door bewoners of hun familie anders worden waargenomen en gerapporteerd.

Prevalentiestudie op basis van interviews

Gibbs et al. (2000) onderzochten in hoeverre *bullying* (pesten) voorkomt onder jongeren in 48 residentiële voorzieningen in 5 gemeenten in Amerika en wat die gevlogen zijn van pesten. Zij observeerden en interviewden 223 jongeren tussen de 10 en de 17 jaar. De onderzoekers gebruikten de antwoorden op de vragenlijsten in een variantie-analyse waarbij 'happiness' en 'ervaringen met pesten' respectievelijk als afhankelijk en onafhankelijk variabele zijn opgenomen.

Dataverzamelingstechniek: n.v.t.

Relevante inhoudelijke resultaten: De studie toonde aan dat:

- medebewoners, vaker dan de staf, de belangrijkste bron van het pestgedrag waren;
- er een sterk verband bestaat tussen pesten en het leefklimaat in de instelling;
- vier van de tien kinderen gepest werd sinds hun opname.

Verkennende studie naar geweld in de pleegzorg op basis van jeugdzorgdossiers

Zuravin, Benedict en Somerfield (1993) maakten gebruik van eerder verzamelde data uit onderzoek naar mishandeling van kinderen in de pleegzorg én van beschikbare gezins-gebonden informatie bij 24 jeugdzorgorganisaties in Baltimore (Maryland, Amerika). De onderzoekers gebruikten de, door jeugdzorgmedewerkers, gerapporteerde bevindingen naar aanleiding van beschuldigingen van mishandeling. Analyse van deze gezinsgebonden dossiers gaf zicht op de karakteristieken van de pleeggezinnen waarin geweld plaatsvond. Zuravin et al. blikken terug op de periode tussen 1984 en 1988.

De onderzoekers bogen zich over de data van 296 pleeggezinnen. Van 62 pleeggezinnen was mishandeling bevestigd. In zorgvuldig beschreven stappen verzamelden en codeerden zij relevante informatie.

Dataverzamelingstechniek: deze methode geeft zicht op karakteristieken, niet op prevalentie.

Relevante inhoudelijke resultaten: n.v.t.

Bruikbare inzichten van de onderzoekers:

- Het gebruik van jeugdzorg-dossiers als gegevensbron kan, als gevolg van variatie en subjectiviteit in rapporteren, tot onbetrouwbaarheid leiden.
- Aandachtspunten bij onderzoek naar geweld in pleeggezinnen:
 - Het risico dat Jeugdzorg alleen toegang biedt tot bepaalde gezinnen (selectie);
 - Angst, bij jeugdzorg en pleegouders, voor represailles, juridische of politieke consequenties kan leiden tot vertekende resultaten;
 - Om voldoende statistische power te hebben voor uitspraken over aard en omvang van mishandeling in pleeggezinnen, moeten vele gezinnen geïncludeerd worden.

Historisch onderzoek

Een historisch perspectief op hoe geweld in de Ierse, katholieke zorg kon ontstaan wordt geboden door McLoone-Richards (2012). Dit artikel sluit niet direct aan bij de onderzoeksraag. Wel interessant is de, in het artikel geschetste, paradigma-shift van individuele verantwoordelijkheid van plegers naar een collectieve verantwoordelijkheid.

Dataverzamelingstechniek: n.v.t.

Relevante inhoudelijke resultaten: n.v.t.

Bruikbare inzichten van de onderzoekers:

In het artikel wordt gemarkeerd dat: “*distinctions should be made in specifying the differences between the abusive acts of the individual, abusive regimes within an institution and the concern of poor management and care by staff. These distinctions are important in avoiding confusion and misinterpretations of the evidence, findings and recommendations of an inquiry [...]”*

Verkennende studie naar het onderzoeken van geweld in de jeugdzorg op basis van interviews

Barter (1999) heeft onderzoek gedaan naar 41 medewerkers van de Engelse organisatie NSPCC (National Society for the Prevention of Cruelty to Children). Deze organisatie heeft in Engeland een vergelijkbare functie als de Raad voor de Kinderbescherming in Nederland. De NSPCC organiseert veel bewustwordingscampagnes maar doet ook onderzoek naar geweld en mishandeling van kinderen en schrijft daar rapporten over. Een voorbeeld van zo'n rapport is beschreven in het hoofdstuk over commissies onder Engeland. Barter onderzocht hoe NSPCC onderzoekers die bij onderzoeken in de periode 1994 – 1996 betrokken waren hun taak hebben ervaren.

Dataverzamelingstechniek: n.v.t.

Relevante inhoudelijke resultaten: n.v.t.

Bruikbare inzichten van de onderzoekers:

- De vaardigheden voor het onderzoeken van gezinsgeweld zijn niet vanzelfsprekend gelijk aan de benodigde vaardigheden voor het onderzoeken van geweld in de jeugdzorg.

- Het onderzoek naar geweld in de jeugdzorg moet individu-overstijgend zijn, namelijk ook oog hebben voor de dynamiek in een organisatie, de rol van het management en er moet oog zijn voor het perspectief van de kinderen.
- Verrichten van onderzoek in de eigen werk-regio, maakt de taak voor de onderzoeker aanzienlijk zwaarder.
- De beschikbaarheid van steun voor een beschuldigde medewerker gedurende de looptijd van het onderzoek naar beschuldigingen aan zijn of haar adres door medewerkers, werd geïdentificeerd als een belangrijk element in het beperken van de negatieve effecten van zo'n onderzoek. Toch toont de studie van Barter aan dat die steun vaak niet beschikbaar was. Volgens Barter werd ook aan slachtoffers en getuigen weinig ondersteuning geboden tijdens het hele proces.
- Er was geen onderzoeksprotocol voor dit type onderzoek en geen monitoring van het opvolgen van aanbevolen maatregelen.

Observatie

Parkin en Green (1997) beschrijven hoe kenmerken en culturen van residentiële settings in Groot-Brittannië kunnen bijdragen aan seksueel misbruik. De onderzoekers besteden ook aandacht aan emotioneel of lichamelijk geweld, maar de nadruk ligt op hoe seksualiteit en seksueel geweld in de jeugdzorg zich manifesteert en wordt begeleid. De onderzoekers selecteerden twee voorzieningen en gebruikten observatie, inhoudsanalyse en interviewmethoden (n=90). Bij de inhoudsanalyse werden logboeken, roosters of reglementen betrokken om zicht te krijgen op de cultuur van een instelling:

“[...] the language of discipline and surveillance, often militaristic, as the norm.”

Dataverzamelingstechniek: Geobserveerd gedrag sluit volgens de onderzoekers niet altijd aan bij resultaten uit vragenlijsten; maak gebruik van meer onderzoeksmethoden.

Relevante inhoudelijke resultaten: n.v.t.

Bruikbare inzichten van de onderzoekers:

- Resultaten uit verschillende onderzoekstechnieken werden aan elkaar verbonden, wat volgens de onderzoekers bijdroeg aan de betrouwbaarheid van de data.
- De getuigenis van (voormalige) informele leiders ('top-dogs') biedt waardevolle inzichten. Deze respondenten kregen volgens Parkin et al., op grond van hun natuurlijk leiderschap in de groep, toezichthoudende taken of extra privileges, soms in ruil voor seksuele diensten voor medewerkers. Vanwege deze bijzondere positie kunnen zij als respondent waardevolle inzichten bieden in het leven in een residentiële setting.
- Door analyse van bestaande of vroegere informele netwerken kon aanvullende kennis worden verzameld: "*children would quietly warn other children about abusive members of staff and staff would often informally alert other staff about colleagues who were bullies [...]*".
- Wanneer het taalgebruik van de interviewer afgestemd is op het taalgebruik van de respondent ontstaat er meer onderling vertrouwen en begrip. Dit heeft een gunstig effect op de bereidheid van jongeren om informatie te delen.

Het gebruik van narratieven, een kritische kanttekening

Sen, Kendrick, Milligan en Hawthorn (2008) en Smith (2008, 2010) beschouwen het bewijs van seksueel misbruik en geweld in de residentiële jeugdzorg in respectievelijk Schotland en South-Wales. De onderzoekers vragen in hun artikelen aandacht voor de positie van de (beschuldigde) jeugdzorgwerker.

Sen et al. trekken de hoeveelheid beschuldigingen aan het adres van jeugdzorgmedewerkers in twijfel. Zij noemen hierbij de twijfelachtige onderzoeksmethoden van de Schotse politie, waardoor de betrouwbaarheid van bewijsmateriaal én veroordelingen onzeker is. Kritiek op de methode van de politie luidt bovendien dat die valse beschuldigingen aanmoedigt. Smith (2008) gebruikt de term

'heksenjacht'. Om de aantijgingen aan het adres van de politie te onderzoeken, is in 2001 in Groot-Brittannië een 'Home-affairs' onderzoekscomité ingesteld.

Volgens Sen et al. wordt geweld in de residentiële jeugdzorg sterk overschat en zouden onderzoekscommissies meer oog moeten hebben voor valse beschuldigingen. Sen et al. noemen drie oorzaken voor het ontstaan van valse beschuldigingen: als gevolg van wrok tegen het 'systeem', verlangen naar aandacht en het vooruitzicht van compensatie.

In 2010 wijdt Smith een artikel aan de betekenis van narratieven in het onderzoek naar geweld in de jeugdzorg. Hij beschrijft hoe 'slachtoffer'-verhalen meer gewicht in de schaal lijken te leggen dan de verhalen van (beschuldigde) medewerkers.

Dataverzamelingstechniek: n.v.t.

Relevante inhoudelijke resultaten: n.v.t.

Bruikbare inzichten van de onderzoekers:

Smith roept degenen die het onderzoek doen op om onbevooroordeeld alle kennis tot zich te nemen. Hij stelt ook dat goed narratief onderzoek volgens vaste procedures moet worden opgebouwd met het oog op maximale, wetenschappelijke waarde. Volgens Smith dragen de volgende aandachtspunten bij aan een goede narratieve aanpak:

- In onderzoekscommissies zijn zelden professionals uit de jeugdzorg afgevaardigd, hiermee wordt de beroepsgroep ontrecht als 'niet deskundig' weggezet. Door in een onderzoekscommissie ook de expertise van de jeugdzorg in te zetten kan meer recht worden gedaan aan de positie van de jeugdzorgwerker.
- In onderzoeksrapporten is de balans tussen ervaringsverhalen van slachtoffers en die van professionals uit balans; vaak zijn hele hoofdstukken gewijd aan verhalen en citaten van slachtoffers. Besteed bij de reproductie van de geschiedenis in gelijke mate aandacht aan de perspectieven van alle betrokkenen.

- Ondanks dat in het onderzoek ook jeugdzorgmedewerkers worden geïdentificeerd die vriendelijk en deskundig waren, zijn de gedrukte verhalen onophouidelijk somber en niet van positieve ervaringen voorzien en dus eenzijdig.
- Gekleurde berichtgeving in de media speelt een grote rol in het onderzoek, het geeft richting aan de maatschappelijke opinie en beïnvloedt objectiviteit van onderzoekers.

Barter, Sen et al. en Smith bieden een kritische beschouwing van de werkwijze van onderzoekscommissies. In hoofdstuk 5 gaan we in op de opdrachten, de werkwijzen en de resultaten van deze commissies. In hoofdstuk 6 brengen wij de bevindingen uit de hiervoor gevonden prevalentiestudies in verband met de bevindingen van onderzoekscommissies. Nu volgt eerst een overzicht van de belangrijkste aanknopingspunten uit het literatuuronderzoek.

4.3 Onderzoek naar geweld in de jeugdzorg; aanbevelingen uit de literatuurstudie

De bestudeerde artikelen bieden een beperkte blik op mogelijkheden voor onderzoek naar geweld in de jeugdzorg. We hebben geen grootschalig historisch prevalentieonderzoek gevonden. De meeste prevalentiestudies betreffen een beperkte of specifieke doelgroep en een beperkte, vaak recente tijdsperiode. Andere studies richten zich niet specifiek op het voorkomen van geweld. Desondanks bieden de bevindingen en aanbevelingen uit de geselecteerde onderzoeken wel bruikbare handvatten voor de commissie De Winter. In de discussieparagrafen van de bestudeerde artikelen troffen wij de volgende leerzame (verbeter-)suggeries voor vervolgonderzoek.

Betrouwbaarheid van de resultaten

De exacte omvang van geweld in de jeugdzorg is met de gevonden methoden moeilijk wetenschappelijk vast te stellen, omdat bij gebruik van bestaande registraties en dossiers:

- Geen zicht bestaat op niet gemeld geweld;
- De kwaliteit van de resultaten afhankelijk is van organisatiebeleid en voorgescreven procedures voor het rapporteren van geweld in de jeugdzorg. Dit kan tot grote verschillen leiden tussen organisaties of landsdelen;
- Rapporten van jeugdzorgwerkers niet altijd objectief zijn;
- Er een risico is dat een jeugdzorgaanbieder alleen toegang biedt tot bepaalde informatie (selectie);
- Jeugdzorg en pleegouders angstig zijn voor represailles, juridische of politieke consequenties, ook dit kan leiden tot vertekende resultaten;
- De onderzochte groep zelden groot genoeg is om betrouwbare uitspraken te doen over aard en omvang van mishandeling in jeugdzorg of pleeggezinnen.

Onderzoek aan de hand van zelfrapportage kan leiden tot:

- Over- of onderschatting van aantallen door de moeilijkheid exacte herinneringen op te roepen of door opzettelijke misleiding door een respondent;
- Onbetrouwbare resultaten omdat respondenten tijdens de onderzoeksperiode op meerdere onderzoekslocaties zijn geïncludeerd;

In verband met narratief onderzoek door onderzoekscommissies vonden wij een kritische kanttekening in de literatuur:

- Onderzoekscommissies werken niet volgens de voorgescreven procedures voor het doen van narratief onderzoek, dit heeft invloed op de wetenschappelijke waarde. Het volgen van de procedures kan bijdragen aan de inzichten van onderzoekscommissies en de waarde van hun werk.

Een laatste aanbeveling is dat vragen(lijsten) moeten voorzien in onderdelen waarmee de mogelijkheid van meerdere plegers per voorziening of meerdere slachtoffers per pleger aan de orde wordt gesteld.

Benutten van bronnen

De kennis die (voormalig) bewoners en professionals in de jeugdzorg hebben op grond van hun toenmalige specifieke sociale rol en positie kan van inhoudelijke waarde zijn voor de onderzoekscommissie.

- Informele leiders in woonvoorzieningen voor jeugd kunnen, vanwege de toen toebedeelde toezichthoudende taken of privileges, vanuit een ander perspectief, kennis aanreiken over het leven in een residentiële setting.
- Door analyse van bestaande of vroegere informele netwerken kan aanvullende kennis worden verzameld over onderlinge steunende of beschadigende relaties of sociale rollen (zoals informele leiders) in groepen.

Onderzoekers van geweld in de jeugdzorg

In de gevonden literatuur vonden wij ook praktische en procesmatige bevindingen en aanbevelingen aan het adres van onderzoekers van geweld in de jeugdzorg.

- Door in de schriftelijke en persoonlijke benadering van respondenten veel aandacht te hebben voor herkenbaarheid van voorgelegde situaties en het gehanteerde taalgebruik door de onderzoeker, ontstaat vertrouwen en begrip. Dit heeft een gunstig effect op de bereidheid om informatie te delen.
- De vaardigheden voor het onderzoeken van gezinsgeweld zijn niet vanzelfsprekend gelijk aan de benodigde vaardigheden voor het onderzoeken van geweld in de jeugdzorg.
- Verrichten van onderzoek in de eigen werkregio, maakt de taak voor de onderzoeker aanzienlijk zwaarder.

- Zorg gedurende de looptijd van het onderzoek naar beschuldigingen van mishandeling voor voldoende ondersteuning aan slachtoffers, getuigen én beschuldigde medewerkers.
- Voorzie in een onderzoeksprotocol en monitor of de aanbevolen maatregelen worden nagekomen.

Oog voor perspectief en (data-)triangulatie

In meerdere studies werd het belang opgemerkt van perspectiewisseling tijdens het onderzoek naar geweld in de jeugdzorg.

- Inadequate zorg, mishandeling of verwaarlozing kan door bewoners of hun familie anders worden waargenomen en gerapporteerd dan door professionals.
- Onderzoek naar geweld in de jeugdzorg moet individu-overstijgend zijn, namelijk ook oog hebben voor de dynamiek in een organisatie, de rol van het management en het perspectief van de kinderen.
- Het is belangrijk om naast zelfrapportage ook andere bronnen, zoals rapporten van aangifte door jongeren, te gebruiken om het beeld compleet te maken.
- Door in een onderzoekscommissie ook de expertise van de jeugdzorg in te zetten, kan meer recht worden gedaan aan de positie van de jeugdzorgwerker.
- Een objectief en feitelijk beeld in rapportages vanuit alle perspectieven doet recht aan alle betrokkenen. Het voorkomt ook eenzijdige opinievorming in de media.

5 Onderzoekscommissies in de ons omringende landen, Canada en Australië: opdracht, aanpak en inzichten

In dit hoofdstuk beschrijven we verschillende buitenlandse onderzoekscommissies die zich specifiek richtten op geweld jegens minderjarigen. Paragraaf 5.1 geeft een toelichting op de selectie van onderzoekscommissies en enkele algemene kenmerken. De gevonden bronnen zijn beschreven volgens een standaard format (zie bijlage 2). De aanleiding voor de opdracht aan de onderzoekscommissies en een korte beschrijving van wat slachtoffers belangrijk vinden, beschrijven wij in paragraaf 5.2. Aanleiding én de behoeften van slachtoffers vormen vaak het vertrekpunt van onderzoekscommissies; de opdrachten aan de commissies worden beschreven in paragraaf 5.3. In paragraaf 5.4 wordt de opdracht gekoppeld aan de gekozen aanpak en bronnen. Het hoofdstuk wordt in paragraaf 5.5 afgesloten met concrete aanbevelingen en discussiepunten naar aanleiding van het werk van de eerdere onderzoekscommissies.

5.1 Toelichting selectie en algemene kenmerken

Voor de inventarisatie van onderzoekscommissies is gebruik gemaakt van internationale contacten van het NJI, suggesties van de commissie De Winter en een internetsearch. Er is specifiek gezocht naar rapporten van overheden, overheidscommissies en (inter)nationale NGO's. Er is allereerst gekozen voor landen die sinds 1990 relatief veel aandacht voor geweld in de jeugdzorg hebben: Australië, België, Canada, Denemarken, Duitsland, Groot-Brittannië,

Ierland, Oostenrijk en Zweden. Australië en Canada hebben daarbij een wat andere invalshoek gehanteerd dan de Europese landen; zij hebben geweld in de jeugdzorg vooral beschouwd vanuit cultureel perspectief en gericht gekeken naar geweld tegen specifieke minderheidsgroeperingen. We hebben ons bij de keuze, met het oog op de beschikbare tijd, ten tweede laten leiden door de mate van toegankelijkheid van (Nederlands-, Engels- of Duitstalige) rapporten of samenvattingen. In de wetenschap dat we mogelijk geen recht doen aan het werk van commissies in andere landen, zijn hierdoor IJsland en Noorwegen buiten beschouwing gelaten.

Voor een definitieve selectie is ten slotte gebruik gemaakt van de inzichten van een tweetal contactpersonen. Een belangrijke bron is de Zweedse onderzoeker Johanna Sköld. Zij was niet alleen betrokken bij het Zweedse onderzoek, maar is ook trekker van een relevant internationaal netwerk dat voor ons een goede bron bleek: *International Network on Studies of Inquiries into Child Abuse*. Op basis van haar input hebben we Noord-Ierland, Schotland en Finland toegevoegd. Ook onze contactpersoon in Duitsland, M. Wolf, is een belangrijke informant voor ons geweest voor de Duitstalige landen. Zij wees ons o.a. op een aantal rapporten uit Zwitserland over onderzoek naar misbruik en geweld in katholieke tehuizen die we hebben verwerkt in een aparte alinea over Zwitserland. In figuur 5.1 (zie einde hoofdstuk) is een overzicht en samenvatting opgenomen van belangrijke kenmerken van de bestudeerde onderzoekscommissies, zonder de intentie een vergelijking te maken tussen kenmerken en aanpakken.

Voorafgaand aan de beschrijving van de opdracht, aanpak en inzichten van de onderzoekscommissies, merken we op dat de bestudeerde bronnen slechts beperkt zicht geven op historisch onderzoek naar het vóórkomen van geweld in de jeugdzorg. De onderzoekscommissies hadden veelal een specifieke opdracht en/of waren beperkt tot onderzoek in een specifieke regio of instelling. Vaststellen van de omvang van het geweld maakte vaak geen deel uit van de opdracht. Ten slotte bleek dat het werk van deze commissies niet altijd gekenschetst kan worden als wetenschappelijk onderzoek, bijvoorbeeld door het ontbreken van een methodische aanpak.

5.2 Aanleiding voor commissie-onderzoek

Het startpunt van het onderzoek in de beschreven landen, *the spark*, is veelal maatschappelijke beroering die ontstond na media-aandacht voor groot- of kleinschalige beschuldigingen van geweld in de jeugdzorg. Het vervolg is óf een claim van een belangengroep aan de (lokale) overheid óf een toenadering van een autoriteit naar belanghebbenden. Onderzoekscommissies worden veelal ingesteld met de opdracht inzicht te bieden in wat er is gebeurd; daarnaast hebben deze commissies vaak ook de opdracht te onderzoeken welke vorm van erkenning en/of compensatie voor slachtoffers mogelijk en wenselijk is. Naar aanleiding van de onderzoeken kan een vorm van compensatie voor het aangedane leed volgen.

Overigens blijkt uit de bestudeerde bronnen dat voor veel slachtoffers financiële compensatie niet het belangrijkste is. Slachtoffers willen vertellen wat hen is aangedaan, ze vragen erkenning voor het ervaren leed en dringen aan op het voorkomen van herhaling. Dat kan zijn in de vorm van berichting van plegers, maar ook in algemene preventie-en bewustwordingsmaatregelen (Colton, Vanstone en Walby, 2002). Voorts blijkt onder andere uit de onderzoeken van Sköld dat het doen van onder-

zoek, of het instellen van een commissie, vaak gebeurt zonder duidelijk doel en daardoor leidt tot verschillende verwachtingen bij met name de slachtoffers en pijnlijke debatten tussen slachtoffers en overheid over erkenning en compensatie.

"Many care leavers have stated that speaking out, after many years of silence, was a relief. Some of the Swedish informants have expressed similar feelings – especially those who had tried to draw attention to abuse earlier, without being believed." (Arvidsson, 2011)

Het is belangrijk hier ook te melden dat ervaringen van slachtoffers niet per sé en uitsluitend positief zijn; Colton beschrijft een keerzijde die in meer onderzoeksrapporten opgetekend is:

"Telling their stories does not necessarily bring catharsis – it may even re-traumatize victims of abuse." (Colton et al, 2002)

5.3 De opdracht en het doel van de onderzoekscommissies

De opdracht aan de commissies en de daaruit voortkomende aanpakken lopen uiteen. Deze paragraaf schetst de opdrachten van de onderzoekscommissies in Australië en Canada, met specifieke aandacht voor geweld tegen minderheidsgroepen, en verschillende Europese landen, in alfabetische volgorde: België, Denemarken, Duitsland, Finland, Groot-Brittannië, Ierland, Oostenrijk, Zweden en Zwitserland. Noord-Ierland, Schotland en Wales worden onder Groot-Brittannië beschreven.

Australië, 1999, Inquiry into Abuse of Children in Queensland (1911-1999)

Deze commissie onderzocht in opdracht van de lokale overheid van Queensland of er enige onveilige, onjuiste of onwettige vorm van zorg of behandeling heeft plaatsgevonden in overheids- en

niet overheidsinstituten in de staat Queensland. Hierbij is nadrukkelijk de aandacht gevestigd op systematisch geweld tegen specifieke groepen (*wrongs against certain groups*). De commissie, onder leiding van voormalig gouverneur Leneen Forde moest hierbij:

- Beschuldigingen van institutioneel geweld, naar eigen inzicht, onderzoeken;
- Bewijsmateriaal opleveren waarmee kan worden overgegaan tot vervolging of disciplinaire maatregelen.

De commissie moest bovendien aanbevelingen doen voor:

- Het (beter) signaleren en voorkomen van kindermishandeling en verwaarlozing in gouvernementele en niet-gouvernementele jeugdzorg en jeugd-detentiecentra;
- Noodzakelijke veranderingen in huidig beleid, wetgeving en praktijk.

Canada, 2000, Restoring dignity

In november 1997 verzocht de Canadese minister van justitie om een vooronderzoek met als doel tegemoet te kunnen komen aan mensen die hebben geleden als gevolg van geweld en seksueel misbruik met ingrijpende en langdurige consequenties. De commissie richtte zich op institutien onder verantwoordelijkheid van de overheid, inclusief scholen en institutien voor doven en blinden, scholen voor Aboriginal kinderen, geestelijke gezondheidszorg en sanatoria.

De aangewezen commissie, *The law commission of Canada*, probeerde door het vooronderzoek ook zicht te krijgen op de behoeften van de slachtoffers én hoe daaraan tegemoet gekomen kon worden. Het rapport *Restoring Dignity* verscheen in 2000. De aanbevelingen uit dit vooronderzoek werden integraal overgenomen door de Canadese overheid.

Naar aanleiding van het vooronderzoek werd een onderzoekscommissie ingesteld onder leiding van G. Norman Claude, deze commissie had het mandaat van de overheid van Ontario om de respons van

publieke institutien en het justitieel systeem op beschuldigingen van seksueel misbruik van jonge mensen in de jeugdzorg in Cornwall te onderzoeken. Vanwege de focus op seksueel misbruik van dit onderzoek laten we dit verder buiten beschouwing.

België, 2013, Ondubbelzinnig kiezen voor erkenning (<1990)

Het ‘Expertens-panel historisch geweld en misbruik in Belgisch Vlaanderen’ kreeg de opdracht en het mandaat om na te gaan welke aanpak, zowel individueel als in het algemeen, bijdraagt aan de erkenning en verwerking van het leed dat slachtoffers van historisch geweld en misbruik in instellingen hebben ervaren. Het expertens-panel richtte zich op psychisch, fysiek of seksueel geweld in de kindertijd, door volwassenen of minderjarigen. Hierbij werd gekeken naar de pedagogische, hulpverlenende/ of vrijetijds-context (scholen, internaten, jeugdhulpvoorzieningen, en jeugdorganisaties). Naast raadpleging van onderzoeksgegevens en commissies van andere landen gaf het panel opdracht aan de Belgische ‘hulplijn 1712’ om in 2013 gedurende drie periodes getuigenissen van historisch geweld en misbruik te registreren en analyseren.

Deze registratie en analyse leverde respectievelijk 176, 22 en 7 unieke, anonieme, getuigenissen op. Slachtoffers meldden over de jaren ‘30 tot de jaren ‘90 geweld en/of seksueel misbruik door leerkrachten, nonnen en priesters, bewakers, pleegouders en hulpverleners.

Op grond van de verzamelde informatie kwam het panel tot een vijftal aanbevelingen voor de aanpak van historisch geweld tegen en seksueel misbruik van kinderen en jongeren:

- Onderneem actie om publieke erkenning te geven aan het leed van slachtoffers van historisch geweld en misbruik.
- Oprichting van een onafhankelijke raad waar individuele slachtoffers terecht kunnen die daar nood aan hebben. De functie van de raad is bijvoorbeeld het in onderling contact brengen van betrokkenen, bemiddelen en het ondersteunen bij rechtsgang.

- Aanbod van hulp/ en dienstverlening, aan ondersteunings-/en begeleidingstrajecten voor slachtoffers die daar nood aan hebben.
- Wijs slachtoffers op het feit dat zij de mogelijkheid hebben om aangifte te doen.
- Maak werk van een beperkt, casusgericht onderzoek met betrekking tot de prevalentie en incidentie van historisch geweld.

Het experten-panel adviseerde af te zien van een grootschalig onderzoek. De meerwaarde acht zij beperkt. Het panel adviseert te focussen op mechanismen die gespeeld hebben, omdat dat toekomstgericht meer betekenis heeft.

Denemarken, 2011, Godhavn Inquiry (1945-1976)

De Deense ‘Inquiry into child abuse and neglect at children’s homes’, meer bekend onder de naam de Godhavn Inquiry, besloeg de periode 1945 - 1976. Het onafhankelijke onderzoek richtte zich op klachten van ex-bewoners van de Godhavn’s Boys’ home en 18 andere Deense kindertehuizen. Het was een kleinschalig onderzoek onder oud-bewoners, staf en inspecteurs van 19 van de in totaal 350 instellingen voor jeugdzorg in Denemarken. In totaal zijn 99 personen geïnterviewd waarvan 85 oud-bewoners (waarvan maar 7 vrouwen). De aanleiding voor het onderzoek was een televisie documentaire waarin een aantal oud-bewoners aan het woord kwamen. Het onderzoek werd, en dat is opvallend, uitgevoerd door Maria Rytter als conservator, Rasmussen (historicus) en medewerkers van het Deense ‘Welzijnsmuseum’ in Svendborg, gefinancierd door het Deense ministerie van sociale zaken. Er is geen Engelstalig rapport verschenen van dit onderzoek.

Duitsland, 2012 – 2016, o.a. Der Runder Tisch Heimerziehung (1950 – heden)

In 2012 is het onderzoek *Der Runder Tisch Heimerziehung* afgerond. Dit was een landelijke commissie die onderzoek heeft gedaan naar

opvoeden in tehuizen in de jaren 50 en 60.

Het betreft een algemeen onderzoek, waarin de opvoedmethodes onderzocht worden. In het rapport wordt erkend dat binnen het systeem dat destijds gold, veel mensen beschadigd zijn geraakt. De conclusie van de commissie is dat er wel erkenning kan zijn, maar dat door zowel strafrechtelijke als civielrechtelijke verjaring geen strafvervolging of schadeloosstelling kan volgen. Dit geldt met name voor die situaties die destijds ook al als onrechtmatig beoordeeld zouden worden. Voor onrechtmatigheid volgens huidige maatstaven is schadeloosstelling juridisch sowieso niet mogelijk.

Dr. Martin Hoffman onderzocht in opdracht van het Ministerie van Welzijn en Sport van de deelstaat Landes Brandenburg, met een team de strenge, ‘kadaverachtige aanpak’ bij een particuliere commercieel opererende jeugdzorg-organisatie in Haasenberg. Dit rapport verscheen in 2013. Het accent ligt op de periode vanaf 2005. De opdrachtgever (overheid) heeft tien concrete vragen gesteld waarmee de commissie is gaan werken. Die betreffen in merendeel vragen naar het beleid, kwaliteitshandboeken, werkbeschrijvingen, begeleiding, kwaliteit van het personeel, voldoende personeel etc.

Recentelijk verscheen in de Duitse pers het tussenrapport van een onderzoek naar seksueel misbruik binnen de katholieke kerk in Regensburg tussen 1945 en 2014. Het onderzoeksrapport is (nog) niet beschikbaar. Uit de opgetekende toelichting van onderzoeker Ulrich Weber, is op te maken dat de opdracht zich richt op het achterhalen van absolute aantallen: “Het gaat om het aantal slachtoffers, de daders, de gebeurtenissen en de strafbare feiten”. In Duitsland loopt een doorgaand onderzoek naar seksueel misbruik van kinderen in instellingen. Hiervoor is een onafhankelijke commissie geïnitieerd door Johannes-Wilhelm Rörig. Hij is door de Duitse regering aangesteld als onafhankelijke commissaris voor vragen over seksueel misbruik van kinderen in instellingen.

Finland Historical Inquiry, 2013 – 2016, on Child Abuse and Neglect in Child Protection Institutions and Foster Homes in Finland, (1937–1983)

Dit is een wetenschappelijk onderzoek in opdracht van het Finse Ministerie van Sociale Zaken en Gezondheid en wordt uitgevoerd door een multidisciplinair team van wetenschappers.

Het onderzoek combineert historisch en sociaal wetenschappelijk onderzoek. In 2014-2015 zijn meer dan 250 oral history, kwalitatieve interviews gedaan met slachtoffers en getuigen. Het onderzoek focust met name op de jaren 1937-1983, de jaren van de eerste Finse Child Welfare Act. Een belangrijk doel van het project is om de herinneringen en ervaringen van de geïnterviewden als uitgangspunt te nemen zonder deze te vergelijken met historische ‘feiten’, maar ook om ze tegelijkertijd te plaatsen in de specifieke historische context van de Finse samenleving en haar kinderbeschermingssysteem. De resultaten van het onderzoek worden in maart 2016 gepubliceerd.

Groot-Brittannië 2000, o.a. Waterhouse Tribunal (1974 – 1996)

In Groot-Brittannië vinden verschillen onderzoeken plaats en zijn er op dit moment commissies geïnstalleerd in o.a. Schotland en Noord-Ierland die onderzoek doen naar historisch geweld tegen kinderen in zorg. Het werk van deze commissies is nog niet klaar en in Schotland zelfs nog maar net begonnen.

Wales (2000), Waterhouse tribunal

In 2000 leverde rechter Sir Ronald Waterhouse het (893-pagina’s tellende) resultaat op van het in 1996 opgerichte tribunaal ‘*for inquiring into the abuse of children in care in the former county council areas of Gwynedd and Clwyd since 1974*’ (Wales). In vier jaar tijd onderzochten de leden van het tribunaal de vraag of organisaties en autoriteiten, verantwoordelijk voor de zorg voor kinderen, lichamelijk én seksueel geweld in de jeugdzorg hadden kunnen voorkomen

of eerder hadden kunnen signaleren. Zij richtten zich daarbij ook op de respons van de relevante autoriteiten op beschuldigingen en klachten door (voormalig) bewoners of enig ander persoon. In het licht van de opdracht stelden de onderzoekers vast of de betrokken organisaties hun taken in het verleden juist uitvoerden én, in geval van de jeugdzorg, of zij nú de juiste zorg bieden.

Engeland (1980 – heden)

Vanaf de jaren 80 zijn er in Engeland verschillende onderzoeken geweest naar geweld en misbruik in specifieke instellingen. De NSPCC heeft verschillende rapporten gepubliceerd. Het meest recente rapport is ‘*Keeping children safe*’ (2014).

Het Britse NSPCC presenteert resultaten van onderzoek naar kindermishandeling in een reeks rapporten. Het doel van de onderzoeksreeks is om een bijdrage te leveren aan het onderbouwen van ‘what works’ bij de aanpak van kindermishandeling. Nina Biehal, Linda Cusworth, Jim Wade en Susan Clarke leverden in 2014 een bijdrage aan de rapportenreeks met het onderzoek naar lichamelijk geweld, seksueel misbruik en verwaarlozing van kinderen in de pleeg- en jeugdzorg (*Keeping children safe*, 2014, (2009-2012)). Deze onderzoeksgroep was dus geen onderzoekscommissie zoals we eerder beschreven. Het doel van de studie was nieuw bewijs te leveren voor:

- Het aantal beschuldigingen van mishandeling in de pleegzorg en de residentiële jeugdzorg en het aandeel dat daarvan bewezen is;
- De aard en de omvang van bevestigd seksueel misbruik, mishandeling en verwaarlozing in pleegzorg en residentiële jeugdzorg;
- De kenmerken van de betrokken kinderen en ouders.

Noord-Ierland (2014 - heden), the Inquiry into Historical Institutional Abuse in Northern Ireland between 1922 and 1995

Deze commissie doet onderzoek naar historisch geweld tegen en misbruik van kinderen in

13 tehuizen waar kinderen door de staat zijn geplaatst. Het onderzoek omvat zowel tehuizen die vallen onder de staat en de katholieke kerk, als justitiële jeugdinrichtingen in de periode tussen 1922 en 1995. De commissie doet uitgebreid onderzoek en interviewt slachtoffers. De verwachting is dat de uitkomsten en het rapport in 2017 worden gepubliceerd.

Schotland (oktober 2015 – heden), Historical Child Abuse Inquiry Scotland

In oktober 2015 is in Schotland een vergelijkbaar onafhankelijk onderzoek gestart naar mishandeling en geweld tegen kinderen in zorg (instellingen en pleegzorg) als in Noord-Ierland. Dit historisch onderzoek gaat slachtoffers horen van geweld tot eind 2014. Het onderzoek is net gestart en er wordt uiterlijk eind 2019 een rapportage verwacht. Het onderzoek is opgezet door de Schotse regering en de commissie wordt geleid door Susan O'Brien QC. De 'terms of reference' zijn interessant, aangezien zowel de definitie van slachtoffers als de definitie van geweld lijken op de formuleringen van het voorgenomen Nederlandse onderzoek (<http://www.gov.scot/Topics/People/Young-People/protecting/child-protection/historical-child-abuse/terms-of-reference>).

In Engeland loopt nu nog een groot onderzoek naar seksueel misbruik, de zogenaamde Goddard Inquiry. Ook loopt er een vergelijkbaar onderzoek als in Noord-Ierland en Schotland op de Jersey eilanden.

Ierland, 2013, Commission to Inquire into Child Abuse (1914-2000)

In wat bekend is geworden als het 'Ryan-onderzoek' komt persoonlijk herstel van slachtoffers én waarheidsvinding samen. De eerste maatregelen die, voorafgaand aan de onderzoekswerkzaamheden, getroffen zijn in verband met geweld in de jeugdzorg zijn:

- De oprichting van een onderzoekscommissie in 2000;
- De oprichting van een nationale counseling-service voor de slachtoffers;
- Het realiseren van een mogelijkheid voor slachtoffers om compensatie-claims te kunnen indienen.

Het werk van de onderzoekscommissie kreeg, onder leiding van rechter Ryan, in 2005 een vervolg door de oprichting van twee comités: één gericht op herstel (*confidential-committee*) en één gericht op waarheidsvinding (*investigation-committee*).

De opdracht voor het *confidential-committee* was kort samengevat (par. 1.07 t/m 1.20) dat zij moest zorgen dat slachtoffers van geweld in de jeugdzorg, die géén nader onderzoek wensten, in een informele en begripvolle omgeving hun ervaringen en getuigenissen konden vertellen aan het comité. Het comité kon ook bewijsmateriaal ontvangen.

Het onderzoekscomité kreeg de opdracht om de getuigenissen van slachtoffers van geweld, seksueel misbruik en andere relevante beschadigende ervaringen in instituties te horen en deze getuigenissen bovendien samen met het bewijsmateriaal te onderzoeken. Tot het mandaat en de taken van dit comité behoorden ook:

- Het onderzoeken van de oorzaak, de aard, de omstandigheden en de omvang van het geweld in de jeugdzorg;
- Vast te stellen waarom dit plaatsvond, welke autoriteiten betrokken waren en wie welke verantwoordelijkheid droeg.

Oostenrijk, 2013, Kommission Wilhelminenberg (1946-1977)

Onder voorzitterschap van dr. Barbara Helige wierp deze Oostenrijkse onderzoekscommissie licht op de beschuldigingen rond seksueel misbruik en mishandeling in de gemeentelijke inrichting Wilhelminenberg. De opdracht aan de commissie was de beschuldigingen vanuit deskundig kader,

terugbliggend te onderzoeken. Hierbij moet specifiek aandacht uitgaan naar de individuele en institutionele verantwoordelijkheden in de periode 1946 – 1977.

Dit onderzoek kwam tot stand na onthullingen van een aantal oud bewoners van kindertehuizen in de pers in 2011 over systematische verkrachting en kinderprostitutie. Dit leidde tot een aantal onderzoeken en acties. De aantijgingen aan het adres van de Wilhelminenberg waren echter zo ernstig, dat hier apart een commissie voor ingesteld is. Deze had de taak om alle meldingen te onderzoeken met betrekking tot verkrachting en kinderprostitutie, als ook andere vormen van fysiek en psychisch geweld. Voor het verzamelen van informatie nam de commissie in totaal 217 interviews af, waarvan 140 met voormalige pupillen en 50 met voormalige begeleiders. Deze casus wordt uitgebreid beschreven in de voorstudie naar Oral History.

Zweden, 2011, Inquiry into Abuse and Neglect in Institutions and Foster Homes (1950-1980)

De Zweedse onderzoekscommissie startte in 2006, onder leiding van voormalig bestuurder van een welzijnsorganisatie Göran Johansson, met de werkzaamheden naar aanleiding van aanbevelingen in een vooronderzoek. De opdracht van de Zweedse overheid aan de commissie was onderzoek te doen naar ernstig geweld in jeugd- en pleegzorg. De Zweedse commissie kreeg alleen het mandaat om de negatieve ervaringen te documenteren (Arvidsson, 2011). In lijn met het mandaat gaat volgens Arvidsson weinig aandacht uit naar schuld van staf, pleegouders of specifieke organisaties. Naar aanleiding van aanbevelingen in een interim-rapport werd in de tweede fase een commissie ingesteld met de opdracht compensatiemogelijkheden te onderzoeken. De verwachtingen rondom het onderzoek hebben in Zweden veel onrust gebracht onder de slachtoffers. Er was de verwachting dat er een officieel excusus zou worden gemaakt en er een schuldverklaring zou komen.

Een schuldverklaring zonder financiële compensatie leidde tot nog meer ophef en de Zweedse regering werd gedwongen over te gaan op financiële compensatie. Het systeem dat werd bedacht leidde uiteindelijk tot financiële compensatie van 48% van de slachtoffers.

Van deze commissie is –tot nu- geen Engelstalig rapport gevonden, de formele opdracht of het mandaat is niet bekend. Informatie over het onderzoek is ontleend aan Arvidsson (2011) die in ‘*A dark chapter in our history*’ kritisch reflecteert op de werkzaamheden van de onderzoekscommissie en op een wetenschappelijk artikel en een email correspondentie en congresbijdrage van Sköld (2012, 2015).

Zwitserland (2012 – 2014), diverse rapporten

In Zwitserland zijn diverse commissies werkzaam of werkzaam geweest. Deze commissies richtten zich primair op seksueel misbruik van (ex)bewoners van jeugdzorginstellingen. De onderzoeken betreffen perioden vanaf soms de twintiger jaren van de vorige eeuw. Veel aandacht gaat uit naar de institutionele oorzaken van misbruik en in mindere mate geweld. Het fenomeen internaatsopvoeding is onderzocht en tot welke vormen van mishandeling (bijvoorbeeld streng straffen) en misbruik dit kan leiden. De verschillende commissies maakten gebruik van documentenonderzoek en interviews. In sommige gevallen leidde het onderzoek van één instelling ook tot het uitbreiden van het onderzoek naar andere internaten. De drie onderzoeken betreffen: onderzoeksrapport Luzern; onderzoek Fischingen en onderzoek Lengwiler. Voorts is er nog een wetenschappelijke studie naar Seksueel Slachtofferschap van Kinderen en Jeugdigen in Zwitserland, de zogenaamde Optimus studie, uitgevoerd.

Figuur 5.1 samenvatting en overzicht inquiries in de verschillende landen, geen vergelijking

	1. Australië	2. Canada	3. België	4. Denemarken	5. Duitsland
Oplevering rapport	1999	2000	2013	2011	2016
Periode terugblík	1911-1999	N.v.t.	Voor 1990	1945-1976	Voor 2005
Focus	Onderzoekszie Kindermishandeling en verwaarlozing in gouver- nementele en niet-gou- vernementele jeugdzorg en jeugd-detectiecentra in Queensland	Vooronderzoek Lichamelijk geweld, seksueel misbruik, verwaarlozing, emotioneel, spiritueel, psychologisch en cultureel misbruik in jeugdzorg-voorzieningen in Canada	Vooronderzoek Niet-familiale afhankelijkheidsrelatie / in een gezagstelrelatie (scholen, internaten, jeugdzorg, pleegzorg, psychiatrie en vrijheidssector in Vlaanderen	Onderzoekszie Ex-bewoners van de Godhavn's Boys' home en 18 andere Deense kinderhuisen	Onderzoekszie particuliere commercieel opererende jeugdzorg-organisatie in Haasenbergs
Interviews/getuigen (N)	422 getuigen, 166 interviews (31 (ex-) medewerkers en 135 ex-bewoners	N.v.t.	N.v.t.	99 mensen geïnterviewd, waarvan 85 ex-bewoners	231 beschuldigingen
Bronnen	<ul style="list-style-type: none"> • Literatuur reviews • Archieven • Reviews m.b.t. betrokken organisaties • Dossiers staf en bewoners • Biografieën • Film, muziek • Forder onderzoek 	<ul style="list-style-type: none"> (jaar)verslagen • Bewijsmateriaal van bewoners en medewer- kers • Bewijs van derden / gemeenschap • Media-onderzoek door journalistiek onderzoeker 	<ul style="list-style-type: none"> • Dossiers bij meld- punten • Dossiers en rapporten uit verleden • Onderzoek uit andere landen • Jaarverslagen 	<ul style="list-style-type: none"> Artefacten i.v.m. instituten (Forder waren artefacten vernield en archieven verbrand) 	<ul style="list-style-type: none"> • Bewijs uit eerder onderzoek • Documenten- onderzoek • Schattingen deskundigen

	6. Groot-Brittannië	7. Ierland	8. Finland	9. Oostenrijk	10. Zweden	11. Zwitserland
Oplevering rapport	A. 2014 Engeland B. 2000 Wales C. ? Ierland D. ? Schotland	2013	Zomer 2016	2013	2011	2012-2014
Periode terugblik	A. 1974-1996 B. 2009-2012 C. 1922-1995 D. voor 2015	1914-2000	1937 - 1983	1914-1977	1950-1980	1920 - 1980
Focus	A. Studie: misbruik en verwaarlozing van kinderen in pleeg- en jeugdzorg B. Onderzoekszie Lichamelijk en seksueel misbruik in kindertehuizen en pleegzorg in twee landsdelen C. Ongoing inquiry D. Ongoing inquiry	Onderzoekszie geweld en verwaarlozing in residentiële jeugdzorg in brede zin, waaronder ook ziekenhuizen en scholen en pleegzorg in Ierland	Multi-disciplinair wetenschappelijk onderzoek	Onderzoekszie Seksueel misbruik en mishandeling kindertehuis Wilhelmnenberg	Onderzoekszie Jeugd- en pleegzorg Exacte focus onbekend	Verschillende onderzoeken naar specifieke kindertehuizen
Interviews/ getuigen (N)	A. 264 mondelinge getuigenissen, gescreven bewijs 311 getuigen (104 claims.) B. 111 bevestigde zaken i.v.m. 146 kinderen C. ja D. ja	1090 getuigenissen tegen 1195 verdachten. (13000 claims)	250 kwalitatieve interviews met slachtoffers en getuigen	1090 getuigenissen tegen 1195 verdachten (13.000 claims)	866 getuigen	Interviews, aantal onbekend
Bronnen	• Diverse bronnen, inquiries Noord Ierland en Schotland grootschalige onderzoeken en interviews slachtoffers	• Getuigenissen •(geboorte-) certificaten •(privé)foto's • Intakegegevens • Documenten van instanties	• Interviews met slachtoffers • Interviews met getuigen	• Getuigenissen •Dossiers • Media over de zorg van Wilhelmnenberg	• (5286 claims) • Documenten onderzoek	• Interviews getuigen en slachtoffers • Correspondentie • Krantenknipsels

5.4 Aanpak van de onderzoekscommissies

Iedere onderzoekscommissie koos haar eigen werkwijze, vaak voortbordurend op ervaringen van eerdere commissies in eigen land of buitenland.

In het volgende schema (figuur 5.2) is, als antwoord op deelvraag 3, per land aangegeven welke (onderzoeks-)methoden duidelijk herkenbaar in de rapporten naar voren kwamen. In paragraaf 5.5 volgen per methode ook de belangrijkste ervaringen van de onderzoekscommissies.

Figuur 5.1 Samenvatting en overzicht inquiries in de verschillende landen, geen vergelijking

(Onderzoeks-)methoden commissies	AUS	BEL	CAN	DEN	DUI	GB	FIN	IER	OOST	ZWE	ZWI
Archief-onderzoek (inclusief medische records)				X		X	X	X	X		X
Besloten hoorzitting	X					X		X		X	
Documenten-onderzoek	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	x
Forensisch onderzoek					X						
Gesprekken met ketenpartners			X			X	X	X			x
(Openbare) hoorzitting met kruisverhoor		X					X		X		
Interviews / narratief onderzoek	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	x
Media-onderzoek						X				X	
Onderzoek door politie of justitie						X			X		
Werkbezoeken	X			X	X	X				X	

Bronnen

De commissies en onderzoeken hebben veel

verschillende bronnen gebruikt (figuur 5.3).

Hierna volgt een opsomming zonder de pretentie compleet te zijn, de bronnen zijn geordend naar vindplaats (samenvleuging, instituut of individu).

Figuur 5.3 Gebruikte bronnen

Gebruikte bronnen		
Samenlevingsbronnen	Instituut-gebonden bronnen	Persoonsgebonden bronnen
<ul style="list-style-type: none">• Eerder onderzoek• Film, muziek• Getuigenissen van derden• Krantenknipsels• Literatuur reviews• Media-uitingen	<ul style="list-style-type: none">• Archieven• Artefacten• Files van staf en bewoners• Intake-gegevens• (Jaar)overzichten• Medische records• Reviews m.b.t. betrokken organisaties• Waarnemingen in de praktijk	<ul style="list-style-type: none">• Geboorte-) certificaten• (privé)foto's• Biografieën• Correspondentie (tussen bewoners en families, de instanties en autoriteiten)• Dagboeken• Dwangbevelen• Getuigenissen van slachtoffers en professionals

5.5 Ervaringen van de onderzoekscommissies

Hierna volgen, per gevonden werkwijze, ervaringen en aanbevelingen van de onderzoekscommissies.

Ten behoeve van de leesbaarheid zijn deze niet uitgesplitst per commissie, maar zoveel mogelijk samengenomen.

Archiefonderzoek (inclusief medische records)

Bij grootschalige onderzoeken waarbij een commissie zich richtte op wanpraktijken in instituten, is uitgebreid onderzoek gedaan naar historisch materiaal uit archieven. Deze aanpak is tijdrovend, maar draagt bij aan waarheidsvinding en aan het begrip van de context waarin het geweld plaatsvond.

Besloten hoorzitting

Besloten hoorzittingen worden door veel slachtoffers ervaren als een waardevol moment om hun verhaal te doen. Het zijn tijdrovende en kostbare procedures. De opzet en ervaringen in andere landen weerspiegelen de zorgvuldigheid in het verzamelen van informatie bij slachtoffers en getuigen:

- Zittingen werden, met toestemming, opgenomen op audio. Getuigen konden zelf de verklaring vertellen of ondersteund worden door de commissie met vragen als: 'Can you tell us about your family?' 'What was your first memory of ...?', 'What do you want to tell the Commission about what happened to you?'. Daar werd vaak gebruik van gemaakt.
- Getuigen kwamen los van elkaar naar de zitting, ook als het dezelfde vermeende dader betrof. Dit heeft consequenties voor de werkwijze van de commissie: het kost veel tijd.

- Het is belangrijk dat een commissie bepaalt wat het wil doen met belastende informatie over individuen en organisaties.

Documenten-onderzoek

- Een sterk database-gedreven aanpak regeert soms het onderzoek. Om te beginnen kost het inrichten en vullen van een database veel tijd en middelen, daarna beïnvloedt dat vullen het proces. Zo worden de formuleringen in de weergave van interviews soms aangepast om de verwerking van gegevens te vergemakkelijken.
- Databases die worden ingericht ten behoeve van de informatieverwerking van onderzoekscommissies kunnen van grote waarde zijn, maar alleen als men vooraf bepaalt hoe het materiaal gebruikt gaat worden.
- Summiere dossierhuishouding van organisaties levert problemen op, soms zijn archieven vernietigd of geschoond.
- Het verwerken en opslaan van vertrouwelijke informatie werd gevatt in een set van regels en protocollen.

Forensisch onderzoek

Alleen in het Deense onderzoek vonden wij forensisch onderzoek als gebruikte aanpak. In die situatie herkenden conservatoren een artefact uit de verhalen van de getuigen³. Zij lieten het met positief resultaat onderzoeken door het forensisch instituut.

Gesprekken met organisaties in het sociale domein

We vonden geen specifieke voor- of nadelen voor het voeren van gesprekken met afgevaardigden van organisaties. Wel verruimt het het zicht op bijvoorbeeld werkwijzen en historie en draagt

daarom bij aan een goede interpretatie van onderzoeksgegevens.

(Openbare) hoorzitting met kruisverhoor

Deze methode is vooral gericht op het verzamelen van informatie ten behoeve van vormen van genoegdoening. Een aantal bevindingen zijn relevant voor onderzoek naar het vóórkomen van geweld.

- Veel commissies stelden tijdens het proces psychologische en praktische ondersteuning beschikbaar voor slachtoffers. De Britse ervaringen en aanbevelingen op dit punt zijn beschreven in het hoofdstuk ‘*What can we learn about witness support in such circumstances?*’ (Waterhouse, 2000). De beschikbaarheid van ondersteuning beïnvloedde de bereidheid om te getuigen positief.
- De aanwezigheid van media beïnvloedde de bereidheid om te getuigen negatief.
- Plegers zijn soms overleden en werken niet meer bij het instituut, sommigen zijn niet te traceren. Levende en getraceerde personen zijn soms verward, of niet in een conditie om een weerwoord te geven.
- Wanneer een commissie alleen getuigenissen opneemt van mensen met negatieve ervaringen, kunnen de bevindingen niet als representatief worden beschouwd voor alle voormalige bewoners.
- De meerwaarde van grootschalig onderzoek is volgens het Belgische expertenpanel beperkt. Focussen op mechanismen die speelden waardoor misbruik en mishandeling kon (voort-) bestaan heeft toekomstgericht meer betekenis.

³ In Denemarken herkenden conservatoren tijdens praktijkbezoeken, een gymtoestel uit de verhalen van de getuigen. Het Forensisch Instituut trof op dit toestel ongewoon veel bloedsporen aan, dit ondersteunde de getuigenissen met betrekking tot lichamelijk geweld.

Interviews / narratief onderzoek

- De getuigenissen van slachtoffers waren niet altijd accuraat, soms werden onjuistheden aangetoond. Sommige van deze onjuistheden zijn het gevolg van opzettelijke misleiding of overdrijving, soms is het een onschuldig gevolg van de moeilijkheid om dingen juist te herinneren. Niettemin is de grote mate van overeenkomst in de verhalen van mensen die tijdens en na het verblijf geen onderling contact hadden, opmerkelijk.
- Sommige getuigen hebben geen herinneringen meer aan eigen behandeling in het verleden, maar wel als getuige van behandeling van anderen.
- Wanneer narratief onderzoek volgens de juiste methodologische inzichten wordt toegepast, draagt dat bij aan de betrouwbaarheid en wetenschappelijke onderbouwing van het onderzoek. Echter, onderzoekscommissies werkten vaak niet volgens de voorgeschreven procedures.

Onderzoek door politie of justitie

- Problemen met bewijs door het verstrijken van de tijd.
- Om goede inschattingen te kunnen maken is veel informatie nodig, soms is dit te belastend voor slachtoffers.

Werkbezoeken

- Door het bezoeken van de instituten, zelfs als ze niet meer als zodanig gebruikt worden, worden getuigenissen meer betekenisvol.

6 Omvangschattingen

De commissie De Winter wil zicht op het vóór-komen van geweld in de jeugdzorg vanaf 1945 (deelvraag 4). Zowel de onderzoeken door de commissies als de in de literatuurstudie gevonden wetenschappelijke methoden bieden hiervoor weinig houvast.

De commissies onthielden zich vaak van uitspraken over de omvang en met wetenschappelijke methoden werd alleen recent geweld onderzocht in plaats van historisch geweld. Hierna volgt eerst een kort beeld van de gevonden prevalentie in de wetenschappelijke artikelen, gevolgd door bevindingen van de commissies over het onderzoek.

6.1 Omvangschattingen: schattingen in de wetenschappelijke artikelen

In hoofdstuk 4 schetsten wij kort de resultaten van de prevalentiestudies die wij vonden in de literatuurstudie. De samenvatting van die resultaten in figuur 6.1 geeft een gevarieerd beeld van gebruikte bronnen, maar opmerkelijker nog is de variatie in gevonden prevalentie. Deze variatie lijkt voor een belangrijk deel toe te schrijven aan verschillende operationalisaties en methoden van dataverzameling. Op grond van de zelfrapportages door jongeren ontstaan aanzienlijk hogere schattingen (oplopend tot 29 kinderen per 100 die verbaal geweld ervaren) dan bij voorbeeld schattingen op grond van rapportages door kinderartsen (lichamelijk of seksueel misbruik van 2 kinderen per 100).⁴ Géén van de studies schat het vóórkomen van historisch geweld in de jeugdzorg.

⁴ Een soortgelijk beeld zien we in de Nationale Prevalentiestudie kindermishandeling 2010 (Alink et al., 2011).

Figuur 6.1 (*Niet in literatuuronderzoek geïncludeerd)

Auteur	Databron	Onderzoeksfocus	Periode	Resultaat
Attar-Schwartz (2011)	Zelfrapportage vragenlijsten onder adolescenten	1324 11-19-jarigen binnen verschillende jeugdzorg-vormen in Israël	Een maand voorafgaand aan onderzoek	Lichamelijk geweld: 24,7 procent. Verbaal geweld 29,1 procent
Biehal et al. (2014)*	Onderzoek bij alle 211 lokale, Britse en Noord-Ierse overheden.	Kinderen binnen Britse en Noord-Ierse jeugd- en pleegzorg.	2009-20102	Pleegzorg, bevestigd: jaarlijks minder dan 1 per 100 kinderen in de UK. Residentiële zorg, bevestigd: 2 à 3 per 100 opgenomen kinderen
Groze et al. (1990)	Dossiers uit een registratiesysteem voor het registreren van geweld in de jeugdzorg	609 beschuldigingen door onder staatsverantwoordelijkheid gestelde kinderen	1985-1987	Beschuldigingen: 609. Bevestigd: 110 (18,3%)
Hobbs et al. (1999)	Rapportages van gespecialiseerde kinderartsen	133 'verdachte, waarschijnlijke of bevestigde' meldingen van lichamelijk of seksueel misbruik over kinderen in jeugd- of pleegzorg	1990-1995	2,33 'verdachte, waarschijnlijke of bevestigde' situaties van lichamelijk of seksueel misbruik per 100 kinderen in jeugd- en pleegzorg
Malmedal et al. (2009)	(Zelf-) rapportage vragenlijsten onder verzorgende staf	616 mensen van de verzorgende staf	Niet aangegeven	94% van de verzorgende staf erkent minstens één feit van inadequate zorg
Zuravin et al. (1993)	Door jeugdzorg-medewerkers, gerapporteerde bevindingen	296 pleeggezinnen	1984-1988	Bij 62 pleeggezinnen is mishandeling bevestigd

6.2 Omvangschattingen: ervaringen van onderzoekscommissies

Van de bestudeerde onderzoekscommissies had alleen de commissie Ryan (Ierland) de opdracht om de omvang van het geweld in de jeugdzorg te onderzoeken. Over het vóórkomien van geweld in de jeugdzorg zijn, voor zover bekend, geen uitspraken gedaan door onderzoekscommissies. Ook de Ierse commissie Ryan stelt (met betrekking tot seksueel misbruik):

"It is impossible to determine the full extent of sexual abuse committed in boys' schools. The schools investigated revealed a substantial level of sexual abuse of boys in care [...]". (Ryan, 2003, p.453).

Waterhouse (Groot-Brittannië) merkt op: *"It has been difficult to obtain an accurate picture of the extent of physical abuse of staff and peer bullying because the number of former residents who have provided evidence is small as a proportion of the total number of children and young persons who were admitted to the Community and of those who eventually made complaints to the police."* (Waterhouse, 2000).

7 ‘Lessons learned’

Het kabinet wil dat onderzocht wordt of historisch geweld in de jeugdzorg op wetenschappelijke wijze wel te onderzoeken is

(www.commissiegeweldjeugdzorg.nl).

Naar ons inzicht luidt het antwoord ‘ja, mits’.

Ervaringen in andere landen laten zien dat er geen kant-en-klare of eenvoudige aanpak is voor dergelijk onderzoek. Geen enkele methode resulteert in ondubbelzinnige cijfers over het vóórkomien van geweld: de gevonden data zijn afhankelijk van de gebruikte methode en bronnen. Zelfrapportage onder jeugdige slachtoffers levert bijvoorbeeld een ander beeld op dan analyse van dossiers of aangiften. Bijkomend aandachtspunt is dat bronnen vaak onvolledig en/of gekleurd zijn. Een combinatie van bronnen en methoden levert waarschijnlijk de best onderbouwde schatting op van aard en omvang van het geweld.

De eerdere onderzoekscommissies en wetenschappelijke studies bieden input voor de *do’s* en *don’ts* voor dergelijk onderzoek. In de vorige hoofdstukken beschreven wij deze ervaringen en aanbevelingen.

Hier richten we ons op twee belangrijke lessen die wij uit de bestudeerde literatuur destilleren:

1. Ga methodisch te werk;
2. Sluit aan bij de behoeften van betrokkenen.

7.1 Ga methodisch te werk

De beoogde doelgroep, de breedte van het thema en het gewenste retrospectief van commissie De Winter maken het zeer waarschijnlijk dat bij een schatting van de omvang van historisch geweld in de jeugdzorg methodische creativiteit en zorgvuldigheid nodig zijn.

Een methodische aanpak is noodzakelijk om uitspraken over aard en omvang van geweld in de jeugdzorg te kunnen onderbouwen. Dit klinkt voor de hand liggend, bestudering van het werk van andere commissies laat echter zien dat dit niet vanzelfsprekend is. Kritiek op deze commissies betrof bijvoorbeeld het ontbreken van duidelijke vragen en methodologische overwegingen bij het interviewen van betrokkenen. Concreet moet vooraf worden vastgesteld welk doel het onderzoek heeft, welke informatie daarvoor op welk moment in het proces bij wie verzameld wordt, en welke methoden ingezet worden om te zorgen voor een zo betrouwbaar en volledig mogelijk beeld. Het verdient aanbeveling daarbij gebruik te maken van een combinatie van verschillende bronnen en dataverzamelingsmethoden, ten einde de aard en omvang van de problematiek vanuit verschillende mogelijke perspectieven te belichten en te onderbouwen. Zowel het perspectief van de dader als van het slachtoffer zijn daarbij van belang.

De implicatie van gebruik van meerdere methoden en bronnen, in combinatie met een voldoende grote (en liefst representatieve steekproef) is de overweldigende hoeveelheid informatie die dit oplevert. Een methodische manier van werken is ook nodig om een zinvolle selectie te maken uit de enorme hoeveelheid beschikbare informatie en deze goed te verwerken. Dit aspect werd door veel commissies bij aanvang onderschat. Gaandeweg zijn de ondersteunende diensten van veel commissies in omvang gegroeid om het verwerken van alle data in goede banen te kunnen leiden.

7.2 Sluit aan bij de behoeften van betrokkenen

Een belangrijke les is, na het bestuderen van alle artikelen en rapporten, dat gedurende het hele proces van onderzoek voldoende aandacht moet zijn voor de betrokkenen (slachtoffers, plegers, omstanders) en de impact die het verleden en het onderzoek daarnaar voor hen heeft. Ervaringen in andere landen wijzen daarbij op het belang van verwachtingenmanagement: onderzoek naar het vóórkomen van geweld kan bij slachtoffers de verwachting wekken dat vervolgens erkenning, schuldbekentenis en/of (financiële) compensatie volgen. Een heldere afbakening van en communicatie over het doel van het onderzoek kan dit mogelijk voorkomen.

Het feit dat onderzoek wordt gedaan naar het vóórkomen van geweld kan voor slachtoffers al een erkenning zijn van het leed dat hen is aangedaan; serieus genomen worden als zij hun verhaal vertellen kan bijdragen aan de verwerking daarvan. Echter, dergelijk onderzoek kan ook veel losmaken en nare of traumatische herinneringen oproepen die lang verborgen waren. Overweeg daarom de belangrijkste stakeholders, de slachtoffers, te betrekken in de opzet van het onderzoek. Raadpleeg hen om zicht te krijgen op welke aanpak het best aansluit bij hun wensen, behoeften en mogelijkheden. O'Rourke merkt hierover op: “*The core stakeholders in reparations are the victims of harm. Often, however, in processes of design and implementation they are the people most likely to be left out of the process of analysis, engagement, and referral*”.

Zorg daarbij voor een heldere afbakening van doel en doelgroep van het onderzoek. Overweeg of, in navolging van Australië en Canada, specifieke aandacht uit moet gaan naar minderheidsgroepen, en of de overzeese gebieden ook binnen de reikwijdte van het onderzoek vallen.

Aansluiten bij behoeften van slachtoffers betekent óók dat de commissie in alle fasen van het onderzoek zorg draagt voor voldoende emotionele ondersteuning voor slachtoffers, getuigen, beschuldigden en andere belanghebbenden. Het ophalen van herinneringen of beschuldigd worden van geweld kan een grote emotionele impact hebben. Afhankelijk van de behoeften kan ondersteuning individueel plaatsvinden, maar ook via ontmoeting (lotgenotencontact) of via een (virtuele) expositie of website waarin de verzamelde materialen bijeen worden gebracht en mogelijkheid is voor onderling contact.

Bronnen

Adriaenssens, P.	2013	Ondubbelzinnig kiezen voor erkenning. Historisch geweld en misbruik in jeugd- en onderwijsinstellingen in Vlaanderen.	Brussel. 1712 - Meldpunt Misbruik, geweld en kindermishandeling
Alink, L., IJzendoorn, R. van, Bakermans-Kranenburg, M.J., · Pannebakker, F., Vogels, T. & Euser, S.	2011	Kindermishandeling in Nederland Anno 2010. De Tweede Nationale Prevalentiestudie Mishandeling van Kinderen en Jeugdigen (NPM-2010).	Leiden: Casimir Publishers
Appleton, J. & Stanley, N.	2010	Looked after children and the care system.	Child Abuse Review. Vol.19(6), Nov-Dec 2010, pp. 383-386. =
Arvidsson, M.	2011	A dark chapter in our history, historical truth commissions on abuse in children's institutions as national memory work', work in progress.	University of Örebro. School of Humanities, Education and Social Sciences
Attar-Schwartz, S.	2011	Misconduct by staff in residential care facilities: The adolescents' perspectives.	Social Service Review. Vol.85(4), Dec 2011, pp. 635-664.
Barter, C.	1999	Practitioners' experiences and perceptions of investigating allegations of institutional abuse.	Child Abuse Review. Vol.8(6), Nov-Dec 1999, pp. 392-404.
Biehal, N., Cusworth, L., Wade, J. & Clarke, S.	2014	Keeping children safe: allegations concerning the abuse or neglect of children in care.	Londen. NSPCC
Colton, M., Vanstone, M. & Walby, C.	2002	Victimization, Care and Justice: Reflections on the Experiences of Victims/Survivors involved in Large-scale Historical Investigations of Child Sexual Abuse in Residential Institutions.	British Journal of Social Work 32: 541-51.
Commissie Samson	2012	Omringd door zorg, toch niet veilig. Seksueel misbruik van door de overheid uit huisgeplaatste kinderen, 1945 tot heden.	Amsterdam: Boom.
Daly, Kathleen	2014	Conceptualising responses to institutional abuse	In: Current Issues in Criminal Justice, Volume 26, nr 1., July 2014

Deetman, W., Draijer, N., Kalbfleisch, P., Merckelbach, H., Monteiro, M. & Vries, de. G.		<i>Seksueel misbruik van minderjarigen in de rooms-katholieke kerk</i>	Amsterdam. Uitgeverij Balans
Euser, S., Alink, L., Tharner, A. IJzendoorn, M. & Bakermans-Kranenburg, M.	2014	<i>Out of home placement to promote safety? The prevalence of physical abuse in residential and foster care.</i>	<i>Children and Youth Services Review.</i> Vol.37 Feb 2014, pp. 64-70.
Gibbs, I. & Sinclair, I.	2000	<i>Bullying, sexual harassment and happiness in residential children's homes.</i>	<i>Child Abuse Review.</i> Vol.9(4), Jul-Aug 2000, pp. 247-256.
Forde, L.	1999	<i>Report of the Commission of Inquiry into Abuse of Children in Queensland Institutions</i>	Brisbane. Queensland Government.
Groze, V.	1990	<i>An exploratory investigation into institutional mistreatment.</i>	<i>Children and Youth Services Review.</i> Vol.12(3), 1990, pp. 229-241.
Hobbs, G., Hobbs, C., Wynne, J.	1999	<i>Abuse of children in foster and residential care.</i>	<i>Child Abuse & Neglect.</i> Vol.23(12), Dec 1999, pp. 1239-1252.
Mäkelä, Debora	2015	<i>Historical Child Abuse in out-of-home care: Finland disclosing and discussing its past</i>	<i>Unpublished Master Theses,</i> Linköping University, Zweden
Malmedal, W., Ingebretsen, O. & Saveman, B.	2009	<i>Inadequate care in Norwegian nursing homes - As reported by nursing staff.</i>	<i>Scandinavian Journal of Caring Sciences.</i> Vol.23(2), Jun 2009, pp. 231-242.
Law commission of Canada	2000	<i>Restoring Dignity, Responding to Child Abuse in Canadian Institutions.</i>	Canada. Minister of Public Works and Government Services.
McLoone-Richards, C.	2012	<i>Say nothing! How pathology within Catholicism created and sustained the institutional abuse of children in 20th century.</i>	<i>Child Abuse Review.</i> Vol.21(6), Nov-Dec 2012, pp. 394-404.
Parkin, W. & Green, L.	1997	<i>Cultures of abuse within residential child care.</i>	<i>Early Child Development and Care.</i> Vol.133 1997, pp. 73-86.
Powers, J., Mooney, A., Nunno, M.	1990	<i>Institutional abuse: A review of the literature.</i>	<i>Journal of Child & Youth Care.</i> Vol.4(6), 1990, pp. 81-95.
Rosenthal, J., Motz, J., Edmonson, D. & Groze, V.	1991	<i>A descriptive study of abuse and neglect in out-of-home placement.</i>	<i>Child Abuse & Neglect.</i> Vol.15(3), 1991, pp. 249-260.

Ryan, J.	2009	<i>The Investigation Committee and Confidential Committee of the Commission to Inquire into Child Abuse, The Final Report</i>	www.childabusecommission.ie
Rytter, Maria (et all)	2015	<i>Denmark: The Godhavn Inquiry</i>	In: <i>Apologies and the legacy of abuse and children in care</i> (page 97 – 105), UK, Palgrave, Macmillan
Sen, R., Kendrick, A., Milligan, I. & Hawthorn, M.	2008	<i>Lessons learnt? Abuse in residential child care in Scotland.</i>	<i>Child & Family Social Work.</i> Vol.13(4), Nov 2008, pp. 411-422.
Sköld, J., Foberg, E. & Hedström, J.	2012	<i>Conflicting or complementing narratives? Interviewees' stories compared to their documentary records in the Swedish Commission to Inquire into Child Abuse and Neglect in Institutions and Foster Homes.</i>	Archives and Manuscripts, Vol.40(1), 2012, pp. 15-28.
Sköld, J.	2013	<i>Historical abuse – A contemporary issue: Compiling inquiries into abuse and neglect of children in out-of-home care worldwide.</i>	<i>Journal of Scandinavian studies in criminology and crime prevention.</i> Vol.14 (1), pp. 5-23.
Sköld, J. & Swain, S.	2015	<i>Apologies and the legacy of abuse of children in 'care'</i>	UK. Palgrave, Macmillan
Smith, M.	2010	<i>Victim narratives of historical abuse in residential child care: Do we really know what we think we know?</i>	<i>Qualitative Social Work: Research and Practice.</i> Vol.9(3), Sep 2010, pp. 303-320.
Smith, M.	2008	<i>Historical abuse in residential child care: An alternative view.</i>	<i>Practice: Social Work in Action.</i> Vol.20(1), Mar 2008, pp. 29-41.
Ulster University	2015	<i>Redressing historical institutional abuse; international lessons.</i>	Congresbijdragen
Waterhouse, R., Cloough, M. & Fleming Le, M.	1999	<i>Lost in Care. Report of the Tribunal of Inquiry into the Abuse of Children in Care in the Former County Council Areas of Gwynedd and Clwyd since 1974.</i>	Norwich. The Stationery Office.
Zuravin, S., Benedict, M. & Somerfield, M.	1993	<i>Child misconduct in family foster care.</i>	<i>American Journal of Orthopsychiatry.</i> Vol.63(4), Oct 1993, pp. 589-596.

Relevante internet bronnen

Duitsland

Unabhängigen Beauftragten für Fragen des sexuellen Kindesmissbrauchs Deutschland,
Literaturliste mit Berichten und Publikationen (o.a.
publicaties Zwitserland)
[https://beauftragter-missbrauch.de/aufarbeitung/
aufarbeitung-in-deutschland](https://beauftragter-missbrauch.de/aufarbeitung/aufarbeitung-in-deutschland)

Groot Brittannië

Goddard Inquiry
<https://www.iicsa.org.uk>

Jersey Islands

<http://www.jerseycareinquiry.org>

Northern Ireland

<http://www.hiainquiry.org>

Schotland

[http://www.gov.scot/Topics/People/Young-People/
protecting/child-protection/historical-child-abuse](http://www.gov.scot/Topics/People/Young-People/protecting/child-protection/historical-child-abuse)

Bijlage 1 Literatuursearch: Onderzoek naar geweld in de jeugdzorg

Doorzochte databanken: PsycINFO

Resultaten (aantal abstracts):

$$1A + 2 + 3 + 4 = 530$$

$$1B + 3 + 4 = 105$$

$$1C + 3 + 4 = 23$$

$$1B + 1C + 1D + 3 + 4 = 79$$

Totaal: 737 abstracts, na ontdubbeling en selectie op relevantie blijft over: **16 abstracts.**

Selectiecriteria:

- Gericht op jeugdigen;
- Gericht op sectoren jeugdzorg, justitiële jeugdzorg, pleeggezinnen e.d.;
- Artikelen over onderzoek of onderzoekscommissies gericht op historisch onderzoek naar geweld in de jeugdzorg.

Exclusie

- Artikelen over kinderen die thuis mishandeld, verwaarloosd of misbruikt zijn en daardoor uit huis geplaatst zijn;
- Artikelen over onderzoek naar inhoudelijke vraagstukken als prevalentie, maatschappelijke context, preventie, oorzaken, gevolgen, instrumentontwikkeling;
- Artikelen over ouderenmishandeling, ouderen in care;
- Artikelen over achtergronden, oorzaken, gevolgen, uitingsvormen van geweld tussen jeugdigen onderling;
- Artikelen over ‘misbehandeling’ in kader van medische, psychiatrische of psychologische hulp of behandeling;
- Artikelen over counseling of therapie aan volwassen slachtoffers van institutioneel geweld.

deel 2	deel 3	deel 4	Periode
A	Care	Agegroup:	
Child abuse	Residential care	Adolescence	
maltreatment	Residential homes	Childhood	
safety	Residential care institutions	Infancy	
	Incarceration	Preschool	
B	Residential	School age	
institutional abuse	Inpatient		
	Institutional		
C	Incarcerat*		
institutional violence	out of home		
	hospitalized		
D	children's home		
malpractice	detention centre		
professional wrongdoing	group homes		
misconduct	juvenile facilities		
	foster care		
	foster children		
	long term care		
	professional foster care		

zoekcommando's

Deel 3 (adolescence 13 17 yrs or childhood birth 12 yrs or infancy 2 23 mo or neonatal birth 1 mo or preschool age 2 5 yrs or school age 6 12 yrs).ag.

Deel 4

Bijlage 2 Formats beschrijving onderzoek

Format literatuursearch

Auteur, jaar, titel, land

- Doel van het onderzoek
- Periode waarop onderzoek terugblikt: t/m
- Onderzoeks(doel)groep (specifieke kenmerken als leeftijd, problematiek)
- Onderzoeksfocus / aard geweld
- Dataverzamelingstechniek
- Inhoudelijke resultaten en inzichten naar aanleiding van dit onderzoek
- Reflectie op eigen onderzoek door onderzoekers / commissie (discussie en aanbevelingen voor vervolgonderzoek)
- Mogelijke aanknopingspunten

Format verwerking onderzoekscommissies

Auteur, jaar, titel, land

Algemene info

- Onderzoekers, commissie, chairperson
- Kader onderzoek (overheid, lokale overheid, NGO, ...)
- Opdracht / Doel van het onderzoek
- Periode waarop onderzoek terugblikt

Aanpak en procedure

- (Methodologische) Aanpak, procedure / Dataverzamelingstechniek
- Wijze werving doelgroep
- Betrouwbaarheid en benadering van het bewijsmateriaal / de verklaringen

Kenmerken populatie en instituten

- Omvang van de bereikte doelgroep
- Onderzoeks(doel)groep (specifieke kenmerken als leeftijd, problematiek)
- Onderzoeksfocus / aard geweld
- Mogelijke sectoren in onderzoek

Opbrengst

- Mogelijke uitspraken over het vóorkomen van geweld in de jeugdzorg (prevalentie)
- Inhoudelijke resultaten en inzichten naar aanleiding van dit onderzoek
- Aanbevelingen van de commissie voor vervolgonderzoeken

Dr. Stef Scagliola

Erasmus Studio – Erasmus School for History, Culture and Communication

Advies over hoe de methode Oral History

**kan worden ingezet ten
 behoeve van onderzoek naar
 voorkomen en gevolgen van
 geweld in de jeugdzorg**

Voorstudie in opdracht van de Commissie Vooronderzoek
naar Geweld in de Jeugdzorg

Inhoudsopgave Bijlage 11

1 Inleiding	413
2 Schets van de methode oral history	414
2.1 Ontstaan en recente ontwikkeling van oral history	414
2.2 Specifieke kenmerken van oral history	415
2.3 Welke kennis levert oral history op?	416
3 Oral history in de context van ‘Geweld in de jeugdzorg van 1945 tot nu’	417
3.1 De sociaalhistorische context van verschillende generaties uit huis geplaatste kinderen	417
3.2 Het verband tussen de sociale context van ervaringen van geweld en de waarde van oral history	418
3.3 Oral history en het geheugen	419
3.4 Oral history en trauma	421
3.5 Voorbeelden van oral history projecten over verborgen geschiedenis van kinderen	422
3.5.1 Het kasteel Wilhelminenberg in Wenen - 1946 tot 1977	422
3.5.2 The Magdalene Laundries	423
3.5.3 Forgotten Australians	425
3.5.4 Niemand zal je geloven	426
3.5.5 Oorlogsliefdekind (NL)	428
4 Overwegingen en aandachtspunten	430
4.1 Oral history en reconstructie	430
4.2 Oral history, empowerment en maatschappelijke erkenning	431
Bijlage Schema van mogelijkheden bij gedifferentieerde toegang tot oral history bronnen	433

‘What I need is recognition that I really did pass this way and live this childhood, just because records have been disposed of, people have died and buildings have been knocked down doesn’t erase my history. I want everyone to know what happened to me and who did it’¹

¹ Citaat uit het rapport van de onderzoekscommissie naar het lot van ex-pupillen in tehuizen en pleeggezinnen in Australië in 2010. http://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Committees/Senate/Legal_and_Constitutional_Affairs/Completed_inquiries/2010-13/govtcomp/report/co2.

1 Inleiding

Deze voorstudie heeft tot doel de mogelijkheden uiteen te zetten die de methode oral history biedt voor het genereren van kennis over het verschijnsel ‘geweld in de jeugdzorg’. De overweging om oral history in te zetten voor dit doel is dat bij kennisvergaring over dit onderwerp de persoonlijke herinnering en beleving een grote rol spelen.

Dit advies moet inzicht bieden in de validiteit en toegevoegde waarde van de methode oral history. Mijn interpretatie van het begrip validiteit is of het interviewen van mensen die als kind psychisch of fysiek geweld hebben ervaren in een zorginstelling of pleeggezin, een waardevolle bijdrage kan leveren om de context, aard, diversiteit en schaal waarop het geweld voorkwam in kaart te brengen.

Het criterium toegevoegde waarde behelst in mijn optiek meer dan kennisvergaring, en heeft ook betrekking op de functie van empowerment.

Het delen van het levensverhaal met iemand die aandachtig luistert levert niet alleen kennis op, maar kan een versterkend effect hebben op het zelfbewustzijn van de verteller.

De voorstudie valt uiteen in drie delen en volgt de lijn van algemeen naar specifiek.

Het eerste deel bestaat uit een globale schets van de methode oral history. In deel twee wordt specifiek ingegaan op aspecten van oral history in de context van het thema ‘geweld in de jeugdzorg’. Daarbij worden vijf casestudies gepresenteerd waarin oral history is ingezet om belastende ervaringen te documenteren van volwassenen uit de jeugd, waarover zij lang hebben moeten zwijgen.

2 Schets van de methode oral history

2.1 Ontstaan en recente ontwikkeling van oral history

In deze paragraaf wordt een kort overzicht gegeven van de samenhang tussen oral history, de emancipatie van sociale groepen en de recente invloed van technologie op de brede belangstelling voor levensverhalen en de inzet ervan bij interventies in allerlei maatschappelijke domeinen.

Hoewel het gebruik van het persoonlijk geheugen als bron van kennis ver teruggaat in de geschiedenis, heeft de moderne oral history beweging zich pas vanaf midden jaren zestig van de 20ste eeuw ontwikkeld. Onderzoekers met interesse in sociale ongelijkheid, konden vanaf die tijd met betaalbare band- of cassettereorders ervaringen van sociale groepen vastleggen die ontbraken in schriftelijke achieven. Door het ontsluiten van persoonlijke geheugens wilden zij toegang verschaffen tot de sociale leefwereld van groepen zoals bijv. vrouwen, arbeiders, en homoseksuelen, die onzichtbaar waren gebleven voor de geschiedenis. Zij probeerden aan te tonen hoe de factor macht een rol speelt bij het bepalen van de waarde van bronnen. Wie de vaardigheid heeft om zijn ervaringen op schrift te stellen en de status geniet die nodig is om deze documenten als betrouwbaar en belangrijk te beschouwen, bepaalt wat later tot de gedeelde kennis zal gaan behoren. Hoe meer persoonlijk, lokaal en onofficieel de context, des te kleiner de kans dat de ervaring of gebeurtenis deel uitmaakt van de schriftelijke verschijningsvormen van een machtsstructuur.²

De toegenomen belangstelling voor oral history in de laatste decennia hangt samen met de zoge-

naamde ‘narrative turn’. Het persoonlijke verhaal als bron van kennis of instrument voor zingeving is alomtegenwoordig in de werelden van media, cultureel erfgoed, journalistiek, geestes- en sociale wetenschappen.³ Die ontwikkeling is ook te zien bij patiënten- en geestelijke gezondheidszorg.⁴ Deze tendens moet gezien worden tegen de achtergrond van de democratisering van historische cultuur in westerse geseculariseerde samenlevingen. De bindende kracht van geloof, politieke en nationale ideologieën heeft plaatsgemaakt voor een grote hang naar het regionale, lokale en persoonlijke. Via de massamedia worden we ook in toenemende mate geconfronteerd met getuigenissen op audiovisuele dragers. De Frans-Poolse historica Annette Wieviorka spreekt over de zoste eeuw als de ‘Era of the witness’. Zij stelt dat door de directe confrontatie met identiteit en uiterlijk van de spreker de getuigenis een vorm van authenticiteit krijgt, en als ‘echter’ kan worden ervaren dan een journalistiek boek over hetzelfde onderwerp.⁵

Een andere recentere ontwikkeling rond het gebruik van oral history is de roep om multidisciplinair en efficiënter gebruik van data. Technologie biedt hulpmiddelen die hergebruik mogelijk maken, door semiautomatische anonimisering, langeter-

² R. Grele, ‘Oral History as Evidence’, in eds. T.L. Charlton, L.E. Myers, R. Sharpless, *History of oral history, foundations and methodology* (Altamira, 2007), Paul Thompson, *The Voice of the Past*, (Oxford University Press, 2009).

³ David Herman ‘Approaches to narrative worldmaking’, in: *Doing Narrative Research* (eds) Molly Andrews, Corinne Squire, Maria Tamboukou, (London, Sage, 2012). , Ernst Bohlmeijer, Lausanne Mies, Gerben Westerhof, *De betekenis van levensverhalen; Theoretische beschouwingen en toepassingen in onderzoek en praktijk* (Bohn, Stafleu en van Loghum, 2006)

⁴ Universiteit Twente, het levensverhalenlab, <http://www.levensverhalenlab.nl/site/Home/>, Ruud Jongendijk, *Levensverhalen en Psychotrauma. Narratieve Therapie in Theorie en Praktijk*, (Boom, 2014).

⁵ Annette Wieviorka, ‘The era of witness’ (2006 Cornell University Press, Ithaca, NY).

mijnopslag en gedifferentieerde toegang.⁶ Er gaan ook stemmen op om respondenten meer zeggenschap te geven over de wijze waarop hun verhaal gebruikt wordt, en om niet automatisch aan te nemen dat zij anonym wensen te blijven.⁷

2.2 Specifieke kenmerken van oral history

In deze paragraaf wordt een korte schets gegeven van hoe oral history zich onderscheidt van andere historische bronnen.

De definitie van oral history is het bevragen van mensen over hun persoonlijke geheugen zodat het kan dienen als historische bron.⁸ De meest kenmerkende elementen van oral history zijn dat het om ‘gesproken’ getuigenissen gaat, die in een bepaalde ‘narratieve structuur’ georganiseerd worden, dat ze een ‘subjectief’ karakter hebben, dat ze ‘veranderlijk’ zijn - perspectieven op het verleden veranderen immers met de tijd mee - en dat het om een ‘dialogo’ gaat. Men raadpleegt niet een statisch document, maar gaat in gesprek met een persoon die reageert op basis van zijn specifieke geheugen, gevoelens, gedachten, oordelen en belangen. Het is dus een vorm van co-creatie.⁹ De oral historian Michael Frisch introduceerde in dit verband het concept ‘shared authority’, wat inhoudt dat de credits voor het interview toekomen aan zowel interviewer als geïnterviewde.¹⁰

⁶ The Veteran Tapes, Verrijkte publicatie op basis van multidisciplinair hergebruik van kwalitatieve onderzoeksbestanden, Share Surf project, Rapport over privacy and hergebruik interviews: project, DANS, 2009, Stef Scagliola, “Just ask them!” said the oral historian; Over vanzelfsprekendheden in kwalitatief sociaalwetenschappelijk onderzoek, in: *Kwalon*, (2011) 16.

⁷ Nancy Janovicek , ‘Oral History and ethical practices: towards effective policies and procedures’, in: *Journal of Academic Ethics*,(2006) 4: 157-174.

⁸ Lynn Abrams, *Oral History Theory*, (Routledge, 2010).

⁹ Alessandro Portelli, ‘What makes oral history different?’, in: A. Portelli, *The death of Luigi Trastulli and Other Stories; Form and Meaning in oral history* (New York, 1991).

¹⁰ Frisch, M., *A Shared Authority. Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History* (Albany, NY: SUNY Press, 1990).

Binnen de oral history discipline is er een belangrijk onderscheid tussen interviews verzamelen voor het beantwoorden van een specifieke onderzoeksraag en het documenteren van een thema dat afwezig is in een schriftelijk archief. Als de onderzoeker zijn respondenten werft, is de relatie met de geïnterviewde doorgaans exclusief en is directe kennisoverdracht naar de onderzoeker zelf het hoofddoel. De ervaringen van de respondenten komen tot hun recht via het boek of artikel van de onderzoeker. Als het gaat om vorming van een collectie, zijn de geïnterviewden identificeerbare archiefbronnen, bestemd voor een toekomstige derde luisterraar.¹¹ Dus terwijl in het eerste geval de interviews doorgaans op basis van anonimiteit worden afgenoem, in de veronderstelling dat de respondent zich veilig voelt om ervaringen te benoemen die anders verborgen zouden blijven, gaat het er bij collecties juist om de sprekers een vorm van identiteit te geven. In de praktijk zien we echter dat juist de gerichtheid op het microniveau disciplineoverschrijdend werkt, waardoor aanpak van historicus, antropoloog en socioloog steeds meer op elkaar gaan lijken.¹² De keuze voor welke benadering men kiest hangt ook sterk samen met de kwetsbaarheid en levensfase van de respondenten en van hun ‘verteldrang’. Ouderen voelen eerder de vrijheid om gevoelige zaken uit hun jeugd te benoemen dan mensen die nog een heel leven voor zich hebben. De omgang met identiteit is ook meteen het belangrijkste onderscheid tussen oral history en wat in de sociale wetenschappen kwalitatief onderzoek wordt genoemd. Een ander belangrijk onderscheid is dat het bij oral history altijd om het verleden gaat, terwijl sociaalwetenschappelijk onderzoek doorgaans gericht is op de ervaringswereld van mensen in het heden.

¹¹ Alexander Freund, ‘Oral History as Process-generated data’, *Historical Social Research*, 34 (2009).

¹² Abrams (2010).

2.3 Welke kennis levert oral history op?

Oral history kan drie soorten kennis opleveren. Ten eerste informatie die nodig is voor de reconstructie van sociale werelden waar schriftelijke informatie schaars of afwezig is. Van belang is wel dat de interviewer die sociale werelden goed kent zodat op essentiële punten doorgevraagd kan worden. Het doel is daarbij aangrijppingspunten te vinden zoals persoon, tijd of plaats, om een koppeling met andere bronnen te kunnen maken. Het bevragen van mensen over een onbekend onderwerp vergroot ook de kans dat er aanwijzingen naar boven komen over waar er in archieven verder gezocht kan worden. Ook kan door het interviewen van een groot aantal mensen naar consistentie en patronen gezocht worden. Wel moet stilgestaan worden bij het grote verschil tussen het bevragen van mensen over thema's die zij niet eerder in groepsverband hebben besproken, en die ook onbekend zijn in de media, en onderwerpen waarover al veel 'verhalen' in het publieke domein de ronde doen. In het laatste geval is de kans groot dat verhalen van elkaar bewust of onbewust 'geleend' worden.

Een andere vorm van kennis die oral history oplevert, is informatie over hoe mensen betekenis geven aan hun ervaringen. Door te luisteren naar hoe de vertelling is georganiseerd, wat wordt benadrukt of weggelaten, krijgt men ook inzicht in hoe mensen hun identiteit en sociale relaties vormgeven. De grondlegger van deze theoretische benadering, Alessandro Portelli, verwoordt de essentie van dit soort kennis als volgt: 'Orale bronnen vertellen ons niet alleen wat mensen deden, maar ook wat ze van plan waren te doen, wat destijds hun intentie was, en hoe ze nu terugkijken op hoe ze toen handelden.'¹³

Een derde betekenislaag die besloten ligt in oral history interviews kan ontsloten worden door de toepassing van technologische tools. Het vakgebied van de Digital Humanities ontwikkelt methodes om bijvoorbeeld in een grootschalige dataset met 100 getranscribeerde interviews, te zoeken naar de meest frequente woordcombinaties, of verschillen in narratieve structuur tussen interviews met vrouwen en mannen. Ook voor audio bestaan er tools die de frequentie van stiltes, zuchten en lachen kunnen opsporen en de samenhang met het onderwerp dat besproken wordt.¹⁴

¹³ Portelli (1991)

¹⁴ Khet P. Truong, Gerben J. Westerhof, Sanne M.A. Lamers, Franciska de Jong en Anneke Sools, Emotional Expression in Oral History Narratives: Comparing Results of Automated Verbal and Nonverbal Analyses, Workshop on Computational Models of Narrative 2013, Leibniz-Zentrum für Informatik, Dagstuhl Publishing, Germany.

3 Oral history in de context van ‘Geweld in de jeugdzorg van 1945 tot nu’

In het vorige deel is een algemene typering van de methode oral history uiteengezet. In dit deel wordt dieper ingegaan op specifieke aspecten en overwegingen die meespelen bij keuzes over hoe oral history kan worden toegepast bij het thema ‘geweld in de jeugdzorg’. Na elke paragraaf wordt in een kader het meest relevante aspect uitgelicht met betrekking tot de inzet van oral history. Dit gebeurt ook bij de vijf casestudies die beschreven worden. De kaders vormen de basis voor de overwegingen en aandachtspunten die aan het slot worden samengevat.

3.1 De sociaalhistorische context van verschillende generaties uit huis geplaatste kinderen

In de periode waarop het voorgenomen onderzoek betrekking heeft, 1945 tot nu, heeft de zorg voor uit huis geplaatste kinderen meerdere malen radicale veranderingen ondergaan. Ook zijn de pedagogische en psychologische opvattingen over wat in het belang is van het kind veranderd. Dat betekent dat een zeer omvangrijke groep van verschillende generaties kinderen onder zeer uiteenlopende sociaal-maatschappelijke contexten in een tehuis of pleeggezin verblijven. Het zinvol toepassen van oral history als instrument voor kennisvergaring vraagt dus om een zinvolle periodisering en afbakening. In het belang hiervan volgt een korte schets van de historische ontwikkeling.

In de periode na de Tweede Wereldoorlog tot aan ver in de jaren zestig van de vorige eeuw, was de maatschappelijke taak om te zorgen voor uit huis geplaatste kinderen nog in verzulde handen. Bij de verzorging van die kinderen voerde het bestrijden

van onzedelijkheid de boventoon. Tucht, discipline en straffen zouden voor correctie zorgen. In de jaren veertig, vijftig en zestig wordt een bovengemiddeld groot beroep gedaan op wat toen nog ‘kinderbescherming’ heette. Dit neemt drastisch af in de jaren zestig en zeventig.

Instellingsbelangen en autoritaire opvoedingsstijlen maken plaats voor een ‘individualiserende benadering’ die gebaseerd moet zijn op professionele kennis. De controlerende taak van de overheid wordt sterker. Tegelijkertijd vindt er een verschuiving plaats in de doelgroep. Het gaat steeds minder om ernstige sociale tekortkomingen van ouders, en steeds vaker om opvoedings- en aanpassingsproblemen die niet aan een sociale klasse gebonden zijn.

Deze veranderingen zorgen voor een leegloop van instellingen, die vervangen worden door kleinschalige gezinsvervangende tehuizen. Ook wordt een veel groter beroep gedaan op pleeggezinnen. Kenmerkend voor de toegenomen mondigheid is de opkomst begin jaren tachtig van belangengroepen zoals het Jongeren Advies Centrum en de Belangengroep Minderjarigen, die zeer kritisch tegenover de kinderbescherming staan. In de jaren tachtig en negentig zien we een begin van professionalisering en herstructurering optreden. Het is niet bekend of deze veranderingen hebben geleid tot minder geweld jegens uit huis geplaatste kinderen.

Gebrek aan kennis over de microstructuur van jeugdininstellingen en pleeggezinnen

Door het bevragen van verschillende generaties uit huis geplaatste kinderen is het mogelijk kennis te vergaren over het functioneren van deze instituties van binnenuit die elders ontbreekt. Voorwaarde is wel dat op aanzienlijke schaal mensen geïnterviewd worden.

3.2 Het verband tussen de sociale context van ervaringen van geweld en de waarde van oral history

In deze paragraaf wordt een verband gelegd tussen de context waarin ervaringen van geweld worden opgedaan en de geschiktheid van oral history als methode van onderzoek.

De beschrijving van de veranderingen in de jeugdzorg laat zien dat psychisch of lichamelijk geweld in zeer veel uiteenlopende sociale contexten kan voorkomen. Het spreekt voor zich dat de verhoudingen in een tehuis anders waren dan die in een pleeggezin. Wat in beide situaties cruciaal was voor de impact van de belastende ervaringen en voor de functie die oral history zou kunnen hebben, is de druk om over de ervaring te zwijgen. Als er gezwegen wordt over misstanden in een sociaal systeem en er is gebrekkige controle van buitenaf, is het waarschijnlijk dat er niets over te vinden is in de schriftelijke verslaglegging. De enige toegang tot die ervaringen is die via het persoonlijke geheugen. Oral history heeft dus een bijzondere functie voor mensen die psychisch of fysiek geweld hebben ervaren in een gesloten systeem, en door hun afhankelijke positie als kind daar niet over durfden te praten.

In deze context zou het concept van de socioloog Goffman van de ‘total institution’ van toepassing

kunnen zijn. Goffman spreekt van een sociaal systeem dat fysiek gescheiden is van de gewone maatschappij, waarbij alle aspecten van het dagelijks leven zich afspelen op een en dezelfde locatie onder supervisie van een autoriteit en altijd in gezelschap van een groep. De geïsoleerde positie van een dergelijk instituut zorgt voor een grote mate van onderlinge afhankelijkheid en van het binnenboord houden van onwelgevallige informatie die het beeld van het instituut naar buiten toe kan schaden. Hoewel het een grove generalisering zou zijn om dit concept te projecteren op de jeugdzorg als geheel, zou de structuur van een groot aantal instellingen tot aan de grote revolutie midden jaren zestig, wel zo gekenmerkt kunnen worden.¹⁵

Het bevragen van mensen die met afstand in plaats en tijd terugblikken op dit soort ervaringen brengt de dynamiek van de microcontext waarin zij functioneerden tot leven. In het geval van het thema ‘geweld in de jeugdzorg’ zullen persoonlijke verhalen inzicht bieden in de vorm, plek en tijd waarop zij het geweld ondergingen, en of dat in afzondering gebeurde of als voorbeeld ten overstaan van de hele groep. Ook van belang zijn details over de positie van de geweldplegers, of het om onderling geweld ging waarbij niet ingegrepen werd, of om geweld van verantwoordelijken. Met betrekking tot pleeggezinnen is het van belang of het geweld of misbruik door de pleegouders zelf werd gepleegd, door pleegzussen of -broers, of door een bekende van het gezin aan wie het ‘pleegkind’ ‘uitgeleend’ werd om onbetaald werk te verrichten. Een ander belangrijk punt is of er informeel steun was voor slachtoffers door personen binnen of buiten de organisaties die pogingen deden het onrecht aan de kaak te stellen.

¹⁵ Dekker deelt de opvatting dat jeugdininstellingen tot aan midden jaren zeventig vergelijkbaar waren met Goffman’s ‘Total Institution’. Deelonderzoek 1: Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010. Historische schets van de institutionele ontwikkeling van de jeugdsector vanuit het perspectief van het kind en de aan hem / haar verleende zorg - Rapport Rijksuniversiteit Groningen, prof. dr. J.J.H. Dekker, blz. 244.

Dit zou dan eventueel teruggevonden kunnen worden in archieven. Als de kinderen op een reguliere school onderwijs volgden, was er een grotere kans op een interventie of steun vanuit een andere sociale omgeving.

Machtsongelijkheid, geheimhouding en oral history

Oral history is een methode die bij uitstek geschikt is om de dynamiek van menselijke relaties in een context van machtsongelijkheid te documenteren. Toegepast op het thema ‘geweld in de jeugdzorg’ zou het nieuwe informatie naar boven kunnen brengen. Tegelijkertijd moet men alert zijn op het feit dat juist de druk tot geheimhouding kan leiden tot geruchten en mythevorming waarbij verhalen ‘rondzingen’ en worden doorverteld, door mensen die het zelf niet hebben meegemaakt. Dat vraagt om deskundige interviewers en het bevragen van meerdere respondenten vanuit meerdere perspectieven.

belang. Het ‘weglaten’ of ‘negeren’ van informatie is ook een vorm van subjectiviteit. Men zou kunnen stellen dat het eigentijds document een vorm van ‘gestolde subjectiviteit’ is, terwijl de opgeroepen herinnering tijdens een interview een vorm van ‘actieve subjectiviteit’ is. Als een interviewer vragen stelt ligt meestal een aantal herinneringen al klaar, die zijn als het ware al eerder ‘gerepeteerd’. Anderen worden pas gevormd door de ‘cues’ die de interviewer aandraagt. Vaak is er ook een na-ijlef-effect en komen nieuwe herinneringen bovenrijven na afloop van het interview.

Een tweede argument dat pleit voor het gebruik van het persoonlijk geheugen is de grote diversiteit die er is met betrekking tot de kwaliteit van het geheugen. Er kan niet gesteld worden dat het geheugen bij voorbaat bij iedereen faalt om aanwijzingen te kunnen leveren voor een reconstructie. Sommige respondenten hebben een sterke vorm van zelfreflectie, en spiegelen hun zelfwaardering en belang als respondent aan de mate waarin zij zich gebeurtenissen correct kunnen herinneren. Ze komen terug op wat ze gezegd hebben in een interview, dragen zelf documentatie aan om een beeld te corrigeren. Bij weer anderen is de ‘verteldrang’ veel sterker dan de zorg om nuance en nauwkeurigheid van wat zij zich herinneren. Zij identificeren sterker met de rol van activist die onrecht bestrijdt. Het is goed mogelijk om via voorgesprekken een inschatting te maken over de potentiële waarde van de getuigenis voor reconstructie.¹⁶

Een derde argument is dat oral history de enige bron is die inzicht geeft in de perceptie van historische gebeurtenissen vanuit een individueel standpunt waarbij de mogelijkheid bestaat om naar meer details te vragen. Dat is het unieke aan oral history: de bron praat terug.¹⁷

3.3 Oral history en het geheugen

In deze paragraaf wordt een reflectie geboden op de rol van het geheugen bij het toepassen van oral history. In historiografische debatten heeft oral history zich altijd moeten verweren tegen de kritiek dat het menselijk geheugen onbetrouwbaar is en dus gesproken herinneringen nauwelijks een waarde kunnen hebben voor een reconstructie van een sociale werkelijkheid uit het verleden. Tegenover deze twijfel kan een drietal argumenten ingebracht worden.

Allereerst het gegeven dat deze kritiek een positivistische visie op geschiedschrijving symboliseert met een te sterk geloof in de betrouwbaarheid van schriftelijke documenten. Dit zijn echter evenzeer weerslagen van selecties die auteurs gemaakt hebben vanuit een bepaald perspectief of

¹⁶ Deze stelling is niet statistisch onderbouwd, maar is gebaseerd op mijn ervaring als projectleider en methodoloog met respondenten uit vier omvangrijke oral history projecten.

¹⁷ Abrams (2010).

Verder bieden verschillende onderzoekers indicaties voor het op waarde schatten van herinneringen. De historica Hoffman introduceerde het begrip ‘archival memory’, op basis van een systematische vergelijking over de jaren heen van de herinneringen van haar echtgenoot als veteraan in de Tweede Wereldoorlog met wat er over zijn eenheid is vastgelegd in militaire archieven. Zij kwam tot de conclusie dat gebeurtenissen die als belangrijk ervaren worden, en dus al regelmatig verwoord en herinnerd zijn, de neiging hebben consistent te blijven. Wel worden details soms vergeten of verward.¹⁸ Voorbeelden van consistente herinneringen zijn transities of radicale veranderingen in de levensfasen,¹⁹ maar ook gebeurtenissen die gepaard gaan met angst, verdriet of schrik.²⁰

Een andere vorm van duurzame herinnering is de rituele handeling, het zogenaamde ‘script’, dat verwijst naar een dagelijkse gang van zaken. Als er echter iets gebeurt wat juist helemaal niet volgens een bekend ‘script’ verloopt, bijvoorbeeld een non die altijd vriendelijk is geweest tegen een pupil van een inrichting valt plotseling uit, dan is dat weer een gegeven dat sterker blijft hangen in het geheugen dan het ‘script’ van de altijd vriendelijke bejegening van de non.²¹

Potentie en vorm van herinneren hangen ook sterk samen met de leeftijdsfase. Bij kinderen is herinnering verbonden aan de beheersing van taal. Er is altijd aangenomen dat kinderen zich pas zaken kunnen herinneren vanaf ongeveer hun derde jaar, als een begin gemaakt wordt met het leren van abstracte begrippen. Jongere kinderen blijken zich echter wel degelijk zaken te herinneren, alleen is

hun geheugen eerder gericht op het ‘herkennen’ van situaties, omdat ze nog geen woorden of concepten kennen om aan die beelden een oorzaak en gevolg te koppelen. In dit domein zitten ook de niet-talige herinneringen zoals geur, smaak en geluid. De herinneringen die volwassenen later hebben aan hun eerste kinderjaren zijn dus meestal fragmentarisch, flarden van een situatie.

Het ‘episodisch geheugen’ voor gebeurtenissen met handelende personen en oorzaak en gevolg, kan pas ontwikkeld worden als ervaringen via taal verwoord en met anderen gedeeld kunnen worden. Er moet een bewustzijn zijn ontwikkeld van een ‘zelf’ en van het verschil tussen heden en verleden.²² Dit ontwikkelt zich weliswaar al rond het tweede jaar, maar doordat kinderen op die leeftijd niet gewend zijn om gebeurtenissen in hun hoofd ‘terug te halen’, wordt deze informatie op den duur vergeten. Dat verandert pas rond de leeftijd dat kinderen naar school gaan, maar is ook zeer sterk afhankelijk van de omgang met herinneringen in de sociale omgeving van het kind. Hoe vaker er met de kinderen aan de hand van foto’s en verhalen regelmatig teruggeblkt is op het verleden, des te beter kunnen zij zich later deze verhalen herinneren. Vast staat hoe dan ook dat als een volwassene een jeugdherinnering ophaalt, deze aangevuld is met inzichten en termen die iemand pas als volwassene heeft geleerd.

Als we naar ouderen kijken, is er in tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt geen wetenschappelijk bewijs voor het feit dat het geheugen sterker faalt dan dat van andere leeftijdscategorieën, mits ze in goede gezondheid verkeren. Wat wel opvallend is bij ouderen, is dat zij een heel levendige herinnering hebben aan hun formatieve periode. Als jongvolwassene maken ze bepaalde ervaringen voor het eerst heel bewust mee, zoals bijvoorbeeld de overgang naar een nieuwe school of een verliefdheid. Ouderen zijn ook beter in staat dan jongvolwassenen om over het verleden te vertellen.²³

¹⁸ Alice M. Hoffman and Howard S. Hoffman, ‘Reliability and validity in oral history: the case for memory’, in: (eds) Jaclyn Jeffrey and Glanace Edwall, *Memory and History, Essays on Recalling and Interpreting Experiences*, (Lanham MD, University Press of America, 1994). Thompson (2009).

¹⁹ Autobiographical Memory and the construction of a Narrative Self, developmental and cultural perspectives, (eds) Robin Fibush and Katherine Haden, (Taylor and Francis, 2008).

²⁰ Douwe Draaisma, *Het Vergeetboek*, (Historische Uitgeverij, 2010).

²¹ Draaisma (2010).

²² Draaisma (2010).

²³ Abrams (2010).

Jeugdherinneringen en oral history

Bij de inzet van oral history bij het thema ‘geweld in de jeugdzorg’ is er een grote waarschijnlijkheid dat kandidaten gevonden kunnen worden met een goed geheugen voor details, bij wie het interviewproces nieuwe herinneringen boven zal brengen. Daarbij zou een goed hulpmiddel het gebruik van foto’s en kaarten kunnen zijn. Het is niet waarschijnlijk dat de geïnterviewden zich gebeurtenissen uit hun eerste jaren zullen herinneren, anders dan flarden. Dat geldt minder voor hun schooljaren en adolescentie. Een element dat mee kan spelen is of er sprake was van solidariteit en de belastende ervaring destijds ook door iemand anders is opgemerkt en dus gedeeld. Oudere personen, die tussen 1945 en 1975 in een instelling of pleeggezin verbleven, zullen goed in staat zijn over hun ervaringen te vertellen.

een traumatische herinnering. Een veilige omgeving is dan een voorwaarde voor een goed interview, met een interviewer die duidelijk blijkt geeft de context van het verhaal goed te kennen.²⁴ Maar er zijn gradaties in psychische schade. Een interview met een zwaar getraumatiseerd persoon legt wel een zware verantwoordelijkheid op een interviewer die geen hulpverlener is. Het levert niet altijd een warrig, onsaamhangend en emotioneel narratief op, maar in die gevallen waarin het wel zo is, is het de vraag voor welke partijen dat een meerwaarde heeft. Zeker als het interview bedoeld is om later door derden beluisterd te worden. Het maakt de kandidaat dan heel erg kwetsbaar, zeker als het risico bestaat dat men later moet mededelen dat het interview niet bruikbaar is voor het beoogde doel omdat het ongeloofwaardig overkomt of totaal niet te volgen is. Wat altijd met de kandidaat overlegd moet worden is of hij of zij onder psychologische behandeling staat en het voornemen geïnterviewd te worden met de behandelaar is overlegd. Hetzelfde geldt voor de mogelijkheid nazorg te regelen voor de geïnterviewde.

3.4 Oral history en trauma

Uitgaande van de werkdefinitie voor geweld in de jeugdzorg *bedreigend of gewelddadig gedrag van fysieke, psychische of seksuele aard dat fysiek of psychisch letsel heeft toegebracht aan een minderjarige* is de kans groot dat onder de respondenten die bevraagd zullen worden via de methode oral history, ook mensen zullen voorkomen die hun ervaringen als traumatisch hebben ervaren en daar ook last van hebben. Aangezien traumatische herinneringen een grote invloed hebben op het geheugen en dit de basis vormt van oral history, is het van belang hier specifiek op in te gaan.

Hoewel historici zich niet de rol van psycholoog moeten aanmeten, komen ze vaak in situaties terecht waarin mensen voor het eerst een belastende ervaring uit het verleden benoemen. Ook al zijn de geïnterviewden dus niet in ‘behandeling’, toch kan het vertellen van hun verhaal in deze context de eerste stap zijn naar de verwerking van

De inzichten over de impact van trauma op de herinnering en hoe zich dat vertaalt naar de interviewsetting zijn echter niet eenduidig. Als het gaat om de toegang tot herinneringen aan traumatische gebeurtenissen beschrijven psychologen verschillende reacties. Het is bekend dat sommige getraumatiseerden hele levendige gedetailleerde herinneringen kunnen hebben, die zich soms opdringen en emotioneel ontregelend kunnen zijn. Anderen daarentegen hebben juist een strategie van vermindering ontwikkeld als overlevingsstrategie. Zij kunnen zich alleen onsaamhangende flarden van gebeurtenissen herinneren zonder daar de juiste woorden voor te vinden. Voor deze mensen is het dus lastig een coherent narratief te produceren. Het spreekt voor zich dat dit soort verhalen onnauwkeurigheden bevat. Een andere copingstrategie is juist een heel coherent verhaal vertellen, maar volkomen ontdaan van

²⁴ Abrams (2010).

emoties, op een heel afstandelijke manier verteld. Toch is er geen wetenschappelijk bewijs voor de stelling dat narratieve van niet-getraumatiseerden minder vertekend zijn dan die van mensen die aan trauma's lijden.²⁵

Waar wel aanwijzingen voor zijn, is dat eenmalige trauma's minder vertekende herinneringen oproepen dan wanneer er sprake is van een patroon van beschadigende ervaringen. Ook zijn er aanwijzingen dat wanneer er sprake is van een sfeer van geheimzinnigheid, waarbij de ervaring niet of nauwelijks verwoord en gedeeld kan worden, de herinnering eraan verdrongen wordt of vertekend raakt. De groep waarbij het het waarschijnlijkst is dat herinneringen verdrongen of vertekend zijn betreft kinderen die meermalig in hun jonge jaren aan geweldservaringen zijn blootgesteld en gedwongen waren daarover te zwijgen.

Ook de betrouwbaarheid van traumatische herinneringen is onderwerp van heftige debatten geweest omdat het bekend is dat geïnterviewden zeer vatbaar zijn voor suggestieve vragen. Door het verwachtingspatroon dat spreekt uit de vraag kan de herinnering heel gemakkelijk worden ingekleurd.²⁶ Dit is echter vooral een probleem als het gaat om individuele gevallen die een heel specifieke context beschrijven. Als het gaat om het in kaart brengen van een eventueel systeem en er veel verschillende mensen geïnterviewd worden rondom een bepaalde structuur, waarbij ook andere bronnen geraadpleegd kunnen worden, staat tegenover het risico van vertekening de grote kans op nieuwe informatie. Het spreekt voor zich dat een zorgvuldige selectie moet voorkomen dat situaties ontstaan die voor de potentiële kandidaten teleurstellend en voor de geselecteerde kandidaten onverantwoord zijn.

Met respondenten die hun ervaring met geweld als kind als zeer traumatisch hebben ervaren moet zeer voorzichtig omgesprongen worden.

Een trauma opgelopen in de kindertijd door herhaald geweld dat altijd is verzwegen, is de optimale combinatie voor een verdrongen en/of vertekende herinnering aan het geweld. Het is bekend dat bij zwaar getraumatiseerden het kan voorkomen dat allerlei situaties en perioden door elkaar lopen en verweven raken met fantasie. Voor deze categorie is het raadzaam pas na ampel overleg met hulpverleners die ook ingezet kunnen worden bij nazorg, deel te nemen aan een oral history project.

3.5 Voorbeelden van oral history projecten over verborgen geschiedenis van kinderen

3.5.1 *Het kasteel Wilhelminenberg in Wenen - 1946 tot 1977*

Een Oostenrijks onderzoek naar geweld in de jeugdzorg was dat naar de gang van zaken in de jeugdinstelling Wilhelminenberg. Deze heeft van 1948 tot 1977 bestaan en was bestemd voor kinderen van ouders die om financiële, sociale of gezondheidsredenen niet voor hen konden zorgen.²⁷ De misstanden kwamen aan het licht door onthullingen in de pers van een aantal voormalige pupillen over systematische verkrachting en kinderprostitutie. Het groot aantal meldingen dat daarop volgde dwong de gemeente Wenen ertoe maatregelen te nemen. Via een organisatie voor slachtofferhulp werd een meldpunt ingesteld om in contact te treden met slachtoffers.

Hoewel de in totaal 1713 meldingen betrekking

²⁵ Abrams (2010).

²⁶ Abrams (2010).

²⁷ Endbericht der Kommission Wilhelminenberg Juni 2013, http://www.kommission-wilhelminenberg.at/presse/jun2013/Bericht-Wilhelminenberg-web_code.pdf.

hadden op meerdere jeugdininstellingen, waren de aantijgingen aan het adres van de Wilhelminenberg zo ernstig, dat hier een aparte commissie voor werd ingesteld.²⁸ Deze kon echter niet beschikken over de administratie en de dossiers van de kinderen, omdat het archief van de instelling na de sluiting in 1977 was vernietigd. De enige manier om informatie te verzamelen was dus via het interviewen van betrokkenen. In totaal werden 217 interviews gehouden, waarvan 140 met voormalige pupillen en 50 met voormalige begeleiders.²⁹ Deze gesprekken leverden genoeg informatie op voor de commissie om te concluderen dat fysiek en psychisch geweld decennialang op grote schaal was voorgekomen. Verkrachting en kinderprostitutie bleven beperkt tot enkele gevallen, maar dit gold zeker niet voor niet-seksueel gerelateerd geweld. Ook was duidelijk op basis van onderzoek in gemeentelijke archieven dat lokale autoriteiten terugkerende klachten ontvingen van ouders, opvoeders en werkers in jeugdininstellingen, maar nalieten in te grijpen.

Oral history interviews als sleuteldocumenten

Het is goed mogelijk dat ook in de Nederlandse context beschrijvingen of meldingen van geweld afwezig zullen zijn in de schriftelijke archieven van kindertehuizen en administratie over pleeggezinnen. Het geval Wilhelminenberg laat zien dat het toepassen van oral history op grote schaal na een zorgvuldige selectie van kandidaten een goed beeld kan opleveren van de frequentie en diversiteit van het verschijnsel. De commissie onderkende de bezwaren van retrospectieve getuigenissen met vertekende of verdrongen herinneringen. De interviews waren echter niet bedoeld om bewijs te verzamelen voor vervolging. Ook was het niet de intentie om ieder interview op waarheidsgetrouwheid te testen. De waarde van deze methode was de som van alle interviews, die wees op een duidelijk patroon van geweld. De vondst van klachten die waren ingediend bij de autoriteiten waar niets mee gedaan is, bevestigen dit. De interviews leidden bovendien tot in de laatste fase van het onderzoek naar aanwijzingen om in andere instellingsarchieven te zoeken. Zowel kinderen als begeleiders werden immers vaak overgeplaatst. Een ander zeer waardevol heuristisch middel was het gebruik van foto's en plattegronden bij de interviews. Dat bracht de geïnterviewden op nieuwe herinneringen van namen en gebeurtenissen.

3.5.2 The Magdalene Laundries

In Ierland heeft vanaf eind 19de eeuw tot aan 1996 een systeem van wasserijen bestaan genaamd the Magdalene Laundries, gerund door vrouwelijke kloosterorden, waarin zogenaamde ‘gevallen’ vrouwen werden opgesloten die onbetaald werk verrichtten onder zeer strenge en zware omstandigheden. Een schatting is dat ongeveer 30.000 alleenstaande moeders en andere jonge vrouwen

²⁸ Op basis van de verkregen informatie en het advies van slachtofferhulp trof de gemeente Wenen maatregelen voor genoegdoening, zoals spijtbetuiging van autoriteiten, psychosociale hulp en een fonds voor financiële genoegdoening.

²⁹ Endbericht der Kommission Wilhelminenberg Juni 2013, http://www.kommission-wilhelminenberg.at/presse/jun2013/Bericht-Wilhelminenberg-web_code.pdf, blz. 16.

van 1922 tot 1996 in deze wasserijen verbleven. Toen in 2002 het Residential Institution Redress Act werd aangenomen door het Ierse parlement om recht op genoegdoening te regelen voor duizenden ex-pupillen die slachtoffer waren geweest van misstanden in overheidsinstellingen, werden de vrouwen van de Magdalene Laundries daarvan uitgesloten. De kloosterordes vielen namelijk formeel gezien niet onder verantwoordelijkheid van de overheid.³⁰ De actiegroep *Justice for Magdalenes* slaagde er uiteindelijk in, na aanhoudende protesten en steun van de VN-commissie voor mensenrechten, om in februari 2013 excuses van de Ierse regering te krijgen. Ook werd hun voorstel voor maatregelen ter genoegdoening en erkenning overgenomen.³¹ Een van die maatregelen was de maatschappij informeren over het lot van de vrouwen, met als dieper liggende doelstelling te illustreren hoe onderdrukkende systemen kunnen ontstaan en wat het effect daarvan kan zijn op kwetsbare groepen. Voor dit doel werd gekozen voor een oral history project dat werd uitgevoerd in samenwerking met het *Vrouwen Studie Centrum voor Sociaal Recht* van het University College van Dublin.³² De pilotfase van het *Magdalene Archival and Oral History* project startte al in 2012 en bestond uit het verzamelen van getuigenissen van slachtoffers, familie en werknemers als steunbewijs voor de parlementaire commissie die de kwestie aan het onderzoeken was. De sprekers werd toen al de mogelijkheid geboden om de getuigenis die eerst in dienst stond van informatieverzameling voor de

³⁰ Information booklet downloaded from: <http://www.magdalenelaufries.com/what.htm>.

³¹ Mark Hennessy, *Justice for daughters of the laundries*, Sat, Feb 2, 2013, 00:00 <http://www.irishtimes.com/life-and-style/people/justice-for-daughters-of-the-laundries-1.1253895>, <http://www.dailymail.co.uk/femail/article-3097186/Magdalene-laundry-survivor-reveals-s-haunted-fear-breaking-labour-loneliness-ordeal-60-years-later.html>, Naomi Greenaway and Luisa Metcalfe, Mail on line, May 2015, <http://www.dailymail.co.uk/femail/article-3097186/Magdalene-laundry-survivor-reveals-s-haunted-fear-breaking-labour-loneliness-ordeal-60-years-later.html#ixzzqo2rpPVd1>.

³² JFM Restorative Justice and Reparation Scheme for Magdalene Laundry Survivors, <http://www.magdalenelaufries.com/JFM%20Reparations%202014%20October.pdf>.

commissie, daarna op te nemen in het oral history archief. Het project bestaat uit 80 interviews, waaronder 36 met voormalige pupillen, 16 met familieleden, 16 met informanten, 5 met activisten en 2 andere getuigen.

De inzet van het project was om zo toegankelijk mogelijk te zijn, binnen de voorzorgsmaatregelen die genomen moesten worden om de privacy van de betrokkenen te beschermen. Men kon kiezen uit verschillende opties: transcript en audio gekoppeld aan identiteit, beide geanonimiseerd tot een bepaalde termijn of beide geanonimiseerd voor onbepaalde tijd. Ook in de audio zijn zorgvuldig waar namen van derden genoemd werden of plaatsen waardoor mensen te herleiden zijn, knipjes aangebracht. Een aantal vrouwen, onder wie een aantal dat al in de publiciteit was getreden, hechtte sterk aan het bekend maken van hun namen. De collectie kent een gedifferentieerd systeem van toegang dat afhangt van de mate van gevoeligheid van de inhoud. Een aantal geautoriseerde getuigenissen is op basis van een Creative Commons License online raadpleegbaar.³³ De persoonlijke documenten van betrokkenen en archieven van de actievoerders zijn ook toegankelijk gemaakt. Ook is van een enkel klooster de boekhouding beschikbaar. Op de website van het oral history project, worden betrokkenen verzocht verhalen, foto's, brieven of dagboeken ter beschikking van het project te stellen.³⁴

³³ <http://www.magdaleneoralhistory.com/oralhistories.htm> startpagina oral history.

³⁴ <http://www.magdaleneoralhistory.com/writtensubmissions.htm> / <https://www.maynoothuniversity.ie/qda/news/magdalene-oral-history-collection-now-available-through-dri-o>.

Zeggenschap over een plaats in de geschiedenis

Net zoals in het geval van de Magdalene Laundries, zou in een Nederlandse context oral history een bruikbaar instrument kunnen zijn, om behalve voor kennisvergaring, ook ingezet te worden voor empowerment van mensen die hebben geleden onder fysieke en psychische vormen van geweld in de jeugdzorg. Door aan hun verhaal de status van historische bron te geven worden zij deel van de geschiedenis. Door een website of onlineomgeving te ontwerpen is het makkelijker een community op te bouwen die actief betrokken kan worden bij het verzamelen van informatie. Het gevoel van eigenwaarde kan versterkt worden als mensen kunnen meehelpen, door foto's of verhalen te verzamelen, om hun eigen geschiedenis vast te leggen. Ook moet hun de keuze worden gegeven om anoniem te blijven of hun identiteit bekend te maken.

3.5.3 *Forgotten Australians*

Forgotten Australians is een verzamelterm die verwijst naar 500.000 kinderen die in Australië zelf of vanuit Groot Brittannië in kindertehuizen of pleeggezinnen werden geplaatst gedurende de hele 20ste eeuw. Velen daarvan werden verwaarloosd, ondergingen psychisch of fysiek geweld, werden misbruikt of als gratis arbeidskrachten ingezet. De groep valt uiteen in drie subgroepen. *The Stolen Generation*, die bestaat uit 30 tot 50.000 Aboriginal kinderen die weggehaald werden bij hun ouders in het kader van de assimilatiepolitiek³⁵, de *Child Migrants*, die bestaat uit 7000 kinderen die vanuit Groot Brittannië als goedkope arbeidskrachten

naar de kolonie werden verscheept³⁶, en de rest van de ca 450.000 *Forgotten Australians*, die bestaat uit in Australië geboren niet-inheemse kinderen.³⁷ In 1995 werd een commissie ingesteld om het lot van de Aboriginal kinderen te onderzoeken en vereniging met hun oorspronkelijke familie mogelijk te maken. Daarop volgde van 2000 tot 2001 een parlementair onderzoek voor de *Child Migrants*, en ten slotte van 2003 tot 2004 een soortgelijk onderzoek naar het lot van de rest van de *Forgotten Australians*.

De achterliggende oorzaken van de grote aantallen uit huis geplaatste kinderen was dat in Australië tot aan de periode van sociale veranderingen in 1970, de overheid geen ondersteuning bood voor gezinnen in sociale nood. Wezen, kinderen van alleenstaande moeders, van geesteszieke of gedetineerde ouders, of afkomstig uit arme of gebroken gezinnen, kwamen dus structureel in tehuizen of pleeggezinnen terecht. Er is ook een verband tussen gebrekige voorzieningen en controle en het structurele karakter van het psychisch en fysiek geweld dat voorkwam in tehuizen en pleeggezinnen.³⁸ Het was standaard-praktijk om de band tussen kinderen en ouders radicaal te verbreken, en ook om kinderen uit een familie te scheiden. Tegen veel kinderen werd de leugen verteld dat de ouders overleden waren. Dit alles had tot gevolg dat een zeer groot percentage van de ex-pupillen traumatische herinneringen had aan hun kindertijd en als volwassene problemen ondervond.

³⁵ Lost Innocents: Righting the Record - Report on child migration, 30 August 2001 - http://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Committees/Senate/Community_Affairs/Completed_inquiries/1999-02/child_migrat/report/index.

³⁷ Forgotten Australians: http://www.nma.gov.au/exhibitions/inside_life_in_childrens_homes_and_institutions/trauma.gov.au/senate/committee/clac.ctte/int.care/report/index.htm.

³⁸ Life in Children's Homes and Institutions – Trauma, National Museum of Australia; http://www.nma.gov.au/exhibitions/inside_life_in_childrens_homes_and_institutions/trauma.

³⁵ Bringing them home: The 'Stolen Children' report (1997) - <http://www.humanrights.gov.au/our-work/aboriginal-and-torres-strait-islander-social-justice/publications/bringing-them-home-stolen>.

De uitkomsten van de onderzoeksrapporten leidden uiteindelijk in 2009 tot publieke excuses,³⁹ en tot een investering van 26,5 miljoen Australische dollars in ondersteuning van hulporganisaties, in kennisvergaring over de ervaringen van de verschillende groepen en in ontsluiting van relevante archieven. Regelingen voor materiële genoegdoening werden overgelaten aan het initiatief van de afzonderlijke staten van Australië.⁴⁰

Het eerste oral history project met betrekking tot deze groep was *Bringing them Home* en startte al in 1999. De Nationale Bibliotheek van Australië kreeg van de regering de opdracht om een collectie interviews op te bouwen en te bewaren met Aboriginals en andere Australiërs die als kind weggehaald waren bij hun ouders op grond van een beleid van assimilatie en van socialisatie van kinderen uit asociale milieus. Er werden 300 interviews verzameld, waaronder 75 interviews met ouders, voormalig personeel en beleidsmakers.⁴¹ Hierbij werd aan de betrokkenen de mogelijkheid geboden voor restricties, maar werd tegelijkertijd benadrukt dat het van groot belang was voor de erkenning van hun lot dat de interviews makkelijk toegankelijk zouden zijn.⁴² Het merendeel van de interviews is daardoor direct online te beluisteren zonder registratie, waarbij de identiteit van de spreker bekend wordt gemaakt. Ook zijn foto's van de sprekers toegevoegd. Bij sommige interviews zijn bepaalde passages bewerkt.⁴³

³⁹ National Apology for Forgotten Australians, ABC News, 16 November 2009 - <http://www.abc.net.au/news/2009-11-16/national-apology-for-forgotten-australians/1143490>.

⁴⁰ http://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Committees/Senate/Legal_and_Constitutional_Affairs/Completed_inquiries/2010-13/govtcomp/report/co2.

⁴¹ Newsletter, november 2000 <http://pandora.nla.gov.au/pan/133365/20120410-1246/www.nla.gov.au/oh/bth/bthnews4.html>.

⁴² Principles Newsletter, <http://pandora.nla.gov.au/pan/133365/20120410-1246/www.nla.gov.au/oh/bth/bthprinciples.html>.

⁴³ Catalogue National Library of Australia: <http://www.nla.gov.au/digicoll/bringing-them-home-online.html>, direct access: [http://catalogue.nla.gov.au/Record/1349597?lookfor=title%22bringing%20them%20home%22%20AND%20title%22oral%20history%20project%22%20%23\[format:Online\]&offset=1&max=195](http://catalogue.nla.gov.au/Record/1349597?lookfor=title%22bringing%20them%20home%22%20AND%20title%22oral%20history%20project%22%20%23[format:Online]&offset=1&max=195).

Deze aanpak werd ook de basis voor het volgende grote oral history project, *Forgotten Australians*, waarbij 200 interviews werden verzameld. De grootste investering werd gedaan door het opzetten het online digitaal archief www.findandconnect.gov.au. Hier waren alle beschikbare relevante archieven met betrekking tot beleid en administratie van tehuisen en pleeggezinnen bij elkaar gebracht en doorzoekbaar gemaakt. Dit om slachtoffers te ondersteunen bij hun zoektocht naar hun persoonlijke dossiers, familie of lotgenoten. Via de website kwam ook veel nieuw materiaal binnen dat opgestuurd werd door betrokkenen.⁴⁴ Een ander oral history project dat specifiek illustreert hoe de intrede van video de vorm van oral history projecten heeft beïnvloed is *Stolen Generations Testimonies*. Dit is een online museum met 45 video-interviews met uit huis geplaatste Aboriginals, die direct toegankelijk zijn.⁴⁵ Opvallend hierbij is dat ieder interview geïntroduceerd wordt door een persoonlijke wens/uitspraak van de geïnterviewde.

Een combinatie van direct toegankelijke oral histories met herkenbare en identificeerbare personen en een grote investering in ontsluiting van archieven

De Australische case toont een voorbeeld van grootschalige inzet van oral history, digitalisering en ontsluiting van archieven, waarbij de doelstelling van maximale toegang verschaffen, zowel voor de ex-pupillen zelf als voor het publiek, voorop staat. Deze aanpak is typerend voor bibliotheken en archieven, en verschilt van karakter met initiatieven vanuit academische onderzoekscentra, waarbij toegang voor onderzoekers de prioriteit is. Voor een project over geweld in de jeugdzorg in Nederland zou eenzelfde aanpak een belangrijke katalysator kunnen zijn voor maatschappelijke erkenning van de groep.

⁴⁴ www.findandconnect.gov.au.

⁴⁵ <http://stolengenerationstestimonies.com>.

3.5.4 Niemand zal je geloven

In navolging van andere landen, werd ook in Nederland in 2010 het initiatief genomen om het verschijnsel van seksueel misbruik van minderjaren door rooms-katholieke geestelijken in kaart te brengen. De Onderzoekscommissie Deetman kwam in 2011 tot de conclusie dat het merendeel van de gevallen jongens betrof in rooms-katholieke kostscholen of tehuizen en mannelijke plegers.⁴⁶

Wat echter in het rapport ontbrak was het perspectief van vrouwen, zowel in de rol van slachtoffers als van daders. Een aantal vrouwen dat bezwaar maakte tegen het uitsluiten van hun ervaringen in het rapport, verenigde zich in 2012 in de belangengroep Vrouwenplatform Kerkelijk Kindermisbruik (VPKK).⁴⁷

De VPKK, gerund door een aantal vrijwilligers, verzamelt kennis om tot een goede analyse van de specifieke problemen van misbruikte vrouwen en meisjes te komen. De VPKK heeft als spreekbuis en vertrouwenspersonen van slachtoffers de afgelopen jaren ca 150 vrouwen van tussen de 40 en de 90 jaar oud ondersteund. Ook organiseren zij lotgenotencontact. Dat zij daarbij ook de aandacht wisten te genereren van de media speelde voor de betrokken vrouwen een belangrijke rol om met hun verhaal naar buiten te komen.

Behalve met advies en publiciteit was de VPKK ook succesvol bij het mobiliseren van aandacht van de politiek. Zo kwam er een aanvullend rapport van de commissie Deetman dat speciaal op meisjes en vrouwen was gericht. Dit werd echter zeer kritisch ontvangen door de VPKK en haar achterban.

Hun bezwaren vonden gehoor bij de Tweede Kamer en het ministerie van Justitie, wat er toe leidde dat middelen werden vrijgemaakt om daadwerkelijk de stem van de slachtoffers te laten horen, via een oral history project.

⁴⁶ Samenvatting van het rapport van de commissie Deetman: http://www.knr.nl/UserFiles/File/Samenvatting_eindrapport_Nederlandstalig.pdf.

⁴⁷ <http://www.vpkk.nl>.

Zo werd in 2015 in opdracht van het VPKK en in nauwe samenwerking met Atria, het Kennisinstituut voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis⁴⁸, een pilot opgezet bestaande uit acht voorgesprekken (audio) en zes interviews op video, met de titel: *Niemand zal je geloven*.⁴⁹

De doelstelling van het project was om de geschiedenis van meisjes met betrekking tot verborgen seksueel misbruik, psychisch en fysiek geweld in de kinderjaren in rooms-katholieke instellingen en parochies, via oral history interviews te ontsluiten. Daarbij werd bijzondere aandacht besteed aan wat in het Rapport Deetman II juist buiten beschouwing is gelaten: het verschijnsel vrouwelijk daderschap en hoe het uitbannen en bestraffen van iedere verwijzing naar lichamelijkheid kan doorwerken in de beleving van vrouwelijke seksualiteit en het moederschap. Sommige vrouwen hebben nooit een gewoon leven kunnen opbouwen met werk en gezin en voelen de sterke behoefte om te vertellen hoe de gebeurtenis de rest van hun leven heeft beïnvloed.⁵⁰

Andere waardevolle informatie betreft het formuleren van specifieke wensen van geïnterviewden die voor hen belangrijk zijn voor de erkenning en verwerking, maar buiten het gebruikelijke juridische kader vallen waarbij feiten worden verzameld om een aanklacht hard te maken. Voorbeelden zijn dat iemand graag een gesprek wil met een huidige verantwoordelijke van de rooms-katholieke kerk, of de confrontatie wil aangaan met de geweldpleger, of wil weten of deze ook andere slachtoffers heeft gemaakt, en of dit ooit aanhangig is gemaakt.

⁴⁸ <http://www.atria.nl/atria/n>.

⁴⁹ Oral history project ‘Niemand zal je geloven’, momenteel in uitvoering door stichting Framer Framed, Josien Pieterse. In overleg met Framer Framed, de VPKK en Atria, is het mogelijk voor de commissie een viewing te organiseren om een fragment uit dit materiaal te bekijken.

⁵⁰ Deze kennis is niet alleen gebaseerd op de 6 audio-interviews, maar ook op gesprekken met de leiding van de VPKK die zich weer baseert op de eigen database met honderden gedocumenteerde gevallen.

De interviews dienen ook om bekendheid aan het onderwerp te geven en maatschappelijke erkenning te genereren. Daarom zullen delen van de video-interviews, die door interviewer en geïnterviewde gezamenlijk geselecteerd zijn tijdens het samen bekijken van het video-interview, gebruikt worden voor kennisdisseminatie via de website van de VPKK en Atria. Meer gevoelige passages of hele interviews uit *Niemand zal je geloven*, zijn alleen toegankelijk voor wetenschappelijk onderzoek via de catalogus van DANS na speciale toestemming van de betrokkenen en de VPKK en het doorlopen van een protocol dat de privacy van de betrokkenen borgt. Dit project in deze vorm combineert kennisverwerving met empowerment. De vrouwen kunnen delen van hun verhaal of hun hele verhaal met familie en sociale omgeving delen op een moment dat hun geschikt lijkt, en hulpverleners en onderzoekers kunnen toegang krijgen tot unieke bronnen uit de eerste hand.

Bij vrouwen heeft misbruik een ander effect dan bij mannen

Zeggenschap over het gebruik van het interview en gedifferentieerde toegang met mogelijkheid tot hergebruik maakt een efficiënt gebruik van kostbare data mogelijk

Het oral history project *Niemand zal je geloven* geeft een perspectief op hoe seksueel misbruik bij vrouwen een andere impact heeft op het leven dan bij mannen. Ook is dit project een goed voorbeeld van hoe de methode toegepast kan worden op een heel gevoelig en kwetsbaar thema. Selectie van materiaal dat met anderen gedeeld kan worden, met een actieve rol van de geïnterviewde, biedt daarbij mogelijkheden. Tegelijkertijd kunnen onderzoekers na het doorlopen van een protocol volle toegang krijgen tot de bronnen. Het VPKK project illustreert ook dat er in Nederland al een goede onderzoeksinfrastructuur bestaat, het digitaal data archief DANS, om dit soort bronnen te kunnen bewaren en ontsluiten voor onderzoek. Al deze aspecten zijn relevante overwegingen bij de inzet van oral history voor het meer algemene thema ‘geweld in de jeugdzorg’

3.5.5 Oorlogsliefdekind (NL)

Het project www.oorlogsliefdekind.nl⁵¹ is een voorbeeld waarbij oral history onderzoek en empowerment van een groep met een verborgen geschiedenis kunnen samengaan door de inzet van een interactieve onlineomgeving.

Het doel van dit project was ervaringen in kaart te brengen over het historische taboe dat bestond rond

⁵¹ Annegriet Wietsma, Stef Scagliola en Jean Hellwig, www.oorlogsliefdekind.nl, zie ook Annegriet Wietsma en Stef Scagliola, Liefde in tijden van Oorlog, onze jongens in de oost en hun verzweven kinderen, (Boom, 2014).

kinderen die door Nederlandse militairen zijn verwekt bij Indische vrouwen tijdens de dekolonisatieoorlog tussen 1945 en 1950. Op een website konden kinderen, vaders, halfbroers en halfzussen ervaringen, verhalen en foto's delen en zoektochten starten. Via Indische organisaties en festivals werd het nieuws over de website verspreid en reageerden steeds meer betrokkenen, waardoor een community ontstond die de ontwikkelingen op de site volgde. De redacteur van de website nam persoonlijk contact op met de mensen die een verhaal op de website hadden geplaatst, om te vragen of ze bereid waren een video-interview af te geven. Dat resulteerde bij elkaar in 18 interviews met vaders in Nederland, moeders in Indonesië, en kinderen in Indonesië en Nederland. Dit corpus vormde de basis voor een documentaire, een toneelstuk en een historische studie. De informatie uit de interviews bleek essentieel voor de historische studie om gericht in archieven te kunnen zoeken. De interviews en bijbehorende gedigitaliseerde persoonlijke documenten, zijn na publicatie van het boek gedeponerd bij DANS, en zijn op aanvraag toegankelijk voor andere onderzoekers. Een Indonesische versie van de website staat nog in de planning.⁵²

Een online community vormen is een bruikbare manier om kandidaten te werven voor oral history interviews over een taboe-onderwerp

Een aanpak zoals het project Oorlogslijfdekind, zou bij het thema 'geweld in de jeugdzorg' het mogelijk maken kennis te verzamelen en tegelijkertijd een platform te ontwikkelen waarbij betrokkenen elkaar kunnen vinden. Daarbij is het ook mogelijk een aparte digitale omgeving te ontwerpen, die alleen toegankelijk is voor een selecte groep.

⁵² In Nederland heeft de door de KNAW gefinancierde organisatie Data Archived Networked Services (DANS) de taak om digitale onderzoeksgegevens voor hergebruik te bewaren en beschikbaar te stellen voor onderzoekers, zie: <https://easy.dans.knaw.nl/ui/datasets/id/easy-dataset:36955>.

4 Overwegingen en aandachtspunten bij de validiteit en toegevoegde waarde van oral history

Het doel van deze voorstudie is om een schets te bieden van de **validiteit** en **toegevoegde waarde** van de methode oral history voor een mogelijk onderzoek naar geweld in de jeugdzorg.

Validiteit heeft daarbij betrekking op kennisvergaring ten behoeve van reconstructie, en toegevoegde waarde heeft betrekking op empowerment en maatschappelijke erkenning.

4.1 Oral history en reconstructie

De schets van de methode (1), de mogelijke toepassing ervan in de context van geweld in de jeugdzorg (2), en de vijf casestudies (3), tonen aan dat onder bepaalde voorwaarden oral history een geschikt middel is om kennis te vergaren die ontbreekt in schriftelijke archieven voor een reconstructie van een sociale werkelijkheid uit het verleden.

De volgende **overwegingen** liggen hieraan ten grondslag:

- De zorg om **vertekeningen van herinneringen** uit het verleden is terecht, maar moet afgezet worden tegen de vertekening van een geschiedenis waarin het **perspectief van bepaalde sociale groepen volledig ontbreekt**.
- De literatuur en de vele gerealiseerde oral history projecten laten zien dat oral history **nieuwe inzichten** kan genereren over **specifieke lokale contexten**. Bovendien leveren interviews nieuwe informatie op die aanwijzingen kunnen geven over waar verder in archieven kan worden gezocht. Door het interviewproces zelf komen nieuwe herinneringen naar boven.

- Dit proces kan ook gestimuleerd worden door het **gebruik van foto's en kaarten**. Bovendien levert het contact via het interview ook vaak nieuwe eigentijdse documenten op in de vorm van **dagboeken, foto's, brieven, of levensverhalen** die al opgetekend zijn.
- Oral history bronnen kunnen beschouwd worden als **sleuteldocumenten** bij historische thema's die lang **taboe** zijn geweest en waarbij **machtsgeschiedelijkheid** een belangrijke rol speelde.
- Gezien de tijdspanne – de periode tussen 1945 en nu – is het goed mogelijk kandidaten te vinden met een **goed geheugen voor ervaringen in hun jeugd**. Vooral onder oudere personen, die tussen 1945 en 1975 in een instelling of pleeggezin verbleven, is de kans heel erg groot dat er genoeg kandidaten te vinden zijn met een goed geheugen die over hun ervaringen als kind kunnen vertellen.
- Oral history levert ook zeer waardevolle **informatie** op over de diversiteit in hoe mensen **betekenis geven** aan belastende ervaringen. Een interview zou daarom idealiter niet alleen moeten gaan over de periode waarin het geweld werd ervaren, maar ook over hoe men daarna in het leven met dit gegeven omgegaan is.

Bij het toepassen van oral history voor reconstructie van ontbrekende informatie verdient het aanbeveling rekening te houden met de volgende **aandachtspunten**:

- **De schaal** waarop data verzameld worden moet aanzienlijk zijn en zo veel mogelijk een spiegel vormen van de diversiteit aan contexten. Dat betekent een **matrix** maken van de verschillende variabelen in tijd, plaats, soort instelling, gender, klasse en geloof.

- Het verdient aanbeveling om daarbij niet alleen verhalen met belastende ervaringen te verzamelen, maar ook met pupillen te spreken die een neutrale of goede herinnering hebben aan hun verblijf, en met werknemers en beleidsmakers. Ook verdient het aanbeveling niet alleen af te gaan op mensen die zichzelf aanmelden, maar vanuit de organisatie specifiek op zoek te gaan naar ontbrekende perspectieven.
- De bronnen en informatie die verzameld zijn voor de rapporten **Deetman** en **Samson**, leveren samen een stevige basis voor het ondernemen van een oral history project over geweld in de jeugdzorg. Voor de diverse rapporten zijn al matrixen opgesteld van factoren die het plegen van geweld faciliteerden, en overzichten van jeugdininstellingen in Nederland en van beschikbare archieven.
- De **interviewers moeten goed getraind** zijn en de historische context van het thema waarover zij een persoon gaan bevragen heel goed kennen. Idealiter moeten ze al van tevoren research hebben gedaan in beschikbare schriftelijke archieven. Soms komt de gevraagde informatie pas los bij een tweede gesprek.
- Een **goede selectie** voorkomt een tijdsinvestering in interviews die voor een reconstructie weinig waarde hebben:
 - Kandidaten die zwaar getraumatiseerd zijn en graag hun verhaal willen vertellen moeten met zorg behandeld worden
 - Men moet rekening houden met de zogenaamde ‘versteende’ getuigenissen. Dit zijn verhalen die al vele malen in de pers of voor een publiek zijn verteld en die in een interviewsetting door ‘cues’ niet tot nieuwe informatie leiden.
 - Men moet rekening houden met thema’s die gedomineerd worden door nieuwsberichten in de media en waarbij de eigen ervaringen gemodelleerd worden naar berichten in de media.
 - Bij mensen die zelf al een boek hebben geschreven is het lastig via een interview nieuwe informatie boven water te krijgen.
- Als interviews over een recente periode gaan, moet men alert zijn op **beschuldigingen** die kunnen leiden tot vervolging. Het traject oral history moet idealiter volkomen losstaan van dataverzameling voor het voorbereiden van een vervolging. Dit verschil moet heel duidelijk gemaakt worden aan de geïnterviewden. Voor dit soort situaties moet voor interviewers een protocol ontwikkeld worden.⁵³
- Het verschil tussen een boek schrijven op basis van oral history en een dataset samenstellen die geschikt is voor **hergebruik**, is dat de laatste **beheerd** moet worden.
- De technische kant van conservering en catalogisering en toegang tot de bronnen voor onderzoekers kan verzorgd worden door DANS, maar voor het begeleiden en monitoren van het gebruik zou een geschikt **onderzoeksinstituut of erfgoedinstelling** zorg moeten dragen.

4.2 Oral history, empowerment en maatschappelijke erkenning

De theoretische onderbouwing (1), de mogelijke toepassing van oral history bij het thema ‘geweld in de jeugdzorg’ (2), en de vijf casestudies (3), geven aan dat het actief betrekken van geïnterviewden bij hoe hun verhaal kan worden gebruikt en gedeeld met een publiek, *part en parcel* is van de methode oral history.

De volgende **overwegingen** liggen hieraan ten grondslag:

- De herinneringen van mensen die als kind geweld in de jeugdzorg hebben ervaren vormen de geschiedenis van een groep die **afwezig is in de geschiedschrijving**. Als maatschappelijke erkenning deel uit zou maken van een vervolgon-

⁵³ Dit probleem heeft zich meermalen voorgedaan bij het Interviewproject Nederlandse Veteranen en heeft geleid tot het ontwikkelen van het document: protocol gevoelige informatie Interviewproject Nederlandse Veteranen. (Stef Scagliola. Veteraneninstituut, 2009).

derzoek, verdient de inzet van oral history daarom aanbeveling. Het is bekend dat het proces van eliciteren van herinneringen helend kan zijn voor de geïnterviewde, omdat de vragen als het ware ‘helpen’ om de eigen geschiedenis beter te leren kennen.

- Oral history levert belangrijke informatie op over wat mensen met belastende ervaringen nodig hebben om **in het reine te komen** met het verleden.
- Het houden van interviews en samen met de betrokkenen bespreken hoe er aan het interview bekendheid kan worden gegeven, met of zonder de identiteit van de spreker bekend te maken, geeft de geïnterviewde een vorm van zeggenschap. Binnen de groep met ervaringen van geweld in de jeugdzorg zullen mensen zijn die juist heel sterk de behoefte voelen aan een soort ‘**coming out**’, maar ook velen die alleen in **anonieme** vorm hun verhaal willen delen. Bij de inzet van oral history verdient het aanbeveling om zoveel mogelijk **keuzemogelijkheden** te bieden waarbij ook de kans om in een later stadium terug te komen op een besluit.
- Maar oral history is ook een **goed alternatief** voor

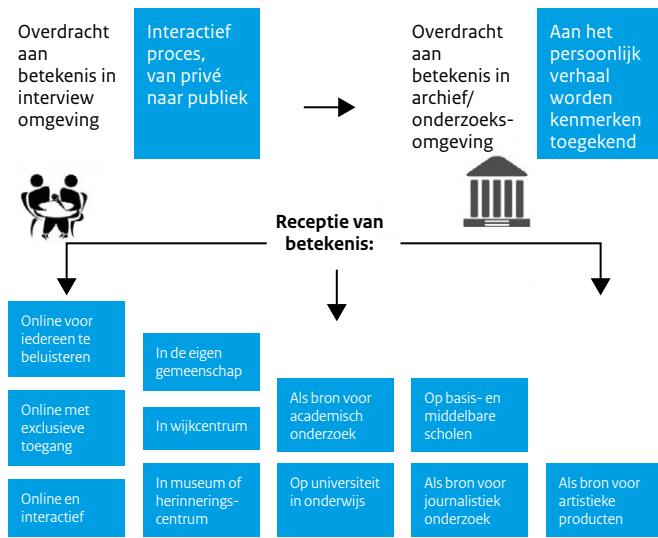
mensen die wel hun verhaal willen vertellen, maar zichzelf juist liever niet als ‘slachtoffers’ zien die hulp nodig hebben.

- Oral history kan ook goed gecombineerd worden met ondersteuning van slachtoffers bij het **op zoek gaan naar hun eigen geschiedenis**. Daarbij hoort ook uitleg over hoe men in **archieven** moet zoeken naar speciale documenten.

Bij het gebruik van oral history voor empowerment en maatschappelijke erkenning verdient het aanbeveling rekening te houden met de volgende **aandachtspunten**:

- Als de keuze wordt gemaakt voor selectie van kandidaten, zou het aanbeveling verdienen voor de kandidaten die afvallen een alternatieve manier voor verwerking van het eigen verleden aan te bieden die niet uitsluit en voor iedereen toegankelijk is.
- Als gekozen wordt voor de inzet van oral history voor een dergelijk doel, hoort dat in nauw overleg te gebeuren met vertegenwoordigers van slachtoffergroepen, en met het doel eigen initiatief zo veel mogelijk te stimuleren.

Bijlage 1 Schema van mogelijkheden bij gedifferentieerde toegang tot oral history bronnen

Ongekend bijzonder 13-12-2013

2

Prof. dr. Lenneke Alink

Plan van aanpak onderzoek naar prevalentie geweld 2015 bij kinderen

**in reguliere zorg, gesloten
jeugdzorg en pleeggezinnen**

Inhoudsopgave Bijlage 12

1.1	Eerder onderzoek	437
1.2	Mogelijkheden analyse van het reeds beschikbare materiaal	438
1.3	Prevalentiestudie naar meegemaakt geweld in 2015	439
1.3.1	Bereidheid tot deelname organisaties, jongeren en professionals	439
1.3.2	Voorwaarden waaronder de studie kan worden uitgevoerd	440
1.3.3	Tijdsbestek studie	440
1.3.4	Vergelijkbaarheid onderzoeks methode met Samson-studie	440
1.3.5	Aanvullingen en wijzigingen	441
Literatuur		443

Opdracht

Plan van aanpak onderzoek naar prevalentie geweld 2015 bij kinderen in reguliere zorg, gesloten jeugdzorg, JJI's en pleeggezinnen: hoe kan een studie vorm gegeven worden die een actueel kwantitatief inzicht geeft van slachtofferschap van geweld bij uit huis geplaatste kinderen.

Op te leveren resultaat

- Een haalbaarheidsstudie voor een kwantitatief onderzoek (survey) onder pupillen in instellingen en pleeggezinnen waardoor een actueel beeld verkregen wordt van geweld (en uitsplitsingen mogelijk zijn naar aantal, soort, frequentie, duur, pleger, etc)
- Een beschrijving van de mogelijkheden van een analyse van het reeds beschikbare materiaal

Werkdefinitie van geweld

Geweld is elk, al dan niet intentioneel, voor een minderjarige bedreigend of gewelddadig gedrag van fysieke, psychische of seksuele aard dat fysiek of psychisch letsel toebrengt aan het slachtoffer. De toelaatbaarheid van dit gedrag en de mate waarin het als bedreigend of gewelddadig wordt ervaren, kan in verschillende perioden anders zijn.

1.1 Eerder onderzoek

In 2011 is in opdracht van de Commissie Samson een studie gedaan naar de prevalentie van seksueel misbruik in de jeugdzorg in de jaren 2008-2010 (Alink et al., 2012; Euser et al., 2013b; Euser et al., 2015). Daaruit bleek dat seksueel misbruik in de Nederlandse jeugdzorg vaker voorkomt dan bij de rest van de Nederlandse jeugd. Dit geldt met name voor de residentiële zorg en voor kinderen met een lichte verstandelijke beperking.

De studie bestond uit twee delen: een informantestudie en een vragenlijststudie. Beide delen waren opgezet volgens het model van de Nationale Prevalentiestudie Mishandeling van kinderen en jeugdigen (NPM; Alink et al., 2011; Euser et al., 2013a).

Voor het informantengedeelte zijn professionals benaderd die werkzaam waren binnen de jeugdzorg. De steekproef was zodanig samengesteld dat de verdeling van de deelnemers over de verschillende typen instellingen evenredig was met het aantal kinderen dat in de verschillende typen instellingen verbleef. In de steekproef waren alleen

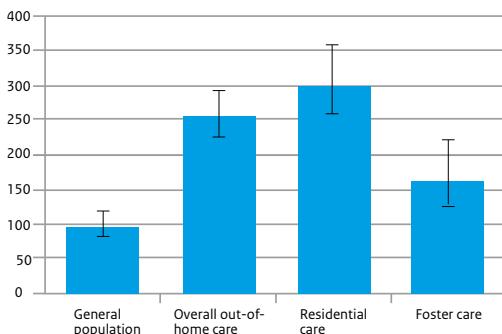
medewerkers betrokken die direct te maken hadden met de kinderen in de instellingen (bijv. groepsworkers, pedagogisch medewerkers). De professionals hebben een digitaal formulier ingevuld voor ieder kind van wie zij wisten van seksueel misbruik of daarvan een vermoeden hadden in de periode 2008-2010 toen het kind in een jeugdzorginstelling of in een pleeggezin verbleef. Om te beoordelen of er inderdaad sprake was van seksueel misbruik en om onderscheid te kunnen maken tussen verschillende typen van seksueel misbruik, zijn de formulieren door getrainde codeurs gecodeerd.

Voor dezelfrapportagesstudie zijn jongeren benaderd die in 2010 tussen de 12 en de 18 jaar oud waren en die in een jeugdzorginstelling of in een pleeggezin verbleven. Zij hebben een digitale vragenlijst ingevuld die grotendeels is overgenomen uit de NPM-2010. Hierin gaven de jongeren informatie over hun ervaringen met seksueel misbruik in een jeugdzorginstelling of pleeggezin.

1.2 Mogelijkheden analyse van het reeds beschikbare materiaal

Omdat het belangrijk was een goede vergelijking te kunnen maken van prevalentiecijfers in de jeugdzorg met die in de Nederlandse bevolking, is de studie zoveel mogelijk gelijk gehouden aan de NPM. Dat betekent dat niet alleen is gevraagd naar seksueel misbruik, maar ook naar andere vormen van mishandeling. Voor de zelfrapportagestudie leverde dit bruikbare data op over de prevalentie van fysieke mishandeling. Hierover is een internationale publicatie verschenen (Euser et al., 2014). Voor deze studie rapporteerden 329 jongeren van 12-17 jaar die in residentiële zorg of pleeggezinnen verbleven, over meegemaakte fysieke mishandeling. De vragenlijst bestond uit vragen over mishandeling, ingebed in een serie vragen over andere vervelende en nare gebeurtenissen, vragen die betrekking hebben op sociale wenselijkheid en vragen over niet gewelddadig disciplineren. Er waren acht vragen over fysieke mishandeling (afkomstig uit de Conflict Tactics Scales, CTSPC; Straus, Hamby, Finkelhor, Moore, & Runyan, 1998). Bij bevestigend antwoord op een vraag werden doorvragen gesteld over de pleger, locatie, periode,

Fig.1 Year prevalence estimates (%) of self-reported physical abuse with 84% confidence intervals (CI) for the general population, overall out-of-home care, residential care, and foster care. Eighty-four percent CI are shown because they indicate a probability of overlap of approximately 5% (Julious 2004).

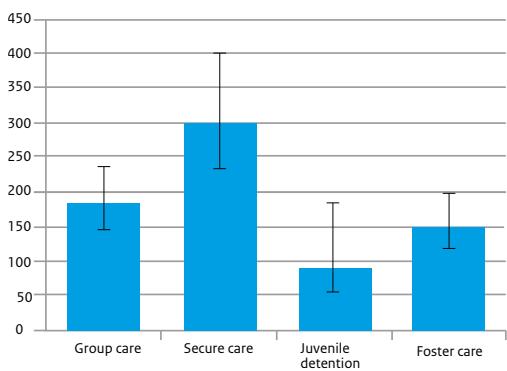

duur en frequentie van de mishandeling. De belangrijkste resultaten zijn weergegeven in onderstaande figuren (uit Euser et al., 2014).

De prevalentie van fysieke mishandeling in de jeugdzorg was significant hoger dan die in de algemene bevolking (gematcht op opleidingsniveau en etniciteit). Dat gold voor zowel residentiële zorg als pleegzorg (Fig. 1), maar de prevalentie in residentiële zorg, en dan in het bijzonder Jeugdzorg Plus (Fig. 2), was weer hoger dan die in pleegzorg (Euser et al., 2014).

Geweld van psychische aard is ook gemeten in de voorgaande studie. Echter de items die hiervoor zijn gebruikt, doen niet voldoende recht aan de ervaringen die jongeren in de (jeugd)zorg zouden kunnen hebben op dit gebied ("jongere stom of lui of zoiets genoemd," "tegen jongere geschreeuwde, gegild of gekrijsd," "tegen jongere gevloekt of hem/haar uitgescholden," "gedreigd jongere te slaan"). Om geweld van psychische aard in de (jeugd)zorg goed te kunnen meten zijn dus aanvullende items vereist.

Fig.2 Year prevalence estimates (%) of self-reported physical abuse with 84% confidence intervals (CI) for group care, secure care, juvenile detention, and foster care. Eighty-four percent CI are shown because they indicate a probability of overlap of approximately 5% (Julious, 2004).

De informantengegevens uit de voorgaande studie lenen zich niet voor een analyse van de prevalentie van fysieke en emotionele mishandeling.

De informanten waren destijds op de hoogte van de doelstelling van de commissie Samson en wisten dat het onderzoek zich op seksueel misbruik richtte (dit gold niet of in veel mindere mate voor de jongeren). Zij hebben zich dan ook voornamelijk gericht op het rapporteren van seksueel misbruik en minder oog gehad voor de andere vormen van mishandeling. De betrouwbaarheid van de informantengegevens over fysieke mishandeling is dus niet voldoende.

Wel is de informanten gevraagd naar door hen meegemaakte mishandeling door jongeren (Alink et al., 2014). In totaal hebben 178 participanten gerapporteerd over het meemaken van verbale of fysieke bedreigingen, fysiek geweld, en verbale of fysieke seksuele intimidatie door jongeren met wie zij werkten. Van hen rapporteerde 81% in het jaar voorafgaand aan de studie met minstens één vorm van geweld te maken te hebben gehad. Ongeveer de helft had fysiek geweld meegemaakt.

Participanten werkzaam in instellingen voor Jeugdzorg Plus rapporteerden het meeste fysieke en verbale geweld, en seksuele intimidatie kwam het vaakst voor bij participanten werkzaam in JJI's. Geweld kwam vaker voor bij participanten werkzaam met kinderen met een lichte verstandelijke beperking.

1.3 Prevalentiestudie naar meegemaakt geweld in 2015

De haalbaarheid van een dergelijke prevalentiestudie hangt af van verschillende factoren: bereidheid tot deelname organisaties, jongeren en professionals, voorwaarden waaronder de studie kan worden uitgevoerd, tijdsbestek studie en de vergelijkbaarheid onderzoeks methode met Samson-studie. Verder worden in dit hoofdstuk

een aantal aanbevelingen voor aanvullingen en wijzigingen gedaan.

1.3.1 Bereidheid tot deelname organisaties, jongeren en professionals

In de Samson-studie hebben we gezien dat er grote bereidheid bestond bij organisaties om deel te nemen; 96% van de benaderde instellingen nam deel. Verder nam 66% van de benaderde informanten en 51% van de benaderde jongeren deel.

Het aantal jongeren dat deelnam aan de studie was kleiner dan gepland. Dat had als voornaamste reden dat er afstemming nodig was met Jeugdzorg Nederland, een proces dat onverwacht veel tijd kostte. Dat proces is hieronder beschreven:

“De onderszoeks methode is grotendeels gelijk aan die van de NPM-2010. Het onderzoeksvoorstel van de NPM-2010, inclusief de gebruikte vragenlijsten, is goedgekeurd door de Commissie Medische Ethische (CME) van het Leids Universitair Medisch Centrum. Ook het onderzoeksvoorstel van de huidige studie is goedgekeurd door de CME van het Leids Universitair Medisch Centrum.

Jeugdzorg Nederland had ondanks de goedkeuring door de CME twijfels over het effect van het invullen van de vragenlijst op het psychisch welzijn van de jongeren. Er is daarom door de onderzoekers een pilotstudie uitgevoerd in drie instellingen. De pilotstudie verliep goed en er werden door de instellingen of de jongeren geen problemen gesignaleerd. Toch besloot Jeugdzorg Nederland om ook de Kinderombudsman om advies te vragen over het inzetten van de vragenlijst voor de jongeren. De Kinderombudsman heeft hierop de commissie-Samson en Jeugdzorg Nederland voorgesteld de vragenlijst en het onderzoeks protocol dat was opgesteld door de onderzoekers voor te leggen aan twee traumadeskundigen. De commissie-Samson en Jeugdzorg Nederland hebben dit advies opgevolgd.

De traumadeskundigen waren positief in hun oordeel: “Het protocol zoals het nu voorligt, is gedegen en zorgvuldig opgesteld. De procedure en informatievoorzie-

ning aan de jongeren en wettelijke vertegenwoordigers is nauwkeurig opgezet. Het protocol bevat overal ‘ontsnap-pingsmogelijkheden’ en mogelijke zorg tijdens de afname van de vragenlijst en nazorg is goed georganiseerd.” Ook schrijven ze: “De vragen zijn zorgvuldig opgesteld. De vragen ten aanzien van kindermishandeling zijn vermengd met vragen ten aanzien van verzorging, begeleiding, omgang etc. Het zijn geëigende vragen. De vragenlijst is niet beschadigend en hertraumatiserend voor kinderen.” Wel adviseerden zij een folder beschikbaar te stellen waarin informatie wordt gegeven over de mogelijke gevolgen van traumatisering waarin normaliserende informatie wordt gegeven over reactiewijzen. Die aanbeveling is door de onderzoekers overgenomen en een dergelijke folder (*Bijlage 1*) is verstrekt aan alle jongeren die de vragenlijst hebben ingevuld.

Deze procedure nam drie maanden van de voorgenomen periode van dataverzameling in beslag, waardoor het onderzoek ernstige vertraging opliep. Dit had onder andere tot gevolg dat het aantal mogelijke deelnemers kleiner werd dan aanvankelijk begroot. Aan één van de selectie-criteria, namelijk dat jongeren en medewerkers in 2010 in een residentiële instelling of pleegzorg moesten hebben gewoond/gewerkt, werd door veel jongeren die we door de vertraging pas eind 2011/begin 2012 konden benaderen door de langere tussenliggende periode niet voldaan. Daarom is het aantal jongeren dat deelnam aan de studie kleiner dan gepland.” (Alink et al., 2012, p. 16-17).

1.3.2 Voorwaarden waaronder de studie kan worden uitgevoerd

Op basis van bovenstaande is het voor een vervolgstudie van belang volledige medewerking te krijgen van koepelorganisaties voor aanvang van de studie. De opdrachtgever zou hierin een belangrijke rol moeten spelen.

1.3.3 Tijdsbestek studie

Gebleken is dat de studie ongeveer 1,5 jaar in beslag neemt. Deze tijdsperiode is grofweg in te delen in de volgende elementen:

- Voorbereiding onderzoeksprotocol en -materialen: 3 maanden
- Toestemming Commissie Medische Ethisch: 2 maanden
- Selecteren en benaderen instellingen, jongeren en informanten: 3 maanden
- Dataverzameling: 5 maanden
- Dataverwerking (coderen formulieren informaten, invoeren, etc): 2 maanden
- Data-analyse: 1 maand
- Schrijven rapport: 2 maanden

1.3.4 Vergelijkbaarheid onderzoeks methode met Samson-studie

In het onderzoek naar geweld in de jeugdzorg in 2015 wordt gevraagd naar drie aspecten van geweld: fysiek, psychisch en seksueel. Omdat de Samson-studie bruikbare informatie heeft opgeleverd over fysiek en seksueel geweld in dezelfde populatie, zou de voorgestelde studie in elk geval de belangrijkste elementen van de Samson-studie moeten bevatten. Op die manier kan ook een vergelijking van prevalenties over tijd worden gemaakt. Deze elementen worden hieronder weergegeven. Advies is om zowel een vragenlijst- als een informantestudie uit te voeren om het perspectief van zowel de jongeren als de professionals goed in kaart te kunnen brengen. Bovendien is het in de zelfrapportagestudie niet mogelijk kinderen met een (licht) verstandelijke beperking te bevragen, terwijl die kinderen wel in beeld komen middels een informantestudie.

Selectie steekproef

Instellingen worden aselect getrokken uit een lijst van de volgende typen instellingen:

- Justitiële Jeugdinrichtingen
- Jeugdzorg Plus
- Overige residentiële hulpverlening voor kinderen en jongeren, beherende en multifunctionele instellingen voor jeugdzorg (exclusief alle instellingen waarbij in de Sociale Kaart vermeld staat dat zij voldoen aan de volgende kenmerken:

- uitsluitend ambulante hulp, uitsluitend daghulp¹)
- Voorzieningen voor Pleegzorg

De proportie van de verschillende instellingstypen in de steekproef wordt evenredig gehouden aan de proportie van jongeren die in elk type instelling verblijven.

Vervolgens worden binnen de geselecteerde instellingen aselect locaties getrokken, rekening gehouden met het aantal groepen per locatie zodat er voldoende deelnemers van verschillende groepen geselecteerd kunnen worden. Ten slotte worden binnen de locaties aselect jongeren en professionals geselecteerd voor deelname aan de studie, zodanig dat de gewenste verdeling van jongeren over de verschillende typen instellingen wordt bereikt.

Om uitval te kunnen compenseren worden er steeds schaduwsteekproeven getrokken die worden aangesproken bij weigering deelname.

Vragenlijst jongeren

Advies is dezelfde vragenlijst en hetzelfde registratieformulier als in de Samson-studie te gebruiken met een aantal aanvullende vragen (zie onder).

1.3.5 Aanvullingen en wijzigingen

Emotioneel geweld in de jeugdzorg is niet goed uitgevraagd in de Samson-studie. Daarom raden we aan hierover aanvullende vragen te stellen. Aangeraden wordt een schaal uit een bestaande vragenlijst toe te voegen waarin zaken als vernederingen en schelden duidelijk naar voren komen.

Verder is het wenselijk de informant te vragen gedurende drie maanden bij te houden of zij een vorm van geweld zien in hun instelling en daarover dan steeds een formulier te laten invullen. Dit is dezelfde werkwijze als in de NPM. Vanwege tijdsdruk was dit niet mogelijk in de Samson-studie en is daar de informant gevraagd terug te denken aan het afgelopen jaar.

In de Samson-studie was over de etniciteit van de medewerkers niets bekend. Aangeraden wordt om te vragen naar de etniciteit van de informant(en), jongeren en vermeende plegers.

De Samson-studie ging over seksueel misbruik in de periode 2008–2010. Daarom is in die studie steeds gevraagd naar gebeurtenissen in 2010 en de twee jaren daarvoor. Gebleken is echter dat de informatie over de twee voorliggende jaren niet betrouwbaar was. De huidige studie zou dan ook beperkt moeten worden tot de prevalentie over één jaar (voor de jongeren is dat het jaar voorafgaand aan het invullen van de vragenlijst).

Ook wordt geadviseerd steeds een aantal doorvragen te stellen bij meegemaakt geweld. Deze doorvragen hebben betrekking op het opgelopen letsel, de duur van het geweld en de plesier.

Ten slotte is het te overwegen om ook enkele vragen toe te voegen over daderschap. Gezien de lengte van de vragenlijst zou de omvang hiervan beperkt moeten zijn. Te denken valt aan een aantal vragen conform de vragen die zijn toegevoegd aan het informantenumformulier in de Samson-studie over door professionals meegemaakte mishandeling door jongeren (Alink et al., 2014):

- Hoofdvraag over anderen hebben bedreigd of geweld hebben gebruikt tegen anderen, met doorvragen:
 - verbaal bedreigd (bijv. uitgescholden of met de dood bedreigd)
 - fysiek bedreigd (bijv. met een mes)
 - fysiek geweld gebruikt (bijv. geschopt, geslagen)
 - op een verbale manier seksueel geïntimideerd (bijv. beleidigd door seksueel getinte opmerkingen)
 - op een fysieke manier seksueel geïntimideerd en/of mishandeld (bijv. op een seksuele manier aangeraakt)

¹ Voor de zelfrapportagestudie worden ook instellingen uitgesloten die uitsluitend hulp bieden aan kinderen met een verstandelijke beperking.

Daarbij moet worden benadrukt dat de kans op onderrapportage groot is. In elk geval moet naar de respondenten worden benadrukt dat de vragenlijst anoniem is en dat niemand te weten kan komen wat de jongere heeft geantwoord. Overwogen kan worden om een randomized response methode of een variant daarop toe te passen waarbij de vertrouwelijkheid heel duidelijk gegarandeerd is voor de respondent (zie bijv. Van der Heijden et al., 2000; Lensvelt-Mulders et al., 2005).

Literatuur

Alink, L.R.A., Euser, S., Bakermans-Kranenburg, M.J., & Van IJzendoorn, M.H. (2014). A challenging job: Physical and sexual violence towards group workers in youth residential care. *Child and Youth Care Forum*, 43, 243–250. DOI 10.1007/s10566-013-9236-8

Alink, L.R.A., Euser, S., Tharner, A., Van IJzendoorn, M.H., Bakermans-Kranenburg, M.J. (2012). *Prevalentie seksueel misbruik in de Nederlandse jeugdzorg in 2008-2010: Een kwantitatieve studie*. Leiden University.

Alink, L.R.A., Van IJzendoorn, M.H., Bakermans-Kranenburg, M.J., Pannebakker, F., Vogels, T., & Euser, S. (2011). *Kindermishandeling in Nederland anno 2010: De Tweede Nationale Prevalentiestudie Mishandeling van Kinderen en Jeugdigen (NPM-2010)*. Leiden: Casimir Publishers.

Euser, S., Alink, L.R.A., Pannebakker, F., Vogels, T., Bakermans-Kranenburg, M.J., Van IJzendoorn, M.H. (2013a). The prevalence of child maltreatment in the Netherlands across a 5-year period. *Child Abuse & Neglect*, 37, 841–851.

Euser, S., Alink, L.R.A., Tharner, A., Van IJzendoorn, M.H., Bakermans-Kranenburg, M.J. (2014). Out of home placement to promote safety? The prevalence of physical abuse in residential and foster care. *Children and Youth Services Review*, 37, 64–70.

Euser, S., Alink, L.R.A., Tharner, A., Van IJzendoorn, M.H., & Bakermans-Kranenburg, M.J. (2013b). The prevalence of child sexual abuse in out-of-home care: A comparison between abuse in residential and in foster care. *Child Maltreatment*, 18(4), 221–231.

Euser, S., Alink, L.R.A., Tharner, A., Van IJzendoorn, M.H., & Bakermans-Kranenburg, M.J. (2015). The prevalence of child sexual abuse in out-of-home care: Increased risk for children with a mild intellectual disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 29, 83–92. doi:10.1111/jar.12160

Lensveld-Mulders, G.J.L.M., Hox, J.J., Van der Heijden, P.G.M. (2005). How to improve the efficiency of randomised response designs. *Quality & Quantity*, 39, 253–265.

Straus, M.A., Hamby, S., Finkelhor, D., Moore, D. W., & Runyan, D. (1998). Identification of child maltreatment with the Parent–child Conflict Tactics Scales: Development and psychometric data for a national sample of American parents. *Child Abuse & Neglect*, 22, 249–270.

Van der Heijden, P.G.M., Van Gils, G., Bouts, J., & Hox, J.J. (2000). A comparison of randomized response, computer-assisted self-interview, and face-to-face direct questioning: Eliciting sensitive information in the context of welfare and unemployment benefit. *Sociological Methods & Research*, 28, 505–537.

Maurice van Lieshout

Interviews over ervaringen met geweld in de jeugdzorg

Om redenen van privacy zijn namen van personen,
instellingen en locaties in alle interviews aangepast

‘Ik zal hier niet aan kapot gaan’

Jos zat in de jaren 50 vijf jaar lang in twee kindertehuizen van dezelfde jeugdzorginstelling. Er zijn mensen en gebeurtenissen uit die tijd waar hij met plezier aan terugdenkt. Dat geldt niet voor het geweld, de vernedering en het seksueel misbruik dat hij er meemaakte en dat zijn verdere leven diepgaand zou beïnvloeden.

Jos werd in april 1945 geboren, als derde ‘niet gewenst’ kind. Boven hem kwamen twee zussen die vijf en tien jaar ouder waren. Zijn vader had al drie kinderen uit een eerder huwelijk die nog thuis woonden toen Jos kwam. Met zijn achten woonden ze in een Amsterdams bovenhuis.

‘Mijn vader was een innemende man. Om te zien althans, want hij kon ook vanuit het niets in razende woede uitbarsten. Dan werd ik, mijn moeder of zijn oudste zoon in pure drift in elkaar getimmerd. Als hij nors keek, probeerde ik hem te vermijden. Een keer heeft hij me met een strijkbout bijna doodgeslagen. Soms schrok hij ervan en probeerde het weer goed te maken. Dan gaf hij je een nachtzoen als hij dacht dat je al sliep. Op een avond, toen ik al in bed lag, stond hij op de drempel van de kamer, wilde wat zeggen, maar kon het niet. Ondanks het geweld hield hij toch wel van mij. Hij maakte bijvoorbeeld mooi houten speelgoed. Die twee kanten van hem kon ik niet met elkaar rijmen. Ik dacht toen “als ik maar liever word, dan gaat het wel beter”.’

‘Hij was al 45 toen ik geboren werd, ze zaten niet echt op mij te wachten. Hij werd mindervalide, had astmatische bronchitis en allerlei andere kwalen. Hij was teleurgesteld in het leven en in het huwelijk en kon een klein jongetje misschien niet meer aan. Of kinderen in het algemeen niet. Toen mijn oudste zus net geboren was en hij haar in de wieg zag liggen, schijnt hij gezegd te hebben “van dit kind zal ik nooit kunnen houden”. Mijn moeder was daarentegen altijd lievig. Ze wilde het altijd goed

doen en was erg gevoelig voor het oordeel van anderen. Ze was heel zorgzaam maar tegelijkertijd vrij kil en hard. Ze kwam uit een boerengezin, maar had ergens adellijke roots. Daar had ze nog trekken van: altijd keurig en altijd rechtop zittend.’

‘De keer dat hij me bijna doodsloeg, kwam de politie aan de deur en werd er een melding gedaan bij Pro Juventute. Toen kwamen de mejuffrouwen in mijn leven. Op zekere dag, ik was bijna 8, heerste er een vreemde spanning in huis. Mijn vader was er niet en toen er gebeld werd, zei mijn moeder dat ik open moest doen. De vrouw die voor de deur stond was een gezinsvoogd. Ze sprak lang met mijn moeder en tegen mij zei ze dat de spanningen tussen mijn ouders niet goed waren voor opgroeiende kinderen. Ze vertelde me dat ik daarom binnenkort naar een kindertehuis zou gaan. Dat schilderde ze af als een speelparadijs in de bossen. Het boeide me niet erg, ik deed alsof het niet over mij ging. Dat vermogen tot dissociëren, mezelf buiten de situatie plaatsen, had ik al heel vroeg. Ik deed het ook als mijn vader sloeg. Dan concentreerde ik bijvoorbeeld al mijn aandacht op zijn dasspeld.’

Eerste dag in een tehuis

In februari 1953 werd Jos door een medewerkster van het kindertehuis opgehaald en samen met haar en zijn vader nam hij de trein naar zijn nieuwe thuis. Dat was een instelling in het midden van het land met meerdere tehuizen voor kinderen die, al of niet tijdelijk, niet meer bij hun ouders konden wonen. ‘Ik liep langs twee stenen randjes naar een grote groene deur met een koperen knop. Een oude dame met een geel gebit deed open. Ik werd heel bang en dat was terecht, want zij - de directrice van het tehuis, juffrouw Truus - bleek heel streng en hard te zijn. We werden ontvangen in haar kantoor waar een enorme Bijbel op tafel lag. Mijn vader zei dat hij niet wilde dat ik religieus opgevoed zou

worden. Van die boodschap trokken ze zich niets aan, want een week later zat ik al in de kerk. Ik mocht mijn vader naar de uitgang brengen. Hij had een steenrode jas aan en liep een beetje waggelend. Dat beeld is nooit meer weggegaan.'

'Ik voelde me in de steek gelaten en was doodsbang. "Als je goed je best doet, mag je weer naar huis", werd er tegen me gezegd. Was ik dan de schuld dat ik daarheen moest? De directrice gaf me een soort klompschoentjes en door de granito gang liep ik met haar naar een zaal waar een stuk of tien, twaalf jongens zaten met een juffrouw, juffrouw Corrie. Ik vond het doodeng, snapte er niets van. Ik richtte mijn aandacht op voorwerpen in de ruimte om "er niet te zijn". We gingen eten, maar eerst moest er gebeden worden. "Here, dank U voor deze spijzen en dranken amen", dat kende ik niet, net zo min als het "Moge het je wel bekomen" dat er op volgde.'

'De jongens leken heel nieuwsgierig, maar niemand zei wat. Ik had een messing koektrommel bij me die helemaal vol zat met lekkernijen. Juffrouw Truus zei me die te laten zien, gaf hem niet terug en borg hem op, hoog in een kast achter slot en grendel.

"Dat is voor iedereen, zo doen we dat hier", zei ze. Ik heb nooit meer iets van die trommel of de inhoud gezien. Dat was een traumatische ervaring, de laatste verbinding met thuis was me afgepakt.'

'Na het eten werd er afgewassen, ik was die keer vrijgesteld van corvee. Toen ontdekte ik dat er ook meisjes waren, die stonden te zingen tijdens de afwas. Ik mocht vervolgens even iets voor mezelf doen in de speelzaal met de gewreven linoleumvloer. Daar trof ik Wouter, mijn eerste grote vriend daar. Hij vertelde over meneer Leo en diens vrouw. Meneer Leo was een lange man, een enorme en innemende persoonlijkheid, heel rechtvaardig; hij las ons veel voor. Zijn vrouw was er niet blij mee dat ze daar werkten. Zij sloeg vaak en andere juffrouwen hadden daar ook een handje van.'

'Toen het bedtijd was, moesten we wachten voor de trap. Op instructie gingen we tree voor tree omhoog. De slaapzalen hadden namen als Morpheus en 't Haantje. Ik mocht de pyjama die ik van thuis had meegenomen niet aan. In plaats

daarvan kreeg ik een muf ruikend stug en hard geval. Juffrouw Truus gaf me een nachtzoen, weer iets wat ik niet kende. Die eerste nacht hoorde ik de bomen en de geluiden van nachtvogels. Ik heb stil in mijn bed liggen janken.'

Bedorven kapucijners

Jos wist snel zijn plek te vinden in het tehuis. 'Ik was een Amsterdams straatschoffie, nogal verbaal en ik kon ook goed vechten. Mijn roem was me blijkbaar vooruitgesneld want de eerste dag op school was het al knokken geblazen. Soms voelde ik me eenzaam in het tehuis, maar gelukkig was er veel te doen. Er kwamen soldaten langs om cadeautjes te brengen. Wouter en ik mochten meneer Leo helpen met tuinieren, dahlia's planten bijvoorbeeld. Als meneer Leo er was, waren er nooit ordeproblemen. Bij sommige juffrouwen, zoals tante Gerda of tante Jo, waren er juist veel incidenten. Die twee waren heel gemeen. Ze sloegen als ze je irritant vonden. Van tante Gerda heb ik in het eerste tehuis zeker drie keer een pak rammel gehad. Alle kinderen waren wel bang voor die tantes. De groepsleiding kwam meestal wel voor elkaar op, klagen over een van hen had niet zoveel zin.'

'Er gebeurden gekke dingen daar. Op een avond kregen we kapucijners met spek te eten. Een jongen zei toen dat die kapucijners zuur en bedorven waren. We moesten ze toch opeten en 's nachts raakte iedereen verschrikkelijk aan de diarree. Niemand kon het ophouden en de gangen werden volgeschoten met een vieze smurrie. Meneer Leo begon die op te ruimen, ogenschijnlijk onaangedaan. De volgende ochtend zei diezelfde jongen tegen juffrouw Truus dat "het vieze vreten bedorven was". Hij moest een week in het isoleerkamertje blijven. Het was een leugen dat we ziek waren geworden van het eten, volgens de directrice.'

Hoewel de instelling neutraal heette te zijn, maakte Jos kennis met allerlei kerkgenootschappen, meer dan hem lief was. Tehuizen kregen vaak van kerkinstellingen geld en die wilden dan natuurlijk dat hun diensten bezocht werden. Ook de leiders

namen de jongens vaak mee naar hun eigen kerk. Jos: ‘Ik heb diensten bijgewoond van de meest vreemde kerksektes: Het Genootschap van Sion, de Mormonen uit Salt Lake City, dan weer een katholieke kerk, de zondag daarop een gereformeerde of een hervormde kerk. Ik kwam al snel tot de conclusie dat het christendom gewoon niet klopte, al die verschillende claims op de “absolute waarheid”. Ik heb later mijn heil in het boeddhisme gevonden.’ ‘In dat tehuis was het al met al niet zo slecht. Je had er naast heel vervelende, handtastelijke groepsleiders ook fantastische mensen, zoals meneer Leo, die echt in je geïnteresseerd was, je aandacht gaf en bij wie je je veilig voelde. Soms kreeg je als kind echt de ruimte. Op een keer hadden we een dode merel gevonden en een katholieke jongen kwam op het idee om die vogel een begrafenis te geven. We haalden een kwast en een teiltje met water, groeven een graf, begroeven de merel en zegden vervolgens het graf. We condoleerden die jongen met zijn verlies. Dat was het begin van “het dierenkerkhof” waar kinderen steeds nieuwe gevonden dode dieren heenbrachten die we dan ritueel begroeven. Ook groepsleiders kwamen kijken. Iemand die daar als meisje had gezeten en die ik daar een paar jaar geleden sprak, wist zich het dierenkerkhof nog goed te herinneren. We vonden de plek zelfs terug. Een van de tantes maakte er toen plots een eind aan, omdat het “nooit de bedoeling van God was geweest” om zo met dieren om te gaan.’

Seks, macht en geweld

Na ongeveer een half jaar verhuisde de jongengroep waar Jos in zat naar een ander tehuis van de instelling, niet ver daar vandaan. Toen meneer Leo vertrok vonden Jos en veel andere jongens dat heel jammer, zeker toen een van zijn opvolgers een ‘nauwelijks verkapte militairist’ bleek te zijn. ‘Hij was dol op tucht en orde. We moesten ‘s ochtends op appel staan, dan werd je naam voorgelezen en moest je “present” roepen. Als we ergens heen gingen, moesten we in gesloten colonne lopen. Hij heeft mij ook een keer helemaal *total loss* getrapt. Een akelige man.’

Deze groepsleider bleek niet de enige die geweld

gebruikte. ‘Je had ook nog meneer Klaas, een jongen met grote, bleke ogen en zo gereformeerd als fijngemalen poppenstront. Die gaf je een lel om je oren als je iets gedaan had wat hem niet zinde, sleepte je dan aan je oren naar het kantoor waar je op je knieën God om vergiffenis moest vragen.’ Enkele van de letterlijk en figuurlijk pijnlijkste incidenten die Jos meemaakte, hadden met seks te maken. ‘Er waren daar ook twee oudere meisjes, ik denk in opleiding. Die haalden soms gemene streken uit. Op een avond moesten de jongens zich wassen en die twee meiden kwamen zogenaamd helpen. Een van hen begon aan een jongen te zitten, die kreeg een erectie en prompt ging dat meisje een mannelijke groepsleider halen. Richard, zo heette die jongen, werd helemaal verrot geslagen, het bloed zat tegen de muren. Het andere meisje keek toe en zei niets.’

Bij een ander geval was meneer Klaas betrokken. Jos: ‘We speelden een keer vlag veroveren in het bos en toen betrapten we een vrijend paar. De meesten van ons hadden nog nooit naakte volwassenen gezien en van seks wisten we niets. Er werd onderling wel eens geëxperimenteerd, maar we hadden geen flauw idee wat het eigenlijk inhield. Die avond besloten we om niet te vertellen wat we gezien hadden, zeker niet aan die Klaas. We wisten zeker dat hij ons de schuld zou geven. Het is hem toch ter ore gekomen en hij liet ons toen een voor een op het kantoor komen. Hij vond dat we hem alles hadden moeten vertellen. En dat moest dan alsnog en vervolgens moesten we hem nazeggen hoe vies dat allemaal niet was. Later kwam er ook nog een andere leider, meneer Harm. Het bleek dat hij pedoseksueel was en zich aan verschillende jongens vergreep. Ooit heeft hij tijdens een kamp een jongetje verkracht. Toen die bang was voor het onweer zei hij: “kom maar bij mij in de tent, daar ben je veilig.” Bij mij is hij niet zo ver gegaan, maar hij is wel op mijn lijf klaargekomen. Tijdens het hele gebeuren concentreerde ik me op een schildertje van zo’n zigeunerjongetje terwijl het liedje “kleine schooier met een scheur in je broek” door mijn hoofd speelde. Ik kon toen doen alsof ik er niet bij was, maar later bleek die ervaring me veel last te bezorgen.’

‘Een andere groepsleider liep ‘s nachts met een zaklamp rond op de slaapzalen om jongens te betrappen die masturbeerden. Als hij zo’n jongen gevonden had, sloeg hij met die lamp op zijn piemel. De jongen moest vervolgens mee voor een ondervraging op zijn knieën op de kokosmat. Hij deed hetzelfde wat meneer Klaas ook deed, maar dan niet seksueel. Hij leek er op te kicken om macht uit te oefenen en je te vernederen.’

Extra straf voor weglopen

De strijd aangaan met een groepsleider door wie een jongen zich onrechtvaardig behandeld voelde, liep bijna altijd slecht af, zo leren de ervaringen van Jos. ‘Meneer Wim heeft mij een keer beschuldigd van het stelen van een paar handschoenen. Ik stond altijd eerder op dan de anderen, omdat ik naar een andere school ging en eerder weg moest. Dan kon het volgens hem niet anders dan dat ik de diefstal gepleegd had. Ik ontkende en bleef ontkennen, iedere keer dat hij er weer over begon. Het werd een soort vete. Op een gegeven moment liet hij me een heel mooi vergrootglas zien. Hij zei “als je nu bekent, dan krijg je dit vergrootglas”. Ik besprak dat met een andere jongen en die zei “kan jou het schelen, dat moet je doen”. Ik “bekende” en meneer Wim zei toen: “je denkt toch zeker niet dat ik een leugenaar ga belonen.” Ik werd in het kolenhok opgesloten en besloot toen nooit meer tegen hem te praten. Dat is me niet gelukt.’

Met meneer Frits had ik een keer een discussie over God. Hij beweerde dat “dingen gebeuren als God dat wil”. Ik zei: “dus als ik deze bezem rechtop zet en God wil dat ie blijft staan, dan is dat zo?” Maar wat gebeurde? Die bezem bleef staan! Ik zei toen spottend: “het gebeurt nog ook.” Toen ontstond er een gevecht. Ik gaf een trap in zijn kruis, ben weggelopen en heb de nacht in het bos doorgebracht. ‘s Ochtends hebben boswerkers me wat te eten en te drinken gegeven en de politie ingeschakeld. Die kwamen me halen en ik vertelde de agent waarom ik weggelopen was. Hij leverde me af met de woorden “ik breng deze jongen terug die zegt hier geslagen te worden, maar dat gebeurt hier niet neem ik aan”. En daarmee was de kous af. Als je

weggelopen was en terugkwam, dan zochten ze niet uit wat er aan de hand was, maar kreeg je extra straf. Je mocht bijvoorbeeld een week lang niet van je kamer af en ze dreigde je naar Rekken [een gesloten jeugdinrichting] te sturen.’ ‘We waren allemaal op ons hoede voor die groepsleiders. Mij vonden ze maar brutaal en goddeloos, dus kon ik in de ogen van de meesten niet veel goeds doen. Als ze sloegen, was het met de blote hand. Eéntje sloeg je echt blauwe plekken. Soms deden ze het waar andere jongens bij waren. Meneer Klaas koos er voor om je eerst te isoleren voordat hij ging slaan. Later hoorde ik dat er in die periode onder de groepsleiding veel meningsverschillen en ruzies waren, maar tegenover de buitenwereld hielden ze het front gesloten. Het laatste jaar dat ik daar zat - in 1958 - verbeterde de situatie, omdat de gemeenste groepsleiders weg waren en er nieuwe, jongere en beter opgeleide voor in de plaats kwamen. Het geweld verdween toen ook.’

Relationele brokkenpiloot

Toen Jos 13 was, mocht hij na vijf jaar weer naar huis. ‘De situatie was daar niet echt verbeterd. Mijn vader bleef gewelddadig en het werd er ronduit gevvaarlijk. Een jaar later ging ik weer weg. Ik heb in een pleeggezin gewoond, een ander tehuis, een poosje bij mijn zus.’ Na zijn schooltijd is Jos gaan varen. ‘Veel jongens uit tehuizen gingen naar het leger of de koopvaardij. Ik denk uit heimwee naar structuur en hierarchie. En in die wereld werd niet echt een appel gedaan op je affectieve ik, aan ontwikkeling daarvan kom je daar niet toe.’ De jeugdervaringen met geweld en gedwongen seks braken Jos later in zijn leven op. ‘Ik heb een carrière van twaalf ambachten en dertien ongelukken. Ik heb los werk gedaan, eigen bedrijfjes gehad en uiteindelijk 25 jaar gewerkt als maatschappelijk werker. Via avondopleidingen heb ik nog diploma’s gehaald, wat niet altijd even makkelijk was, omdat ik aan discalculie bleek te lijden. Uiteindelijk ben ik, zeker in vergelijking met anderen, nog aardig terechtgekomen.’

Lastiger was het voor Jos om met de emotionele gevolgen van zijn jeugdervaringen om te gaan. ‘Ik was fysiek bang geworden voor mannen. Ik kon geen onderscheid maken tussen nabijheid en intimiteit. Een troostende hand op mijn schouder vond ik bedreigend en weerde ik af. Nog altijd heb ik de overtuiging dat iemand niet werkelijk van me houden kan. Ik zie dat het wel gebeurt, maar dan nog is er ergens de twijfel.’

‘Op relationeel gebied ben ik een brokkenpiloot. Ik ben nu voor de derde keer getrouwde en heb ook nog een paar keer samengewoond. Mijn eerste vrouw had ook in een tehuis gezeten. Dat gaf een soort band, maar ik verwarde zorgzaamheid met liefde en was emotioneel niet in evenwicht. Met haar kreeg ik twee kinderen. Kinderen waren voor mij kleine schepsels die zich gedeisd moesten houden. Na de scheiding kwam mijn zoon bij mij wonen. Hij is veel aandacht en nestwarmte tekortgekomen. Nestwarmte heb ik zelf thuis en in de tehuizen nooit gekend. Ik benaderde de opvoeding vooral rationeel. Een aai over de bol geven, ik wist niet meer hoe dat moest. Ik had zelf nog zoveel te verwerken. Acht jaar geleden heeft hij het contact verbroken. Hij dacht dat ik hem een slechte jeugd wilde bezorgen vanwege mijn eigen ervaringen. Ook met mijn dochter heb ik geen contact meer. Dat ik hen en mijn kleinkinderen niet zie, is een groot verdriet. Ik denk dat het contact niet meer hersteld wordt, misschien wil ik het ook niet meer. Mede dankzij mijn huidige vrouw heb ik die rotperiode overleefd.’

Nadat zijn eerste huwelijk in de jaren 70 spaak liep, heeft Jos allerlei therapieën gevuld om ‘te zoeken naar waar de pijn ontstaan is, hoe die ervaringen doorwerken in je leven en hoe je er mee om kunt gaan. Ook het boeddhisme heeft mij erg geholpen bij het verwerken en loslaten van het verleden. Ik was niet boos en kende geen wrok, zelfs niet naar die pedo. Dat was niet de meest vreselijke ervaring. Dat waren wel de vernederingen, die laten de diepste sporen na. Bij een jubileumfeest van die instelling kwam ik meneer Wim tegen. Hij was nu directeur van een ander kindertehuis en zei allerlei dingen die niet klopten, bijvoorbeeld dat ik nooit

lastig was. Het was een vervreemdend gesprek. Ik had me ooit voorgenomen hem in elkaar te slaan als ik hem nog eens tegen zou komen. Ik heb het niet gedaan, ik werd zelfs niet boos. Ik zag een kwetsbare man die geen herrie wil. Ik heb hem nog wel gezegd “ik heb die handschoenen echt niet gepikt”. Hij lachte alleen een beetje en zei bij het weggaan nog “goede reis”.

Jos verbaast er zich soms over dat hij niet aan zijn ervaringen ten gronde is gegaan. Misschien ligt de verklaring daarvoor in een bijzonder moment: ‘Op een morgen ging ik naar school, terwijl de andere jongens nog sliepen. Op straat keek ik om naar de slaapzaal en voelde een vreemde kracht in me bovenkomen en de gedachte “ik zal hier niet aan kapot gaan”. Het was een bijzonder en euforisch gevoel dat ik nog een paar keer gehad heb op crismomenten in mijn leven.’

‘Mijn pleegouders hebben mij mijn jeugd ontnomen’

Elisabeth (1952) is de tweede uit een gezin van zeven kinderen, drie meisjes en vier jongens. Haar vader zat regelmatig in de gevangenis - ze weet niet waarvoor - haar moeder was zwak begaafd en kon de opvoeding van de kinderen niet aan. Elisabeth verbleef anderhalf jaar lang in een kindertehuis en tot haar zoe groeide ze op in twee pleeggezinnen. ‘Mijn leven is pas begonnen toen ik het huis uitging.’

Toen de kinderrechter in 1954 besloot tot uithuisplaatsing van de kinderen De Vries betekende dat meteen het einde van het gezin. De kinderen gingen naar een tehuis en vandaaruit kwamen ze in verschillende pleeggezinnen terecht. Drie van hen werden geadopteerd. Elisabeth verliet het kindertehuis toen ze 1,5 jaar oud was. ‘Ik kon toen nog niet lopen. In het pleeggezin leerde ik dat binnen een week. Mijn vroegste herinnering dateert van mijn 4e. We woonden in een portiekwoning in de grote stad. Ik ruik nog de aparte geuren van het eten van de Indische mensen die er woonden en herinner me hoe de benedenbuurvrouw me limonade en koekjes aanbood voor mijn verjaardag. Er lagen drie koekjes klaar. Ik voelde me beledigd, want het was mijn vierde verjaardag.’

In dat jaar kreeg Elisabeth bezoek van haar biologische moeder. Haar pleegmoeder zei daarna tegen haar biologische moeder dat haar dochter door het bezoek zo van slag was geraakt, dat het beter zou zijn haar met rust te laten. ‘Daar kwam ik pas jaren later achter, het was een van vele leugens die nog zouden volgen.’

Wie ze wel regelmatig, in ieder geval jaarlijks te zien kreeg, was haar oudere zus. Die verbleef ook in een pleeggezin en haar pleegouders waren bevriend met die van Elisabeth. ‘Ze brachten ons bij elkaar op verjaardagen, maar dat was niet leuk, want mijn zus en ik hadden niets met elkaar.’

Eerste pleeggezin

Haar pleegouders hadden al een zoon van 13 jaar. Ze wilden nog graag een meisje, nadat de moeder enkele jaren daarvoor een miskraam had gehad van een tweeling. Dat meisje werd Elisabeth. De eerste jaren verliepen redelijk probleemloos. ‘Ik kon buiten spelen, mocht mee om boodschappen te doen en had op het balkon een leuk zandbakje. Toen ik 6 was, verhuisden we naar een eengezins-woning in een andere buurt. Je kon er ook buiten-spelen, er was een grasveld, maar thuis werd het al een stuk minder leuk.’

Vooral haar pleegmoeder - ‘die had thuis de broek aan’ - begon steeds meer te gebieden, te verbieden en te straffen. ‘Als ik thuiskwam van school moest ik meteen naar de kruidenier of de afwas doen die er nog stond.’ Erger dan de verplichte werkzaamheden en de straf die er stond op het zogenaamd niet goed uitvoeren daarvan, vond Elisabeth de zinloze en onredelijke regels. ‘Zodra ik ‘s avonds in bed lag, mocht ik bijvoorbeeld niet meer naar de wc. Wanneer ik dan toch moest, deed ik dat heel zachtjes. Als ze het dan toch gehoord had, werd ik uitgescholden. Als ik ergens bij mensen logeer, vraag ik nu nog steeds of ze het erg vinden als ik er ‘s nachts een keer uit moet.’

Andere straffen die Elisabeth kreeg - zoals naar haar kamer gestuurd worden, niet naar een verjaardagsfeestje mogen of inhouden van zakgeld - kwamen in andere gezinnen ook wel voor. Wat haar het meeste dwars zat, waren de willekeur en onvoorspelbaarheid ervan. Meestal was de aanleiding voor een straf futiel of helemaal afwezig. Een voorbeeld: ‘Ik zat op schaatsles, dat was iedere zaterdag en dat vond ik leuk om te doen. Op vrijdag wist of bedacht mijn pleegmoeder altijd iets waarom ik niet gaan mocht, dan belde ze de schaatsclinics af. Ik werd wel boos of probeerde haar op andere gedachten te brengen, maar dat

hielp niets. Meestal probeerde ik straf voor te zijn door de gedienstige Martha uit te hangen. Maar dat bood ook geen garantie.’

Het bleef niet bij verbieden en straffen. Er vielen ook klappen. Elisabeth: ‘Het geweld kon op de gekste momenten losbarsten, ze was onberekenbaar. Ik kreeg vooral klappen op mijn hoofd, dat waren echt heel harde klappen, ik probeerde weg te duiken. Ze sloeg me wel in aanwezigheid van de pleegvader, maar niet als er anderen bij waren. Hij had trouwens ook heel harde handen.’

Elisabeth kreeg keer op keer te horen dat ze een slecht, zondig kind was en zou ‘eindigen als haar vader’ als ze niet oppaste. ‘Ze waren gereformeerd en ik moest ‘s zondags een of twee keer naar de kerk. De dominee had het vooral over zonde. Dat trok ik me erg aan, ik bad dat ik niet in de gevangenis terecht zou komen. Ik moest altijd dankbaar zijn of excuses aanbieden zonder dat ik wist wat dat was.’ ‘Manipuleren, simuleren en chanteren was een tweede natuur van mijn pleegmoeder’, aldus Elisabeth. ‘Ze nam me vaak mee naar de dokter, zelf mankeerde ze zogenaamd van alles en dan verzon ze voor mij ook kwalen die ik helemaal niet had. Toen ik 12 of 13 was, vond ze me onhandelbaar en moest ik met een psychiater gaan praten. Dat vond ik wel fijn, het bood een uitlaatklep. Ik kon bijvoorbeeld vertellen dat me allerlei dingen verboden werden en dat ik straf en klappen tegen mijn hoofd kreeg voor het minste of geringste. Hij heeft ook een gesprek gehad met mijn pleegmoeder en haar gezegd dat *zij* in behandeling moet gaan, niet ik. Daar is ze niet op in gegaan.’

De psychiater was niet de enige die twijfelde aan het zelfinzicht van Elisabeths pleegmoeder. ‘Op een keer was ze naar de huisarts geweest met allerlei klachten. Die gaf haar een verwijssbrief mee voor de specialist, die werd in die tijd nog dichtgeplakt. Ze stoomde die thuis open en las dat haar huisarts schreef: “Ze mankeert niets, maar wil u per se zien”. Omdat ze altijd ziektes simuleerde, geloofde ik het ook niet op momenten dat ze echt iets had.’

Uit verhalen van klasgenootjes leerde Elisabeth dat het er in andere gezinnen anders en vaak veel aangenamer aan toeging. Dat zag ze ook met eigen

ogen. ‘Op de lagere school had ik een leuk vriendinnetje met wie ik naar haar thuis ging. Daar werden spelletjes gedaan, ik mocht mee-eten en mijn vriendinnetje en ik mochten zelf in de keuken iets maken. De vrijheid die je daar als kind kreeg en het plezier van samen iets doen, dat kende ik helemaal niet. Toen ik later met mijn pleegouders een weekje op vakantie zou gaan - dat was heel uitzonderlijk, want uitstapjes beperkten zich tot een autoritje - nodigden ze mijn vriendinnetje uit om mee te gaan. Maar die was daar heel benauwd voor. De dag voor vertrek lag er een brief dat ze niet mee kon, omdat ze ziek was. Dat was natuurlijk een smoesje. Dat heeft ze later ook toegegeven. Ze durfde niet mee, omdat ze mijn pleegouders zulke enge mensen vond. Ik kon haar geen ongelijk geven. Ik kan me herinneren dat ik een keer mee was op een kamp dat de voogdijvereniging had georganiseerd en dat ik het jammer vond dat ik weer naar huis moest. Op school waren er een paar leerkrachten die door hadden dat ik het thuis niet fijn had. De school was veilig voor mij. In de vierde of vijfde klas was er een juffrouw die me tussen de middag meenam. Na school ging ik niet graag naar huis, ik moest steeds denken “wat zal er nu weer gebeuren?”’

Naast Elisabeth hadden haar pleegouders vaak nog een of meer pleegkinderen in huis. ‘Die waren er meestal kort, ze kwamen en gingen. Die kinderen waren meestal een stuk jonger dan ik. Ik vond het wel leuk. Met name met Paultje, een jongen met een verstandelijk beperking, bouwde ik een goede band op. Omdat mijn pleegmoeder de situatie thuis veel mooier voorspiegelde dan die in werkelijkheid was, kregen ze die kinderen steeds toegewezen. Die pleegkinderen, en dat geldt ook voor mij, kregen hun voogd of voogdes nooit onder vier ogen te spreken. Voor zo’n man of vrouw leek het een goed pleeggezin.’

De strenge regels, de straffen en de klappen werden Elisabeth langzaam te veel. De vrijheid en het zelfbeschikkingsrecht die iedere adolescent wil veroveren, werden haar niet gegund. Toen barstte de bom. ‘Ik was 16 en wilde ik eindelijk wel eens

een bh kopen. Dat mocht niet, als ik zonodig een bh moest, dan kon ik wel een oude van mijn pleegmoeder dragen. Dat vond ik natuurlijk stom en vernederend, er ontstond ruzie, mijn pleegvader sloeg me de trap af en ik ben weggelopen. Het was 7 februari 1967 en het was die dag vreselijk weer. Ik ging naar de zus van mijn pleegnoeder - die had ooit gezegd dat ik altijd bij haar en haar man terecht kon als het me thuis te veel werd - en die nam weer contact op met Petra en Paul, de pleegouders van mijn oudste zus.'

Tweede pleeggezin

Petra en Paul werden de nieuwe pleegouders van Elisabeth. Ze hadden zeven pleegkinderen en waren een soort gastouders, meestal voor kinderen van ongehuwde moeders. Ze bleken geen haar beter dan Elisabeths eerste pleegouders. 'In het tweede gezin was minder geweld, al sloeg mijn pleegvader er wel eens op los. Wat ze deden was vooral de boel verzieken en je vernederen. Dat deed meer pijn, je werd als mens de grond in geboord; voortdurend benadrukten ze dat je minder was. In dat tweede pleeggezin zat ook mijn zusje. We hebben daar maar een jaar samen gezeten. We werden samen vernederd. Onze achternaam werd als scheldwoord gebruikt om aan te geven hoe minderwaardig ze ons vonden. Als ik een slimme opmerking maakte of iets ter sprake bracht uit het wereldniews, dan was het meteen: "Oh, mevrouw de professor weet het weer zo goed". Dat eeuwige beleidigen en traineren, dat was nog erger dan de klappen.' Elisabeth kan daarvan nog vele voorbeelden noemen. Toen ze in 1971 haar havo-diploma behaalde, stuurden haar eerste pleegouders haar een bloemstuk. 'Ik had toen al een tijd lang geen contact meer met hen. Van mijn nieuwe pleegouders mocht ik dat bloemstuk niet houden. Ze haalden het kaartje eraf en ik moest het toen naar een familielid van hen brengen die terminaal ziek in het ziekenhuis lag.' Een ander voorbeeld: 'Hun zoon kreeg voor de collecte 's zondags geld van zijn ouders, ik moest dat uit mijn zakgeld betalen, voor hem lag er een rol pepermunt klaar, voor mij niets.'

Elisabeth werd door haar pleegouders ingezet als goedkope arbeidskracht. 'Ik moest na schooltijd tien kilo oude kranten uitvouwen en daar papierrollen van maken. Hun zoon verkocht die aan marktkooplieden, ik kreeg niets van de opbrengst. Ik moest mijn eigen zakgeld verdienen. Op een gegeven moment werkte ik in bejaardentehuis, dat vond ik leuk, maar ik moest van het geld dat ik daar verdienide thuis het warme eten betalen. En op dat eten werd bespaard. We aten de hele week schol en lekkerbekjes die mijn pleegvader kreeg van een vriend die visboer was. Vies was dat. En 's ochtends kreeg je één plakje kaas. Tijdens de zomervakantie werkte ik vier weken in dat tehuis en moest ik drie weken lang de andere pleegkinderen verzorgen terwijl zij op vakantie gingen. Alles wat ik had of verdienide, werd afgepakt, ik was voor hen een goudmijntje. Aan de voogdes mocht ik niet vertellen dat ik vier weken weg was, want dan zouden ze geen pleeggeld krijgen. Ze namen het niet zo nauw met de regels en verdieniden veel zwart. Tegelijkertijd waren ze heel kerkelijk en predikten over van alles hel en verdoemenis.' 'Mijn zus raakte zwanger in de periode dat ze bij hen woonde. Dat was natuurlijk een grote schande in zo'n gereformeerde gezin. Ze moest het kind afstaan en zelf het huis uit. Haar kind is in een pleeggezin terechtgekomen en later geadopteerd.' Na het behalen van haar havo-diploma ging Elisabeth naar de bibliotheek- en documentatie-academie. 'Uit een beroepskeuzetest bleek dat ik hbo-niveau had en toen heb ik bewust gekozen voor de korste opleiding om snel weg te kunnen als ik aan het werk zou gaan.'

Op eigen benen

Toen ze op de academie zat, ergens in 1972 raakte Elisabeth overspannen en beleefde ze een soort psychose. Ze zag duivels op de muren en werd met verschijnselen van een 'godsdienvaanzin' opgenomen in een crisiscentrum en doorgeplaatst naar een psychiatrische instelling. 'Door het verblijf in die twee streng christelijke gezinnen met hun on-christelijke gedrag was er bij mij wat geknapt. Ik was een zielig vogeltje. In die inrichting zaten

allerlei patiënten door elkaar. Ik herkende de situatie in de film en later het toneelstuk *One Flew over the Cuckoo's Nest*. De arts daar was eindelijk iemand die vroeg hoe ik het thuis had. Gelukkig kreeg ik er bezoek, nadat een klasgenoot me op het terrein had zien lopen en dat op school verteld had. Ik heb er toen vier maanden gezeten.'

Inmiddels maakte Elisabeth zich steeds meer los van het pleeggezin. 'In die tijd was ik het leven aan het inhalen. Ik werkte hard - had een baan bij Gist Brocades - feestte veel en was nog bezig met de godsdienst. Ik ging naar een Jeugd- en Bijbelkamp waar de tweede crisis ontstond. In het crisiscentrum sprak ik de arts toe in citaten uit *Openbaringen*. Die tweede opname heeft tien maanden geduurd. Gelukkig vond de personeelchef van Gist Brocades dat geen probleem, integendeel: hij zorgde ervoor dat ik iedere week bezoek kreeg van collega's.' 'In de psychiatrische inrichting kreeg ik een relatie met een van de verplegers. Hij heeft me toen nog verhuisd naar mijn eerste kamer buiten het pleeggezin. Eigenlijk was ik daar nog niet aan toe, ik maakte wel allerlei plannen en dacht dat de wereld aan mijn voeten lag. Het duurde nog een paar jaar voor ik echt zelfstandig werd. In 1975 leerde ik mijn man kennen met wie ik drie kinderen zou krijgen.' Haar verleden bleef Elisabeth nog een tijd lang achtervolgen. 'In de tweede helft van de jaren zeventig heb ik een paar keer gesolliciteerd en steeds dook mijn psychiatrische dossier op wat voor mij direct verbonden was met mijn pleeggezinervaringen. Ik moest bijvoorbeeld gekeurd worden voor een baan, de keuringsarts begon voor te lezen uit mijn dossier en toen begon de hele kamer voor me te draaien. Ik werd teruggezogen in de tijd. Gelukkig zei ze toen: "Ik keur u goed, omdat u zo'n leuke moeder bent - ik had inmiddels een zoon en een dochter - en zulke leuke kinderen heeft".'

Bijna alle contacten uit het verleden zijn nu verbroken. Van de godsdienst heeft Elisabeth al vele jaren geleden afstand genomen. Ze woonde de begrafenissen van haar eerste pleegmoeder bij. 'Dat heb ik dus wel netjes afgerond.' Haar andere drie pleegouders zijn ook overleden. Met haar broers en zussen heeft ze geen contact. Haar vader zag ze

twee keer nadat ze op haar 21e van de voogdes zijn telefoonnummer kreeg. 'Dat was geen succes. Hij deed alsof er nooit wat gebeurd was en hing met de kinderen de leuke opa uit. Excuses voor het in de steek laten van ons, zijn gezin, heeft hij nooit aangeboden.' Eind vorig jaar kreeg Elisabeth bericht van het overlijden van haar biologische moeder. 'Ze is 87 geworden en liet me nog een aardig bedrag na. Ik moet huilen, toen ik het bericht las, huilen om alles wat ik als kind gemist heb.' De enige die ze nog wel eens ziet is haar pleegbroer Paultje.

Elisabeth koestert geen wrok meer, 'ik ben ondanks mijn jeugd goed terechtgekomen. Mijn echte leven is pas begonnen toen ik het huis uit ging. Toen ik bij de huisarts kwam en zwanger bleek, zei zij "nu heb je je eigen leven, vanaf nu wordt het alleen maar beter". Ze kreeg gelijk. Ik ben al 41 jaar gelukkig met mijn man, heb drie fantastische kinderen en leuk werk. Ik heb mijn kinderen alles willen geven wat ik zelf gemist heb. Ze hoefden nooit dankbaar te zijn, maar ze lieten blijken dat wel te zijn. Mijn pleegouders hebben mij mijn jeugd ontnomen. Mijn eerste pleegmoeder deed misschien wel haar best, maar ze faalde jammerlijk. Uiteindelijk ben ik er veel sterker uitgekomen, maar soms droom ik dat ik weer in een van die gezinnen zit, dat zijn geen fijne dromen.'

Dat er nu onderzoek wordt gedaan naar geweld in de jeugdzorg vindt Elisabeth een goede zaak, 'al was het alleen maar dat je met de verhalen over hoe het eraan toeging anderen hetzelfde leed besparen kunt. Achteraf gezien vind ik het ergste dat jeugdzorg, de stichting waar ik toen onder viel, zo jammerlijk is tekortgeschoten. De verantwoordelijken hebben nooit signalen opgevangen of er nooit iets mee gedaan. Mijn pleegouders speelden mooi weer en mijn voogdes ging er in mee. Ik zag haar alleen bij het jaarlijkse kopje thee en nooit nam ze me apart en vroeg ze door. Ik heb nooit de kans gekregen om te zeggen: "Help! Haal me hier weg!"'

‘Er was altijd een aanleiding om je te pakken te nemen’

Wim (1959) woonde met zijn vader, moeder, twee broers en twee zussen in een dorpje onder de rook van Utrecht. Zijn vader was touringcar-chauffeur en had een goed inkomen. Omdat hij acht maanden per jaar in het buitenland was, stond zijn vrouw er grotendeels alleen voor als het om de opvoeding en verzorging van de kinderen ging. Wim, die veel spijbelde en ‘nogal recalcitrant’ was, werd vanaf zijn 11e in verschillende internaten geplaatst. In een daarvan heerste een ‘waar schrikbewind’.

‘Als mijn vader thuiskwam, dan werden de kinderen op een rijtje gezet. Mijn moeder vertelde vervolgens wat iedereen sinds zijn vertrek uitgespoekt had en dan kreeg je tikken op je handen. Ik was geen gemakkelijke jongen, ik was nogal recalcitrant. Op de eerste school waarop ik zat, was veel tuig, op de tweede, een rooms-katholieke school werd ik wel gepest, maar dat deerde me niet echt. Ik ging mijn eigen gang en spijbelde vaak. Daarom kwam de leerplichtambtenaar eraan te pas en werd besloten dat ik naar een internaat moest. Er was er een uitgekozen niet zo ver van ons dorp vandaan. Daar was geen plaats en toen kwam ik op een internaat in Noord-Brabant terecht. Het enige wat ik daar nog van weet, is dat het gemengd was. Ik was toen bijna 12 jaar.’

Wim verbleef maar kort op dat internaat en werd overgeplaatst naar een gesloten justitiële inrichting in het noorden van het land. Daar kwamen in die tijd ook ‘moeilijk opvoedbare’ jongens terecht die niet met justitie in aanraking waren geweest.

‘Er waren daar drie groepen, ingedeeld naar leeftijd, ik zat in de jongste groep. Er gold een streng regiem en alles ging in de groep. We moesten in een rij twee aan twee de plaats oversteken van het woongedeelte naar de school, we gingen groepsgewijs douchen - dan stond je weer te wachten in een

rij - en er was helemaal geen privacy, ik vond dat maar niks. Na schooltijd werden we zes dagen per week aan het werk gezet. Twee tot twee en een half uur lang moesten we fietswielen spaken. Daar verdienenden we f3,50 per week mee. Ik heb ze nog niet zo lang geleden nog eens aangeschreven of ik mijn reële salaris nog kon krijgen. Daar heb ik nooit een reactie op gehad.’

Isoleercel als straf

‘Er was daar een groepsleider die we Heinrich, de Gestapo of de SS’er noemden. Dat was een grote, blonde man die een waar schrikbewind uitoefende. Hij terroriseerde de boel en zocht altijd een aanleiding om je te pakken te nemen. We hadden ‘s avonds corvee en dan keek hij alles heel precies na. Als hij nog ergens een stofrandje vond, bijvoorbeeld aan de bovenkant van de deur, dan sleurde hij je zo naar de isoleercel. Die isoleer gebruikten ze gewoon om je te straffen als je regels overtreden had of iets deed wat hen niet beviel. Je kreeg daar bijvoorbeeld heel droog, taai vlees te eten en als je dat dan niet weg kreeg, was dat weer een reden tot straf. Ook als je niet voldoende wielen gespaakt had, ging je de isoleer in en kreeg je een knal voor je kop. We moesten veertig wielen per dag spaken en we mochten elkaar niet helpen.’

Groepsleider ‘Heinrich’ zal Wim nooit vergeten. ‘Hij leek erop te kicken om te slaan en te straffen. Je probeerde die man te ontlopen. Als 12- of 13-jarige durfde je dat niet aan te kaarten. Je liep er voortdurend op je tenen. Ja, een keer heb ik tegen hem gezegd “Je hebt thuis zeker niets te vertellen”. Toen kon ik weer een dreun krijgen. ‘Dat er geen onderscheid gemaakt werd tussen jongens die daar zaten vanwege criminale activiteiten en anderen die er zaten vanwege ‘problematisch gedrag’ vond hij onrechtvaardig. ‘Ik mocht bijvoorbeeld mijn ouders zeven maanden lang niet zien of

telefoneren, zelfs niet op mijn verjaardag. Post kreeg ik ook niet, brieven hielden ze gewoon achter.'

'Best wel leuke tijd'

Na negen maanden verhuisde Wim naar een inrichting voor moeilijk opvoedbare kinderen in het oosten van het land. Daar beviel het hem een stuk beter. Wim: 'Daar waren wel een paar gesloten paviljoens, maar zat niet alles door elkaar zoals in die andere inrichting. Je had er veel meer vrijheid. Je kon er door de bossen struinen, aan sport doen en muziekles volgen. Toen ik 15 was, ging ik naar een andere groep voor de wat oudere jongens. Je mocht er verschillende keren per dag roken en ook een sigaretje meenemen naar school. In het begin mocht je een pakje shag bij je houden, maar toen een paar jongens een handeltje begonnen, veranderde dat. Je kreeg een pakje shag per week en ook wel goed zakgeld daar. Elke dag ging ik op de fiets naar de mavo een dorp verderop. Het was best wel een leuke tijd.'

In deze inrichting liep geen 'Heinrich' rond. 'Je kreeg er wel eens een dreun, maar dan had je het ook verdient. Er was ook een isoleer, maar daar werd je alleen heen gestuurd als je iets ernstigs had gedaan of door het lint ging, zoals die keer toen een paar jongens een mes trokken. Ik weet nog wel dat er twee groepsleiders waren die ontucht pleegden met jongens. Die werden direct ontslagen. Dat hoefden ze bij mij niet te proberen.'

Tussen de groepsleiders en andere personeelsleden vond Wim er enkelen bij wie hij wel kon aankloppen voor persoonlijke vragen en problemen.

'Daarvoor kon je terecht bij een maatschappelijk werker of een ander staflid of bij sommige groepsleiders. Van enkele groepsleiders had ik wel de indruk dat ze een pedagogische opleiding gevolgd hadden, maar er zaten ook vreemde vogels tussen, een paar alternatievelingen, hippies, een Oostenrijker en een Duitser.'

Om zich voor te bereiden op de Eerste Heilige Communie, die hij als kind niet gedaan had, ging hij maandelijks bij een pater langs. 'Dan was je even weg van het internaat en kon je het over andere zaken hebben.' Ook van het hoofd van de school,

met wie hij na de les wel eens een potje schaakte, kreeg hij aandacht. 'Ik heb daar mijn mavo-diploma gehaald, als enige. Als ik thuis was blijven wonen, was ik waarschijnlijk blijven spijbelen.'

Anders dan in de eerste inrichting kon Wim zijn ouders regelmatig zien. 'Ze kwamen op bezoek en dan kon je een dagje met ze op stap gaan. Ik had ook regelmatig verlof om naar huis te gaan. In de grote vakantie verbleef je drie weken thuis en drie weken in het tehuis. En ik liep ook wel eens weg, zo heb ik een keer een maand bij een vriendin in Utrecht gezeten.'

Excuses gewenst

In 1977, Wim was toen bijna 18, is hij teruggegaan naar zijn ouders en is hij werk gaan zoeken. 'Ik heb heel verschillende banen gehad in mijn leven. Ik heb gewerkt in de farmaceutische industrie, een eigen zaak gehad, twaalf jaar op de tram gereden en instructielessen tram, metro en bus gegeven. Later heb ik bij een Kantongerecht gewerkt op de parketboekhouding en de parketdienst, dan moest je de boetes van bekeuringen ophalen. Ik heb ook nog een chemische opleiding afgemaakt, maar ben vijftien jaar geleden na een bedrijfsongeval gedeeltelijk afgekeurd. Ik heb grote financiële schade opgelopen door een wanbetalen en zijn curator die me opgelicht heeft. Nu handel ik nog in computers en andere goederen op de Engelse markt.'

Vanaf 1992 heeft Wim gedurende verschillende perioden langdurig mantelzorg gegeven aan zijn moeder en vader, die beiden overleden zijn aan kanker. Zelf is hij sinds drie jaar onder behandeling voor nier- en keelkanker. Ook op relationeel gebied ging zijn leven niet over rozen. Toen hij kanker bleek te hebben, liet zijn derde vrouw, een Engelse, hem in de steek. Uit eerdere huwelijken heeft hij twee kinderen. 'Aan die tijd in de internaten heb ik toch wel overgehouden dat ik altijd alles alleen moet opknappen. Dat heeft me in relaties ook wel parten gespeeld.'

Wim heeft het altijd moeilijk gevonden om te verwijzen dat hij in tehuis heeft gezeten. 'Ik heb een hekel aan liegen, maar je moet wel, omdat het

tegen je gebruikt wordt. Als bij een sollicitatie bekend wordt dat je in die twee inrichtingen hebt gezeten, dan krijg je toch het stempel van crimineel opgedrukt.'

Van de justitiële inrichting in Noord-Nederland wil hij excuses voor het gedrag van toen. 'Verder mag ik niet klagen over mijn leven. Ik heb rijkdom gekend, ik heb armoe gekend.'

'We waren als kinderen minder dan honden'

Max is in 1962 geboren als de vijfde van acht kinderen, vijf jongens en drie meisjes. Toen hij 2,5 jaar oud was, werden alle kinderen uit huis geplaatst. Op zijn 4e verhuisde Max en twee broers naar een pleeggezin. Max woonde er het langst; dertien jaar in de hel.

Max vermoedt dat de kinderbescherming in actie kwam vanwege de ruzies en het geweld thuis, het drankgebruik en de, wat hij noemt 'bizarre zaken' die er zich afspeelden en die zijn moeder zo'n twintig jaar geleden tegenover hem bevestigde. Zijn vader dacht dat Max niet zijn zoon was, haatte hem daarom en heeft verschillende keren geprobeerde hem te doden. Mogelijk was er sprake van seksueel misbruik, opsluiting in een kelder en gruwelijke slachtingen van dieren. Zijn moeder kon de situatie niet aan en heeft waarschijnlijk zelf de instanties ingeschakeld.

Gevaar er niet bij te horen

Max kwam eerst terecht op de peuterafdeling van een behandelingstehuis, waar volgens hem alles in de groep plaatsvond, 'als individu bestond je niet'. Hij herinnert zich dat hij een keer onder prikkel-draad doorkroop om een roos te plukken die hij zo mooi vond. 'Mijn hele hoofd was opengehald, maar je mocht niet huilen als je pijn had. Je werd niet getroost. De leidsters bleven op afstand, ze mochten je niet aanraken of optillen. Dat heeft een leidster maar één keer met me gedaan. De groep was wel veilig, de sfeer onderling wel goed. Maar ik mocht, omdat ik een van de jongsten was, niet aan alles meedoen, niet met sneeuwpoppen maken of Sint Maarten vieren. Mijn broer Joost, die anderhalf jaar ouder is, mocht dat wel. Er waren daar geen echte bedden, alleen maar matrassen. Ik slaap nog steeds alleen op een matras.'

Waar de rest van het gezin was, dat wisten Max en

zijn broer niet. 'Ik dacht ook niet aan hen.' Toch is er een moment geweest - een observatierapport getuigt ervan - dat Max waarschijnlijk terug wilde naar zijn moeder. 'Ik was een keer weggelopen en ze vonden me op de spoorbaan. Ik denk dat ik naar huis wilde lopen, ons huis stond langs het spoor.' Die eerste ervaringen zijn voor Max nog steeds heel belangrijk. 'Ik heb een dissociatieve stoornis, je leeft dan niet in één wereld of één tijd. Als ik op straat loop, voel ik dat er niets meer van mijn leven klopt. Soms ben ik dat kleine jongetje weer. Het gevoel dat je er niet bij hoort, dat heb ik nog steeds, dat is niet prettig.'

Het vertrek uit het tehuis, kort na Kerstmis 1965, kwam voor Max en zijn broertje als een volledige verrassing. 'We wisten nergens van en werden van de ene op de andere dag naar een pleeggezin in het midden van het land gebracht. Die mensen hadden gereageerd op een advertentie waarin pleegouders werden gezocht. Ze hadden geen eigen kinderen, hij was oud-KNIL-militair, zij was een streng iemand. Ik heb van mijn 4e tot en met mijn 17e bij hen gewoond. Naast Joost zat ook mijn oudste broer Peter een jaar of zes daar, soms met grote tussenpozen, dan zat hij in een of ander opvoedingsinstituut.'

Van kwaad tot erger

Max noemt zijn pleegouders van toen 'hard en niet aardig'. 'Ik beleefde alles wat er daarvoor was gebeurd steeds opnieuw, maar daar hielpen ze me niet mee. Mijn pleegmoeder liet merken dat ze andere kinderen leuker vond. Ze gooide mijn knuffelbeesten weg,. Mijn pleegvader nam Joost wel op schoot, maar mij niet. Met Peter hadden ze grote moeite, die mocht niet aan tafel zitten. Ik sliep bij Joost op de kamer. Hij was hartstikke bang en ik moest hem geruststellen dat er niemand op de stoel zat die tussen onze bedden in stond.'

Vrijwel vanaf het begin werd ik geslagen. Ze noemden me vies, sloegen tussen mijn benen en zette me onder een koude douche.’

Als 6-jarige vond Max een dood vogeltje en nam dat mee naar huis. Zijn pleegmoeder begon tegen hem te schreeuwen en gaf hem klappen. ‘In het kindertehuis mochten we kikkers dood maken en ik dacht dat het een dode kikker was.’ Toen zijn amandelen geknipt moesten worden, vroeg Max of hij dan met de ziekenauto opgehaald zou worden, dat leek hem wel spannend. ‘Wat denk je wel niet?’, was de reactie en opnieuw kreeg ik slaag.’

Van kinderlijke gevoelens en fantasie leken zijn pleegouders geen enkel benul te hebben. ‘Mijn broer zegt dat ze het vooral om het geld te doen was en dat ze van ons rijk zijn geworden. Ze ontvingen f700,- per kind per maand. Feit is dat ze in steeds grotere huizen gingen wonen. Toen ik 7 was, verhuisden we naar de Veluwe. Daar werd alles erger. Eerst moesten ze vooral Peter, mijn oudere broer hebben. Ze hebben hem door de achterruit geslagen. Het was iedere dag schreeuwen en geweld, meubels vielen om. Ik weet niet of er een aanleiding was om hem te slaan. Ik hoor hem nog krijsen. Het was vreselijk, ze hebben zijn trommelvliezen kapotgeslagen. Peter had een kamertje op de eerste verdieping terwijl Joost en ik op zolder sliepen. Wij waren heel bang, we stonden te trillen op onze benen. We konden er niets tegen doen, niet wegvluchten of ons onzichtbaar maken. In dezelfde periode kregen Joost en ik het te verduren.’

Joost en Max werden vrijwel dagelijks mishandeld, ieder op hun beurt. Terwijl de pleegouders de één onder handen namen, hoorde de ander zijn broertje schreeuwen. ‘Je mocht niet huilen, dan kreeg je nog meer slaag. Ze begonnen met op je billen te slaan en op je rug. We kregen ook trappen. Eerst sloegen ze met de blote hand. Ze gingen zo lang door tot hun handen zeer begonnen te doen. Daarna gebruikten ze een kleerhanger, een schoenlepel of een stok. Als je een minuut te laat thuiskwam, stonden ze vaak al met een kleerhanger achter de deur. Onder de trap sloegen ze die dan op je kapot. Toen ik 7 was, nam ik voor het

eerst een vriendje mee naar huis. Hij werd gelijk weggestuurd en ik kreeg onder de trap dertig stokslagen. Daarna heb ik geen vriendjes meer geprobeerd.’

Max weet nog steeds niet wat zijn pleegouders bezieldie. ‘Ik weet niet waarom ze dat deden. Mijn pleegmoeder begon om het minste of geringste te krijsen en te schreeuwen, mijn pleegvader was een wredeman. Ze waren ook heel gemeen naar de katten. Onderling waren ze niet gewelddadig, wel heel afstandelijk. Iedereen in het gezin leefde apart van de anderen. Er was geen echt contact, geen gezamenlijkheid. Ik en mijn broers probeerden vooral te overleven.’

Bang voor alle volwassenen

Omdat er weinig mensen over de vloer kwamen, bleef voor de buitenwereld verborgen wat er in het pleeggezin van Max gebeurde. Max was bovendien bang voor alle volwassenen. Ook voor zijn voogd, een al wat oudere maatschappelijk werkster. ‘Ik weet nog dat ik een keer negerzoenen had gekocht van het geld dat voor de zending bestemd was. Voor straf moest ik de hele zomer op bed liggen. Die voogd kwam een keer aan mijn bed en zei dat dat een goede straf voor mij was.’ Of zij wist wat de straf werkelijk inhield, weet Max niet, wel dat ze hem niets vroeg. ‘Ik moest meteen uit school mijn pyjama aan en naar bed. Pas om half acht ‘s avonds kreeg ik iets te drinken, tegen die tijd had ik vreselijke dorst. Daarom dronk ik op schooldagen nog flink wat water voor ik naar huis ging. Ik kreeg ook geen eten. Het was nog licht, ik hoorde buiten kinderen spelen en lag daar maar. Ik wist niet waarom. Het plafond, de strepen op de gordijnen, de plinten, de schaduwen, ik kan ze nog zo uittekenen.’

School vond Max ‘gewoon’, maar ‘niet echt een plezier’. ‘Ik werd gepest en gemeden, vriendjes had ik er niet. Ik mocht niet meedoen, ik zag er anders uit. Joost werd vanwege zijn zogenaamd “stomme kleren” veel erger gepest. Dat kwam bij mij pas op de middelbare school. Ik ben een keer door een onderwijzer geslagen, verder niet. Ik denk dat ze op school niet wisten hoe het er thuis aan toe ging. Ik

heb er nooit iets van gemerkt dat ze dat door hadden. Mijn pleegouders wisten het goed verborgen te houden. Zo bleven ze drie snoepjes aannemen van de bakker toen mijn twee broers al lang weg waren. Die bakker dacht dat we er alle drie nog woonden.'

In het gezin kwamen vrijwel nooit andere kinderen, ook niet van familie. 'We werden wel meegenomen naar familie van mijn pleegouders. Er was een neefje, de zoon van een zus van mijn pleegmoeder, met wie ik het leuk vond om te spelen. Dat konden ze dan niet verbieden. Die tante en oom hadden niets in de gaten, ze bemoeiden zich ook nergens mee. Het huis op de Veluwe had wel buren die het schreeuwen van mij en mijn broertje gehoord moeten hebben. Zij hadden zelf een zoon van zo verloren door een motorongeluk en ze hadden goed contact met mijn pleegouders.'

Een van de weinige fijne momenten die Max kende, was de wekelijkse zwemtraining van de zwemclub waar hij lid van was. 'In het water voelde ik me vrij, even onder hun toezicht uit.' Maar ook in die club was hij geïsoleerd. 'Ik mocht geen vriendjes. Aan wedstrijden op zondag mocht ik niet meedoen. Op zondag was contact met andere kinderen sowieso taboe. Mijn pleegouders waren hervormd op gereformeerde grondslag, een zwartekousenkerk. We moesten naar katechesatie en iedere zondag een paar keer naar de kerk. We werden 's zondags opgesloten, we mochten niet naar voetbal. Er was thuis geen radio of tv, alleen een platenspeler met klassieke muziek en een bandrecorder die ze gebruikten om naar een preek te luisteren als ze ziek waren. Ik mocht mijn haar niet laten groeien en toen ik op het eind van de lagere school een vwo-advies kreeg, stuurden ze me naar een strenge school in de stad, terwijl er vlakbij een goede middelbare school was.'

Ook de kerk ervaarde Max als bedreigend. 'Op mijn 7e ben ik gedoopt. Ik dacht toen dat ze me dood gingen maken. Mijn pleegmoeder kwam naar boven en in het donker zag ik ineens haken en kruisen. Ik dacht "ik moet dood", ik ben onder de dekens gekropen, ik wilde doodbloeden. Dat was erg heftig, ik zat ineens in een andere werkelijkheid.'

Slaan in bed

Toen Max tussen 8 en 12 jaar was, ging het geweld een nieuwe fase in. 'Ik werd voortaan in bed geslagen, Joost moest dan in de slaapkamer van mijn pleegouders op hun bed gaan liggen. Hij kwam dan pas om half twaalf weer terug. Tevoren lagen we samen wakker en als een van ons hen aan hoorde komen - ze deden hun schoenen uit voor ze de trap opslopen - dan gaf die een klopsignaal of fluisterde een code. "WB" betekende bijvoorbeeld "wakker blijven".'

'In die tijd had ik last van gewelddadige seksuele fantasieën. Ik zag overdag alles voor me, ik bad dat het op mocht houden. Vermoedelijk ben ik als klein kind sadistisch misbruikt. Mijn pleegouders merkten dat ik masturbeerde - zonder kon ik toen niet inslapen. Voor straf sloegen ze op mijn geslachtsdelen, eerst met de blote hand, daarna met een schoen, dat deed vreselijke pijn. Ze zeiden dat de dokter alles daar beneden weg zou snijden. Ook op mijn achterste werd ik geslagen. Die plekken waren voor anderen niet te zien, al moet een schoolarts toch wel iets opgemerkt hebben. Blauwe plekken op andere plaatsen of een gat in je knie, dat was voor jongens op die leeftijd niet zo ongewoon. Daar werden geen vragen over gesteld.' De vernederingen en mishandelingen bleven niet beperkt tot de avonduren. 'Je kon continu geslagen worden. We mochten niet lachen, niet huilen, geen emoties tonen. Onze pleegouders corrigeerden ons voortdurend - "handen recht voor je houden", "benen recht zetten" enzovoort. We waren als kinderen minder dan honden. Als zij op de bank zaten, moesten wij de op de grond gaan zitten.'

Alleen gebiedende wijs

'Peter, mijn oudste broer, is rond 1972 weggelopen uit dat gezin. Hij is niet meer teruggekeerd en naar de marine gegaan. Ik heb een keer tegen de voogd gezegd dat ik hem vreselijk miste. Daarvoor kreeg ik weer ongenadig op mijn donder. We verhuisden naar een nieuw, vrijstaand huis in dezelfde plaats. Daar gingen de mishandelingen gewoon door. Omdat Joost begon te slapwandelen en de deur wel eens uitliep, konden ze me niet meer in bed

slaan terwijl hij ergens anders lag. In plaats daarvan grepen ze iedere kans aan. Ik was een keer in het zwembad geslagen door een veel grotere jongen. Mijn handdoek zat onder het bloed en toen ik daarmee thuiskwam, was dat aanleiding om ert los te meppen. Hetzelfde gebeurde toen mijn fiets kapot was, nadat ik door een woeste hond er vanaf was getrokken. Van alles wat me overkwam, kreeg ik zelf de schuld. Ik ben ook wel eens de trap afgeslagen met als resultaat erg pijnlijke, gekneusde ribben. Ze dreigden ook voortdurend met Truus, dat was mijn voogd toen. "Truus komt je halen voor het gekkenhuis", zeiden ze bijvoorbeeld. 'Als Joost iets had gedaan, kreeg ik ook op mijn donder. Ik moest dan in de schuur gaan staan, soms urenlang, zitten kon je er niet. En ik herinner me dat mijn pleegvader Joost tussen de aanrechtkastjes sloeg en maar door bleef gaan. Joost begon terug te slaan en was sterker dan ze verwacht hadden. Mijn pleegvader heeft ook een keer bakstenen naar hem gegooid toen Joost de spatborden van zijn racefiets wilde halen. Ik ging daarna met mijn pleegouders ergens op visite en toen we terugkwamen was Joost verdwenen. Truus kwam toen langs en zei tegen mij "Joost is onder invloed van iets, maar jij loopt toch niet weg hè?" Ik was zo bang. Toen ze ophielden met slaan, ik denk omdat ik te groot werd, hebben ze me in plaats daarvan tot mijn 17e opgesloten in de donkere kelder. 'Ik werd steeds meer op andere manieren mishandeld en vernederd. Toen ik een jaar of 13 was, mocht ik me niet meer douchen en geen schoon ondergoed meer aan. Ik stonk vreselijk en om naar die middelbare school te gaan in de stad moest ik eerst een stuk fietsen, dan de trein en daarna een bus nemen. Kinderen die ik tegenkwam en kinderen op school meden me of lieten merken dat ze me smerig vonden. Of ze begonnen me te pesten. Thuis werd ik met mijn hoofd in de kattenbak geduwdd of ik kreeg het eten uit de bak waar de hond net uit geslurpt had. Ik zat in onderbroek op de grond en de hond mocht op de bank liggen. Mijn pleegvader begon zijn wandelstok steeds meer te gebruiken om me als een hond naar mijn plek te sturen. Ik zie de zilveren knop

ervan nog voor me. Als je naar de wc moest, moest je dat vragen, bijvoorbeeld "mag ik twee minuten naar de wc?" We hadden ook zwijgdagen, dan mocht je de hele dag niets zeggen. Als er al tegen ons gepraat werd, was dat altijd in de gebiedende wijs. Mijn pleegouders hebben me nooit gevraagd "hoe gaat het met je?", "hoe was het op school?", "vind je dit lekker?" Noot.'

Wereldvreemd kind

'Joost en ik zijn als slaaf gebruikt, al vanaf mijn 7e moesten we het hele huis doen, stofzuigen, ramen lappen, noem maar op. Het werd gecontroleerd of het goed was gedaan. Zo niet, dan volgde weer straf. Een verzameling van archeologische vondsten die ik had aangelegd - dat was mijn schat van urnstukken en scherven - gooiden ze in één keer weg, "wat moet ik met die rotzooi?" '

Na Peter liep ook Joost weg. Het was 1977. Max bleef alleen achter en opnieuw verhuisde het gezin naar een andere plaats aan de rand van de Veluwe. 'Ik voelde me volledig geïsoleerd, wist niet waar ik heen moest, er was niemand die me aandacht gaf. Het was ongeveer in die tijd dat ik in de zomer voorhoofdsholteontsteking opliep en daardoor niet mee kon met het zomerkamp van school. Er was een buurjongetje die naar me omkeek en vroeg "zal ik Donald Ducks voor je halen?" Mijn pleegouders konden dat niet weigeren, want zijn familie was ook van de kerk. Maar ze zorgden er wel voor dat hij me daarna niet meer kon opzoeken.'

'Hoewel ik mijn havo-diploma haalde met een vakkenpakket dat zij bepaald hadden, was ik een wereldvreemd kind, ieder kind van 10 was verder in zijn ontwikkeling. In die zomer ben ik ook weggelopen. Naar het bos, daar mocht ik wel heen en daar had ik al mijn eigen plekjes waar ik me soms terugtrok. Het grensde aan een militair terrein. Ik had niets bij me, ben maar op de grond gaan liggen. Toen ik wakker werd, hoorde ik de wilde zwijnen om me heen lopen. Ze lieten me met rust. De volgende dag heb ik een soort hut gebouwd en ik heb het daar een paar weken volgehouden, levend van bramen en bosbessen. Ik viel erg af en ben van de honger teruggegaan. Ze hadden me niet

gezocht. Het eerste dat ze tegen me zeiden was “dit wordt niet tegen Truus gezegd”. Ik was moe en vies. Ik kreeg een bord vla.’

Na die zomer begon Max met de pedagogische academie. Zijn pleegouders hadden hem de keus gegeven onderwijzer of dominee worden. Max wilde niet langer hun naam dragen en koos ervoor op school zijn oorspronkelijke achternaam te gebruiken, tot woede van zijn pleegouders. De opleiding werd geen succes. ‘Voor de klas staan was een ramp, ik dacht steeds als ik de leerlingen zag “ik zit liever bij jullie in de schoolbankjes”.

Tijdens een kennismakingskamp van de academie dook plots Max’ oudste broer Peter op. Hij was op de motor, gaf Max een briefje met zijn telefoonnummer en zei “als je weg wilt, bel dan dit nummer”. ‘Ik ging nog diezelfde avond naar het station, heb hem gebeld en de trein naar het noorden genomen. Ik was 17,5 en voor het eerst vrij. Toen kwamen er problemen met de voogdij. Ik was nog minderjarig en ze vonden het niet goed dat ik bij hem bleef. Ik moest eerst naar een opvanggezin in West-Nederland, dat waren heel leuke mensen, maar daar kon ik maar kort blijven. Vervolgens kwam ik in een gezin waarin iedereen de hele dag met een krat bier voor de televisie hing, ze keken naar mij niet om. Daarna werd het een zooi. Ik had Truus alles verteld, maar ze wilde er niets van horen. De pleegouders lieten haar niet meer binnengaan. Ik was inmiddels 18, paste nergens meer in en werd op straat gezet. Ik werd een zwerfjongere, sliep in de opvang voor dak- en thuislozen of in Utrecht in Hoog Catharijne. Soms pikten mannen je op en kreeg je wat te eten in ruil voor seks. Er waren ook perioden dat ik wekenlang in het bos woonde. Tot mijn 21e bleef ik onder voogdij en Truus bracht me af en toe wat geld. Van mijn pleegouders heb ik nooit meer iets gehoord of gezien. Ik had ze wel ter verantwoording willen roepen.’

Kapotte identiteit

Zijn jeugd bleef Max achtervolgen. Toen in 1993 de moord in Engeland door twee 10-jarigen op een 2-jarige peuter uitgebreid in het nieuws kwam,

kwam alles weer boven en zocht hij hulp.

Namens hem nam een advocaat contact op met de voogdijvereniging, maar die achtte zich niet verantwoordelijk omdat het een rechtsvoorganger betrof. Wel bracht de organisatie Max in contact met een bekende psychotherapeute die gespecialiseerd is in (seksueel) misbruik van kinderen. ‘Dat was toch een vorm van genoegdoening. Van haar heb ik vijf jaar lang, van 1995 tot 2000, therapie gehad. Zij stelde vast dat ik last heb van posttraumatische stressstoornissen en dat ik continu in reactie op mijn jeugd ben. Niets is zwaarder dan een kapotte identiteit, niet weten wie je bent.’ ‘In 1996 heb ik aangifte gedaan tegen mijn pleegouders. Mijn broer Joost, die liever alles zoveel mogelijk wilde vergeten, heeft ook een verklaring aangelegd. De officier van justitie vond echter dat er te weinig feitelijke aanknopingspunten waren om tot vervolging over te gaan. Het ging me niet om hun vervolging maar om erkenning van wat me is aangedaan. Het gekke is dat ik als kind helemaal niet lastig was, ik speelde het liefst in mijn eentje met lego en blokken.’

Wat toen nog niemand wisten kon, is dat het gezin in 1965 voorgoed uit elkaar gevallen is. Joost, die met Max het langst in het pleeggezin verbleef en de enige met wie hij nog contact heeft, kreeg alcoholproblemen. Hij is nu clean en leeft van een bijstandsuitkering. Max’ oudste broer is bij de politie gegaan, zijn jongste broer heeft het grootste deel van zijn leven op straat gewoond en is onder tragische omstandigheden overleden. ‘Zelf kan ik niet tegen alcohol, drugs of medicijnen, daarom leef ik nog.’ Max’ vierde broer is geadopteerd en wil niets meer met zijn familie te maken hebben. Zijn oudste zus zit in een psychiatrische inrichting en van de andere twee zussen heeft hij na de uithuisplaatsing nooit meer iets gehoord.

Tot zijn 10e heeft Max zijn moeder een paar keer gezien. Die bezoekjes werden door de voogdij georganiseerd in een café bij een station. ‘Dat duurde dan anderhalf uur, maar het was niet gezellig. Pleegouders en moeder mochten elkaar niet ontmoeten en ik mocht cadeautjes van mijn moeder niet leuk vinden. De voogd liet voortdurend

blijken dat mijn moeder en ik de slechterikken waren en mijn pleegouders de goeden. Hun dreiging hing altijd om zo'n bezoek heen.' Toen hij ongeveer 30 jaar oud was, kwam Max zijn moeder na twintig jaar toevallig tegen. 'We hebben nog een paar jaar contact gehad maar dat ging niet meer.'

In die periode heeft zijn moeder Max de plaats laten zien waar hij opgroeide tot de kinderen werden weggehaald. 'Ik voelde dat ik daar als klein kind geweest was en we vonden mijn naam op de muur van een kelder waar ik vastgehouden ben. Dossiers om de preciese reden van de uithuisplaatsing te achterhalen, zijn er niet meer. Ook de doos met spullen die de voogd van al haar pupillen had, was kort na haar dood vernietigd.'

In 2000 trok Max naar het zuiden. 'De laatste twaalf jaar heb ik op elf adressen gewoond. Het is moeilijk om me ergens veilig te voelen. Naar bed gaan is iedere keer nog een hel en als ik 's nachts wakker word door lawaai, slaap ik nooit meer in. Baby's of peuters kan ik niet zien. Het beeld van slaan in bed, daar kom ik nooit meer van af. Het isolement is nog het ergste.'

Het vrijwilligerswerk dat Max jaren lang heeft gedaan, haalde hem enigszins uit dat isolement. 'Dat werk sloot nauw aan bij mijn interesses zoals de archeobotanie, het bestuderen van plantaardige archeologische sporen. Ik deed dat werk met een Wajong-uitkering en de regelmaat en afleiding waren heel goed voor mij. Door nieuwe regels mag ik nu geen vrijwilligerswerk meer doen, dat is voor mij heel erg. Toch probeer ik van het leven nog wat te maken. Ik houd van de natuur, archeologie, spullen zoeken met een detector, van lego, fietsen en wandelen.'

Als kind heeft Max een paar keer in zijn leven een ervaring gehad die een geluksgevoel teweegbracht. 'Het was een namiddag in augustus of september. Mijn pleegouders en ik waren bij een meer samen met familie en hun kinderen. Ik kreeg aan het eind van de dag toestemming om in mijn eentje met hun rubberbootje het meer op te gaan. Ik ben in het bootje gaan liggen, ik dobberde op het water, de zon scheen op mijn gezicht; dat was heel mooi, erg prettig.'

'Ik werd niet gehoord of gezien'

Als 16-jarige werd Janka, toen ze in de war was en zich ongelukkig voelde, 'tijdelijk' opgenomen in een psychiatrisch ziekenhuis. Het werd een verblijf van 2,5 jaar waarvoor achteraf gezien geen goede reden was. Gedurende anderhalf jaar werd Janka bovendien door een medewerker seksueel misbruikt. De gevolgen van de ongegronde opname bleken levenslang. Janka: 'Het was Kafka in de Nederlandse ggz.'

Janka werd in 1956 als derde meisje geboren in een arbeidersgezin. Ze omschrijft zelf het gezin als 'gewoon goed': 'Ik was een gewenst kind. We waren thuis niet heel close en mijn ouders waren niet gewend hun genegenheid voor hun dochters te laten zien. Ze hebben wel moeten bikkelen. Mijn moeder heeft altijd extra moeten werken en zorgen, omdat mijn vader hartpatiënt was. Hij overleed in 1974 toen ik anderhalf jaar in de inrichting zat.'

Janka had naar eigen zeggen 'een gewone jeugd, niets aparts'. Na de lagere school ging ze naar de huishoudschool, maar daarmee stopte ze na het tweede jaar. 'Ik had daar weinig mee en wist niet goed wat ik wilde. Ik heb toen als verkoopster gewerkt bij V&D en in een juwelierszaak, maar dat werk lag me helemaal niet.'

In haar vrije tijd bewoog Janka zich in een alternatieve vriendenkring. 'Je had bij ons in de stad een jongerensociëteit in een boerderij waar studenten, hippies en zo kwamen, niets extreem. Daar werd ook geblowd en ik deed daaraan mee. Mijn ouders mochten dat niet weten, al vermoedden ze het misschien wel. Ik kwam daar een vriendje tegen die studeerde en op kamers zat.'

Haar oudere zussen waren toen - begin jaren zeventig - het huis al uit. De een was getrouwd, de andere volgde een verpleegkundige opleiding. 'Ik was zelf nog een beetje zoekende', aldus Janka. 'Thuis voelden ze aan dat er wat verkeerd aan het

gaan was en ze maakten zich ongerust. Ik was opstandig, lag dwars, voelde me niet begrepen en ze moesten gedacht hebben dat er meer aan de hand was. Ze wisten niet wat ze ermee aan moesten. Op een avond toen ik geblowd had en te laat thuiskwam, moest ik mijn sleutels inleveren. Mijn ouders vertelden me dat ze voor de volgende dag een gesprek voor me geregeld hadden met een of andere hulpverlener. Mijn moeder zei iets van "als je niet kunt zeggen wat je dwarszit, schrijf het dan op of als je het ons niet kunt vertellen, vertel het dan aan een ander."

Kantelpunt

Die avond in 1972 klom Janka uit het raam van haar slaapkamer en liep weg, voor de tweede keer in haar leven. 'Het was midden in de nacht en ik hoorde kort daarna de brommer van mijn vader. Ik had me verstopt en kwam niet tevoorschijn. Dat blijkt dan achteraf een kantelpunt te zijn, ik had ook wél uit mijn schuilplaats tevoorschijn kunnen komen. Ik had een schooltas met spullen bij me en toen 's ochtends de eerste bussen reden, ben ik naar die jongen aan de andere kant van de stad gereisd. Samen zijn we toen naar Groningen gegaan. Later kwam ik erachter dat ik op de telefoon van vermistte personen van de politie stond.' Na een maand gelogeerd te hebben op een studentenkamer kwamen Janka en haar vriend terecht op een tweekamerflat. Terwijl hij via een uitzendbureau werk vond, zat Janka de meeste tijd binnen. Ze twijfelde over haar toekomst. 'Ik had weinig te doen, Groningen was het ook niet voor mij. Ik ging meer blowen, maar kon daar niet zo goed tegen. Ik had het idee dat ik op moest passen, dat de politie me zocht. We zijn naar het JAC/Release [alternatieve jeugdhulpverlening] gegaan en de hulpverlener daar heeft toen een gesprek met mijn ouders geregeld. Ik had hen eerst via een brief gestuurd en daarna zagen we elkaar op het

adres van een nicht in Groningen. De uitkomst was dat ik niet terug naar mijn geboortestad zou gaan.' Dat besluit hield niet lang stand. Janka volgde haar vriend terug naar hun vorige woonplaats. Ze woonde een tijdje bij hem in totdat hij zei genoeg van hun relatie te hebben. Ze kon dat slecht aan, was angstig en gespannen en samen gingen ze naar de GGD om hulp te zoeken. De arts die hen te woord stond, hoorde haar verhaal aan, gaf haar librium mee om te kalmeren en zei tegen Janka dat ze de volgende dag terug moest komen, er was geen sprake van een crisissituatie.

'De volgende dag vertelde hij me dat ik twee weken naar een instelling kon om tot rust te komen.' Die instelling was de St. Maartenspoort, een psychiatrisch ziekenhuis voor volwassenen, in een dorp zo'n 30 kilometer verderop. Janka had er al wel eens over gehoord. 'Een buurvrouw had daar een tijdlang gezeten en het beeld dat ik ervan had was dat van een somber oud gebouw. Dat bleek niet te kloppen, er waren allemaal moderne paviljoens met enorme lange gangen. Dat is tegelijk ook het enige positieve wat ervan te zeggen valt.'

'Mijn vriendje ging mee om me weg te brengen. Nadat hij afscheid had genomen, kreeg ik te horen dat ik twee weken lang geen contact met de buitenwereld mocht hebben. Het was in de dagen tussen Kerst en Oud en Nieuw, waarschijnlijk waren er weinig stafleden aanwezig. Hoe dan ook, het lijkt erop alsof vanaf dat moment de Wet van Murphy in werking trad.' In plaats van twee weken zou Janka 2,5 jaar in de inrichting blijven.

Geen duidelijke diagnose

Omdat Janka in 2000 haar dossier van een kleine dertig jaar eerder ter inzage kreeg, kan ze haar herinneringen aanvullen met wat medewerkers van de St. Maartenspoort op papier hebben gezet. 'Uit de rapportage over de intake kom je niet te weten wat er met me aan de hand was. Er is toen en ook later nooit een duidelijke diagnose gesteld, al helemaal niet door een psychiater. Op 5 januari 1973 - ik zat er toen al zeker een week - wordt vermeld dat ik "twee maal hysterische aanvallen" zou hebben gehad en in een "soort van schemer-

toestand met motorische onrust en ernstige enge gedachten" zou verkeren. Als reden voor opname wordt een "fugue" genoemd, een soort van dissociatieve toestand. 'Dat klopt niet, ik heb altijd geweten wie en waar ik was.' Er staat ook dat ik "vastliep in drugsgebruik wat uitmondde in een suïcidale reactie". Dat laatste was gebaseerd op het feit dat ik 's nachts wel eens met vrienden over het spoor liep. Dat deden we, omdat we dat wel sfeervol vonden, niet omdat we levensmoe waren.'

Janka las meer terug in het dossier waarover ze zich verbaasde en zich nog kwaad kan maken. Ze zou geleden hebben aan een 'multiple gedragsstoornis', 'mogelijk matig tot zwak begaafd zijn' en ze zou zogenaamd 'pedagogisch verwaarloosd' zijn door overbeschermende en tegelijk 'rigide autoritaire' ouders. Een gerenommeerd hoogleraar psychiatrie die in 2014 op verzoek van Janka en de St.

Maartenspoort haar dossier bestudeerde, concludeert dat diagnoses nergens onderbouwd werden, dat er geen behandelplan was en dat onduidelijk is waarom er keer op keer werd gekozen werd voor een 'mogelijk langdurige opname'. Ook schrijft hij van de - ook voor die tijd - 'extrem hoge doseringen' van antipsychotica en andere medicijnen die Janka kreeg voorgescreven.

Janka wist tijdens haar verblijf in St. Maartenspoort niet wat er allemaal over haar gerapporteerd werd. Wat ze wel wist, was dat ze zich er niet thuis voelde. 'In de eerste periode liep ik daarom vaak weg. Die inrichting lag een heel eind buiten het dorp, het was ook zeker een half uur naar het station.

Meestal had ik echter geen doel, ik wilde vooral niet daar zijn. Ik zat daar tussen allemaal volwassenen en dat waren soms zwaar psychiatrische patiënten, daar wil je als 16-jarige niet tussen zitten. Uiteindelijk haalden ze me iedere keer terug. Op een gegeven moment krijg je het gevoel "ik moet maar met de stroom meegaan, anders red ik het niet hier".'

Begripvolle therapeut

De situatie leek voor Janka te verbeteren toen ze te maken kreeg met een arbeidstherapeut die haar wel leek te begrijpen. 'Ik had al snel goed contact

met hem. Ik dacht altijd dat hij als enige dacht dat ik daar ten onrechte zat en dat hij me eruit kon halen. Ons contact werd steeds intenser. Op een gegeven moment voerde ik dagelijks een gesprek met hem en 's avonds en in de weekenden kwam ik ook wel bij hem thuis. Hij was net getrouwed, maar zijn vrouw leek het geen probleem te vinden dat hij mij zo vaak zag. Ik speelde rummikub met hen, at mee en voelde me er wel thuis. Als ik wilde, kon ik daar op zolder blijven slapen.'

Het bleef niet bij gesprekken. De therapeut hield zijn handen niet thuis, begon met ongewenste intimiteiten die uiteindelijk overgingen in veelvuldig seksueel misbruik. Dat gebeurde op de zolder, in de auto of in de St.Maartenspoort. 'Dan bracht hij me weg en zei tegen zijn vrouw dat hij me nog even "welterusten ging zeggen" en dat kon dan makkelijk anderhalf uur duren. Dat is wel anderhalf jaar zo doorgegaan. Ik heb er alleen wat ik noem een "na-beeld" van: het bed dat voor het raam staat in de St.Maartenspoort en hij staat bij de wastafel zijn handen te wassen, ik voel me vies en verraden; het lukt me niet om wat daarvoor gebeurde te visualiseren of ik wil het (nog) niet.' Hoewel de arbeidstherapeut werd overgeplaatst naar een andere afdeling, werden de 'gesprekken' met Janka voortgezet. In haar dossier is te lezen dat de staf dat ook een goed idee vond vanwege de gunstige invloed die de arbeidstherapeut op haar zou hebben. De 'gesprekken' vonden niet langer plaats in het kantoor van de arbeidstherapie maar in een apart kamertje zonder raam bij de bewegingstherapie. 'Hij draaide de deur op slot en toen een collega dat aankartte bij de geneesheer-directeur werd alleen besloten om de frequentie van de gesprekken te verlagen van vijf naar drie keer per week. Hij mocht me gewoon op blijven halen wanneer hij wilde, hij had daar helemaal geen toestemming voor nodig. Volgens mijn dossier ben ik - nadat de kwestie van de op slot gedraaide deur was aangekaart - een keer bij die directeur geweest en zou ik er ontstaan van terug gekomen zijn. Ik weet daar echter niets meer van.' Janka voelde zich gevangene van de situatie. 'Hij was de enige van wie ik dacht dat hij in mij

geloofde. Het is waarschijnlijk niet in me opgekomen hem aan te klagen. Tegen mijn ouders, die regelmatig op bezoek kwamen, deed ik lelijk en opstandig. Ze twijfelden aan het nut van mijn verblijf, maar ze werden geïntimideerd en er werd tegen hen gezegd dat het beter voor me was nog een tijd in de St. Maartenspoort te blijven.'

Suïcidepoging

'In december 1973 heb ik een fikse suïcidepoging gedaan. Ik was een weekend thuis en had pillen van mijn vader gepakt. Daarmee ben ik naar mijn zus gegaan en bij haar thuis heb ik ze ingenomen. Ze hebben me ontdekt, langs een aantal artsen gezeuld totdat ik eindelijk in het ziekenhuis terechtkwam. Daar heb ik nog een tijdje in coma gelegen. Ik denk dat ik het deed om een combinatie van redenen. Er was de uitzichtloosheid van de opname - van elke dag kaarsen dompelen werd je niet vrolijk -, en van het misbruik. De uitzonderingspositie die ik had met de arbeidstherapeut werd mij vooral door de therapeuten op de arbeidstherapie niet in dank afgenoomen, en ik voelde me schuldig over een meisje met wie het slecht ging.

Niemand bracht de suïcidepoging in verband met het gedrag van de arbeidstherapeut. Zijn contact met Janka ging gewoon verder alsof er niets gebeurd was. Het seksueel misbruik hield pas op nadat Janka begin 1975 een relatie kreeg met een muziektherapeut. Zo'n relatie mocht officieel niet, maar daar hebben we ons niets van aangetrokken.' Janka werkte inmiddels in een drukkerij in een ander dorp en kreeg steeds meer vrijheden.

Na 2,5 jaar schreef Janka een brief dat ze, met of zonder toestemming, wilde vertrekken van de instelling. Uiteindelijk ging de leiding daar schoorvoetend mee akkoord. Na een poosje op kamers te hebben gewoond in het dorp waar ze werkte, verhuisden zij en haar vriend naar het midden van het land. Ze trouwden en hun huwelijk hield vijf jaar stand. 'Een paar daarvan waren gelukkig.'

Psychisch geweld

Janka bleek, zo vernam ze voor het eerst in 2005, niet het enige slachtoffer van de arbeidstherapeut.

'Hij heeft geprobeerd mijn zus te misbruiken, naast mij misbruikte hij in dezelfde periode zijn schoonzusje, hij viel nichtjes en buurmeisjes lastig en zelfs zijn eigen dochter was niet veilig.' Wat haar verbaast is dat hij zo lang zijn gang heeft kunnen gaan. 'Er moeten toen toch een aantal vrouwen geweest zijn die het geweten of vermoed hebben; waarom heeft niemand ingegrepen?'

De ervaringen in de St. Maartenspoort zijn de rest van haar leven door blijven spelen. 'Na de instelling heb ik mijn leven opgepakt, opleidingen gevolgd, banen, gezin. Tot 2004 ging dit prima.' Intimititeit was voor haar geen vanzelfsprekendheid van een relatie, maar een terrein dat gevoelens van achterdocht en onveiligheid opriep. Vaak dacht ze 'Ik moet toch wel wat mankeren' of 'Ach, het was maar misbruik'. Ze weet niet wat ze erger moet vinden, de onterechte opname of het seksuele misbruik. 'Er waren wel twijfels over mijn opname, maar niemand heeft die hardop geuit. Van de rechtsopvolger van de St. Maartenspoort kreeg ik te horen "Jij bent niet de enige geweest, dat ging zo in die tijd".'

Janka benadrukt dat ze niet alleen misbruikt is, maar dat er ook sprake was van voortdurend psychisch geweld. Door de verkeerde diagnoses werd ze gestigmatiseerd en als persoon niet serieus genomen. Ze voelde zich aan haar lot overgelaten. Aan de commissie - de Winter schreef ze: 'Ik werd niet gehoord of gezien door behandelaars en medewerkers, ik heb me daar gevoeld als een zeer naar, lastig, ongewenst iemand, niet noemenswaardig, niet betekenisvol, niet bestaanswaardig en heel, heel alleen...'

In 2004 raakte Janka in een langdurige depressie en pas het laatste half jaar heeft ze een therapeut die haar echt helpt. 'Ik heb een lange gang gemaakt langs allerlei instanties waar ze met het misbruik en de onterechte opname niet veel konden. De afgelopen tien jaar zijn een beetje voorwerk geweest.'

Erkenning, excuses en schadeloosstelling

Sinds 2005 is ze in de weer om van de rechtsopvolger van de St. Maartenspoort excuses en schadeloosstelling te krijgen. Ze wil erkenning van de onterechte opname en behandelingen en de 'overkill aan medicatie' en van het feit dat de instelling haar niet beschermd tegen de arbeidstherapeut. En ze wil dat er excuses worden aangeboden aan haar ouders en dat die gerehabiliteerd worden vanwege de intimidatie als ze twijfelden over de aanpak. 'Tijdens het eerste gesprek met de organisatie heb ik gezegd dat ik kwam voor erkenning, excuses, schadeloosstelling en onderzoek, maar zij plaatste mij voor de keuze: het was of onderzoek of schadeloosstelling, het werd onderzoek.' De organisatie stemde in met het onderzoek dat een hoogleraar psychiatrie deed naar haar dossier, maar wil het daarbij laten.

De conclusies van de hoogleraar zijn voor Janka de erkenning dat ze ten onrechte opgenomen werd. Hij beschouwt de 16-jarige Janka als een 'puber met gedragsproblemen waarvoor orthopedagogische behandeling gewenst werd geacht'. Voor langdurige psychiatrische opname en zware medicatie was volgens hem geen aanleiding en als Janka gedurende haar verblijf in de inrichting klachten vertoonde, 'kwamen die voort uit hospitalisatie en forse medicatie', iets wat door de medewerkers van de St. Maartenspoort 'niet als zodanig gezien [werd]'. Wat Janka volgens de 'deskundigen' van toen beter had moeten maken, was juist de oorzaak van verslechtering van haar situatie. De hoogleraar bekritiseert het ontbreken van deskundige diagnoses en een behandelplan en verbaast zich over de 'grote tolerantie voor dit soort relaties tussen de medewerkers en de patiënten', waarmee hij doelt op die tussen Janka en haar arbeidstherapeut.

Volgens Janka is er 'nog steeds sprake van een zwijg- en doofpotcultuur'. De rechtsopvolger van de St. Maartenspoort heeft dan wel ingestemd met het onderzoek maar wil aan de uitkomsten daarvan geen conclusies verbinden. Begin 2016 kreeg Janka een brief van de advocaat van de organisatie met de mededeling dat ze niet in zullen gaan op Janka's

eis tot erkenning, excuses en schadeloosstelling.

Argumenten: de zaak is verjaard en het misbruik wordt niet voldoende aannemelijk gemaakt. Over de onterechte opname vermeldt de brief niets.

Eerder ving Janka al bot bij het Schadefonds Geweldsmisdrijven omdat er niet voldoende toedrachtsomschrijving is.

De zaak van Janka viel buiten het onderzoeksterrein van de commissie - Deetman en de commissie - Samson, omdat haar opname 'vrijwillig' was en niet onder de directe verantwoordelijkheid van de kerkelijke of wereldlijke autoriteiten viel. Strikt genomen valt haar casus ook buiten de werking van de commissie - de Winter, die onderzoek doet naar kinderen en jongeren die onder verantwoordelijkheid van de overheid opgenomen werden in instellingen en pleeggezinnen. Janka wil opkomen voor de andere slachtoffers 'zonder status', want ze begrijpt niet waarom er voor hun zaken wel een verjaringstermijn geldt (voor de genoemde commissies komen alle zaken vanaf 1945 in aanmerking), zij geen kosteloze juridische bijstand krijgen en uiteindelijk geen recht hebben op erkenning en financiële genoegdoening.

'Ik voel me altijd en overal een buitenstaander'

Kees is in 1966 geboren als de een na jongste van elf kinderen. Hij heeft een jongere broer en vier broers en vier zussen boven zich. Een kind is overleden voordat Kees zelf geboren was. Met zijn broers en zussen heeft hij geen contact meer. Zijn leven is voorgoed getekend door wat hij tussen zijn 5e en 16e meemaakte in twee internaten en een pleeggezin.

Aan thuis heeft hij niet veel herinneringen, ‘en misschien is dat maar goed ook’, zegt hij nu. Er heerste een gewelddadige sfeer, beide ouders dronken veel, ‘al kan het zijn dat mijn moeder dat deed om de pijn te verdrijven; ze had kanker, haar ziekte speelde een grote rol in ons gezin’. Een van de weinige gebeurtenissen die hem zijn bijgebleven is een schietpartij waarvan hij als kind getuige was en waar zijn vader waarschijnlijk bij betrokken was. ‘Toch was ik niet bang voor mijn vader. Hij had een bedrijfje en nam me wel mee naar de groothandel en ik hielp hem ook met kranten rondbrengen. Ik keek enorm tegen hem op.’ Alleen naar de kerk gaan, dat vond Kees vervelend. ‘Je zag bij ons door de kerkramen de wolken voorbij drijven en dan was ik altijd bang dat ze de kerk en alle kerkgangers mee zouden nemen naar een plaats waarvan je niet meer terug kon keren.’

Toen Kees 4 jaar oud was, overleed zijn moeder. Zijn vader ging relaties aan met steeds andere vrouwen en keek naar zijn kinderen nauwelijks om. ‘Toen hij hokte met een vrouw die zelf ook kinderen had, ging de kast met eten ineens op slot en toen ik toch wat wilde pakken, kreeg ik van haar een dreun voor mijn harses. Mijn vader was in die tijd eigenlijk nooit thuis, de oudere kinderen zorgden voor de jongere.’

Het eerste internaat

In de jaren daarna zijn de kinderen ‘in gedeelten uit huis gehaald’ en viel het gezin uit elkaar. Kees, zijn jongste broertje en enkele zussen bleven het laatst over. ‘Op een dag werden we met een auto weggebracht naar een plaats zo’n 100 kilometer van huis. Waar we heen gingen, wist ik niet. We stopten bij een enorm gebouw, de chauffeur - ik weet niet meer of dat mijn vader, mijn voogd of iemand anders was - liep naar een telefooncel, hij ging bellen en toen hij terugkwam, mochten we naar binnen. We moesten wachten in een serre met allemaal kastjes. Onder de volwassenen die er rondliepen waren een paar zusters, ik moest huilen, het was allemaal zo groot en anders. We kregen te horen dat een broer en zus van ons daar al woonden.’

Kees en een paar boers en zussen waren uit huis geplaatst en in een groot katholiek internaat terechtgekomen. Alles was er anders dan thuis: ‘We moesten bidden voor het eten, vaak naar de kerk en ik moest naar school. Thuis hoefde dat niet. Op het internaat botste het nogal eens als ik geen zin had en toch moest gaan. Thuis waren er niet veel regels. De haak ging wel eens op het slot, dan kon je je kamer niet meer uit, dat was alles. Er was wel agressie - van mijn oudere broers die bijvoorbeeld speelgoed kapotmaakten en lieten merken dat ze de baas waren - maar ik werd er ook verwend. Ik kreeg veel snoepgoed en chocola. Als mijn vader pijp rookte, liet hij mij een trekje nemen en hij gaf me ook bier, in zo’n blauw bekertje van de Biotex. Die persoonlijke aandacht kreeg je niet op dat internaat, dus verlangde ik ernaar weer naar huis te kunnen. Dat er feitelijk geen thuis meer was, besefte ik niet.’

‘De bedden van de kleintjes, waar ik toe hoorde, stonden in het internaat in een vierkant met een schot ertussen zodat je elkaar niet zien kon. Dat

was de enige privacy daar. De meisjes hadden een chambrette. Je moest zelf je bed opmaken en omdat ik niet wist hoe dat moest, wilde mijn zus me helpen. Dat leverde ons allebei straf op. Zij kreeg te horen dat ik het alleen moest doen en toen ze verontwaardigd zei "Ik wil hem alleen maar helpen", kreeg ze een tik. Ik begon te huilen en kreeg straf, omdat ik mijn bed zelf niet op kon maken. Tijdens die eerste periode op het internaat waren het vooral de zusters die de straffen uitdeelden. Zij waren de baas op de groep, ook over de groepsleiding en ze waren behoorlijk hardhandig. Je kreeg een draai om de oren of werd ruw meegesleurd naar de serre. Daar moest je dan in de hoek staan of als corvee alle schoenen van de groep poetsen. Een van die zusters stompte mijn broer een keer hard in zijn gezicht. Het voelde allemaal erg onrechtvaardig aan. Natuurlijk vochten de kinderen onderling ook wel, dat werd dan snel de kop ingedrukt.'

Naar een pleeggezin

Kees was een jaar of 7 toen hij apart werd geroepen om kennis te maken met een man en vrouw die hem misschien in huis wilden nemen. Ze hadden zelf al een zoon. Ze werden voorgesteld als 'vakantiemensen', maar meer dan een proefmid-dagje bij hen kan Kees zich niet herinneren.

'Natuurlijk wil je daar dan heen, ik wilde vooral graag weg van het internaat, ik begreep gewoon niet waarom ik daar zat. Over de gevolgen die het vertrek naar een pleeggezin heeft voor de relatie met je broers en zussen en je vader, daar denk je als kind niet over na.'

In het pleeggezin, waar hij vier jaar zou verblijven, had Kees het aanvankelijk wel naar zijn zin. 'Het waren doodgoeie mensen, wel afstandelijk, een knuffel heb ik er nooit gehad. Alleen een vriendin van het gezin heeft me wel eens aangehaald. "Jij hoort er ook bij", zei ze, nadat ze haar eigen kind geknuffeld had. Dat voelde ongewoon en ongemakkelijk. De moeder van mijn pleegmoeder leek me niet aardig te vinden, bij haar kon ik niets goed doen. Met mijn twee jaar jongere pleegbroer ging ik weinig om. Mijn pleegmensen stimuleerden dat

wel, maar het werkte niet. Ik denk dat hij me als een indringer zag, hij had natuurlijk niet om mijn komst gevraagd. Hij werd trouwens niet voortrokken; als hij iets uithaalde, werd hij op dezelfde manier gecorrigeerd als ik. Ik had wel een goede band met het pleegbroertje dat geboren werd toen ik daar woonde. Dat maakte ik mee, dan zie je hem meer als een echt broertje. Om hem bekommerde ik me ook wel.'

Tijdens die eerste jaren in het internaat heeft Kees zijn vader daar nog een paar keer gezien. 'Later brachten mijn pleegmensen me nog een paar keer terug naar het internaat, zodat ik, samen met mijn broer en zussen die daar nog woonden, mijn vader zou kunnen zien. Maar hij kwam nooit opdagen. Zaten we daar in die grote hal, iedereen kreeg visite behalve wij. In het pleeggezin heb ik één keer bezoek gehad van een zus en één keer ben ik opgehaald om een huwelijk in mijn familie bij te wonen. Het contact was minimaal.'

Kees heeft het - ook nu nog in 2016 - niet over zijn pleegouders, maar over zijn 'pleegmensen'.

Gevraagd naar een verklaring zegt hij: 'Misschien dat ik het verraad vind tegenover mijn eigen ouders als ik hen "pleegouders" noem. Daar komt bij dat ik me in dat gezin, net als overal eigenlijk, toch altijd een buitenstaander heb gevoeld. Ik heb ooit geprobeerd om mijn pleegmoeder "moeder" te noemen, maar dat lukte niet, ik blokkeerde. Ik heb tegen mijn eigen vader ook nooit "papa" gezegd. Ik sprak mijn pleegmensen eerst aan met "oom" en "tante" en later bij hun voornaam, maar ook dat had iets geforceerd.'

Steeds meer kreeg Kees het gevoel nergens echt bij te horen. Niet in het pleeggezin. Niet bij zijn voogd, die hij alleen zag in het bijzijn van zijn pleegouders en die hem nooit onder vier ogen vroeg hoe het met hem ging. Niet bij de familie van zijn pleegmoeder die heel hecht was, hem wel bij familiefeestjes zoals Sinterklaas probeerde te betrekken, maar daardoor juist voor zijn gevoel zijn anders-zijn benadrukte. Niet op school, waar hij tot zijn verbazing geen straf kreeg voor ruzie maken en weglopen uit de klas, gedrag waar andere kinderen wel voor gestraft werden. 'Zelfs toen ik een keer

een ander kind met een stuk ijzer geslagen had, werd ik ontzien. Als ik wel ter verantwoording geroepen was, had ik er nog iets van kunnen leren.' Op school ging het slechter en Kees had er moeite mee om steeds weer uit te moeten leggen dat hij een pleegkind was met een problematische voorgeschiedenis. 'Een klasgenoot had me op het idee van weglopen gebracht. Ik was dat niet echt van plan, maar gebruikte het dreigen daarmee om iets aan mijn situatie te veranderen. Met mijn voogd maakte ik de keuze terug te gaan naar het internaat. Mijn plegmensen hebben toen niet gezegd: "We houden van je, blijf alsjeblieft bij ons." Dat had een wereld van verschil uitgemaakt.'

Terug in het eerste interaat

In het interaat hoopte Kees enkele van zijn broers en zussen terug te zien, maar niemand had hem verteld dat ze - op één zus na - verhuisd waren naar andere internaten of pleeggezinnen. En die ene zus mocht de eerste dag geen contact met hem hebben, niemand vertelde hem waarom. Hij mocht zelfs niet bij het raam gaan zitten, zodat hij haar misschien in de verte zien kon. Ook zijn verwachting dat hij in dezelfde groep van vier jaar terug zou komen, werd de grond in geboord. De groepen waren nu 'verticaal' samengesteld en Kees kwam in een gezelschap van 3- tot 20-jarigen terecht. De terugkeer was geen succes. 's Avonds mocht hij niet naar de groep van zijn zus en toen later een broer ook terugkwam naar het interaat, lag hij altijd in de clinch met hem. 'Ik heb vrienden van mijn plegmensen gebeld met de vraag of ik bij hen op vakantie mocht komen. Ik hoopte via die weg weer in contact te komen met het pleeggezin. Die vrienden zeiden dat het niet kon. Ik had gehoopt dat ik in het weekend of in vakanties naar mijn plegmensen terug zou kunnen, maar dat wilden ze blijkbaar niet. Ik heb ze daarna nooit meer gezien. Ik voelde me opzij gezet, maar op een gegeven moment kun je niet anders dan de situatie accepteren zoals die is.'

'In 1977 ben ik in het interaat teruggekomen. Eerst was het vrijer dan vier jaar daarvoor, later juist minder. Dan ging de poort dicht en kon ik met een

vriendinnetje dat ik toen had alleen vanachter een traliehek praten. Het klimaat was gewelddadiger geworden. Op onze groep zat een groepsleider waar alle kinderen bang van waren. We wisten dat hij losse handjes had. Mij heeft hij onder andere een keer een pijnlijk blauw oog bezorgd door met zijn arm met een horloge om zijn pols keihard uit te halen. Hij schrok er zelf niet van, "had je maar moeten luisteren", zei hij dan. Omdat de andere groepsleiders er niets van zeiden, als hij geweld gebruikte - ook die keer niet - ging je dat gedrag als vanzelfsprekend zien. Met de leden van je groep praatte je er wel over, maar we kwamen niet in opstand. Eén keer is een jongen uit woede gaan smijten met alles wat los en vast zat. Die is toen overgeplaatst.'

Niet alleen die ene groepsleider was berucht vanwege zijn gewelddadige gedrag, ook de directeur boezemde de kinderen angst in. 'Als je voor een akkiefetje met hem mee moest naar zijn kamer, dan trok hij je mee, pakte je hand vast en drukte dan je duim zover mogelijk richting je pols. Dat was erg pijnlijk; ik heb daar een dikke duim aan overgehouden.'

'Ik moest nogal eens bij de directeur komen, want ik had na een tijd vaak ruzie met mijn zus en die maakte daar een heel drama van. Mij vonden ze eigenwijs en hardleers. De directeur heeft toen - dat was een maand of tien na mijn terugkeer daar - geadviseerd dat ik overgeplaatst zou worden naar een interaat voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen ergens in Limburg. Hij had daar zelf ooit gewerkt. Mijn voogd, die de enige was in die tijd die normaal en vriendelijk tegen me deed, heeft ooit gezegd dat hij nooit begrepen heeft waarom die overplaatsing nodig was. Als dat zo is, waarom heb je het dan laten gebeuren, dacht ik later.'

'Dat ik daarheen moest, werd me gewoon meege-deeld. Een groepsleider heeft me tevoren een keer meegenomen om daar te gaan kijken. Dat had hij niet mogen doen, hij kreeg erg op zijn donder. Wat ik zag, beviel me niet. Het lag erg afgelegen, er waren alleen jongens, er hing geen fijne sfeer, ik kende er niemand. Een tijdje later ben ik er nog een keer gaan kijken, nu met mijn voogd, een broer en

een zus. Ik vond het nog steeds niets, maar de directeur zei dat ik maar had te gaan.'

Het tweede internaat

Na de grote vakantie ging Kees naar het nieuwe interaat. 'Toen ik op de groep kwam waar ik was ingedeeld, was ik nog alleen. De andere jongens moesten nog komen. Er was chaos in mijn hoofd. Ik was bang en heb me eerst in mijn slaapkamer opgesloten. Toen ik op de groep kwam, schrok ik enorm. Alle jongens schreeuwden en riepen tegen elkaar, er werd geduwed en getrokken, er was een enorm agressieve drukte, het was een groep wilden, zoiets had ik nog nooit meegeemaakt. In die groep gold het recht van de sterkste, je kreeg klappen van andere jongens, op die manier werd je positie in de groep bepaald.'

Wat Kees vooral verbaasde en zijn hele periode op dat interaat zou blijven verbazen, was het gedrag van de groepsleiding. 'Er was veel verloop onder de groepsleiders en er kwam allerlei onduidelijk volk op de groep dat daar niets te zoeken had. De leiding zat 's avonds met een krat bier op de groep en de meeste jongens dronken met hen mee. Ik trok me vaak terug of verstopte me. Tijdens de eerste carnaval die ik meemaakte, ben ik met een groepsleider de kroeg ingegaan. Ik was toen niet ouder dan 13. Hij heeft me ladderzat laten worden. 's Nachts was het niet veilig op de afdeling. 'Er waren twee slaapgedeelten die nogal ver van elkaar af lagen. Er waren kamers voor één, twee of vier jongens. Door een luikje kon iemand van buiten controleren of alles in orde was. De groepsleiding deed dat nooit. In het eerste interaat waar ik verbleef, waren er altijd groepsleiders aanwezig 's nachts. In dit interaat maar in een van de twee gedeelten. Wat er in het andere deel gebeurde, konden ze niet overzien.'

Door het gebrekke toezicht hadden kwaadwillende jongens vrij spel. 'Ik deelde een kamer met een andere jongen. Die werd beschuldigd van "flikkerij". 's Nachts kwamen een paar jongens op onze kamer en smeerden hem en mij ontlasting in het gezicht. Dat gebeurde meer dan eens. Of ze kwamen om je heen staan, terwijl je nog sliep, en

pisten over je heen. Die jongens werden daarvoor niet gestraft, alleen tot de orde geroepen. Dat hielp natuurlijk niet. De leiding liet het gaan, liet de jongens het onderling uitvechten. Na zo'n gebeurtenis was er een paar nachten aan onze kant groepsleiding aanwezig. Dan gebeurde er wat in het andere deel en werden wij weer aan ons lot overgelaten.'

Vooral het eerste jaar werd Kees op de proef gesteld. 'Ik en een andere jongen werden eens door een groep jongens meegenomen voor een wandeling. Ze hebben ons toen opgesloten in een schuur en die in de fik gestoken. Toen we heel hard op de deur bonkten en schreeuwden, werden we gelukkig bevrijd. Een andere keer hebben ze de gordijnen in de slaapruimte met spiritus begoten en er toen een aansteker bij gehouden. Ik kan me niet herinneren dat die jongens straf kregen, ze zijn pas na de grote vakantie overgeplaatst.'

Op de groep van Kees heerde een angstcultuur. 'Een groepsleider die het niet aankon, vertrok. Een ander, die net van de opleiding kwam, ging meezuipen. En er was een leidster die iedereen naar de mond praatte. Die angst had veel te maken met Donders, een groepsleider voor wie iedereen als de dood was. Die mepte je helemaal *total loss*, vaak in opdracht van het team dat boven hem stond. Hij had een zwarte band in een of andere vechtsport en schopte je gewoon een paar keer in je kruis. Voor hem was alles een aanleiding, wij waren immers zeer moeilijk opvoedbaar.'

Weglopen, wat veel gebeurde, was een manier om even aan het gewelddadige klimaat van het interaat te ontsnappen. 'Ik ben een keer samen met een andere jongen weggelopen. We wilden naar familie van mij in Arnhem, maar het lukte ons niet daarheen te liften. Toen stelde hij voor naar zijn ouders te gaan, weer helemaal de andere kant op. Het draaide erop uit dat we 's nachts in een greppel sliepen. De volgende morgen werden we opgepakt door de politie en bij terugkeer stond Donders ons op te wachten. Ik had een sigaret opgestoken en toen er zogenaamd rook in zijn gezicht kwam, was dat voor hem aanleiding om mij helemaal bont en blauw te slaan. Dat deed hij -

zoals altijd - waar iedereen bij stond. We waren doodsbang voor die man.'

Kees herinnert zich meerdere gewelddadige incidenten. 'We hadden een jongen op de groep met een stevig Amsterdams accent, dat klonk in Limburg al meteen brutaal. Hij was ook een keer weggelopen en had, toen hij terug was, allerlei stoere verhalen over wat hij had meegeemaakt. Donders hoorde dat, zei "En nu ben je weer hier" en sloeg hem dwars over de tafel tegen een aantal rekken met planten. Een andere jongen die in paniek een keer de deur op slot had gedraaid van de kamer waar Donders zat, heeft het ook geweten. Er was een jongetje van nog geen tien jaar oud die naar mij toe trok en die ik een beetje beschermde. Hij protesteerde een keer tegen de leiding, ik probeerde hem nog te kalmeren, maar Donders sloeg er weer op los. Hij zette die jongen toen boven op een kast, gaf hem een paar extra tikken en liet hem daar een tijd zitten, heel vernederend. Ik zei iets tegen Donders als "kun je wel lafbek, tegen zo'n kleintje" en toen was het mijn beurt.' 'Op een avond was een ruzie in de groep helemaal uit de hand gelopen. Alle eten lag op de vloer, ook dat van de groepsleiding, want die aten met ons mee. Donders vroeg toen een van de groepsleiders om Chinees te gaan halen, maar alleen voor de leiding. Een van de groepsleiders zei toen dat hij geen eten wilde als de jongens ook niks kregen. Hij werd door de anderen totaal genegeerd.' Niet op de groep zijn, betekende veilig zijn. 'Ik probeerde me in die tijd zoveel mogelijk aan de groep te onttrekken. Met de oudere jongens had ik sowieso niet zoveel. Ik trok me vaak terug in de natuur in de omgeving van dat internaat. Daar hielp ik af en toe een houthakker of ik ging met mijn rubberbootje varen in het kanaal. Dat werd goed gevonden, er was nauwelijks toezicht. Als je maar op tijd terug was, dat was het enige wat ze interesseerde.'

Vogelvrij

Jongens werden niet alleen geslagen en vernederd, maar ook op andere manieren mishandeld. 'Er was in het begin - ik was toen een jaar of 12 - één

groepsleider die aardiger voor me was dan de anderen. Hij gaf me aandacht en leek echt in me geïnteresseerd. Ik vertrouwde hem en daar maakte hij misbruik van. Het begon met me naar bed brengen en daarna begon hij steeds meer aan me te zitten. Ik vond dat niet leuk, maar durfde het niet aan anderen te vertellen. Wie kon ik daar nog vertrouwen? Op een gegeven moment was ik het toch zo zat dat ik tegen hem zei dat hij op moest houden en dat ik het zou gaan vertellen. Hij begon toen te slaan, greep me bij de strot en dreigde me wat aan te doen als ik hem zou verraden. Het is toen wel gestopt. Niet lang daarna hoorde ik dat hij ook andere jongens misbruikt had. Op zo'n internaat wordt veel gepraat en vervolgens veel verzwegen. Pas toen hij op een andere groep met een jongen betrapt werd, is die groepsleider op staande voet ontslagen.'

De nacht was voor Kees een tijd geworden waarin je niet rustig kon gaan slapen, maar juist waakzaam moest zijn. 'Vaak sliep ik niet om de boel in de gaten te houden. Op een nacht werd er ingebroken en haalden een paar mannen van alles weg terwijl de jongens lagen te slapen, heel eng was dat. Een tijdje geleden sprak ik een oud-groepsgenoot en die vertelde me dat ik 's nachts altijd rondliep met een mes en een zwaard. Dat maakte hem bang, terwijl het juist mijn bedoeling was andere jongens te beschermen.'

Niet alleen binnen het internaat, maar ook daarbuiten bleken jongens vogelvrij. 'Niet alleen groepsleiders vergrepen zich aan de jongens. Een man uit het dorp had twee jongens misbruikt. Iedereen wist het, maar er werd niets aan gedaan. Ik was toen inmiddels 16. Ik was zo kwaad, ook door wat ik zelf mee had gemaakt, dat ik naar de politie ben gegaan. Ze deden er niets mee, ze maakten me duidelijk dat het mijn woord tegen het zijne was. Toen heb ik die man uit het dorp opgezocht en heb hem in elkaar geslagen. Hij heeft later geen aangifte tegen me gedaan.'

'Ik ben een paar keer verhoord door de zedenpolitie en mocht in die dagen niet van het terrein van het internaat af. Dat werd wel netjes afgehandeld. Een politieman fluisterde tegen me dat hij het zich kon

voorstellen wat ik gedaan had, maar dat hij dat officieel niet mocht zeggen. Vanwege die gebeurtenis en omdat ik een paar keer weggelopen was, vond met name Donders dat ik naar een gesloten instelling moest. Hij liet me een aantal folders zien en zei “kies zelf maar uit”. Ik wilde helemaal niet naar zo'n instelling en daarin werd ik gelukkig gesteund door mijn voogd. Die wist de directie ervan te overtuigen dat ik beter op kamers kon gaan. Ik had al geregeld dat ik in het dorp zes kilometer verderop bij iemand terecht kon.’

In de vier jaar dat Kees in het tweede internaat verbleef heeft hij zijn familie nauwelijks gezien. ‘Mijn oudste broer is één keer lang geweest en een andere broer twee keer, dat was alles. Ik had mijn familie wel vaker willen zien en heb ook geprobeerd contact me te krijgen, maar niet iedereen had telefoon toen. Af en toe hoorde ik iets van ze via mijn voogd. Toen ik even voor een *time out* bij een broer van me zat, heb ik voor het eerst in een jaar of zeven mijn vader weer gezien. Ik kon hem niet “vader” noemen, ik ontweek dat. Dat we als vreemden tegenover elkaar stonden, dat is toch altijd wel zo gebleven.’

Verbazing en ongeloof

Terugblikkend overheerst bij Kees vooral verbazing en ongeloof over hoe het toeging in de internaten waar hij zat. ‘Van een gerichte opvoeding - we waren immers “zeer moeilijk opvoedbaar” - of een behandelplan heb ik in dat internaat in al die jaren niets gemerkt. Ik heb een paar keer een gesprek gehad met een psycholoog, maar verder werd je eigenlijk aan je lot overgelaten. De groepsleiding klootte maar wat aan, ik had nooit de indruk dat ze een behoorlijke opleiding hadden gehad. Er was er één die wel aan het belang van de jongens dacht en voor ons opkwam. Ik kon in het weekend nergens heen, zat vaak als enige op de groep. Soms nam hij me dan mee, bijvoorbeeld naar zijn ouders of schoonouders. Ik kwam ook regelmatig bij een vriendinnetje in de stad, niet zo ver van het internaat vandaan. In dat gezin voelde ik me wel thuis en die mensen hebben me ook gevraagd of ik daar wilde komen wonen. Dat is uiteindelijk niet doorgegaan.’

Ondanks alle narigheid, ging Kees, toen hij op zichzelf woonde, nog regelmatig terug naar het internaat. ‘Die groepsleider die wel naar me omkeek leidde me dan rond en liet me zien wat er veranderd was. Op een vreemde manier voelde het, ondanks alle ellende, toch als “thuis”. De onderlinge kameraadschap met sommige jongens was, naast de natuur, eigenlijk het enige positieve dat ik kan noemen van die internatsperiode. Er ontstonden vriendschappen voor het leven. Met een paar mannen heb ik nog contact, veel via internet. Het zijn lotgenoten met wie ik veel praat over wat er gebeurd is, we zaten samen in een uitzonderlijke situatie. Het was toch een soort “nepfamilie”. Met die ene groepsleider heb ik ook nog sporadisch contact.’

Donders liep er ook nog rond. ‘Die heeft er nog bijna tien jaar gewerkt en is toen pas ontslagen, omdat zijn gedrag niet langer getolereerd werd. Ik moet er niet aan denken hoeveel jongens hij een trauma bezorgd heeft.’

De maatschappij in

De overgang van internaat naar samenleving viel Kees zwaar. ‘Heel veel later sprak ik ooit eens een van de groepsleiders die ik daar gehad had. Die vroeg me heel naïef of ik na het internaat wel eens problemen had om me aan te passen aan de samenleving. Wat denk je als je in zo'n klimaat bent opgegroeid en nauwelijks scholing hebt gehad? Als er een behandelplan of zoiets was geweest, had ik misschien ook wel meer opleiding gehad. Ik ging in die tijd niet naar school, niemand dwong me daartoe. In totaal heb ik drie maanden voortgezet onderwijs gehad. Daar kun je niet veel mee in de maatschappij. ‘

‘Ik voelde me niet passen bij dat ZMOK-etiket, maar om je in het internaat te handhaven was bepaald gedrag nodig. Je werd vanzelf moeilijk opvoedbaar. Als je meemaakt, wat ik in die internaten heb ervaren, namelijk dat je voor het minste of geringste klappen krijgt, dan gebruik je zelf ook makkelijker geweld. Je leert dat dat de eerste reactie is. Als ik in een café zat en er onstond ruzie was ik altijd de eerste die zijn vuisten

gebruikte, omdat ik niet meer als eerste geslagen wilde worden. Van een schuchter ventje was ik een ruizemaker geworden.'

De rest van Kees' leven is geen succesverhaal. 'Toen ik 18, 19 jaar oud was, was ik ver heen. Van blowen stapte ik over op sterker spul. Het kan je op een gegeven moment gewoon niet meer schelen, de destructieve neigingen worden je de baas. Een kameraad heeft me letterlijk in elkaar gemept, toen ik op het punt stond een heroïnenaald in mijn arm te prikken. Hij was zo kwaad! Het is de enige keer dat ik dankbaar was dat iemand me in elkaar sloeg. En ik ben hem er nog steeds dankbaar voor.'

Kees probeerde aan werk te komen, regelmatig vond hij een baantje, maar nooit voor lange duur. 'Mijn arbeidsgeschiedenis is er een van twaalf ambachten en dertien ongelukken. Het lukte me niet om een vaste baan te krijgen. Ik kon niet tegen de druk en accepteerde geen gezag, ik vertrouwde iemand die boven me stond gewoon niet. Ik kwam verschillende keren in aanraking met justitie en dronk veel. Ik was dan wel geen heroïnejunk geworden, maar wel een alcoholist. Dat leidde dan weer tot ruzies, je kunt het verhaal wel uittekenen. Veel jongens die bij mij op het internaat zaten, zijn later aan de alcohol en drugs gegaan. Je hoopt dat het met anderen goed verlopen is, maar dat blijkt helaas zelden het geval.'

Aan de internaatservaringen probeerde hij zo weinig mogelijk te denken, maar op onverwachte momenten stak het verleden de kop op. 'Het seksueel misbruik heb ik heel lang voor mezelf ontkend. Ik werkte een tijdlang op een sociale werkplaats waar mensen heel aanrakerig naar elkaar waren. Het viel op dat ik dat altijd afhield. Ik moest daar niets van hebben. Ik ben nog steeds afstandelijk naar anderen, daarom heb ik ook moeite een relatie aan te gaan en in stand te houden.'

Pas de laatste tien jaar heeft Kees hulp gezocht. 'Ik heb therapie gevuld voor een posttraumatische stress-stoornis en een angststoornis om dat allemaal te kunnen verwerken. De klachten zijn niet verdwenen, maar ik kan ze nu beter duiden. Ik begrijp mijn gedrag in bepaalde situaties beter. In

samenspraak met de reclassering en justitie heb ik vanwege mijn alcoholverslaving een horecaverbod aangevraagd. Dat was zwaar. Ik moest me dagelijks melden bij de reclassering en heb sindsdien geen druppel alcohol meer gedronken. Ik verdomde het om weer te gaan zuipen. Ik heb nog vaak last van nachtmerries, dan komen gebeurtenissen uit die jaren terug.'

Zijn leven is nu redelijk op het spoor. 'De agressie waarmee ik lange tijd op veel situaties reageerde is nu over, ik ben rustiger geworden. Dat komt ook omdat ik voorgoed afgekeurd ben voor werk; de druk dat ik me moet bewijzen is verdwenen. Ik leef wel in een kleine wereld en ben nogal aan huis gebonden. Van twee mensen heb ik veel hulp gehad: de reclasseringswerker die tegelijkertijd mijn CAD-consulent was en mijn vriendin.'

Onbegrip en frustratie

Kees voelt nog veel onbegrip en frustratie als het om zijn ervaringen in de jeugdzorg gaat. Die worden versterkt door de verhalen van anderen. 'Door internet heb ik weer contact met aantal jongens van toen. Als er in die tijd een jongen het internaat verliet, kreeg je vaak te horen dat hij geen contact meer wilde. Dat bleek meestal een leugen. Soms kwam zo'n jongen zelf nog een keer langs en vroeg waarom we niets van ons hadden laten horen. Het was de leiding die wilde dat je geen contact meer zou onderhouden, alsof ze bang waren dat de vuile was naar buiten zou komen.'

'Ik hoor veel verhalen van internatskinderen met wie het slecht is afgelopen, er is zo ontzettend veel verkeerd gedaan. Ik vraag me vaak af hoe het mogelijk is dat je op zo'n manier het leven van mensen weet te verkloten en dat ook nog eens met officiële goedkeuring. Dachten die mensen die in die internaten werkten wel na over de gevolgen voor de kinderen die aan hen waren toevertrouwd?'

De zwijgcultuur is volgens Kees nog niet verdwenen. 'Ik heb later nog nagevraagd bij een groepsleider of hij en zijn collega's in de gaten hadden dat die ene groepsleider zich aan mij en andere jongens vergreep. Hij zei van niet, maar ik geloofde hem

niet. Toen kon je als kind nooit bij iemand terecht. Je werd niet geloofd of het was je eigen schuld. Dat is het meest frustrerende: dat niemand ooit echt geluisterd heeft, terwijl ze er wel vanaf geweten moeten hebben. Ik geloof het gewoon niet als mensen nu nog zeggen “we hebben het niet geweten”, er zijn al eerder verhalen over misstanden naar buiten gekomen. Ik beschouw dat als “professioneel ontkennen”, wel weten, maar niets toegeven. Wie dat wel doet, erkent immers zijn eigen onvermogen en zwakte. En dat je medeverantwoordelijk bent voor wat er gebeurd is. Die muur van stilzwijgen is heel frustrerend.’ Het verleden heeft Kees geleerd dat je altijd op je hoede moet zijn. ‘In de gang heb ik altijd een rugzak klaarstaan. Ik gebruik hem nooit, maar het gaat om het idee. Ik kan er ieder moment vandoor gaan.’

'Ik ben mijn vertrouwen in de hulpverlening kwijt'

Thuis had Nora het bepaald niet fijn, maar in de instelling voor kinderen met een licht verstandelijke beperking waar ze van haar 14e tot haar 18e verbleef, zou het niet veel beter worden.

Integendeel: slaan, kwetsen en vernederen waren er aan de orde van de dag.

Nora is in 1973 geboren in dezelfde straat waar ze nu woont. Het gezin waaruit ze komt, noemt ze een 'rampfamilie'. Het bestond uit vader, moeder, vier broers en Nora en haar tweeling zus. Haar oudste broer was een jaar of twaalf ouder, haar jongste broer elf maanden ouder dan Nora.

'Mijn vader werkte bij een groot bedrijf hier. Als hij thuiskwam deed hij niets als in een stoel zitten en drinken. Door de drank werd hij agressief, hij sloeg vaak. Mijn moeder stond er in feite alleen voor, maar kon de kinderen niet aan. Ze ontvluchtte het huis om te gaan kienen in het bingohuis.'

Nora's ouders lieten hun kinderen vaak aan hun lot over.

Ze moesten zelf ergens eten vandaan halen en door het ontbreken van toezicht had de op een na oudste broer de gelegenheid om Nora seksueel te misbruiken. 'Niemand had daar weet van. Op de ZMOK-school waar ik zat, kreeg ik seksuele voorlichting en toen viel het kwartje. Ik begon te praten. Ze nodigden mijn moeder uit voor een gesprek en die zei dat ze wel iets vermoed had.

Mijn vader reageerde met "je moet niet alles geloven wat ze zegt". Hij wilde me dwingen om tegen de juf op school te zeggen dat ik gelogen had. Dat weigerde ik en toen sloeg hij me.' Dat was niet ongebruikelijk. Als enige in het gezin werd ze door haar vader regelmatig vernederd, geslagen of opgesloten. 'Toen ik een jaar of 7 was, werd ik voor het eerst een half uur of drie kwartier lang in de kelder opgesloten. Ik sloeg de deur er zowat uit.'

Uit huis geplaatst

Aan het eind van de lagere school ging het mis met Nora. 'Ik ontspoorde, ik kon niet mee op school en was agressief door de omstandigheden thuis en het seksueel misbruik. Ik zat op zich met veel plezier op die school.' Dat gold ook voor de volgende school, een speciale school voor voorbereidend beroeps-onderwijs. 'Vooral leraar Hans was een man uit duizenden die een arm om je heen sloeg als je troost nodig had.'

Op die school had Nora een probleem omdat haar ouders geen schoolboeken hadden gekocht. Nadat een docent hen daarop had aangesproken en gemerkt had dat Nora's ouders zich weinig om haar bekommerden, heeft de school of de politie jeugdzorg ingeschakeld. Dat leidde ertoe dat Nora uit huis geplaatst werd. Na een dag of tien tijdelijk opgevangen te zijn in twee tehuisen werd ze geplaatst in De Halte, een instelling die later verder is gegaan als 'orthopedagogisch behandelcentrum voor jongeren met een licht verstandelijke beperking en gedragsproblemen'. Nora kreeg snel door dat het geen gewone instelling was. De Halte lag een heel eind buiten het dorp en de school lag op hetzelfde terrein. Dat mocht je alleen af onder begeleiding om in een café wat shag te halen of naar een groothandel te gaan. Deuren gingen bij De Halte altijd op slot. Waarom ze daarheen moest, werd Nora niet verteld. 'Ik denk dat mijn ouders blij waren dat ze van me af waren. Volgens mijn dossier zou mijn vader gezegd hebben dat ik gevaarlijk was. Ik zou tijdens het strijken het snoer van het strijkijzer door hebben willen knippen. Ik weet daar niets van. Naar buiten toe speelden mijn ouders mooi weer. De buitenwereld wist niet hoe het er bij ons thuis aan toeging.'

Door haar tweede voogd - 'een leuke vrouw die ik daarna nooit meer gezien heb' - werd ze bij de instelling afgezet zonder bagage. De eerste tijd

moest ze kleren lenen van andere kinderen. Na vele kerken vragen gaven haar ouders eindelijk een doos kleren mee met iemand van jeugdzorg, ‘alles ongevouwen en door elkaar gepropt’. Nora wist aanvankelijk niet waar ze terechtgekomen was. ‘Een instelling voor mensen met een licht verstandelijke beperking werd me gezegd, maar ik wist toen niet wat dat inhield. Ik zag de andere kinderen en die leken me, op een paar na, normaal. Ik zat in een gemengde groep van in totaal zestien kinderen. Ik was 14 en de oudste al in de 20, dat is vragen om problemen. Tussen de jongeren voelde ik me wel thuis, maar voor de rest niet. Er waren maar drie groepsleiders die op een normale manier met de kinderen omgingen.’

Mishandelingen en isoleercel

Nora ging, net als de andere kinderen, naar een school voor speciaal onderwijs, gevestigd op het terrein van De Halte. ‘Die school sloot niet aan bij die waar ik vandaan kwam. Onze leraar, Derk heette hij, was erg egocentrisch, alleen wat hij deed en zei was belangrijk. Ik moest achter een schot gaan zitten of helemaal vooraan. Hij vond het prettig om kinderen te trappen. Het was actie en reactie. Een keer ging hij met zijn volle gewicht boven op me zitten. Toen andere kinderen schreeuwden omdat ik blauw aanliep, werd hij nog agressiever. Zo iets gebeurde zeker twee keer per week vooral bij mij en twee jongens uit de klas. Ik denk omdat wij onze mond opentrokken en “doe eens normaal” tegen hem zeiden. Er was ook een andere leraar, een reus van een vent, die een keer een houtblok naar mijn hoofd heeft gegooied. Ik vertelde dat aan mijn mentor die vervolgens naar hem toeging om verhaal te halen. Die leraar beweerde dat ik me ergens aan gestoten had. Toen sprong ik tevoorschijn vanachter de rug van mijn mentor en heb hem voor leugenaar uitgemaakt. Toen was hij wel even stil.’

Nora en anderen vertelden wel aan de groepsleiding dat ze op school mishandeld werden, maar vaak waren ze bang dat ze niet geloofd werden. ‘Als we van school naar het paviljoen liepen, was de groepsleiding al ingelicht over het “wangedrag” en

dan moest je meteen naar je kamer.’

Het vertrouwen in de groepsleiders was bij Nora en anderen niet groot. ‘Er waren er een paar die vriendelijk konden zijn, maar de rest had het gigantisch hoog in de bol. Ze wilden altijd gelijk hebben. Pieter, die altijd idioot en irritant aan het kletsen was, stuurde je naar de gesloten kamer alleen omdat je hem uitlachte. Sommigen hadden er een handje van om je voor het minste of geringste naar die kamer te sturen [een kamer met getraliede ramen en met een deur die op slot gedraaid werd].

Nooit zal Nora de nacht vergeten dat ze in de gesloten kamer zat en dat de jongen in de kamer naast haar zijn matras in brand stak. Het kliksy-steem van de sloten werkte niet, waardoor ze beiden hun kamer niet uit konden. Door tot bloedens toe de kastwand te forceren die de kamers verbond, kon Nora de jongen uit zijn kamer sleuren. Uiteindelijk konden de deuren van de kamers van buitenaf geopend worden. Hoewel ze in levensgevaar hadden verkeerd, reageerde de groepsleiding nogal laconiek. De jongen kwam er, tot Nora’s verontwaardiging, vanaf met twee weken corvee.

Een graadje erger dan de gesloten kamer was de isoleercel. Nora: ‘Een tijd lang werd ik ’s nachts naar de isoleercel in het hoofdgebouw gesleurd.

De nachtwakers haalden me op en trokken me hardhandig mee door een dik pak sneeuw terwijl ik niet meer droog dan een hemdje en een onderbroek. In de isoleercel moest ik blijven staan, ik mocht niet gaan liggen. Vlak voor de overdracht ‘s morgens haalden ze me terug, zodat hun collega’s niets in de gaten hadden. Ik vertelde dat aan mijn mentor en die kwam toen expres ‘s morgens een kwartier eerder om met eigen ogen te zien dat ik de waarheid sprak. Hij heeft het toen aangekaart bij de teamleider en de onderdirecteur. Die deden er niks mee, het ging gewoon door. Toen ging mijn mentor extra nachtdiensten draaien om mij te beschermen. Toen die twee groepsleiders me ook begonnen te slaan, vertelde ik hun dat ik ze zou aangeven bij de politie. Daar moesten ze om lachen, “ze geloven

een debiel als jij toch niet". '

'Mijn mentor kwam wel voor me op, maar echt zijn mening tegenover zijn collega's geven, deed hij niet. Hij zette niet door. Ik heb wel eens tegen hem gezegd "in mijn ogen ben je een beetje mijn vader", waarop hij vroeg "een beetje?" "Ja", zei ik, "een beetje, want een echte vader beschermt zijn kinderen".'

Kwetsende acties

'Tussen de kinderen onderling was geen geweld, de angst regeerde daar. De groepsleiders pakten steeds de zwaksten. Als eentje zijn bril afzette en zijn horloge afdeed, dan wist je wat er ging gebeuren. Als kinderen onderling ruzie hadden, hield de groepsleiding de angstige de hand boven het hoofd en de niet-angstige werd gestraft.' Op een ander paviljoen hebben jongens een keer teruggegeapt naar de groepsleiding, weet Nora nog. 'Het liep volledig uit de hand. Een jongen had een wapen getrokken waarmee hij naar het paviljoen was gegaan. Er was een en al politie op de been. "Zo ruimen we jullie gewoon op", zei een groepsleider tegen ons.' Dat soort vernederende opmerkingen heeft Nora veel moeten horen. Of kwetsende acties. 'Toen ik er nog niet zo lang zat, had ik een keer een veldmuisje gevonden. Ik liet dat zien en zei het te willen verzorgen. Het werd door een groepsleider van me afgepakt en zo de vuilnisbak in gekieperd. Wat ik De Halte ook nog kwalijk neem, is dat ze mijn gebit geruïneerd hebben. Als je een gaatje in je kiezen had, werd het wel geregistreerd maar niet behandeld. Nu loop ik met een kunstgebit rond.'

'Bij De Halte liepen wel een paar testosteronbommen rond. Tussen pupillen bestonden wel relaties en kwam ook seks voor. Seksuele voorlichting kregen we niet. Wél een verplichte prikpil. Ik zei dat ik oud en wijs genoeg was om zelf de pil te nemen. Daar werd niet naar geluisterd. De verpleegkundige was heel hardhandig, als je tegensputterde, werd je vastgepakt. Ik heb daar heel wat blauwe plekken opgelopen.'

'Tussen de jongeren kwam soms seksuele intimidatie voor. Ik heb daar ook last van gehad en sloeg,

tot mijn eigen schrik, een jongen een keer een blauw oog toen ik een zwak meisje probeerde te beschermen. Ook groepsleiders gingen wel eens te ver. Een keer verblijven we tijdens een kamp op een camping. Ik deelde een tent met twee andere meisjes. Omdat we kibbelden, werden we door de groepsleiding geslagen. Later die avond kwam ik mijn mentor tegen die me vol op de mond kuste. Hij was straalbezopen net als de andere groepsleiders, heel onverantwoord.'

'Naast de groepsleiders, die volgens mij geen gedegen opleiding hadden, had ik geen contact met andere medewerkers. Op één na: de leraar tuin, Joris. Die man vroeg vriendelijk wat je wilde leren en wilde doen, een soort vaderfiguur. Ik heb één keer een woordenwisseling met hem gehad, maar dat werd uitgepraat en daarna was het weer goed. Die man begreep me, dat merkte ik uit de manier waarop hij me behandelde. Die twee uurtjes in de tuin werken, was het enige daar waar ik naar uitkeek. Af en toe maakten we ook een boswandeling. Toen Derk me van de tuin af wilde houden, is Joris op hem afgestapt en heeft dat verhinderd.'

In de vechtstand

'Toen ik 18 was, heb ik de benen genomen. Niet op de dag zelf, maar na een maand. Mijn mentor had me, biddend op zijn knieën, gevraagd pas weg te gaan als ik een certificaat van de opleiding zou halen. Ik heb toen de laatste maand een andere leraar gekregen en dat is gelukt. Toen ben ik gegaan. Ze hebben nooit meer iets van me gehoord en ook geen pogingen gedaan om me terug te krijgen.'

Tijdens haar verblijf in De Halte heeft Nora, naar eigen zeggen, wel eens naar haar voogd gevraagd, maar die nooit gezien. Ook het contact met haar familie was minimaal. Haar moeder en zus zijn welgeteld één keer in vier jaar tijd langs geweest. Tijdens de kerstviering van 1990 was er telefoon van thuis, maar een groepsleider wilde niet vertellen wat er aan de hand was. Ik moest echt aandringen. Toen zei hij dat mijn vader overleden was. Het zei me niets. Mijn vader had me zo vaak geslagen, bijvoorbeeld met twee rubberen slangen,

eentje met lood erin, dat hij vooral haat in me oproep. Toen ik naar zijn begrafenis ging, wilde ik hem ook niet opgebaard zien. Uiteindelijk ben ik toch naar hem toegegaan, in mijn eentje. Ik dacht in zijn richting “Wat heb je bereikt man? Een dochter die je haat en een gezin dat uit elkaar gevallen is.”

Na haar vertrek uit De Halte ging Nora eerst naar haar moeder en kort daarna ging ze samenwonen met haar vriend. ‘Met hem kreeg ik twee kinderen, op mijn 21e en 22e. Het is knap dat hij het zo lang met me heeft uitgehouden. Hij werkte keihard, maar gebruikte veel drugs. Vanwege zijn verslaving zijn we gescheiden. Hij liet me een schuld van 20.000 euro na waardoor ik in de schuldsanering terechtkwam.’

Nora probeert aan werk te komen maar zonder opleiding is dat erg moeilijk. ‘Los van dat certificaat heb ik van mijn 14e tot mijn 18e niets geleerd op die school van De Halte. Ik noem dat pedagogische verwaarlozing. Ik heb wel geprobeerd om scholing te volgen en diploma’s te halen. Ik hoop nog te kunnen beginnen met een bbl-opleiding (beroepsbegeleidende leerweg).’

Ook op andere gebieden is het verblijf in de instelling naar Nora’s overtuiging bepalend geweest voor haar situatie nu. ‘De Halte heeft me gemaakt tot de persoon die ik ben. Ik schiet altijd in de verdediging en in de vechtstand, ik wil altijd gelijk hebben. Ik ging van alles projecteren op mijn oudste dochter. Zij is nu 21. Als ik echt kwaad word, krijg ik flashbacks van De Halte. Tijdens haar puberteit ben ik wel eens zo kwaad geworden dat ik haar alleen dacht te slaan. Uit machteloosheid sloeg ik toen maar mijn eigen hoofd hard tegen de muur.’

Via de organisatie die haar autistische jongste dochter helpt kreeg Nora een indicatie voor EMDR [eye movement desensitization and reprocessing, een therapeutische behandelmethode die met name toegepast wordt bij mensen met een posttraumatische stressstoornis]. ‘Daardoor heb ik het verleden van thuis kunnen verwerken. Met De Halte ben ik nog niet zo ver, maar de indicatie voor EMDR werd niet verlengd.’ Nora krijgt nu nog persoonlijke

ondersteuning via het wijkteam.

‘Mijn vertrouwen in de hulpverlening is weg. De medewerkster van het wijkteam die me ondersteunt begin ik nu pas, na twee jaar, te vertrouwen. Ik kijk heel erg de kat uit de boom.’ ‘Ik heb nu via internet contact met andere pupillen van De Halte, twee daarvan zijn zwaar aan de medicatie. Er komen veel verhalen los, ook over seksueel misbruik van jongens door de onderdirecteur. Anderen zitten zwaar in de schulden, we leerden daar niets op financieel gebied, hoe met geld om te gaan. Ik heb zelf ook een bewindvoerder die mijn financiën in de gaten houdt. Van mij mogen die mensen van De Halte wel aangeklaagd worden. Het ging toch om mishandeling en verwaarlozing van minderjarige, kwetsbare kinderen. Ik heb nu zelf een kind in een instelling en ik wil niet dat zij meemaakt wat ik ervaren heb.’

‘Mijn pleegvader gaf me overal de schuld van’

Wendy, geboren in 1983, is de jongste van vier meisjes en twee jongens. Haar oudste zus is twaalf jaar ouder. Haar ouders, die allebei in het onderwijs zaten, zijn gescheiden toen ze 4 was. Een jaar later werden Wendy, twee broers en een zus in gezinshuizen geplaatst. Ze zou er vier jaar wonen. ‘Ik ben er veel slechter uitgekomen dan ik er in gegaan ben.’

Wendy’s vader heeft in december 1987 haar moeder het huis uitgezet. Wendy: ‘Ze hadden vaak ruzie, het was geen goede combinatie. Mijn vader kon ook niet omgaan met de psychische problemen van mijn moeder. Die keer is ze door de politie naar een psychiatrische instelling gebracht. Daar was ze al vaker voor kortere of langere tijd geweest. Vervolgens kwamen er bij ons thuis een stuk of tien vrouwen langs en uiteindelijk koos mijn vader er een uit een postorderboek. Ze leek 18, maar was in werkelijkheid 32. Ze sprak alleen Engels en we kregen ineens iedere dag rijst te eten, wat we helemaal niet gewend waren.’

De twee oudste zussen waren tegelijk met hun moeder het huis uit gegaan en ze vonden onderdak bij kennissen in het midden van het land. Daar hebben ze de instanties ingelicht dat ze zich zorgen maakten over de andere kinderen, omdat hun vader zich seksueel aan hen vergreep. Het duurde bijna een jaar - tot november 1988 - voordat de kinderbescherming in actie kwam. Een maand daarvoor was Wendy’s vader getrouwed met zijn nieuwe vriendin.

‘De mensen van de kinderbescherming hebben ons zonder voorwaarden meteen meegenomen, omdat mijn vader onze paspoorten had. We mochten drie persoonlijke dingen meenemen. Mijn oudste zus nam een jaar eerder per ongeluk mijn fotoalbum mee, daar had ik geluk mee. Mijn vader kwam net thuis toen wij wegreden en heeft alleen

afscheid kunnen nemen toen wij al in de auto zaten. Hij heeft vervolgens heel veel moeite gedaan om ons terug te krijgen. Hij stuurde brieven naar allerlei personen en instanties, zelfs naar de Israëlische ambassade, omdat hij dacht half-Joods te zijn. Ik denk dat hij niet verwachtte dat we echt uit huis geplaatst zouden worden.’

Naar het misbruik werd onderzoek gedaan, maar dat leverde geen harde bewijzen op. Wendy: ‘Ik heb toen ook nog zo’n test gekregen volgens de poppenmethode. Kort daarvoor had je de Bolderkar-affaire waarbij die test ook gebruikt was. Hierdoor was het resultaat niet meer bruikbaar in een eventuele rechtszaak.’ [In medisch kinderdagverblijf De Bolderkar leidde het onderzoek met behulp van poppen met geslachtsdelen tot de, naar later bleek, ontzettende beschuldiging aan het adres van veertien vaders die hun kinderen misbruikt zouden hebben].

Grote boze man

Wendy, haar zus en twee broers werden naar een kindertehuis overgebracht dat uit verschillende zogenaamde gezinshuizen bestond. In ieder huis woonde een echtpaar met een stuk of acht kinderen. Soms waren daar een of meer eigen kinderen bij. De ouders kregen steun van een gezinshulp. ‘Omdat een oudere zus bij ons thuis een beetje de moederrol had overgenomen en ze dat toen geen goede ontwikkeling vonden, zijn we niet bij elkaar geplaatst. Ik kwam samen met mijn jongste broer in hetzelfde gezin. Ik heb toen veel gehuild. Ze vertelden ons niet waarom we daar zaten en waarom we uit elkaar gehaald waren. Ik had bij mijn zus willen blijven, met mijn broertje had ik minder contact.’

Wendy heeft twee jaar in dat gezinshuis gewoond. Overdag ging ze naar school, eerst de kleuterschool en vanaf augustus 1989 de basisschool. ‘In het

gezin was het best streng. Als je uit nieuwsgierigheid een la opende, dan werd je streng toegesproken. We waren gewend dat onze moeder ons buiten ophaalde als het eten klaar was. Daar moest je zelf op tijd naar huis komen. Mijn broertje wist dat niet, dus kreeg hij op zijn donder.'

'Onze pleegmoeder was wel zachteardig, maar ze was niet erg close, ze ging geen persoonlijk gesprek met je aan. Ik had wel een goede band met de gezinshulp, maar die ging al na een paar maanden weg. Onze pleegvader was vrij lang met een vrij grote neus, die door zijn postuur en gezichtsuitdrukking heel intimiderend kon zijn. We waren echt bang voor die man. Als je straf had, kon je klappen krijgen van hem. Mijn broer en een pleegbroer zeggen herhaaldelijk door hem geslagen te zijn.'

'Toen er eens een vaas kapot was gevallen, praatte hij op een intimiderende wijze op mij in en probeerde me schuld te laten bekennen terwijl ik onschuldig was. Als je in bed had geplast, dan werd je onder een koude douche gezet en moest je zelf je bed verschonen. Toen bij mij een middel tegen zwemmerseczeem niet hielp, zei hij dat het mijn eigen schuld was en hij wilde ook dat je dat toegaf. Dan was hij dreigend en heel intimiderend. Meestal gaf ik niet toe. Voor mij als 5- of 6-jarige was het een grote boze man. Af en toe ging ik naar een weekendgezin en daar heb ik wel eens verteld dat ik bang voor hem was. Bij die mensen verstoppte ik me achter het schot in de slaapkamer op zondagavond als ik weer terug moest naar het gezinshuis. Een maatschappelijk werker heeft die pleegvader in een groepsvergadering wel eens aangesproken op zijn hardhandige gedrag, maar zijn vrouw verdedigde hem dan.'

Intimidatie en misbruik

Het bleef niet bij hardhandig gedrag. Wendy: 'Die pleegvader maakte zich ook schuldig aan seksueel misbruik. Het was een soort van wat we nu *grooming* noemen, je door een spelletje verleiden om je letterlijk steeds meer bloot te geven. Het bleef meestal beperkt tot aanrakingen, ook van onderen. Eén keer vroeg hij me om iets actiefs bij hem te doen. Ik schrok daar enorm van, werd bang

en moest huilen. Hij drong gelukkig niet aan en heeft dat later niet opnieuw geprobeerd.'

'Niet alleen die pleegvader viel me lastig, maar ook een pleegbroer heeft mij seksueel misbruikt samen met een ander pleegbroertje. Hij vertelde ons wat we met elkaar moesten doen en keek dan toe. Hij was 13 jaar en dat pleegbroertje en ik een jaar of 6. Toen ik een weekend thuis bij mijn moeder was, heb ik dat mijn moeder verteld. Er is toen een onderzoek geweest en het bleek dat alle kinderen in het gezinshuis ervan wisten. Ik kreeg een soort verhoor door de directeur en die zei mij - dat staat ook in het verslag in mijn dossier - dat ik niet zo maar iemand van zo iets ernstigs mocht beschuldigen. De dader zelf vertelde de directeur dat dat pleegbroertje en ik het zelf wilden. Ik en dat pleegbroertje kregen te horen dat we zo iets niet meer mochten doen. Er zijn toen wel verschillende kinderen uit dat pleeggezin overgeplaatst en er kwamen geen andere kinderen voor in de plaats. Die pleegouders hadden zelf kinderen gekregen en wilden daarmee geen risico lopen. Ik ben overgeplaatst en mijn broertje is nog een tijd in dat gezin gebleven. Het was de bedoeling dat hij terug zou gaan naar mijn moeder. Ik vond het heel erg dat ik hem moest achterlaten, ik wist wat er in dat pleeggezin gebeurde. Ik ben die pleegmoeder en -vader nog een keer tegengekomen op een reünie van die instelling. Met hem wilde ik niet praten, hij liep er rond alsof alles koek en ei was. Zij deed alsof er nooit iets gebeurd was en vond het vreemd dat ik nauwelijks inging op haar pogingen om met mij gezellig te praten over hoe het nu gaat.'

De manier waarop ze behandeld werd, ervarde Wendy als vernederend en kwetsend. 'Ze geloofden me gewoon niet. Ze verklaarden mijn seksualiserende gedrag richting mannen en jongens en mijn eetproblemen uit de ervaringen met mijn vader. Terwijl die problemen helemaal niet genoemd werden in de onderzoeken uit de tijd voordat ik in het pleeggezin terechtkwam. Om me te verzetten tegen de intimidatie en het misbruik ging ik steeds langzamer en minder eten. Mijn pleegouders en anderen snapten niet waarom ik dat deed. Het was een onbewuste reactie. Het was het enige waar ik

zelf controle over had. Vooral in het tweede pleeggezin werd ik onder druk gezet om goed te eten en dan ook nog eens terwijl anderen toekeken. Ik was veel te klein en licht voor mijn leeftijd, zij dachten me hiermee te helpen. De hulpverlening dacht dat ik contactgestoord was, omdat ik me veel in mezelf terugtrok. Ik eet nog steeds langzaam en als mijn eigen dochtertje nu niet wil eten, ga ik haar niet onder druk zetten.'

Aan haar tweede pleegvader en pleegmoeder heeft Wendy juist heel goede herinneringen. 'Zij waren therapeutisch opgeleid en gingen met me in gesprek. We hadden het er ook over waarom ik daar zat en hoe ik me tegenover mijn vader op kon stellen. Daar was ik over in de war. Met mijn voogd, met wie ik het wel goed kon vinden, had ik geen persoonlijke gesprekken.'

Toen ze een jaar of 17 was, is Wendy naar de politie gegaan om aangifte te doen tegen de pleegvader van het eerste gezinshuis. 'De politie is bij hem aan de deur geweest. Hij zei dat het alleen om stoeien ging. Dat zei hij ook over een ander meisje dat aangifte had gedaan. Het was ons woord tegen het zijne. Vanwege privacybescherming kreeg ik geen gegevens van dat andere meisje, ik stond er dus alleen voor. Ik heb daarom uiteindelijk geen aangifte gedaan maar een melding gedaan en ik heb daardoor wel mijn verhaal kunnen doen.'

Terug naar huis

Tijdens het verblijf in de gezinshuizen kwam Wendy's moeder af en toe op bezoek. Ook ging ze zelf wel eens naar haar toe op weekendverlof. 'Mijn vader heeft ook geprobeerd om bezoek te regelen, maar hij hield zich niet aan de afspraken. Hij wilde ook niet toegeven wat hij gedaan had.'

Uiteindelijk werden de kinderen een voor een teruggeplaatst bij hun moeder. Wendy: 'Mijn oudste broer ging al na een jaar terug. Hij was opgevangen in een streng gezin, waarin het er ook hardhandig aan toe ging. Mijn zus kwam in een gezinshuis waar de eigen kinderen van de pleegouders voortgetrokken werden. Ze werd er in een tweede gezin van beschuldigd een jongetje misbruikt te hebben. Dat was hun eigen kind dat

waarschijnlijk de aandacht niet wilde delen, mijn zus werd binnen twee weken teruggeplaatst in het eerste gezin.'

'Mijn moeder had een houding ontwikkeld om ja en amen tegen jeugdzorg te zeggen. Ze schatte in dat ze dan de meeste kans had de kinderen snel terug te krijgen. Ik wilde niet zo graag terug naar mijn moeder. Ik zat toen in een fijn gezin. Ik ging haar vragen stellen. Waarom ze niets gedaan had toen mijn vader seksueel misbruik pleegde. Ze antwoordde niet en ging die gesprekken uit de weg.' Wendy kwam terug bij haar moeder toen ze een jaar of 10 oud was. Twee jaar later werd haar moeder weer opgenomen in een psychiatrische instelling. 'Mijn moeder had een soort cyclus van psychotische aanvallen. Ze haalde zich van alles in het hoofd. Ze is een keer op de fiets naar Schiphol gereden, omdat ze wilde emigreren naar Amerika en ze heeft mijn broer en zus op 18-jarige leeftijd het huis uitgezet. We konden thuis alles doen en zeggen wat we wilden. Het was een losgeslagen zootje. Daardoor was het moeilijk om me in andere situaties en gezinnen weer gezeggelijk te gedragen. Na die psychose van mijn moeder heb ik het weekendgezin gebeld, terug naar het gezinshuis wilde ik niet.'

Wendy ging binnen zes maanden terug naar haar moeder, omdat ze zich niet kon aanpassen aan het weekendgezin en haar broers en zussen miste.

Helaas kreeg haar moeder weer een psychose en moest ze op 17-jarige leeftijd op stel en sprong het huis verlaten. Ze werd opgevangen door een klasgenoot van de middelbare school en ging daarna op kamers wonen en studeren.. Ze kreeg geen beurs voor uitwonende studenten, omdat haar moeder de formulieren niet wilde tekenen. Ze leerde tijdens haar studie een jongen kennen en kon het goed vinden met zijn ouders. Nadat de relatie met de jongen uitging bleef ze in het gezin over de vloer komen. Ze ging er zelfs wonen. 'Ik hield mijn studentenkamer nog wel een jaar aan, want je wist maar nooit. Het was geen officieel pleeggezin waar ik verbleef, omdat ik inmiddels al 18 jaar was. Ik heb er van mijn 18e tot mijn 26e gewoond en bij hen kon ik alsnog kind zijn. Ik noem

hen ook mijn ouders en voor mijn dochertje zijn ze opa en oma.'

Blijvend getekend

Toen haar moeder weer opgenomen werd, heeft Wendy bij de riagg om hulp gevraagd. 'Ze gaven daar alleen praktische adviezen, maar niet echt hulp voor mezelf. Die kreeg ik pas veel later van een ervaringsdeskundige die ik zelf gevonden had. Die vermoedde dat ik aan een posttraumatische stress-stoornis leed. Bij die therapie heb ik wel baat gehad.'

De ervaringen van toen werken voor Wendy nog steeds door in haar leven nu. 'Vier jaar lang hebben we als broers en zussen geen dagelijkse omgang met elkaar gehad. Dat heeft ook zijn weerslag op hoe we nu met elkaar omgaan. We kijken verschillend aan tegen het verleden en onze ouders. Toen we uit huis gehaald werden, ervaarde mijn oudste zus dat als een "redding", ik als een "ontvoering". Toen de jongste vier terug waren in het ouderlijk gezin lukte het niet meer om echt een gezin te zijn.' 'Omgaan met intimiteit is lang een probleemgebied geweest. Vertrouwen in mensen een ander. Als ik naar mijn eigen dochter kijk, dan denk ik "hoe kan het dat anderen zich aan zo'n kind vergrijpen?" Door de problemen van mijn moeder heb ik geen voorbeeld gehad hoe moeder te zijn. Je denkt aan wat je allemaal hebt moeten missen, je kunt niet terugvallen op positieve gezinservaringen. Die heb ik te weinig gehad.'

'Mijn ouders en eerste pleeggezin hebben hun eigen behoeften op de eerste plaats gezet, ik kwam op de laatste plaats. Daardoor zet ik mezelf en mijn behoefté ook vaak op de laatste plaats. Ruimte voor mezelf vragen vind ik moeilijk, zeker nu ik een kindje heb. Het is goed om de confrontatie aan te gaan met situaties waarin je voor jezelf op moet komen. Mijn man is bijvoorbeeld opgegroeid als enig kind en hij werd door zijn moeder als een prinsje behandeld, precies de tegenovergestelde situatie van de mijne. Wat bij hem vanzelf gaat, kost mij veel moeite.'

Wendy heeft vorig jaar haar dossier in handen gekregen van de voogdij-instelling. Die van de

kinderbescherming en het gezinshuis bleken vernietigd. 'Ik heb bij verschillende mensen navraag gedaan en ik vind het vreemd dat niemand zich die affaire en valse beschuldigingen aan mijn adres zegt te herinneren. Het lezen van het verslag van het "verhoor" bracht het gevoel van miskend te worden en onrechtvaardig behandeld te worden helemaal terug. Ondanks alle signalen dat ik slachtoffer was van geweld en misbruik werd ik in de steek gelaten en verergerden mijn problemen. In het dossier staat ook dat ik van ons vierden het minst getraumatiseerd was toen ik bij het gezinshuis aankwam. Twee jaar later ging ik er als de meest getraumatiseerde vandaan.'

Met haar vader is het nooit meer goed gekomen. 'Toen ik weer bij mijn moeder thuis woonde, reed hij wel eens door de straat. Hij wilde ons mee naar zijn huis nemen, ik was dan heel bang. Hij heeft een straatverbod gehad, maar hij bleef ons stalken. Hij stichtte een nieuw gezin met zijn tweede vrouw, toen werd het rustig. Ik heb hem opgezocht in het ziekenhuis toen ik een jaar of 15 was. Hij was ernstig ziek en zag er eng uit, maar is met een operatie en medicatie weer opgelapt. Uiteindelijk belandde hij zes jaar later weer in het ziekenhuis met een beroerte. Ik heb hem ook toen opgezocht en zelfs toen hij in coma lag, was ik nog bang voor hem. In die tijd heb ik wat foto's kunnen krijgen die hij nog van mij had.'

Het overlijden van haar vader greep Wendy meer aan dan verwacht. 'Ik vond dat toch heel erg. Je blijft hopen op de vader die je nooit gehad hebt. Als hij dan dood is, is het idee dat het toch nog goed kan komen voorgoed verdwenen. Het was voor mij nog te vroeg, ik was te jong om ondanks het verleden een band met hem op te kunnen bouwen en nu kon het niet meer.' Wendy was wel blij te horen dat de kinderen uit zijn nieuwe gezin een heel goede vader aan hem hebben gehad. Ze heeft met hen nog regelmatig contact.

Ze wil nu vooral haar verhaal vertellen over haar ervaringen met jeugdzorg. 'Ook voor mijn broer die veel geweld heeft meegeemaakt maar zelf niet publiekelijk over zijn ervaringen wil praten.'

‘Er was geen uitzicht op verbetering’

Sanne, nu 21, heeft het gevoel dat jeugdzorg jarenlang met haar, haar broer en haar moeder heeft gesold. ‘Ik weet nog steeds niet waarom we naar een pleeggezin moesten, daardoor is mijn jeugd verziekt.’

Sanne werd geboren in 1995 en groeide met haar vader, moeder, 3,5 jaar jongere broer Kevin, twee honden en twee katten op in het zuiden van het land. Soms was het leuk thuis - ‘als we naar buiten gingen of cavia’s gingen kopen’ - soms was het minder - ‘vooral door toedoen van mijn vader’. Als kind ontdekte Sanne dat haar vader zich bezighield met zaken waar geheimzinnig over gedaan werd. ‘Ik herinner me dat ik een keer de zoldertrap opkroop, omdat ik aangetrokken werd door een vreemd groen licht. Dat bleek afkomstig van een illegale hennepkwekerij.’ Het waren niet de enige criminelle activiteiten waar haar vader bij betrokken was. ‘Ik weet niet of hij ooit vast heeft gezeten, wel liep hij een tijdje met zo’n enkelband rond.’

Meer dan van de criminaliteit van haar vader had Sanne last van de ruzies tussen haar ouders. ‘Toen ik ouder werd, begon mijn vader mij steeds meer op te zetten tegen mijn moeder. Op mijn 7e ben ik een keer van de trap gevallen. Mijn vader dwong me om tegen iedereen te vertellen dat mijn moeder me omlaag gedruwd had. Onder zijn druk deed ik dat; over de gevolgen denk je als kind niet na. Er was een brief die ik op die leeftijd getypt zou hebben waarin ik schreef dat mijn moeder nachtenlang met ons over straat zwierf. Het is een brief vol woorden die een kind niet kent. Mijn vader meldde ook wel eens bij bureau jeugdzorg dat mijn moeder ons thuishiield van school, terwijl we op hetzelfde moment gewoon in de klas zaten. Hij was en is behoorlijk intimiderend. Niemand durfde tegen hem in te gaan, zelfs zijn ouders niet.’ De verhouding tussen Sannes ouders werd steeds slechter. In 2002 werden de kinderen onder toezicht

gesteld. Volgens Sannes moeder gebeurde dat nadat haar man jeugdzorg had ingeschakeld omdat zij de kinderen zou mishandelen. Na hun scheiding werden de kinderen echter aan haar toegewezen. Tijdens en na het huwelijk zijn moeder en kinderen verschillende keren gevlogen naar blijf-van-mijn-lief-huizen en andere vrouwenopvang om te ontkomen aan hun man en vader.

Driftige pleegvader

Het was vlak voor de kerst in 2003 dat er zich voor Sanne, haar broertje en moeder een onverwachte ontwikkeling voordeed. Sanne: ‘We woonden toen zelfstandig in een vrouwenopvangproject in het noorden van het land. Ik werd, toen ik aan het spelen was, weggeroepen. In het centrum was een kerstboom met daarin witte en bruine beertjes. In mijn naïviteit dacht ik dat ik geroepen werd omdat ik zo’n beertje zou krijgen. Dat was niet zo. In de kamer zat een groot gezelschap op me te wachten, onder andere mensen van jeugdzorg en een politieagent. Ze kwamen mij en een broertje halen om ons mee te nemen naar een pleeggezin. Mijn moeder, die er ook bij was, zei nog: “Mijn kinderen hier weghalen is het stomste dat jullie kunnen doen.”’

Sanne en Kevin kwamen terecht in een pleeggezin in het westen van Brabant. ‘Het zou om tijdelijke opvang gaan voor drie maanden, maar het werden twee jaar. Die pleegouders hadden twee eigen, al wat oudere dochters. Verder kwam er regelmatig een pleegzoon langs die lang bij hen gewoond had, hen als zijn ouders beschouwde, en toen in een instelling woonde. Mijn pleegvader kon onverwacht driftig worden. Als je iets gedaan had wat niet mocht, dan sleurde hij je de trap op naar je kamer. Mijn broertje en ik hadden bijvoorbeeld ergens op het erf gefietst waar dat niet bleek te mogen. We waren soms wel een beetje bang voor hem, omdat we nooit wisten of we dingen wel goed deden.

Mijn pleegmoeder was heel rustig, maar ze was er nooit bij als hij driftig werd.'

'Het voelde niet als thuis. We zagen onze ouders in die tijd wel, maar voor mijn moeder en vader was dat heel verschillend. Mijn moeder, die zegt heel lang niet geweten te hebben waar wij woonden, zagen we alleen op bureau jeugdzorg waar iemand dan toezicht hield. Mijn vader mocht ons de hele dag meenemen op een uitstapje met opa en oma. Het verschil begrepen we niet.'

'Waarom we in dat pleeggezin zaten, is ons nooit verteld. Als ik zei naar huis te willen, kreeg ik steeds te horen dat dat niet kon of nog niet kon. Ik wilde daar weg, ook omdat die pleegbroer me seksueel misbruikte. Mijn pleegouders wisten dat niet en ik had een reactie van "ik laat het maar gebeuren". Ik was vaak boos en verdrietig. Mijn pleegouders probeerden wel met me te praten, maar daar had ik weinig aan. Er was geen uitzicht op verandering of verbetering. Ik stopte mijn gevoelens steeds verder weg en dacht "ooit komt het wel goed".

Ik concentreerde me op Kevin en ging veel met hem buiten spelen. Hij wist niet wat er allemaal in ons gezin speelde.'

Steeds nieuwe pleegouders

'Het duurde maar en het duurde maar, totdat ik steeds lastiger werd en het echt niet langer meer ging. Eerst zou jeugdzorg voor een ander pleeggezin zorgen, maar toen kwamen Kevin en ik bij de grootouders van vaders kant terecht. Zij werden toen mijn officiële pleegouders. Mijn vader woonde ook bij hen. Ik vond het wel fijn weer bij hem te zijn maar vroeg me af hoe het met mijn moeder zou zijn. Zij werd bij mij weggehouden. Daar deed mijn vader alles aan en zijn ouders geloofden alles wat hij over mijn moeder zei. Iedere keer als er een bezoekregeling was met haar, dan was er een hoop gedoe. Ik begreep niet wat er allemaal aan de hand was en werd daardoor opstandiger. Mijn opa ging dan wel eens een stukje met me lopen, dat hielp wel. Dat ik nog steeds niets verteld had over het seksueel misbruik, zal ook wel meegespeeld hebben.'

'Na tien maanden had jeugdzorg door dat het niet zo'n handige situatie was. Mijn broertje en ik

gingen toen naar een gezinshuis. Daar woonde een pleeggezin met twee eigen kinderen en vier pleegkinderen. We hebben daar ruim een jaar gezeten. Het was er beter dan in het eerste gezin, maar die pleegouders trokken hun eigen kinderen voor. Als we samen wat uitgespookt hadden, kregen hun kinderen veel minder straf. Wij moesten bijvoorbeeld de hele avond op onze kamers blijven en zij maar even. Zij hadden een eigen computer en wij mochten 's avonds een uurtje op een gemeenschappelijke computer. Zij kregen meer sinterklaas-cadeautjes, omdat wij ook cadeautjes van onze ouders zouden krijgen. Het gemeenste was als ik niet naar paardrijden mocht, dat is mijn grote passie. Het was mijn enige ontspanning. Als ze met dat afnamen, kon ik vreselijk kwaad worden, schelden, met spullen smijten. Dus dat lieten ze na een tijdje wel. Het was er niet heel streng, maar met regels zoals op tijd thuiskomen gingen ze wel streng om, ook als je er niets aan kon doen als je ze overtreden had. Mijn broertje wist vaak niet hoe laat het was als hij buiten speelde. Dan kwam hij te laat voor eten en kreeg straf.'

Het steeds op een nieuwe school beginnen viel Sanne ook niet makkelijk. 'Ik besloot om maar geen vrienden meer te maken, omdat ik dacht "ik moet hier toch weer weg". Contacten hield ik af of ze bleven bewust oppervlakkig. Op de school waar ik toen zat was wel een leerlingbegeleider met wie ik goed kon praten. Met zijn hulp probeerde ik dat om te buigen. Ik wist niet meer hoe dat moest, contact maken. Ik herinner me een heel leuk schoolkamp in groep acht, toen deed ik weer echt mee. Tegenwoordig lukt het me steeds beter.'

Enorme woedeaanvallen

Toch liep het ook bij dit pleeggezin mis. 'Mijn gedrag werd steeds heftiger, ik had enorme woedeaanvallen waar ze geen raad mee wisten. Ik liep bij de ggz en kreeg vanaf mijn 7e Ritalin. Ik zou net als Kevin ADHD hebben. Ik ben toen overgeplaatst naar een ander pleeggezin in een gezinshuis van die instelling. Dat was een lesbisch stel zonder eigen kinderen. Naast mij waren er vijf andere pleegkinderen, eentje ouder dan ik, de rest jonger.

Mijn broertje bleef in het eerste gezinshuis. In dit nieuwe gezin waren veel dieren en het was er heel leuk. Mijn pleegmoeders maakten geen onderscheid tussen de kinderen, waren rustig en vriendelijk en probeerden je te begrijpen. Vaak lukte dat ook. Na twee jaar zijn ze uit die instelling weggegaan en voor zichzelf begonnen. Ik verhuisde met hen mee. Het was nog niet als thuis, maar als ik een weekend bij mijn vader of moeder was geweest, duurde het niet meer zo lang totdat ik weer aan het pleeggezin gewend was. Bij die vrouwen heb ik vier jaar gewoond.'

Intussen werden de onderlinge betrekkingen tussen de biologische ouders van Sanne steeds slechter. 'In 2008 heeft mijn broer, die toen 10 was, op instigatie van mijn vader het contact met mijn moeder verbroken. Hij zat nog in het eerste pleeggezin. Daar is hij weggelopen - hij miste mij - en naar een instelling gestuurd. Als ik bij mijn vader was, dan hoorde hij me steeds uit over mijn moeder. Iedereen bleef maar constant aan me trekken, daarvan raakte ik nog meer in de war. Dat kwam er bij mijn pleegouders wel uit.'

In 2010 zijn beide ouders ontheven uit de ouderlijke macht. Sanne weet niet waarom dat gebeurd is. Het is haar niet verteld (ze was toen toch al 15 jaar). Haar gedrag bleef verslechteren. 'Ik zou een hechtingsstoornis hebben; daar kan ik me wel wat bij voorstellen. Aan de groepstherapie die ik toen deed, had ik niets. Als een ander iets vervelends overkwam, schoot ik soms in de lach. Dat was niet omdat ik het leuk vond, maar omdat ik met de situatie geen raad wist. Die therapeute vond dat ik en anderen dat lachen juist moesten accepteren omdat het bij mij hoorde. Ik wilde juist leren op een andere manier te reageren. Ik kreeg bovendien therapie op basis van mijn dossier bij jeugdzorg, maar daar klopte niet veel van.'

'Ik was tegenover mijn pleegmoeders wel heel open. We praatten dan bijvoorbeeld terwijl we samen de stal uitmessten, maar mijn pleegmoeders konden de situatie toch niet langer aan. Een paar keer heb ik op het punt gestaan om weg te lopen en ik deed met medicijnen een zelfmoordpoging. Via internet kreeg ik verkeerde contacten met loverboys. Een van hen

heeft me een keer gebruikt tijdens een weekend dat ik bij mijn vader was. Die was toen met zijn eigen zaken bezig. Jeugdzorg is toen toch verder gaan kijken naar een andere oplossing, ze vonden toch dat ik niet goed in dat pleeggezin paste.'

Gesloten en besloten groep

'Ik zou eerst naar een crisisopvang gaan. Daar was geen plek en toen ben ik drie dagen naar mijn vader gegaan. Vervolgens kwam ik op de gesloten afdeling van een instelling voor kinderen en jongeren met ontwikkelingsproblemen en ernstige gedragsstoornissen. Dat was "om me tegen mezelf te beschermen". Ik kwam daar wel meer tot rust, maar ik kwam ook terecht in een groep waar allerlei problematische kinderen door elkaar zaten. Sommigen zaten daar omdat ze zichzelf sneden, anderen waren heel agressief of hadden een PIJ-maatregel [justitiële plaatsing met intensieve begeleiding]. De eerste drie dagen moest ik op mijn kamer blijven en na drie maanden mocht ik van de gesloten naar de besloten groep. Daar heb je meer vrijheden. De belangrijkste voor mij was dat ik naar de boerderij mocht. Daar waren veel dieren, zoals konijnen, ezels en paarden. Met een paard waarmee niemand overweg kon, had ik juist een enorme klik. Ik ben al van kinds af aan dol op dieren.'

'Per week was er één uur voor bezoek. Mijn vader trok zich daar niets van aan. Die kwam wanneer het hem uitkwam en bedreigde het personeel als hij mijn dan niet zien mocht. Ik heb twee jaar in die besloten groep gezeten. Ik werd er wel meer ontspannen en minder een probleemgeval. Door het gedrag van bepaalde groepsleiders werd ik wel getriggerd, maar de woedeaanvallen werden minder en de isoleercel kon ik steeds net voorkomen. Een groepsleider pakte me een keer in een soort houdgreep terwijl ik na een uitbarsting al lang gekalmeerd was. Een andere keer werd ik 's nachts wakker en merkte ik dat er een man op mijn kamer was geweest. Dat ruik je en het raam stond ineens op een kier, maar ze geloofde me niet en beschuldigden me van valse verhalen.'

Leven weer opgepakt

Na vertrek uit de instelling nam Sanne haar intrek bij de moeder van haar vriend die ze in de ggz had leren kennen. ‘Zijn moeder gaf me overal de schuld van, ik werd door haar gebruikt en beschuldigd. Daardoor liep de relatie met haar zoon stuk, zij werkte het contact tegen. Ik heb in die tijd ook nog een paar keer in de crisisopvang gezeten. Er was ook altijd een hoop strijd tussen haar en mijn moeder. ‘Een keer probeerde ik mijn pleegmoeder gerust te stellen toen haar moeder geopereerd moest worden aan haar hart. Zij reageerde met: “Wat weet jij nou daarvan? Jij hebt nooit een moeder gehad die van je houdt.” Ik heb daar anderhalf jaar gewoond, het was haar alleen om de pleegvergoeding te doen.’

Na een erge ruzie met Sanne heeft haar pleegmoeder midden in de nacht de politie gebeld en gezegd dat die haar maar mee moest nemen. Sanne heeft toen haar moeder gebeld die ze al een hele tijd niet gezien had en die nog aan de andere kant van het land woonde. Ze vroeg haar moeder naar het nummer van een tante die veel dichterbij woonde. Daar is ze heen gegaan. Nu woont ze alweer een kleine twee jaar samen met haar moeder in een huisje in een klein dorp.

Sinds haar 18e heeft Sanne niet meer met jeugdzorg te maken gehad. Ze heeft nog wel een gesprek gehad met een pleegzorgwerkster die voor die tijd nooit veel aandacht aan haar besteedde. ‘Die vroeg me heel naïef “waarom heb je dat nooit eerder verteld?” toen ik vertelde over het seksueel misbruik door die pleegbroer.’

‘Ik zeg niet dat mijn leven beter was verlopen, als ik thuis was gebleven. Jeugdzorg geloofde alleen mijn vader, mijn moeder zou gek zijn. Als we jeugdzorg vertelden dat mijn vader coke dealde waar de kinderen bij waren, deden ze daar niets mee. Het ergé vind ik dat mijn broer nu bij mijn vader zit en onder zijn invloed is, terwijl mijn vader zelfs uit de ouderlijke macht ontheven is. Jeugdzorg heeft nooit serieus naar mij geluisterd en de verhalen van mijn vader nooit goed onderzocht. Ik ben zonder duidelijke reden uit huis gehaald en daardoor is mijn jeugd verziekt. Ik heb mijn leven nu weer opgepakt. Terugkijken heeft geen zin, ik zal het er mee moeten doen.’

‘Die pleegouders moeten weten wat ze mijn kinderen hebben aangedaan’

Als kinderen met spoed uit huis geplaatst worden, komen ze niet altijd in het meest geschikte pleeggezin of instelling terecht.

Twee zoons van Tessa werden geplaatst bij pleegouders die hun handen niet thuis hielden en hen ook op andere manieren mishandelden. Hun moeder besloot namens haar zoons te vertellen wat er mis ging.

In 2007 werd het Tessa allemaal te veel. Ze was 30 en moest het in haar eentje zien te reden met vijf kinderen. De vader van de jongste twee zat in detentie, de vader van de andere kinderen was het land uitgezet. Alle kinderen hebben een psychiatri sche diagnose: de oudste dochter ODD (oppositio neel opstandige gedragsstoornis), de oudste zoon ADHD, de tweede zoon ADD (aandachtstekort stoornis), de derde een reactieve hechtingsstoornis en angsstoornis en de jongste PDD NOS (pervasieve ontwikkelingsstoornis). Tessa zelf kampte met een jeugdtrauma en een cannabisverslaving. Ze wilde geen hulp, liet niemand dichtbij komen. ‘Ik was er wel, maar ook weer niet.’ Alleen door de dag te beginnen met een joint kon ze haar stemming zo temperen dat ze de drukte van vijf moeilijke kinderen enigszins aan kon. ‘Maar dat ging eigenlijk alleen één op één en in overzichtelijke situaties’, zegt ze nu terugkijkend op die tijd.

Omdat de oudste dochter aangehouden werd na verschillende winkeldiefstallen - ze leed aan kleptomanie - deed het AMK onderzoek. Het resultaat was dat vier van de vijf kinderen in november 2007 met spoed uit huis werden geplaatst. De twee jongsten - Jason (7) en Timo (3) - zouden drie maanden naar een pleeggezin gaan, de twee oudsten - Carsten en Eva - voor een langere periode. De jongste zoon, toen negen maanden oud, mocht thuisblijven op voorwaarde

dat Tessa hulp bij de opvoeding zou accepteren. ‘Jeugdzorg zou controleren of ik wel goed voor hem kan zorgen.’

Verlengde uithuisplaatsing

Jason en Timo werden ondergebracht in een gezin in een dorpje niet ver van hun moeders woon plaats. De pleegouders hadden vier eigen kinderen - twee oudere zonen, een zoon van Jasons leeftijd en een jongere dochter - en bestierden een boerenbedrijf. Tessa was aanvankelijk blij met die keuze. ‘Het was een christelijk gezin, dat sloot aan bij mijn achtergrond.’

De eerste tijd kreeg Tessa haar kinderen weinig te zien. ‘Jeugdzorg was zo tegen mij, ze namen me niet serieus. Ik moest er echt voor vechten om ze vaker dan een keer per maand te zien. De eerste tijd was dat bij bureau jeugdzorg, dat ging niet altijd even makkelijk. Mijn kinderen zijn druk en alles moet gestructureerd zijn, anders loopt het snel uit de hand. Jason en Timo zag ik voor het eerst twee weken na de uithuisplaatsing. Die was met veel drama gepaard gegaan en is voor mij nogal traumatisch verlopen. Ik kon niet eten en was een en al spanning. In zo’n toestand ging ik in het begin naar die bezoekjes. Ik kon ze om de twee weken een uurtje zien. Van de voogd mocht ik niet zeggen dat ik mijn kinderen miste en ik mocht niet te veel emoties laten zien. Dat kun je toch van een moeder niet vragen?’

Het contact met de pleegouders was tijdens het halen en brengen van de kinderen minimaal. ‘Ik stond ook onder stress om te laten zien dat ik het aankon’, zegt Tessa nu. ‘De voogd was daar ook bij, het was niet de gelegenheid om eens rustig met de pleegouders te praten; meestal was het een kwestie van vijf minuten waarin ik vooral de kinderen aandacht wilde geven.’

Na drie maanden vonden jeugdzorg en de kinderrechter dat het beter was om de uithuisplaatsing te verlengen. Omdat het boerengezin pleegzorg voor spoedgevallen bood, zouden Jason en Timo eigenlijk naar een ander pleeggezin moeten. Dat was er niet, dus bleven ze waar ze zaten. Uiteindelijk zou Jason anderhalf jaar daar blijven en Timo twee jaar. Timo werd overdag in een medisch kleuterdagverblijf geplaatst. Hij had last van mutisme, het onvermogen of de onwil om in bepaalde sociale situaties te praten.

Opgesloten in koeienstal

Als Tessa haar zoontjes vroeg hoe ze het vonden in het pleeggezin, kreeg ze niet veel te horen. Timo was door zijn stoornis weinig spraakzaam, maar ook Jason vertelde niet veel. Hij zat op voetbal, dat vond hij wel leuk en school ging goed. Daar was het zontje van de pleegouders wel eens jaloers op. Toen Timo een keer bont en blauw zag, maakte Tessa zich ongerust. Volgens de pleegvader was hij van een lastige, steile trap gevallen. De voogd geloofde dat verhaal, Tessa had argwaan. Die werd groter toen Jason later een keer thuiskwam en onder zijn hoofdhaar verschillende wondjes bleek te hebben, een soort sneetjes. Hij kon er geen goede verklaring voor geven. Ook bij Timo zag ze zulke littekens.

Na anderhalf jaar was Tessa's dochter Eva een keer bij haar broers op de boerderij en ze zag hoe de kinderen van de pleegouders elkaar sloegen. Dat vertelde ze aan de voogd. Die ging toen sneller zoeken naar een nieuw adres voor Jason en Timo. Jason werd overgeplaatst naar een ander pleeggezin. Timo stond al op een wachtlijst voor een medisch kindertehuis, omdat zijn gedrag voor een regulier pleeggezin te problematisch was. Hij kon daar eindelijk terecht en bleef nog een half jaar bij zijn pleegouders. Tessa, die met de voogd van toen geen goede verstandhouding had, voelde zich buiten spel gezet. Ze mocht voor haar zoons geen kleren kopen - 'terwijl ze van de pleegouders in veel te grote kleren moesten rondlopen' - en met haar wensen over bezoektijden werd nauwelijks rekening gehouden.

Dat er wel degelijk wat aan de hand was, bleek een half jaar later. Jason voelde zich bij zijn nieuwe pleegouders inmiddels zo veilig en op zijn gemak dat hij ging vertellen hoe het er op de boerderij was toegegaan. Hij en Timo werden regelmatig in de koeienstal opgesloten en Timo werd in de schuur vastgezet in een tuigje. De pleegvader probeerde hen discipline bij te brengen door De jongens in het weiland te zetten en te bespuiten met koud water. De pleegouders gingen hardhandig met hen om. Ze kregen meerdere malen klappen en schoppen. Timo kreeg een keer een kom met beslag over zijn hoofd uitgegoten. Toen Tessa Timo voorzichtig vertelde wat Jason zoal gezegd had, ging ook hij praten. Tessa: 'Jason en Timo waren doodsbang voor hun pleegvader. Achteraf gezien had jeugdzorg hen nooit in dat gezin moeten plaatsen, zeker niet na de eerste drie maanden.'

Later kwam er nog een vermoeden van seksueel misbruik bij. In het medisch kindertehuis waar hij verbleef begon Timo obsessief seksueel gedrag te vertonen. Dat was mogelijk terug te voeren op ervaringen in het pleeggezin, maar volgens de pleegouders was daar geen sprake van.

Nadat Jason verteld had wat er allemaal voorgevallen was, is hij met een nieuwe voogd naar het politiebureau gegaan om aangifte te doen. Omdat de bewijsvoering erg lastig zou zijn, is afgezien van vervolging. Tessa: 'Dat er geen vervolging heeft plaatsgevonden, geeft wel een gevoel van machtelosheid. De pleegouders zijn zelfs niet opgereden. Een gepland verhoor van Timo door een specialist is niet meer doorgegaan. Ik heb er later niets meer over teruggeroerd. Die pleegouders zouden moeten weten wat ze de kinderen hebben aangedaan. Het zou kunnen dat ze met Jason en Timo geen raad wisten, maar dat hadden ze dan moeten melden. Zeker voor Timo had jeugdzorg pleegouders moeten kiezen die gespecialiseerd zijn in zulke kinderen. Nu hebben ze twee jaar lang kunnen aanmodderen.' Na de zaak rond Jason en Timo heeft jeugdzorg wel besloten geen kinderen meer bij deze pleegouders te plaatsen.

Leven weer op de rails

Jason is in het pleeggezin gebleven waar hij naartoe ging na het verblijf op de boerderij. Tessa: ‘Hij is zich enorm gaan hechten aan zijn pleegouders die heel goed voor hem zorgen. Hij doet het goed op school. Over toen praat hij nooit meer en ik wil hem daar ook niet meer over lastigvallen. Hij moet verder en hij kan dat ook, omdat hij zo positief in het leven staat.’

Timo zit in een groep in een gesloten jeugdzorginstelling en slaapt om de week het weekend thuis. ‘Het is een ernstige beschadigde jongen’, aldus Tessa, ‘zonder medicatie is hij onhandelbaar. Hij was al getraumatiseerd en moeilijk en dat is er door het verblijf in dat pleeggezin niet beter op geworden. Integendeel.’

In de periode dat de jongens in het pleeggezin zaten en Tessa alleen haar jongste zontje thuis had, heeft ze het niet makkelijk gehad. ‘Ik was bang dat ze hem ook uit huis zouden halen. Ik moest me voortdurend bewijzen. Jeugdzorg lette toen niet op wat er hier thuis goed ging, er was alleen aandacht voor negatieve zaken en die werden vastgelegd. Er was geen goede communicatie. Jeugdzorg was in die jaren meer gericht op kinderen uit huis plaatsen.’

Tessa heeft haar leven weer op de rails. ‘Ik heb aan mijn verslaving gewerkt en ik heb ook veel aan de kerk gehad. Ik heb een baantje en ik kom alle afspraken na.’ De ondertoezichtstelling van haar jongste zoon is opgeheven. Die vond de kinderrechter niet langer noodzakelijk.

Samenstelling commissie en secretariaat

Op 13 juli 2015 kondigden de staatssecretarissen van Veiligheid en Justitie en van Volksgezondheid, Welzijn en Sport in een brief¹ aan de Tweede Kamer aan een vooronderzoek in te stellen naar (fysiek en psychisch) geweld bij minderjarigen die tussen 1945 en heden onder verantwoordelijkheid van de overheid zijn geplaatst in (rijks)instellingen en in pleeggezinnen, te verrichten door een wetenschappelijke commissie.

De Commissie Vooronderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg is formeel ingesteld op 3 augustus 2015² waarbij als leden werden benoemd:

- prof. dr. M. (Micha) de Winter, hoogleraar Maatschappelijke opvoedingsvraagstukken aan de Universiteit Utrecht, voorzitter.
- prof. dr. mr. C.C.J.H. (Catrien) Bijleveld, hoogleraar Methoden en technieken in de criminologie aan de Vrije Universiteit en directeur van het NSCR Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving te Amsterdam.
- prof. mr. drs. M.R. (Mariëlle) Bruning, hoogleraar Jeugdrecht aan de Universiteit Leiden
- prof. dr. J.J.H. (Jeroen) Dekker, hoogleraar Grondslagen van de pedagogiek aan de Rijksuniversiteit Groningen.
- dr. G.T.M. (Trudy) Mooren, klinisch psycholoog en senior onderzoeker bij Stichting Centrum '45, onderdeel van Stichting Arq en universitair hoofddocent bij de afdeling Klinische Psychologie, Universiteit Utrecht.
- prof. dr. C.H.C.J. (Carol) van Nijnatten, ontwikkelingspsycholoog en hoofddocent Algemene Sociale Wetenschappen aan de Universiteit Utrecht.
- prof. dr. N.W. (Wim) Slot, emeritus hoogleraar Jeugdbescherming aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Secretariaat

De commissie is ondersteund door een secretariaat onder leiding van drs. C.J. Ruppert. Het secretariaat bestond uit 7 (parttime) medewerkers.

De medewerkers waren gedetacheerd vanuit het ministerie van VenJ en het ministerie van VWS dan wel op contractbasis via het ministerie van VenJ of als zelfstandige werkzaam. Zij werkten onafhankelijk van de departementen en waren alleen verantwoording schuldig aan de secretaris.

De secretaris legde verantwoording af aan de voorzitter van de commissie. Niet alle medewerkers zijn gedurende de gehele duur van het onderzoek betrokken geweest.

De medewerkers van het secretariaat waren:

drs. C. (Carolien) Feleus,
mr. D.E.M. (Divera) van den Hoogen,
J. (Jolanda) Pronk-Taal,
drs. C.J. (Christiaan) Ruppert,
drs. N. (Nienke) Schaar,
I. (Inge) Snijder en drs. T. (Toon) van Wijk.

¹ Brief 13 juli 2015, TK 31015 nr. 116.

² Instellingsbesluit 3 augustus 2015, Staatscourant 2015 nr. 22962.

